Karl LEONHARD

Personalități Accentuate

ÎN VIAȚA ȘI ÎN LITERATURĂ

Editura științifică enciclopedică

Prof. em. Dr. med. KARL LEONHARD

AKZENTUIERTE PERSÖNLICHKEITEN

2., überarbeitete Auflage
VEB Verlag Volk und Gesundheit
Berlin 1976

Prof. dr. KARL LEONHARD
Directorul clinicii de psihiatrie și neurologie
a Universității Humboldt din Berlin

PERSONALITĂȚI ACCENTUATE ÎN VIAȚĂ ȘI ÎN LITERATURĂ

Ediția a II-a revizuită și îmbogățită

Traducere de
Dr. VIRGIL SORIN și
MARIANA ZOLTAN

Prefața ediției I de
Acad. ARTHUR KREINDLER

Prefața ediției a II-a de
Prof. dr. doc. VASILE PREDESCU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1979

Note, indici, glosar, listă de scriitori și personaje citate : Dr. VIRGIL SORIN

Coperta : VASILE SOCOLIUC

Prefață la ediția a II-a

Reprezentînd dovada continuității și multilateralității gîndirii binecunoscutului psihiatru german Karl Leonhard, „Personalități accentuate în viață și literatură" a devenit, prin traducerea ediției anterioare de către Dr. Virgil Sorin și Mariana Zoltan (1972), una dintre cărțile apreciate atît de specialiștii psihiatri și neurologi și în general de medici și psihologi cît și de un număr mare de oameni de cultură și artă din țara noastră. Această traducere a izbutit să redea, cu competență și într-o frumoasă expresie literară, textul german în toate nuanțele și subtilitățile sale. Epuizată în prima lună de la apariție, lucrarea profesorului Leonhard a fost elogios apreciată în cotidiene și în reviste de specialitate.

Această a II-a ediție, cu un plus de peste 200 pagini față de prima redactare, îmbogățește considerabil ilustrarea tipurilor de personalitate din viață și din literatură. Cuprinzînd ultimele achiziții din domeniul psihiatriei și psihologiei moderne, se obține astfel o mai bună delimitare a tipurilor de personalitate normală și patologică. Autorul a amplificat în special bibliografia beletristică și a inclus numeroase noi texte literare din 19 scriitori clasici printre care Aristofan, Byron, Eschil, Euripide, Goldoni, Hugo, Heinrich Mann, Plaut, Sienkiewicz, Sofocle și Voltaire. În acest mod, cartea a cîștigat considerabil în consistență și în precizie.

Diferită de linia de gîndire clinico-nozologică localizaționistă cunoscută sub denumirea de școala Kleist-Leonhard,

lucrarea este aparent mai apropiată de fenomenologia clinică dominant descriptivă a lui Jaspers, Gruhle, Kronfeld, Mayer Gross, Kurt Schneider.

Această carte își propune să desluşească tipuri de oameni ale căror trăsături diferă în sfera aspiraţiilor şi predispoziţiilor, în sfera afectiv-volițională şi asociativ-verbală, avînd note „mai acute" decît cele întîlnite în medie în populaţie.

Preocupîndu-se de evidenţierea trăsăturilor firii omeneşti, Karl Leonhard aminteşte o serie de autori germani — Kretschmer, Ewald, K. Schneider — pentru contribuţiile lor în diagnosticul personalităţii, dar avertizează că prin metodica cercetării şi orientarea chestionarelor utilizate concepţia sa poate fi greu comparată cu a predecesorilor săi.

Deşi K. Leonhard enunţă hotărîrea de a evita confruntarea concepţiilor sale despre personalitate cu cele ale altor autori, prin descrierile bogat expresive ale subiecţilor analizaţi personal sau prin analiza deosebit de ilustrativă a personajelor din literatură punctează şi evidenţiază cu şi mai mare pregnanţă criteriile de diferenţiere între variaţiile personalităţii din cadrul normalului, tipurile de personalitate accentuată şi personalităţile psihopatice propriu-zise, criterii în bună parte enunţate de o serie de psihiatri germani citaţi chiar de autor.

Trăsăturile de personalitate din cadrul normalului ne oferă un număr infinit mai mare de variabile decît în zona de trecere spre patologic, întărindu-ne astfel convingerea în absenţa unei identităţi totale între personalităţi. Dacă în puzderia de frunze ale aceluiaşi copac nu vom găsi poate niciodată două care să fie absolut identice, cu atît mai mult o asemenea identitate este exclusă atunci cînd ne referim la oameni. În funcţie de condiţiile social-istorice generale şi de microclimatul în care trăiesc, oamenii exprimă în mod original, individual şi irepetibil nuanţe ale intelectului, comportamentului, caracterului şi temperamentului care constituie acel „ceva" ce-i deosebeşte între ei. Prin acest complex „ceva" ei sînt ceea ce sînt iar, în funcţie de aceste trăsături particulare, noi ne definim poziţia faţă de ei, le apreciem calităţile şi defec-

tele, îi iubim și-i respectăm, îi urîm sau îi dezavuăm, ne comportăm concordant cu rolul pe care ei îl joacă în colectivitate și le acordăm dreptul la statutul social corespunzător.

După ce afirmă că trăsăturile care determină firea omului sînt numeroase dar nu infinite, autorul ne invită să constatăm că ceea ce face ca oamenii să se deosebească între ei își găsește sorgintea în mesajul genetic implicit în multiple tendințe reflexiv inconștiente care, asemenea unui ascensor care se detașează lin din profunzimile normalului, se transpun la nivelul sferei aspirații-înclinații și își găsesc expresia diferențiată în reacțiile individuale afectiv-volitionale și asociativ-intelectuale. După autor, sentimentele asociative își au originea în interesul pentru nou, dar rămîn ancorate ca origine și prezență în special în simțul ordinei ca trăsătură fundamentală și, după autor, înnăscută a personalităților normale.

Acest mod de abordare a personalității și structurii ei patologice completează principiul intensității înscris de Gannușkin alături de cel al totalității, constanței și dinamicii, principii care definesc în mod convingător cel puțin cadrul psihopatiilor de nucleu. Am evidențiat în special principiul intensității pentru că prin el se demonstrează locul personalităților psihopatice în zona care acoperă aria trecerii dinspre normal spre patologic dincolo de marginile căreia se situează intensitatea psihotică a patologiei psihice.

Deși în ediția apărută la noi în 1972 nu utilizează mijloacele de investigație de care dispune psihologia modernă, totuși, pe baza observației directe și pornind de la manifestările comportamentale în funcție de firea omului așa cum se prezintă el în societate, autorul diferențiază trăsăturile extreme ale firii normale de acele ale personalităților accentuate. Exemplificările unor cazuri limită ale normalului se concretizează în tipuri de personalități cu trăsături hiperperseverente, hiperexacte, hipertimice etc. Acestea reprezintă doar variabile care exprimă devierea personalității de la norma medie fără a da naștere la o accentuare care să o proiecteze dincolo de limitele largi ale normalului.

După o evidențiere relativ convingătoare a limitelor în „zig-zag" ale normalului, autorul sesizează adevărul de necontestat conform căruia variabilele scad ca număr de la zona normalului către patologic. Înseși trăsăturile accentuante ale firii sînt mult mai puțin numeroase decît variațiile întîlnite în zona normalului.

Karl Leonhard înțelege prin „trăsături accentuante" ale firii omului însușirile personalității care detașează persoana de limitele normalului și o situează în zona de trecere către maladaptare mai ales în condiții defavorabile de viață, fără a fi vorba de personalități abnorme. În fapt, aici am întîlni zona de interferență a unor trăsături mai intense care pot favoriza dezvoltări de intensitate nevrotică și psihopatică. În ultimul caz, disabilitățile de adaptare armonică și suplă la condițiile mediului social (familial, la locul de muncă) nu au aspectul de continuitate întîlnit în psihopatii (principiul continuității al lui Gannușkin, radicalii lui Binder, psihopatia de nucleu descrisă de Kurt Schneider).

Kurt Schneider diferențiază personalitățile normale de cele anormale prin aceea că personalitățile anormale sînt reprezentate de variațiile și divergențele situate deasupra sau sub zona mijlocie și, ca atare, el extinde zona anormalului atît asupra personalităților caracterizate pozitiv cît și a acelora caracterizate negativ.

Fără a minimaliza gradul de relativitate a acestor tipuri existențiale, apreciem eforturile, erudiția clinică, capacitatea de penetrație a întregului colectiv care a cooperat la strîngerea datelor de observație menite să fundamenteze diferențierile în cadrul unui „continuum", situat între normalitate — (medie) — și variațiile extreme ale normalității (zig-zag al zonelor de trecere în sens pozitiv și negativ). Zona personalităților accentuate apare deci situată în vecinătatea intensității patologice nevrotice (de dezvoltare) și psihopatice. Această trecere cursivă, cum o considerau Sutter și Pascalis, de la normal spre patologic, reprezintă (zicem noi) piatra de încercare a psihologilor, psihiatrilor consacrați, care vor să-și încerce finețea, capacitatea și aria orizontului de cuprindere

date de gradul instruirii și erudiției. Pentru aceasta apreciem drumul croit cu daltă de maestru de către Karl Leonhard. Cunoscînd duritatea drumului, mă întorc cu fascinația impusă de variațiile extreme ale personalității umane la cercetările preponderent explicative ale lui Wernicke, care se orientează după structura anatomico-subiacentă, adică după gruparea și succesiunea naturală a modificărilor psihologice și, în sfîrșit, la cele trei aspecte funcționale ale arcului său reflex, și anume: senzoriu, asociație interneuronală și motricitate.

Mă refer aci prin comparație cu concepția prezentată de școala lui Kleist și Leonhard care a încercat la vremea respectivă să aprofundeze sistematica Kraepeliniană în funcție de principiile fundamentale ale lui Wernicke. Din torentul orientării clinico-nozologice localizaționiste și original reflexologice rămîne în discuția prezentă descrierea psihologică a filmului existențial al personalităților accentuate în diferențierea față de personalitățile psihopatice cu decompensări uneori psihotice cît și cu dezvoltările psihotice ale unor astfel de decompensări.

Străbătînd rîndurile dense ale cărții de pe poziția psihiatrului, recunosc înalta competență profesională care abordează cu onestitate normalul declarînd ferm că nu dorește să se confrunte cu cei care l-au abordat deja și nici cu cei care și-au propus să stabilească bariere între acesta și limanul zbuciumat al psihopatologiei de intensitate nevrotică, psihopatică sau psihotică.

Avînd în vedere conținutul lucrării, de valoare incontestabilă, putem susține că ea rezolvă pe deplin problema delimitării variabilelor posibile de trecere de la normal către patologic? Desigur că nu! Dar trebuie să recunoaștem cu condescendență că prin conținutul ei calitativ această operă pune probleme, oferă metodologii și deschide drumuri către acest univers pe cît de complex, pe atît de dificil de abordat.

În acest sens recunoaștem că personalitățile accentuate sînt predispuse la manifestări patologice în condiții defavorabile de viață. În diferențierea personalităților accentuate de personalitățile psihopatice, autorul apelează la criteriul conti-

nuității și la cel al deficitului de adaptare la psihopați, deși structura psihopatică însăși este dependentă de condițiile de mediu care favorizează sau diminuează radicalii psihopatici.

Cum este lesne de înțeles, autorul, fiind pus în fața lipsei unor linii rigide de demarcație, admite continuumul dintre trăsăturile accentuante de personalitate după comportament (firile demonstrativă, hiperexactă, hiperperseverentă, nestăpînită) pure sau combinate cu diverse trăsături accentuante de temperament și de dispoziție afectivă (firile hipertimică, distimică, labilă, exaltată, anxioasă, emotivă), la care adaugă firile extravertită și introvertită cu interferențele lor posibile.

Deși nu o declară, autorul lasă cititorului posibilitatea să găsească legătura dintre trăsăturile accentuante ale personalității și diferitele tipuri de personalitate psihopatică (astenice, isterice, instabile, epileptoide, schizoide, psihastenice, anancaste, impulsive, paranoiace, perverse etc.). Asemănător unui con cu baza situată în zona normalului, variabilele personalităților umane se îngustează în zona personalităților accentuate, capătă limite și mai restrînse în zona psihopatiei și se apropie de vîrf în zonele seismice ale decompensărilor sau structurărilor psihotice ale unor structuri psihopatice.

În baza analizei unui bogat evantai de subiecți, autorul face o interesantă paralelă între diversele tipuri de personalități accentuate și psihopatiile care le-ar corespunde. Astfel, firea demonstrativă — cu dorința sa de a se afla în centrul atenției, cu strangularea sentimentelor și trăirea excesivă a prezentului — reprezintă miniatura psihopatiei isterice. Firea hiperexactă poate fi asemănată cu variantele de personalitate psihopatică-paranoiacă, hipocondrică și anancastă. Firea hiperperseverentă — cu sentimente de supraevaluare, egocentrism, rigiditate, suspiciune în cazul personalităților accentuate — reprezintă trăsăturile care amintesc psihopatia de tip paranoiac expansiv (mai ales atunci cînd afectele ocupă primul plan al scenei psihopatologiei). Firea nestăpînită — dominată de impulsuri, în sens îngust — este modelul personalităților psihopatice epileptoide, impulsive, mitomanice, perverse etc

Ilustrate dominant după temperament sînt: firea hipertimică (timopatia hiper- şi hipomaniacală), apoi firea distimică (timopatia depresivă cu temperamentul subdepresiv), firea labilă sau firea ciclotimică care ar constitui trăsăturile unor personalităţi cu înclinaţie spre psihoza maniaco-depresivă sau structurarea psihopatiilor de tip instabil isteric sau anancast din sistematica lui K. Schneider. Tot astfel elementele constitutive ale firii exaltate, anxioase, emotive pot corespunde unor trăsături paranoiace anancaste, isterice, depresiv-melancolice etc. În firile extravertite (orientate mai curînd spre lumea percepţiei decît spre cea a imaginaţiei) şi în cele introvertite (orientate preponderent spre imaginaţie) se reflectă trăsături ale gîndirii şi comportamentului care pot constitui nucleul unor personalităţi psihopatice (primele: isterice, timopatice expansive, paranoiace, iar cele din urmă: astenice, schizoide, depresive etc.).

Recunoscînd eforturile autorului, sîntem obligaţi să semnalăm variabilitatea mare a trăsăturilor accentuante, multitudinea de posibilităţi de combinare, cu polimorfismul consecutiv care face aproape imposibilă o sistematizare certă. Acest aspect nu scade valoarea lucrării, dar reclamă mijloace mai fine de investigaţie pe care le oferă psihologia modernă cît şi noi eforturi în stabilirea unor jaloane de diferenţiere între ceea ce aparţine normalului şi ceea ce aparţine zonei care ne duce alunecînd uşor spre comportamentul aberant al personalităţilor abnorme. Aceste neîmpliniri ale ediţiei din 1972 vin a fi satisfăcute într-o bună măsură în ediţia a II-a, revizuită şi completată.

Personal, luînd în consideraţie analiza tipurilor de personalitate pe care le oferă personajele capodoperelor de artă şi literatură, nu pot să nu-mi exprim admiraţia faţă de interesul, capacitatea de analiză psihopatologică şi psihologică ale autorului. Parcurgînd această deosebit de elevată şi instructivă parte a cărţii, îmbogăţită în ultima ediţie, apreciem efortul de a pune în valoare şi la îndemîna cititorului modele de firi pe care le-a creat geniul uman prin Shakespeare (frumos analizat de Alexandru Olaru în „Psihiatria dramatică"), Dosto-

ievski și Gotthelf, Gogol, Alfred de Vigny și Gottfried Keller, Goethe, Tolstoi, Flaubert, Euripide, Sienkiewicz și Strindberg. Autorul ne oferă punți peste genune între Alceste *al lui Molière,* Othello *din tragedia lui Shakespeare,* Raskolnikov *din Dostoievski,* Crespo *din „Alcadele de Zalameea" al lui Calderon. Acestea sînt doar cîteva din multitudinea de exemple de tipuri accentuate din literatura analizată de autor cu abilitate și erudiție.*

Atît ediția din 1972 cît mai ales cea prezentă, mult îmbogățită, constituie un model și o reală contribuție a lui Karl Leonhard în domeniul psihologiei artei.

Făcînd aceste cîteva reflecții asupra conținutului și calității acestei cărți, ne exprimăm convingerea că ea va trezi un viu interes publicului larg din țara noastră și va constitui un stimulent în plus în mobilizarea specialiștilor spre abordarea largă a acestui vast domeniu de care se leagă valoarea indivizibilă și irepetabilă care stă la temelia existenței fiecăruia dintre noi.

Profesor doctor docent VASILE PREDESCU

București, aprilie 1978

Prefață la ediția întîi

Am citit cu o atenție susținută și cu o reală plăcere cartea de față. Socotesc că lucrarea prof. Leonhard este deosebit de interesantă prin aceea că aduce în dificila problemă a personalității umane punctul de vedere original al unui psihiatru care a acumulat o mare experiență ca medic și director al Clinicii de psihiatrie și neurologie a Universității Humboldt din Berlin.

Omul ca individ se deosebește de toți ceilalți, o personalitate nu este la fel cu cealaltă. Unii indivizi au însă caracteristici care ies din comun. Ei reprezintă ceea ce prof. Leonhard numește „personalități accentuate".

Prima parte a cărții cuprinde o clasificare a „trăsăturilor accentuate" ale personalității omenești. Autorul descrie pe rînd acele trăsături caracteristice ale individului care, cînd sînt mai pronunțate, îl situează pe individ deasupra mediei obișnuite. Desigur, această clasificare nu are nici în intenția autorului caracterul unei scheme rigide, absolute, menită să epuizeze marea varietate a personalităților umane.

În această primă parte a lucrării sale, autorul utilizează pentru studiul personalității un material propriu. El nu prezintă decît cazuri examinate de el și de colaboratorii săi, plecînd de la criteriul că, pentru ca acest studiu să fie concludent, trebuie considerat omul așa cum se comportă în viața de toate zilele, în mod concret.

Într-adevăr, pe măsură ce parcurgem paginile cărții, înaintea noastră se perindă o lume pestriță, tot felul de oameni cu particularitățile și bizareriile lor, cu trăirile și destinele lor, oameni pe care-i întîlnim zilnic, cu care conviețuim, care fac în bună măsură parte din lumea ce ne înconjoară. Unii — exemplare umane cu totul normale, dar cu anumite particularități de comportament care ies din comun; alții, cu tulburări de comportament atît de însemnate încît cer intervenția unui psihiatru.

Cu un simț fin de analiză clinică, profesorul Leonhard ne înfățișează, prin exemple concrete, zeci și zeci de astfel de personalități, creionîndu-le în mod plastic, uneori numai în puține rînduri, etichetîndu-le pe fiecare și așezîndu-le în raftul colecționarului de tipuri și specimene umane.

Cartea ne înfățișează o gamă largă de asemenea tipuri, care merge de la omul obișnuit, ce nu se distinge prin ceva foarte caracteristic, la cel cu „accentuări" mai mult sau mai puțin importante — însă perfect compatibile cu o rodnică viață socială — și se termină cu psihopatul caracterizat prin incapacitatea lui de a se încadra în societatea în care trăiește. Trecerea de la normal la patologic se face pe nesimțite, nu există aici o limită netă. Întrucît exemplele patologice sînt mai pregnante, profesorul Leonhard le folosește ca puncte de reper, în special în partea I. Adeseori, vorbind despre personalități absolut normale, hiperperseverente sau demonstrative etc., autorul recurge, pentru o mai mare reliefare, la termenul echivalent psihiatric folosit în cazurile de excepțională accentuare a trăsăturii respective: „paranoid", respectiv „isteric" etc. Aceasta, se înțelege, nu aruncă o lumină negativă asupra individualităților descrise. Am ținut totuși să atragem atenția cititorului pentru ca acesta, în cunoștință de cauză, să poată evita interpretări greșite ale acestor termeni.

Un interes excepțional prezintă partea a II-a a cărții, care se ocupă cu Personalitățile accentuate în literatură.

În loc să utilizeze pentru monografia sa numai date ale psihiatrilor și psihologilor, prof. Leonhard a recurs la un material mult mai grăitor și mai interesant: la documente ome-

neşti aşa cum apar ele în bogatul tezaur al literaturii universale. Marii scriitori şi marii poeţi sînt şi mari psihologi, iar operele lor constituie un imens material care poate fi consultat cu folos pentru a defini şi studia personalitatea umană, cu variatele ei aspecte şi manifestări. Exemplificările sînt luate din aproape 40 de autori, mergînd de la Cervantes pînă la Kafka şi de la Racine pînă la Strindberg.

Lectura acestei părţi este captivantă şi instructivă. Ea constituie o contribuţie originală a unui psihiatru la interpretarea literaturii.

Cu mult discernămînt şi cu un remarcabil simţ de analiză, profesorul Leonhard alege din galeria de tipuri a literaturii mondiale o mare varietate de personalităţi „accentuate", toate deosebit de interesante, de la Iago al lui Shakespeare pînă la prinţul Mişkin al lui Dostoievski şi la Madame Bovary a lui Flaubert.

Shakespeare, de pildă, este un neobişnuit cunoscător al oamenilor şi al tuturor celor omeneşti. În opera lui găsim tot felul de personalităţi mai mult sau mai puţin accentuate, aşa cum se comportă ele în multiplele împrejurări ale vieţii şi în cele mai diferite aspecte ale interrelaţiilor omeneşti. În acelaşi timp Shakespeare este o incomparabilă călăuză în lume şi în viaţă. Desigur, pe autorul lucrării prefaţate, ca neuropsihiatru, nu-l interesează atît latura estetică sau cea etică a operelor literare folosite, ci în primul rînd tipul de personalitate pe care-l ilustrează cutare sau cutare personaj literar. Noi, cititorii, şi chiar eu însumi — un specialist — nu ne putem abţine de a folosi prilejul pe care ni-l oferă K. Leonhard pentru a ne bucura de întreaga bogăţie şi multilateralitate a operei titanului de la Stratford-on-Avon.

Anatole France a spus cîndva despre Hamlet că este omul în toată complexitatea lui. Hamlet este un nesecat izvor de gînduri care traduc semnificaţiile unei profunde umanităţi. Desigur, Hamlet ne apare ca o personalitate „accentuată", dar el este în acelaşi timp purtătorul unui mesaj de excepţională valoare etică.

În felul acesta, zugrăvindu-ne cu o incomparabilă măiestrie anumite personalități „accentuate", cu trăsături de multe ori bizare, uneori chiar anormale sau caricaturale, Shakespeare ne sugerează totodată valori filozofice și etice etern valabile.

Uneori însă, cuvîntul ia la Shakespeare aspectul unei goliciuni înfiorătoare, care ne uimește, ba chiar ne înspăimîntă. Ce-i drept, numai în scurte momente — datorite, poate, unui trecător sentiment de neputință — geniul artistic al lui Shakespeare lasă naturii și cuvîntului golaș întîietatea ; foarte curînd însă, Shakespeare își reia — invidios parcă pe natură — supremația și, prin întorsătura pe care o dă acțiunii sau printr-un enunț cu valoare de aforism, își impune propria-i părere. În asemenea enunțuri găsim un sens profund, o înțelepciune care este rezultatul reflectării experienței omenești — individuale și sociale — într-un creier lucid și inteligent.

Între comportarea personajelor și enunțurile lor înțelepte există de multe ori un contrast izbitor, dar totodată elocvent. Două laturi — două aspecte ale omenescului. Comportarea nu este numai rezultatul unei gîndiri, al unei cugetări, ci și al unei interacțiuni cu împrejurările și — pentru a rămîne în domeniul evaluării personalității — cu emotivitatea și afectivitatea individului.

Pînă la un anumit punct îl putem considera și pe Faust al lui Goethe ca o personalitate „accentuată". Unii l-au considerat ca un reprezentant tipic al pesimismului, al nihilismului, expresia „marii nevroze a epocii noastre". Dar Faust este în același timp întruchiparea tendinței continue spre perfecționare a omenirii, spre mari înfăptuiri utile colectivității. La un moment dat el reprezintă omul în avîntarea lui spre realizarea celor mai desăvîrșite idealuri.

Fără îndoială că semnificațiile mesajului uman al operelor literare vor fi încă multă vreme discutate. În acest caz, cartea profesorului Leonhard aduce creatorilor și criticilor un material documentar valoros.

Lectura lucrării lui K. Leonhard este foarte sugestivă și stimulatoare pentru părinți, pedagogi, medici, juriști, scriitori,

ziariști etc. și, în general, pentru oricine o citește cu atenție și caută să desprindă din ea învățăminte.

Mie, ca neurolog, lectura mi-a sugerat în primul rînd problema relației dintre structura morfo-funcțională a creierului și fenomenologia psihologică atît de variată expusă de autorul cărții. Ce putem să spunem noi azi despre substratul material cerebral al vieții psihice ?

Astăzi, drumul de la mecanismele cerebrale la experiența psihică, la trăirea mintală conștientă trece încă printr-o țară a nimănui. Neurofiziologul care cercetează mecanismele cerebrale nu se ocupă și nici nu este menirea lui să se ocupe de fenomenul psihic, iar psihologul și psihiatrul nu simt decît în mică măsură nevoia de a se preocupa în cercetările lor de ceea ce se întîmplă în creier în cursul unui proces mintal. Neurofiziologul nu are nevoie de noțiunea de „mintal" pentru a explica cum funcționează sistemul nervos.

O mare distanță separă încă metodele de abordare a cercetării creierului utilizate de psihologi de acelea folosite de fiziologi. În ambele este posibil să se construiască modele teoretice. Dar entitățile și căile modelelor psihologice au o mică implicație morfologică și fiziologică, iar pe de altă parte, cercetările fiziologului nu au, din cauza evidentei complexități a problemei, decît o corespondență foarte vagă cu comportamentul conștient uman.

Mai este și o altă latură care deosebește neurofiziologia de psihologie. Neurofiziologul studiază, e adevărat, procesele nervoase care stau la baza vieții conștiente și sînt necesare acestei vieți, dar în acest studiu el ignorează cu totul conceptul de individualitate. Acest divorț existent actualmente între metodele care abordează studiul creierului arată că sîntem abia la primele începuturi ale formidabilei probleme care constă în a înțelege creierul nostru. Vasta panoramă de individualități variate pe care ne-o prezintă în cartea sa profesorul Leonhard pune cu acuitate problema relației dintre individualitatea psihologică și substratul ei cerebral.

Totuși, progresele din ultimele decenii au făcut ca prăpastia dintre mintal și material să nu mai fie un lucru chiar

așa „de la sine înțeles" cum o admiteau metafizicienii. Psihologia și fiziologia sînt azi științe experimentale și aduc mereu noi fapte care contribuie la diminuarea acestei prăpastii.

Un pas curajos în această direcție l-a făcut încă Descartes. El a eliberat sistemul nervos în primul rînd de ceea ce împiedica cel mai mult studiul lui: „sufletul". Plasînd „sufletul" în glanda pineală și izolîndu-l acolo, sistemul nervos a devenit pentru el un „automat" susceptibil de a fi studiat din punct de vedere al mecanismelor lui fiziologice. Ca orice mecanism, oricît de complex ar fi, sistemul nervos poate fi deci studiat prin analiza fiecărei componente, prin disamblarea și asamblarea părților constituente, așa cum o facem pentru mecanismul unui ceasornic.

Aristotel însă considera că organismul ființelor vii funcționează ca un tot și în consecință concepția aristotelică nu încuraja analiza sistemelor vii în termeni de mecanisme interne izolate. Astăzi există o tendință de îmbinare a studiilor analitice de tip Descartes și a concepției aristotelice. Conceptul analitico-sintetic actual asupra mecanismelor cerebrale, îmbinare a analizei sistemice a lui Aristotel și a analizei componentelor a lui Descartes, reprezintă sinteza care ne va permite în viitor un progres în studiul mecanismelor cerebrale ale vieții psihice.

Pavlov a fost printre primii neurofiziologi care au căutat să explice unele caracteristici ale comportamentului animalului și ale omului prin anumite particularități ale sistemului nervos central. După cum se știe, el distingea patru tipuri esențiale de sistem nervos: *tipul* slab, *la care pe primul plan se situează energia scăzută a ambelor procese nervoase fundamentale, excitația și inhibiția; tipul* puternic neechilibrat, *cu o energie mare a procesului excitator și o energie comparativ mai slabă a procesului inhibitor; tipul* puternic echilibrat inert, *cu o valoare ridicată a energiei ambelor procese nervoase și o mobilitate redusă a lor, în sensul trecerii dificile de la excitație la inhibiție și invers; în sfîrșit, tipul* puternic echilibrat mobil, *la care, spre deosebire de tipul anterior, mobilitatea proceselor nervoase este mare. Dar Pavlov observa că între*

comportarea generală a animalului și caracterul tipului său de sistem nervos, determinat experimental, există numai uneori o concordanță, deoarece comportarea exterioară se elaborează în funcție de condițiile de viață, care, fiind variabile, pot determina tablouri diferite pentru animale cu același tip de sistem nervos, cu aceleași caracteristici ale proceselor nervoase fundamentale

Cu atît mai complicată devine problema pentru sistemul nervos central al omului. Și la om se pot admite în principiu aceleași tipuri de sistem nervos ca și cele descrise pentru animale. Procesele elementare, fundamentale, ce se petrec în sistemul nervos al omului nu se deosebesc în principiu de cele ale animalului. Dar în condițiile vieții sociale umane, atunci cînd în comportamentul uman intervine și factorul regulator determinant care este limbajul, problema rolului pe care-l joacă tipul funcțional al sistemului nervos, cu complicatele lui mecanisme de inhibiție și excitație, de mobilitate și de echilibrare a acestor procese fundamentale, ajunge la un grad foarte înalt de complexitate.

Funcțiile nervoase superioare nu sînt niște procese constante, rigide, determinate strict de legi formulabile în mod simplu. Fenomenologia vieții psihice prezintă o enormă diversitate; funcțiile variază continuu, în raport de nevoi și solicitări și se traduc prin performanțe care se caracterizează printr-o mare plasticitate, printr-o adaptabilitate continuă la solicitările mereu variabile ale vieții. Solicitarea determină funcția. Performanța este o rezultantă dintre solicitare și funcție. Performanțele sînt de fiecare dată improvizații, sînt originale, sînt unicate. Viața constă dintr-o alăturare de astfel de unicate, de unicate configurationale, din astfel de trăsături discontinue. Viața este o continuă discontinuitate, determinată în bună parte de variațiile în structura morfo-funcțională a sistemului nervos al omului. Personalitățile mai mult sau mai puțin „accentuate" pe care ni le prezintă profesorul Leonhard sînt și ele expresia unei astfel de „discontinuități continue", determinate pe de o parte de particularitățile morfofiziologice ale creierului lor, iar pe de altă parte de felul în care

reacționează acest creier la solicitările sociale mereu variabile ale vieții.

Neurofiziologia comportamentului începe să fie din ce în ce mai bine cunoscută și socotesc că poate fi de folos pentru înțelegerea cel puțin a unora și poate a celor mai simple și mai elementare devieri ale personalității umane. Neurofiziologia a adus date interesante în problema comportamentului apetitiv, aversiv, agresiv și sexual. Mecanismul lor neural, studiat prin metoda stimulării anumitor regiuni ale creierului, începe să fie mai bine precizat.

Voi insista însă mai mult asupra comportamentului social, care are, cred, o importanță deosebită în „accentuarea" unei personalități.

Motivările comportamentului social la om sînt foarte variate și complexe. În multe cazuri comportamentul social uman este determinat de impulsuri nesociale care pot duce la o interacțiune socială, cum sînt impulsurile date de nevoile biologice (foame, sete, sexuale etc.); ele pot duce la un comportament cooperativ sau competitiv. Dar de cele mai multe ori comportamentul social este determinat de motivări complexe, cum ar fi dependența (interacțiunea, ajutorul, protecția, conducerea), adaptarea și acceptarea de către semeni, dominanța, agresiunea etc. Comportamentul social îmbracă de multe ori forma comportamentului de grup. Se poate vorbi de o învățare în grup, de fenomenul de obișnuire în grup, care poate avea alte caractere decît obișnuirea unui individ, de o motivare de grup, alta decît motivarea individuală, și așa mai departe. Trebuie să remarcăm că avem date neurofiziologice relativ însemnate asupra învățării, obișnuirii, motivării individuale, dar nu cunoaștem încă nimic despre neurofiziologia comportamentului de grup.

Comportamentul social se stabilește în funcție de mediul social înconjurător și în funcție de relații interpersonale. Or, aceste relații se stabilesc între unul și mai multe creiere și este evident că fără suportul funcțiilor elementare cerebrale, de motivație, de memorie, de învățare etc., nici o relație interpersonală nu se poate stabili.

Creierul omului este supus, între altele, influenței pe care o exercită asupra lui creierele celorlalți oameni. Creierul omului constituie substratul morfo-funcțional care stă la baza comportamentului lui social. Datorită limbajului, creierul omului poate să stocheze nu numai informația imediată, senzorială, ci și un număr enorm de informații cumulate de alte creiere, nu numai contemporane, ci și din trecutul îndepărtat. Limbajul constituie un instrument de prim ordin pentru perfecționarea continuă a comportamentului social al omului.

Creierul omului are — am putea spune — o putere radiantă. După ce cu ajutorul mecanismelor lui structurale și fiziologice înregistrează ceea ce i-au transmis alte creiere, el prelucrează acest material și îl transmite la rîndul lui altor creiere. Această prelucrare și transmisie constituie baza morfofuncțională a comportamentului social. Creierul omului constituie deci substratul material al comportamentului lui social. Creierul omului diferă în construcția sa de la individ la individ; există diferențe individuale pe care nu le putem pune însă în evidență cu tehnicile de cercetare de care dispunem astăzi. În cursul existenței sale, creierul omului creează, prin colaborare cu multe alte creiere, valori pe care le transmite urmașilor. În acest fel se realizează o experiență acumulată, se realizează valori culturale și spirituale. Comportamentul social al omului este și el o rezultantă a unei astfel de acumulări.

Comportamentul social implică un număr însemnat de funcțiuni psihice elementare cum sînt percepția, memoria, obișnuința, motivarea, învățarea și altele. Comportamentul social este o funcție integrativă superioară a acestor funcții elementare și este evident că și la baza lui stă un mecanism cerebral foarte complicat pe care nu-l cunoaștem încă decît destul de sumar.

Iată cîteva considerații pe care mi le-a sugerat mie, ca neurolog, lectura cărții profesorului Leonhard. Sînt convins că și alți cititori, cu alte preocupări, vor găsi în această carte o sursă bogată de sugestii și de idei. Sociologul va găsi mult material documentar în lectura cazuisticii prezentate și care

ar putea constitui baza de plecare a fundamentării sociologice a genezei personalității „accentuate". Și mai ales pedagogul va avea prilejul să cugete asupra rolului pe care-l poate juca factorul educativ în geneza unei „personalități accentuate" cu o valoare socială pozitivă.

Lucrarea are un profund caracter științific și în același timp constituie — repet — o lectură agreabilă nu numai pentru specialist, ci și pentru orice om de cultură. Consultarea ei de către variate categorii de cititori este facilitată de un glosar *și de diferiți* indici *ajutători.*

Acad. ARTHUR KREINDLER

Introducere

Dacă mi s-ar aduce critici pentru faptul că, ocupîndu-mă de trăsăturile firii omenești, nu tratez problema suficient de amplu și nu utilizez bogata literatură psihiatrică și psihologică *existentă, mi-aș permite să invoc, drept primă explicație, un motiv de ordin exterior: spațiul de care dispun fiind limitat, mi se pare mai potrivit să expun în amănunțime rezultatele cercetărilor proprii, decît să discut opiniile altor autori, care pot fi găsite în numeroase alte scrieri. Orice psihiatru îi cunoaște pe autorii care s-au ocupat de diagnosticul personalității* — *în frunte cu* Kretschmer, Ewald, Kurt Schneider — *și orice psiholog îi cunoaște pe autorii care au adus o contribuție deosebită în specialitatea sa. La acest motiv exterior se mai adaugă și unul lăuntric. Metodica mea de cercetare a personalității nu poate fi prea lesne comparată cu alte procedee. E drept că și eu pornesc de la investigarea subiecților — cum se obișnuiește dintotdeauna în psihiatrie —, dar chestionarele mele sînt astfel orientate încît reprezintă ceva deosebit. Lucrul acesta va ieși mai pregnant în evidență atunci cînd voi expune metodica cercetărilor mele. Ca urmare, rezultatele la care am ajuns sînt și ele de un gen aparte, greu de corelat cu lucrările altora. Ar trebui să arăt de fiecare dată că, deși pot să am o părere asemănătoare cu cea a unui autor sau a altuia, văd totuși într-un mod diferit legăturile dintre fenomenele studiate. O asemenea continuă comparare ar fi obositoare și totodată destul de sterilă.*

Cred, dealtfel, că acest neajuns al lucrării mele este compensat de faptul că mă voi folosi de literatură sub un

alt aspect, neuzual: caut să ilustrez și să fundamentez concepțiile mele despre structura personalității prin exemple luate din lumea personajelor literaturii beletristice mondiale. *Voi trebui de aceea să citez foarte multe opere. În legătură cu aceasta, să-mi fie îngăduit să formulez și eu o critică. În beletristică se găsesc un număr atît de mare de excelente descrieri de personalități, încît ar fi fost necesar ca lucrările științifice să se refere în mai mare măsură la ele. Marii scriitori sînt, în majoritatea cazurilor, și mari psihologi; este prin urmare indicat să ne ocupăm mai mult de personajele lor dacă vrem să înțelegem diversele personalități individuale. În lucrarea de față mă voi strădui să corectez această carență, ceea ce îmi va oferi totodată și posibilitatea de a lărgi în mod considerabil baza pe care se sprijină concepțiile mele.*

Această bază constă, în rest[1], *de cele mai multe ori în observațiile clinice nemijlocite pe care le voi cita. În mare parte, cazurile pe care vreau să le prezint le-am putut extrage din lucrarea* Normale und abnorme Personalitäten, *scrisă împreună cu colaboratorii mei. Citez numai acei subiecți pe care îi cunosc personal, însă descrierile le preiau în general așa* cum au fost întocmite de colaboratorii mei, *cărora le exprim mulțumirile mele pentru acest ajutor. Acestor cazuri li se vor mai adăuga și altele.*

Cred că în explorarea structurii personalității nici considerațiile teoretice, nici cercetările experimentale nu ne vor ajuta să ajungem prea departe dacă nu vom studia în mod concret omul însuși, așa cum se comportă el în viață, verificînd pe această cale atît teoria cît și experiența. Iată de ce consider că misiunea mea este de a da neîncetat exemple din viață, adică de a descrie personalități care prin structura specifică a firii lor se distanțează de anturajul lor. Numai ceea ce se confirmă pe oameni care trăiesc și acționează reprezintă o certitudine psihologică.

Ne vom ocupa, așadar, îndeosebi de ceea ce eu numesc „personalități accentuate".

---

[1] În partea întîi a lucrării *(N.T.)*.

Partea I

FIREA OMENEASCĂ

Oamenii nu se deosebesc între ei numai prin trăsăturile accentuante ale firii lor, ci și prin întreg felul lor de a fi. Chiar dacă nu au nici o trăsătură care să-i deosebească de media generală, ei nu sînt totuși la fel unul cu celălalt. Este vorba de acele particularități care transformă o ființă umană într-o individualitate. Este necesar deci să cunoaștem și aceste trăsături mai puțin pregnante, dacă vrem să înțelegem ce anume înseamnă o personalitate accentuată.

Individualităţi obişnuite şi personalităţi accentuate

Ceea ce îi deosebeşte pe oameni între ei este, în mare măsură, rezultatul dezvoltării lor diferite în cursul vieţii, şi nu felul lor de a fi înnăscut. Comportamentul lor diferă în funcţie de familia în care au crescut, de şcoala la care au învăţat, de profesia pe care o au şi de oamenii cu care intră în contact. Două persoane cu firi înnăscute asemănătoare pot ajunge în felul acesta cu totul diferite una de cealaltă, în timp ce o asemănare a destinului exterior poate avea drept rezultat ca persoane foarte diferite ca structură psihică să înceapă să semene una cu cealaltă. „Tipurile" din viaţă — al comerciantului, al ofiţerului, al funcţionarului, al savantului, al învăţătorului, al ospătarului — se formează prin faptul că o anumită poziţie în societate îşi pune amprenta pe comportamentul lor obişnuit. Bineînţeles, această modelare este adesea uşurată de faptul că înclinaţia naturală merge în aceeaşi direcţie şi că profesiunea respectivă a fost aleasă fiindcă ea permite înclinaţiilor individuale să se realizeze în modul cel mai complet. Diagnosticul personalităţii nu este în mod serios periclitat de influenţele care intervin în perioada maturităţii. Asemenea influenţe fixează mai mult forma exterioară a comportamentului, şi nu orientările lăuntrice. Cînd un învăţător îşi dă importanţă, aceasta se explică prin faptul că este obişnuit să fie pentru copii personajul central, şi nu prin aceea că ar fi vanitos şi ar vrea neapărat să joace pretutindeni primul rol. El poate fi la fel de modest ca oricare altul. Cînd

un ofiţer este scrupulos pînă la extrem în respectarea regulilor vieţii militare, aceasta este altceva decît atunci cînd un om are de la natură înclinaţia către o mare meticulozitate. Deosebirea nu poate fi trecută cu vederea. În general, un anumit comportament dobîndit prin obişnuinţă nu este confundat cu un comportament rezultat dintr-o particularitate lăuntrică. Situaţia este, bineînţeles, alta în cazurile în care influenţele speciale se produc în copilărie, mai precis în prima copilărie. Este însă greu de spus în ce măsură asemenea influenţe provoacă schimbări fundamentale în firea omului.

Dar aceasta nu afectează în mod esenţial felul meu de a pune problema. În cele ce urmează ne vom ocupa de trăsăturile firii umane aşa cum ne apar ele, deci indiferent de felul în care s-au format. Sînt convins, de exemplu, că este în firea omului să tindă a fi apreciat în societate şi că el are o înclinaţie firească spre milă, dar modul în care aceste două trăsături se vor dezvolta în cursul vieţii poate fi determinat de impresiile din perioada copilăriei. În mod evident, *conţinutul* aspiraţiei respective este dat din afară. Dacă un om ambiţios îşi va exercita ambiţia într-o direcţie sau într-alta, aceasta depinde exclusiv de influenţele exterioare. Doi oameni la fel de ambiţioşi pot fi duşmani de neîmpăcat fiindcă urmăresc ţeluri opuse. Sentimentul datoriei poate să se manifeste în cele mai diferite direcţii, direcţia aleasă depinzînd în întregime de societatea în care trăieşte omul. Aspiraţiile şi înclinaţiile înnăscute nu împiedică, aşadar, educarea omului, ele constituind, dimpotrivă, baza fără de care educaţia nu ar fi posibilă. Dacă într-un om nu ar exista sentimentul datoriei ca tendinţă înnăscută, ar fi imposibil să i se insufle acest sentiment prin educaţie.

Oamenii — indiferent cum s-a ajuns la aceasta — sînt foarte diferiţi. După cum nu seamănă unul cu altul din punct de vedere fizic, ei nu sînt la fel nici din punct de vedere psihic. Trăsăturile firii omeneşti nu prezintă însă un şir nesfîrşit de posibilităţi, la care să se mai adauge eventual tranziţii continue, astfel încît să se poată distinge extrem de

multe trăsături speciale; realitatea este că trăsăturile care determină firea omului sînt numeroase, dar nu infinite.

Multe însușiri psihice aparțin *sferei aspirații-înclinații*[1]. Unele aspirații sînt egoiste, altele altruiste. Un om poate să tindă spre cîștig sau să dorească să se impună; un altul poate să fie milos și să aibă un puternic simț de răspundere față de colectivitate. Simțul dreptății, frica, ura omului asuprit împotriva asupritorului sînt și ele trăsături care țin de sfera aspirații-înclinații. Dacă una sau alta dintre aceste însușiri este deosebit de accentuată — sau, dimpotrivă, puțin dezvoltată —, aceasta formează trăsăturile individuale care definesc personalitatea. Dar existența unor asemenea trăsături nu duce la formarea unor „personalități accentuate", care prin felul lor de a fi să se ridice deasupra mediei; după cum se poate constata, devierile într-un sens sau într-altul se mențin întotdeauna între anumite limite, așa încît nu ridică individul deasupra a ceea ce este general uman. Ceea ce este dat în mod instinctiv constituie baza naturii specific umane. Aceste trăsături psihice sînt, tocmai din cauza semnificației lor general umane, atît de adînc înrădăcinate, încît nu dau loc la deosebiri individuale prea pronunțate. Există însă *variații* ale modului de reacție — oameni mai mult sau mai puțin egoiști sau altruiști, mai mult sau mai puțin ambițioși, milоși, conștiincioși etc. Cu alte cuvinte, pe baza acestor variații în sfera aspirații-înclinații putem constata existența unor oameni care se deosebesc între ei, dar nu a unor personalități accentuate.

Modul în care sînt prelucrate lăuntric trăirile prezintă, de asemenea, deosebiri individuale și poate modifica firea omului. Pe de o parte, este vorba aici de desfășurarea reacțiilor afective, de rapiditatea cu care ele cresc și apoi descresc, de profunzimea la care ajung; pe de altă parte, este vorba de felul reacțiilor volitive, de care țin nu numai forța sau slăbiciunea voinței, dar și excitabilitatea voinței în sensul așa-numitului temperament coleric sau, invers, lipsa de excitabilitate, în sensul așa-numitului temperament flegmatic. Însuși-

[1] Autorul reia în lucrarea de față multe dintre concepțiile personale pe care le-a dezvoltat în *Biologische Psychologie* (*N.T.*).

rile acestei sfere, *afectiv-volitive* — cum ar putea fi denumită —, sînt şi ele favorabile formării unor variaţii de comportament, determinînd anumite trăsături individuale ale omului. Dar nici din această sferă nu iau fiinţă, de obicei, personalităţi care să se deosebească în mod pronunţat de media celor din jur.

În general, inteligenţa nu este inclusă în noţiunea de personalitate; există însă sfera *sentimentelor asociative* (vezi *B.P.*[1], pp. 117—140) în care îşi au originea unele trăsături ale personalităţii, cum ar fi interesul pentru nou şi simţul ordinii. Dacă această din urmă însuşire nu o concepem în mod eronat drept o dorinţă anancastă[2] de ordine, vom constata că în această *sferă asociativ-intelectuală* pot exista, ce e drept, trăsături individuale, dar nu-şi pot avea originea trăsăturile personalităţii accentuate.

Dacă vrem să înţelegem natura unui om, trebuie să ţinem seama de toate aceste trăsături ale diferitelor sfere psihice, dintre care nu am menţionat aici decît cîteva. De fapt, ar trebui să ilustrez şi aceste variaţii ale firii omeneşti prin exemple concrete din viaţă, aşa cum voi ilustra personalităţile accentuate. Ar fi însă o încercare nereuşită. Însuşirile speciale despre care este vorba aici nu sînt atît de reliefate încît să poată fi prinse într-un mod univoc. Ele nu pot fi stabilite cu suficientă certitudine nici prin observaţie şi nici printr-o conversaţie cu omul respectiv. Aceste însuşiri devin însă evidente dacă avem posibilitatea să privim omul din interior. Scriitorii ne oferă adesea această posibilitate. Ei ne descriu nu numai comportamentul exterior al omului, nu numai vorbele lui sau ceea ce spune despre sine însuşi, ci ne comunică în mod nemijlocit ceea ce omul gîndeşte, simte şi doreşte. În felul acesta, la personajele literare devin vizibile şi variaţii mai subtile ale personalităţii. Cînd un om se arată fricos sau arogant, drept sau milos, e greu de ştiut în ce măsură el este într-adevăr astfel, chiar dacă el însuşi se caracterizează

[1] Aici şi în alte locuri, iniţialele *B.P.* indică lucrarea *Biologische Psychologie*, în care se găsesc multe premise principiale ale lucrării de faţă, pe care nu le pot reproduce aici. Trimiterile la anumite pagini sînt valabile pentru ediţia a IV-a a operei menţionate.

[2] Vezi *Glosarul* (*N.T.*).

ca atare. Dacă însă un scriitor ne descrie un om fricos sau un om drept, cu toate gîndurile și sentimentele lui intime, atunci firea acestuia ni se reliefează puternic. Așadar, personajele din literatură îmi vor da posibilitatea binevenită de a înfățișa și acele variații ale psihicului omenesc care se mențin la nivelul mediei generale. În contrast cu acestea vor ieși în evidență și mai clar personalitățile accentuate.

Desigur, e greu să se elimine orice incertitudine atunci cînd trebuie să deosebim trăsăturile care dau naștere unei *personalități accentuate* de acele trăsături care nu produc decît *individualități obișnuite*. Există gradații din două puncte de vedere. Pe de o parte, o trăsătură de caracter hiperperseverentă [1], hiperexactă [2], hipertimică [3] poate fi atît de puțin pronunțată, încît nu ia naștere o „accentuare", ci numai o deviere de la medie, fără a depăși acest cadru. Deosebit de vizibil este acest lucru în cazul însușirilor temperamentale, unde pot fi constatate toate treptele intermediare, mergînd pînă la confundarea cu media generală. Accentuarea presupune deci întotdeauna un anumit grad de intensitate a trăsăturilor respective. Pe de altă parte, despre unele trăsături nu se poate afirma cu certitudine dacă fac parte din categoria celor care duc în mod obișnuit la „accentuări" sau din categoria celor care nu dau naștere decît la variații. Cînd vorbim despre *ambiție* trebuie să ne gîndim la posibilitatea de a avea de-a face cu o însușire aparținînd sferei aspirații-înclinații. Ar putea fi însă vorba și despre un fenomen parțial de hiperperseverență accentuată. O reliefare mare a trăsăturii ne va permite să alegem între aceste două posibilități. Un arivism maniac nu mai este compatibil cu o simplă variație a aspirației. Hiperperseverența nu se manifestă, dealtfel, niciodată numai prin ambiție : întotdeauna ea este însoțită de o susceptibilitate exagerată față de jigniri și de o înclinație spre rancchiună.

Asemănătoare este situația atunci cînd constatăm la cineva un foarte pronunțat *simț al datoriei*. Și aici poate fi vorba de o simplă varietate a sferei aspirații-înclinații, dar putem

[1], [2], [3] Vezi capitolele respective din prezenta lucrare.

avea de-a face și cu o trăsătură anancastă. Diferențierea rezultă aici din faptul că în cazul obișnuitului simț al datoriei se observă o atitudine liniștită, oarecum de la sine înțeleasă, lipsită de tensiune, pe cînd în cel de-al doilea caz ne găsim în fața unei continue întrebări anxioase dacă omul și-a făcut sau nu îndeajuns datoria.

Este interesant și, totodată, important din punct de vedere psihologic, faptul că oamenii hiperperseverenți au o tendință spre *manifestări egoiste* de ambiție și susceptibilitate față de jigniri, pe cînd cei hiperexacți tind spre *manifestări altruiste* ale simțului datoriei. Pentru a înțelege acest lucru trebuie avut în vedere faptul că — așa cum am arătat mai pe larg în *B.P.* — hiperperseverența activizează mai ales sentimentele mai puternice, adică egoiste, în timp ce ezitarea pune în evidență mai degrabă sentimentele mai slabe, adică cele altruiste. Cu cît un om chibzuiește mai mult în luarea hotărîrii, cu atît interesele colectivității îi devin mai conștiente și influențează această hotărîre. Aceeași situație, dar cu semn invers, o avem atunci cînd comparăm cu personalitățile anancaste nu pe cele hiperperseverente, ci pe cele *isterice*, care, de asemenea, manifestă o tendință spre egoism. Ele chibzuiesc prea puțin, se hotărăsc prea repede, menținîndu-se astfel în sfera egoistă a năzuințelor primare ale omului.

În domeniul anancasticului și istericului mai există o posibilitate de interferență. În *B.P.* (pp. 218 și 219) a trebuit să răspund dacă *ezitarea* în luarea hotărîrilor trebuie înțeleasă drept o formă benignă a unei tendințe anancastice sau dacă reprezintă o însușire de sine stătătoare a sferei afectiv-volitive. Paralel cu aceasta a trebuit să-mi pun și întrebarea dacă înclinația de a acționa oarecum *nechibzuit* este expresia unei naturi în oarecare măsură isterice sau dacă și ea trebuie considerată ca o însușire de sine stătătoare din sfera afectiv-volitivă.

Există și alte neclarități similare.

Atunci cînd viața afectivă este intensă, sentimentele altruiste ale milei, ale bucuriei resimțite față de reușita altora, ale datoriei sînt — în mod analog cu ceea ce am văzut în

cazul hiperperseverenței — mai puternic activizate decît sentimentele egoiste, cum ar fi năzuința spre putere sau spre avere, revolta împotriva unei lezări personale. Oamenii emotivi se remarcă mai ales prin sentimentul de milă. Una și aceeași însușire poate să aibă surse diferite.

Neomogenă este trăsătura *anxietății*. În limitele normale, ea este proprie multor oameni; uneori ea poate deveni dominantă, punîndu-și pecetea pe tot comportamentul insului respectiv. În acest caz se constată destul de des o *hiperexcitabilitate a sistemului nervos vegetativ*, ceea ce, repercutîndu-se asupra vaselor sanguine, poate duce la angoasă și la o „strîngere de inimă" resimțită corporal. După toate probabilitățile, numai în acest din urmă caz anxietatea poate depăși media, producînd o accentuare a personalității.

Ca o consecință a multiplelor posibilități de interferență, unii specialiști sînt de părere că atunci cînd este vorba de trăsăturile firii omenești s-ar cuveni să se renunțe complet la clasificări, rămînîndu-se în limitele unei descrieri generale a ceea ce se constată. Întrucît, în ceea ce mă privește, voi proceda altfel, mi se va reproșa probabil că schematizez ceva ce nu se pretează la scheme. Sînt însă de părere că putem vorbi despre *trăsături fundamentale ale firii omenești*, care există în mod obiectiv și a căror clasificare științifică trebuie deci făcută sau cel puțin încercată, chiar dacă ar fi să se ivească numeroase dificultăți. Nu este vorba de a aplica unei diversități difuze o schemă mai mult sau mai puțin valabilă, ci de a pune în evidență, în ciuda numeroaselor interferențe, trăsături fundamentale existente în mod obiectiv.

Trăsăturile „accentuante" sînt mult mai puțin numeroase decît *cele ce prezintă variații*. Este vorba tocmai de acele însușiri care manifestă tendința de a aluneca spre anormal. Nu este cu totul lipsit de ele nici acel om care nu iese din cadrul mediei. Cîte ceva din trăsăturile anancaste, isterice sau paranoide există în fiecare om, dar atunci cînd există într-un grad redus ele nu apar în mod manifest în exterior. Cînd însă aceste trăsături ajung la o anumită intensitate, ele își pun amprenta pe personalitatea omului, iar cînd se accen-

tuează și mai mult, ajung să perturbe structura personalității, devenind astfel anormale.

Personalitățile care pot fi considerate drept accentuate nu sînt deci anormale. Dacă am interpreta cazurile acestea în alt mod, ar trebui să considerăm numai media drept normală, orice deviere de la medie fiind în acest caz considerată drept patologică. În felul acesta, personalitățile care printr-un specific individual se ridică clar deasupra mediei ar trebui excluse din sfera no malului. Aceștia sînt însă tocmai acei oameni pe care îi denumim „personalități", cei care poartă propria lor amprentă. Omul care nu are nimic din ceea ce, într-o formă mult mai accentuată, este paranoid, anancast, isteric, hipomaniac sau subdepresiv etc., poate fi, fără îndoială, considerat drept un om mediu și absolut normal, dar în nici un caz nu poate fi o personalitate pregnantă. Dacă vrem să apreciem evoluția unui asemenea prototip al omului normal, putem admite că e puțin probabil ca el să aibă o evoluție defavorabilă, dar la fel de puțin probabil este că se va distinge într-o direcție pozitivă. Personalitățile accentuate manifestă, în schimb, vocația pentru ceva ieșit din comun, atît în sens pozitiv din punct de vedere social, cît și în sens negativ. Unii se prezintă sub un aspect negativ din cauza unor împrejurări exterioare neprielnice firii lor ; în alte împrejurări ar fi putut să devină oameni cu realizări deasupra mediei. Pentru a ne exprima mai concret, o personalitate hiperperseverentă poate, în condiții nefavorabile, să devină un cicălitor asocial, dar în condiții favorabile poate manifesta o sîrguință neobosită. O persoană hiperexactă poate dezvolta în cazul unor împrejurări nefavorabile o nevroză obsesivă, dar în împrejurări favorabile ea poate deveni o pildă pentru ceilalți prin dezvoltatul simț al datoriei de care dă dovadă. O personalitate demonstrativă poate solicita insistent o pensie nemeritată, în alte condiții însă poate avea realizări artistice etc. Cînd ne găsim în prezența unei imagini psihice negative sîntem de cele mai multe ori înclinați să presupunem o psihopatie ; în cazul unei imagini pozitive ne gîndim mai curînd la o personalitate accentuată. O asemenea atitudine este oare-

cum îndreptățită, deoarece devierile ușoare au un efect mai degrabă pozitiv, pe cînd cele puternice au un efect mai degrabă negativ.

Drept *personalități anormale* ar trebui să calificăm numai pe acei oameni care se deosebesc într-o măsură atît de mare de medie, încît chiar în lipsa unor împrejurări exterioare nefavorabile au dificultăți în a se adapta cerințelor vieții. Nu există însă o graniță fixă între oamenii medii obișnuiți și personalitățile accentuate. Deci nici aici nu trebuie să dăm termenilor o interpretare prea îngustă; nu trebuie să presupunem o deviere de la medie în cazul oricărei particularități neînsemnate. Printre cei pe care în mod curent îi considerăm -- într-un sens mai larg — oameni obișnuiți, oameni care nu ies din comun, există însă destul de mulți care trebuie considerați personalități accentuate. Din cercetările făcute în clinica noastră de către *Sitte* la adulți și *Gutjahr* la copii, reiese că aproximativ jumătate din populația noastră poate fi considerată ca neieșind din comun, iar cealaltă jumătate ca accentuată. Această proporție nu este însă valabilă decît pentru situația de la noi. În ceea ce privește populația unei alte țări, situația poate fi cu totul alta. Despre germani se spune că sînt ambițioși, și aceasta nu numai în sens laudativ, dar și în sensul unui carierism supărător. Poate că acesta este motivul pentru care *Sitte* a găsit printre ei relativ numeroși hiperperseverenți și hiperexacți.

În cele ce urmează voi arăta cum înțeleg eu personalitățile accentuate. Întrucît vorbeam mereu și despre *personalități anormale*, ar trebui să arăt în mod detaliat în ce măsură se deosebesc propriile mele concepții de cele ale unor autori de seamă. Îmi permit însă să menționez că, în lucrarea sa *Kombiniert abnorme Wesensziige in neurotischen Reaktionen*, doamna *Bergmann* a arătat, în introducere, în ce măsură se deosebesc părerile noastre de schema lui *K. Schneider* și în ce măsură sînt ele compatibile cu această schemă. În broșura mea *Kinderneurosen und Kinderpersönlicheitein* mi-am mai expus o dată părerile. De aceea nu voi spune decît cîteva cuvinte despre această problemă.

Personalitățile hiperexacte [1], respectiv *anancaste*, pe care *K. Schneider* nu le diferențiază de celelalte tipuri, alcătuiesc, după părerea mea, un grup deosebit de important, atît prin frecvența cazurilor cît și prin măsura în care pot devia de la medie. Același lucru este valabil și pentru personalitățile *demonstrative* — respectiv *isterice* —, categorie care în ultimul timp nu mai este acceptată de către unii. Trăsăturile anancastice sau isterice pot marca foarte profund firea unui om. În ceea ce mă privește, eu definesc noțiunea de *paranoid* într-un fel oarecum deosebit de felul în care a fost definită pînă în prezent, întrucît consider că principala trăsătură a acestei personalități este hiperperseverența afectului. Personalitățile instabile nu vor figura în expunerea mea, deoarece acestea nu pot fi încadrate într-o structură unitară a caracterului. Cine citește caracterizarea care li se dă poate să recunoască personalități isterice, hipomaniace, ba chiar și epileptoide.

Aș propune ca noțiunea de instabilitate să fie folosită numai în înțelesul *lipsei de voință*; eu însă nu o includ, nici în această accepție, printre trăsăturile accentuante, ci numai în variațiile firii, lipsa de voință ca atare neajungînd niciodată la o asemenea intensitate încît să-și pună pecetea pe întreaga personalitate. Dacă, în opoziție cu cele de mai sus, instabilitatea reprezintă în diagnosticul obișnuit forma cea mai frecventă a psihopatiei, cauza rezidă în faptul că în această noțiune sînt incluse felurite trăsături de caracter anormale și că numai rareori lipsa de voință ca atare este socotită o trăsătură aparte. Printre trăsăturile accentuante ale personalității nu vom găsi nici *lipsa de afectivitate*. Dacă ea există într-o măsură atît de mare încît să rezulte grave deficiențe etice, atunci este vorba de o stare *heboidă*, deci, după cum indică numele, de o boală mintală latentă. *Simpla lipsă de afectivitate* o vom întîlni numai la variațiile de caracter.

---

[1] Menționăm că alături de termeni curenți în limbajul psihiatric și psihologic: hipertimici, paranoici, isterici, introvertiți, autorul propune o serie de termeni noi: hiperperseverenți, hiperexacți etc. *(N.T.)*.

În ce mă privește, diferențiez personalitățile *hipertimice, distimice* și *ciclotimice* după *Kretschmer*, dar înțeleg prin ciclotimici numai pe aceia a căror dispoziție psihică labilă oscilează între stări hipertimice și distimice. *Sintoni* sînt oamenii cu o dispoziție uniformă, medie. Din grupa ciclotimicilor îi separ pe *exaltați*, care au tendința spre oscilații de dispoziție extreme, de la un pol la altul. În domeniul gîndirii și al psihomotricității ar trebui, de fapt, să mai distingem și *alte forme speciale de temperament*, deoarece unii oameni sînt excitați sau inhibați numai în gîndire, respectiv se detașează de medie prin psihomotricitatea lor, adică sînt vioi sau apatici în special în mimica lor. Doamna *von Trostorff* a tratat această problemă mai pe larg. Este vorba însă de particularități care nu influențează în mod esențial cursul vieții unui om ; cercetătorii le constată, dar felul de viață al unui om nu depinde în mod esențial de felul în care temperamentul său se repercutează asupra gîndirii și a mișcărilor.

În această lucrare va trebui să mă ocup mai pe larg de personalitățile *introvertite și extravertite*. Dacă le acord o atenție deosebită, aceasta se datorează faptului că în literatura de specialitate aceste noțiuni nu au mai păstrat decît parțial conținutul ce le fusese dat pe vremuri de *Jung*. Am încercat să clarific aceste noțiuni atunci cînd m-am ocupat de *Transformarea copilului în adult* (vezi *B.P.*, pp. 228—237) ; aici îmi voi permite să repet, pe scurt, felul în care văd situația. Copilul este extravertit, el este sensibil la evenimentele care acționează asupra simțurilor sale și reacționează la ele printr-un anumit comportament. Gînduri proprii nu prea are. În comparație cu copilul, adultul este introvertit ; lucrurile, evenimentele din jur îl impresionează mai puțin, nu reacționează la fel de nemijlocit la ele, de obicei meditează mai întîi asupra lor. În extraversiune predomină — în gîndire și acțiune — *lumea percepută*, pe cînd în introversiune este preponderentă *lumea reprezentărilor*. Extravertitul este mai înclinat să ia *hotărîri rapide*, deoarece el ia în considerare mai puține posibilități asupra cărora ar trebui să chibzuiască decît o face un ins care are tendința de a tăia firul în patru. La extravertiți

mai există, independent de gîndire, o înclinație mai mare spre o atitudine activă în lumea exterioară, adică ei au o *impulsivitate* mai mare — trăsătură de caracter comună cu copiii. Introvertitul șovăie și din cauza unor factori care țin de gîndire, dar și fără ei este mai puțin prompt în luarea de hotăriri.

În copilărie extraversiunea este la fel de dezvoltată la ambele sexe. Cotitura spre introversiune în timpul pubertății este de obicei mai accentuată la băieți decît la fete. Din această cauză femeia rămîne mai puternic afectată decît bărbatul de întîmplările obiective ale vieții, avînd, în general, mai mult simț practic decît el. La rîndul său, bărbatul înțelege mai bine decît femeia unele corelații intime care nu sînt direct vizibile, deoarece el meditează mai mult asupra lor. Femeia este în pericol de a judeca și de a acționa prea pripit, în timp ce, dimpotrivă, bărbatul riscă să se piardă în speculații teoretice și deci să nu facă ceea ce ar fi necesar în situația de moment dată. Prin prisma acestei deosebiri între sexe, la femeie trebuie să judecăm o extraversiune sau o introversiune accentuată altfel decît la bărbat. Ceea ce la femeie constituie media, la bărbat înseamnă extraversiune, ceea ce la bărbat ni se prezintă ca medie, la femeie este introversiune.

În concepția mea aceste noțiuni reprezintă ceva esențialmente diferit de antinomiile *realism-idealism* sau *obiectivitate-subiectivitate*. Concluzia că ne aflăm în fața unei extraversiuni se poate dovedi mai puțin realistă și obiectivă decît aceea că avem de-a face cu o introversiune ; aceasta se poate întîmpla mai ales în cazurile cînd starea de fapt poate fi apreciată corect abia după o profundă chibzuință. Sînt de acord cu *Jung* atunci cînd spune (p. 456) : „Primul se orientează după faptele exterioare date, cel din urmă își formează o opinie care se intercalează între el și faptele obiective". Mai departe însă (p. 469) găsim la *Jung* următoarea precizare : „Există — și acum mă refer la intelectul introvertit — și un gen cu totul deosebit de gîndire, căruia cu greu i s-ar putea contesta această denumire, și anume un gen de gîndire

care nu se orientează nici după experienţa obiectivă nemijlocită, nici după idei generale, obiectiv mediate".

Aşadar, *Jung* îşi exprimă aici părerea că atitudinea introvertită exclude nu numai orientarea concretă după obiect, ci şi un asemenea proces de formare a ideilor care porneşte de la obiect. Dacă la început se părea că extravertitul acceptă situaţia obiectivă aşa cum este, în timp ce introvertitul mai întîi o prelucrează, după *Jung* acesta din urmă sesizează de la bun început situaţia obiectivă cu o notă accentuată de subiectivism. Citim (p. 513): „Denumesc factor subiectiv acele acţiuni sau reacţii psihologice care, contopindu-se cu influenţa obiectului, formează o nouă stare psihică". El arată apoi şi mai precis cum se prezintă gîndirea în cazul unei atitudini introvertite: „În acest caz, ideea nu-şi va mai putea nega originea, care este o imagine arhaică, estompată şi ascunsă de vreme. Aceasta îi va da o nuanţă mitologică, care va fi considerată drept „originalitate" sau, în cazuri mai grave, drept bizarerie, deoarece specialiştii necunoscători ai motivelor mitologice nu vor sesiza caracterul arhaic al ideii". Aceasta înseamnă în mod concret (p. 468): „În gîndirea practică a comerciantului, tehnicianului, cercetătorului naturii, orientarea spre obiect este evidentă din capul locului. În ce priveşte gîndirea unui filozof, poate exista un dubiu atunci cînd ea este orientată înspre idei. În acest caz trebuie cercetat, pe de o parte, dacă aceste idei nu sînt decît rezultatul unui proces de abstragere din experienţa privitoare la obiecte, prin urmare nu reprezintă decît noţiuni colective de ordin superior, constituind sinteze ale unor situaţii obiective; iar pe de altă parte, trebuie cercetat dacă nu cumva aceste idei (cînd nu pot fi identificate cu sintezele abstracte ale unor experienţe nemijlocite) sînt fie preluate din tradiţii, fie împrumutate din mediul spiritual înconjurător. Dacă răspunsul este afirmativ, atunci asemenea idei fac şi ele parte din categoria datului obiectiv şi deci acest fel de gîndire trebuie şi el denumit extravertit".

După părerea mea, pe un naturalist nu-l putem considera extravertit decît atunci cînd activitatea lui constă mai ales

din strîngerea de fapte ; cu cît prelucrează mai mult prin gîndire cele observate, cu atît înclină mai mult spre un comportament introvertit. Pe un filozof, care ajunge în mod categoric la elaborarea de idei, îl consider introvertit, chiar dacă șirul ideilor sale a pornit de la fapte obiective.

Dacă, în ciuda acestor deosebiri de vederi, folosesc termenii introduși de *Jung*, o fac, pe de o parte, fiindcă în psihologia medicală s-au încetățenit în sensul pe care li-l atribui eu, iar pe de altă parte, pentru că în aprecierea practică deosebirea nu este atît de mare ca în teorie. Sînt cu atît mai mult de acord cu *Jung* cu cît exemplele lui sînt mai concrete. Astfel, de pildă, el scrie (p. 455) : „Unii, pe motiv că e frig afară, se decid imediat să-și îmbrace pardesiul, alții, pe motiv că vor să se călească, găsesc că este inutil să o facă ; unul îl admiră pe un tenor pentru că toată lumea îl admiră, altul nu-l admiră nu pentru că i-ar displace, ci fiindcă este de părere că ceea ce e admirat de toată lumea nu trebuie neapărat să și merite admirație ; unul se supune împrejurărilor date deoarece, după cum știe din experiență, nu există alte posibilități, altul este însă convins că, indiferent dacă evenimentele au avut același curs de o mie de ori, a o mie și una oară se poate întîmpla altfel etc.“. În ceea ce mă privește, și eu aș clasifica aceste comportamente contrarii la fel ca *Jung*.

Atunci cînd, într-un anumit caz, vrem să stabilim dacă este vorba de un comportament extravertit sau introvertit, există pericolul ca, în mod eronat, să luăm în considerare și *trăsăturile temperamentului*. Personalitățile hipomaniace sînt influențabile, foarte atente la evenimentele exterioare și își reglează acțiunile în conformitate cu ele. Le putem deci numi extravertite, dar comportamentul lor nu este determinat de acea particularitate specifică la care ne referim aici. *Eysenck*, în al cărui diagnostic al personalității firea extravertită și cea introvertită joacă un mare rol, a comis după părerea mea greșeala de a include și temperamentul hipomaniac. Iată ce scrie el printre altele despre omul extravertit (p. 155) : „Îi plac glumele, are replica promptă, îi place variația, este optimist și îi place să rîdă. Preferă agitația, are o înclinație spre agre-

sivitate și își pierde ușor răbdarea. Nu-și prea controlează sentimentele și uneori nu te prea poți bizui pe el". Aici poți identifica, fără putință de îndoială, temperamentul hipomaniac, care este fundamental altceva decît firea extravertită. Un om sobru, fără înclinație spre optimism și căruia nu-i place să rîdă, ba chiar și o personalitate subdepresivă poate avea tendința spre extraversiune tot așa cum o poate avea un hipomaniac, cu deosebirea că la cel dintîi această tendință nu se exteriorizează atît de puternic. Pe de altă parte, și o personalitate hipomaniacă poate fi introvertită, după cum vom vedea din exemple.

Mai există și o altă posibilitate de combinare a trăsăturilor psihice: un om care trăiește mai mult în lumea percepției găsește de obicei ușor contactul cu ceilalți oameni, pe cînd cel care trăiește mai mult în imaginație stabilește acest contact mai greu. *Contactul cu oamenii* despre care este vorba aici nu este întotdeauna corelat în modul acesta cu extraversiunea sau introversiunea. Un om poate să fie introvertit și din această cauză să nu prea simtă lipsa de societate, dar atunci cînd se află între oameni să stabilească repede și bine contactul cu ei. Un altul, orientat în întregime spre exterior, poate avea, cu toate acestea, dificultăți în a se apropia de oamenii cu care are de-a face. Este vorba în fond de înțelegerea nemijlocită dintre om și om, lucru care depinde în mare măsură de *capacitatea de exteriorizare*. Există, fără îndoială, o capacitate nemijlocită de a acționa asupra oamenilor prin diversele modalități de exteriorizare, precum și de a înțelege modalitățile de exteriorizare ale semenilor; la alții poate însă să se manifeste lipsa acestei capacități sub ambele aspecte. În primul caz contactul se realizează ușor, chiar dacă este vorba de un introvertit; în cel de-al doilea, chiar dacă este vorba de un extravertit, în relațiile cu ceilalți oameni se menține o anumită stîngăcie, o anumită rigiditate. *Capacitatea de contact* sau lipsa acestei capacități sînt, cu toate acestea, concepute adesea ca însușiri echivalente cu extraversiunea sau introversiunea. În special atunci cînd se vorbește despre *autism* sau despre firea *schizoidă* se înțelege atît introversiunea

cît și greutatea de a intra în contact cu alți oameni. Doamna *von Trostorff* și-a dat osteneala de a delimita cu exactitate noțiunile.

După aceste observații preliminare putem aborda diagnosticul personalităților accentuate. Chiar atunci cînd părerea mea este similară cu cea a altor autori, descrierea nu e de prisos, deoarece ea va arăta cum anume pot fi delimitate concret personalitățile în diagnosticul practic. După cum se știe, *Kurt Schneider* și-a exprimat despre propria sa schemă părerea că este greu de transpus în practică deoarece diferitele trăsături se întrepătrund prea mult și că din această cauză trebuie să se rămînă de cele mai multe ori la caracterizarea generală de psihopatie. M-am pronunțat în repetate rînduri împotriva acestei concepții și aș vrea să arăt concret în expunerea mea că personalitățile pe care le disting aici pot fi, în marea majoritate a cazurilor, recunoscute cu certitudine, indiferent dacă au o singură trăsătură accentuantă sau mai multe concomitent. Pentru acest diagnostic al personalității este nevoie de o metodică adecvată, lucru de care ne vom ocupa în capitolul ce urmează.

Metodica diagnosticului personalității

Din păcate, nu există reguli precise pentru a identifica trăsăturile accentuante. Aceasta se datorează faptului că, pentru fiecare subiect în parte, spre a putea interpreta corect răspunsurile trebuie să stabilim în mod strict individual cum a înțeles întrebările ce i s-au pus. Jocul schematic al întrebărilor și răspunsurilor este, așadar, pierdere de vreme, iar *examinarea prin teste* este utilizabilă numai în anumite condiții strict circumscrise.

Schmieschek și *Müller* au întocmit un chestionar, care cuprinde multe din întrebările pe care le pun atunci cînd vreau să stabilesc diagnosticul unei personalități. Rămîne de văzut cît de mari sînt greșelile ce se pot săvîrși atunci cînd întrebările sînt puse fără observarea prealabilă nemijlocită a celui chestionat.

Întrebările referitoare la firea omului permit prea multe posibilități de interpretare ; mai mult, la aceeași întrebare același subiect poate răspunde în moduri contrare, în funcție de felul în care a înțeles-o. În cele ce urmează voi demonstra acest lucru în mod amplu. S-ar putea crede că prin multiplicarea întrebărilor în cursul a numeroase teste ar putea fi eliminate treptat greșelile. Este însă probabil că un asemenea rezultat nu va putea fi obținut, deoarece în afară de cuvinte mai există și mimica, iar aceasta poate da aceluiași răspuns sensuri total diferite. Am arătat în mod detaliat în alt loc (în lucrarea *Der menschliche Ausdruck)* cît de mare este

rolul pe care observarea mimicii îl are în diagnosticul personalității; voi avea și acum cîte ceva de spus în această privință.

Mijloacele esențiale pentru aprecierea unei personalități constau în *observare* și *explorare*. Dacă avem posibilitatea de a observa în mod nemijlocit un individ, comportamentul său în profesie și în timpul liber, în familie și între prieteni sau cunoscuți, într-un cerc restrîns sau într-o societate mai mare, ne putem forma o părere asupra personalității lui. E drept, unele aspecte pe care subiectul nu le exteriorizează nu pot fi nici în acest caz cunoscute, ci abia atunci cînd examinatorul are o legătură strînsă și îndelungată cu persoana explorată. În general, o observație atît de precisă nu este posibilă nici chiar la pacienții din clinică, căci ei se găsesc aici în afara sferei în care se manifestă personalitatea lor: lipsește mediul profesional și familial. Este adevărat că ei își fac prieteni și cunoștințe din rîndul celorlalți pacienți, dar ca medic nu trăiești în cercul lor. În plus, un pacient nu se comportă în general în clinică așa cum ar dori el, ci așa cum o cere regulamentul clinicii.

Alta est situația la copiii fiziceşte sănătoși, care se pot mișca în voie. De îndată ce s-au acomodat cu clinica, ei se poartă mult mai degajat decît adulții. La început, și ei consideră noul mediu ca ceva aparte, ceva ce impune un comportament deosebit. Totodată le este frică de cadrul neobișnuit. Dar nu trece mult — la unii copii doar cîteva zile, la alții ceva mai mult — și ei se simt în clinică la ei acasă. Ceilalți mici pacienți nu mai sînt considerați ca tovarăși de suferință, cu care au comun faptul că au nevoie de asistență medicală, ci ca alți copii, la fel ca cei de acasă, de pe stradă sau de la școală, copii cu care te joci, te certi și te împaci. Într-o secție de psihiatrie infantilă jocul nu se deosebește decît foarte puțin de jocul în comun obișnuit al copiilor. Programul clinicii, deșteptarea, culcarea, luarea mesei nu sînt resimțite de micii pacienți ca lucruri pe care le privești cu alți ochi și care sînt caracteristice spitalului, ci ca o ordine care, deși sub formă puțin diferită, este cerută și acasă. De

aceea, prin simpla observație în clinică, de la copii se poate obține mult mai mult decît de la adulți. Este drept că acest lucru nu-l poate face întotdeauna medicul însuși, dar el poate fi informat de psihologii și educatoarele care trăiesc în mijlocul copiilor. Și mai rodnică poate fi observația dacă secția spitalicească este legată în mod nemijlocit cu o școală, pentru că în acest caz copiii au la dispoziție și cercul în care ei se pot afirma prin rezultatele pe care le obțin. Comportamentul în profesie, atît de important pentru adulți și care nu se poate manifesta în clinică, corespunde în mare măsură comportamentului copilului la școală. În aceste două situații se poate vedea cum își îndeplinește omul sarcinile, cum își înțelege el îndatoririle și cum aspiră spre realizări în cadrul emulației.

Dat fiind faptul că la copii putem afla atît de multe prin observare în clinică și la școală, trebuie să acceptăm faptul că cel de-al doilea procedeu, adică explorarea — mult mai eficace la adulți —, dă puține rezultate la copii dacă procedăm numai la interogarea acestora și nu interogăm totodată pe părinți și pe educatori. Copiii nu au încă suficientă capacitate de introspecție pentru a putea da informații despre ei înșiși.

La fel de importantă la adulți ca și la copii este *observarea mimicii*, a *gesturilor* și a *fonicii*. Aceste observații ne oferă adesea cheia pentru o înțelegere corectă a subiectului. Cînd vrem să știm, de pildă, dacă persoana cu care stăm de vorbă simte într-adevăr — așa cum afirmă — tristețe, bucurie, entuziasm, speranță, teamă, dezamăgire etc., nu putem afla cu certitudine acest lucru numai din cuvintele sale, deoarece ea își poate potrivi vorbele după cum dorește. Din mimică putem însă vedea în mod nemijlocit dacă ceea ce spune corespunde într-adevăr cu ceea ce se petrece în interiorul său. Dacă lucrurile nu se petrec în felul acesta, avem în fața noastră un om care, din punct de vedere al mimicii, nu participă la explorare și știm că în acel moment el este indiferent, chiar dacă pretinde că e trist, plin de speranță etc. Cînd subiectul vorbește despre un sentiment din trecut, acest lucru trebuie de asemenea să-și găsească o expresie în mimică, căci, atunci cînd ni le reamintim, sentimentele se tre-

zesc într-o anumită măsură din nou la viață. Și în acest fel verificăm, chiar fără să vrem, autenticitatea cuvintelor auzite. Iar dacă nu ne îndoim de veracitatea celor spuse, putem constata chiar numai din mimică cît de profund este resimțit ceea ce se exprimă prin cuvinte — de pildă dacă cel care vorbește despre durerea resimțită la pierderea unei rude apropiate este sau a fost într-adevăr profund afectat. Sau, cînd un alt pacient vrea să-și ascundă mîhnirea și afirmă că de mult nu mai suferă, s-ar putea ca din mimica lui să putem deduce că, dimpotrivă, mai este încă profund afectat.

Intonația are de asemenea o mare importanță, întrucît din ea se poate deduce altceva, mai veridic decît ceea ce reiese din cuvintele rostite. Este vorba mai ales de modulația care însoțește exprimarea verbală. Ocazional poate să apară chiar un sunet de sine stătător — un oftat, de exemplu — care trădează ceea ce cuvintele încearcă să ascundă. Din mimică și fonică se poate constata și importanța pe care subiectul o acordă unei afirmații. S-ar putea, de asemenea, ca în relatările unui subiect să nu fie vorba de stările sufletești care se exteriorizează în mimica lui. Subiectul se poate limita la niște constatări laconice, eventual la simple afirmații sau negații. Dar și în asemenea cazuri cele spuse sînt confirmate sau atenuate prin mimică. Din expresia subiectului, ca și din felul în care articulează cuvintele, se poate constata dacă acesta afirmă ceva de care în sinea sa este absolut convins sau dacă nutrește o oarecare îndoială. Un da, un nu sau o aserțiune pot fi univoce dacă ne luăm după cuvintele rostite, dar intonația și expresia pot sugera exact contrariul. Uneori îți atrage atenția o rostire cam șovăielnică, tărăgănată a cuvintelor și îți dai seama că ele sînt însoțite de o anumită ezitare lăuntrică. Uneori incertitudinea se observă din mimică : o privire întrebătoare sau scrutătoare, eventual o anumită poziție a gurii poate indica faptul că, lăuntric, problema încă nu este pe deplin rezolvată. Nu este neapărat nevoie de o descifrare conștientă a expresiei feței, faptul e sesizat în mod nemijlocit și e inclus în formarea unei opinii.

În felul acesta, observarea expresiei mimice, a gesturilor și sunetelor contribuie într-o mare măsură la diagnosticul personalității. S-ar putea ca unii să creadă că este vorba de o metodă foarte nesigură. Trebuie să subliniem însă că, dimpotrivă, este poate metoda cea mai sigură pentru aprecierea unei persoane, deoarece în acest caz o stare sufletească duce nemijlocit la expresia exterioară și este la fel de nemijlocit înțeleasă de interlocutor. Dacă, de exemplu, într-o situație anumită subiectul manifestă teamă, aceasta se poate constata cu cea mai mare certitudine din mimica sa. El poate încerca să-și învingă expresia de frică, nu o poate însă elimina cu totul din mimica sa și, în orice caz, acest lucru îi reușește în mult mai mică măsură decît negarea fricii prin cuvinte sau chiar prin fapte. Dacă motivul exterior al fricii este neînsemnat, se poate conchide că frica reprezintă o trăsătură de caracter. Este adevărat că nu se poate stabili cu exactitate și nici nu se poate demonstra matematic că în cazul mimicii corespunzătoare omul resimte lăuntric bucurie, mîhnire, dubiu etc. și, în general, sentimentul care este sesizat în mod nemijlocit, dar situația reală e totuși descifrată cu mai multă certitudine decît prin cea mai bună argumentare. Din experiența cotidiană se știe cu certitudine că un om este așa cum se manifestă în variația mimicii sale, pentru că niciodată un om cu o mină tristă nu se gîndește în acel moment la o poveste veselă și niciodată un om cu o mină iritată nu poate avea concomitent o stare de spirit pașnică. Cum în aceste cazuri facem constatări nemijlocite, se întîmplă adesea să știm mai mult despre personalitatea unui om cu care am stat de vorbă numai două minute decît putem afla din explorări precise prin teste și chestionare.

Tot mimica ne ajută să adaptăm convorbirea la *nivelul cultural* și la gradul de *mobilitate intelectuală* a subiectului. Aici nu este vorba numai de aptitudinile intelectuale, ci și de felul în care inteligența a fost exersată prin învățămîntul școlar și, mai tîrziu, în viața de toate zilele. Și acest lucru poate fi de cifrat din mimică. Îți poți da seama cu destulă siguranță dacă omul cu care ai de-a face se îndeletnicește

cu o muncă fizică sau cu una intelectuală. Nu este nevoie să te uiți la mîinile lui și nu trebuie să consideri drept un criteriu sigur faptul că la oamenii care nu depun muncă fizică trăsăturile feței rămîn adesea mai fine. Îl recunoști pe lucrătorul intelectual chiar atunci cînd este vorba de un om care în timpul liber face multă mișcare în aer liber, pe vînt și furtună, ceea ce a avut darul să-i înăsprească și să-i brăzdeze fața. Cu atît mai puțin poate constitui un criteriu hotărîtor îmbrăcămintea. Pe omul muncii fizice îl identifici chiar dacă poartă un costum ireproșabil, să zicem, duminica. Este firesc să urmărești modul în care se mișcă, dar nici după aceasta nu te poți lua fără teama de a greși ; pe de altă parte, te poți orienta just chiar atunci cînd subiectul respectiv șade liniștit pe un scaun. Desigur, diversele circumstanțe concrete pot juca un anumit rol în formarea unei păreri, dar esențială rămîne observarea mimicii.

Independent de inteligența persoanei respective, activitatea intelectuală pe care o desfășoară atît în cadrul profesional cît și în afara acestuia, în restul zilei, îi dezvoltă mobilitatea spirituală. Deosebirea de ținută începe încă de pe băncile școlii.

Învățămîntul nu oferă omului numai material de gîndire și un antrenament al intelectului, ci îl și deprinde, totodată, să aibă o activitate spirituală, care are drept rezultat faptul că el întîmpină cu întrebări și reflecții tot ce i se întîmplă, în timp ce omul care nu are această deprindere acceptă totul în mod mai pasiv. Așadar, nivelul instrucției școlare este în foarte mare măsură răspunzător de mobilitatea intelectuală cu care este dotat un om pentru viață. Dar chiar și după cele mai bune studii vioiciunea intelectuală descrește din ce în ce mai mult dacă nu persistă impulsurile care au stimulat-o ; în acest caz activitatea reflexivă scade treptat. Se poate chiar afirma că într-o unitate de timp un om deprins cu gîndirea are mai multe gînduri decît cel nedeprins, indiferent care dintre ei este mai inteligent. Avînd în vedere că după mimică se poate constata dacă un om are o gîndire vioaie sau lentă, ne putem da seama în mod nemijlocit dacă avem de-a face

cu un intelectual sau un muncitor manual, chiar dacă ei ar fi identic îmbrăcați și ar ședea liniștiți, astfel încît să nu se poată observa felul în care se mișcă. Greșim însă în mod aproape sigur atunci cînd intelectualul, în ciuda profesiei sale, nu este decît prea puțin stimulat sau cînd, în afara profesiei sale, muncitorul are și numeroase alte interese. Aș vrea dealtfel să precizez că noțiunile de intelectual și de muncitor manual nu trebuie absolutizate ; ele trebuie înțelese sub o formă generală : primul are profesional și extraprofesional o activitate mai mult intelectuală, iar cel de-al doilea una mai mult fizică.

Dacă din mimică se poate deduce o mai mică mobilitate intelectuală, aceasta se datorește faptului că expresia feței este mai puțin animată. Subiectul respectiv are, într-o unitate de timp, mai puțină mișcare mimică. Cînd pe fața unui muncitor manual se observă o expresie oarecare, ea nu este șterșă, ci poate avea aceeași profunzime ca la intelectual, diferența constînd într-o modulare mai redusă. În ceea ce privește profunzimea, formele de exprimare ale intelectualului sînt mai puțin evidente, deoarece la el intervin în permanență imagini care pot prejudicia caracterul unitar al trăirii și, implicit, al expresiei. Mimica intelectualului apare astfel ca fiind ușor reținută. La un muncitor manual o expresie poate fi foarte repede înlocuită de una contrară, în timp ce la intelectual tranzițiile sînt mai treptate. Acesta din urmă se lasă mai puțin impresionat de evenimente, deoarece contribuie la ele prin trăirile sale interioare.

Așadar, este, în general, suficient să privești fața unui om pentru a-ți forma o părere despre mobilitatea sa intelectuală. Lucrul acesta este de o importanță capitală în convorbirile duse pentru analiza personalității. La fiecare întrebare pusă și la fiecare răspuns primit trebuie într-adevăr să avem în vedere ținuta intelectuală a persoanei cu care stăm de vorbă. Acest lucru este necesar în special atunci cînd examinăm problema extraversiunii sau a introversiunii, deoarece cu cît omul este mai mult stimulat prin instrucție sau educație să gîndească în mod de sine stătător, cu atît mai mari

sînt exigențele pe care le putem avea față de el. De aceea, la o persoană cu un nivel cultural mai ridicat numai o înclinație foarte accentuată spre formarea de idei proprii denotă introversiunea. Pe de altă parte, la un individ fără pregătire intelectuală extraversiunea se manifestă deosebit de puternic.

Mimica nu are totuși decît un rol auxiliar în cercetarea mai amănunțită a trăsăturilor personalității. Constatările concrete sînt verificate prin mimică, dar rezultă în detaliu dintr-o explorare care are drept scop să cerceteze modul de reacție al subiectului și să deducă de aici trăsăturile firii lui. Îmi voi îngădui să lămuresc acest aspect.

La început putem ruga subiectul să ne comunice propriul său punct de vedere, cerîndu-i să ne descrie în mod general firea sa și să precizeze cum privește el viața și cum rezolvă problemele pe care ea le pune. Obținem astfel indicații importante ca, de exemplu, că ia lucrurile prea în serios, că are o sensibilitate și iritabilitate mărite sau, invers, că ia viața prea ușor și, eventual, că manifestă o înclinație spre sociabilitate și veselie. Chiar dacă, judecînd după mimică și după modulațiile vocii, avem impresia că aceste aprecieri sînt făcute cu oarecare nesiguranță, putem totuși porni de la ele, cercetînd semnificația lor concretă. Dacă ni se pare că se manifestă în mod mai proeminent o anumită trăsătură de caracter, o vom urmări, încercînd s-o scoatem în evidență. Pentru a fi considerată certă, această trăsătură trebuie să fie demonstrată în mod concret, adică nu prin afirmații generale sau prin răspunsuri afirmative la întrebările puse, ci prin *raportări nemijlocite la atitudini efective din viață*. Unele persoane răspund cu ușurință în mod afirmativ la întrebările puse, dar, dacă remarcăm că răspunsul nu a fost motivat în mod obiectiv, ele nu pot prezenta fapte care să ilustreze această însușire pe care și-o atribuie. O persoană se poate aprecia ca fiind sîrguincioasă, serioasă, zeloasă, vioaie etc., dar indicațiile sale sînt inutilizabile dacă ea nu poate descrie cum s-au manifestat pînă atunci în viață sîrguința sa, zelul său etc. Trebuie întotdeauna să cerem să ni se prezinte exemple de comportament în care să fie reliefate însușirile indicate. Exemplele

trebuie să fie semnificative, fiind vorba de însușiri prin care omul se distinge clar de medie. Aceste exemple, dacă sînt bine alese, demonstrează că, în diferite ocazii, subiectul s-a comportat altfel decît se comportă de obicei prietenii săi, tovarășii săi de muncă, soția sa etc. Desigur, nimic mai ușor decît să afirmi teoretic ceva ce în mod obiectiv nu corespunde realității, dar nimeni nu poate relata drept fapte doveditoare întîmplări concrete dacă ele nu au avut realmente loc, în afară de cazul în care am avea de-a face cu un actor înzestrat cu multă fantezie, ceea ce ar reieși repede din comportamentul său general. Așadar, indicațiile teoretice furnizate de un subiect nu pot servi decît pentru orientare, confirmarea firii sale fiind posibilă abia prin descrieri concrete ale unor situații în care se manifestă un comportament deosebit. Aș putea susține că *aceste descrieri concrete constituie aproape cel mai important element metodic în analiza personalității.*

Voi arăta acum detaliat cum anume dintr-o convorbire cu subiectul poate să reiasă o trăsătură accentuată a firii, în așa fel încît această trăsătură să poată fi cu certitudine considerată ca existentă. De aci vor rezulta și indicații despre structura personalităților accentuate, a căror descriere urmează mai jos.

Dacă bănuim că avem în fața noastră o personalitate *hiperperseverentă* trebuie să punem întrebări în privința *susceptibilității* ei. Unii oameni nu înțeleg bine această noțiune și se gîndesc mai curînd la sensibilitate în accepția ei generală. În asemenea caz trebuie să le explicăm că ne referim la sensibilitatea față de ceea ce îi prejudiciază personal, adică la susceptibilitate. Întrebăm subiectul cum reacționează cînd i se face o nedreptate, dacă poate accepta aceasta cu calm. Ar putea el să suporte o nedreptate, cum i se întîmplă oricărui om din cînd în cînd? Unii se codesc să admită o asemenea susceptibilitate, temîndu-se că li s-ar putea aduce reproșul de a fi gîlcevitori, poate fiindcă li s-au mai făcut asemenea reproșuri. O atare atitudine poate fi constatată din mimica lor și atunci trebuie să le explicăm că nu este vorba de o agresivitate grosolană, ci că ne referim mai cu seamă

la reacţia lor lăuntrică faţă de jigniri. Dacă izbutim să-i facem să înţeleagă că un asemenea comportament nu are nuanţa unei însuşiri negative, persoanele hiperperseverente admit că se simt cu uşurinţă jignite şi ofensate. În schimb, multe dintre ele continuă să nege că ar fi *ranchiunoase*, însuşire care de obicei este caracteristică personalităţilor hiperperseverente. Prin această negare ele vor doar să explice că în comportarea lor exterioară nu rămîn ostile partenerului şi nu mai dau urmare celor întîmplate. Mulţi hiperperseverenţi neagă că ar avea înclinaţia de a reveni iar şi iar asupra unei întîmplări trecute, dar nu neagă şi sentimentul lăuntric ca atare. Unii mărturisesc chiar, cu sinceritate, că pot ierta ofensele, dar nu le uită. Faptul că nedreptatea suferită le rămîne mereu în memorie este însă destul de concludent în sensul unei trăsături accentuate, deoarece o eventuală agresivitate orientată spre exterior ar putea fi inhibată de alte componente ale personalităţii respective. Un lucru ce nu poate fi uitat are în orice caz o înrîurire puternică. Mulţi dintre ei spun chiar că suferă foarte mult din cauza nedreptăţilor, dar nu exteriorizează acest fapt.

Cînd gradul de susceptibilitate este mai înalt, se întîmplă rareori ca această însuşire să nu se manifeste şi prin *reacţii exterioare*. Subiectul trebuie întrebat dacă a avut conflicte frecvente pe motiv că nu a putut suporta o nedreptate, dacă a părăsit vreodată un loc de muncă fiindcă nu a vrut să se acomodeze situaţiei existente sau chiar dacă n-a fost cumva concediat vreodată pentru faptul că a rămas intransigent într-o divergenţă de păreri.

Dacă întrebarea nu se referă la susceptibilitate, ci la *înclinaţia de a lua poziţie în interesul dreptăţii*, atunci, în majoritatea cazurilor, personalităţile hiperperseverente răspund afirmativ chiar de la început. Văzînd în acest fapt o însuşire pozitivă, ele nu au motive să o nege. Desigur, trebuie să ne convingem dacă nu este vorba mai mult de propria dreptate decît de dreptatea altora.

Cînd conflictele devin frecvente, cînd se observă existenţa unei firi arţăgoase, atunci — dacă nu este vorba de o situaţie

de viață nefavorabilă — nu mai avem de-a face cu o trăsătură accentuată, ci cu o *psihopatie paranoidă,* unde hiperperseverența există într-o măsură patologică.

Hiperperseverența nu se manifestă numai prin susceptibilitate, oamenii de acest fel fiind totodată și *ambițioși.* Relația lăuntrică dintre susceptibilitate și ambiție poate fi observată dacă se ia în considerație faptul că jignirea apare de obicei atunci cînd prestigiul personal pare știrbit. Cel ce a suferit o nedreptate ca urmare a unei erori sau a unei măsuri prin care nu se urmărea în nici un caz o discreditare personală nu se simte ofensat. Aspirația spre recunoașterea socială se manifestă însă și independent de susceptibilitate, lucru confirmat de obicei de modul în care evoluează viața profesională a persoanelor hiperperseverente. Ele s-au ridicat prin muncă și au ajuns la funcții de mai mare răspundere decît ar fi fost de așteptat după nivelul lor de pregătire. Dacă inteligența lor nu este suficientă ca să se poată ridica, putem totuși observa din activitatea pe care o depun într-un cadru mai limitat năzuința lor de a se evidenția. Atunci cînd specificul firii lor este foarte accentuat, ascensiunea acestui fel de oameni cunoaște adesea perioade de întrerupere. Aflăm, de pildă, de la unii subiecți că, pînă la un moment dat, s-au ridicat prin meritele lor în muncă, dar din cauza unor conflicte avute cu cei din jurul lor au rămas pe loc ori au fost chiar retrogradați. Ei dau de obicei vina pe ceilalți, dar de multe ori își dau în oarecare măsură seama că propria lor atitudine a contribuit în mare măsură la izbucnirea conflictelor. Aceste conflicte iau naștere în parte pentru că subiecții pretind să li se dea întotdeauna și în toate cele dreptate, iar în parte pentru că, în năzuința lor ambițioasă, sînt atît de brutali și de lipsiți de simțul măsurii încît stîrnesc împotrivirea tovarășilor lor de muncă. Cîteodată este necesar să-i chestionăm și pe aceștia din urmă despre atitudinea subiectului, deoarece în optica lui i se pare că totul îi dă dreptate. Pericolul unei evoluții nefavorabile din cauza susceptibilității și a ambiției în general se ivește abia atunci cînd hiperperseverența a căpătat caracterul unei *psihopatii para-*

noide. Ca personalități accentuate, indivizii hiperperseverenți se situează profesional în general deasupra mediei.

În cazul cînd credem că avem de-a face cu o *fire hiperexactă*, chestionarea trebuie începută de preferință cu profesia subiectului. Întrebăm cum își privește îndatoririle, dacă le ia în serios. Cum nu există om să se învinovățească singur de neglijență în serviciu, majoritatea răspund afirmativ. De obicei se poate însă constata din mimică și din intonație dacă afirmația nu este decît un răspuns de circumstanță. Întrebăm apoi dacă subiectul nu face unele lucruri cu o meticulozitate exagerată, dacă nu cumva, fără să fie neapărat necesar, nu verifică adesea încă o dată ceea ce a lucrat, dacă în drum de la serviciu spre casă sau chiar acasă nu se întreabă uneori dacă a făcut totul așa cum se cuvine. La această întrebare majoritatea oamenilor răspund negativ. În schimb, personalitățile hiperexacte dau afirmativ din cap și lasă să se înțeleagă că a fost descoperită o slăbiciune a lor pe care ele o cunoșteau de mult. Subiecții de acest fel relatează eventual că preferă să controleze totul de două sau de trei ori înainte de a socoti lucrarea definitiv terminată. Sau povestesc că după terminarea serviciului nu se simt deloc eliberați de preocupările legate de acesta, ba cîteodată rămîn preocupați chiar seara, cînd se culcă, de ceea ce au făcut în ziua respectivă sau, poate, de ceea ce vor avea de făcut a doua zi. Uneori povestesc chiar că li s-a întîmplat să se întoarcă la locul de muncă crezînd că ar fi uitat ceva, ceea ce însă de fiecare dată s-a dovedit a nu fi fost cazul.

Dacă sînt chestionați în mod special asupra *conștiinciozității* și *seriozității* lor, în majoritatea cazurilor acești oameni fac remarca că nu se pot lăuda singuri. Insistînd, aflăm însă de la dînșii că la locul lor de muncă toată lumea știe că se poate bizui pe ei. Poate că acesta este motivul pentru care dețin tocmai un post în care, în limita posibilului, nu este permis să se strecoare o greșeală. E drept însă că adeseori au nevoie de mai mult timp decît alții pentru a-și termina munca. Fără să li se ceară, ei compensează întîrzierea prin ore suplimentare

neplătite. Indivizii hiperexacți pot întîmpina mari dificultăți dacă dețin un post unde pentru bunul mers al muncii este indicat să se treacă peste unele amănunte, așa încît marea lor meticulozitate să fie nelalocul său. Din acest motiv pot avea conflicte grave. În general, răspunderea devine pentru ei o sursă de suferință atunci cînd nu pot executa totul așa cum le-o dictează conștiinciozitatea. De aceea, mulți nici nu aspiră la posturi mai înalte și nu sînt deloc mulțumiți atunci cînd, datorită muncii lor excelente, sînt promovați împotriva voinței lor.

În continuare, trebuie să discutăm cu ei despre *viața lor particulară*, întrebîndu-i dacă și aici domnesc exactitatea și punctualitatea. Adesea putem constata că această trăsătură a firii lor nu se manifestă în toate sferele vieții. Unii bărbați care în activitatea lor profesională sînt hiperpreocupați ca totul să fie executat cu cea mai mare precizie, adesea nu sînt prea ordonați acasă. Comportamentul acesta se datorează de obicei concepției lăuntrice că acasă femeia este cea care poartă răspunderea, că ea este aceea care trebuie să se îngrijească de ordine. De multe ori pentru o personalitate hiperexactă este mai ușor să renunțe complet la o responsabilitate decît să-i facă față în mod defectuos. Acești oameni sînt mulțumiți dacă pot considera că un domeniu oarecare nu este de competența lor. Femeile, dimpotrivă, se simt răspunzătoare pentru gospodărie, pentru viața de familie. Cum însă nici în meserie nu pot fi altfel decît hipermeticuloase și pătrunse de simțul datoriei, ele caută mai des decît bărbații să se țină departe de acele sarcini care implică o răspundere mai mare. Dacă meticulozitatea nu există decît în gospodărie, atunci trebuie să fim prudenți în aprecierea noastră, deoarece se întîmplă foarte adesea ca femeile să întrețină aici o ordine perfectă nu din conștiinciozitate, ci fiindcă sînt mîndre de căminul lor și le face o deosebită plăcere să-l vadă frumos și ordonat. În general, simpla dragoste pentru ordine, fără a fi însoțită de o îngrijorare anxioasă, nu este expresia unei firi hiperexacte.

În chestionarul pentru constatarea unei personalități hiperexacte trebuie incluse și anumite *întrebări standard*. La acestea nu se obțin în toate cazurile răspunsuri afirmative, deoarece nu întotdeauna sînt prevăzute toate domeniile posibile, dar destul de des subiectul în cauză înclină înțelegător din cap. Mă refer aici la întrebările : oare nu controlează exagerat de mult dacă robinetul de gaz a fost închis, dacă ușa a fost realmente încuiată, dacă nu a rămas aprinsă lumina în pivniță, dacă o scrisoare importantă a fost efectiv pusă la cutie ?

Atît timp cît hiperexactitatea se menține în limitele unei trăsături accentuate, ea trebuie apreciată în general drept pozitivă, deși prin asemenea controale se risipește inutil multă energie. Cînd se ajunge însă la un nivel caracteristic *psihopatiei anancaste*, apare tot mai mult latura negativă a acestei trăsături. Dubiul, însoțit de permanente controale, poate atinge un grad la care munca progresează foarte încet, iar gîndirea care se vrea prevăzătoare se transformă într-o sterilă rumegare a aceloraşi fapte. Unele idei pot căpăta un caracter obsesiv. Așa se anunță *nevroza obsesivă*, de care nu ne vom ocupa aici.

Cînd este vorba de constatarea unei *personalități demonstrative* trebuie să avem o deosebită grijă să nu ne lăsăm înșelați. În majoritatea cazurilor nu se poate pune bază pe răspunsurile primite, pentru că acești oameni nu se descriu așa cum sînt în realitate, ci așa cum ar vrea să pară în momentul respectiv. Mulți dintre ei susțin că sînt conștiincioși sau chiar hiperconștiincioși, cînd în realitate sînt poate exact contrariul. Din întrebare ei rețin posibilitatea de a apărea în ochii celui care îi chestionează ca avînd o însușire pozitivă și profită de o astfel de ocazie. De aceea este foarte important să li se ceară acestor persoane să-și fundamenteze răspunsurile prin *exemple concrete*. Personalitățile demonstrative nu au gata pregătite întîmplări reale, așa cum e cazul celor hiperexacți, care citează imediat exemple a căror formă concretă le demonstrează autenticitatea. Unele personalități demonstrative își atribuie uneori, fără să li se fi pus vreo întrebare

în această privință, fel de fel de însușiri pozitive. Dacă cerem mereu fapte concrete, nici în acest din urmă caz nu putem fi induși în eroare.

Pentru diagnosticul personalităților demonstrative este de asemenea de mare folos să nu depindem de ceea ce spun ele, ci să folosim posibilitatea de a afla cît mai multe despre firea lor în cursul unei simple conversații. Înclinația ce o au spre isterie se recunoaște din *întregul lor comportament* ; asemenea persoane sînt exagerate în manifestările lor afective, în mimică, în gesturi și în felul în care vorbesc ; se vede clar că acestor manifestări le lipsește un fond de autenticitate. În asemenea cazuri, aptitudinea cercetătorului de a sesiza în mod nemijlocit mimica și gesturile este deosebit de folositoare, pentru că în acest fel el le poate interpreta just chiar dacă ele nu corespund unor sentimente autentice. E drept că în această privință cercetătorul trebuie să dispună de oarecare rutină, întrucît unii colegi mai tineri se lasă adesea induși în eroare de către personalitățile demonstrative. Ei acceptă afirmațiile acestora drept obiective, deși din comportarea lor se poate vedea imediat că subiecții „joacă teatru". Uneori nu se apreciază corect nici *autolauda* și *autocompătimirea* cu care acești oameni încearcă să se pună într-o lumină favorabilă. În viața de toate zilele, personalitățile demonstrative au probabil succes cu atitudinea lor, căci dacă ar fi fost demascate de fiecare dată, s-ar fi dezobișnuit de mult de ea. Pe cît se pare, unii au învățat să se prezinte medicului altfel decît oamenilor din jurul lor, deoarece se poate întîmpla ca personalități demonstrative — care potrivit unor descrieri obiective sînt supărătoare în familie și în întreprindere — să aibă în timpul explorării medicale o comportare atît de rezervată încît să nu-ți dai seama de falsitate, ci să crezi la început că este efectiv vorba de oameni care sînt foarte exacți în afirmațiile lor. Ei își demonstrează astfel capacitatea de adaptare, apărînd nu așa cum sînt realmente, ci așa cum li se pare că ar fi avantajos să apară în împrejurările date. Chiar unii *„escroci patologici"* renunță la teatralismul personalităților de-

monstrative, știind că un comportament liniștit inspiră mai lesne încredere.

De regulă, personalitățile demonstrative, întrebate cu tact, admit că posedă *talent actoricesc*. Ele consideră drept pozitiv faptul că dintotdeauna au știut să se prezinte în mod avantajos, că, elevi fiind, recitau cu plăcere și foarte expresiv poezii, că participau cu succes la piesele de teatru prezentate de copii și, eventual, mai tîrziu la piesele jucate de amatori. În această privință au la îndemînă și exemple concrete. Aici se vădește și latura pozitivă a personalităților demonstrative; la fel cum pot juca teatru pentru a se prezenta într-o lumină favorabilă, ele sînt capabile să interpreteze și rolurile dramatice cerute. Uneori descoperim în ele un actor autentic. Totodată, firea lor demonstrativă implică prezența *fanteziei*, aptitudine utilă în diverse profesii artistice. Personalitățile demonstrative dau cu plăcere informații despre preocupările lor artistice și uneori arată că sînt în stare să inventeze mici istorioare. Prin chestionări prudente putem obține uneori și confirmarea faptului că la momentul oportun ele găsesc cu ușurință *pretexte* și *mici minciuni* pentru a ieși din încurcătură.

Cînd avem de-a face cu personalități demonstrative, este chiar mai important decît în cazul altor personalități să le punem să ne povestească *întreaga lor viață*. Cunoscînd că au tendința de a evita dificultățile, se constată destul de des schimbări în profesie și, aproape întotdeauna, înclinația de a schimba locul de muncă. Cu cît această fire accentuată se apropie de o *psihopatie isterică*, cu atît mai des frecventele schimbări se transformă în eșecuri repetate, însoțite de neglijențe în serviciu sau de părăsirea bruscă a unui post pretins prea greu sau, eventual, de refugiul în boală. „Prăbușirea nervoasă" — care, în realitate, nu este decît o demonstrație — sau „surmenajul" — care de cele mai multe ori nu există în mod obiectiv — joacă aici un rol important. Mulți oameni care în urma unei analize imprecise sînt calificați ca *lipsiți de voință* sînt în realitate isterici. Psihopații isterici înfloresc de obicei descrierea vieții lor cu *autolaudă* și *autocompătimire*. La un

anumit grad de intensitate a accentuării, istericii se pricep admirabil să mintă și să înșele fără să-și dea seama. Lucrul acesta trebuie avut în vedere întotdeauna în cursul examinării. Ei pot deveni *escroci patologici*, înșelătoriile lor ajungînd pînă la *„pseudologia phantastica"*. Trebuie însă să adăugăm că în alte laturi ale firii lor pot exista trăsături care compensează înclinația isterică spre eșec.

Și la *personalitățile nestăpînite* putem constata destul de des *inconstanța în viață*. La ele acest lucru nu se întîmplă însă fiindcă ar vrea să ocolească dificultățile, ci pentru că sînt adesea indispuse și înclină spre acte impulsive. Cînd ceva nu le convine, se lasă păgubași fără să chibzuiască prea mult și se apucă de altceva. Cînd sînt întrebate de ce și-au schimbat profesia sau locul de muncă, răspund numai foarte rar că munca a fost prea grea, motivele invocate fiind mai degrabă că șeful n-a consimțit să le satisfacă o anumită dorință, că nu le-a convenit atitudinea colegilor sau că leafa a fost prea mică. Personalitățile nestăpînite pot fi foarte capabile de muncă, probabil pentru că efortul fizic le face plăcere. Lipsa de stăpînire se manifestă însă deosebit de clar în afectele mai profunde. Tristețea cauzată de o întîmplare care le pare împovărătoare poate duce la acțiuni nechibzuite, eventual chiar la o încercare de sinucidere. Mai caracteristică este însă o *iritabilitate neînfrînată* cu izbucniri de furie. Multe dintre aceste personalități confirmă că înclină spre *irascibilitate*, altele nu vor ca acest temperament al lor să primească un calificativ atît de dur, dar recunosc totuși faptul ca atare. Ocazional trebuie chestionați și membrii familiei pentru a se putea stabili iritabilitatea persoanei explorate. Personalitățile nestăpînite dau adesea impresia de oarecare primitivitate, adică se vede din însăși mimica lor că sînt lipsite de agerime spirituală și că nu iau în considerație decît lucrurile ușor perceptibile. De multe ori ele pot fi recunoscute în timpul convorbirii prin aceea că au un *aer indispus* și răspund monosilabic la întrebări. Din întrebările suplimentare reiese că nu vor să fie neprietenoși, dar le e neplăcut să

răspundă la atîtea întrebări şi de aceea se indispun. Ei nu sînt nici de astă dată stăpîni pe sine : cu toate că ar dori să fie prietenoşi, din mimica lor se poate totuşi deduce că starea lor lăuntrică este exact contrară.

Firește, indispoziția poate fi constatată în mod clar în timpul examinării numai atunci cînd este foarte pronunțată, în asemenea măsură încît se poate vorbi mai curînd de o *psihopatie epileptoidă* spre care duc toate formele de tranziție. Datorită lipsei lor de stăpînire, psihopații epileptoizi prezintă adesea și *devieri în viața socială*, ceea ce se manifestă în primul rînd prin violențe săvîrșite în timpul acceselor de furie. La aceste personalități se mai poate constata destul de frecvent *alcoolism cronic*, deoarece recurg la acest stimulent în perioadele de indispoziție. Mai găsim uneori *impulsuri sexuale excesive*, mai ales la fete în anii de după pubertate.

Personalitățile hipertimice pot fi recunoscute ca atare chiar și în cursul unei simple conversații, deoarece locvacitatea și temperamentul lor vesel ies repede la iveală. Mimica lor denotă agerime intelectuală. Prin răspunsurile la întrebările puse ne vom convinge că acest gen de temperament este dominant și în alte sfere psihice. În societate, indivizii hipertimici devin de obicei punctul central al grupului respectiv prin buna lor dispoziție, prin promptitudinea replicii și prin ideile lor amuzante, iar în profesie se evidențiază printr-o anumită bogăție de idei. Uneori sînt oarecum iritabili, lucru care se face simțit mai ales în familie, unde nu există o societate antrenantă și nici un superior care să exercite un efect moderator. Atunci cînd vrem să decidem dacă nu avem de-a face cu ceva mai mult decît cu structura unei personalități accentuate, și anume cu o *psihopatie hipomaniacală*, trebuie să ne punem întrebarea dacă atitudinea persoanei respective față de viață nu este poate prea nepăsătoare, dacă gîndirea ei nu tinde poate prea mult spre digresiuni și dacă vioiciunea nu i s-a transformat într-o agitație fără rost. La psihopații hipomaniacali consecința poate fi o stare generală de neliniște și schimbări frecvente ale profesiunii sau locului de muncă.

Personalitățile distimice pot fi și ele de cele mai multe ori recunoscute printr-o simplă conversație după felul lor tăcut și posomorît de a fi. Mimica lor nu este prea vioaie. Ele ne confirmă că au întotdeauna o înclinație spre seriozitate și că nu prea cunosc bucuria și relaxarea. În cazuri patologice — adică într-o *psihopatie subdepresivă* — seriozitatea se poate transforma în lipsa bucuriei de viață și în încetinirea generală a reacțiilor.

Atît la comportamentul hipertimic cît și la cel distimic trebuie să ne asigurăm de constanța acestor înclinații, să fim siguri că nu alternează, ca în cazul *personalităților labile afectiv.* În cursul investigației, indivizii labili sînt — în funcție de felul în care e condusă conversația — fie veseli și vioi, fie serioși și tăcuți. Există însă și posibilitatea ca în situația dată să se prezinte ca temperamente medii, pentru că ei nu oscilează continuu între doi poli, ci au adesea o atitudine medie de la care deviază într-o direcție sau într-alta. La aceasta se mai adaugă faptul că, în urma unor împrejurări nefavorabile, unele personalități hipertimice devin brusc profund depresive, așa încît ar trebui de fapt socotite personalități labile. Chiar dacă în timpul investigației unele persoane apar ca echilibrate, din chestionări reiese de obicei repede labilitatea lor. Cea mai simplă metodă de a ne convinge este de a le pune întrebarea dacă au înclinația, așa cum spunea *Goethe,* ba de „a chiui de bucurie pînă-n înaltul cerului", ba de a cădea într-o „mîhnire de moarte". Trebuie însă luat aminte dacă e vorba de o simplă labilitate a firii sau de un temperament exaltat despre care vom vorbi mai jos. Este adesea destul de greu de stabilit în ce măsură oscilațiile iau naștere din interior sau sub o influență exterioară, deoarece, chiar în cazul existenței unor motive lăuntrice, oamenii caută să găsească împrejurări exterioare care să poată fi făcute răspunzătoare. Pot însă exista efectiv și împrejurări exterioare care să provoace oscilațiile. Numai atunci cînd labilitatea afectivă este foarte pronunțată, predomină exclusiv oscilațiile pro-

vocate de o cauză lăuntrică, iar în acest caz nu mai este vorba de o simplă labilitate a firii, ci de *ciclotimie* în sensul unei *psihopatii*.

Cum oscilațiile în comportamentul indivizilor cu o stare de spirit labilă pot fi declanșate și de influențe exterioare, sarcina de a distinge aceste personalități de *personalitățile emotive* poate prezenta dificultăți. Dar în timp ce emotivii sînt profund impresionați doar de trăirile înseși, dispoziția generală a labililor se schimbă în funcție de întîmplările exterioare, așa încît veselia sau seriozitatea lor continuă să mai persiste un timp după ce nici nu se mai gîndesc la evenimentul respectiv. Dacă bănuim că subiectul are o fire emotivă, ne putem convinge cel mai ușor punîndu-i întrebarea dacă are „o inimă bună". Individul cu „inimă bună" este profund impresionat de un eveniment dureros și nu poate trece cu ușurință peste el. Totodată se emoționează ușor și poate chiar să plîngă la episoadele triste dintr-un roman sau dintr-un film. Aceste persoane sînt de obicei și foarte *miloase*. Nu pot să vadă un copil plîngînd, fără ca și ele să fie gata să plîngă de emoție. Bărbații emotivi, cărora le e rușine de lacrimile lor, confirmă totuși că sînt conștienți de slăbiciunea lor, și anume că evenimentul la care participă îi emoționează mult prea mult. Nu trebuie să neglijăm însă investigarea acestor persoane în privința sensibilității lor sufletești și la celălalt pol, respectiv dacă și evenimentele fericite au asupra lor un efect puternic, dacă resimt profund bucuria provocată de o trăire înălțătoare, de fericirea în căsnicie, de natură, de operele de artă. Emotivitatea iese în evidență mai pregnant cu ocazia unor evenimente triste, dar ea există și în cazul întîmplărilor fericite. Mimica acestor oameni oglindește clar sensibilitatea lor sufletească de îndată ce se vorbește despre evenimente de o oarecare intensitate afectivă.

În cazul cînd firea emotivă are o intensitate patologică, putem vorbi despre o *psihopatie reactivă labilă*. La oamenii cu un asemenea grad de labilitate sînt frecvente *depresiunile reactive*, uneori chiar cu tendința spre sinucidere.

Personalitățile exaltate (așa cum sînt descrise de mine) prezintă o oarecare înrudire atît cu personalitățile labile cît și cu cele emotive. Ele înclină spre o reacție profundă la diverse evenimente, dar au și înclinația de a trece imediat într-o stare generală depresivă, respectiv euforică. Personalitățile exaltate se deosebesc de celelalte două tipuri prin *excesul oscilațiilor sentimentelor*. Ele pot cădea într-o desperare de neînvins tot atît de lesne ca și într-un sentiment de fericire exaltată. Insul despre care bănuim că ar avea această fire trebuie întrebat dacă are înclinația de a se entuziasma, de a se pasiona pentru o cauză, cu multă participare emotivă lăuntrică, ajungînd astfel într-o stare de spirit aproape euforică și dacă, pe de altă parte, se lasă foarte ușor descurajat de evenimentele dezagreabile, crezînd că totul este pierdut și privind viitorul ca fiind fără ieșire. Firea subiecților de acest tip se poate vădi și în cursul conversației dusă cu ei : sînt în stare să vorbească cu o bucurie exaltată cînd se referă la ceva ce-i emoționează, pentru ca apoi să-și exprime prin cuvinte mișcătoare tristețea care-i cuprinde uneori din cauza altui eveniment. Întrucît în ambele cazuri se manifestă un oarecare patos, am putea fi tentați să presupunem un mod de reacție isteric. Cu cît stăm însă mai mult de vorbă cu ei, cu atît mai mult ne putem da seama că îndărătul acestui patetism în exprimare există sentimente autentice, că deci nu este vorba de a juca teatru, ca în cazul istericilor. Aceste persoane ne mișcă lăuntric prin sentimentele lor, pe cînd la isterici nu avem în fața noastră decît o simplă fațadă. Dacă profesia subiectului la care presupunem o asemenea trăsătură a firii nu are contingențe cu vreo *activitate artistică*, nu trebuie să uităm să-l întrebăm dacă nu are înclinații artistice, acestea fiind destul de frecvente la personalitățile exaltate.

În principiu, exaltarea sentimentelor vădește predispoziția de a tinde spre ambii poli descriși mai sus. Uneori unul dintre acești poli poate fi însă deosebit de accentuat, pe cînd devierea spre celălalt pol nu are loc decît în cazul unor impulsuri mai puternice. Cînd exaltarea se manifestă cu precădere în direcția euforiei iau naștere personalitățile *capabile*

de entuziasm, iar cînd exaltarea merge mai mult în direcția depresiunii avem de-a face cu persoane *predispuse la desperare*, după cum le-aș denumi eu.

Cînd această fire este excesiv de reliefată, adică îmbracă forma *ciclotimiei exaltate*, ea ajunge la o dependență anormală față de sentimente, cu o înclinație spre decizii pripite. Și în diferitele grade de psihopatie exaltarea poate avea două forme — mai mult ca o capacitate de a se entuziasma sau mai mult ca o predispoziție spre desperare.

În cazul indivizilor înclinați spre *anxietate* este posibil ca substratul să-l formeze o fire exaltată, dar poate fi vorba și de o însușire primară. La copii putem vorbi destul de des despre firi accentuate în sensul fricii ; la adulți această particularitate o întîlnim mai frecvent la femei. Cînd presupunem o predispoziție pronunțată spre frică, investigăm de preferință perioada copilăriei : dacă pe atunci subiectul resimțea o frică puternică de întuneric, de furtună, de animale — în special de cîini —, de copii mai mari, de învățător. Obținem astfel aproape întotdeauna indicații corespunzătoare. Cînd teama — demonstrabilă — are însă ca substrat o *nevroză obsesivă*, răspunsurile la această întrebare sînt negative. De obicei nu se face această diferențiere între diferitele tipuri de frică. Ea are totuși o mare însemnătate într-un diagnostic mai precis al personalității. De regulă, fobiile nu iau naștere dintr-o înclinație primară spre frică, ci pe un fond anancastic. Înclinația accentuată spre frică poate lua la copii *proporții patologice*, la adulți aceasta întîmplîndu-se probabil numai în cazul cînd persoana respectivă este în permanență amenințată din afară.

În sfîrșit, foarte importantă este depistarea unei *extraversiuni* sau *introversiuni* clare. Dacă presupunem că avem de-a face cu un om extravertit, i se pot pune pentru început întrebări ale căror răspunsuri nu pot fi deocamdată utilizate în mod sigur, întrucît subiectul ar putea să se refere la *capacitatea sa de a intra în contact cu alții*, adică la felul cum

își rezolvă problemele din viața de toate zilele și, în general, dacă intră ușor în relații cu oamenii străini. Relațiile cu sexul opus depind aproape exclusiv de capacitatea sa de contact. Mult mai clare devin constatările atunci cînd examinăm dacă opiniile subiectului despre problemele sociale, politice, religioase, familiale corespund sau nu cu opinia colectivității. Apoi îl întrebăm cum își petrece timpul liber, pentru a afla dacă și-l petrece în societatea altora, purtînd conversații obișnuite, de toate zilele, dacă are ocupații obișnuite sau dacă preferă să se ocupe, spre exemplu, de colecționarea unor obiecte. Dacă citește cărți, îl vom întreba ce fel de cărți apreciază mai mult, dacă acceptă pur și simplu cele citite sau dacă cugetă la ele și dacă lectura îl duce la gînduri proprii. Ne vom interesa de asemenea dacă atunci cînd vizionează o emisiune la televiziune sau cînd citește o carte îl interesează în special faptele concrete. Dacă vom evita să formulăm întrebarea în așa fel încît să-i sugereze un anumit răspuns, putem obține răspunsuri demne de crezare, deoarece de obicei oamenii nu consideră ca o slăbiciune faptul de a avea un comportament pronunțat extravertit.

Dacă bănuim existența unei firi *introvertite*, putem de asemenea să începem cu problema *contactului cu oamenii*, interesîndu-ne dacă subiectul are anumite dificultăți în stabilirea de relații cu anturajul său, și în special cu sexul opus. Mai importante sînt însă alte întrebări, și anume dacă preferă să fie singur, urmărindu-și propriile gînduri, dacă în copilărie îi plăceau jocurile în comun, așa cum se întîmplă de obicei cu copiii, sau dacă, dimpotrivă, avea tendința de a se ocupa cu ceva de unul singur, eventual să mestereasca ceva. Se vor purta conversații despre evenimente sociale, politice și alte întîmplări publice, pentru a stabili dacă are idei proprii în aceste domenii și dacă în unele privințe și-a format anumite moduri de a vedea care diferă de cele ale colectivității. Vom întreba din nou subiectul cum își petrece timpul liber: în familie și cu prietenii sau singur, cu preocupări proprii, cu lecturi, poate chiar cu lecturi ieșite din comun, ori cu un „hobby" pe care l-a inventat singur sau, eventual, l-a modi-

ficat potrivit gusturilor sale. Adesea este utilă și întrebarea dacă îi place să se plimbe singur, lăsîndu-se în voia gîndurilor.

Dacă vom pune asemenea întrebări și altele asemănătoare, rezultate din situația specifică a subiectului în familie și în profesiune, vom depista fără greutate o fire pronunțat extravertită sau introvertită. Confirmarea o obținem din atitudinea *nemijlocită* a subiectului în timpul discuției.

Extravertiții sînt de obicei foarte dispuși să dea *informații*. Nu par să se gîndească prea mult, răspund prompt și uneori dau chiar răspunsuri „în acord" cu felul în care le-a fost adresată întrebarea. Dacă i se pare că întrebarea ar sugera un „da", subiectul răspunde „da", dacă are impresia contrarie, răspunde „nu". La extravertiți trebuie să avem mult mai multă grijă decît la introvertiți să nu punem întrebările în așa fel încît să sugerăm răspunsul. Dacă dăm extravertiților un sfat sau dacă medicul le prescrie ceva, ei sînt imediat gata să accepte ca juste cele spuse. Dacă specificul său extravertit este foarte pronunțat, subiectul capătă ușor *încredere*. El acceptă ca un copil toate sugestiile, considerînd că vin de la un om care se pricepe mai bine decît el și de care ascultă cu plăcere.

Personalitățile introvertite sînt mai rezervate în conversație, ele devenind volubile abia atunci cînd vorbesc despre ideile și preferințele lor. Răspunsurile sînt adesea șovăitoare, deoarece nu și-au clarificat încă gîndurile.

Trăsături accentuante ale firii

Trecem acum la prezentarea detaliată a acelor trăsături care îl marchează atît de puternic pe om încît îl distanţează net de medie.

Firea demonstrativă

Esenţa *firii demonstrative*, care, atunci cînd atinge grade mai înalte, devine *fire isterică*, rezidă în capacitatea anormală de *refulare*. Noţiunea de refulare a fost întrebuinţată şi înaintea lui *Freud*, dar s-a încetăţenit în literatura psihiatrică datorită lui, căpătînd totodată un sens care nu corespunde realităţii. Mecanismul procesului de refulare poate fi foarte bine lămurit prin următorul citat din *Nietzsche (Jenseits von Gut und Böse)*: „«Am făcut lucrul acesta», spune memoria mea. «Nu sînt eu în stare să fi făcut una ca asta», spune orgoliul meu şi rămîne de neînduplecat. În cele din urmă, cedează memoria". Şi *Tolstoi* cunoaşte foarte exact acest proces. (Voi arăta mai tîrziu ce bine descrie el procesul refulării, nu numai din punct de vedere literar, dar şi din cel psihologic). *Freud* leagă de această noţiune teoria sa potrivit căreia, prin refulări în frageda copilărie, ia naştere o lume psihică inconştientă, avînd o activitate proprie şi care duce la nevroze. În ceea ce mă priveşte, nu împărtăşesc modul lui de a vedea ; reţin doar faptul că, pentru un timp mai scurt sau mai lung, un om poate într-adevăr refula din conştiinţa lui ceva ce de

fapt ar trebui să știe. Fiecare om are, într-o măsură mai mare sau mai mică, capacitatea de a proceda în acest fel cu întîmplările dezagreabile, însă cele refulate nu dispar, ci rămîn în pragul conștiinței, astfel încît în general nu se poate face cu totul abstracție de ele. La isterici această capacitate este mai profundă : ei pot realmente să uite complet ceea ce nu vor să știe, fiind prin urmare în stare să mintă și totuși să nu fie conștienți de acest fapt. Cine n-are deloc o predispoziție demonstrativă nu va putea înțelege poate prea bine această diferență ; el va fi astfel înclinat să considere neadevărurile unui isteric pur și simplu drept minciuni și, în consecință, va fi înclinat să vadă în prefăcătoria unui isteric o simulare grosolană. Este, fără îndoială, adevărat că există gradații între aceste două situații, că de obicei nici istericii nu mint și nu se prefac în mod complet inconștient, dar deosebirea poate fi recunoscută fără greș dacă ne vom gîndi la posibilitățile de reacție de care dispune istericul. El poate refula uneori și dureri de ordin fizic : de exemplu, se înțeapă cu ace fără să resimtă acest lucru ca neplăcut ; el poate fi în stare, cînd se află în închisoare și vrea să ajungă la spital, să înghită diferite obiecte dure, metalice, ceea ce nu-i este cu putință decît în cazul cînd reușește să elimine reflexul de vomă care în asemenea cazuri se produce în mod obligatoriu. Rezultă că istericii au posibilitatea de refulare și în domeniul propriului lor organism, fiindcă un om lipsit de această capacitate n-ar fi în stare să înghită, de pildă, o lingură nici dacă ar fi o chestiune de viață și de moarte pentru el, căci reflexul de vomă ar opri obiectul în gît, în ciuda oricărei voințe conștiente. Dacă avem în vedere asemenea fapte, atunci vom înțelege că un neadevăr debitat de un isteric este cu totul altceva decît o minciună conștientă.

Confirmarea o obținem dacă vom compara felul în care istericii spun neadevărurile cu modul în care mint ceilalți oameni. Minciuna conștientă este asociată cu o conștiință încărcată și cu teama ca nu cumva să se descopere adevărul, ceea ce-i face pe oameni să simtă într-o asemenea situație nesiguranță, adeseori jenă, ba chiar se întîmplă ca persoanele

respective să roșească. Istericii, dimpotrivă, mint cu o expresie de nevinovăție totală. Cînd ți se adresează, au o atitudine destinsă, prietenoasă, așa cum sînt oamenii cînd spun adevărul. Și, de fapt, pentru ei ceea ce spun în acel moment este un adevăr și de aceea pot să aibă o atitudine atît de destinsă. Nimeni nu este în stare să mintă în mod conștient și să pară cu desăvîrșire sincer, mimica nu poate fi dirijată în asemenea măsură după bunul plac; ea reflectă în mod obligatoriu ceva din nesinceritatea persoanei respective. Pentru a nu fi vizibilă în afară, această nesinceritate trebuie înlăturată mai întîi lăuntric. Vom vedea că succesele escrocilor sînt posibile numai grație comportării lor sigure de sine, aparent sincere, ceea ce, la rîndul său, devine posibil numai pentru că lăuntric unii dintre ei nu sînt conștienți de minciună.

Alta este situația cînd minciuna este practicată *intenționat* și prin *deprindere*. Asupritul poate avea față de asupritor o atitudine supusă și umilă, în ciuda dușmăniei lăuntrice, fără să fie isteric. Oameni foarte modești pot avea obiceiul de a da dreptate altora prin vorbă și gesturi, chiar dacă sînt de fapt de altă părere. Poate fi prezentată în mod convingător și o minciună pregătită pentru a ieși din încurcătură într-o situație anume. În asemenea cazuri, omul are cu atîta intensitate în fața ochilor ceea ce își întipărise, încît acest lucru îi determină comportamentul, deși este perfect conștient că este vorba de o minciună. Cineva care vrea să-și inducă în eroare dușmanul poate, într-o situație dată, să adopte cu atîta fermitate o anumită atitudine, încît este capabil să mintă în mod convingător și fără refulare. Moștenitorul, care în sinea sa este încîntat, va arbora totuși o mină tristă la înmormîntarea decedatului. Dar de îndată ce evenimentele se petrec altfel decît și le imaginase, de îndată ce ajunge în situații pentru care nu-și pregătise o atitudine precisă, apare nesiguranța care, chiar dacă nu-i lipsesc cuvintele adecvate, își găsește repede expresia în mimică. Istericul, care își trăiește rolul, nu trebuie să chibzuiască din nou asupra atitudinii sale la fiecare schimbare a situației; el reacționează cu toată personalitatea sa, adică cu personalitatea al cărei rol îl joacă în acel moment.

El poate fi atît de prins de rolul său încît să uite pentru un timp ţelul pe care-l urmăreşte. Escrocii comit uneori — după cum ar spune un observator lucid — greşeli grosolane, prin aceea că, prinşi de rolul jucat, iau iniţiative prin care se dau de gol sau uşurează cercetările poliţiei. Dacă, în ciuda greşelilor comise, au totuşi succes, aceasta confirmă faptul că oamenii se lasă mai uşor convinşi de o atitudine sigură de sine decît de o înlănţuire de idei logică.

Pe de altă parte, dacă nu se întîmplă prea des ca escrocul să se identifice pînă într-atît cu rolul său încît să-şi facă singur rău, aceasta se explică prin faptul că starea rezultată din inhibiţie rămîne întotdeauna labilă.

Ei îşi arogă nume şi titluri false, dar numai atît timp cît le poate fi de folos. Nu se întîmplă niciodată ca un escroc isteric să-şi păstreze din nebăgare de seamă titlul fals atunci cînd acest lucru i-ar putea dăuna. De exemplu, el nu se va prezenta niciodată cu un nume fals sau o profesie falsă unui om care-l cunoaşte şi care ştie cine este. În caz de nevoie, personalităţile demonstrative pot readuce imediat în conştient ceea ce cu un moment înainte era în inconştient. Astfel, ceea ce este refulat rămîne accesibil conştiinţei. Această constatare nu exclude faptul că anumite lucruri, continuu refulate, sînt pînă în cele din urmă complet uitate.

La reacţiile demonstrative se mai adaugă faptul că ele derivă dintr-un proces iniţial conştient sau, cel puţin, semiconştient. O dorinţă nu se naşte complet în inconştient şi la convingerea că respectiva dorinţă poate fi realizată prin luarea anumitor hotărîri nu se ajunge pe cale cu totul inconştientă. Abia în momentul cînd ţelul a fost fixat, restul poate să se desfăşoare în inconştient. Afirmînd, ipotetic, că ţelul trebuie să fi fost stabilit într-un mod cel puţin semiconştient, vreau să spun că o anumită hotărîre poate să nu fi fost luată absolut conştient, ci să fi fost deja estompată prin refulări continue. De aceea, în psihiatria judiciară se ţine seama de faptul că istericul este, într-un anumit sens, parţial conştient de ceea ce face şi în consecinţă escrocii isterici sînt pedepsiţi deopotrivă cu cei sănătoşi. Este evident

că nu s-ar proceda astfel dacă s-ar crede că atît dorința cît și fixarea țelului ar ține întru totul de inconștient.

Ceea ce încearcă istericul să obțină prin reacțiile sale nu este altceva decît ceea ce în general dorește orice individ. El vrea, de pildă, să scape dintr-o situație dificilă sau dintr-un conflict care-l apasă, încearcă să evite un efort, o muncă obositoare, vrea să dispună de mijloacele necesare pentru a-și satisface anumite cerințe și, în plus, pentru a se înfrupta din plăcerile vieții ; în fine, el poate dori să se bucure de stima celorlalți oameni. Dorința de a se impune în societate, adică una din premisele posibile ale reacției isterice, este adesea exagerată în importanța ei, unii crezînd chiar că în această dorință ar sta esența firii isterice. Nu pot înțelege cum s-a putut răspîndi această părere — susținută și de *K. Schneider* —, fiindcă orice medic cunoaște cazuri de isterie cu sinistroză ; solicitînd o pensie sau o despăgubire materială nejustificată, istericii de acest fel nu pun adesea nici un preț pe prestigiu, nedorind decît o existență asigurată. De multe ori, nici escrocii isterici nu urmăresc decît avantaje materiale, iar dacă unii caută în mod insistent să se afirme în societate, acest lucru nu poate fi generalizat. Putem presupune că aici joacă un rol unele particularități privind atitudinea psihică, situație cu totul în afara sferei isteriei. Dorința de afirmare este foarte diferită de la individ la individ ; în consecință, și la personalitățile demonstrative există mari deosebiri. În plus, nici nu este sigur că istericii care manifestă tendința de a se impune în societate ar avea de la natură o năzuință mai mare spre prestigiu decît oamenii obișnuiți ; s-ar putea ca nu dorința în sine să fie semnul distinctiv, ci modul insistent în care urmăresc realizarea ei. Istericul înlătură prin refulare inhibițiile pe care le are de obicei un om atunci cînd e tentat să se impună pe primul plan în detrimentul altora. De obicei, oamenii obișnuiți nu se laudă singuri, cu toate că adesea ar dori, fiindcă se tem de dezaprobarea celorlalți oameni, care nu înțeleg ca aprecierea — indiferent dacă e cazul de laudă sau nu — să fie făcută chiar de individul în cauză. Personalitatea demonstrativă poate înlătura asemenea inhibiții și

deci se poate lăuda singură, bucurîndu-se fără rezerve de aureola pe care singură şi-a făurit-o. Fără a fi realmente mai dornic de a se impune decît ceilalţi oameni sau, în orice caz, decît mulţi alţii, văzut din afară istericul poate totuşi să pară stăpînit de o mai accentuată dorinţă de afirmare.

Astfel, laudei de sine ca activitate verbală i se alătură de obicei *activitatea practică în scopul de a se afirma,* adică străduinţa de a stîrni interesul plin de respect al colectivităţii. Acest lucru îl putem depista încă din şcoală. Copilul citeşte cu plăcere pentru alţii cu voce tare sau spune poezii şi, cu talentul caracteristic istericului de a trăi aceste opere, găseşte şi intonaţia justă. Acelaşi lucru se poate observa şi atunci cînd copiii prezintă mici piese de teatru. În mod normal, omul este jenat cînd, fiind în contact vădit cu colectivitatea, ajunge în centrul atenţiei generale; de multe ori se simte stingherit chiar dacă această atenţie se datoreşte meritelor sale. Personalitatea demonstrativă refulează asemenea inhibiţii, revendicînd fără jenă pentru sine o situaţie aparte şi e în stare să se bucure de ea fără rezerve. Chiar în cazul cînd atenţia ce i se acordă nu este întotdeauna pătrunsă de stimă, ci parţial reprobativă, nimeni nu poate face atît de bine ca istericul abstracţie de acest fapt. În special la această dorinţă de a fi în centrul atenţiei ne gîndim atunci cînd vorbim despre nevoia de recunoaştere socială. Este adevărat că tendinţa personalităţilor demonstrative de a impresiona pe cei din jur, de a se manifesta cu o mare mulţumire de sine constituie o trăsătură caracteristică, dar ea nu este proprie decît unei părţi dintre isterici, iar cauza ei nu este o intensificare a dorinţei propriu-zise, ci absenţa inhibiţiei, absenţă care la alţi isterici pune pe primul plan alte năzuinţe egoiste, de exemplu năzuinţe de ordin material.

Acelaşi lucru îl putem spune despre tendinţa de *autocompătimire* pe care o remarcăm la personalităţile demonstrative. Desigur, orice om are în felul său tendinţa de a crede, în clipa cînd trece prin vreun necaz, că este nedreptăţit, că numai pe el soarta l-a lovit atît de crunt. Colectivitatea dezaprobă o asemenea atitudine subiectivă. Ea înţelege ca, şi în

acest caz, măsura în care un om se plînge pe drept să fie apreciată pe baza unei judecăți obiective. Istericul ar trebui să știe aceasta și să fie mai reținut în lamentările sale; el își refulează însă inhibițiile pentru a-și juca nestingherit rolul de martir. Medicul cunoaște foarte bine comportamentul tipic al autocompătimirii, deoarece îl observă zi de zi la pacienții care — după cum se spune — se refugiază în boală, în dorința de a impresiona lumea cu pretinsele lor suferințe. Ni se fac descrieri impresionante despre gravitatea suferinței — dureri insuportabile, prăbușirea totală care s-ar fi produs și care persistă și în prezent, cu toate că pacientul stă liniștit și vădit sănătos în fața medicului. Gesturi și mimică exagerate subliniază cele spuse despre seriozitatea bolii. În mod caracteristic, autocompătimirea se îmbină de obicei cu lauda de sine: deși pacientul a încercat cu tenacitate și cu o mare tărie de voință să reziste pînă la capăt, el a fost în cele din urmă doborît de gravitatea pretinsei sale boli. Toate acestea nu traduc o tendință anormală, ci numai o predispoziție umană generală, care la personalitățile demonstrative ia însă un aspect deosebit de accentuat din cauza refulării inhibițiilor normale.

Atunci cînd un isteric încearcă în felul acesta să facă o impresie bună, această comportare ține de domeniul hotărîrilor pripite, fiindcă de cele mai multe ori sîntem în măsură să controlăm obiectivitatea afirmațiilor lui. Dealtfel, *pripeala în decizii* face în general parte din comportamentul personalităților demonstrative. Dorința care le călăuzește cere să fie împlinită și își găsește împlinirea în ceea ce se prezintă tocmai în momentul acela. Dezavantajele care ar putea să apară în viitor — și deci nu sînt încă certe — pot fi refulate. De aceea, personalitățile demonstrative trăiesc exclusiv în prezent și, în consecință, comportarea lor le aduce, în perspectivă, adesea mai multe dezavantaje decît avantaje. Pripeala în decizii încetează abia atunci cînd un țel a devenit excesiv, adică atunci cînd s-a dezvoltat o nevroză isterică. Un ins care nu mai are decît o singură dorință — aceea de a obține o pensie — sau care nu mai are decît o singură teamă —

aceea de a o pierde — este atît de dominat în comportamentul său de această unică preocupare, încît avantajele imediate nu-l mai tentează dacă acest ţel suprem este periclitat. Desigur, pericolul de a avea mai multe neajunsuri decît avantaje îmbracă şi alte aspecte. Dacă pentru a-şi atinge acest ţel un isteric trebuie să umble şchiopătînd sau chiar să stea un timp îndelungat în pat, este evident că el are mai mult de suferit decît dacă ar munci cinstit. După cum vom vedea mai departe, atunci cînd se ajunge la formarea unor idei excesiv de puternic fixate, avem de-a face nu numai cu o fire isterică, dar şi cu una paranoidă. Numai firii isterice îi sînt proprii, în principiu, deciziile pripite.

Multe din cele prezentate pînă acum pot fi observate mai ales la consultaţiile medicale. Firea demonstrativă nu trebuie însă privită unilateral. În viaţa practică o trăsătură isterică se poate manifesta în cu totul alt mod. Astfel, dintre însuşirile personalităţilor demonstrative face parte o bună *capacitate de adaptare* la alţi oameni. Persoanele avînd o trăsătură isterică au adesea succes în acele profesiuni în care este necesar să te transpui în modul de a simţi ori de a gîndi al altcuiva. De pildă, în profesiunea de vînzător, demonstrativii se pricep la perfecţie să se poarte cu fiecare client în parte în funcţie de firea acestuia. Acest talent al lor provine probabil din faptul că ei pot să facă abstracţie de propria lor fire şi să joace acel rol care corespunde firii celuilalt, luînd o atitudine supusă faţă de un om dominator şi arogantă faţă de unul modest. În mod normal, omul reacţionează întotdeauna potrivit firii sale, care adesea nu se potriveşte cu firea celuilalt. Naturile demonstrative, în schimb, pot face întru totul abstracţie de sine.

În felul acesta se explică darul pe care-l au personalităţile demonstrative *de a se face iubite.* Copiii ce posedă o trăsătură isterică sînt adesea „copii cuminţi", cărora li se trec cu vederea poznele atunci cînd excepţional se întîmplă să facă vreuna. Aceste pozne nu sînt, la drept vorbind, chiar atît de rare, dar ele se produc numai atunci cînd persoana care îi educă nu le poate observa. Faţă de această persoană

copilul este întotdeauna prietenos și ascultător. Față de copiii de vîrsta lui sau chiar față de alți adulți acest „copil cuminte" se dovedește a fi o mică persoană foarte egoistă. La școală își dușmănește concurenții, folosind cu predilecție metode necinstite, căci și copilul demonstrativ poate minți fără să-și dea seama. Ca un copil ce este, el refulează chiar mai ușor decît un adult. Dată fiind purtarea lui agreabilă față de educator, acesta îl socotește demn de încredere și în consecință îl crede cînd îi vorbește de rău pe ceilalți copii. Copiii care pîrăsc sînt aproape întotdeauna personalități demonstrative. Acest comportament continuă apoi și la o vîrstă adultă. Din cauza adaptabilității, aceste persoane își fac repede prieteni, care nu văd decît amabilitatea lor, pe cînd alte trăsături le rămîn ascunse. Se întîmplă foarte deș ca o pacientă căreia în mod obiectiv îi lipsește dorința de a munci să fie descrisă de colegii ei ca fiind foarte harnică. Ei au fost în asemenea măsură cuceriți de amabilitatea pacientei, încît nu mai pot crede despre ea un lucru defavorabil. Amabilitatea apare și în acest caz numai acolo unde poate fi de folos. Față de alte persoane, poate chiar față de alți colegi care au un cuvînt mai puțin greu de spus în fabrică, tendința egoistă poate să se manifeste fără echivoc. Dacă ia naștere o dușmănie, diferendul este de preferință rezolvat pe ascuns, adică prin intrigi. Se întîmplă destul de frecvent ca două persoane să fie instigate una împotriva celeilalte: istericul flatează persoana cu care se găsește și o bîrfește pe cea absentă; cînd este cu cealaltă persoană procedează invers. În cazul unor asemenea anomalii ale comportamentului putem, desigur, conchide că trăsăturile etice ale „sferei aspirații-înclinații" sînt puțin dezvoltate, dar prefăcătoria — forma caracteristică de exprimare a comportamentului — provine din firea isterică.

În felul acesta adaptabilitatea poate avea rezultate negative, dar cînd se menține la o intensitate moderată o putem evalua ca fiind pozitivă. În situații dificile și față de oameni dificili ea reprezintă adesea un element de aplanare a unor eventuale conflicte. O căsătorie poate fi reușită tocmai fiindcă unul dintre parteneri posedă o adaptabilitate demonstrativă.

În primul rînd trebuie socotit ca pozitiv faptul că firea isterică poate favoriza ivirea unor *talente artistice*. Voi reveni mai jos la această problemă, tratînd-o amănunțit.

Să trecem acum la descrierea personalității demonstrative. Este vorba mai întîi de doi pacienți de-ai noștri, ale căror cazuri au fost descrise de către *Otremba* în lucrarea noastră colectivă *Normale und abnorme Persönlichkeiten* și pe care îi cunosc personal.

EVA W., născută în 1919, făcea parte dintr-o familie cu șapte copii, ea fiind cea mai tînără. Era „prîslea" și i se satisfăceau toate capriciile. În copilărie a fost în general veselă, plină de haz și o elevă bună. După absolvirea școlii a rămas pentru un timp acasă la părinți sub pretextul că ar fi prea debilă pentru a lucra undeva. La 17 ani a început să urmeze o școală profesională pentru a se califica ca vînzătoare. Nu a terminat însă stagiul de practică, deoarece la vîrsta de 19 ani s-a căsătorit cu un inginer cu 12 ani mai în vîrstă decît ea. Ea însăși a calificat acest pas ca o căsătorie din interes, spunînd că voia și ea să trăiască odată bine; apoi s-a simțit nenorocită și după opt ani a divorțat, deși avea doi copii, motivul fiind infidelitatea soțului. O vreme a trăit din ajutoare date de primărie și din timp în timp mai lucra cîte ceva. După doi ani, la insistența părinților, s-a mutat la aceștia, lucru pe care l-a regretat însă imediat, deoarece se simțea prea controlată. În acest răstimp a avut relații cu un bărbat căsătorit; o graviditate s-a terminat cu un avort. În perioada aceasta (1950) au apărut la ea pentru prima oară accese psihogene, și anume în momentul cînd i-a fost prezentat în casa părinților un bărbat pe care aceștia „îl aleseseră" pentru ea. Pentru cîteva minute a devenit „absentă", privea fix și făcea mișcări de rotație cu brațele. În perioada următoare — în care, după cum afirmă, dezamăgirile s-au înmulțit — accesele au devenit tot mai frecvente. Chiar în același an unul dintre copii i-a murit de meningită. În 1951 i-a murit mama. Legătura cu un bărbat cu care a trăit doi ani s-a dovedit pînă la urmă nefericită, deoarece el a devenit alcoolic. În 1952, din cauza acceselor, a fost pentru prima oară internată în spital. În 1953 s-a mutat la sora ei și a început să lucreze ca grădinăreasă; se simțea însă nemulțumită, fiindcă după spusele ei voia să facă mai mult decît îi stătea în putere. În 1957, cînd a încercat din nou să

lucreze ca vînzătoare, accesele au reapărut și pacienta a fost iarăși internată în spital. Aici se plîngea de epuizare, hipersensibilitate și proastă dispoziție. Accesele ei decurgeau acum în felul următor: rămînea cîteva minute locului, se uita fix înainte și își încleșta pumnii, mișcîndu-i încoace și încolo. Accesele apăreau în special atunci cînd i se refuza ceva. Pacienta afirma că înainte ca accesele să înceapă are senzația că nu mai poate trăi și că o părăsește întreaga „energie vitală". După terminarea crizei — spunea ea — nu-și mai dădea seama unde se afla. Dorința ei de a fi pensionată n-a rămas o taină pentru nimeni, dar la spital n-a avut succes. Mai tîrziu însă, un medic i-a obținut pensionarea cu diagnosticul „tulburări circulatorii". De atunci a locuit cu fiica ei, care este coafeză și cu care s-a înțeles bine.

Cînd, în 1958, s-a plîns iarăși de extenuare și de o proastă dispoziție cu caracter depresiv, a fost din nou internată, de astă dată în clinica noastră, unde s-a făcut încercarea de a o supune unui tratament psihoterapeutic. În timpul tratamentului ea se purta cînd amabil, prietenos, ba chiar ostentativ politicos și modest, cînd demonstrativ plîngăreț. Se entuziasma de „efectul salutar al sportului", dar se opunea cu îndîrjire unei reîncadrări în muncă și continua să aibă accese psihogene.

La această pacientă *firea demonstrativă* poate fi urmărită încă din copilărie. Faptul că era cea mai mică dintre frații și surorile ei explică în oarecare măsură că ea era cea preferată, dar probabil că știa și cum să se comporte față de părinți pentru a face impresie bună. E posibil ca ea să fi fost un „copil cuminte", așa cum l-am descris mai sus. Cînd, mai tîrziu, a fost „prea debilă" pentru a ocupa un post, aversiunea ei față de muncă a jucat, fără îndoială, un rol important. Acest fapt a determinat apoi întreaga desfășurare a vieții ei. Pe de o parte, ea se străduia să găsească un bărbat care s-o întrețină și să nu-i ceară să lucreze, încheind în acest scop o căsătorie din interes încă de la vîrsta de 19 ani; pe de altă parte, căuta să obțină ajutoare prin concedii de boală și pensie de invaliditate. Faptul că nu i s-au împlinit dorințele, și mai ales că nu a avut noroc cu bărbații, s-a datorat

în parte tot firii sale isterice, căci de cele mai multe ori lua decizii pripite.

La un al doilea subiect poate fi observată, înainte de toate, dorința de afirmare caracteristică istericilor. În același timp, se constată că tendința se dezvoltă uneori într-o direcție pozitivă, deoarece femeia execută, cu o tenacitate satisfăcătoare, o muncă, mulțumită căreia are posibilitatea de a se afla în centrul atenției generale.

HEDWIG B., născută în 1908, a devenit contabilă după absolvirea școlii elementare și a unei școli comerciale. S-a simțit foarte bine la primul său loc de muncă, unde s-a bucurat de un tratament preferențial, fiind cea mai tînără. În 1926 a contractat o afecțiune abdominală neclarificată, din cauza căreia a fost nevoită să-și întrerupă cîtva timp activitatea profesională. D-na B. și-a pierdut un al doilea și un al treilea loc de muncă în urma desființării întreprinderilor respective. La vîrsta de 22 de ani a preluat la o fabrică de produse făinoase postul de responsabilă pentru reclama produselor, pe care l-a exercitat cu mult succes timp de 12 ani. Ea însăși declară că în această muncă era foarte important să le faci oamenilor o impresie bună și să fii permanent bine îmbrăcat, ceea ce corespundea dintotdeauna firii sale. Îi era, de asemenea, foarte agreabil să vorbească în fața unui mare număr de oameni și ii convenea totodată faptul că putea călători mult, că putea cunoaște mulți oameni, culegînd mereu noi și noi impresii. Curînd, a căpătat misiunea de a conduce un oficiu de reclamă.

În 1942, din cauza evoluției războiului este nevoită să renunțe la această ocupație și intră în aparatul administrativ de stat, unde lucrează la un ghișeu, ceea ce de asemenea îi produce, la început, satisfacție. Cînd însă este trimisă să urmeze un curs de instruire semimilitară în vederea transferării ei într-o zonă de ocupație, ea se opune, fapt ce are drept consecință ivirea unor dificultăți în relațiile cu superiorii ei. Începe să sufere de „nevroză cardiacă" și de „epuizare nervoasă". Survin destul de frecvent și „accese de febră". Pretinde că încă din copilărie manifesta o inclinație pentru boli însoțite de febră și că mai tîrziu avea accese cu frisoane și febră pînă la 40°C, care durau 24 de ore, după care, timp de trei zile se simțea slăbită. Acestor „accese de febră" nu li se dădea crezare la locul de muncă.

Totuşi, în cele din urmă reuşeşte să fie eliberată din funcţie pe timp de un an, perioadă în care starea ei se ameliorează. În 1945, circumscripţia în care locuia pe vremea aceea îi încredinţează unele misiuni organizatorice în administraţie, activitate căreia i se dedică cu mult zel. În această muncă are unele rezultate remarcabile, şi în anii următori se simte foarte mulţumită, dar în 1946 divorţează. Datorită profesiunii, soţul ei călătorea mult şi în acest timp a avut legături cu alte femei.

În 1947, datorită meritelor sale, doamnei B. i se încredinţează o misiune specială în administraţie, misiune pe care o duce la capăt cu mult succes. Ea ne-a declarat că îi plăcea foarte mult să se apuce de lucruri noi şi că ar fi vrut ca activitatea administrativă să-i dea ocazia de a înjgheba mereu cîte ceva nou, pe care apoi să-l treacă altora, pentru ca ea să se poată consacra unei noi misiuni. Cînd însă, un an mai tîrziu, este însărcinată cu o activitate similară, care, după spusele ei, ar fi necesitat 18 ore de muncă pe zi, aceasta se dovedeşte prea grea pentru puterile ei. Capătă un concediu medical pentru surmenaj, după care este menţinută totuşi într-un post care cerea mari eforturi. Se simte din ce în ce mai obosită şi mai slăbită, pînă cînd, într-o bună zi, nu se mai poate ridica din pat şi acuză dureri în diferite părţi ale corpului. Au fost efectuate examene medicale exhaustive, unele cu internare în spital, dar din ele nu rezulta nici o afecţiune organică. După un concediu medical îndelungat, în 1950 îşi dă demisia.

Pînă în 1951 îşi cîştigă existenţa muncind la propriul său domiciliu, apoi se angajează într-un post la oficiul de repartizare a forţelor de muncă, dar aici nu se simte bine din cauza permanentelor conflicte cu publicul. Reîncep vechile ei dureri şi, în plus, în momentele de enervare apar „leşinuri". La sfatul medicilor, încetează din nou lucrul şi, după un an, este pensionată temporar.

În 1952, doamna B. se căsătoreşte pentru a doua oară. Soţul ei lucra în administraţie, dar în 1954 începe să lucreze în agricultură, domeniu care îl interesa foarte mult. La început, pacienta are aici doar funcţii onorifice. Este din nou foarte activă şi prestează o muncă plină de succese. După sistarea pensiei, lucrează într-o cooperativă agricolă şi atîta timp cît poate să se ocupe de organizare şi de introducerea unor lucruri noi ea dă, şi aici, dovadă de multă destoinicie. Cînd este însă pusă să presteze muncă fizică, durerile reapar, astfel încît, cum şi soţul ei se îmbolnăveşte, amîndoi renunţă la îndeletnicirea de agricultori.

În 1957, doamna B. începe să lucreze în biroul unui sanatoriu, a cărui conducere o preia după scurt timp. Își îndeplinește funcția cu mult spirit de inițiativă și în prima perioadă se simte satisfăcută, mulțumită. Performanțele ei sînt din nou foarte bune. Dar cînd, în zelul ei, încearcă să obțină cît mai multe avantaje pentru sanatoriu, are tot felul de necazuri cu superiorii ; această muncă începe să i se pară din ce în ce mai obositoare și din nou reapar stări anxioase și dureri ale spatelui.

În mod asemănător se repetă lucrurile după ce își ia o muncă ușoară de birou, ajungînd și aici într-o funcție de conducere ce i-a fost încredințată ținînd seama de meritele ei din trecut. Din nou este pentru un timp foarte destoinică, după care se observă o cădere. În plus, s-a mai adăugat faptul că soțul ei, pensionat pentru boală din 1957 din cauza unei afecțiuni renale, se îmbolnăvește grav. Doamna B. devine din nou inaptă de muncă din pricina suferințelor sale. În octombrie 1962 îi moare soțul, după ce fusese operat. Între timp, doamna B. solicitase o pensie de invaliditate, care îi este refuzată din nou deoarece un examen minuțios efectuat într-un spital nu scoate la iveală nici o afecțiune organică. Starea ei se agravează iarăși după o dezamăgire provocată de o prietenă care-i fusese recomandată ca ajutor de către defunctul ei soț. De astă dată consimte să urmeze un tratament psiho-terapeutic cu internare în spital.

În clinică, subiectul se face remarcat printr-un comportament demonstrativ. Vorbește întotdeauna cu însuflețire, cu mimică și gesturi energice, „jucînd" chiar înaintea noastră unele amănunte ale întîmplărilor pe care le povestește. Totodată manifestă tendința de a-și scoate în evidență calitățile dar, în același timp, și o tendință spre autocompătimire. Relatează că, atunci cînd familia era reunită pentru a sărbători ceva, ei îi plăcea să țină cîte o mică alocuțiune și că, în genere, în societate era adesea în centrul atenției.

Biografia acestui subiect arată că întreaga sa viață este o *alternanță de performanțe bune și de eșecuri.* Ori de cîte ori această femeie deținea o funcție în care putea să-și dea importanță, în care avea primul cuvînt, reușind chiar să cîștige prestigiu prin introducerea de inovații, ea lucra cu plăcere și obținea rezultate bune. Astfel, ea a lucrat timp de

12 ani pe același post unde, ca responsabilă pentru reclama produselor, putea să adune în jurul său un public pe care să-l impresioneze cu discursurile pe care le ținea. Aici o ajuta foarte mult adaptabilitatea sa isterică la psihicul altor oameni ; succesele ei se datorau probabil în mare măsură acestui fapt. Asemenea activități îi dădeau atîta satisfacție încît accepta și eforturile, evident, inerente. În atitudinea ei vanitoasă nu cunoștea nici o reținere. Mania de a-și da importanță, de care alții s-ar fi jenat, ei îi făcea plăcere. Probabil că în general efortul nu era atît de mare pe cît pretindea : ea încerca, prin lauda de sine, să se pună într-o lumină bună și în ochii medicului căruia îi relata viața sa. Atunci cînd vorbea despre o activitate care îi lua 18 ore pe zi, se vădea imediat lauda isterică a așa-zisei sale seriozități. După fiecare urcuș, urma însă un coborîș. Cînd trebuia să ocupe un post în care nu era decît unul dintre cei mulți, un post în care trebuia doar să se încadreze și să-și îndeplinească sarcinile, se îmbolnăvea imediat, se plîngea de dureri fizice, avea stări de slăbiciune, leșinuri, vorbea de frisoane pe care însă niciodată nu le putea constata un medic. Recunoaștem la pacientă existența concomitentă a două forme caracteristice ale reacțiilor isterice : în primul rînd, *tendința de a-și da importanță* care, în parte, este asociată cu performanțe bune și, în al doilea rînd, *refugiul în boală.* În plus, în comportamentul subiectului se evidențiază *adaptabilitatea.*

După cum am arătat în altă lucrare, *Kinderneurosen und Kinderpersönlichkeiten,* trăsăturile accentuate pot fi recunoscute clar chiar la *copii.* Ele au o nuanță deosebită, datorită copilăriei, dar în principiu sînt aceleași ca la adulți. Trăsăturile firii demonstrative sînt la ei chiar mai clare decît la adulți, deoarece copiii au tendința naturală de a uita repede, de a nu se gîndi mai departe de prezentul imediat și de a avea reacții pripite. E drept că rareori au simptomele neurologice ale istericilor adulți, dar mint și înșală cu atît mai mult. Redau mai jos cazul unui copil, descris de *Richter* în lucrarea noastră colectivă.

MANUELA ST. a intrat în clinica noastră la vîrsta de aproape opt ani. Tatăl ei avea o fire nervoasă, impulsivă şi irascibilă. Ţinea la Manuela şi-i lua apărarea faţă de actuala sa soţie. Mama fetiţei, necăsătorită, era foarte superficială şi egoistă. La scurt timp după naşterea copilului, l-a dat în grija unei mătuşi. Între timp, tatăl s-a căsătorit cu o femeie foarte vioaie, care se străduia s-o înţeleagă pe fetiţă, dar probabil fără prea mult succes.

La vîrsta de doi ani şi jumătate, fetiţa, care se afla într-o stare de totală neglijare, a fost preluată de tatăl ei şi de mama vitregă. Din cauză ei s-au certat adeseori, tatăl reproşîndu-i soţiei că îl preferă pe băiatul ei, adică pe fiul lor comun. La şcoală Manuela era murdară şi dezordonată. Nu se îngrijea nici de sine şi nici de lucrurile ce-i aparţineau — aşa, de pildă, şi-a pierdut stiloul. Dar ceea ce izbea mai mult erau minciunile şi furtul unor obiecte mărunte. Astfel, a furat odată un sandviş, cu toate că şi ea avea unul. După aceea a participat intens la căutarea sandvişului dispărut şi a negat cu încăpăţînare că l-ar fi luat ea. În mod similar a furat de la alt copil suma de o marcă şi un penar. Dintr-un magazin „a luat" un pachet de gumă de mestecat. Fura atît de discret şi de abil încît niciodată nu a fost prinsă asupra faptului. După aceea nega totul cu o mină absolut liniştită şi inocentă. O dată sau de două ori a fugit de la şcoală. Pentru învăţătoare şi pentru părinţi avea gata pregătită o scuză valabilă. Acasă lua bani din puşculiţa fratelui mai mic pentru a-şi cumpăra bomboane. Dacă strica anumite jucării, le ascundea, aşa încît părinţii nu le găseau. De cîteva ori a luat şi ea parte la căutarea jucăriei ascunse. Într-o zi tatăl ei — care tocmai se întorcea acasă — a văzut-o cum aruncă pe fereastră două chifle. Ajuns în casă, el a întrebat-o cum îi plăcuseră chiflele. Ea i-a răspuns că au fost bune şi că a mîncat chiar şi chiflele fratelui ei. Alteori s-a întîmplat să ascundă mîncarea sub divan. În general, simţea nevoia de a fi iubită, era cuminte şi ascultătoare, astfel încît nimeni nu ar fi crezut-o în stare să facă pe ascuns lucruri nepermise sau să fure. La pedepse aproape că nu reacţiona. Cu alţi copii nu avea decît puţin contact. Cu fratele ei vitreg se înţelegea destul de bine.

În secţia noastră, Manuela s-a integrat repede şi bine în colectivul de copii. Se străduia să fie prietenoasă şi deschisă, căutînd să dea impresia unui copil blînd, cuminte şi drăgăstos. Era însă totodată în stare să necăjească şi să tachineze în mod perfid alţi copii. Dacă se cercetau motivele

acestor incidente, ea făcea pe indiferenta, pe nevinovata şi nega participarea ei. Scurt timp după asemenea discuţii, ea redevenea amabilă, prietenoasă şi afectuoasă. La început se mai observau la pacientă mici furturi. Treptat a început să ţină oarecare ordine în lucrurile ei. Dar pînă la terminarea tratamentului a trebuit exercitat asupra ei un control foarte strict, mai ales în privinţa învăţării lecţiilor. Pacienta era, dealtfel, înzestrată din punct de vedere intelectual.

La patru ani după ce *Richter* a prezentat acest caz, Manuela nu se schimbase în bine. Şi acum părinţii mai găseau printre lucrurile ei mici obiecte care nu-i aparţineau, iar cînd i se făceau reproşuri mintea. Învăţătorii se plîngeau de comportarea ei dezordonată, iar părinţii încercau s-o plaseze într-un internat.

La acest *copil* se poate observa foarte bine *capacitatea de refulare.* Manuela nu era cîtuşi de puţin jenată atunci cînd i se reproşau cazuri flagrante de necinste. Ea tăgăduia cu o mină nevinovată tot ce nu-i putea fi dovedit. Dacă ne gîndim cît de uşor pot fi puşi în încurcătură copiii, nu putem crede altceva decît că, atunci cînd avea acea expresie de nevinovăţie, ea se simţea efectiv nevinovată — adică lăuntric nu-i era prezent faptul că realmente mintea sau fura. De asemenea, se poate observa foarte bine la ea capacitatea isterică de a juca rolul de copil cuminte şi în acelaşi timp de a fi perfidă cu alţi copii. Deşi prin comportamentul ei Manuela se distanţa mult de colectivitatea socială, nu este deloc sigur că mai tîrziu va deveni o psihopată isterică. Asupra acestui copil a avut un efect nefavorabil educaţia primită. Manuela a fost tratată în mod inconsecvent şi a avut probabil prea multe posibilităţi de a-şi procura avantaje prin nesinceritate. S-ar putea ca mai tîrziu Manuela să devină doar o personalitate accentuată cu o bună adaptabilitate. Trăsătura fundamentală — firea demonstrativă — nu se va schimba, căci, într-o formă caracteristică, ea este, fără îndoială, fixată în structura personalităţii sale.

Nici femeia pe care o voi prezenta acum nu trebuie să devină neapărat asocială. Colegii şi superiorii ei au dat dovadă de o slabă cunoaştere a firii umane, ei nu ar fi trebuit

să-i acorde o prea mare încredere, pentru că tocmai această încredere constituia pentru dînsa un pericol. Oamenii erau probabil mulțumiți să poată apela la serviabilitatea ei, atunci cînd se iveau probleme.

GERTRUD B., pe care am cunoscut-o cînd avea 33 de ani, a reușit prin adaptabilitatea ei să-și dobîndească încrederea organelor oficiale. Firea ei serviabilă și amabilă a fost luată drept expresia unei veritabile ținute morale, trecîndu-se cu vederea faptul că în întreaga ei comportare exista întotdeauna o bună doză de mulțumire de sine, ca și tendința de a se afla în centrul atenției. Înainte de a fi descoperită, ea a delapidat în diferite împrejurări sume de bani din fondurile pe care le manipula, folosind diverse prilejuri : cînd avea de încasat cotizații, de plătit onorarii, cînd i se încredințau bani pentru primirea unor oaspeți în întreprindere, pentru diferite cumpărături cu prilejul unor mici festivități interne sau pentru cumpărarea unor coroane în cazurile de deces. Chiar numărul mare al sarcinilor pe care le primea arăta că era considerată o persoană de încredere. Pentru a nu fi descoperită falsifica chitanțe. Cînd depunea bani la Casa de economii, ea ștergea scopul depunerii și scria în schimb un alt scop sau o altă sumă de bani. Falsifica și semnături. În cele din urmă, ea nu a predat întreaga sumă de 1 200 de mărci provenită din încasarea unor cotizații. În plus, sustrăgea în permanență bani de la soțul ei. Susținea că ar fi pierdut 1 500 de mărci, iar 300 i-ar fi fost furați. A împrumutat bani pentru pretinse achiziții și reparații necesare gospodăriei, pretinzînd că de la soțul ei nu primea bani, și i-a cheltuit pentru ea.

Am văzut-o pe pacientă de mai multe ori. La prima discuție a fost foarte demonstrativă, a plîns, s-a arătat surprinsă de faptul că i se făceau asemenea reproșuri, aruncînd vina pe alții, în special pe soțul ei. Mai tîrziu a ieșit la iveală excelenta ei adaptabilitate ; era prietenoasă, părea înțelegătoare, nu mai tăgăduia infracțiunile comise, ci încerca să pună capăt discuției printr-un gest de regret sau prin asigurări că așa ceva nu se va mai întîmpla. Nu spunea însă mai mult decît ceea ce știa despre ea interlocutorul. Cînd erau dezvăluite noi delapidări, părea la fel de surprinsă ca și interlocutorul ei.

Este aproape cert că o femeie care delapidează în forme atît de variate și rămîne totuși atît de multă vreme nedes-

coperită nu poate fi decît o personalitate demonstrativă. În ciuda faptului că în orice moment se putea aştepta ca edificiul de sticlă în care trăia să se prăbuşească şi deşi putea constata că soţul ei îşi dădea în tot mai mare măsură seama cu cine avea de-a face, ea îşi păstra siguranţa de sine şi continua liniştită să mintă şi să delapideze. Trăia întotdeauna acel lucru de care se autosugestiona şi înlătura tot ce ar fi putut să constituie pentru ea o povară lăuntrică. În felul acesta a putut să trăiască fără teamă şi fără mustrări de conştiinţă. Cu toate acestea, nu aş caracteriza-o drept o psihopată isterică, ci doar drept o *personalitate demonstrativă*. Prin adaptabilitatea ei a obţinut performanţe bune şi le-ar fi obţinut, desigur, în continuare, dacă nu ar fi fost expusă la atîtea ispite.

Această apreciere va fi mai bine înţeleasă dacă, paralel, voi prezenta un alt caz, care înclina în mult mai mare măsură spre o atitudine asocială şi care, după comportamentul avut în cursul examinării, s-a dovedit a fi un grav *psihopat isteric*.

ALFRED Z., născut în 1906, a învăţat bine la şcoală. Mai tîrziu şi-a schimbat frecvent profesia. A lucrat ca infirmier, zidar, muncitor feroviar şi muncitor necalificat. În cele din urmă, a ajuns să nu mai trăiască decît din escrocherii.

După ce în 1959 a fost din nou eliberat din închisoare, el a continuat imediat să comită infracţiuni. Printre altele, a furat o bicicletă, a vîndut-o, a furat obiecte de îmbrăcăminte, a încasat pensia unei femei care avusese încredere în el şi-l rugase să i-o ridice, dar după aceea nu i-a mai dat-o. Împrumuta bani de la diferite persoane cărora le insufla tot felul de speranţe false, după care se făcea nevăzut. A făcut cunoştinţă cu o femeie mai în vîrstă căreia i-a promis s-o ajute la formalităţile de mutare ; a primit de la ea o împuternicire şi 100 de mărci, după care nu s-a mai arătat. Apoi s-a dat drept ghid pentru turişti, încasînd de mai multe ori bani pentru bilete de teatru pe care nu le cumpăra niciodată. Multe dintre infracţiunile sale nici nu au ajuns probabil la cunoştinţa tribunalului, deoarece nu mai avea de multă vreme un domiciliu stabil. De regulă, locuia la femei, dar niciodată nu le-a escrocat prin promisiuni de căsătorie.

La examenul pe care i l-am făcut, el nu şi-a recunoscut o culpă prea mare. Cînd i-am reproşat numeroasele delicte comise, a exclamat pe un ton patetic : „Să mi se dea munci ca lumea şi atunci n-o să-mi mai treacă prin cap asemenea lucruri !“ A refuzat să admită că n-a început să aibă greutăţi în a găsi de lucru decît după ce comisese primele delicte. S-a lansat de mai multe ori în discursuri patetice, ajungînd chiar, pînă la urmă, la o stare de permanentă agitaţie. Striga : „Daţi-mi de lucru, nu vreau să mai ştiu de nimic altceva !“ Gesticula, se ridica şi se aşeza la loc, îşi lovea coapsele şi capul cu pumnii. După acest acces de furie ne făcea o demonstraţie de desperare şi plîngea cu sughiţuri. Îşi trăia cu atîta intensitate nenorocirea încît a sfîrşit prin a plînge de-a binelea. În timp ce lacrimile îi curgeau şiroaie, a exclamat : „Am comis infracţiuni, ştiu, dar o dată trebuie să mi se pună şi mie întrebarea : cum ai ajuns pînă acolo ?“ Dar în toiul acestei izbucniri afective, a întrebat brusc, pe un ton foarte umil : „Pot să fumez o ţigară ?“ Era de-a dreptul comic să vezi cum punea deodată capăt unei atît de puternice stări de surescitare. Apoi, la fel de brusc, a revenit la tonul anterior. Striga că vrea să fie lăsat să lucreze în clinică, după care a continuat cîtva timp să plîngă în hohote. I s-a arătat în repetate rînduri că în cursul vieţii avusese destul timp să-şi găsească o ocupaţie cinstită ; de fiecare dată, el părea, scurt timp, să-şi recunoască vina, căci izbucnea : „Păi, înainte am lucrat !“ „Dacă tatăl şi mama mea ar şti ce-am făcut, s-ar răsuci în mormînt !“ A trebuit să i se reamintească faptul că o mare parte din delictele sale le comisese pe cînd părinţii săi mai erau încă în viaţă.

Prin lipsa oricărei autocritici şi prin atitudinea sa patetică, subiectul confirma foarte clar că este un *psihopat isteric*, ceea ce a contribuit la săvîrşirea faptelor care îl făcuseră pasibil de pedeapsă. La fel cum la examenul meu putuse să verse lacrimi pentru „soarta lui nemeritată“, aşa putuse să fure, să înşele, să delapideze fără a fi conştient de comportarea sa condamnabilă.

La isterici *patosul* este o formă tipică de comportament. Patetismul în vorbă, mimică şi gesturi constituie, cred ei, o subliniere deosebit de convingătoare a afirmaţiilor lor. La profani pot avea de multe ori succes printr-o asemenea ati-

tudine, dar şi aceştia au adesea sentimentul că îndărătul acestei comportări atît de exagerate nu se află sentimente adevărate. Cînd iau această atitudine şi faţă de medic — căruia, de regulă, nu-i este greu să-i depisteze după comportamentul lor atît de ostentativ —, ei vor probabil ca prin asemenea manifestări afective să intre şi mai mult în rol şi faţă de ei înşişi. Vorbind cu patos despre durerile lor, ei se autoconving din nou de intensitatea acestor suferinţe. Cînd unui isteric i se dă de înţeles că nu este crezut, el începe să exagereze şi mai mult. Unii o fac, desigur, pentru că îşi închipuie că printr-o atitudine şi mai insistentă vor reuşi totuşi să-l convingă pe medic. Adesea însă ei nu vor, fără îndoială, decît să se autoconvingă odată în plus cît de mult suferă. Prin autocompătimire ei îşi savurează suferinţa, iar gîndul că medicul nu le dă crezare le întăreşte sentimentul că sînt martiri.

Este indiciul unei situaţii anormale atunci cînd, în exteriorizarea sentimentelor, un isteric pierde controlul asupra faptului dacă, în forma dată, comportarea sa mai este încă adecvată scopului urmărit. El caută să obţină ceva, adoptă o comportare care să-i servească, dar o trăieşte cu o asemenea intensitate încît comportarea lui ajunge să se autonomizeze, iar scopul care stă îndărătul acestei atitudini nu se mai poate afirma suficient. Cred că sînt îndreptăţit să văd în asemenea atitudini un adevărat *etalon al firii isterice*, aproape un criteriu pentru ceea ce poate fi denumit normal sau anormal. Oamenii care se stăpînesc şi care nu se dedau la demonstraţii grosolane atunci cînd în mod evident este preferabil să aibă o comportare calmă trebuie consideraţi, în general, doar drept personalităţi demonstrative şi nu drept psihopaţi isterici. Spre deosebire de bărbatul prezentat mai sus, femeia descrisă anterior nu-şi pierduse capacitatea de adaptare. Ea a avut un comportament nelalocul său numai atunci cînd am examinat-o pentru prima dată. Ulterior a renunţat la această atitudine, fără îndoială fiindcă şi-a dat repede seama de inoportunitatea ei.

În această ordine de idei, aşa-numiţii *şarlatani patologici* şi în special *escrocii* nu sînt decît personalităţi demonstrative, iar nu psihopaţi isterici. Ei manifestă rareori atitudini

ostentative, comportîndu-se de obicei cu calm și luciditate. Așa și trebuie să se comporte în escrocheriile lor, căci altfel nu ar fi considerați atît de constant drept oameni de încredere. Ce e drept, trebuie să adăugăm că la comportamentul lor contribuie și celelalte trăsături ale personalității, printre care inteligența joacă un rol important. Atîta timp cît își păstrează controlul asupra înclinației spre isterie este posibilă, de regulă, și o adaptare socială. Șarlatanii patologici sînt, e adevărat, asociali, dar se pare că adesea ei o apucă pe căi greșite numai pentru că devin conștienți de talentul lor și își dau seama cu cîtă ușurință își pot înșela semenii. Printr-o îndrumare socială corespunzătoare, majoritatea acestor escroci ar putea fi probabil menținuți în limitele legalității, ceea ce la un psihopat, un isteric, așa cum îl vedem la consultații, nu este posibil adesea decît prin cele mai intense tratamente psihoterapeutice.

În cele ce urmează voi descrie un *escroc patologic*, pe care l-am prezentat pe larg în lucrarea noastră colectivă.

HELMUT K., născut în 1920, s-a îndeletnicit toată viața cu escrocherii. Nu a exersat probabil nici o muncă regulată. Inițial învățase meseria de mecanic-auto, dar nu a dat nici un examen.

În cele din urmă, în 1962 a devenit „logodnic de profesie". La un anunț a primit două sute de oferte de la femei, avînd astfel o vastă posibilitate de alegere. Începea prin a trimite femeilor scrisori, apoi le dădea întîlnire, deseori rămînea zile întregi la ele, lăsîndu-se întreținut și, în cele din urmă, dispărea cu sume de bani și cu alte obiecte. O dată a rămas în gazdă la o femeie pînă la publicațiile de căsătorie, după care a dispărut. Adesea își părăsea cîtva timp una dintre logodnice, deoarece trebuia să se ocupe de alta, căci totdeauna avea concomitent mai multe legături. Adesea nici nu ajungea să obțină banii după care alergase, deoarece între timp atenția i se îndreptase în altă direcție și nu mai găsea timp să se întoarcă, așa că unele femei au scăpat fără pagube materiale. Altele au primit chiar cîte ceva de la el, așa încît și-l aminteau cu plăcere. În măsura în care nu-l urau pentru că le înșelase, femeile îl lăudau, vorbind despre firea lui politicoasă, înțelegătoare. Nu scăpa nici un prilej de a le trimite flori sau dulciuri. Întotdeauna făcea impresie

prin ținuta sa elegantă. Cîștigînd mulți bani de pe urma escrocheriilor, și-o putea permite. În general, venea la prietenele sale cu taxiul.

În timpul războiului, subiectul s-a refugiat cîtăva vreme în boală. În acea perioadă, datorită unui accident, și-a pierdut pentru o perioadă îndelungată vorbirea și încă mult timp după aceea a continuat să se bîlbîie. În spitalul în care a fost internat, refuza din cînd în cînd mîncarea timp de mai multe zile în șir și — dacă afirmațiile sale sînt adevărate — s-a lăsat chiar hrănit artificial. Bîlbîiala i-a rămas, într-o oarecare măsură, și mai tîrziu apărea ori de cîte ori Helmut K. se găsea într-o situație neplăcută. Și cînd l-am examinat eu, a demonstrat, în anumite momente, un mod de a vorbi sacadat, întretăiat.

În timpul examenului medical subiectul nu a fost nici vioi, nici vorbăreț. Răspundea cursiv la întrebări, dar nu relata nimic în mod spontan. Nu gesticula prea mult și nici mimica lui nu era prea mobilă. A devenit demonstrativ abia atunci cînd am reluat discuția despre infracțiunile comise de el și i-am arătat cu multă insistență lipsa de răspundere a comportării lui. S-a scuzat cu o voce plîngăreață și a declarat că n-a putut găsi o muncă potrivită deoarece după eliberarea din închisoare nimeni nu-i dăduse o mînă de ajutor. Cu o voce care vibra patetic, a spus: „Cînd omul nimerește într-un mediu care nu este al lui, acest mediu îl respinge. Nu caut să mă absolv de vină, dar aceasta este realitatea". În plus, bîlbîiala era în mod vizibil o trăsătură demonstrativă, ca și tendința de a lua mina unui om care gîndește cu încordare sau de a mima nedumerirea în legătură cu niște fapte pe care, în realitate, trebuie să le fi cunoscut foarte bine.

Acest al doilea subiect nu a fost, în timpul examinării, nici pe departe atît de zgomotos ca acela prezentat anterior. Abia cînd se simțea încolțit cu reproșuri devenea mai mult sau mai puțin patetic. Dacă nu i-am fi cunoscut antecedentele obiective, am fi putut întîmpina greutăți în a descoperi firea sa isterică. De aceea, în ciuda infracțiunilor comise, l-aș trece în categoria *personalităților demonstrative* și nu în aceea a psihopaților isterici. Capacitatea de refulare l-a dus totuși, în unele ocazii, la „refugiul în boală". În escrocheriile sale, pacientul și-a dovedit firea demonstrativă prin totala

sa siguranță în comportament. A jucat rolul omului cinstit, preocupat mai mult de binele altora decît de binele său propriu, și în acest fel i s-a acordat întotdeauna încredere.

Cînd spuneam că o notă isterică constituie un element de stimulare a performanțelor artistice, acest lucru este, bineînțeles, valabil în primul rînd pentru profesiunea de actor. Escrocii patologici sînt actori înnăscuți, atîta doar că ei nu joacă pentru a face plăcere oamenilor, ci pentru a-i înșela. Este clar că un om care își joacă rolul atît de bine încît reușește să-i înșele pe toți, ar putea juca și pe scenă. E drept însă că adesea, în ciuda talentului lor, actorii isterici ajung la eșec, deoarece pentru a avea succes trebuie să depună și o apreciabilă cantitate de muncă. De aceea, este o circumstanță favorabilă dacă la specificul demonstrativ se adaugă încă o trăsătură de caracter care să contrabalanseze lipsa de perseverență a istericului. Această trăsătură este adesea una paranoidă, care sporește perseverența.

În lucrarea noastră colectivă, *Seige* a descris mai mulți actori cu firi demonstrative. Voi prezenta aici ceva mai detaliat decît *Seige* pe unul dintre ei, pe care l-am cunoscut foarte bine.

ERNST S., de 55 de ani, actor, a avut din tinerețe multe angajamente. Este foarte talentat și poate interpreta în mod convingător roluri de facturi diferite, performanța sa actoricească avîndu-și sursa mai degrabă în înclinația de a juca un rol decît în domeniul afectiv. De obicei este destul de vesel, fără însă ca temperamentul său să aibă un specific bine precizat. De fapt, a fost încă din tinerețe mai mult sau mai puțin narcoman și numai realul său talent actoricesc l-a ferit de o prăbușire totală. Morfinoman fiind, a continuat apoi mulți ani de-a rîndul să consume somnifere în mare cantitate și a fumat foarte mult. Un abuz îndelungat de alcool a dus în 1938 la instalarea unui delirium tremens. În anii postbelici a fost alcoolic și abuza de barbiturice.

În 1959, S., acuzînd o stare de epuizare, consecință a „unui mod de viață necumpătat și a abuzului de alcool", a fost internat într-o clinică de boli interne. S-a încercat o cură de dezintoxicare, dar S. a părăsit de două ori clinica, unde s-a întors beat turtă. În 1960, după mari neplăceri

profesionale, pacientul s-a arătat din nou dispus să urmeze o cură de dezintoxicare. A venit în clinica noastră de neurologie. Soţia lui ne-a relatat că atunci cînd S. voia să bea, nu reuşea în nici un chip să-l împiedice. Găsea întotdeauna mii de pretexte. La beţie devenea furios, uneori chiar violent. În vorbe era raţional, dar lipsea orice participare afectivă, aşa cum ar fi fost de aşteptat. Tremuratul mîinilor şi-l explica printr-un accident minor pe care-l suferise cîndva. Argumentarea lui era : „tremuriciul nu dispare cînd nu beau alcool, deci n-are nici o legătură cu băutura".

În salon s-a împrietenit repede cu alţi bolnavi, glumea, îi plăcea să povestească anecdote din viaţa sa de teatru, se arăta prietenos. Deoarece vorbea mult şi-i plăcea să povestească obscenităţi, bolnavii din salonul său s-au plîns de el. Avea totodată tendinţa de a-şi pune în evidenţă performanţele şi nega că ar fi dat greş în meseria sa, deşi venise deseori beat la spectacol. Observaţiile privitoare la consecinţele grave ale patimei beţiei de care era stăpînit le eluda prin diferite subterfugii. Curînd s-a constatat că a introdus pe ascuns în clinică somnifere şi de două ori i s-au descoperit în urină mici cantităţi de alcool. La un nou control al urinei a încercat să strecoare urina unui alt pacient. Cînd supravegherea a devenit mai severă, S. s-a arătat tot mai nemulţumit ; îşi cerea externarea şi îndrăznea să afirme că nu consumase aproape deloc alcool şi nici nu luase somnifere. Cînd afirma asemenea lucruri, rămînea perfect calm, siguranţa sa persistînd şi atunci cînd i se putea demonstra pe loc că mintea. După nici patru săptămîni, a părăsit clinica fără autorizaţie.

În 1962 S. este din nou internat într-un spital de boli interne deoarece au apărut tulburări de circulaţie. Fiind consultat de un psihiatru, a reieşit că nu era vorba decît de grave tulburări de echilibru, ca urmare a frecventelor sale stări de beţie. În plus, intervenise acum şi un conflict conjugal. În 1963 S. a fost din nou internat într-un spital psihiatric, pentru dezintoxicare. Aici vorbea mult, îşi denatura antecedentele şi la întrebările care îi erau dezagreabile devia de la subiect. De abuzul de alcool o făcea răspunzătoare pe soţia sa, despre care pretindea că-i plăceau băuturile alcoolice tari. În ceea ce-l privea, se simţea nevinovat. La cîteva zile după internare a declarat că este internat fără motiv, că nu este un beţivan, ci un om sănătos. A părăsit în repetate rînduri spitalul şi de fiecare dată s-a întors beat. De două ori a evadat şi din secţia închisă unde fusese transfe-

rat, şi din nou s-a îmbătat. În cele din urmă s-a reuşit totuşi să i se termine cura de dezintoxicare. A fost sub tratament timp de şase luni.

În 1964 pacientul a revenit în clinica noastră, deoarece frecventele sale excese de alcool i-au cauzat din nou mari greutăţi profesionale. El însuşi se considera iarăşi complet nevinovat şi după 9 zile a susţinut că aici se distruge din punct de vedere sufletesc. Cînd i s-a arătat că trebuie dezintoxicat, el a negat cu gesturi şi atitudini de om cinstit că ar fi beţiv şi a părăsit clinica. Mai tîrziu am auzit că fusese din nou angajat ca actor, dar că nu se ştia niciodată dacă este în stare să joace sau dacă este beat. Cum era în mod efectiv un foarte bun interpret, i se treceau foarte multe cu vederea. Încetul cu încetul a corespuns însă din ce în ce mai puţin ; venea beat la teatru, uita textul pe care-l avea de spus. Alte tratamente de dezintoxicare nu au avut succes. Pînă în cele din urmă, S. era aproape în permanenţă beat ; l-au părăsit din ce în ce mai mult şi puterile fizice, iar în 1968 a murit, la vîrsta de 59 de ani, în urma unei insuficienţe circulatorii cerebrale.

La acest pacient lipsa de înţelegere şi de autocritică depăşea cu mult ceea ce se poate constata, de obicei, la alcoolicii cronici. În ciuda gravelor sale excese, el pretindea a fi un băutor moderat sau susţinea chiar că nu bea deloc şi se supunea curelor de dezintoxicare numai atunci cînd era silit de superiorii săi sau cînd nu se mai putea ţine pe picioare. În timpul curelor de dezintoxicare trişa constant, strecura pe ascuns în clinică somnifere şi alcool, căuta să schimbe urina cu a altor bolnavi, iar cînd i se făceau reproşuri, mintea cu mina cea mai inocentă. Se poate spune că era un actor extraordinar nu numai pe scenă, dar şi în viaţă. Cînd, cu o privire de om sincer, într-o manieră prietenească, îşi debita afirmaţiile neadevărate, erai de fiecare dată tentat să-i dai crezare. Judecînd după atitudinea lui, părea într-adevăr să nu fie conştient de neadevărurile pe care le susţinea. Dacă, cu toată nestatornicia lui, izvorîtă din capacitatea isterică de refulare, subiectul a reuşit să se menţină atîta timp în profesiunea sa, acest lucru se datorează tocmai faptului că această capacitate îi era de mare folos în profesiune.

La *reprezentanții altor genuri de artă* decît cel menționat este însă mai puțin de la sine înțeles ca o trăsătură de caracter isterică să le fie de folos. Un lucru este însă sigur: pentru toți artiștii — și, într-un sens mai larg, și pentru scriitori — este un avantaj faptul că se pot transpune foarte bine în ceea ce creează, este deci un avantaj faptul că un scriitor trăiește personajul pe care îl prezintă. Pe de altă parte, o fire demonstrativă îmbogățește *fantezia* născută din fluxul unei gîndiri detașate, liberă de orice constrîngeri. O atitudine psihică activă dă naștere unei gîndiri logice și totodată mai abstractă, în timp ce o atitudine detașată duce la formarea și mișcarea liberă a unor reprezentări concrete, ceea ce constituie conținutul fanteziei. În reverie omul are o atitudine de detașare. În același timp, imaginile plăcute, mai persistente, prevalează față de cele neplăcute. Cînd se spune că cei ce visează cu ochii deschiși construiesc castele în Spania, se scoate în evidență atît caracterul concret cît și cel agreabil al imaginilor. Personalitățile demonstrative și cele isterice au tendința de a înlătura din conștiință gîndurile neplăcute care ar putea să stimuleze o gîndire activă; menținîndu-se într-o atitudine detașată, liberă de orice constrîngeri, ele se lasă în voia reprezentărilor ce se formează și se mișcă nestingherit. Astfel, tezaurul fanteziei lor se îmbogățește. Încă din clipa în care înșală reiese acest lucru, deoarece ei nu o fac cu ajutorul unor explicații teoretice, construite cu ajutorul rațiunii, ci prin povestiri concrete, care deseori se nasc în fantezia lor abia în momentul minciunii sau care, în orice caz, se conturează mai precis în acel moment. Tocmai faptele concrete pe care le afirmă escrocii isterici sînt cele care au darul de a convinge. Și fantezia scriitorului este îmbogățită de o trăsătură demonstrativă; și la el o gîndire detașată își generează imaginile de care are nevoie în munca sa creatoare. Celorlalți artiști — pictorilor și compozitorilor — fantezia le aduce ideile noi fără de care ei nu pot crea[1]

Există un scriitor la care se poate demonstra foarte pregnant prezența simultană a *personalității isterice* și a unei

fantezii bogate. Unii nu-l consideră poate pe *Karl May* — căci la el mă refer — un scriitor autentic, dar este cert că avea fantezie, și încă într-un grad foarte înalt.

Înainte de a-și fi început activitatea literară, *Karl May* și-a petrecut în total șapte ani în închisoare pentru o serie de furturi, spargeri și escrocherii. Ultima condamnare și-a ispășit-o la vîrsta de 38 de ani. Toate aceste amănunte din prima parte a vieții lui *Karl May* și care, desigur, nu pledează în favoarea sa, sînt adunate în necrologul scris de *Alfred Kleinberg* și publicat în „Kunstwart". Prietenii lui *Karl May* consideră acest necrolog drept un document dușmănos și defăimător, dar faptele obiective nu le pot contesta. *Gurlitt*, care ia cu multă căldură apărarea scriitorului, caută să explice și să atenueze părțile negative din necrolog, fără a contesta însă faptele ca atare.

May a continuat să se dedea la înșelătorii și în timpul activității sale literare, într-un mod care nu-l mai făcea însă pasibil de pedeapsă. El nu s-a mulțumit să-și ia un pseudonim literar, dar și-a mai arogat și alte nume, unele dintre ele foarte pompoase. Și-a atribuit și titlul de doctor, pe care l-a cumpărat mult mai tîrziu de la o universitate din America. Se dădea drept „Old Shatterhand", adică se identifica cu acest personaj din romanele sale și cu faptele săvîrșite de el. Tot astfel, le arăta vizitatorilor săi renumita „carabină Henry" și le explica modul ei de funcționare. Povestea despre Winnetou ca despre un prieten real. Despre descrierile de călătorii din cărțile sale vorbea de parcă ar fi fost evenimente reale, cu toate că majoritatea lor fuseseră scrise înaintea primei călătorii pe care a făcut-o în străinătate. Într-o scrisoare afirmă următoarele despre unii eroi din romanele sale : „Hobble mai trăiește, Hawkens, Firehand și Hawerfield au murit". Avea cărți de vizită pe care era scris „Karl May, zis Old Shatterhand". Adesea anexa la scrisori fotografii care îl reprezentau în cele mai diferite regiuni din străinătate. Nici *Gurlitt* nu poate să conteste aceste fapte, mulțumindu-se să le înfrumusețeze. Astfel, de pildă, el scrie : „Că a făcut sau nu aceste călătorii, că și-a cucerit carabina Henry

și pușca de vînat urși prin luptă, în America, sau că le-a cumpărat la talciocul din Dresda de la un negustor de vechituri, că fotografiile sale cu indienii sau beduinii sînt sau nu o înșelătorie; — toate acestea nu aduc onoarei lui nici cea mai mică atingere". Sau, în alt pasaj: „Dorința exagerată de a se bucura de considerație socială l-a făcut să-și cumpere titlul de doctor și apoi să născocească tot felul de explicații atunci cînd i s-a imputat felul în care și l-a procurat".

Adversarii lui *Karl May* îi aduc în special reproșul de a fi scris povestiri dintre cele mai pioase *(Muttergottesgeschichten* [1]*)* și în același timp romane de duzină cu un conținut indecent. Într-unul din numeroasele sale procese, justiția a stabilit că pasajele indecente din cărți nu fuseseră scrise de el, ci intercalate de editor. Aceasta nu constituie o scuză suficientă, fiindcă *May*, care a scris asemenea cărți timp de patru ani și jumătate, a declarat că nu observase intercalările. În ce privește povestirile sale pioase, se poate observa că ele nu izvorăsc dintr-un sentiment autentic, ci dintr-o capacitate de simulare teatrală. La fel sînt scrise și *Geographische Predigten* [2]. *Stolte*, care îi ia apărarea, deși poate nu în aceeași măsură ca *Gurlitt* — amîndoi și-au publicat cărțile în Editura „Karl May" —, face următoarele aprecieri: „Prin amploarea lor, ele constituie o încercare de a cuprinde întreaga viață cosmică și culturală, înfățișînd-o drept un mare și unic imn de slavă adresat unei voințe divine, superioare". Alte titluri ale acestui gen de scrieri sînt: *Bete und arbeite* [3], *Ehrlich währt am längsten* [4], *Freunde in der Not gehen hundert auf ein Lot* [5]. *Karl May* s-a bucurat de mult succes în prefăcătoria sa, căci timp de ani de zile a fost foarte apreciat de clerul catolic.

Culmea imposturii o constituie o scrisoare citată de *Böhm*. După ce relatează moartea lui Winnetou la vîrsta de 32 de ani ca un fapt obiectiv, *Karl May* continuă astfel: „Vorbesc

[1] „Povestiri despre Maica Domnului".
[2] „Predicile geografice".
[3] „Roagă-te și lucrează".
[4] „Cu cinstea ajungi mai departe decît cu necinstea".
[5] „La nevoie se cunosc prietenii".

și scriu franceza, engleza, italiana, spaniola, greaca, latina, ebraica, româna, șase dialecte arabe, persana, două dialecte curde, șase dialecte chineze, malayeza, nanaqua, cîteva graiuri indoneziene, suahela, hindustana, turca și limbile indienilor siux, apași, komanși, suakezi, utka, kiova și keciumani, trei dialecte sud-americane, fără să mai pun la socoteală lapona. Cîte nopți de muncă m-or fi costat oare toate acestea? Chiar acum mai lucrez cîte trei nopți pe săptămînă — lunea de la 6 după-amiază pînă marțea la 12 și tot astfel de miercuri pînă joi și de vineri pînă sîmbătă. Cui i-a dat Dumnezeu un dram de inteligență, acela trebuie s-o valorifice, căci odată va avea să dea socoteală". Aici se poate vorbi fără nici un dubiu de o *pseudologia phantastica* în sens psihiatric. Pe baza unei alte scrisori, *Böhm* relatează următoarele: „Contesa J. din Cabuna (Slovenia), o cititoare entuziastă a lui May, nu se putea împăca cu faptul că Winnetou murise păgîn și l-a întrebat cu un dulce ton de reproș pe May de ce nu l-a botezat in extremis. May i-a răspuns foarte serios că reproșul este nemeritat, cu toate că aparențele îi sînt potrivnice. El, ca Old Shatterhand, l-a botezat efectiv pe Winnetou in extremis, însă nu a vrut să menționeze faptul în carte pentru a nu fi atacat și criticat de cei de altă credință". Este foarte semnificativ cum *Karl May* folosește de îndată orice posibilitate de a mistifica, numai ca să apară într-o lumină favorabilă în ochii unei cititoare. Dealtfel, el purta o vastă corespondență cu un conținut asemănător și își făcea chiar reclamă prin „scrisori de la cititori" pe care și le adresa el însuși. Editura lui a tipărit broșuri „de la cititorii recunoscători", în care i se făcea reclamă lui „Karl May ca educator" și erau combătuți adversarii lui. Judecînd după stil, se poate presupune că broșurile au fost scrise chiar de el.

Din cele de mai sus se poate vedea cum *Karl May* nu s-a mulțumit numai cu libertatea poetică de a născoci tot ce voia, dar s-a și străduit să prezinte în mod lăudăros ficțiunea drept realitate. Înșelătoriile sale nu s-au încheiat deci odată cu începutul producției sale literare, ci au continuat chiar în romanele sale. Ce-i drept, din punct de vedere social, aceste

înșelătorii au căpătat acum altă înfățișare, întrucît entuziasmau tineretul, iar autorul lor nu mai intra în conflict cu legile penale. Nu cred că lectura asiduă a operelor lui *Karl May* poate dăuna tineretului, dar această problemă nu intră în tema prezentei cărți.

Karl May făcea parte dintre mincinoșii patologici, care își trăiesc în asemenea măsură rolurile încît nu mai sînt conștienți de neadevărurile lor. Acesta este motivul pentru care a putut să-și joace rolul atît de convingător, de concret și de sigur, încît a fost de fiecare dată crezut. Probabil că și pe *Gurlitt*, care i-a luat atît de mult apărarea, l-a cucerit prin talentul său isteric. *May* îi scria într-o scrisoare : „Domnul consilier Sello mi-a scris : Profesorul Dr. Ludwig Gurlitt, înflăcăratul și spiritualul promotor al reformei școlare, care chiar adineauri a plecat de la mine, mi-a propus să public un studiu despre influența activității dumneavoastră literare asupra tineretului. Cît de mult m-a bucurat aceasta, pe mine, om bătrîn și obosit de moarte ! Trebuie să vă spun cu toată sinceritatea că sînt unul dintre cei mai sinceri și mai convinși adepți pe care îi aveți, fără ca dumneavoastră să știți acest lucru". Probabil că aceste cuvinte măgulitoare l-au sedus oarecum pe *Gurlitt*. Nu pare foarte probabil ca *May* să fi cunoscut scrierile acestui autor. Într-o a doua scrisoare către *Gurlitt*, îi comunică acestuia planurile sale literare de viitor ; din tonul folosit reiese că este iarăși vorba mai mult de lăudăroșenie decît de intenții reale. Iată ce scrie : „M-am abținut pînă astăzi să aștern pe hîrtie ceea ce am de gînd să public acum, pentru că nu mă simțeam destul de matur pentru aceasta și pentru că nu-mi terminasem încă pregătirile și studiile. Am fost însă crucificat. Mai bine de zece ani am stat răstignit în public și am studiat mulțimea care urla în jurul meu. Acum sînt gata. Sînt matur. Am coborît de pe cruce și voi începe să scriu. Că între timp am ajuns la vîrsta de 70 de ani nu are importanță. Sper să mai trăiesc vreme îndelungată. Iar de nu, este pe deplin suficient dacă o singură operă îmi va reuși așa cum nădăjduiesc și cum doresc. Atunci voi fi arătat lumii ceea ce vreau să arăt și

voi putea să mă las culcat, împreună cu pana mea, acolo unde orice cîntec ia sfîrşit". Se poate foarte bine observa aici *patosul îngîmfat* al istericului.

Nu mă îndoiesc că, în mare măsură, *Karl May* datorează firii sale demonstrative capacitatea de a fi devenit un scriitor ale cărui opere au fost publicate în tiraje de milioane de exemplare şi au fost traduse în toate limbile imaginabile. Cînd îi citim descrierile atît de vii, putem spune cu certitudine că el trăia nemijlocit în eroii săi, atunci cînd aceştia luptau însufleţiţi de o forţă neegalată, de o inteligenţă de neîntrecut şi de o dibăcie de neînchipuit. Trăia probabil lăuntric în mod atît de intens viaţa acestora, încît aproape că nu mai minţea cînd se dădea drept Old Shatterhand. Era desigur mai mult decît un artificiu poetic faptul că-şi scria romanele la persoana întîi. El însuşi era realmente eroul. Din structura sa isterică a luat naştere excesul de fantezie. În schimb, *Karl May* a fost lipsit de cea de-a doua trăsătură care favorizează crearea de opere artistice valoroase, şi anume o excesivă sensibilitate afectivă. Lucrul acesta îl dovedesc infracţiunile sale penale. În operele lui, numeroase exagerări grosolane permit să se constate lipsa de fineţe.

Firea hiperexactă

Firea hiperexactă, care în cazul unei accentuări puternice duce la o *psihopatie anancastă*, este contrariul firii demonstrative şi se distinge prin *lipsa capacităţii de refulare*. În timp ce istericii acţionează pripit chiar în cazurile cînd ar trebui să mai reflecteze, anancaştii nu pot lua o hotărîre nici atunci cînd există toate premisele pentru aceasta. Ei vor să chibzuiască totul pînă la ultimele consecinţe înainte de a acţiona, nu pot elimina din conştiinţă nici cele mai mici posibilităţi de a găsi poate totuşi o soluţie mai bună, cu alte cuvinte nu sînt în stare să refuleze şi din această cauză au dificultăţi în activitatea lor. Astfel, *pripeala isterică* are la polul opus *nehotărîrea anancastă*. Chestiunile în privinţa cărora individul hiperexact nu poate ajunge la o decizie sînt, mai mult sau mai puţin, importante, fiindcă inhibarea de-

vine dificilă numai în cazurile în care se conturează un pericol — acela de a proceda greşit, pricinuind astfel un rezultat neplăcut sau compromiţînd o perspectivă plăcută. Chestiunile de mică importanţă pot fi rezolvate lăuntric fără mare greutate, pentru aceasta nefiind vreo dificultate în luarea unei hotărîri nici chiar pentru un anancast.

În cazul cînd s-a ajuns la o nevroză, luarea hotărîrilor importante rămîne o problemă, dar pericolul care împiedică luarea unei hotărîri poate să diminueze. Dacă, de pildă, o femeie anancastă ascunde în prezenţa sugarului toate obiectele ascuţite şi tăioase, faptul are o oarecare justificare : pericolul ca sugarul să se rănească. Dacă însă, sub influenţa nevrozei obsesive, ea devine complet incapabilă de a mai îngriji copilul, fiind stăpînită de teama că l-ar putea răni, atunci, din punct de vedere obiectiv, motivul îngrijorării ei ar deveni practic inexistent. Trebuie deci să persiste măcar o ultimă urmă a posibilităţii de a se ajunge la un rezultat neplăcut, căci altfel îndoiala s-ar rezolva de la sine şi refularea nu ar mai fi necesară. *Ablutomania* [1], atît de frecventă în nevrozele obsesive, ocupă un loc aparte : întotdeauna mai pot exista urme infime de murdărie, aşadar, şi microbi. Dacă posibilităţi reduse sau chiar infime de periclitare produc totuşi afecte puternice, faptul indică o evoluţie, expresie a unei legi psihologice, după cum am arătat în *Biologische Psychologie*. Se poate de-a dreptul vorbi despre o *lege fundamentală a formării sentimentelor omeneşti*, potrivit căreia tendinţe afective supuse oscilării între doi poli cresc în asemenea măsură încît sentimente neînsemnate se transformă în afecte profunde. Această lege o vom întîlni şi în cazul *dezvoltărilor paranoice*. În nevroza obsesivă, teama care face ca o primejdie minimă să apară aşa de ameninţătoare devine atît de puternică tocmai datorită nehotărîrii permanente privitoare la faptul dacă există sau nu motiv de teamă. Femeia din exemplul de mai sus s-a asigurat din primul moment că în apropierea copilului nu există obiecte ascuţite. Ea nu s-a liniştit însă cu totul, ci s-a gîndit că ar mai putea să existe totuşi

[1] Tendinţă obsesivă de a se spăla *(N.T.)*.

posibilități de rănire a copilului ; chibzuind, a respins această idee ca nefundată, pentru ca apoi s-o reia din nou ș.a.m.d. Dintr-o asemenea frămîntare dominată de îndoieli, cu o veșnică oscilare între doi poli, ia naștere frica patologică a nevroticilor obsesivi, frică pe care ei înșiși o consideră neîntemeiată, dar pe care nu o pot învinge. Anancastul încearcă să lupte împotriva obsesiei sale încă din perioada de dezvoltare a afectului ; capacitatea sa de refulare fiind însă insuficientă, lupta împotriva obsesiei este tocmai ceea ce creează obsesia, deoarece alternanța sporește tot mai mult frica. Dacă femeia din exemplul citat mai sus ar fi cedat primului său impuls — care, dealtfel, nu mai era exclusiv anancast, ci de domeniul nevrozei obsesive — și, fără a lupta împotriva impulsului, ar fi scos, de pildă, din odaie toate acele, foarfecele și cuțitele înainte de a duce copilul acolo, astfel încît să nu mai fie preocupată de acest lucru, obsesia nu s-ar mai fi dezvoltat dincolo de această primă măsură de securitate. Mai mult, este chiar probabil ca, în cazul unui asemenea mod de a proceda, ea să renunțe treptat la aceste precauții exagerate și, din moment ce nu ar mai fi preocupată lăuntric de această problemă, frica ei să descrească de la sine. În nici una din faze, pacienta nu este în stare să pună capăt situației, apar temeri noi pe care ea nu le poate înlătura. Ea luptă deci împotriva lor, ceea ce face posibilă continuarea evoluției.

Sînt și cazuri cînd un individ nu înclină în mod exagerat spre îndoială, dar împrejurările externe sînt cele ce provoacă oscilația sentimentelor. Oamenii devin cel mai adesea nevrotici — în sens de hipocondrici — din cauză că tot felul de examene medicale, consulturi și tratamente îi mențin încontinuu între speranță și teamă, ajungînd în cele din urmă la teama patologică de a avea o boală serioasă. Hipocondricii își dau mai greu seama că teama lor este neîntemeiată decît bolnavii care se tem de ceva din exterior ; aceasta se datorează faptului că este mai ușor să te convingi dacă o teamă al cărei obiect se află în lumea exterioară este sau nu motivată decît în cazul suferințelor propriului corp, lucru adeseori neclar chiar și pentru medic.

Expunerea mea nu se ocupă, ce e drept, de dezvoltările *psihologice*, dar firea *anancastă* este mai ușor de înțeles dacă se cunoaște evoluția la care poate duce adesea. În felul acesta se poate recunoaște și partea negativă a acestei trăsături. Chiar cînd nu avem de-a face cu o nevroză, hiperexactitatea prezintă dezavantaje atunci cînd se manifestă cu o intensitate psihopatică. *Capacitatea de a lua hotăriri* este în acest caz atît de mult prejudiciată, încît munca nu mai poate fi efectuată în mod fluent. Tot timpul apar noi îndoieli, încontinuu subiectul trebuie să verifice dacă ceea ce este deja făcut poate fi considerat în mod definitiv drept bun. În felul acesta, anancastul rămîne în urmă cu lucrul, meticulozitatea lui neputînd avea decît în parte un efect compensator. Ce-i drept, el recuperează adesea timpul pierdut prin ore suplimentare voluntare. Hiperexactitatea poate constitui pentru el o piedică la fel de supărătoare și în viața particulară. După terminarea orelor de lucru, lui îi vine de multe ori greu să se îndepărteze de locul său de muncă ; uneori se întoarce să vadă dacă a închis toate ușile și dacă a lăsat totul în ordine. Cînd nu cedează dorințelor de acest fel, în drum spre casă este probabil preocupat și neliniștit de lucrările pe care le avusese de executat în timpul orelor de serviciu. Acest lucru se întîmplă mai ales cînd are sarcini de răspundere. Ajuns acasă, neliniștea tot mai continuă să persiste ; adesea, momentele dinainte de a adormi, care altora le aduc calmul deplin, sînt pentru el cel mai bun prilej de a se gîndi din nou la activitatea profesională și, probabil, la munca din ziua următoare și la modul în care ea ar putea fi făcută cît mai bine.

Nici treburile gospodărești nu sînt executate într-un mod relaxat. Aici însă femeile sînt mai periclitate decît bărbații, ele fiind mai legate de treburile casnice. Ele nu fac în cameră o curățenie obișnuită, ci o fac cu o minuțiozitate exagerată și mult mai des decît e nevoie. În bucătăria lor trebuie să domnească o curățenie de-a dreptul exemplară. De aceea, la o anancastă gătitul cere un timp îndelungat, deoarece alegerea, spălatul și curățatul legumelor, de exemplu, sînt făcute cu o grijă excesivă. Vesela este spălată de două-trei ori, iar apa

schimbată de fiecare dată. Cînd sînt aşteptaţi musafiri, dereticatul este efectuat cu o intensitate sporită. Grija excesivă de a evita accidentele cere un efort suplimentar. O femeie care în viaţa ei n-a uitat robinetul de gaz deschis se simte totuşi obligată să se convingă de fiecare dată că l-a închis efectiv. S-ar putea chiar să se scoale din pat ca să mai verifice o dată. Şi încuiatul uşii reclamă adesea repetate verificări în fiecare seară. Aceeaşi nesiguranţă apare şi în timpul zilei, cînd anancastul pleacă de acasă. Adesea se întîmplă să se întoarcă din drum, pentru a se convinge dacă n-a lăsat-o totuşi descuiată. El face acest lucru, cu toate că niciodată n-a uitat să o încuie. Mai apar şi alte probleme (dacă fierul de călcat a fost scos din priză, dacă nu a rămas cumva vreo lumină aprinsă undeva în apartament sau în pivniţă) care determină verificări inutile. În acest fel, atît în profesiune cît şi acasă, bucuria de a trăi şi posibilitatea de a savura clipele fericite sînt pentru anancast mult reduse.

Cînd hiperexactitatea nu se manifestă decît sub forma unei *însuşiri accentuante*, ea nu are aceste efecte negative. Tot ce am descris mai sus poate să transpară şi la aceste persoane, dar numai într-o măsură care nu atinge limitele absurdului. În asemenea cazuri ies la iveală îndeosebi avantajele unei înclinaţii spre meticulozitate. În profesiunea sa, individul hiperexact nu predă o lucrare pe care nu a efectuat-o cu o extremă conştiinciozitate. Concepţia altora că „o să meargă" şi cu un efort mai mic este absolut contrară firii sale. La locul de muncă este cunoscut pentru această atitudine a sa şi lumea ştie că se poate bizui pe el ; i se dau tocmai acele însărcinări care cer multă exactitate. Adesea este vorba de o muncă de răspundere care poate constitui o povară pentru un anancast, deoarece i-ar provoca multe motive de teamă, dar pe care de regulă o personalitate hiperexactă o preia fără prea mare îngrijorare şi o execută spre deplina satisfacţie a superiorilor săi. Dacă ştim că hiperexactitatea înseamnă totodată şi *hiperconştiinciozitate*, ne putem da mai bine seama de latura pozitivă a acestei trăsături. Omul hiperexact mai are şi marea calitate de a se simţi legat de locul

său de muncă, pe care nu-l părăsește fără motive temeinice. Uneori lucrează mulți ani de-a rîndul, cîteodată chiar toată viața în aceeași întreprindere. Acest comportament nu are nimic comun cu pedanteria, iar simplul *spirit de ordine* nu este de natură anancastă. Individul hiperexact este conștiincios și în treburile casnice ; ce-i drept, aici bărbatul cedează cu plăcere femeii răspunderea.

Atunci cînd ajunge la exagerări, chiar omul care este numai hiperexact fără a fi devenit anancast este în stare uneori să-și complice viața. Pentru societate însă, el reprezintă în orice caz o personalitate deosebit de valoroasă.

Este adevărat, hiperexactitatea nu se manifestă numai în sens altruist, ea putînd da naștere și unei *griji exagerate pentru propria bunăstare*. Dacă această năzuință se menține în limite moderate, avem și aici de-a face cu o trăsătură omenească pozitivă. Individul hiperexact se ferește de primejdii inutile, evită excesele, nu bea prea mult, nu fumează prea mult. În condiții exterioare nefavorabile, acest comportament poate fi originea unei *dezvoltări hipocondrice*

Vom începe prin a da exemple de felul în care se prezintă firea hiperexactă.

Mai întîi redau descrierea a două personalități, așa cum a făcut-o *Schmieschek* în lucrarea noastră colectivă.

WERNER K., născut în 1922, este de meserie reparator de mașini. Viața lui s-a desfășurat întotdeauna într-un mod foarte armonios. Copilăria i s-a scurs fără evenimente deosebite. A crescut într-o atmosferă tihnită și a urmat cele opt clase ale școlii generale, fiind un elev mijlociu. După aceea, timp de trei ani și jumătate a învățat meseria de reparator de mașini și la examenul de calificare a obținut note bune. Din 1939 și pînă în prezent lucrează în aceeași întreprindere. De un an este șef de echipă. În 1951 s-a căsătorit. Soția lui este cu patru ani mai tînără decît el. Are doi copii — unul în vîrstă de opt, iar celălalt de cinci ani.

K. a făcut față cu succes totdeauna problemelor pe care i le-a pus existența. Duce o viață de familie armonioasă și se înțelege foarte bine cu colegii săi. În întreprindere este foarte apreciat pentru destoinicia sa, general recunoscută, ca și pentru îndelungata sa experiență. Este harnic și întot-

deauna gata să-şi ajute tovarăşii de muncă sau, la nevoie, să le ţină locul.

Trăsăturile care se conturează din cele de mai sus s-au reliefat în mod pregnant cu ocazia unor conversaţii mai aprofundate. Încă din copilărie, K. a fost considerat a avea o fire foarte exactă şi conştiincioasă. Ia în serios orice însărcinare ; nu se întîmplă niciodată să facă ceva în mod superficial. Chibzuieşte temeinic totul, prevede şi planifică toate detaliile. Înclinaţiile lui de a-şi recontrola acţiunile sînt clare. Întotdeauna înainte de a preda un ansamblu lucrat de el mai strînge o dată şuruburile. Cînd montează maşini, ţine să se încredinţeze mai întîi că nu a rămas ceva şpan în lagărele rulmenţilor cu bile. Cînd pleacă de-acasă, verifică robinetele de gaz şi aparatele electrice, se asigură că nu sînt chibrituri la îndemîna copiilor, încearcă uşa dacă este bine încuiată. Este o fire echilibrată. Îi place să se afle în societate, nu are greutăţi în stabilirea de contacte cu alţi oameni. Reacţionează intens la supărări şi se consumă în sinea sa, dar nu poate rămîne mult timp supărat pe nimeni.

Avem în faţa noastră un ins care se evidenţiază în mod pozitiv faţă de alţii. Conştiinciozitatea lui duce la o grijă deosebită în executarea tuturor sarcinilor. Munca prestată de el e de o calitate superioară. La subiectul pe care îl voi descrie mai jos devine şi mai clar cum prin exactitate un om poate ajunge la performanţe bune şi se poate bucura de consideraţie. Totodată, vedem însă că o prea mare conştiinciozitate poate genera o rezistenţă faţă de acceptarea unor responsabilităţi.

CONRAD N., născut în 1929, este director de şcoală. A avut o copilărie obişnuită şi niciodată n-a suferit de vreo boală serioasă. Mai întîi a urmat 6 ani de şcoală elementară, apoi, pînă în 1945, a fost intern la o şcoală medie, unde s-a dovedit un elev bun. Apoi a terminat cu succes un curs la o şcoală de formare pedagogică a învăţătorilor. Din 1948 a lucrat ca învăţător, iar din 1952 este directorul unei şcoli. Între 1954 şi 1955 a lucrat ca inspector şcolar raional. S-a căsătorit în 1949 şi are doi copii.

Viaţa sa se desfăşoară în mod armonios. Cu soţia sa, care lucrează tot în învăţămînt, se înţelege foarte bine. Nici la

școala unde este director nu are dificultăți. Cu colegii se împacă bine. Toate acestea se datorează în cea mai mare parte firii sale. În munca sa este foarte exact și conștiincios. Își pregătește lecțiile foarte temeinic. Multe lucrări de mai mică importanță, pe care le-ar putea încredința altora, le face tot el, pentru ca totul să fie gata la timp. Cînd pune note se ferește de decizii pripite, pentru ca nu cumva să comită vreo nedreptate. Îi vine greu să critice pe alții. În timpul examenelor a fost la început puțin cam nehotărît și avea trac. Postul de inspector școlar raional, în care a funcționat în 1954—1955, și care îl obliga să viziteze școlile din raion și să-i controleze pe colegii săi, nu-i convenea de loc ; a avut grijă să scape de el cît mai repede. Și anul trecut cînd, pentru meritele sale, urma să fie avansat într-o funcție mai înaltă, el s-a împotrivit. Preferă să lucreze în mica sa școală, unde răspunderea nu este atît de mare. Cu toate acestea, aici controlează aproape totul ; referatele destinate autorităților școlare le citește de mai multe ori. Înainte de a se culca mai dă o raită prin încăperile școlii (care se află în aceeași clădire cu locuința sa) ca să vadă dacă totul este în ordine. Are o fire afectuoasă și echilibrată. De obicei nu-și exteriorizează supărările, preferă să cedeze decît să aibă discuții.

Cei doi subiecți descriși mai sus își manifestă exactitatea mai ales în *profesiunea* lor. Cu subiectul următor voi ilustra cum se prezintă aceeași trăsătură a firii în *mediul casnic.*

ELSE SCH., născută în 1925, este casnică. A avut o copilărie obișnuită și a absolvit școala elementară ca elevă mijlocie. După un an de serviciu la o familie cu mulți copii a lucrat în gospodăria părintească pînă în 1949, cînd s-a căsătorit. Are doi copii. Sch. este o femeie foarte conștiincioasă, temeinică în muncă. Vecinii îi spuneau adesea că e exagerat de meticuloasă în tot ce face, că ar putea să-și ușureze mult viața. Nu-și îngăduie o clipă de repaus, lucrează de dimineața și pînă seara tîrziu pentru ca peste tot să fie ordine și curățenie. Uneori întîrzie pînă noaptea la ceva ce-ar putea fi făcut și a doua zi. Nu are liniște pînă ce nu-și termină treaba. Încă de pe vremea cînd lucra în gospodăria părinților se îngrijea ca totul să fie într-o ordine exemplară, astfel încît părinții i-au regretat plecarea. Și mai tîrziu, cînd își vizita părinții ca să-și petreacă acolo

vacanța, muncea de zor la ei, ca totul să strălucească de curățenie. Pe lîngă gospodăria propriu-zisă, se mai ocupă și de grădină. Straturile de flori sînt perfect drepte ; ea înlătură orice firicel de buruiană. Cu toate că se trezește dimineața la timp, pune totuși două ceasuri deșteptătoare să sune, ca nu cumva să-l trezească prea tîrziu pe soțul ei. Are tendința de a mai controla încă o dată tot ce face. După ce a șters praful, mai trece o dată cu mîna peste suprafața mobilelor pentru a controla dacă totul este curat. După ce încuie ușa, mai apasă o dată pe clanță. Cîteodată se întîmplă ca, după ce a părăsit apartamentul, să se întoarcă pentru a se convinge că a închis robinetul de la gaze și a scos fierul de călcat din priză. O asemenea neglijență nu a comis niciodată, și totuși adesea are îndoieli. Este o femeie liniștită, retrasă, care trăiește numai pentru familia sa. Din punctul de vedere al dispoziției psihice, este echilibrată. Evită pe cît se poate orice scandal. Se împacă foarte bine cu oamenii și nu vrea să trăiască cu nimeni în dușmănie.

Și la această femeie hiperexactitatea are, în general, efecte pozitive. Am putea să o considerăm ca un exemplu de bună gospodină, chiar dacă uneori mai exagerează. În nici unul din cele trei cazuri nu putem vorbi despre un comportament psihopatic. Sînt personalități clar accentuate în felul lor, dar ni se înfățișează ca oameni absolut normali. Se va putea observa deosebirea de grad cînd voi descrie un psihopat anancast.

OSWALD G., născut în 1927, de meserie lăcătuș, a fost foarte sîrguincios la școală. După ce și-a terminat ucenicia, a fost luat la armată și în timpul războiului a ajuns în prizonierat. Lucrează în meseria sa din 1945. În 1950 s-a căsătorit și are un fiu. Dintotdeauna a fost foarte meticulos în muncă, dar pînă în 1950 nu a atras prea mult atenția în această privință. În 1950, cînd i s-a încredințat o muncă de răspundere, a început să se simtă din ce în ce mai nesigur de sine. Mereu își punea întrebarea dacă a strîns suficient șuruburile — și, ca urmare, le strîngea atît de tare încît adesea se spărgeau. În întreprindere a început să se spună : „G. face praf toate șuruburile". La recomandarea medicului de întreprindere a fost trecut în altă muncă, fiind numit șef de atelier. În această calitate trebuia să certifice cu iscălitura sa că lucrările erau bine executate. Acum controla de atîtea

ori înainte de a se putea hotărî să iscălească, încît a trebuit să schimbe din nou locul de muncă. Noua sa sarcină era acum să țină un fișier cu piesele de schimb. În scurt timp însă nu a mai putut face față, deoarece și aici nu mai contenea cu controalele. De astă dată a fost trecut la secția de reparații. La început se părea că totul merge bine, dar curînd și aici au reînceput necurmatele controale ale propriei sale munci, ba în secret mai verifica și dacă tovarășii săi de muncă își efectuau bine lucrările.

Acasă avea dificultăți similare. Cînd își ducea bicicleta în pivniță se întorcea adesea de la ușă să vadă dacă este într-adevăr acolo. Apoi îl obseda lacătul ușii ; era urmărit de gîndul : „L-am încuiat bine ?" Cu întrerupătorul de lumină se întîmpla la fel. Uneori trecea destul de mult timp pînă ajungea sus în apartament. Se uita de cîteva ori în cutia de scrisori să vadă dacă este sau nu ceva în ea. Multiplele controale îi răpeau aproape tot timpul liber, dar nu se putea dezbăra de ele, căci se temea neîncetat că ar putea să facă vreun rău altor oameni, că soției și fiului său li s-ar putea întîmpla ceva, de pildă, dacă ar izbucni un incendiu.

Acest subiect nu era numai hiperexact, nu datora firii sale doar o deosebită meticulozitate, dar se simțea în asemenea măsură constrîns să efectueze controale peste controale, încît devenise aproape incapabil să-și mai predea lucrările. După ce schimba locul de muncă, avea o scurtă perioadă în care răsufla ușurat că terminase cu o activitate chinuitoare. Dar cum dispărea sentimentul de ușurare, controalele reîncepeau ca mai înainte. În cadrul tratamentului nostru psihoterapeutic subiectul a învățat cum poate să-și înfrîneze această pornire. I-am recomandat insistent ca, atunci cînd începe să aibă vreo îndoială, să nu mai mediteze asupra ei, ci să treacă imediat la acțiune sau la alt gînd. În felul acesta anancaștii pot învăța să-și rezolve problemele vieții și ale muncii, cu toate că predispoziția anancastă nu dispare. În armată, unde *disciplina severă* nu lasă loc pentru ezitare, celor mai mulți dintre anancaști le merge mai bine decît în viața civilă. Dar ca urmare a sfaturilor psihoterapeutice ei își pot impune și singuri o atare disciplină și o pot respecta în permanență. De atunci, subiectul a fost în stare

să-şi execute munca fără prea mari dificultăţi, dar incapacitatea sa de a lua decizii a rămas totuşi atît de pronunţată încît îi diminuează în mod considerabil posibilitatea de a duce o viaţă normală şi pacientul nostru trebuie considerat drept *psihopat*.

Firea hiperexactă poate fi depistată şi la *copii*, cu toate că rareori se ajunge la o accentuare prea mare, deoarece neastatornicia copilărească, cu reacţiile ei pripite, se opune unei hiperexactităţi prea pronunţate. Copiii hiperexacţi se disting totuşi foarte clar de ceilalţi prin comportamentul lor conştiincios şi ordonat. Citez cazul unui copil descris în lucrarea noastră colectivă de către domnişoara *Lindner*.

PETER SCH., în vîrstă de 10 ani, s-a aflat în 1962 în tratamentul nostru staţionar pentru un tic nervos al feţei. Părinţii puneau mare preţ pe bunele rezultate la învăţătură ale celor patru copii ai lor ; dacă se întîmpla ca vreunul dintre copii să capete note mai mici, mama îl medita, făcînd cu el exerciţii suplimentare. Micul nostru pacient ajungea întotdeauna repede într-o stare de extenuare. Făcea, ce e drept, faţă obligaţiilor corespunzătoare vîrstei sale, dar se putea observa că era nevoit să depună un efort deosebit pentru a nu rămîne în urma colegilor săi de aceeaşi vîrstă. Este foarte sensibil la eşecuri, însă nu vrea să admită acest lucru. Uneori îi vine greu să-şi ascundă plînsul, căci ochii i se umplu repede de lacrimi chiar şi la cele mai mici contrarietăţi sau eforturi mai grele. Nu vrea să discute despre aceste chestiuni, deoarece îi e penibil. Îşi încordează întotdeauna toate puterile pentru a avea rezultate corespunzătoare exigenţei sale. În privinţa măruntelor obligaţii cotidiene i se poate acorda toată încrederea ; părinţii subliniază că pacientul este foarte exact cînd îi dau vreo întîlnire în oraş pentru a face împreună anumite cumpărături. El execută cu mare conştiinciozitate şi însărcinările pe care trebuie să le îndeplinească în lipsa părinţilor — adică fără un control imediat —, în timp ce fraţii săi nu sînt chiar atît de conştiincioşi. De asemenea, lecţiile şi le face în mod corect şi ordonat.

Ticul nervos facial i-a apărut încă de pe cînd avea 4 sau 5 ani, deci înainte de efortul cerut de învăţătură. În această privinţă a jucat un rol şi fratele său vitreg, mai

în vîrstă decît el şi cu care era într-o continuă rivalitate. Potrivit celor spuse de mama lor, acest fiu din prima ei căsnicie este un băiat robust, care ştie să se impună şi care se amuză să-l provoace şi să-l întărîte pe pacient, mult mai puţin capabil de eforturi. Scurt timp după plecarea pacientului din clinică, fratele său vitreg a fost dat intern într-un cămin. Băiatul s-a calmat, atenţia lui a fost orientată în alte direcţii; ca urmare, ticul nervos a cedat în mare măsură şi nu mai apare decît în situaţii de aşteptare sau de eforturi. Părinţii au fost sfătuiţi să fie mai puţin exigenţi în privinţa rezultatelor şcolare ale copilului.

La acest băiat de 10 ani se putea recunoaşte cu uşurinţă firea hiperexactă. El îndeplinea cu o deosebită conştiinciozitate tot ce avea de făcut. Am putea spune că îi lipsea superficialitatea firească a copilului. Întrucît lucra mai mult decît îl ţineau puterile, a devenit neurastenic; ticul facial s-a intensificat. Acest fenomen este foarte caracteristic, căci şi la adulţi ticurile apar cel mai adesea în cazurile cînd persoana cu fire hiperexactă este suprasolicitată, ceea ce-i provoacă îngrijorare faţă de fenomenele corporale.

În continuare descriu un subiect la care, pe fondul unei psihopatii anancaste, s-a dezvoltat o *nevroză obsesivă*. Între reacţia anancastă şi dezvoltarea anancastă nu se poate trage o linie de demarcaţie precisă. Dezvoltarea începe de la prima ezitare ivită într-un moment cînd ar fi fost nevoie de o hotărîre. Următoarea ezitare într-o împrejurare similară poate face ca inhibiţia să crească mult peste punctul de plecare. În sensul propriu-zis însă, nu vorbim de dezvoltare decît atunci cînd se ajunge la anumite fixaţii, cînd în unele domenii subiectul nu se mai poate comporta în mod normal, fie că nu face ceva ce ar fi trebuit să facă, fie că, dimpotrivă, are o activitate pe care nu ar trebui să o aibă. În asemenea dezvoltări, alte domenii sînt cruţate, obsesia fixîndu-se unilateral. Adesea, această limitare a obsesiei este impresionantă. Se poate întîmpla ca un om să nu mai îndrăznească să umble pe stradă, de frică să nu moară acolo, dar în schimb, să se urce fără nici o inhibiţie în maşina pe care o conduce el însuşi. Cu cît evoluţia spre nevroza obsesivă

este mai înaintată, cu atît mai clar se poate constata limitarea acesteia la un anumit domeniu. Cineva care se ocupă în mod obsesiv de un anumit lucru este atît de prins de această activitate, încît nu mai are timp să mai ezite şi să mai stea în cumpănă în alte probleme — fie că are în aceste probleme o comportare normală, fie că nu se mai ocupă de ceea ce nu face parte din sfera obsesiei sale. De pildă, o gospodină, dintr-o excesivă năzuinţă spre curăţenie, poate să-şi spele mîinile ore în şir şi în acelaşi timp să lase toată casa murdară, pentru că, pur şi simplu, nu mai are vreme de altceva decît de a se îngriji să nu existe nici o urmă de murdărie pe mîinile sale. Pentru pacienta pe care o descriu aici, cele de mai sus corespund pînă la un anumit grad.

ELISABETH T., născută în 1913, de profesiune infirmieră de sugari, a avut odată idei obsesive la vîrsta de 13 ani. Era convinsă că dacă se uită la o persoană îmbrăcată în negru şi după aceea la o altă persoană, aceasta din urmă va trebui să moară curînd. În anii ce au urmat avea mereu probleme de conştiinţă şi se ducea tot timpul să se spovedească. La vîrsta de 18 ani, pe cînd urma cursul de pregătire pentru infirmiere, a aflat că bacilii tuberculozei sînt mai rezistenţi decît alţi bacili. În acea perioadă era în contact cu copii bolnavi de tuberculoză intestinală şi ganglionară. Cînd, în plus, tatăl ei i-a destăinuit că fratele lui era tuberculos, a căpătat o adevărată fobie a bacililor. De aceea a renunţat să mai fie infirmieră de copii şi a lucrat pînă în 1939 ca infirmieră particulară. În acel an s-a căsătorit şi în anii următori a avut trei copii.

În cursul războiului, T. a lucrat un timp îndelungat în serviciile armatei. În această perioadă nu au apărut fenomene obsesive mai importante. În 1945, cu ocazia unui bombardament, şi-a pierdut cele două fete. După acest eveniment a început să fie din ce în ce mai neliniştită şi vechea ei fobie a bacililor a reapărut. Boala a progresat şi în 1959 a atins o mare intensitate.

Pacienta era acum în tot cursul zilei dominată de fenomene obsesive. Cît era ziua de lungă era ocupată cu spălatul mîinilor, fără a putea totuşi să ajungă la gradul de curăţenie pe care-l dorea. Avea în casă nenumărate cîrpe, fiecare cu o destinaţie deosebită. Clanţele uşilor le apuca numai cu o cîrpă. Rar se întîmpla să ajungă seara la timp în pat. Zilele

senine aveau asupra ei efectul cel mai prost. Atunci, urmărind să omoare bacilii care s-ar fi putut afla pe rufărie, expunea rufele la soare. De aceea, încă de la ora 2 noaptea începea să strîngă rufele, pentru ca dimineaţa, de la prima rază de soare, să le ducă afară. Fobiile se accentuau mai ales atunci cînd trebuia să plece de acasă, căci se temea că peste tot poate intra în contact cu bacilii. Dacă vedea sînge sau ceva ce ar fi putut să provină de la sînge făcea un ocol mare, fără să poată totuşi scăpa de teama că din sînge bacilii ar putea să ajungă pînă la ea. Era obsedată de expectoraţia sanghinolentă a tuberculoşilor. Descoperea tot mai des pe străzi şi pe pereţi pete care ar fi putut să fie de sînge şi, ca urmare, nu mai ieşea pe stradă decît pentru treburile strict necesare.

Pacienta, internată în 1960 în secţia noastră de psihoterapie, a trebuit să fie supusă unui tratament intensiv de distragere a atenţiei şi de adaptare, pentru a scăpa de frica bolnăvicioasă de bacili şi de sînge. Totodată, şi-a însuşit regulile de comportament prescrise de noi, al căror scop era ca simptomele obsesive-fobice, care, dată fiind firea ei, aveau tendinţa să reapară, să nu mai poată deveni dominante. După tratamente am plasat-o din nou în profesiunea ei de infirmieră de sugari, pentru ca să-şi menţină deprinderea căpătată. De ani de zile T. lucrează iar în meseria ei şi îşi conduce din nou gospodăria în mod normal. În 1967, cînd ne-am interesat de ea, era încă la vechiul ei loc de muncă, într-o creşă de copii. Am primit de la ea o scrisoare de mulţumire. Totuşi ea trebuie să aibă mereu grijă să nu-i revină din nou ideile obsesive. Hiperexactitatea ei nu a fost înlăturată prin tratament.

l. Dezvoltările anancaste presupun o anumită persistenţă a afectului. De aceea, în general, ele nu au loc în copilărie. O excepţie o constituie un copil descris de domnişoara *Lindner* în lucrarea noastră colectivă. În acest caz dezvoltarea s-a produs fiindcă mama copilului, care suferea de o nevroză obsesivă, l-a influenţat. Posibilitatea dezvoltării se datora, cert, faptului că şi copilul avea o fire anancastă sau cel puţin hiperexactă.

MARIO R.. în vîrstă de 9 ani, era în 1962 internat în clinică, sub supravegherea noastră, deoarece de la sfîrșitul lunii martie 1962 nu putuse fi convins decît foarte greu, iar ulterior deloc, să meargă la școală. Premergător apariției acestei aversiuni de a frecventa cursurile școlare a fost faptul că într-o zi Mario, întorcîndu-se acasă ceva mai tîrziu, nu a găsit-o pe mama lui, care pînă atunci fusese întotdeauna acasă.

Mario este copil unic ; ca preșcolar n-a fost decît temporar la grădiniță, aflîndu-se, în general, permanent sub supravegherea părintească. Mama lui se află de cîțiva ani în tratament psihoterapeutic din cauza diferitelor fobii și a fost internată în clinica noastră în același timp cu copilul. Ea folosea copilul ca un sprijin contra anxietății care o cuprindea pe străzi cu circulație mare și la trecerea unor poduri. Băiatul povestește că pe stradă, cînd erau numai ei doi, trebuia s-o țină întotdeauna pe mama lui de mînă. Tatăl este foarte ocupat în profesiunea sa, pare un om de nădejde, exact și circumspect. Probabil că tindea să îndrume cu băgare de seamă educația copilului.

În dezvoltarea micului pacient s-au manifestat dintotdeauna semne de anxietate. Așa, de pildă, nu rămînea niciodată singur acasă toată ziua, nici seara. Nu adormea în întuneric. Dealtfel, era un copil vioi. Ținea foarte mult ca promisiunile ce i se făceau să fie neapărat respectate, chiar dacă nu era vorba decît de fleacuri. Refuzul de a merge la școală își avea originea în teama ca la întoarcerea de la lecții să nu o găsească pe mama sa acasă. La început, părinții au vrut să facă uz de constrîngere și l-au dus ei la școală, dar, după ce plecau de acolo, copilul fugea înapoi acasă. Cînd, prin diferite metode, a fost silit să rămînă la școală, era neliniștit și anxios în tot timpul lecțiilor, în așteptarea momentului cînd va putea să se întoarcă la mama lui. Pînă la urmă, datorită acestei comportări și pentru că nu avea dificultăți la învățat, a fost scutit de școală pînă la internarea în clinică.

În timpul internării ni s-a înfățișat ca un copil mai curînd circumspect și chibzuit decît anxios. În cursul examinării psihologice, mai întîi se gîndea cîtva timp și abia după aceea formula răspunsul. Dădea impresia de precocitate și era chibzuit ca un adult. În ceea ce privește îmbrăcămintea, te izbea faptul că era întotdeauna ordonat și curat, chiar atunci cînd cu puțin înainte se jucase nebunește cu alți copii în grădină. S-a încadrat fără greutate în

colectivul celorlalți copii. Știa să-și impună dorințele și, la nevoie, să se apere. Cînd însă i se lua sînge pentru analize sau era supus altor proceduri asemănătoare, s-a dovedit a fi foarte fricos și nu suporta durerea. Comportamentul său nu prezenta nimic deosebit, în afară de momentul cînd se apropia ora de vizită a părinților : atunci se întreba anxios dacă aceștia vor veni sau nu, deși părinții îl vizitau întotdeauna în mod regulat și cu multă punctualitate.

Dat fiind că firea pacientului se caracteriza mai degrabă printr-o atitudine chibzuită, prudentă și circumspectă decît prin anxietate, am început să-l trimitem de la staționar la vechea lui școală pentru a vedea dacă acolo se vor manifesta din nou simptomele din trecut. Se apropia vacanța mare, așa că nu a putut lua parte decît 14 zile la cursurile clasei sale, dar în acest răstimp nu s-au ivit dificultăți. Și la activitățile de vacanță a luat parte cîteva zile tot în timpul internării în clinică, după care a fost trimis acasă, cu indicația ca el să participe în continuare la aceste activități.

Dintr-o examinare ambulatorie făcută la sfîrșitul lunii septembrie 1962 a reieșit că și începutul noului an școlar a decurs fără dificultăți pentru fostul pacient.

Că acest băiat — care, după cum rezulta din întreaga sa comportare, suferea de o nevroză obsesivă — a scăpat atît de ușor de ea, se datorează în cea mai mare parte faptului că psihicul său era cel al unui copil, la care nu sînt încă posibile afecte prea perseverente. Firea sa hiperexactă s-a putut constata clar în timpul cît a fost ținut sub observație : deosebita lui curățenie și dragostea de ordine erau expresia acestei hiperexactități. Și faptul că ținea foarte mult ca promisiunile ce i se fac să fie respectate poate fi, de asemenea, interpretat în același sens. Ne putem întreba dacă nu numai nevroza obsesivă a copilului, dar și firea lui nu au fost cumva rezultatul *influenței exercitate de mama sa.* Cum am arătat, nu mă voi ocupa de problema dacă și în ce măsură o trăsătură a firii poate fi fixată încă din copilărie. Fixarea ar trebui să se producă încă din fragedă copilărie, căci la vîrsta școlară, putem deja constata trăsăturile care vor fi caracteristice adultului. În prezenta expunere mă interesează aceste trăsături ca atare, și nu felul în care au luat ele naștere.

Deosebit de frecvent dezvoltările anancaste sînt de natură *hipocondrică*, grija pentru sănătate jucînd rolul principal. Voi descrie două nevroze hipocondrice. Primul pacient poate fi considerat ca fiind din naştere nu numai hiperexact, dar şi anancast. E drept însă că în împrejurări favorabile el ar fi putut rămîne tot atît de destoinic cît era înainte de nevroză şi cum a redevenit după însănătoşire.

HERBERT F., născut în 1936, a fost întotdeauna, atît în şcoala generală cît şi în liceu, un elev bun. Încă de copil găsea cu oarecare dificultate contactul cu alţi oameni, şi lesne devenea nesigur şi inhibat. Înaintea examenelor avea foarte mult trac, în liceu a fost cam timid. Tot astfel a rămas firea lui şi mai tîrziu. Cînd i se face o nedreptate şi-o pune la inimă, nu e însă în stare să lupte pentru dreptul său. În asemenea cazuri se gîndeşte că s-ar putea ca totuşi el să fie cel care poartă vina. Nu este ambiţios, vrea doar să-şi facă munca în aşa fel încît nimeni să nu-l vorbească de rău. Cînd îl supără ceva nu poate face abstracţie de acest lucru; este înclinat spre o meditare frămîntată. În muncă este foarte exact. Cînd e nevoit să-şi întrerupă lucrul înainte de a-l fi terminat, îi vine foarte greu să o facă. Adesea prestează ore suplimentare pentru a nu lăsa nimic neterminat. Destul de frecvent are îndoieli dacă a făcut totul cum se cuvine; în asemenea cazuri verifică totul de mai multe ori. Acasă controlează robinetul de gaze şi întrerupătorul electric.

În 1964, după o zi de zăpuşeală, F. nu a putut adormi şi avea senzaţia că nu poate respira bine. Simţea dureri în regiunea inimii, apoi a avut frisoane şi febră de 37,6°. A doua zi dimineaţa, medicul a presupus că era vorba de o gripă şi după cîteva zile l-a considerat sănătos. Dar, pentru mai multă siguranţă, l-a trimis să-şi facă o electrocardiogramă. Acest lucru l-a neliniştit foarte mult pe omul nostru; el se gîndea: „Se întîmplă ceva cu inima mea". Dat fiind că i s-a găsit tensiunea prea ridicată, au urmat alte examinări; un medic a făcut aluzie la o anomalie cardiacă. Acest lucru l-a emoţionat mult pe subiect: „A fost o lovitură îngrozitoare, o adevărată prăbuşire, tot timpul trebuia să mă gîndesc la cordul meu, îmi vedeam existenţa ameninţată". Simptomele s-au agravat, F. nu mai putea să respire normal şi avea impresia că s-a sfîrşit cu el. Odată, cînd a avut impresia că ceva îl strîngea în regiunea inimii, a sărit îngrozit din pat. Tratamentul medical a continuat, cu toate

că organic nu s-a putut constata nimic anormal. În 1965, cînd a fost internat în secţia noastră psihoterapeutică, avea convingerea că în curînd va muri de o boală de inimă.

Ca urmare a tratamentului psihoterapeutic, după discuţii lămuritoare, s-a pus capăt meditaţiilor lui bolnăvicioase ; medicii căutau să-i abată atenţia în alte direcţii şi îl încărcau cu diferite treburi. Pacientul a scăpat astfel de teama de boală. În acelaşi timp a învăţat cum trebuie să procedeze în viitor pentru a nu ceda din nou înclinării sale spre meditări frămîntate şi spre despicarea firului în patru.

La subiectul următor tendinţa anancastă este mult atenuată. Aici nu se poate vorbi despre psihopatie, ci doar despre *accentuarea personalităţii.*

ROLF H., născut în 1924, a crescut sub dominaţia unui tată foarte sever. După cît se pare, acesta era şi foarte exact. Subiectul a fost un bun elev în liceu şi a devenit comerciant. Îşi executa munca în mod conştiincios şi ordonat. Dacă apărea o mică greşeală în contabilitate, nu avea linişte pînă ce n-o găsea, chiar dacă pentru aceasta îi erau necesare cîteva ore. Îşi controla faptele. Se întorcea cîteodată să vadă dacă garajul este încuiat şi lumina din maşină stinsă. Acasă nu era nevoie să controleze, acolo verifica tatăl său totul, „de la maşina de gătit pînă la fereastra din pod". Şi acasă ţinea însă mult la ordine : „Îmi rînduiesc lucrurile în aşa fel încît, dacă aş fi trezit noaptea din somn, să le găsesc pe întuneric într-o clipă". Cînd lua o hotărîre chibzuia totdeauna mult ; avea întotdeauna trac înainte de examene.

În 1943 subiectul a fost rănit la spate ; din 1947 a avut deseori dureri de şale. În acea perioadă nu s-a simţit însă grav bolnav. Cum durerile nu cedau, în 1951 s-a dus să-l vadă un medic. Acesta, după ce i-a făcut un examen radiologic, i-a prescris nişte băi. Cînd H. a văzut însă că durerile persistă, a început să-i fie frică. „M-am întrebat ce poate fi, de vreme ce nici tratamentul nu ajută ; m-am gîndit că, poate, din cauza rănii primite, un nerv este apăsat şi că, pînă la urmă, s-ar putea instala o paralizie". Durerile şi îngrijorarea s-au menţinut cu intensitate schimbătoare şi în anii următori. În 1956 a fost internat în spital şi trimis la o policlinică de neurologie, unde i s-a aplicat un tratament autogen, fără nici un rezultat pozitiv. Mai tîrziu, într-un spital de neurologie, i s-a făcut somnoterapie, ceea ce mai degrabă i-a agravat boala. Aici a mai avut şi un şoc : în patul

de lîngă el a murit un pacient paralizat, care, puțin înainte de a muri, îi povestise că și la el boala a început cu dureri de spate. În anii următori a fost supus și altor tratamente. Dacă medicii nu-i găseau nici o boală, asta nu însemna nimic pentru el : „Mă gîndeam că poate nu mai e nici o speranță de scăpare și de aceea nu mi se spune nimic". Nu a intervenit nici o ameliorare, din contră, durerile le resimțea acum în tot corpul. Cînd, în 1964, pacientul a venit în clinica noastră, își descria suferințele astfel : „Am dureri între omoplați ; ele se urcă pînă în cap, pînă la ochiul drept, cîteodată în nara dreaptă. Este o durere care seamănă cu o adevărată arsură. Simt și un fel de anchiloză. Mă doare tot spatele, de-a lungul șirei spinării ; parcă n-aș avea stabilitate. Durerile din regiunea lombară se întind pînă la șoldul drept și brațul mă doare, începînd de la umăr. Toamna și iarna am o senzație de frig și de umezeală la picioare, ca și cum indispensabilii ar fi umezi. Uneori am dureri de inimă, parcă m-ar strînge cineva într-un clește".

În urma tratamentului de distragere a atenției, durerile fizice au dispărut. A rămas doar cu ușoare dureri în regiunea lombară, dureri care erau probabil într-adevăr urmarea rănii sale, dar acestea nu-l mai îngrijorau. A rămas sănătos pînă în 1967. Cînd, în acea perioadă, a trebuit să lucreze deosebit de mult și a resimțit mai multe dureri, au revenit și temerile. În urma unui tratament psihoterapeutic s-a liniștit însă foarte repede și i-au trecut și durerile.

Cu toate că acest subiect a fost timp de ani de zile nevrotic, el nu poate fi considerat o personalitate anormală. Repetatele examene și tratamente, care s-au referit aproape exclusiv la latura fizică, l-au menținut într-o permanentă stare de neliniște, așa că anxietatea sa devenea tot mai puternică sau, dacă scăzuse puțin, creștea din nou. Din păcate, nu rar se întîmplă ca tratamentele medicale, care nu iau în considerare starea psihică a pacientului, să inițieze și să mențină o evoluție nevrotică. Pînă la îmbolnăvire și chiar un timp îndelungat după aceea, H. fusese un om capabil, care prin felul său de a fi se distingea în mod pozitiv de alții. El nu a reacționat în mod pripit, nevrotic, la durerile dorsale care existau probabil, obiectiv, iar la medic s-a dus abia după ce le suportase ani de zile.

De un interes deosebit este faptul că pacientul a ajuns pînă în cele din urmă să resimtă o multitudine de dureri, care depăşeau considerabil locul de unde pornise durerea. Cînd, din cauza fricii, unii oameni nu prezintă numai simptome fizice nedefinite, dar se şi plîng totodată în mod plastic de senzaţii neplăcute, aceasta denotă existenţa unei dispoziţii speciale care duce nu numai la stări *„ideohipocondrice"*, cum le numesc eu, dar şi *„sensohipocondrice"*, unde nu există numai o frică bolnăvicioasă, dar şi senzaţii neplăcute fără vreo bază corporală. În cazul unei asemenea dispoziţii creşte primejdia unei evoluţii nevrotice, căci durerile ce se ivesc sînt considerate drept confirmare a unei boli organice. Fără frică nu apare nici starea de spirit, aşa încît aceasta din urmă nu reprezintă în sine nimic maladiv. Nici la H. ea nu a apărut înainte de începutul temerilor sale. Abia evenimentele exterioare, îmbinate cu o fire hiperexactă, au provocat, odată cu nevroza, şi durerile.

Nevrozele hipocondrice nu pot fi întotdeauna precis delimitate de *nevrozele obsesive*. Oamenii care au *o cardiofobie* — adică o teamă patologică de a fi bolnavi de inimă — pot avea în acelaşi timp şi teama de a ieşi pe stradă, unde ar putea suferi un atac de cord. Această *fobie a unor situaţii*, care ţine de nevrozele obsesive, este aici consecinţa *nosofobiei*, adică a temerii de a fi bolnav, pe cînd în alte cazuri reprezintă, desigur, tot frica de o vătămare, dar fără ideea unei boli fizice.

Firea hiperperseverentă

Substratul firii hiperperseverente, respectiv al celei paranoide, este *perseverenţa anormală a afectului*. Sentimentele care au tendinţa de a provoca reacţii se estompează treptat după ce această reacţie a avut loc ; la o persoană mînioasă, mînia dispare dacă l-a pedepsit pe cel care a stîrnit-o ; la o persoană fricoasă, frica descreşte cînd poate fugi de ceea ce a speriat-o. Cînd o asemenea reacţie nu este posibilă, dar persoana respectivă îşi îndreaptă totuşi gîndurile spre alte

probleme, afectul nu descreşte decît foarte lent, însă în mod normal el dispare totuşi după cîtva timp. Omul mînios care nu şi-a putut manifesta mînia nici prin vorbe şi nici prin fapte poate a doua zi să nu mai fie supărat pe cel care l-a scos din sărite. La rîndul lui, fricosul se obişnuieşte cu situaţia respectivă dacă nu intervin mereu alte pericole. La personalităţile hiperperseverente această estompare a afectelor are loc mult mai încet. Cînd asemenea persoane se gîndesc la cele întîmplate, afectul corespunzător apare din nou, el continuînd să fie mereu prezent. S-ar putea chiar să nu dispară complet nici după săptămîni şi luni de zile, cu toate că nu a fost alimentat de noi evenimente. După cum am arătat mai sus, în special afectele *egoiste* sînt cele care, datorită intensităţii care le este proprie, se pot manifesta într-un mod anormal. Specificul firii hiperperseverente se manifestă întotdeauna atunci cînd sînt atinse interesele personale. De aceea se formează afecte contra unor prejudicii sau acte de opresiune, chiar dacă acestea sînt, obiectiv, neînsemnate. Atunci cînd este vorba de prejudicii mai serioase, oamenii de acest fel nu iartă, poate, niciodată. De aceea sînt numiţi *ranchiunoşi.*

Dacă un om înclină spre asemenea reacţii, se poate vorbi de *susceptibilitate.* Un conţinut similar îl are şi *predispoziţia de a se simţi cu uşurinţă jignit,* dar aici este vorba mai ales de sfera onoarei personale, care se află de asemenea pe primul plan la oamenii care *se simt lesne ofensaţi.* Hiperperseverenţa este cel mai uşor demonstrabilă sub această formă, căci indivizii de acest tip sînt foarte setoşi de prestigiu personal. Dar şi un prejudiciu adus altor interese — celor legate, de pildă, de posesia bunurilor materiale — este suportat greu. Cînd este lezat *sentimentul de dreptate, sensibilitatea* se manifestă mai puţin, deoarece afectele primare sînt aici mai puţin profunde decît în cazul sentimentelor egoiste. Dacă totuşi oameni hiperperseverenţi devin adesea luptători pentru dreptate, aceasta îmbracă la ei un aspect specific : revendicînd de fapt un anumit drept pentru ei înşişi, ei generalizează această revendicare numai pentru a-i da mai multă forţă.

Hiperperseverența ca trăsătură normală a personalității poate fi uneori sursa unor *succese* pe linia unor aspirații egoiste. Din această cauză, unui individ hiperperseverent îi sînt caracteristice *sentimente egoiste mai intense* decît altor oameni. În felul acesta se ajunge la *un mai pronunțat sentiment al propriei valori.*

Deoarece aspirațiile egoiste întîmpină obstacole îndeosebi din partea celorlalți oameni, întîlnim în cazul unui grad mai înalt de hiperperseverență — adică atunci cînd este vorba de o *fire paranoidă* — trăsătura nu mai puțin caracteristică a atitudinii permanent *bănuitoare.* Cel care, datorită susceptibilității sale exagerate, se simte mereu nedreptățit de ceilalți oameni, își pierde încrederea în ei, la fel ca un altul, care ar fi fost victima unui șir de experiențe amare. În ultimul caz apare bănuiala justificată, cum este, de pildă, aceea a gelosului care este într-adevăr înșelat. Pe cînd atitudinea bănuitoare a acestuia din urmă se limitează la un domeniu strict circumscris, neîncrederea hiperperseverentului este mai mult sau mai puțin generalizată. Ea nu depinde de anumite împrejurări exterioare, ci își are rădăcinile în însuși psihicul subiectului. Numești „bănuitor" pe un om numai atunci cînd are această tendință generalizatoare.

Repetate experiențe de viață, de un anumit tip, pot declanșa *dezvoltarea paranoică,* dar aceasta nu se poate explica doar printr-o simplă repetare și însumare. Un om care este încontinuu jignit de alt om, eventual de șeful său, îl va urî pe acesta din urmă tot mai mult ; totodată însă, se produce treptat o oarecare insensibilizare, firească față de lucruri care se întîmplă cu regularitate, astfel încît urmează o descreștere a afectului. Așa se întîmplă în toate cazurile cînd nu este posibilă împotrivirea față de jigniri ; în această situație nu ia naștere o dezvoltare paranoică. O intensificare neîntreruptă a afectului rezultă numai în cazul unei *alternanțe între succes și insucces.* Cînd cineva poate răspunde la jignire, dar nu obține decît un succes parțial — care este apoi anihilat de o contraacțiune —, cînd, în acest fel, succesul și eșecul trec alternativ pe primul plan, ia naștere *afectul paranoic.*

În asemenea condiții, dezvoltarea se poate produce chiar la un om care nu are o fire hiperperseverentă. Putem observa acest lucru la numeroase femei care nu au o asemenea particularitate, dar care, ca urmare a conflictului cu soacrele lor, ajung la o atitudine paranoică, așa încît adesea afectele depășesc cu mult ceea ce ar fi de așteptat în asemenea ocazii. Primejdia este însă mult mai mare atunci cînd afectele, intensificate în decursul evoluției, au tendința de a persista, așa încît nu mai descresc între două șocuri ce se produc în direcții contrare.

Afectele care, atingînd o mare intensitate, persistă un timp îndelungat, subjugă din ce în ce mai mult gîndirea, ceea ce duce la *idei prevalente*, ba chiar la *idei fixe obsesive*. Denumirea de „paranoid" desemnează în cazul de față tendința spre idei fixe.

În afara sferei psihiatriei putem observa dezvoltări paranoice cu un caracter aproape delirant, în special în *gelozie*. În sfera eroticului există în mod deosebit pericolul ca persoana să oscileze încontinuu între speranță și teamă, așa încît afectul să se intensifice. În plus, femeilor cochete le place de multe ori să-și mențină partenerul într-o stare de neliniște prin atitudinea lor echivocă, căci, de obicei, odată cu gelozia crește și dragostea. În alternanța sentimentelor, suferința la gîndul unei infidelități posibile a iubitei atinge intensități maxime, ca și sentimentul de fericire la gîndul că poate, totuși, aceasta este fidelă. Într-o altă lucrare (*B.P.*, p. 92 și *Mschr. f. Kriminologie*, 1966) m-am ocupat pe larg de acest fenomen, care poate duce la *dragoste-ură*[1]. La fel ca bărbatul, femeia poate, bineînțeles, să simtă gelozie dacă bărbatul are o comportare echivocă; la femei însă, gelozia este mai puțin primejdioasă decît la bărbați, care nu se consideră numai înșelați din punct de vedere erotic, dar, în mai mare măsură decît femeile, se simt și jigniți în onoarea lor. În afara sferei erotice, ceea ce poate face ca individul să fie aruncat încoace și încolo, oscilînd între succes și insucces, este de cele mai

[1] În original: Hassliebe *(N.T.)*.

multe ori un proces în fața instanțelor judiciare, ajungîndu-se la o atît de mare intensitate a afectului, încît acesta domină gîndirea și nu mai rămîne loc pentru rațiune. Și în acest caz, gîndul că procesul — uneori de mică importanță — poate fi pierdut provoacă afecte tot atît de profunde ca și speranța că ar putea fi totuși cîștigat. Chiar dacă nu se ajunge la situații extreme, individul paranoid se cramponează de ceea ce consideră a fi dreptul său. Aceasta îi conferă trăsăturile unui om care *vrea să aibă totdeauna dreptate*, trăsături care se pot manifesta și în viața de toate zilele.

În dezvoltările *expansiv-paranoice*, cum sînt denumite în psihiatrie, afectul stă de asemenea pe primul plan. Pentru cineva care urmărește un țel important și se vede aruncat din succese în insuccese și invers, țelul ca atare poate constitui un asemenea izvor de desfătare încît rațiunea critică nu mai poate ține piept sentimentului. Într-o asemenea dezvoltare, un individ se poate considera, de pildă, un mare inventator, deși în mod obiectiv nu este deloc îndreptățit să se creadă așa ceva. Cum sentimentele de plăcere au tendința de a persista — întrucît omul este înclinat să-și ia dorințele drept realități —, asemenea dezvoltări expansive ar fi de așteptat mai curînd decît cele „persecutorii", dar cu cît predomină sentimentele de plăcere, cu atît scade activitatea afectivă necesară pentru ca alternanța să poată continua într-o măsură suficientă.

Dacă ideile care se fixează în dezvoltarea paranoică nu sînt obsesive, ele sînt totuși *prevalente* — cum se spune începînd de la *Wernicke* —, adică dețin în gîndirea omului o influență predominantă. Un om poate fi atît de preocupat de gîndul unui eventual prejudiciu — în sensul geloziei, de pildă — sau de gîndul obținerii unui mare succes, încît să piardă în mare măsură din vedere alte interese și alte țeluri. Avem în fața noastră *încăpățînarea* personalităților paranoide.

Am descris procesul dezvoltării psihice și în cazul structurii anancaste. Și în anxietățile pe care le constatăm în aceste din urmă cazuri există idei prevalente, chiar dacă în psihiatrie ele nu sînt denumite așa. Asemănarea dintre dezvoltarea

paranoică și cea anancastă devine și mai mare, fiindcă și în cazul unei firi hiperperseverente *teama* este potențată. Aceasta se întîmplă adeseori ; teama este prezentă și în dezvoltarea anancastă, și în cea paranoică. Dacă datorită unei situații obiectiv nedecise intervine o oscilație între speranță și teamă, anxietatea se intensifică mai mult decît de obicei chiar la un om hiperperseverent, întrucît ea nu descrește în intervalurile dintre șocurile afective. Rezultatul este că avem de-a face cu o dezvoltare *hipocondrică ;* la persoanele hiperperseverente ea este similară celei ce se observă la persoanele hiperexacte, deși nu e la fel de frecventă ca la acestea din urmă.

Firea hiperperseverentă are posibilități de evoluție atît în sens *pozitiv* cît și în sens *negativ*. În general, omul nu ajunge să se bucure de stima celorlalți decît dacă realizează ceva care să-l evidențieze. De aceea, ambiția îl îndeamnă la realizări. La isterici lucrurile stau altfel : ei pot fi încîntați de sine chiar fără motiv, căci prin defulări își pot crea în mod subiectiv iluzia unui respect de care în mod obiectiv nu se bucură. Personalitățile paranoide nu sînt în stare de o asemenea autosugestie ; pentru a se simți mîndre, ele au nevoie de aprecierea reală a celorlalți oameni. Așadar, ambiția personalităților hiperperseverente poate deveni o puternică *forță motrice pentru realizări pozitive*. Ea poate avea însă și efecte negative atunci cînd persoana respectivă nu încearcă să-și atingă țelul numai prin realizările sale, ci și prin discreditarea și înlăturarea oamenilor în care ar putea să vadă concurenți. Cu un asemenea comportament, ambițiosul întîmpină de obicei rezistența colectivității ; în acest caz s-ar putea să-și redobîndească puterea de judecată și să caute din nou să aibă realizări valoroase. Tot așa este însă posibil ca cea de-a doua trăsătură a firii sale — susceptibilitatea — să treacă acum pe primul plan, adică ambițiosul să se simtă prejudiciat și să reacționeze într-un spirit ostil. În acest mod, *efectele negative* ale hiperperseverenței devin clar preponderente, individul ajungînd să combată tot ce se împotrivește pretențiilor sale.

Din exemplele pe care le voi cita ne putem da seama cum hiperperseverența, în forma descrisă, poate avea efecte pozitive sau negative. La primul subiect, descris de *Seige* în lucrarea noastră colectivă, predomină pînă dincolo de ceea ce s-ar putea numi jumătatea vieții latura pozitivă, după care intervine o schimbare totală. În a doua perioadă a vieții, se situează pe primul plan susceptibilitatea, care ia locul ambiției, și se ajunge din ce în ce mai mult la o luptă sterilă cu cei din jur. Adesea la personalitățile hiperperseverente se poate constata că în tinerețe au realizări excelente, căci satisfacerea ambiției le dă o mare mulțumire. Odată cu scăderea puterii de muncă, unora nu le mai vine atît de ușor să se evidențieze, așa încît în activitatea lor nu se mai simt stimulați în egală măsură. Bucurîndu-se acum de mai puțină apreciere, iese de obicei la iveală predispoziția lor paranoidă de a căuta cauza acestei situații în pretinsa „reavoință" a celorlalți. În felul acesta năzuința pozitivă se poate transforma într-una negativă.

ERNST B., născut în 1900, se trage dintr-o familie burgheză, O rudă a sa a înființat o sectă religioasă. Tatăl lui a condus o mare întreprindere. Era conștiincios, energic, leal și avea grijă ca salariații să presteze o muncă corectă. Mama lui avea o fire mai sensibilă și mai tăcută.

Încă din tinerețe Ernst B. s-a dovedit a fi excesiv de ambițios. Cît a mers la școală a ținut să aibă întotdeauna cele mai bune note. O apreciere nefavorabilă a profesorilor îl mîhnea pentru un timp îndelungat. Mai tîrziu, cînd i se făcea o nedreptate nu o putea uita multă vreme. Dacă în cele din urmă i se dădea dreptate, ținea să i se ceară formal scuze. Dacă acest lucru nu se întîmpla, îi era cu neputință să mai fie amabil cu persoana respectivă. Punea deosebit de mult preț pe punctualitate și avea grijă ca atît el însuși cît și cei din jur să presteze o muncă de calitate. Era întotdeauna puțin cam suspicios față de situațiile și cunoștințele noi. Nu înclina însă spre îndoială și spre tăierea firului în patru, nici nu controla exagerat de mult acțiunile sale.

După absolvirea școlii primare și a liceului real, B. a studiat la diferite universități. A terminat studiile univer-

sitare „summa cum laude" și a devenit în 1926 asistentul președintelui unei instituții supraparlamentare. Datorită muncii sale de calitate a fost curînd avansat, devenind referent personal al președintelui. Întrucît se făcuse remarcat prin numeroase publicații, în 1929 i s-a oferit conducerea interimară a unui institut de cercetări economice. A refuzat oferta din motive de ordin material, deoarece avea tocmai intenția să se căsătorească. În 1933 a fost concediat de național-socialiști dintr-un post important, căci era cunoscut ca adversar al noului regim. După aceea a lucrat la o firmă de consignație, unde în curînd a fost avansat procurist, iar mai tîrziu a devenit responsabil unic pentru revizuirea bilanțurilor unor mari firme germane. A rămas în această funcție, fiind apreciat de toți factorii interesați, pînă în 1945.

Spre sfîrșitul războiului a fost evacuat în zona de ocupație britanică. Simțea acum obligația lăuntrică să ia parte activă la reconstrucția Germaniei, să lichideze nedreptățile comise de naziști și de aceea a început să desfășoare o vie activitate politică. Împreună cu alți antifasciști de diferite orientări politice a întemeiat un comitet, al cărui președinte a devenit. Nefiind de acord cu măsurile luate de autoritățile de ocupație britanice, a ajuns la diferende cu comandantul orașului. În iulie 1946, cînd trupele britanice au fost înlocuite cu trupe sovietice, i s-a oferit postul de Landrat [1]. A acceptat această funcție și nu s-a mai înapoiat la vechea firmă particulară de consignație. Prin activitatea sa și a colaboratorilor săi a reușit să organizeze o administrație exemplară. Cunoștințele sale economice i-au ușurat sarcina. Avea ambiția ca districtul său să se afle în fruntea tuturor districtelor din țară, ceea ce, încetul cu încetul, a și reușit.

În 1951, pe baza remarcabilelor sale realizări profesionale și a studiilor sale de economie politică, a fost numit la un minister pentru a organiza o direcție nouă. Noua activitate îl satisfăcea foarte mult, deoarece era o muncă importantă și de răspundere. La început nu avea decît șase colaboratori, dar după trei ani a ajuns la peste o mie. Dorea ca prin munca sa să dea o structură exemplară acestui sector al aparatului de stat. Pretinzînd de la colaboratorii săi aceeași corectitudine și același zel în îndeplinirea datoriei pe care și le impunea sieși, a avut în repetate rînduri dificultăți cu funcționarii mai tineri. În cele din urmă și-a format părerea că se urmărește scoaterea lui din funcție și s-a adresat

---

[1] Funcție administrativă oarecum echivalentă cu aceea de prefect al districtului *(N.T.)*.

forurilor superioare, încercînd să-şi impună punctul de vedere, lucru ce nu i-a reuşit întru totul. Între timp i s-a oferit o catedră la o academie nou înfiinţată. Propunerea s-a făcut în baza lucrărilor sale ştiinţifice, cu toate că încă nu-şi trecuse examenul de atestare. A acceptat acest post nu numai din interes ştiinţific, ci, înainte de toate, pentru că voia să se realizeze.

Acum ambiţia sa era de a obţine rezultate ştiinţifice importante. Începînd din 1960 a fost obligat — ca şi ceilalţi docenţi ai institutului — să prezinte mai frecvent dări de seamă despre activitatea sa ştiinţifică şi profesională, ceea ce l-a jignit. Se simţea pus sub tutelă şi de aceea a început să acumuleze în adîncul sufletului o nemulţumire tot mai puternică. Cum era acum în vîrstă de 62 de ani, nu a mai avut puterea să se adapteze noii situaţii. Pentru prima dată în viaţă nu se mai simţea sănătos fiziceşte. Cu ocazia examenului nostru medical s-a arătat plin de resentimente împotriva colaboratorilor săi, cărora le aducea acuzaţii vehemente. În timpul tratamentului a avut adesea o atitudine sceptică şi suspicioasă, în special faţă de medicamentele ce i se prescriau. La început se temea că ar putea avea o tumoare cerebrală şi că medicii, pentru a-l menaja, nu-i comunică diagnosticul real. Mai tîrziu însă, cînd s-a simţit mai bine din punct de vedere fizic, a început să aibă încredere în medici.

B. este *o personalitate hiperperseverentă, cu toate trăsăturile caracteristice acestei firi.* Încă din copilărie a fost ambiţios şi susceptibil faţă de mustrări. În şcoala generală ţinea să aibă întotdeauna cele mai bune note ; a absolvit-o cu menţiunea *„summa cum laude"*. Timp de zeci de ani s-a distins în mod excepţional, datorită rezultatelor sale profesionale extrem de valoroase. În repetate rînduri a fost nevoit s-o ia de la început, dar dificultăţile întîmpinate nu au făcut decît să-i stimuleze şi mai mult energia, astfel încît de fiecare dată a ajuns repede din nou în funcţii de conducere. Ascensiunea lui în posturi importante se producea uneori uimitor de repede. Dar B. nu s-a lăsat orbit de aceste succese şi întotdeauna izbutea să prezinte rezultate concrete. Abia la vîrsta de circa 60 de ani, cînd capacitatea sa de muncă s-a diminuat — poate şi pentru că împrejurări exterioare

s-au opus acum deosebit de puternic amorului său propriu — şi cînd nu s-a mai putut bucura de consideraţia la care ţinea atît de mult, a ieşit la iveală cealaltă latură a firii hiperperseverente. A început, din ce în ce mai mult, să aibă o atitudine ostilă faţă de superiori şi faţă de colaboratorii săi, simţindu-se nedreptăţit de aceştia. Acum şi-a folosit hiperperseverenţa, care înainte avusese efecte atît de bune, într-un continuu şi steril conflict cu cei din jur.

În ceea ce îl priveşte pe al doilea subiect, în anii săi de mari realizări susceptibilitatea, în mai mică măsură dominată de ambiţie, i-a adus neplăceri încă din perioada ascensiunii sale.

HEINRICH N., născut în 1910, de profesiune muzician, povestea despre tatăl său că ar fi fost un „fanatic al dreptăţii" ; el însuşi a moştenit această trăsătură. Nu-i plăcuse să meargă la şcoală, dar, după cum spunea, ambiţia nu-i permitea să ia note mici. Aşa s-a făcut că fusese mereu primul din clasă. La 8 ani şi-a dorit o vioară, la 12 ani a primit-o în sfîrşit, iar la 15 ani a reuşit să fie trimis la o şcoală de muzică. La fel de hotărît a procedat şi în continuare. La examenul de stat a obţinut la toate materiile nota maximă. Ca muzician a făcut o carieră strălucită. A avut însă multe greutăţi cu superiorii, deoarece îşi apăra întotdeauna dreptul său, fără a face vreo concesie. Şi-a schimbat postul în repetate rînduri, după certuri violente. Odată s-a simţit prejudiciat din punct de vedere material, altădată a considerat că nu este folosit într-un mod corespunzător aptitudinilor sale. Cu unul din superiorii săi — probabil mai capricios — a avut ciocniri violente. Odată, subiectul, surescitat la culme, s-a repezit spre superiorul lui, aşa că acesta a crezut că va fi lovit. Cînd, mai tîrziu, acelaşi şef a început să fie mai prietenos şi l-a invitat la el, N. a refuzat, fiindcă îi purta ranchiună pentru cele întîmplate. Altădată a avut sentimentul că este victima unei intrigi, deoarece se considera dezavantajat în mod grosolan faţă de alt muzician. N. se împăca bine cu soţia lui, dar probabil că ea trebuia să cedeze întotdeauna.

La 51 de ani, în urma unei suprasolicitări profesionale deosebite, însoţită de noi certuri cu unul dintre şefii săi, N. a contractat o aşa-zisă „crampă a muzicianului", adică o nevroză profesională pe care noi am încercat s-o vindecăm. Dacă în alte cazuri acest lucru reuşea aproape întotdeauna

în secţia noastră de psihoterapie, la N. nu am izbutit să depăşim un anumit punct, deoarece el nu accepta decît parţial ceea ce îi explicam şi îi prescriam. S-a menţinut la părerea lui, în ciuda tuturor eforturilor noastre psihoterapeutice şi a părăsit clinica într-o stare doar incomplet ameliorată. Ulterior a consultat din proprie iniţiativă un alt medic, care i-a tratat afecţiunea ca pe una organică, astfel încît nevroza profesională s-a fixat definitiv.

Acest subiect s-a autocaracterizat în mod semnificativ drept un „fanatic al dreptăţii" ; datorită felului său de a fi a ajuns deseori să aibă greutăţi cu şefii lui, care erau de altă părere decît el. Dacă a izbutit, mulţumită marelui său talent muzical, să-şi cucerească o situaţie importantă, trebuie remarcat totuşi că fără ambiţia sa nu ar fi reuşit niciodată. Această ambiţie a constituit dintotdeauna forţa care l-a făcut să fie cel mai bun elev din clasă, iar mai tîrziu să ajungă primul şi în domeniul său de activitate.

Nici unul din cei doi subiecţi prezentaţi nu este psihopat ; ei au întîmpinat greutăţi mai serioase în viaţă numai datorită unor împrejurări nefavorabile, ambii fiind, dealtfel, deosebit de capabili în profesiune. Dar ambii sînt clar *personalităţi accentuate.* Ei demonstrează în mod plastic cum sînt oamenii hiperperseverenţi, felul cum se străduiesc să se afirme, cum obţin performanţe care depăşesc media, dar reacţionează cu susceptibilitate şi ostilitate atunci cînd întîmpină o rezistenţă.

La ambii subiecţi s-au manifestat ocazional începuturile unei dezvoltări patologice, dar la nici unul dintre ei nu s-a ajuns la fixarea ei într-un anumit domeniu de manifestare, ceea ce în asemenea cazuri este la fel de caracteristic ca în stările de nevroză obsesivă.

În dezvoltarea paranoică ambiţiile şi lupta individului nu se îndreaptă în direcţii diverse ; el are o singură preocupare, care îl acaparează cu totul. Voi cita acum un subiect care prezenta o dezvoltare paranoică ; a fost descris în lucrarea noastră colectivă de către *Seige.*

JOSEF N., în vîrstă de 47 de ani, miner, a fost din copilărie o fire veselă, foarte sociabilă și întotdeauna foarte activă. În școală era un elev mediu, nu avea ambiția să fie primul și își făcea conștiincios lecțiile. De la vîrsta de 24 de ani a lucrat ca miner, întotdeauna cu un bun randament. Este adevărat că nu era întotdeauna de acord cu condițiile din exploatarea minieră. Avea dintotdeauna un simț al dreptății foarte dezvoltat și nu suporta nedreptățile. Deși, din cauza meseriei sale, a fost declarat nemobilizabil, după repetate discuții cu conducerea de atunci a exploatării și în urma unor declarații antinaziste făcute de el a fost totuși chemat sub arme spre sfîrșitul războiului. După ce războiul s-a terminat, a lucrat din nou ca miner și a fost iarăși considerat ca un muncitor foarte bun. De patru sau cinci ori a fost propus pentru premiere, lucru pe care direcția nu l-a aprobat din cauza frecventelor sale diferende cu conducerea. Intervenea adesea pentru colegi și ridica obiecții cu privire la ceea ce el considera ca nedreptăți comise în aprecierea acestora. Îi critica pe superiori și pe activiștii sindicali și — după cum părea să reiasă din spusele sale — avea probabil uneori dreptate. Și-a manifestat în asemenea măsură spiritul critic în mină încît pînă la urmă a fost considerat cîrcotaș și un om care tulbură bunul mers al întreprinderii. În ultimii ani, încă înainte de accidentul pe care îl vom descrie mai jos, se simțea din ce în ce mai desconsiderat și a început să creadă că unii funcționari ai exploatării și-au pus în gînd să-l înlăture din serviciu.

La 27 decembrie 1958, cu ocazia deschiderii unei noi galerii, s-a surpat un zid de cărbune și pacientul a fost parțial îngropat. A suferit probabil o ușoară comoție cerebrală și izbituri destul de grave în ceafă și în partea superioară a spatelui. Avea dureri puternice. După mai multe zile de odihnă la pat și tratament medical și-a reînceput munca, cu toate că mai avea încă dureri. După cîteva zile a trebuit însă să renunțe, căci durerile persistau. În următoarele șase luni, în ciuda a numeroase tratamente, starea lui nu s-a îmbunătățit apreciabil. Pacientul găsea că nu este îngrijit corect și intensiv, resimțind acest fapt ca o nedreptate. Totodată se temea că reîncepuse prea devreme să lucreze. Cînd, după cinci luni, a fost declarat apt de muncă, a considerat acest lucru drept nejustificat și a presupus că aceasta s-ar datora unei șicane din partea conducerii. Credea că se urmărește mușamalizarea accidentului. După ce încercarea de a lucra

a dat repede greș, a cerut să fie pensionat pentru invaliditate ca urmare a unui accident de muncă. Se simțea invalid din cauza durerilor continue din regiunea occipitalului, a cefei și spatelui. Cînd, în urma unor repetate examinări chirurgicale, neurologice și ortopedice, nu s-a găsit nimic grav în starea sănătății sale, în special nici un sindrom organic posttraumatic, s-a simțit și mai nedreptățit. A făcut contestație împotriva respingerii cererii sale de pensionare și a cerut să fie internat pentru tratament într-o clinică universitară. Cînd contestația i-a fost respinsă de comisia districtului, N., ocolind această comisie, a depus la Ministerul Muncii o plîngere împotriva Casei Asigurărilor Sociale. Avea acum ferma convingere că responsabilul cu asigurările sociale din exploatare, cu care avusese diferende, se află îndărătul acestor manevre și că, în general, conducerea exploatării se unise cu cei de la Casa Asigurărilor Sociale în intenția de a-l lipsi de drepturile sale.

La cererea Tribunalului muncii, N. a fost internat la 25 octombrie 1960 în clinica noastră ca să ne dăm avizul asupra reclamației sale privitoare la consecințele accidentului. Este caracteristic faptul că N. a propus să plătească el însuși costul expertizei, numai să i se facă dreptate. A fost chiar nevoit să împrumute acești bani de la un cunoscut al său. Examenul clinic minuțios nu a dat la iveală nici o sechelă a fenomenelor traumatice. În schimb, s-a constatat un sindrom hipocondric clar. N. era convins că are efectiv o leziune, se temea că niciodată nu se va însănătoși complet și spunea că ar fi bucuros dacă ar putea să lucreze măcar pînă la vîrsta de 50 de ani. Încă din timpul cît a stat în clinică pentru expertiză ne-am străduit să-l scoatem din atitudinea sa paranoidă. I-am lămurit în mod detaliat cauzele și felul bolii sale — de natură nevrotică. Pînă la urmă s-a arătat înțelegător și dispus să se interneze la noi pentru un tratament psihoterapeutic. La scurt timp după reinternare a avut un diferend vehement cu medicul de salon cînd acesta i-a vorbit din nou despre structura nevrotică a durerilor sale actuale. Abia după cuvintele liniștitoare ale medicului care efectuase expertiza inițială și care fusese acum chemat la fața locului s-a lăsat convins să nu părăsească clinica. În săptămînile ce au urmat, printr-o psihoterapie intensivă, prin distragere și solicitare, am reușit să-l eliberăm în oarecare măsură de complexele sale hipocondrice ; credem că se afla pe calea însănătoșirii, dar din păcate a păstrat o ati-

tudine ostilă față de întreprindere. După patru săptămîni s-a iritat din cauza unor probleme minore din spital. A devenit violent, s-a opus tratamentului și după scurt timp a părăsit clinica într-o stare de sănătate incertă.

După cum fusese convenit la ieșirea din clinică, patru săptămîni mai tîrziu ne-a informat despre sănătatea sa printr-o scrisoare adresată medicului de salon. Scria că începuse din nou să lucreze, dar — contrar recomandațiilor noastre și dorinței pacientului — medicul întreprinderii l-a declarat inapt pentru munca în subteran. Această decizie l-a afectat foarte mult și l-a dus din nou la o stare de indispoziție hipocondrică și anxietate. Îi era teamă că va orbi, pentru că la examenul medical se constatase o ușoară scădere a vederii. Datorită acestui fapt și-a îndreptat din nou atenția asupra accidentului de muncă. În scrisoare ne-a anunțat că va prezenta noi cereri forurilor superioare. Ulterior am aflat că pacientul se străduia să obțină o nouă expertiză.

Avem de-a face cu o *dezvoltare paranoică* tipică. Un om care întotdeauna provoacă neplăceri prin încăpățînarea sa și care poate fi considerat drept un *psihopat paranoid* începe, după un accident, o luptă pentru ceea ce consideră ca drepturile sale, luptă pe care — față de amploarea piedicilor — o continuă cu tot mai multă îndîrjire. Cîtva timp, psihoterapia pare să dea rezultate bune, pentru ca apoi dezvoltarea paranoică să persiste totuși. Subiectul era deja în prea mare măsură dominat de afectul său patologic. Cu toate că nu avusese pînă atunci decît eșecuri, faptul că plîngerile sale, trebuind să fie de fiecare dată cercetate, duceau la noi dezbateri și expertize, menținea alternanța ce constituie o premisă a progresului dezvoltării paranoice.

Totodată se poate observa din acest exemplu că și personalitățile hiperperseverente pot ajunge la *dezvoltări hipocondrice*, subiectul fiind nevrotic și sub acest aspect. Este adevărat că pacientul lupta în primul rînd pentru drepturile sale, dar el căuta în același timp să obțină ajutor în legătură cu invaliditatea pe care credea în mod eronat că o are. Dezvoltarea poate lua și forme pur hipocondrice.

Cazul următor o demonstrează.

HERBERT P., născut în 1919, de meserie fochist, a fost un copil care nu se remarcase prin nimic deosebit, iar mai tîrziu a lucrat în gospodăria țărănească a tatălui său. Din 1946 este fochist. S-a căsătorit în 1958, are doi copii de 8, respectiv 5 ani.

Subiectul a fost totdeauna un om foarte corect, iubitor de dreptate și care lua atitudine energică în apărarea intereselor sale și chiar ale altora. De exemplu, a luat atitudine împotriva maistrului său la locul de muncă. Este foarte sensibil la jigniri, iar în asemenea cazuri devine agitat, impulsiv și își spune părerea „indiferent despre cine ar fi vorba". Totodată este ambițios, străduindu-se să-i depășească pe ceilalți prin performanțe mai bune. La serviciu nu a avut greutăți serioase, toată lumea cunoscîndu-i susceptibilitatea și prețuindu-i realizările. În clinica noastră, unde a fost internat în 1960, a manifestat la început o atitudine vioaie, sigură de sine și ușor neîncrezătoare.

Numeroasele sale dureri ni-l prezintă drept un *senzo-hipocondru*. Se plîngea, printre altele, de următoarele : Simte în partea dreaptă de sus a abdomenului o apăsare care, cînd stă culcat, iradiază în spate. La frig are dureri în regiunea lombară. Îl doare capul și simte „o anchilozare" a cefii. Are înțepături în inimă, pulsul este accelerat, își simte bătăile inimii pînă în artere. Are în permanență frisoane, din care motiv încearcă mereu să se încălzească. În acest scop poartă o blăniță de iepure pe abdomen. La cele mai mici eforturi începe să transpire și se simte fără vlagă. Unele alimente nu le poate consuma, deoarece îi agravează durerile din regiunea ficatului. Uneori are senzația că „totul este mort în intestinele sale".

Suferințele lui au început în decembrie 1957. În perioada aceea soția s-a îmbolnăvit de icter și a stat internată în spital timp de zece săptămîni, prezentînd o mărire a ficatului. La aproximativ o săptămînă de la îmbolnăvirea soției, pacientul, după ce consumase carne de porc, a început să simtă brusc o senzație de apăsare în partea superioară dreaptă a abdomenului „ca și cum ceva ar fi plesnit sau ar fi prea plin". Durerile au persistat ; la ele s-a adăugat lipsa poftei de mîncare. Subiectul se temea de o mărire a ficatului, la fel ca în cazul soției sale. Aceasta l-a sfătuit imediat să consulte un medic, vorbindu-i nu numai de posibilitatea unui ficat mărit, dar și de atrofia ficatului, de ciroză hepatică, precum și de un cancer al ficatului. Din

nefericire, un vecin de-al său se îmbolnăvise şi el cu cîteva săptămîni în urmă de icter. Medicul care a examinat subiectul nu a găsit nimic la ficat şi a explicat durerile pacientului printr-o afecţiune gastrică. A urmat, fără succes, un tratament. După aceea, subiectul s-a internat în aprilie 1958 într-un spital, unde un medic i-a spus că are un stomac perfect sănătos şi că suferinţele lui se datoresc totuşi ficatului. P. a ieşit din spital, după cum afirmă, mai bolnav decît la internare. Temerile şi durerile s-au intensificat cînd, la sfîrşitul anului 1958, un cunoscut care fusese internat în acelaşi timp cu el, fiind bolnav de icter, a murit. De atunci subiectul ţine un regim alimentar sever. Deşi lucrează, simte adesea nevoia de a şedea ore întregi. În 1959 s-a produs mai întîi o uşoară ameliorare, dar după o gripă durerile au reînceput cu vechea intensitate. În timp ce pînă atunci simţise dureri în special în regiunea ficatului, acum acestea iradiau în tot corpul, pînă în cap. Nici la o a doua internare în clinică nu s-a putut constata vreo boală, dar nici ameliorare. De data aceasta s-a constatat natura nervoasă a suferinţelor sale şi a fost trimis la noi, pentru psihoterapie.

La începutul tratamentului pacientul era destul de sceptic. Nu credea că boala sa poate fi ameliorată prin psihoterapie. Cînd, potrivit metodei terapeutice de a i se da tot felul de sarcini, a fost pus să ajute la transportul unui dulap, a crezut că a fost vătămat de ridicare ; el a vrut să rămînă în pat şi să nu mai ia parte la exerciţiile sportive. După noi discuţii amănunţite a devenit mai înţelegător şi s-a decis să renunţe la blana de iepure pe care continua s-o poarte în jurul abdomenului. E drept însă că mai multe zile în şir după aceea, ca reacţie, se plîngea de o senzaţie de frig la abdomen. Încetul cu încetul am reuşit să-i înfrîngem scepticismul. Pînă la urmă a devenit chiar foarte activ în jocuri şi în sport, dîndu-şi evident seama că tratamentul îi era de folos. Cînd, opt săptămîni după internare, a ieşit din clinică, nu mai avea aproape nici un fel de dureri. După tratamentul ambulatoriu care a urmat, s-a însănătoşit complet. De atunci, adică de aproape şase ani, subiectul lucrează normal şi ne vizitează din cînd în cînd. În 1967 a început un curs de specializare pentru a deveni maistru, fiindcă voia să mai avanseze în meserie, cu toate că între timp împlinise 48 de ani. De trei ori pe săptămînă urma cursuri speciale.

Se poate observa aici cum o personalitate hiperperseverentă poate, prin însumarea unor impresii exterioare nefaste,

să ajungă la o *anxietate crescîndă*, crezînd că are o boală gravă. Drept consecinţă, apar o serie de senzaţii neplăcute. În terapie, componenta paranoică în dezvoltarea bolii nu putea să treacă neobservată, firea hiperperseverentă vădindu-se în mod absolut clar. La început, P. era foarte suspicios şi se crampona de ideea pe care şi-o făcuse despre boala sa. Astfel, a ajuns să opună rezistenţă tratamentului. După ce i-a înţeles rostul, a participat însă activ la terapia prevăzută. Şi acest lucru este caracteristic personalităţilor hiperperseverente. Convingîndu-se de justeţea tratamentului, ele îşi urmăresc adesea acest nou obiectiv cu aceeaşi tenacitate cu care le urmăreau pe celelalte. Ambiţia lor se poate observa de multe ori şi în străduinţa de a avea după însănătoşire o comportare exemplară. După însănătoşire, P. a lucrat cu mult zel şi elan, ba a mai preluat chiar şi o muncă suplimentară pentru a putea să avanseze în profesie. Nu poate fi, desigur, considerat drept un psihopat, dar este, fără îndoială, o *personalitate accentuată.*

Tatăl unuia dintre subiecţii descrişi a fost şi el un *„fanatic al dreptăţii"*, iar printre rudele altui subiect se afla un *membru al unei secte religioase*, ceea ce ne face să ne gîndim la o structură paranoidă a personalităţii. De aici s-ar putea trage concluzia că firea lor este moştenită ; dar, pe de altă parte, trebuie să ne punem întrebarea dacă, nu cumva prin comportarea sa tatăl a constituit un model pentru fiu, la fel cum am putut demonstra, într-un caz asemănător de nevroză obsesivă, la o mamă şi la fiul ei. În orice caz, la subiectul descris mai sus firea lui specifică s-a vădit foarte de timpuriu. Dealtfel, în secţia noastră de copii întîlnim adesea mici pacienţi la care firea hiperperseverentă se poate observa de multe ori foarte clar. Cînd aceasta duce la o comportare nepotrivită, se poate constata întotdeauna că au fost săvîrşite greşeli de ordin educativ. „Educaţia oscilantă", cum o denumim noi, aceea care oscilează între severitatea excesivă şi îngăduinţă exagerată, duce deosebit de uşor la atitudini alternante, ca şi la afecte paranoice. Copilul oscilează între dorinţe împlinite şi neîmplinite şi are în tot mai mare măsură o ati-

tudine ostilă față de acela dintre educatori care reprezintă severitatea. Dacă una și aceeași persoană educatoare oscilează în măsurile pe care le ia, atunci se întîmplă adesea, ca în cazul dragostei-ură, să se manifeste față de ea concomitent o mare afecțiune și o repulsie dușmănoasă. În conflictele lor cu mediul social, adulții își creează adesea ei înșiși alternanța între succes și eșec. Copiii nu sînt capabili de asemenea afectivitate și sînt cu mult mai mult supuși influenței adulților ; de aceea, oscilația trebuie să vină în principal din afară. Din educația oscilantă se nasc afecte profunde, dar în general numai atunci cînd hiperperseverența firii creează o disponibilitate deosebită. Voi descrie mai jos o fetiță care, prin *fire* și *educație oscilantă*, a ajuns la afecte paranoice.

EVA E născută în 1957, a fost internată în secția noastră psihiatrică de copii în 1964. Tatăl ei este ambițios și sîrguincios, dar, din lipsă de timp, se ocupă foarte puțin de educarea copiilor. Mama este merceolog industrial, însă nu mai lucrează în profesiune, ci se ocupă de gospodărie și de cei trei copii ai săi. Sora Evei, în vîrstă de opt ani, este silitoare și sîrguincioasă, fratele ei, de trei ani, e foarte vioi. Din cauză că mama ei a avut serviciu timp de mulți ani, Eva era ba la bunici ba la părinți și, din punct de vedere educativ, a fost influențată foarte diferit. Bunicii îi împlineau toate dorințele, pe cînd mama era severă, adesea își scotea un pantof din picior și bătea cu el copilul la spate. Ce-i drept, după aceea îi părea de fiecare dată rău și încerca să compenseze bătaia prin bunătate. Nu a avut însă succes nici cu severitatea, nici cu bunătatea. Eva era îndărătnică, voia întotdeauna să-și impună voința, ba chiar uneori se tăvălea pe jos. Cînd era certată de mama ei, se supăra pe ea. Odată nu a vorbit cu mama ei timp de o săptămînă, nu i-a spus nici măcar „bună dimineața". Aceasta a fost urmarea unei mustrări pentru o mică greșeală. Cînd e supărată pe mama ei, încearcă să obțină ceea ce dorește fără a trebui să o roage. În asemenea cazuri se adresează sorei sale, străduindu-se să obțină cu ajutorul acesteia ceea ce nu vrea să ceară de la mama. Vrea întotdeauna să fie lăudată cînd face bine ceva. Și printre alți copii ar vrea să dețină o poziție aparte. Perseverența și-a demonstrat-o odată în modul cel mai clar atunci cînd, din încăpățînare, a stat o săptămînă întreagă în pat ; nu venea nici la masă, pretinzînd ca mama să-i

aducă mîncarea la pat, ceea ce dealtfel aceasta, după un refuz inițial, a și făcut. Mama și-a explicat atitudinea prin teama ca nu cumva refuzul să dăuneze sănătății fetiței — oricum, trebuie să i se dea de mîncare. Între mamă și copil se iscau în permanență certuri, care, în majoritatea cazurilor, se terminau cu victoria fetiței, aceasta fiind inflexibilă, în timp ce mama ceda de fiecare dată.

Comportamentul recalcitrant a început la vîrsta de 3—4 ani, devenind evident mai cu seamă atunci cînd s-a născut fratele ei, cu patru ani mai mic decît ea. Eva a avut de la început o atitudine negativă față de el și adesea arunca diferite obiecte în cărucior. Cînd băiețelul a avut 14 zile, l-a culcat cu fața în jos pe perne, spunîndu-i mamei, care o văzuse, că micuțul trebuie să doarmă. Și în anii care au urmat a avut față de el o atitudine dușmănoasă. Cînd băiețelul avea 2 ani, a încercat să-l convingă să se urce pe balustrada balconului, de unde putea să cadă. Ea i-a pus un scaun acolo și i-a arătat cum să se cațere. Cînd a fost văzută, a spus : „Ar putea să cadă și atunci cel puțin ar muri". Cînd Eva a avut 6 ani, tatăl ei a povestit odată despre un articol pe care-l citise într-un ziar și în care se vorbea despre obiceiul unora de a mînca flori, subliniindu-se caracterul lui dăunător. Eva a ascultat cu atenție, iar două zile mai tîrziu a fost surprinsă pe cînd băga flori în gura fratelui.

În clinică, Eva era neprietenoasă dacă nu i se făcea pe plac ; în joaca cu alți copii era întotdeauna cam rezervată. Foarte interesantă este o fotografie de-a ei care ne-o înfățișează într-o atitudine caracteristică, și anume uitîndu-se de jos în sus cu o privire dușmănoasă și acră. Sub o influență constantă, egală, s-a adaptat și nu a mai făcut greutăți. Adesea se putea observa la ea efortul de a face impresie bună.

La acest copil *educația oscilantă* la care era supus de către mamă și bunică constituia fără îndoială în mare parte cauza atitudinii ostile față de mama sa, care reprezenta tendința spre severitate, deși devenea și ea uneori îngăduitoare, așa cum era bunica întotdeauna. Cînd aflăm însă că fetița putea să tacă zile întregi și că la 6 ani a reușit să stea o săptămînă întreagă în pat pentru a-și impune voința față de mama ei, cînd ni se spune că și în alte ocazii avea voința

mai dîrză decît aceasta, atunci este cert că toate aceste comportări nu mai pot fi explicate exclusiv printr-o educaţie greşită. Acest comportament trebuie să aibă în plus ca bază o fire *hiperperseverentă*. Acelaşi lucru se poate spune şi despre reacţiile grave, şi de-a dreptul periculoase, de *gelozie* faţă de fratele său mai mic. Este cunoscut faptul că unii copii sînt geloşi pe fraţii şi surorile mai mici şi că, de pildă, din acest motiv încep din nou să urineze în pat pentru ca astfel să capteze iarăşi atenţia mamei ; dar o gelozie atît de profundă şi de o durată atît de îndelungată ca la Eva este totuşi neobişnuită. Persistenţa tensiunii ei afective o putem recunoaşte foarte clar în faptul că, după ce tatăl său povestise că florile pot fi periculoase pentru copii, ea şi-a făcut un plan şi două zile mai tîrziu i-a băgat frăţiorului flori în gură. În clinică, hiperperseverenţa s-a confirmat ; totodată însă, s-a văzut şi în cazul ei cît de influenţabil este un copil de şapte ani în cazul unui tratament consecvent aplicat. S-ar putea ca mai tîrziu Eva să devină doar o personalitate accentuată şi nu o psihopată paranoidă.

Din cauza profunzimii lor, afectele paranoice manifestate sub formă de ostilitate pot deveni periculoase. *Asasinatul din gelozie* confirmă adesea acest lucru. În lucrarea noastră colectivă am prezentat un asasin gelos pînă la nebunie. De atunci am mai avut ocazia să-l ţinem sub observaţie în clinică. Hiperperseverenţa lui s-a manifestat şi aici în mod intens, aducîndu-l la permanente conflicte cu medicii şi cu personalul sanitar mediu, deoarece se credea reţinut pe nedrept şi, în plus, se simţea adesea tratat în mod nejust. Timp de luni de zile refuza să răspundă medicilor, din cînd în cînd refuza şi mîncarea. Nu-l voi descrie acum pe acest subiect, deoarece observaţiile au scos în evidenţă în plus şi o componentă isterică a personalităţii sale. Atitudinile sale de protest erau oarecum exagerate, teatrale. Probabil că pripeala, caracteristică firii isterice, a contribuit în oarecare măsură ca din afectul paranoic să rezulte fapta lui groaznică.

Un alt asasin paranoic, pe care l-am avut sub observaţie, a ajuns datorită hiperperseverenţei sale într-o *stare de*

dependență generată de iubirea sa față de o anumită femeie și a ucis o altă femeie care îi stătea în cale. Redau pe scurt istoria acestui subiect.

HORST W., în vîrstă de 21 de ani, provine dintr-o familie alcătuită din oameni serioși și capabili, unul și unul. Tatăl lui s-a ridicat prin muncă de la meseria de zidar la cea de contabil. În timpul îndelungatei absențe a soțului din cauza războiului și a prizonieratului, mama a întreținut toată familia. O soră a subiectului s-a ridicat de asemenea prin muncă și, în plus, mai conducea și gospodăria proprie. La început, subiectul nu făcea excepție căci, după ce fusese zidar, a reușit la examenul de tehnician. Pînă la asasinat, hiperperseverența lui a adus familiei numai avantaje.

Subiectul s-a îndrăgostit de o femeie care nu avea o reputație prea bună și față de care, după cum s-a exprimat el însuși, a ajuns într-o stare de dependență. Nici nu voia să audă cele ce se spuneau pe socoteala ei. După descriere, ea pare să fi fost o personalitate demonstrativă care, cu toată vasta ei experiență sexuală, făcea pe nevinovata și pretindea că nu s-a înflăcărat decît pentru subiect. Dragostea lui pentru această femeie a fost de la început agitată, deoarece s-a dezvoltat într-o perioadă cînd el era logodit cu altă femeie, cu care avea și un copil. În felul acesta, era tras ba într-o parte ba într-alta, fiindcă, pe de o parte, se simțea răspunzător față de mama copilului, iar pe de alta, era stăpînit de o puternică dragoste față de cealaltă femeie. Voia să se căsătorească cu logodnica lui, dar nu putea suporta gîndul că va trebui să renunțe la adevărata sa dragoste. Ar fi vrut să-și părăsească logodnica, dar îi era rușine de ea și de întreaga ei familie. Totodată, neavînd decît 21 de ani și fiind încă în legătură strînsă cu părinții, se temea și de poziția morală a tatălui. În cele din urmă și-a atras logodnica pe o plajă, într-un loc izolat, și acolo a înecat-o.

Cînd l-am văzut pe subiect, el revenise la starea normală și știa că săvîrșise o crimă înfiorătoare. Deși se gîndea cu groază la fapta lui, atitudinea lui depresivă se transforma uneori aproape în îngîmfare. De aici se poate constata că firea sa paranoică era mai mult expansivă decît persecutorie, cu alte cuvinte ea se distingea mai mult printr-o ambiție exagerată decît printr-o susceptibilitate excesivă. S-ar putea ca din cauza îngîmfării să-i fi fost mai ușor să ia viața cuiva.

Acest subiect, care odinioară se evidenţiase prin destoinicia sa, dovedindu-şi în mod pozitiv hiperperseverenţa, a ajuns datorită permanentei oscilări între dragostea pentru o femeie şi sentimentul de datorie faţă de alta, la afecte extrem de profunde. Una dintre femei îi promitea împlinirea, cealaltă — decepţia. Astfel, prin „jocul alternanţei", afectele lui au fost tot mai mult exacerbate : ura pentru o femeie şi dragostea pentru cealaltă. Dar numai din dragoste pentru una nu ar fi putut să o omoare pe cealaltă ; ura pe care o resimţea faţă de aceea care îl trăgea mereu de cealaltă parte l-a împins să comită fapta. Fără hiperperseverenţa sa, subiectul n-ar fi devenit asasin. Judecînd după comportamentul său anterior şi după imaginea oferită de familia sa, putem presupune că viaţa sa socială s-ar fi dezvoltat în mod pozitiv dacă nu ar fi ajuns la această *dezvoltare nefastă.*

Firea nestăpînită

Lipsa de stăpînire, care constituie o foarte importantă trăsătură a firii omeneşti, se manifestă prin faptul că pentru comportament sînt hotărîtoare nu considerentele raţionale, ci impulsurile, instinctele şi sentimentele. În ceea ce priveşte raţiunea, ea este prea puţin luată în seamă. Dacă concepem noţiunea de impuls într-un sens mai general — gîndindu-ne în special la o dorinţă vie de descărcare nervoasă, resimţită mai mult fizic decît psihic —, atunci putem vorbi în anumite cazuri despre *dominarea anormală a comportamentului de către impulsuri.* Aşa-numita *psihopatie epileptoidă* reprezintă intensităţi mai mari ale acestei însuşiri, fără ca să fie vorba despre o adevărată legătură cu epilepsia. Este posibil ca asemănarea cu trăsăturile firii bolnavilor de epilepsie să nu presupună o înrudire lăuntrică.

Personalităţile nestăpînite reacţionează în mod *impulsiv.* Cînd ceva nu le convine, ele nu caută posibilitatea unui *modus vivendi,* ci îşi arată neplăcerea prin reacţiile lor, îşi manifestă nemulţumirea prin mimică şi cuvinte, îşi formulează

pretenţiile sau se retrag supărate. În felul acesta ajung să se certe pentru nimicuri cu şefii şi colaboratorii lor, devin agresivi, trîntesc pe birou lucrarea în curs şi, poate fără să se gîndească la urmări, îşi dau demisia. S-ar putea să nu le convină felul în care sînt tratate în întreprindere, ca salariul să li se pară insuficient, ca munca să fie însoţită de unele neajunsuri reale. Dar numai rareori li se pare că munca ar fi prea grea, căci personalităţile nestăpînite au adeseori o deosebită înclinaţie pentru activitatea fizică şi obţin în acest domeniu rezultate mai bune decît alţii. Ceea ce îi supără sînt mai degrabă perturbările în desfăşurarea muncii lor. Din cauza stării lor de proastă dispoziţie şi iritabilitate întîlnim adesea *nestatornicie* în activitatea profesională. Personalităţile nestăpînite îşi schimbă adesea serviciul.

Dacă mînia, apărută dintr-un motiv oarecare, creşte, cuvintele sînt adesea urmate de fapte, rezultatul fiind, destul de frecvent, încăierări cu alţi oameni. Ba, uneori, personalităţile nestăpînite sînt chiar mai iuţi la fapte decît la vorbe, deoarece, făcînd abstracţie de vorbele de ocară, nu prea au tendinţa de a vorbi. A vorbi presupune în prealabil a gîndi, ceea ce corespunde prea puţin firii lor. Motivul pentru care s-au supărat reiese din situaţia respectivă ; alte explicaţii şi motivări nu li se pare necesar să dea. Cu toate acestea, nu se poate susţine că acţiunile lor sînt pripite ; mai degrabă s-ar putea spune că iritaţia lor creşte atît de mult în intensitate încît impune o descărcare. În plus, firea greoaie a personalităţilor nestăpînite, de care mă voi ocupa mai jos, nu permite o dezvoltare în ritm foarte rapid a reacţiilor afective. Impresia este mai degrabă a unei umflări excesive a afectelor decît a unei intensificări explozive a lor, aşa încît există mai curînd o predispoziţie pentru ample manifestări de mînie decît pentru explozii bruşte de furie. Se poate vorbi însă despre *explozie de mînie* şi atunci cînd reacţia atinge imediat o mare intensitate. *Iritabilitatea*, proprie oamenilor colerici, nu prezintă reacţii de o asemenea amploare, dar are o desfăşurare mai rapidă. La o supărare de mai mică importanţă, cînd omul coleric şi-a ieşit din fire, personalităţile nestăpînite

par mai curînd dominate de tensiune afectivă decît de iritare. Adesea proasta lor dispoziție nu se vădește în asemenea cazuri decît în mimică. În timpul investigației medicale, care de obicei le este dezagreabilă, nestăpîniții sînt de regulă tăcuți, morocănoși și nu răspund decît strictul necesar.

Dominarea anormală a comportamentului de către impulsuri se referă și la *impulsuri în sens mai îngust.* Oamenii nestăpîniți mănîncă și beau tot ce le place. În special acest din urmă fapt este periculos, deoarece în felul acesta unii dintre ei devin *alcoolici cronici.* Cînd îi tentează alcoolul, ei beau fără să se gîndească la urmările posibile, nici la cele provocate de o beție acută și nici la prejudiciile familiale, profesionale sau ale sănătății ce se pot ivi în decursul anilor. Printre marii alcoolici se găsesc numeroase personalități nestăpînite. Aceste personalități sînt nestăpînite și în domeniul *sexual,* ceea ce la un bărbat nu prea bate la ochi, deoarece adesea nu se manifestă decît prin raporturi sexuale prea frecvente, dar nu și prin schimbarea femeii ; ba, în unele cazuri, acești oameni sînt chiar foarte puternic legați de o singură femeie. Acest lucru nu are însă nimic de-a face cu fidelitatea, pur și simplu pornirea lor găsește în modul acesta satisfacție ; dacă însă o altă femeie îi atrage, se lasă și în acest caz conduși de dorințele lor fără nici un fel de scrupule. În special, în anii tinereții ei pot avea raporturi cu numeroase femei și chiar, eventual, pot avea copii nelegitimi cu mai multe dintre ele. Și la femei se constată adesea tendința de a rămîne cu partenerul pe care și l-au ales ; la o vîrstă mai matură, ele ajung frecvent la o legătură trainică. Dar la fetele nestăpînite, respectiv la psihopatele epileptoide tinere, constatăm de multe ori tendința de a ceda fără stăpînire de sine cînd unui partener, cînd altuia. Lucrul se explică în parte prin aceea că impulsul sexual este deosebit de puternic în perioada de după pubertate. Un rol important îl joacă însă desigur și faptul că partenerii respectivi nu sînt dispuși la fidelitate. Cum fetele reacționează impulsiv, ele cedează repede bărbaților, nimerind astfel de cele mai multe ori băr-

bați care nu doresc decît o legătură trecătoare. Unele fete epileptoide devin *prostituate.*

Și în alte privințe, la personalitățile nestăpînite *scrupulele morale* joacă un rol destul de mic. Dacă împrejurarea este favorabilă, ele comit cu ușurință un act necinstit, un furt, de exemplu. În schimb, crima premeditată, îndelung pregătită, nu corespunde firii lor. Dacă un psihopat epileptoid devine criminal, lucrul se întîmplă adesea sub forma unui act de violență fizică. La adolescenți este destul de frecvent vorba de atacuri săvîrșite împotriva unor fete.

La amîndouă sexele se poate constata în adolescență o înclinație către *fuga impulsivă*, motivul fiind adesea faptul că tinerilor nestăpîniți nu le convine ceva și că cea mai simplă soluție li se pare aceea de a se îndepărta de locul supărării. Se întîmplă ca în felul acesta să scape pentru un timp oarecare de școală ; pe ei nu-i interesează ce va urma mai tîrziu. Datorită mizeriei în care cad uneori ca urmare a fugii lor, se întîmplă destul de des ca fetele să aibă relații sexuale cu diferiți bărbați. Băieții, pe de altă parte, pot comite o spargere numai pentru a-și găsi un loc de dormit sau pentru a fura ceva de care tocmai au nevoie. La adolescenții cu firea nestăpînită se constată destul de frecvent și *fuga nemotivată*, căreia nu i se poate găsi nici chiar un motiv de moment. Acest fenomen a fost studiat relativ recent de *Schirmer.* Fugind, așa cum s-a arătat mai sus, adolescenții și copiii parcurg adesea, pe jos sau cu ajutorul unui vehicul, distanțe destul de mari, oprindu-se de obicei în locuri unde este ceva de văzut. Ținta fugii nu au avut-o însă în minte de la început. Dat fiind că firii epileptoide îi este proprie o dominație primitivă a impulsurilor asupra comportamentului, este posibil ca în cazul amintit să fie vorba despre un impuls datorit redeșteptării unui instinct primar ; se poate, de asemenea, ca fuga să fie expresia faptului că setea de trăiri (*B. P.*, p. 38) și-a reluat formă primitivă. Acest instinct era poate cîndva forța care îl mîna pe om să hoinărească pretutindeni în căutarea trăirilor de tot felul, mulțumită cărora acumula experiența necesară conservării vieții lui. În lucrarea mea

Instinkte und Urinstinkte [1], am ajuns la concluzia că instinctele primare se manifestă mai cu seamă în perioada copilăriei.

Atunci cînd își are originea într-o dominație exagerată a impulsurilor, *criminalitatea* capătă un caracter deosebit. Dat fiind că personalitățile nestăpînite comit acte de violență apărînd astfel ca brutale, ele sînt adesea socotite a fi oameni „fără suflet". Așa-zisa grosolănie a sentimentelor este considerată a fi cauza criminalității. Aceasta reprezintă o greșită înțelegere a naturii acestor oameni. Ei nu devin violenți pentru că nu ar fi capabili de sentimente, ci din cauza unei mari tensiuni afective. Cînd sînt liniștiți, de multe ori se arată afectuoși, grijulii față de copiii lor, iubitori de animale și gata să ajute pe oricine, căci, deși impulsivi, sînt capabili și de reacții pozitive din punct de vedere social. În schimb nu au înțelegere pentru acele cerințe sociale care reclamă o judecată mai profundă. Nu prea înțeleg că nu ai voie să tragi chiulul de la școală, că nu este bine să bei excesiv de mult alcool, că trebuie să ai un motiv serios ca să lipsești o zi de la lucru sau că în discuții trebuie să dai socoteală șefului în mod ordonat. Nu se gîndesc decît prea puțin și rar la ceea ce depășește momentul prezent.

Asemănarea psihopatiei epileptoide cu modificarea epileptică a firii este accentuată de gîndirea *lentă și greoaie*. Se poate constata o încetineală în mersul gîndirii. Însăși capacitatea de înțelegere poate fi în anumite cazuri mai grea așa încît ești nevoit să explici totul exact și concret dacă vrei să fii înțeles corect. Încetineala ideației se poate observa și mai mult atunci cînd este necesară o oarecare reflecție. Răspunsul trebuie adesea așteptat timp îndelungat, chiar și la cele mai simple întrebări. Cînd lași personalitățile nestăpînite să vorbească în voie, încetineala se manifestă sub forma *amănuntirii exagerate*. Intră în cele mai neînsemnate detalii, se opresc mereu asupra acestora, înaintează cu greu în narațiune și adesea nu ajung să spună decît tîrziu și incomplet ceea ce este esențial.

---

[1] Instincte și instincte primare *(N.T.)*.

Gîndirea greoaie a psihopaților epileptoizi poate fi constatată, de regulă, chiar dintr-o simplă conversație. Ea reiese și mai clar din testele de inteligență. Adesea o putem demonstra în mod pregnant prin așa-numitul *test al productivității*. Acest test constă în a-l pune pe pacient să enumere timp de trei minute, într-un ritm cît mai rapid, toate obiectele care-i vin în minte. În mod normal omul ajunge în acest interval la cel puțin 60 de noțiuni, psihopatul epileptoid însă rămîne adesea mult sub această cifră.

Gîndirea lentă, greoaie, care denotă o micșorare a mobilității lăuntrice, poate duce la *pedanterie*. Ea nu este însă niciodată atît de pronunțată ca la mulți dintre epileptici.

Dacă încercăm să deslușim anumite grade în ceea ce privește anomaliile de comportare, putem spune că o bună inteligență poate eventual să atenueze cîte ceva, dar nu poate face mult atunci cînd vine în conflict cu pornirile impulsive. Ceea ce un om nestăpînit își propune într-un moment cînd raționează clar poate fi răsturnat de prima explozie afectivă. Acest lucru se poate observa deosebit de bine la copiii epileptoizi. Oricîte eforturi am depune, oricît ne-am strădui, cînd aceștia sînt mai mari, să-i influențăm prin apelul la rațiune sau printr-o îndrumare consecventă, nu-i vom putea împiedica totuși ca la prima ocazie să reacționeze la fel de impulsiv ca mai înainte. La nici o altă fire nu este atît de dificilă *influențarea prin educație* ca la firea nestăpînită, probabil fiindcă măsurile luate nu se pot adresa decît personalității conștiente ; sfera instinctelor, de unde pornesc impulsurile, nu este însă atinsă de ele. E drept că adesea, odată cu maturizarea personalității, intervine de la sine o oarecare ameliorare. De multe ori autocontrolul este suficient de eficace pentru a face față emoțiilor și tentațiilor obișnuite, dînd greș numai în cazul unor tensiuni afective mai mari.

Și în afara psihicului există o înrudire între psihopatia epileptoidă și epilepsie. În ambele cazuri putem adesea observa *o conformație atletică a corpului*. Fiind foarte puternici, oamenii cu personalitate nestăpînită pot deveni deosebit de brutali cînd sînt iritați. Marea tensiune afectivă are ea

însăşi un efect de amploare, dar devine deosebit de periculoasă cînd i se adaugă o mare forţă fizică. Nu întotdeauna găsim însă o asemenea constituţie fizică ; există şi personalităţi nestăpînite cu o altă conformaţie a corpului.

Pentru a contura mai clar acest portret psihologic, am descris pînă acum poate fi mai degrabă o psihopatie epileptoidă decît o fire nestăpînită. De aceea, în ilustrarea care urmează voi prezenta un subiect care nu poate fi considerat drept psihopat şi care posedă totuşi trăsăturile caracteristice ale nestăpînitilor. Este vorba despre *un om inteligent.*

HELMUT H., născut în 1921, de profesiune istoric, a învăţat bine la şcoală, şi-a luat bacalaureatul şi a terminat cu succes studiile de germanistică şi istorie. De atunci lucrează într-un institut ştiinţific. S-a căsătorit în 1955 şi are doi copii.

Dintotdeauna H. a avut înclinaţie pentru acţiuni impulsive, dar în prezenţa străinilor izbuteşte de cele mai multe ori să se stăpînească. Pe soţie şi pe copii îi copleşeşte adesea cu ocări grosolane, fără să fi recurs însă niciodată la violenţe fizice. Dacă nu are posibilitatea să-şi descarce nervii în alt mod, o face rupînd hîrtii, bătînd cu pumnii în masă, zvîrlindu-şi lucrările sau plecînd brusc din locul unde se află. Orice fleac îl poate irita. Cînd face cumpărături într-un magazin şi e nevoit să aştepte puţin, se enervează în asemenea măsură încît cu greu poate rămîne liniştit. În conflictele pe care le-a avut a fost în repetate rînduri atît de iritat încît ajungea pînă la ţipete şi urlete. Deşi dezaproba el însuşi această comportare nedemnă, era incapabil să se stăpînească. Ocazional încerca să-şi potolească enervarea prin alcool. În cazul unor conflicte de mai lungă durată, iritabilitatea lui sporea şi din cauza insomniilor care apăreau în acest răstimp. În asemenea perioade de enervare era adesea depresiv şi manifesta o tendinţă spre sinucidere.

În clinică, H. vorbea perfect raţional despre iritabilitatea sa şi era vădit că acest defect îl apăsa. Tendinţa spre sinucidere era, pe de o parte, expresia iritabilităţii sale, deoarece în asemenea cazuri nu era numai mînios, dar şi depresiv, iar pe de altă parte reprezenta un anumit fel de reacţie, pentru că, odată mînia trecută, se simţea ruşinat de lipsa sa de stăpînire. În clinică se străduia să se stăpînească, dar s-a putut totuşi constata că în repetate rînduri, cînd îi displăcea ceva, era gata să izbucnească dar făcea îndată eforturi pentru a se stăpîni. În conversaţie, în ciuda mariі

sale inteligențe, nu prea avea mobilitate. Gîndurile i se învîrteau adesea în mod neproductiv în jurul aceleiași teme și cu greu putea fi adus să se concentreze asupra faptelor esențiale. La plecarea din clinică, H. era plin de încredere și convins că în viitor se va putea stăpîni. Între timp, scăzuseră considerabil și conflictele sale.

Avem în fața noastră un bărbat care prezintă iritabilitatea *personalităților nestăpînite*, cu înclinație pentru explozii afective. Ori de cîte ori ceva nu mergea așa cum voia, ajungea tot mai mult într-o stare de tensiune lăuntrică care avea nevoie de descărcare. Faptul că la mînia sa se adăuga adesea o *trăsătură depresivă* nu este ceva neobișnuit. La unele personalități nestăpînite, proasta dispoziție capătă de multe ori un pronunțat caracter depresiv și poate duce în mod impulsiv la sinucidere. La aceste personalități, dispoziția depresivă, ca și starea de iritabilitate, reclamă o descărcare afectivă. Cu toată inteligența subiectului, modul lui exagerat de detaliat de a gîndi era evident, confirmînd de asemenea prezența unei firi nestăpînite. Pe de altă parte, observăm existența unor posibilități de echilibrare a predispozițiilor anormale. Subiectul nu era întru totul prada pornirilor sale afective ; atît timp cît nu existau solicitări suplimentare datorate conflictelor, el se putea stăpîni în suficientă măsură. Iritabilitatea nu l-a împiedicat să ajungă într-un post înalt, la care dealtfel a revenit după tratamentul din clinică.

La subiectul următor dominația impulsurilor și simțurilor asupra comportamentului era și mai clară, dar și el reușea să se acomodeze în viață, cel puțin în chestiunile esențiale.

KLAUS SCH., născut în 1928, de profesiune învățător, a fost la început un elev bun, dar apoi a regresat din cauza frecventei schimbări a școlii. La 32 de ani a început să urmeze un curs prin corespondență pentru a obține diploma de profesor de școală comercială, dar nu progresa prea bine cu lucrarea de diplomă. Avea numeroase obligații profesionale și multe necazuri cu găsirea unei locuințe. Într-o zi, cînd a simțit că-l cuprinde desperarea, și, în plus, soția i-a mai făcut reproșuri, a spart un geam. Altă dată, într-o ocazie

similară, a azvîrlit călimara în perete. Cînd soţia sa i-a dat să înţeleagă că ar vrea să-l interneze în spital, a început să urle de furie, pentru ca mai tîrziu să se declare de acord.

În clinică, Sch. a povestit că a parcurs un drum întortocheat pentru a ajunge la profesiunea sa. O bucată de vreme, înainte de a-şi da seama de înclinaţia sa către pedagogie, a studiat pentru a deveni pictor. Dar şi în această perioadă a dat de mai multe ori peste cap hotărîrile luate în chestiuni mai de detaliu. La 18 ani a părăsit o dată casa părintească pentru a se angaja în Legiunea străină, dar după cîteva zile s-a întors acasă. Irascibilitatea lui a dus la repetate ciocniri în căsnicie. De cîteva ori şi-a pierdut stăpînirea de sine şi şi-a pălmuit soţia. Odată, pe stradă, a tras o palmă unui om bătrîn, fiindcă acesta o ofensase pe soacra lui. După asemenea izbucniri îi era întotdeauna foarte ruşine. În profesiune era, în fond, capabil, dar chiar după spusele sale, cam pedant. Cînd voia să găsească o formulare zăbovea adesea mult la cîte un cuvînt.

În clinică s-a observat la el o tendinţă de a acorda o atenţie exagerată detaliilor. În ciuda inteligenţei sale, nu ajungea, la testul de productivitate, decît la 56 de noţiuni. De cîteva ori a manifestat o oarecare iritare. Aşa, de pildă, nu i-a plăcut că în cadrul tratamentului i s-a încredinţat o muncă. După ce a fost lămurit şi i s-a atras atenţia, s-a calmat. Era de părere că pe viitor se va putea stăpîni în mod suficient şi acasă.

Şi la acest subiect se poate observa cît de greu îşi poate tăpîni tensiunile afective. Încetineala în gîndire confirmă existenţa unei firi nestăpînite. Ea este clar vizibilă, dar nu este atît de pronunţată încît să-i pericliteze în mod serios cursul normal al vieţii.

Acum însă voi prezenta un alcoolic nestăpînit, descris de *Schirmer* în lucrarea noastră colectivă.

WILLI P., în vîrstă de 51 de ani, era de meserie lăcătuş reparator de maşini. Tatăl pacientului, mare băutor de bere, era uşor iritabil. Un frate al mamei, debil mintal, bea excesiv de mult şi la vîrsta de aproximativ 30 de ani a încercat să se sinucidă. Tatăl mamei bea de asemenea şi era extrem de irascibil. Sora pacientului, cu zece ani mai tînără, suferea de epilepsie.

Pacientul s-a dezvoltat în mod normal. În copilărie a fost totdeauna foarte liniştit ; era un elev mediu. A învăţat

lăcătuşeria şi de atunci a lucrat permanent în această meserie. Şi-a schimbat relativ de puţine ori locul de muncă.

Pubertatea a început la pacient abia la 16 ani. După cum ne-a relatat mama lui, P. s-a schimbat complet în această perioadă. Înainte era prietenos şi mai degrabă liniştit, ca să devină mai apoi iritabil şi „grosolan", iar aceste însuşiri s-au menţinut şi mai tîrziu.

P. era tăcut ; cînd nu putea evita să ia parte la o sărbătoare de familie, tăcea de obicei şi acolo. Era chibzuit în toate treburile sale („Tot ce fac, vreau să fac în tihnă") ; se culca cel mai tîrziu la orele 19 şi se scula zilnic la 4,30. În timpul liber executa cu sîrguinţă şi dibăcie toate treburile din casă, curte şi grădină. Tăia lemnele şi făcea servicii similare vecinilor, care îl preţuiau pentru hărnicia lui. P. nu lua bani pentru asemenea servicii. Cînd termina, se întorcea acasă tăcut şi posac. Mama lui spunea „Nu poate să fie cu adevărat vesel, ca alţii". Era adesea morocănos şi întotdeauna iritabil. În asemenea cazuri făcea gălăgie, ocăra, striga ; după ce-şi vărsa focul, se întorcea iarăşi tăcut şi ursuz la munca sa solitară. La locul de muncă izbutea, cu destulă greutate, să se stăpînească („să se ţină în chingi"). În asemenea cazuri tremura de iritare, nu mai era în stare să lucreze sau lucra prost, dar de cele mai multe ori nu scotea nici un cuvînt. Şeful lui povestea că, de obicei, cam trei săptămîni, lucrurile mergeau „destul de bine", pe urmă începea să fie „pus pe harţă", adică să caute parcă motive de ceartă. În momentele unor explozii de mînie şi-a bătut în repetate rînduri soţia. Cînd îi trecea, îi părea foarte rău.

A început să bea în perioada 1944—1950, ca prizonier de război în Franţa, unde lucra la nişte ţărani viticultori. „Acolo nimeni nu bea decît vin, începeam să bem de dimineaţă de cînd ne sculam" După eliberarea din prizonierat, timp de un an nu a băut alcool deloc. Nu era obişnuit decît cu vin, care pe atunci nu se găsea încă la preţuri accesibile. Apoi a început să bea bere şi rachiu ; mergea sîmbăta şi duminica la cîrciumă, unde dădea pe gît unul după altul patru pahare de bere şi patru de rachiu ; şedea de unul singur, apoi pleca grăbit. Ulterior a început să bea de unul singur. Beat, era şi mai irascibil decît atunci cînd era treaz. Se purta „ca un taur furios", îşi bătea în mod regulat soţia şi o înjura spunîndu-i cuvinte triviale, ca „scroafă, curvă, bufniţă cocoşată şi căruntă" Dacă ea cîntea, o lovea cu pumnii în obraz.

Soţia ne-a relatat aceste detalii în mici crîmpeie, întrerupîndu-se cu teamă. Spunea că dacă ar afla, P. ar omorî-o.

La acest subiect *firea nestăpînită* se poate observa cît se poate de clar. Înclinația lui spre explozii de furie este asociată cu un fel de a fi greoi. Starea morocănoasă este caracteristică pentru perioadele de supărare mai atenuată și nu trebuie considerată drept comportament permanent, deoarece în clinică P. putea să se arate destul de mulțumit. Și în momentele cînd lucra cu atîta sîrguință pe la vecini, fără să-l silească nimeni, trebuie să se fi simțit bine, căci altfel, dată fiind irascibilitatea lui, sigur că nu ar fi făcut-o. Prin sîrguința în munca fizică (această muncă îi făcea vădit plăcere) compensa în parte comportarea sa asocială. Dacă avem în vedere faptul că accesele sale de violență erau în parte datorate abuzului de alcool, putem să presupunem că fără această patimă el s-ar fi putut adapta destul de bine în viața socială.

În copilărie, capacitatea de a-și stăpîni impulsurile și sentimentele este de obicei destul de redusă; lipsește încă controlul personalității gînditoare. Din acest motiv, la personalitățile nestăpînite și la psihopații epileptoizi caracteristicile se reliefează adesea deosebit de puternic încă din copilărie. Prezint în cele ce urmează cazul unui copil descris de *Richter* în lucrarea noastră colectivă.

RENATE M., avea 8 ani și jumătate cînd a fost internată. Locuia cu tatăl ei și cu mama vitregă. Mama ei adevărată, care ne-a fost descrisă ca foarte ordonată și curată, s-a recăsătorit mai tîrziu și a născut doi copii care, după cum ni s-a afirmat, s-au dezvoltat normal. Tatăl era ușuratic, iar din punctul de vedere al sexualității, foarte instinctual. Lucra conștiincios, în general era vioi, „îi sărea repede țandăra", era irascibil. Îi plăcea să-și schimbe domiciliul, din care cauză și-a schimbat de mai multe ori și locul de muncă. Mama vitregă ținea la mica Renate și se ocupa mult de ea. Cu un an înainte de internare, din cauza dificultăților pe care le prezenta educația pacientei, ea a renunțat la postul ce-l avea.

Fetița fusese normală la naștere, dar a avut o dezvoltare cam întîrziată. În special a rămas în urmă în ceea ce privește dezvoltarea vorbirii, așa că în momentul internării mai vorbea încă cu fraze de copil mic. Pînă la vîrsta de un

an și jumătate a fost crescută într-un cămin, apoi a venit la noii săi părinți. De la 4 ani și pînă la vîrsta școlară a mers la o grădiniță. În această perioadă i s-a acordat o mare atenție, dar ea a fugit de cîteva ori de acasă în oraș, în loc să se joace în casă sau în curte. Nu prea se îngrijea de jucăriile ei și, în general, era dezordonată și neglijentă. În același timp însă, era afectuoasă și dispusă oricînd să fie dezmierdată. Uneori era morocănoasă. La două săptămîni după ce a început să se ducă la școală au și apărut primele reclamații. Renate se împotrivea oricărei dispoziții primite, se plimba în timpul orelor sau ieșea chiar din clasă, cîteodată începea să cînte și să facă pozne. Nu era însă vioaie, ci mai degrabă cam greoaie. Uneori era foarte distantă. În asemenea perioade fugea de la școală sau de acasă. Nu mărturisea motivele pentru care fugise, se mărginea să spună doar că avusese de gînd să se întoarcă imediat. Uneori pleca tîrziu la școală sau nu se ducea deloc. De cîteva ori a trebuit să fie căutată și adusă acasă de poliție. Cînd fugea de acasă sau de la școală se plimba pe străzi și se uita la vitrine. În clasa a II-a a început să fure. Lua mici sume de bani din geanta mamei sale sau de unde mai găsea, și cu acești bani își cumpăra baloane, înghețată sau zaharicale. Într-o autoservire a furat niște dulciuri. Nu recunoștea aceste fapte niciodată. Abia atunci cînd era amenințată cu pedepse severe se hotăra să mărturisească. În general, mințea mult. La reproșuri reacționa printr-o atitudine îmbufnată. Pedepsele nu aveau nici un efect. La foarte scurt timp după aceste scene părea împăcată și se comporta de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic. Cu alți copii se înțelegea bine. Avea și prietene. Numai în perioadele ei morocănoase bătea uneori copiii, fără să se poată stăpîni.

Dat fiind că escapadele ei deveneau tot mai frecvente, iar tatăl nu ajungea la nici un rezultat cu bătăile și mama nu mai știa ce să facă, Renate a fost internată în clinică. Era o fetiță normal dezvoltată pentru vîrsta ei, înaltă și zveltă. Comportamentul ei varia. De obicei era săritoare, sensibilă și prietenoasă, dar lucra încet și neglijent. Capacitățile ei intelectuale corespundeau vîrstei, însă la un nivel sub mediu. În unele zile era leneșă, posomorîtă și închisă. În această stare de spirit bătea fără motiv pe ceilalți copii internați ; o dată a lovit o fetiță cu piciorul în burtă. Nu prea lua parte la jocuri și nu era dispusă să execute mici sarcini sau misiuni sau, în orice caz, nu-și dădea nici o silință pentru a le aduce la îndeplinire. În grupa de copii prefera

societatea băieților mai mari și încerca să le stîrnească atenția umblînd pe jumătate goală. Cînd băieții întorceau capul după ea, fugea strigînd că se uitau la ea necuviincios.

Nu exista nici un indiciu pentru a presupune că acestei fetițe i s-ar fi adus un prejudiciu printr-o educație necorespunzătoare. Mama vitregă s-a ocupat sincer de Renate și o iubea. Comportamentul copilului nu s-a schimbat fundamental nici atunci cînd a fost sub influența educativă a secției de copii a clinicii noastre. Cînd Renate nu era supărată sau ispitită de ceva, era o fetiță cuminte, cu un suflet bun. Acest lucru este în general valabil și pentru copiii epileptoizi, deoarece, după cum am mai spus, la această fire se declanșează cu ușurință și reacțiile afective, pozitive din punct de vedere social. Dar ceea ce te izbea cel mai mult la ea era faptul că Renate era prada neînfrînată a tuturor impulsurilor asociale care se trezeau în ea. Pleca atunci cînd avea poftă să plece sau cînd era nemulțumită de ceva, de pildă de școală. Fura pentru ca în acest fel să-și procure dulciuri și mințea cînd se încerca să i se dovedească vinovăția. La pedepse reacționa prin furie și încăpățînare. Dacă se supăra pe copii, îi bătea imediat. La acest copil de opt ani se puteau observa și impulsuri sexuale, deoarece încerca să stîrnească atenția băieților.

Nu este chiar atît de rară la copii existența *firii epileptoide*. În secția noastră, unde sînt internați numeroși copii nedisciplinați, se găsesc aproape întotdeauna, spre neplăcerea educatoarelor, personalități de copii nestăpîniți. Numai în cazul cînd sînt mult mai mici decît Renate se întîmplă ca reacțiile impulsive, în special sub forma încăpățînării, să provoace mai mult amuzament decît greutăți. La un copil ca Renate se pune întrebarea care va fi comportamentul ei mai tîrziu în viață. Cînd se știe cît de greu influențabili sînt din punct de vedere educativ oamenii epileptoizi și cînd, din descrierea făcută, trebuie constatat că și tatăl ei are aceeași fire, nu putem nutri prea mari speranțe.

În *perioada pubertății*, cînd elementul corporal exercită o presiune asupra psihicului, se intensifică de obicei și im-

pulsurile asociale ale personalităţilor nestăpînite. Unii, care în copilărie mai erau încă suficient de adaptaţi, au acum o comportare ciudată, grosolană. Cele două fete, pe care le voi descrie acum pe scurt, au devenit bizare mai ales în perioada pubertăţii. În cazul celei dintîi prezintă interes toată familia.

MARGOT H. avea 25 de ani cînd am văzut-o. Tatăl bea încă din tinereţe şi era deseori beat. În asemenea cazuri devenea de multe ori violent şi spărgea vesela. Mama a fost adesea nevoită să încuie copiii ca să-i apere de el. E drept că şi ea bea, dealtfel era o fire dură. Lucra într-un birou. O soră a pacientei avea şi ea înclinaţii spre alcoolism, doi fraţi erau, ca şi tatăl, cunoscuţi ca beţivi şi au fost condamnaţi pentru violenţe corporale.

Pacienta era o persoană grosolană, căreia îi plăceau muncile grele. La şcoală a rămas o dată repetentă şi apoi a lucrat ca muncitoare necalificată. La 15 ani, cînd lucra la o întreprindere de transporturi, a fost atrasă la băutură şi de atunci avea înclinaţii pentru alcoolism. Cînd nu era băută, lucra cu destoinicie. În copilărie a fugit o dată de acasă, dar s-a întors singură. De două ori a plecat cu o bicicletă străină şi a lăsat-o în altă parte. Ca adultă, a furat de două ori o bicicletă — după cum spunea, pentru că i se furase bicicleta ei. Altă dată a scos portofelul din buzunarul unui bărbat care încercase să se dedea la intimităţi. A mai fost acuzată de furtul unei serviete, însă nu s-a putut dovedi nimic. Din punct de vedere sexual nu se poate spune că era de o instinctualitate neobişnuită.

Subiectul avea o inteligenţă redusă, dar nu se poate spune că ar fi fost debilă mintal. În cursul examenelor medicale avea atitudinea morocănoasă, neprietenoasă şi tăcută, specifică epileptoizilor. Devenea şi mai neprietenoasă cînd trebuia să dea informaţii despre infracţiunile pe care le comisese. Printre acestea nu se numărau acte de violenţă. Faptul că era femeie a ferit-o probabil de acest gen de reacţie epileptoidă. Tatăl şi cei doi fraţi ai ei, care aveau evident aceeaşi fire ca ea, au devenit asociali şi criminali tocmai prin acte de violenţă.

Subiectul epileptoid *Gerda R.* avea, cînd am văzut-o, 21 de ani și era o prostituată profesionistă. Fusese condamnată de șase ori pentru furturi, parte din ele comise cu prilejul relațiilor intime cu diferiți bărbați, parte cu alte ocazii. S-a întîmplat de mai multe ori să-și petreacă noaptea la un hotel și apoi să dispară fără să plătească.

Printre *prostituate* găsim adesea epileptoide. Ca urmare a unor instincte sexuale foarte puternice, ele încep devreme să aibă raporturi sexuale și același factor le determină să transforme aceste raporturi într-o profesiune. Furturile pe care le săvîrșesc se situează adesea pe același plan.

La *adolescenții epileptoizi de sex masculin* acțiunile izvorîte din instinct pot fi mai supărătoare și mai periculoase. În cele ce urmează voi prezenta un asemenea tînăr.

HANS JOACHIM Z., la vîrsta de 16 ani, cînd l-am examinat, avea deja un trecut frămîntat. De la vîrsta de 11 ani a fugit de acasă de mai multe ori și a trebuit să fie readus de poliție. E drept că, pe vremea aceea, fratele lui mai mare, care avea aceeași fire, era instigatorul. Adesea lipsea nemotivat de la școală. Cînd primea o mustrare pe care trebuiau să o semneze părinții, iscălea în locul lor. Și atunci cînd împrumuta o carte de la bibliotecă iscălea tot el cu numele unuia din părinți. Adesea poseda obiecte despre care pretindea că le-ar fi găsit, dar pe care în realitate le luase de undeva. La 15 ani a săvîrșit un act banditesc ca să-și facă rost de bani pentru cinema. A pîndit pe o stradă singuratică o femeie, a înșfăcat-o de la spate și a trîntit-o la pămînt. Cînd femeia a scăpat din mînă poșeta, el i-a luat-o și a fugit. După aceea a fost internat într-o casă de corecție, de unde a evadat după scurt timp; fugarul a vizitat-o pe bunica lui, furîndu-i cîteva sute de mărci. Din acești bani și-a cumpărat un aparat de radio și o pereche de pantofi. Reinternat în casa de corecție (avea 16 ani) a fugit din nou, împreună cu un coleg. Cei doi s-au apucat să spargă garaje, pînă ce au găsit două motociclete, cu care s-au dus iarăși la bunica lui Z. De astă dată i-a furat 1 800 de mărci, bani cu care și-a cumpărat o mapă de birou, un ceas deșteptător, două topoare, șase săgeți, un cuțit, o pereche de cărți de joc și un portofel. Colegilor săi de școală, pe care i-a întîlnit acasă, le-a împărțit sume pînă la 250 de

mărci. Un rest de 460 de mărci l-a ascuns în toaletă. Tot în aceeași perioadă a furat și o bicicletă, cu care se plimba prin oraș.

Cînd l-am examinat, tînărul era cam prost dispus și dădea informațiile cerute numai în silă. Nu voia să-și dea osteneala de a pronunța cuvintele clar, cu toate că i s-a atras atenția de cîteva ori. Totodată, rostea cuvintele rar și, în general, dădea impresia unei persoane greoaie. La testul de productivitate n-a ajuns decît la 36 de obiecte în 3 minute. Inteligența lui era satisfăcătoare. Drept motiv pentru numeroasele sale delicte, s-a mărginit să spună că școala nu-i plăcea, acasă nu putea să stea, și de bani avea nevoie. Cînd i-am investigat sfera sentimentelor întrebîndu-l la ce ține cel mai mult în viață, a devenit și mai posac ; mi-a răspuns că nu iubește pe nimeni și că nu-l interesează nimic. În cursul discuției următoare a devenit din ce în ce mai depresiv. Acum, spunea el, totul s-a sfîrșit. În trecut îl interesase chimia, însă dacă o să ajungă iar la închisoare va fi prea în vîrstă pentru a se mai apuca de studii. Era emoționat !

Se poate observa că acest tînăr ceda fără rezistență tuturor tentațiilor întîlnite. La copii și tineri dorințele se reliefează în mod normal foarte puternic, cu atît mai mult atunci cînd se adaugă această dominație anormală a impulsurilor asupra comportării. La vîrsta adultă, ceea ce poate împinge la acte criminale unele personalități nestăpînite nu sînt dorințele iluzorii, ci numai tensiunile afective mai profunde, mai ales legate de stări de iritare. La tînărul descris baza epileptoidă a comportării este confirmată și de gîndirea lentă. Apoi, este esențial faptul că am reușit să scoatem la iveală sentimente normale, ceea ce denotă, desigur, că acestea erau doar acoperite de sfera instinctuală.

Criminalii epileptoizi sînt caracterizați adesea în expertizele medicale drept oameni reci, lipsiți de sentimente. Aceasta se datorează faptului că din brutalitatea cu care a fost săvîrșită crima se conchide în mod cam simplist că vinovatul nu este capabil de sentimente normale. Impresia se întărește atunci cînd epileptoidul reacționează cu iritație la examinare și dă răspunsuri morocănoase, cînd normal ar

fi fost să manifeste căință. Dacă i se vorbește însă cum trebuie, atunci se poate cunoaște viața lui sufletească reală. O asemenea viață a existat chiar și la brutalul asasin pe care îl voi descrie mai jos.

Lui HORST D., născut în 1936, i s-a făcut prima expertiză medicală la 17 ani, cînd devenise criminal pentru prima dată ajungînd aproape să omoare un bătrîn. Medicul care a efectuat expertiza a ajuns la următoarea concluzie : „Are un nivel intelectual foarte scăzut, fără a fi însă un debil mintal. Este surprinzătoare totala lipsă de sentimente a acestui tînăr, care nici acum nu regretă actul de violență săvîrșit decît pentru motivul că «îl bagă pe viață la zdup»".

La școală, D. a rămas de două ori repetent pentru că învăța greu și deseori chiulea. Tatăl său era la război, iar mama era incapabilă să-i țină piept. În timp ce ar fi trebuit să fie la școală, fura adesea lucruri de mîncare, de mai multe ori și rufe, pe care le revindea. După un furt de găini a fost internat într-o instituție de reeducare, de unde a fugit și s-a întors acasă. Odată a fost bătut de patru copii. Drept ripostă, a luat o greblă care îi era tocmai la îndemînă și l-a lovit atît de puternic în cap pe unul dintre băieți, încît i-a provocat răni grave. Cu ocazia ceremoniei de confirmare a băut o sticlă de vin și s-a îmbătat. Apoi a muncit ca lucrător necalificat, cînd în agricultură, cînd în industrie. Schimba des munca și bea mult alcool.

La 16 ani a furat într-un magazin un portmoneu dintr-o poșetă. La 17 ani era birjar. Într-o zi a luat cu trăsura două fetițe care se duceau la școală. Pe drum a avut față de ele purtări obscene.

La 17 ani și jumătate locuia în aceeași odaie cu un bărbat de 73 de ani cu care se certa mereu. Odată, acest bătrîn l-a învinuit că i-ar fi furat o pereche de mănuși care, în realitate, nu fuseseră decît rătăcite. Bătrînul avea o memorie cam slabă, asemenea acuzații s-au repetat destul de des și de aceea D. era furios pe el. Într-o zi a văzut că bătrînul are 50 de mărci. Cînd, ceva mai tîrziu, a intrat în cameră și l-a văzut dormind lîngă sobă, s-a gîndit că banii i-ar prinde bine pentru cinematograf. A luat un vătrai și l-a lovit pe bătrîn în cap. Acesta și-a pierdut imediat cunoștința. D. l-a tîrît într-o cămăruță învecinată — după cum afirmă, ca să nu-l mai aibă în odaia sa. L-a mai lovit de două ori cu pumnul în obraz, deoarece avea impresia că

bătrînul nu murise încă. După aceea a dat de mîncare vitelor şi a vrut să plece cu cele 50 de mărci, dar a fost arestat înainte de a se fi putut îndepărta. Victima avea o rană gravă deschisă la cap şi o fractură a craniului, dar a scăpat cu viaţă.

Următorii cinci ani — adică pînă la vîrsta de 23 de ani — D. a stat la închisoare. La 24 de ani s-a căsătorit, iar la 25 de ani se găsea din nou în faţa justiţiei pentru maltratarea soţiei sale, pe care o bătuse şi o călcase în picioare. La 26 de ani a divorţat. Sub influenţa alcoolului a mai avut o mulţime de încăierări. După beţie lipsea adesea de la lucru.

La vîrsta de 27 de ani, fiind sub influenţa alcoolului, a început să se certe cu un individ, tot un alcoolic, care îi reproşa delictele comise. Puţin timp după aceea, cei doi — care nu se cunoşteau decît superficial — s-au întîlnit într-o zi pe cînd se întorceau acasă venind de la bodegă. Horst a început din nou cearta. Voia să se răzbune pentru nişte afirmaţii ale celuilalt şi imediat l-a lovit. Cînd celălalt i-a întors lovitura, D. l-a izbit atît de puternic cu legătura sa de chei, încît tovarăşul lui de drum s-a prăbuşit la pămînt. Încercînd să se ridice, el striga : „Cîine, am să te denunţ !" Horst i-a răspuns : „O să-ţi arăt eu cine-i cîine !" şi l-a lovit pe celălalt de cîteva ori cu cizmele în obraz. Cînd acesta şi-a ridicat braţele ca să se apere, Horst l-a mai izbit o dată cu picioarele. Cînd rănitul nu se mai mişca şi de-abia mai gemea slab, D. s-a îndepărtat, iar victima a murit chiar acolo din cauza gravelor răni la cap. La interogatoriu subiectul le-a declarat poliţiştilor că a fost furios pe victimă pentru că-l denumise „puşcăriaş şi seducător de minore". La început nu avusese intenţia să-l maltrateze atît de tare. „Cînd mi-a spus însă că mă denunţă, nu mi-a mai păsat ce se întîmplă cu el şi de aceea am dat în el şi cu piciorul".

Cu ocazia examenului medical efectuat de mine am putut constata că D. are o inteligenţă redusă, fără a fi un debil mintal. În timpul explorării era prost dispus şi tăcut. Cînd am început să vorbim despre delictele sale, a devenit şi mai prost dispus. La reproşul că după toate aparenţele nici nu regretă fapta sa îngrozitoare, a răspuns evaziv. Spunea că orice ar face, tot nu l-ar mai putea învia pe mort. Se putea constata că nu voia să se gîndească la fapta sa. Vorbea şi despre cantitatea de alcool pe care o consu-

mase și care era într-adevăr considerabilă, lucru ce nu l-a împiedicat însă să aibă o amintire clară a tot ce făcuse.

Am încercat să aflu atitudinea morală a subiectului, independent de delicte. Atunci a devenit mai prietenos și mi-a povestit că întotdeauna a avut raporturi foarte bune cu frații și surorile sale. Adesea a venit în ajutorul fratelui său mai mic, cînd acesta se certa cu alții. I-ar părea foarte rău dacă frații, surorile sau părinții săi ar duce-o greu. Întotdeauna se înțelegea foarte bine cu animalele. Ținea la vacile pe care trebuia să le mulgă. Pe cai îi trata bine, nu folosea niciodată biciul, pe care nici nu-l lua cu el. Caii nechezau ori de cîte ori îl vedeau apropiindu-se de ei. De multe ori s-a certat cu alți vizitii cînd aceștia băteau caii, dar ei i-au răspuns că asta nu-i treaba lui. Odată, un vizitiu, căruia i s-au rupt hamurile unuia dintre cai, voia să scoată numai cu celălalt cal căruța încărcată din cîmpul de sfeclă. Vizitiul lovea mereu calul ca să pornească. D. a încercat mai întîi zadarnic să-l oprească, să nu mai bată calul, dar apoi și-a deshămat propriii cai și a scos căruța celuilalt din cîmp. După cum spunea, și cu copiii era întotdeauna bun. Aducea adeseori bomboane copiilor surorii sale și ei îl iubeau.

Chiar atunci cînd devenea prietenos, D. continua să rămînă ursuz și zgîrcit la vorbă. Făcea impresia că este greoi în toate cele. La testul productivității s-a confirmat încetineala ideației sale, deoarece nu a fost în stare să enumere decît 28 de obiecte în 3 minute. În meseria sa însă, părea să fie destul de iute. Ultimul său șef îi lăuda ușurința cu care înțelegea lucrurile și D. însuși spunea că termină treaba mai repede decît ceilalți.

Și la acest subiect se conturează imaginea unei personalități nestăpînite, mai bine zis a unui *psihopat epileptoid.* El chiulește adesea de la școală, fură, fuge de la instituția de reeducare, se apără cu grebla împotriva mai multor copii, rănindu-l grav pe unul din ei. La ceremonia confirmării se îmbată, în meserie este nestatornic, nu rămîne mult timp în același loc și, totodată, devine alcoolic. Faptele lui obscene față de niște copii se potrivesc cu firea lui dominată de impulsuri. La vîrsta de 17 ani aproape că omoară un om care l-a supărat prin comportarea lui și ai cărui bani l-au tentat. În sfîrșit, la 27 de ani, sub influența alcoolului, lovește cu brutalitate un om care îl întărîtase. La amenințarea acestuia

că îl va denunța, furia lui ia asemenea proporții încît îl omoară cu lovituri de picior.

Dar subiectul nu trebuie văzut numai prin prisma acestei comportări îngrozitoare. Firea lui nu este caracterizată corect dacă susținem că este total lipsit de sentimente. Numai atunci cînd sentimentele lui sînt copleșite de afecte, subiectul apare ca „un om fără suflet". Cînd este calm, nu se poate constata că ar fi rece și insensibil. A fost foarte impresionant modul în care a vorbit despre purtarea sa blîndă cu animalele, cum le iubește și le compătimește cînd alții se poartă brutal cu ele. Faptul că este săritor și dornic să ajute reiese din exemplul citat, cînd a pus propriii săi cai la dispoziția altui vizitiu. Stăpînit de afecte, se dovedește fără îndoială mult mai brutal decît tovarășii săi de lucru, care maltratează animalele dar nu comit acte de violență față de oameni. Cînd sînt calmi, camarazii săi dau dovadă totuși de mai multă insensibilitate decît el. Nu trebuie să ne lăsăm induși în eroare nici de faptul că personalitățile epileptoide nu iau propriuzis atitudine față de crimele lor. În felul lor impulsiv, ele caută să îndepărteze din conștiință ceea ce s-a întîmplat și nu mai poate fi schimbat. O căință autentică presupune meditație, reflectare, prin care să fie apreciată întreaga gravitate a faptei comise. Epileptoizilor nu le este proprie reflecția. Cînd li se reproșează faptele săvîrșite, se indispun, reacționînd prin proastă dispoziție, provocată de faptul că li se reamintesc acțiuni la care nu vor să se gîndească serios. Acest lucru este valabil în special pentru tineri, care au o mai mare înclinație spre pripeală decît adulții. Așa s-a făcut că prima expertiză medicală a ajuns la concluzia că subiectul nostru are față de faptele sale o atitudine ce dovedește o pronunțată insensibilitate.

Firea epileptoidă ne este confirmată la acest subiect de încetineala ideației și de testul productivității. Inteligența lui redusă se încadrează și ea în acest tablou. Aspectul fizic întregește structura epileptoidă, pacientul fiind vînjos și de conformație clar atletică.

Ţinînd seama de asasinul descris mai sus, am putea să bănuim că aceste *personalităţi primitive* de tip epileptoid nu au participat pînă la capăt la evoluţia care l-a adus pe om la o convieţuire civilizată. La ei nu pare să se fi dezvoltat complet acel strat filogenetic superior al psihicului uman, datorită căruia raţiunea începe să domine impulsurile şi instinctele.

Fiecare strat avînd o natură complexă, este firesc ca anomaliile să apară uneori numai într-o componentă parţială. Astfel, unii oameni au un fel de a fi categoric *greoi*, fără a manifesta însă vreo înclinare spre mînie sau nestatornicie. Chiar în cazuri în care trăsătura lor de caracter specifică este foarte pregnantă, aceşti oameni reacţionează încet, cu o mare inerţie, ca epileptoizii, dar, oricît de amănunţit i-am examina, nu putem constata nici urmă de iritabilitate sau impulsivitate. Şi în viaţă ei vădesc o adaptare bine pusă la punct ; ei nu-şi schimbă locul de muncă, ba chiar manifestă un deosebit ataşament faţă de poziţia în care au prins rădăcini. Sîntem tentaţi să credem că datorită acestui fel de a fi, greoi, ei dispun şi pe plan profesional de o mobilitate redusă, ceea ce-i face să se caracterizeze nu prin nestatornicie, ci mai degrabă prin contrariul ei.

Există, de asemenea, oameni care nu prezintă decît o *exagerată detaliere a gîndirii*, asemănătoare cu ceea ce constatăm la epileptoizi. Comportamentul lor general nu se caracterizează prin încetineală ; nu găsim la ei nici un indiciu de inerţie spirituală. Adesea îi întîlnim chiar în poziţii înalte. Ei nu sînt însă în stare să expună o situaţie fără să menţioneze o mulţime de circumstanţe lăturalnice cu totul nesemnificative se simt totdeauna datori să ia lucrurile de departe şi să facă digresiuni, care, deşi nu se referă la nimic esenţial, au totuşi o oarecare legătură cu tema discuţiei. Ei nu ezită, de asemenea, să repete o mulţime de lucruri pe care le-au mai spus odată, numai pentru a avea prilejul să dea o formulare ceva mai adecvată. Cred că toţi cei ce participă la şedinţe cunosc prea bine acest tip de oameni. Încă din clipa cînd s-au înscris la cuvînt ştii că va trebui să te

înarmezi cu multă răbdare pentru a-i asculta pînă la capăt. Ca psihiatri știm că, atunci cînd trăsătura specifică a acestor oameni capătă o pregnanță deosebită, avem în față exact ceea ce putem constata la cei care prezintă o exagerată detaliere a gîndirii de natură epileptoidă. Cunoscînd pe acești oameni mai îndeaproape, nu ne va mira să aflăm că manifestă în reacțiile lor afective o anumită lipsă de stăpînire de sine. Mulți însă nu prezintă decît o excepțională amănuntime în gîndire.

În concluzie, s-ar părea că ceea ce, în cazul unei pregnanțe puternice se poate manifesta ca o psihopatie epileptoidă, duce, în cazul unei pregnanțe reduse, numai la un comportament general mai greoi sau doar la o exagerată detaliere a gîndirii. Dealtfel, nu se poate vorbi despre prezența concomitentă a celor trei trăsături — comportamentul greoi, insuficienta stăpînire de sine și exagerata detaliere a gîndirii — ca despre o necesitate psihologică lăuntrică. Numai empiric s-a putut constata că toate trei constituie componentele unei anumite structuri a personalității.

Combinații ale trăsăturilor de caracter accentuante

Dacă împărțim trăsăturile firii omenești în însușiri ale *caracterului* și însușiri ale *temperamentului*, atunci cele de care ne-am ocupat pînă acum aparțin mai ales primei categorii. Ele determină în special felul aspirațiilor, în timp ce de temperament depind ritmul și profunzimea reacțiilor afective. O linie precisă de delimitare nu există însă ; *Kretschmer* și *Ewald* o situează în mod diferit. Dacă vrem, putem considera drept o trăsătură de temperament și firea nestăpînită, la care impulsurile și reacțiile afective trec într-un mod exagerat pe primul plan. Pe de altă parte, se poate arăta că la personalitățile emotive sentimentele altruiste sînt mai puternice decît cele egoiste, astfel încît se schimbă însăși direcția aspirațiilor. Așadar, faptul că eu consider trăsăturile demonstrative, hiperexacte, hiperperseverente și nestăpînite ca însușiri ale caracterului, iar trăsăturile pe care le voi descrie

mai jos ca aparţinînd temperamentului nu are un caracter obligatoriu.

Dacă cunoaştem trăsăturile simple, din ele putem deduce în parte structura combinaţiei acestora. Dar tocmai în domeniul trăsăturilor de caracter unele asociaţii prezintă particularităţi atît de clare încît trebuie discutate separat. Tendinţa rezultată dintr-o anumită trăsătură poate să se întărească, să slăbească sau să prezinte variaţii. Nu se poate spune dinainte în ce mod va decurge interacţiunea, de exemplu, cum se îmbină la acelaşi om iritabilitatea tipică unei personalităţi hiperperseverente cu iritabilitatea caracteristică unei personalităţi nestăpînite sau ce anume rezultă dacă un individ este în acelaşi timp hiperexact şi nestăpînit. Concluziile trebuie să le tragem din experienţa practică. De aceea voi prezenta, pe bază de observaţii concrete, unele combinaţii ale trăsăturilor de caracter descrise mai sus.

— O combinaţie între firea *demonstrativă* şi cea *hiperexactă* nu există. Explicaţia este că aceste firi reprezintă contraste în cadrul aceleiaşi sfere de reacţii. Capacitatea de a refula din conştiinţă chestiuni cu încărcare afectivă şi care nu pot fi rezolvate complet este în primul caz sporită, iar în cel de-al doilea redusă. În cazul în care ar exista amîndouă trăsăturile, nu ar putea rezulta decît o medie normală. Observaţiile, pe care le putem face pe scară foarte mare la pacienţii noştri, ne confirmă că nu există om care să posede în acelaşi timp cele două trăsături. Vom înţelege şi mai bine acest lucru dacă vom ţine seama de faptul că personalităţile demonstrative sînt pripite în decizii, pe cînd cele hiperexacte sînt reflexive, ajungînd numai cu greu să ia o decizie chiar atunci cînd în mod obiectiv nu există nici un motiv de ezitare.

— Un interes deosebit prezintă combinaţia dintre firea *hiperperseverentă* şi cea *demonstrativă*, întrucît în acest caz efectele se pot manifesta în direcţii diferite. Slăbiciunea istericului poate fi, pînă la un anumit grad, compensată de perseverenţa paranoidului, dar tot atît de bine se poate să capete şi forme deosebit de regretabile. Explicaţia se găseşte în dublul aspect social al firii paranoide — fire care predispune

la realizări deosebite, dar și la o combativitate sterilă. În această combinație tendința din urmă se poate observa în mod deosebit de impresionant la nevroticii cu sinistroză, care nu se mărginesc să simuleze simptome de boală prin refulare isterică, dar luptă totodată cu o perseverență paranoică pentru recunoașterea acestor simptome ca manifestări ale unor boli autentice. Voi cita un caz descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

FRIEDA W., în vîrstă de 55 de ani, a urmat un curs de modiste, după care a lucrat în blănărie. A schimbat mai multe locuri de muncă, în fiecare lucrînd timp de mai mulți ani. La 26 de ani s-a măritat cu un maistru blănar. A lucrat mai întîi în magazinul soțului ei, pe urmă într-un alt magazin ca reprezentant comercial cu remiză, iar apoi cîtva timp la asigurările sociale, unde a avut o muncă de teren. După spusele fiicei sale, nu a manifestat niciodată un prea mare entuziasm pentru muncă. Începea munca plină de zel și mîndrie, dar la puțină vreme după aceea înceta lucrul, declarînd fie că munca este prea grea, fie că ceilalți voiau să o exploateze. În cea mai mare parte a timpului ducea gospodăria, dar și aici solicita adesea ajutor. Prin cicăleli și irascibilitate îi făcea soțului ei viața amară. Adesea, după un conflict se băga în pat și făcea pe bolnava. Din cauza purtării ei, soțul lipsea mult de acasă; în cele din urmă și-a găsit o prietenă. La 50 de ani doamna W. a cerut divorțul, deoarece nu putea suporta mojiciile „muierii", care locuia în aceeași casă. După divorț l-a dat în judecată pe fostul ei soț pentru ca acesta să-i cedeze un mantou de blană. Din cauza emoțiilor și a surmenajului a început să aibă ameteli. Se simțea incapabilă de muncă și a făcut cerere pentru acordarea unei pensii. Cererea i-a fost însă respinsă. A făcut contestație, dar răspunsul la aceasta a fost de asemenea negativ. Nu și-a reluat munca, ci trăia din ceea ce-i dădea fostul ei soț.

La 54 de ani a suferit un accident provocat de frînarea prea bruscă a unui tren. Despre desfășurarea și urmările accidentului există declarații contradictorii ale pacientei. Singura declarație obiectivă este aceea făcută de infirmiera care a văzut-o pe doamna W. la puțin timp după accident la postul de prim-ajutor din gara centrală. Potrivit declarațiilor ei, doamna W. avea mai multe „cucuie" în regiunea occipitală. Cu ocazia primei examinări medicale nu s-a putut face nici o constatare importantă. S-a socotit însă posibil ca

durerile de cap de care se plîngea să provină de la accident. La examinarea oftalmologică nu s-a găsit nimic care ar justifica „slăbiciunea ochilor sau a nervului optic" despre care vorbea doamna W. Ea se considera grav prejudiciată şi a cerut despăgubiri.

Acum pretindea că a fost lovită în tren de un geamantan care îi căzuse în cap şi că a fost proiectată cu spatele de peretele compartimentului. Spunea că i s-a făcut imediat greaţă şi că-i curgea sînge din nas şi din gură. Nu şi-a pierdut complet cunoştinţa, aşa încît îi auzea vorbind pe ceilalţi călători. Infirmiera de la punctul sanitar din gară a condus-o pînă la tramvai, pentru că avea dureri mari în tot corpul. La o zi sau două după accident, pacienta s-a dus la medic din cauza durerilor generalizate şi a slăbirii vederii la ochiul stîng.

Cu ocazia examinării se plîngea de incapacitate de muncă. Pretindea că datorită accidentului a devenit infirmă, fără să precizeze de ce anume suferă. Mai susţinea că o inflamaţie a pielii în jurul ochiului stîng, care a fost tratată dermatologic, ar proveni tot din accident. Din punct de vedere obiectiv nu s-a constatat nimic altceva de natură patologică.

Pacienta avea o atitudine ostilă şi se afla într-o stare de mare tensiune. Ne arăta un dosar voluminos cu care voia să dovedească atît succesele ei profesionale, cît şi leziunile pe care le-a suferit din pricina accidentului. Se considera prejudiciată nu numai de calea ferată, din vina căreia suferise accidentul, dar şi de fostul ei soţ, care, pretindea ea, instiga oamenii împotriva ei.

Doamna W. a descris cu mare lux de amănunte antecedentele ei şi în special felul în care s-au desfăşurat evenimentele cu ocazia accidentului. Se contrazicea foarte des în declaraţii şi în cursul convorbirii a trebuit să i se atragă în repetate rînduri atenţia că în fraza precedentă a făcut o afirmaţie pe care în următoarea o retracta. Cînd era făcută atentă asupra unei asemenea greşeli, trecea peste ea cu o remarcă superficială.

Cînd vorbea despre calea ferată şi despre medicii care i-au respins cererile sau despre fostul ei soţ, se înfuria, acuza pe toată lumea că nu-i acordă drepturile ce i se cuvin şi ameninţa că va face reclamaţii la forurile superioare dacă nu i se vor da despăgubiri. Apoi încerca de fiecare dată să facă o impresie bună asupra medicului examinator, spunînd că cei care o examinaseră pînă atunci nu erau destul de

pricepuți și că acum a ajuns în sfîrșit la locul potrivit, unde suferințele ei sînt înțelese.

La acest subiect se poate constata de-a lungul întregii vieți *trăsătura isterică* a firii, cu o tendință de a evita dificultățile vieții și în special munca. Pînă la divorț, victima a fost mai ales soțul ei. După aceea a încercat să obțină de la stat ajutorul pe care soțul nu i-l mai putea da în măsură suficientă. Alături de trăsătura isterică poate fi constatată și cea *paranoidă*. Cît timp a fost căsătorită era certăreață, iar după divorț și-a dat soțul în judecată. În lupta ei pentru pensie s-au combinat apoi ambele trăsături. Încerca acum să prezinte simptome de boală și lupta cu îndîrjire pentru ca acestea să fie recunoscute. La început nu căuta decît să obțină o pensie de invaliditate. Mai tîrziu, profitînd de un accident neînsemnat, s-a străduit să obțină pensionarea, ca o consecință a acestuia. Latura pozitivă a hiperperseverenței nu iese deloc în evidență la acest subiect, fie pentru că slăbiciunea isterică a constituit de la început o piedică în activitatea ei, fie pentru că i-au lipsit împrejurările exterioare pentru a-și satisface ambiția prin realizări deosebite. În cel mai bun caz, putem presupune că în tinerețe, cînd pacienta mai încerca să lucreze cu rîvnă, era ocazional împinsă de ambiție la realizări pozitive.

O dezvoltare mai favorabilă survine mai ales în cazul cînd ambiția de a se impune (caracteristică oamenilor hiperperseverenți și, sub altă formă, de asemenea celor demonstrativi) își găsește în suficientă măsură împlinirea. Cînd sînt apreciați, cînd găsesc o ocupație care nu numai că le aduce succese, dar le dă și prilejul de a fi în centrul atenției, atunci personalitățile hiperperseverente-demonstrative realizează adesea timp îndelungat lucruri bune. *Bergmann*, care în lucrarea noastră colectivă a înfățișat personalitățile combinat-accentuate, ne descrie următorul subiect :

LIESBETH H., în vîrstă de 56 de ani, se manifesta încă din copilărie ca o fire suspicioasă și ranchiunoasă, așa încît nu avea raporturi bune cu colegele ei de școală. Se simțea tot-

deauna desconsiderată în raport cu alţi copii. Cînd a devenit mai mare i s-a dezvoltat mult ambiţia, astfel încît a progresat repede în meseria ei de vînzătoare şi a devenit o lucrătoare respectată. Prelua cu plăcere multă muncă de la şefii ei, dar în cercul colegilor nu era iubită din cauza comportamentului său certăreţ şi ranchiunos şi pentru că voia cu orice preţ să aibă întotdeauna dreptate.

La vîrsta de 24 de ani, în urma unei decepţii în dragoste, a avut o reacţie isterică, jucînd rolul de femeie bolnavă şi lăsîndu-se îngrijită şi compătimită de mama sa. După scurt timp s-a reîntors însă la meseria sa şi în următorii ani, petrecuţi relativ fără conflicte, a avut, graţie năzuinţei sale de a se afirma, realizări bune în întreprindere. Nu a reuşit însă să găsească contactul cu sexul opus. Abia la vîrsta de 50 de ani a avut încă o dată o legătură erotică şi, puţin timp după aceasta, cea de a doua decepţie. Doi ani mai tîrziu i-a murit mama. Pacienta a intrat în menopauză şi de atunci avea diferite neplăceri fizice. Acum, fiind achizitoare, nu putea să-şi îndeplinească îndatoririle profesionale la fel de bine ca înainte. Şi-a dat seama de insuficienţa sa, dar nu s-a putut decide să renunţe la postul ei şi să preia altul mai uşor. Cînd un nou şef a vrut să-i vină în ajutor, ataşîndu-i „o forţă tînără", ea a considerat acest ajutor drept un semn de desconsiderare a îndelungatei sale munci în întreprindere. A reacţionat într-un mod grosolan demonstrativ, căzînd la pămînt cu un ţipăt puternic. Apoi a spus că are tulburări ale mersului. S-a lăsat condusă acasă cu un taxi, etalîndu-şi după aceea cu mare satisfacţie simptomele bolii. Cînd a fost internată în clinica noastră a venit cu o listă a bolilor ei aşternută pe 8 pagini ; folosea ca sprijin la umblat un baston, o umbrelă sau un cărucior de copil.

În decursul tratamentului psihoterapeutic s-a putut constata dorinţa vădită de a fi pensionată. Am reuşit să înlăturăm treptat simptomele isterice, dar a rămas o rezistenţă lăuntrică. În cele din urmă, pacienta s-a declarat de acord să accepte din nou o ocupaţie. N-am izbutit însă să-i procurăm o slujbă în care să se poată evidenţia, ca în aceea pe care o ocupase anterior. Aşa încît a avut o recidivă la scurt timp după ieşirea din clinică.

Acest subiect părea să fie mulţi ani în şir mai pronunţat *paranoic* decît *isteric*. Încă din copilărie se simţea persecutată ; la vîrsta adultă ţinea cu orice preţ să i se dea dreptate şi era ranchiunoasă. Prin străduinţa ei izvorîtă din ambiţie

a ajuns să ocupe un post important. Dar încă la vîrsta de 24 de ani a reacţionat în mod isteric la o decepţie în dragoste. După vîrsta de 50 de ani s-a evidenţiat tot mai clar tendinţa de „a se refugia în boală". Putem vedea adesea cum personalităţi hiperperseverent-demonstrative în deplină posesiune a puterilor dau dovadă de ambiţie, dar sînt lipsite de capacitatea de a reacţiona normal în caz de eşec. Prin munca lor, ele pot ajunge în asemenea perioade să se bucure de prestigiu, ceea ce constituie un imbold permanent pentru ambiţia lor. Cînd, cu vîrsta, munca devine mai greu de executat şi nu le mai procură acelaşi prestigiu ca înainte, hiperperseverenţa face cu uşurinţă o cotitură spre susceptibilitate. Hiperperseverentul caută vina pentru scăderea randamentului său fie la alţii, fie în boală. Astfel, această trăsătură a personalităţii se îmbină acum cu tendinţa isterică de eschivare. În felul acesta se explică *eşecul tardiv* al personalităţilor hiperperseverent-demonstrative. Această femeie ambiţioasă, care a reuşit în profesie prin munca sa, dezvoltă la o vîrstă mai înaintată o nevroză a pensionării. Bineînţeles, acest eşec la vîrstă înaintată nu are loc în toate cazurile. Unele personalităţi isterico-paranoide şi-au consolidat atît de bine postul important pe care-l ocupă, încît se pot menţine în el chiar atunci cînd forţele lor au scăzut, reuşind în felul acesta să-şi satisfacă năzuinţa de a se impune.

Cînd ne aflăm în faţa manifestărilor unei firi demonstrative, practica medicală ne îndeamnă adesea să ne gîndim la „refugiul în boală". S-ar putea ca aceasta să aibă o anumită justificare, deoarece astăzi, cînd în cazul unei sănătăţi precare oamenii au asigurată îngrijirea necesară, această formă a reacţiei isterice este într-adevăr foarte frecventă. Într-o situaţie grea, în cazul unui conflict sau chiar cînd nu este vorba decît de dorinţa de a-şi face viaţa mai uşoară, este aproape firesc ca o personalitate de acest fel să considere că boala îl scapă de toate grijile, că astfel nu mai are nici o răspundere, ci se va bucura de compătimire şi îngrijire ; în ipoteza unei boli mai îndelungate, poate avea pretenţii la asigurări sociale, poate conta pe o pensie. Chiar dacă

nu ar exista această formă de îngrijire, unii isterici tot s-ar refugia în boală, și anume în cazul în care ar putea conta pe compasiunea și asistența altora ; numărul lor ar scădea însă foarte mult. Reacțiile isterice ar îmbrăca atunci mai frecvent alte forme. O asemenea formă a reacției isterice o constituie *necinstea față de alți oameni,* necinste care aduce foloase pentru sine și pagubă celorlalți. Voi descrie în continuare o pacientă care, similar celei de mai sus, a fost ani de-a rîndul foarte cumsecade, pentru ca să devină apoi o escroacă.

ANITA B., născută în 1907, era încă din școală foarte sîrguincioasă. Mai tîrziu s-a calificat ca secretară și a progresat în profesiune grație muncii depuse. În cele din urmă, a ajuns într-un post important de referent. Se bucura de toată încrederea șefilor ei, încredințîndu-i-se în plus sarcini onorifice, pe care le îndeplinea cu plăcere. O expresie a aprecierii de care se bucura a fost faptul că i s-a încredințat sarcina onorifică de a încasa și administra banii de cotizații din întreprindere. Doamna B. nu era iubită de colegii săi. Era arogantă, făcea caz de realizările ei și dădea întotdeauna de înțeles că e foarte prețuită de șefi. Cum acest din urmă lucru era adevărat, nimeni nu se opunea comportamentului ei plin de pretenții. În viața sa particulară, doamna B. era foarte exigentă. Voia să posede în gospodărie tot ce sporea confortul și făcea impresie asupra musafirilor. Față de alții își dădea aere de distincție, din care cauză avea multe cheltuieli.

În 1962 s-a observat că era cam dezordonată în administrarea banilor ce i-au fost încredințați. Nu s-a dat însă prea multă importanță acestui fapt, deoarece i se cunoștea destoinicia și nimănui nu i-a trecut prin minte că ar putea fi necinstită. În acea perioadă s-a procedat la schimbarea modului de predare a banilor proveniți din cotizații, împrejurare din care nu rezulta imediat o situație clară. În perioada de tranziție nu se știa încă precis unde anume trebuia doamna B. să depună banii. Cum, din cauza gestiunii sale dezordonate, ea tot nu se mai putea descurca, n-a mai depus nici un ban. O bucată de vreme ținea banii în dulapul ei de la birou, iar apoi a început să ia din ei acasă și să-i folosească pentru nevoile sale proprii. Abia patru ani mai tîrziu au fost descoperite delapidările. Între timp cheltuise pentru sine o bună parte a banilor încasați.

La examenul medical, doamna B. a avut o atitudine încordată și suspicioasă. Cînd venea vorba despre delictele comise de dînsa, devenea ostilă. Pretindea că totul nu ar fi fost decît o eroare din partea ei. Cînd nu i se dădea crezare, se arăta și mai neprietenoasă și ofensată, ca o femeie nevinovată căreia i s-ar face reproșuri nejustificate. Cînd i se prezentau dovezi din care reieșea clar vinovăția ei, așa încît nu mai erau posibile subterfugii, ea nega pur și simplu dovezile. Cînd i se citeau procesele-verbale care consemnau într-un mod obiectiv faptele ei, lua o atitudine ofensată și nu mai dădea nici un răspuns. După ce medicul i-a făcut unele aluzii că ar fi posibilă existența unei tulburări psihice, s-a procedat la un test de inteligență cu care subiectul, contrar atitudinii sale anterioare, a fost cu plăcere de acord. Deși la un test anterior se constatase o inteligență ireproșabilă, de data aceasta ea a căzut într-o gravă „imbecilitate aparentă". Trebuia să se gîndească timp îndelungat la cele mai simple întrebări, a durat destul de mult pînă a putut răspunde corect la întrebarea cît face „3 × 3" sau „5 × 5". Repetarea cifrelor 5, 6 și 1 i-a reușit abia după strădanii repetate. La alte întrebări declara de cele mai multe ori că nu știe să răspundă, deși, în mare parte, erau întrebări la care anterior răspunsese. În cursul testului de inteligență, atitudinea neprietenoasă și aproape dușmănoasă a dispărut complet. Subiectul avea acum atitudinea unei persoane foarte necăjite de eșecul ei, ba chiar de cîteva ori a fost pe punctul de a izbucni în lacrimi. O nouă încercare de a o face să-și recunoască vinovăția a readus imediat atitudinea ostilă.

Aici este vorba de o femeie care prin capacitățile ei a ajuns să ocupe un post important. Obiectiv vorbind, performanțele ei erau foarte bune. Și, în plus, ea s-a mai evidențiat prin faptul că era dispusă să preia munci suplimentare. Ceea ce o imboldea era în mod vădit *ambiția*. Acest lucru este confirmat de atitudinea ei arogantă față de colegi, ceea ce, din păcate, nu au observat superiorii ei, care nu-i vedeau decît calitățile. *Trăsătura demonstrativă* a personalității ei poate fi de asemenea observată din antecedente, deoarece comportarea ei exprimă dorința de a se impune. Datorită acestei a doua trăsături a personalității ei deveneau posibile delictele. Subiectul ar fi trebuit să se gîndească mereu că delapidările vor fi descoperite într-o bună zi. Ar fi fost nor-

mal ca ea să nu mai aibă o clipă de liniște. Dar grație darului ei de a refula tot ce-i era dezagreabil, trăia mulțumită și își continua fraudele. La examenul medical s-au putut constata, într-un mod foarte impresionant, cele două componente ale firii sale : trăsătura hiperperseverentă, exprimată de respingerea dușmănoasă, și cea demonstrativă, ilustrată de imbecilitatea aparentă pe care a prezentat-o. În funcție de atitudinea subiectului, acesta putea fi considerat cînd paranoic, cînd isteric.

Combinația firii hiperperseverente cu cea demonstrativă poate fi constatată *încă din copilărie* și are o influență în parte pozitivă. Copiii de acest fel sînt adesea foarte silitori la școală și se mențin ca atare, în ciuda unor posibile reacții de eschivare. Prețuirea de către învățători și educatori îi ferește de eșec. În alte cazuri se observă că din cauza trăsăturii isterice, ambiția se transformă în dorință de a se impune în societate și pentru a o satisface se recurge la metode necinstite. Voi descrie mai jos un copil la care predomină această din urmă dezvoltare. El a fost prezentat de *Zeller* în lucrarea noastră colectivă.

ROLF H., născut în 1952, a fost internat în staționarul nostru la nouă ani. Mama lui este divorțată de tatăl copilului și manifestă o tendință clară de a se impune. Tatăl ținea cu orice preț să aibă întotdeauna dreptate.

Acasă era supus unui regim sever cu care nu se prea împăca. La școală performanțele lui R. erau bune, chiar foarte bune, dar cu disciplina stătea prost. Fiind certat pentru aceasta, de cîteva ori s-a întîmplat să-i spună învățătorului : „Boule !". Tot timpul născocea prostii, făcîndu-i pe copii să rîdă, dar, pe de altă parte, aceștia se simțeau stingheriți în munca lor de clovneriile lui excesive. Cînd se certa cu cineva, se putea înfuria în așa măsură încît lovea cu brutalitate. În timpul lecțiilor se plimba adesea prin clasă și făcea năzbîtii. Era foarte viclean și își tachina și supăra colegii de clasă în fel și chip. Rezultatul a fost că lui R. i se imputau și fapte pe care nu le săvîrșise, căci toată școala cunoștea comportamentul lui huliganic. Cu timpul, colectivul de copii îl respingea în asemenea măsură încît de multe ori era „snopit în bătaie de întreaga clasă". R. avea o aversiune deosebită pentru fete, din cauză că douăsprezece dintre ele

se uniseră şi îl băteau cînd tulbura lecţiile. Ele îl strigau : „Rolf nătîngul face-n pantaloni !" Ca prieteni nu avea decît copii care erau tot atît de dificili ca şi el.

În secţia noastră aspira la o poziţie de prim rang şi încerca cu orice preţ să preia rolul de conducător. În acest scop mintea fără scrupule. Odată, după o învoire de sfîrşit de săptămînă, el a afirmat în cercul de copii că a fost în Uniunea Sovietică şi drept dovadă arăta nişte creioane colorate sovietice, povestind în mod amănunţit peripeţiile din timpul „călătoriei lui". Mai tîrziu a reieşit că tatăl lui vitreg se întorsese tocmai dintr-o călătorie în Uniunea Sovietică de unde-i adusese creioanele colorate. Cînd i s-au înfăţişat minciunile lui, nu s-a lăsat impresionat. Faţă de adulţi încerca întotdeauna să facă impresie bună, fără să se sinchisească de adevăr. Din cauza atitudinii sale impertinente şi voluntare avea numeroase certuri. Zilnic se bătea şi se certa cu alţi copii. Cît timp a stat în secţia noastră de copii nu s-a ajuns însă la o acţiune colectivă a copiilor împotriva lui.

Aici avem de-a face cu un băiat de nouă ani, plin de *ambiţie,* fapt care îi era de folos pentru obţinerea unor performanţe şcolare bune şi foarte bune. Se străduia însă deosebit de mult să ajungă în centrul atenţiei, să fie recunoscut drept conducător în cercul copiilor. Notele bune erau insuficiente pentru aceasta şi, în consecinţă, a încercat să-şi dea importanţă printr-o atitudine nedisciplinată şi tot felul de năzbîtii şi obrăznicii. Se poate recunoaşte *trăsătura isterică.* Ea este confirmată şi de viclenia şi minciunile lui. Cînd nu reuşea să-şi impună voinţa, reacţiona în mod paranoic, se înfuria şi se bătea. Simptomele maladive au apărut la acest băiat încă de la vîrsta de patru ani ; încă de atunci voia să fie în centrul atenţiei şi povestea întîmplări născocite. Este posibil ca în educaţia lui să se fi făcut greşeli care au agravat atitudinile lui patologice. Ne mai putem gîndi şi la faptul că de la tatăl său, care ţinea să i se dea întotdeauna dreptate, băiatul a moştenit hiperperseverenţa, iar de la mamă, care simţea necesitatea de a fi în centrul atenţiei, firea demonstrativă.

Efecte grave se pot observa uneori atunci cînd o fire *hiperperseverentă* se combină cu una *nestăpînită,* deoarece

fiecare dintre aceste trăsături — şi cu atît mai mult combinarea celor două — poate genera reacţii afective violente.

Voi cita cazul unui bărbat, descris de *Bergmann* în monografia sa (nu în lucrarea noastră colectivă). Am cunoscut şi eu personal subiectul.

WILLI W., 30 de ani, a fost internat în 1957 în clinica de neuropsihiatrie, fiind considerat periculos pentru societate.

Tatăl său era foarte irascibil. Pentru orice fleac nu numai că-i bătea brutal cu biciul pe cei trei copii ai săi, dar în furia sa oarbă se dezlănţuia şi împotriva mobilierului. Nu admitea să fie contrazis. Într-o zi, cînd unul din băieţi a zîmbit la o remarcă a lui, a luat o farfurie şi a spart-o în capul acestuia. Şi fraţii lui erau iritabili.

W. era şi el încă din tinereţe iritabil, bănuitor şi, chiar de la începutul căsniciei, gelos. După şase ani de căsnicie au început să apară dificultăţi mai serioase. În perioada în care urma cursurile serale ale unui liceu pentru a-şi lua bacalaureatul, soţia sa a încercat de mai multe ori să-l aştepte la terminarea cursurilor. Dar numai rareori a reuşit să-l întîlnească, pentru că W. folosea adesea o altă ieşire. Soţia a devenit geloasă şi la începutul lunii februarie 1955 a intentat acţiune de divorţ. Cu o zi înainte de termenul de împăciuire s-au împăcat, iar procedura divorţului a fost suspendată pe cinci luni. Apoi femeia s-a mutat la nişte rude, dar într-o bună zi s-a întors în apartamentul comun. S-a ajuns la acte de violenţă. Ea şi-a atacat soţul cu o pungă de piper, iar el i-a fracturat osul nazal. După cele întîmplate, la 9 mai 1955 divorţul a fost pronunţat. La 10 mai 1955 W. a distrus camera ei de dormit, după care s-a prezentat la poliţie, unde a fost arestat. A fost condamnat la închisoare. Cum era însă un bun muncitor miner, a fost pus în libertate înainte de termen, la 19 decembrie 1955. Intenţiona să se întoarcă la soţia sa. Aceasta însă, fără să-şi facă mutaţia, plecase la 15 decembrie 1955 în Germania de Vest. Printr-o scrisoare trimisă de consiliul municipal din oraşul G., W. i-a aflat adresa. A plecat acolo şi s-a împăcat cu ea. În noiembrie 1956 între pacient şi fosta sa soţie a intervenit o altă femeie. După trei săptămîni subiectul s-a certat cu prietena sa, aşa încît această legătură a încetat. S-a întors imediat la fosta sa soţie, rugînd-o să revină la el, lucru pe care însă ea nu l-a mai acceptat. Acum W. o pîndea în fiecare zi în drumul ei spre grădiniţa unde lucra. În ajunul Cră-

ciunului i-a spart ferestrele de la camera de dormit. În zilele următoare a făcut mereu încercări de a o recîştiga. Nereuşind, i-a spart la 4 ianuarie 1957 fereastra de la bucătărie, iar în noaptea următoare încă o fereastră de la dormitor. La 5 ianuarie, în timpul prînzului, a intrat prin efracţie în pivniţă, iar de acolo a întîmpinat-o pe fosta sa soţie care se întorcea de la muncă şi a bătut-o. La 7 ianuarie a aşteptat-o în apropiere de grădiniţă. Ea a chemat poliţia şi subiectul a fost arestat.

Din declaraţiile soţiei reiese că W. nu admitea să fie contrazis. Din punct de vedere sexual era foarte excitabil şi brutal. Cînd ea s-a înapoiat din Germania de Vest, după numai trei săptămîni au reînceput certuri serioase, cu toate că W. nu locuia încă la fosta sa soţie. Într-o zi i-a spus, în prezenţa altor persoane, că şi-a găsit o altă femeie. Soţia lui considera această afirmaţie ca un neadevăr. În ultima vreme îl putea vedea adesea aşteptînd-o în faţa locului ei de muncă, începînd de la 8 dimineaţa şi pînă după-amiază. De multe ori ea a încercat să sară repede într-un tramvai ca să scape de el, dar el alerga după tramvai înjurînd-o.

În clinică, pacientul a declarat că o iubeşte foarte mult pe soţia sa, că este gelos şi, ca toate rudele din partea tatălui său, iritabil. Spunea că nu vrea să trăiască în libertate fără soţia sa, preferînd să fie aruncat în închisoare, deoarece el poartă vina că ea s-a înstrăinat de el ; că îşi considera dragostea lui trecătoare pentru cealaltă femeie drept o mare vină faţă de fosta lui soţie, care, din această cauză, s-a îndepărtat şi mai mult de el. Faptul acesta îl irită atît de mult, încît ar vrea s-o omoare. „Cînd mă înfurii — spunea el — nu mai ţin seama de nimic !"

Acest subiect era o *personalitate hiperperseverentă*, care dintotdeauna a manifestat înclinaţii spre suspiciune şi gelozie. De aceea în raporturile sale cu soţia a ajuns la o dezvoltare paranoică, dezvoltare care pînă în cele din urmă a dat naştere — într-o succesiune caracteristică — unui sentiment de *dragoste-ură*. Astfel se explică, în parte, violenţele sale. Adeseori se pot însă observa la el nu numai acţiuni premeditate, dar şi izbucniri afective necontrolate. Ţelul său era să-şi convingă soţia să se întoarcă la el. Din punctul de vedere al comportamentului paranoid, este de înţeles că pentru a-şi atinge ţelul voia să recurgă în parte la violenţă. Dar

atunci cînd i-a fracturat osul nazal, cînd a distrus mobila, cînd spărgea ferestrele, nu mai avem de-a face decît cu izbucniri de furie oarbă. Putem spune că din atitudinea paranoidă pornea imboldul spre violenţă, dar *firea epileptoidă* era cea care determina desfăşurarea acţiunilor. Faptul că era un om *condus de impulsuri* reiese şi din aceea că, în ciuda puternicei legături afective faţă de soţia sa, W. s-a încurcat un timp cu o altă femeie. Dacă ţinem seama şi de comportarea sa rezonabilă în clinică, putem vedea într-un mod impresionant în ce măsură afectele unui om, în special ale unei personalităţi paranoide şi epileptoide îl pot duce pe alte drumuri decît ar voi el însuşi. Tatăl său trebuie să-i fi semănat sub raportul iritabilităţii brutale.

Tensiunile afective defavorabile care rezultă din combinarea firii *hiperperseverente* cu cea *nestăpînită* se manifestă de obicei *încă din copilărie.* În cele ce urmează voi descrie un băiat la care acest lucru se poate observa foarte clar. Şi mai rebel a fost un alt băiat, pe care l-am descris în lucrarea *Kinderneurosen u. Kinderpersönlichkeiten.* Acest băiat, prezentat mai jos, a fost descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

WOLFGANG D., în vîrstă de 8 ani, a fost adus în clinica noastră încă din anul 1961, din cauza unor mari tulburări de comportament. După spusele părinţilor, el voia să-şi impună voinţa prin forţă. Cînd i se refuza ceva, avea accese de furie extrem de violente.

Din rapoartele şcolare reiese că Wolfgang avea o purtare extrem de rea. La mustrări, avertismente şi pedepse reacţiona negativ. Avea o atitudine îndărătnică şi agresivă. Notele proaste nu-l impresionau. În asemenea cazuri el se simţea nedreptăţit, azvîrlea cărţile şi caietele pe jos şi lovea în dreapta şi în stînga cu mîinile şi picioarele. De mai multe ori s-a întîmplat să-şi verse furia pe colegi. Pe dirigintă o ameninţa : „Dacă am să capăt o notă proastă, să vedeţi ce-o să păţească Viktor W." Pacientul şi acest Viktor se băteau mereu. Diriginta clasei nu se simţea în stare să-l stăpînească pe copil. El opunea în general o mare rezistenţă dispoziţiilor date de profesori, se tăvălea pe jos, zgîria şi muşca. Cînd se credea nedreptăţit, era în stare să înceapă să urle cît îl ţinea gura.

În octombrie 1962, un medic a certificat că băiatul avea de cîteva zile accese de demenţă furioasă şi că, în consecinţă, tratamentul la domiciliu nu mai era posibil. La şcoală, atunci cînd era vorba de teme care-l interesau, lucra o bucată de vreme bine, după care avea iarăşi accese de furie şi de violenţă, aşa încît disciplina şi munca întregii clase erau grav periclitate. Odată, Wolfgang a rănit un coleg cu creionul ; de asemenea, împungea cu peniţa pe colegii săi de clasă şi arunca pe jos gustările lor. Cînd, în sfîrşit, profesorul i-a luat toate obiectele mobile, a început să ameninţe cu pantoful în mînă. Cîteva zile înainte de internare răsturnase mese şi scaune şi urla şi ţipa.

În timpul tratamentului din clinica noastră s-a aflat că tatăl şi mama copilului se înfuriau uşor şi uneori îl şi băteau. Băiatul opunea rezistenţă şi încerca să-şi impună voinţa ; odată, s-a repezit înfuriat la tatăl său, încercînd să-l sugrume.

În ciinică, băiatul a fost de la început foarte încordat, aproape duşmănos. Era foarte pornit împotriva şcolii, unde pretindea că nu s-ar bucura de aprecierea pe care o merită. În special una dintre profesoare se purta, după părerea lui, întotdeauna urît cu el. La început a încercat să-i instige pe copiii din secţie, pe urmă s-a străduit să aibă rol de conducător şi îi comanda pe alţi copii mai mici. Pe de altă parte, se bucura cînd era lăudat pentru ceva. S-a integrat acceptabil şcolii şi avea performanţe satisfăcătoare. Această stare favorabilă nu dura însă niciodată mult. Din motive cu totul neînsemnate se ajungea la stări de iritare în timpul cărora era complet nestăpînit. În asemenea ocazii băiatul putea să strige, să urle şi, cuprins de o furie violentă, să bată un alt copil. Iritabilitatea sa a mai scăzut, ce e drept, în timpul tratamentului, cînd raporturile noastre cu el au devenit destul de bune şi cînd i-am putut satisface în oarecare măsură năzuinţa de a se afirma, dar nu am putut ajunge niciodată să obţinem de la el o comportare constantă.

Cum ambilor părinţi „le sărea ţandăra“ foarte repede, e sigur că din punct de vedere pedagogic nu l-au tratat în mod consecvent, dar gravele izbucniri afective ale copilului nu pot fi explicate prin aceste greşeli de educaţie. Izbucnirile lui au atins grade extrem de ridicate la şcoală, iar în secţia noastră de copii nu au putut fi decît imperfect stăpînite. Băiatul se înfuria din motive neînsemnate, violenţa şi bruscheţea acestor accese indicînd o *fire epileptoidă*. Afectul nu

era însă numai impulsiv, dar şi dura mult, ceea ce indică o *perseverenţă paranoică*. Dealtfel, ea se vădea clar şi din comportamentul băiatului care se credea nedreptăţit la şcoală, îndeosebi de o profesoară, şi riposta printr-o atitudine duşmănoasă. În cursul tratamentului nostru am reuşit să acţionăm asupra componentei pozitive a firii paranoice şi să-l stimulăm pe băiat la performanţe autentice, dar izbucnirile afective reveneau mereu. Elementul *paranoic* era mai uşor influenţabil decît cel *epileptoid*. Că nici înainte ambiţia nu cedase complet locul susceptibilităţii reieşea din faptul că, în ciuda comportării sale îngrijorătoare, băiatul continua să aibă la şcoală rezultate destul de bune. Atunci cînd copiii nestăpîniţi care nu sînt în acelaşi timp şi hiperperseverenţi devin nedisciplinaţi la şcoală, ei încetează de obicei să mai fie atenţi şi să înveţe.

Iritabilitatea *epileptoidă* impulsivă poate deveni deosebit de periculoasă cînd e asociată cu pripeala *isterică* în decizii. În acest caz tensiunile afective duc deosebit de uşor la fapte. Printre cei ce au comis acte de violenţă şi care se află sub observaţia mea există mai mulţi cu acest fel de fire combinată. Unul din ei devenise asasinul copilului său nou-născut.

ERNST SCH., născut în 1937, aştepta împreună cu soţia sa naşterea celui de-al doilea copil, nedorit de el. Sch. ar fi dorit să-şi cumpere mai întîi o căsuţă şi un garaj pentru maşina sa. A încercat s-o convingă pe soţie să-şi provoace un avort, dar ea nu a acceptat. După ce soţia a născut, el a înfăşurat copilul într-un halat de baie şi l-a lăsat aşa pe podea pînă s-a sufocat. Apoi l-a învelit în hîrtie de ambalaj, l-a scos din casă şi l-a depus în zăpadă.

Pe cînd fusese elev, subiectul a suferit mult de pe urma bombardamentelor. O dată a rămas repetent. Mai tîrziu, în perioada pregătirii profesionale, a dat dovadă de aptitudini destul de bune. A urmat o şcoală profesională în specialitatea de constructor de caroserii şi a obţinut diploma de muncitor calificat. A fost întotdeauna un lucrător capabil. Pînă în momentul cînd, la 26 de ani, a săvîrşit crima, a ocupat tot timpul acelaşi post. N-a fost judecat şi condamnat niciodată.

Potrivit celor povestite de familie, era deosebit de iute la mînie. Cînd se înfuria, lovea pe cei din jur şi s-a întîmplat să azvîrle cu mîncarea de pereţi dacă nu-i plăcea. Şi la locul de muncă i se cunoştea iritabilitatea, dar acolo nu devenise niciodată agresiv. Era foarte îndemînatic şi cîştiga mai mult decît aproape toţi colegii săi. S-ar putea să nu-şi fi schimbat locul de muncă tocmai pentru că cîştiga bine acolo, căci era foarte avid de bani. Maşina şi-a cumpărat-o din banii cîştigaţi de el. Cîteodată, făcea pe clovnul pentru a-i amuza pe colegii săi de muncă.

În urma examinărilor mele, am constatat că subiectul dispune de o inteligenţă satisfăcătoare, fiind însă totodată extrem de greoi. Vorbea lent, făcea adesea pauze, punea întrebări referitoare la ceea ce îi spuneam şi, în general, nu avea mobilitate. La testul de productivitate nu a ajuns decît la 38 de obiecte. În discuţia pe care am avut-o cu el asupra crimei sale s-a vădit mai puţin firea lui greoaie, care nu ne putea împiedica să stabilim o atmosferă de înţelegere reciprocă, cît faptul că avea mereu tendinţa de a ocoli fondul întrebărilor. Se străduia mereu să-şi atenueze vina şi totodată să camufleze această tendinţă, adăugînd că, bineînţeles, nu dorea să-şi găsească scuze. În loc să răspundă la întrebări, devia discuţia spre lucruri fără importanţă. Cînd stăruiam însă asupra unei întrebări concrete, era în stare să îndruge minciuni grosolane. Susţinea că pînă la naşterea copilului crezuse că soţia sa îşi va provoca totuşi un avort, că nu chemase moaşa fiindcă nu mai era timp sau, cum susţinea mai tîrziu, pentru că crezuse că nu era vorba decît de un avort. Că mătuşa lui, căreia îi dusese pe fetiţa sa de trei ani, nu-l întrebase de ce îi aducea copilul la 4 noaptea. Cînd povestea asemenea lucruri se antrena uneori în relatarea lor detaliată, în ciuda firii sale greoaie, trăind vădit ceea ce inventa. Cînd îi atrăgeam atenţia asupra inepţiilor grosolane pe care le debita, nu se arăta jenat decît scurt timp, după care născocea iar o scuză. Din cînd în cînd îşi exprima cu fraze patetice mirarea că nu era niciodată crezut.

Atitudinea lui s-a schimbat cu totul cînd am adus vorba despre ocupaţiile sale preferate în timpul liber. Avea porumbei călători şi iepuri de casă, de care se ocupa mult. Pe lîngă aceasta, maşina juca în viaţa lui un rol important. Ieşea rar, deoarece se simţea cel mai bine în familie. Despre soţia sa vorbea cu dragoste adevărată. Cînd vorbeam despre copilul lui de trei ani, la care ţinea foarte mult, i se umpleau imediat ochii de lacrimi.

Firea lui greoaie şi lentă, în combinaţie cu iritabilitatea indică la acest subiect o *fire nestăpînită.* Din punctul de vedere al constituţiei fizice, corespundea acestui tip : era îndesat, lat în spate şi cu faţa dură. Pe de altă parte, permanentele lui minciuni şi înfrumuseţări nu erau decît expresia străduinţei lui de a se dezvinovăţi cît mai mult cu putinţă — lucru ce ar fi, omeneşte, lesne de înţeles ; nu exista însă nici o posibilitate de dezvinovăţire, starea de fapt fiind fără echivoc. Naturaleţea cu care mintea de fiecare dată, siguranţa pe care o afişa în asemenea cazuri şi care nu putea fi zdruncinată prin dovezile aduse decît în mod trecător, precum şi incapacitatea de a recunoaşte neverosimilitatea celor spuse de el arată că nu mintea în mod conştient, ci că, mai mult sau mai puţin, credea în propriile sale poveşti. Din toate acestea reieşea *firea sa demonstrativă,* confirmată şi de atitudinea patetică pe care o manifesta din cînd în cînd. Din cele ce relata despre comportarea sa în întreprindere, şi mai ales din faptul că făcea uneori pe clovnul rezultă, de asemenea, o înclinare demonstrativă.

Cele două trăsături s-au conjugat atunci cînd subiectul a săvîrşit fapta sa oribilă. Copilul care urma să se nască era un obstacol în calea dorinţelor lui. Vedea cu o furie crescîndă că soţia nu-şi provoca un avort. Cum nu s-a produs o iritare acută, e probabil că, în ciuda firii sale epileptoide, fapta nu ar fi avut loc dacă pripeala lui isterică în luarea deciziilor nu l-ar fi făcut să înlăture orice reflecţie raţională.

— Atunci cînd o fire *hiperperseverentă* se combină cu una *hiperexactă,* acest lucru poate fi foarte avantajos din punct de vedere social. Dintr-o asemenea combinaţie pot rezulta adesea performanţe peste medie. Tendinţa egoistă, proprie hiperperseverenţei, este atenuată de tendinţa altruistă a hiperexactităţii. Ambiţia ar dori să înlăture pe alţii din drum, susceptibilitatea ar dori să învinuiască pe alţii, dar conştiinciozitatea face ca omul să se gîndească din timp la posibilitatea vinei proprii. Combinarea acestor factori împiedică dezvoltarea unui arivism brutal şi lipsit de scrupule, dar nu

înăbuşă aspiraţiile valoroase. Dacă pornim de la hiperexactitate, constatăm de asemenea că efectele ei negative sînt ţinute în frîu cînd se adaugă cealaltă componentă. Ezitarea neproductivă înaintea oricărei decizii se reduce atunci cînd ambiţia împinge spre succes. Astfel, există numeroşi oameni care se fac remarcaţi prin destoinicia lor şi, în acelaşi timp, posedă o bună adaptabilitate socială, în ciuda faptului că sînt atît hiperperseverenţi cît şi hiperexacţi. Ei năzuiesc să progreseze în profesiune, avînd totuşi grijă ca acest ţel să nu fie atins în detrimentul altora. Stăruinţa firii hiperperseverente şi, în mai mare măsură, meticulozitatea celei hiperexacte cer ca munca să fie bine executată. Dezvoltările paranoice care duc spre o atitudine duşmănoasă faţă de cei din jur sînt de asemenea ţinute în frîu de o trăsătură anancastă. În schimb, există o dezvoltare în care se întîlnesc amîndouă tendinţele : este vorba de dezvoltarea nevrotică, al cărei punct central îl constituie frica. După cum am văzut, anancaştii au o înclinaţie spre dezvoltări hipocondrice şi în mod similar, deşi în măsură mai redusă, şi paranoizii. În acest fel devine uşor de înţeles că *mulţi hipocondrici sînt totodată hiperexacţi şi hiperperseverenţi.* Prin urmare, există şi aici posibilitatea unor efecte negative ale firii combinate — nu în sensul unui comportament asocial, dar totuşi în sensul unei sănătăţi deficiente şi a unei capacităţi de muncă reduse. În dezvoltarea nevrotică vom constata că la asemenea personalităţi tendinţa anancastă de aţîţare a afectelor şi tendinţa paranoică de cumulare a afectelor acţionează împreună în aceeaşi direcţie.

Voi prezenta mai jos un subiect care manifestă amîndouă tendinţele : o mare destoinicie şi seriozitate, precum şi o predispoziţie de îmbolnăvire nevrotică. A fost descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

ALBIN D., născut în 1918, s-a distins încă din şcoală prin sîrguinţa sa. A avansat de la postul de vînzător la acela de director adjunct, pentru ca, în cele din urmă, după o recalificare, ca profesor, să devină directorul unei şcoli cu 1 900 de copii şi inspector şcolar raional. În acelaşi timp avea dife-

rite funcţii onorifice care îl solicitau mai mult decît ar fi trebuit. El se descria ca fiind un om sensibil şi iritabil. Nu suporta nedreptăţile. Cînd afla despre o nedreptate îşi susţinea cu multă energie punctul de vedere ; intervenea însă mai mult pentru interesele altora decît pentru ale sale. Prin atitudinea sa de apărare a dreptăţii îşi făcuse adesea duşmani. În plus, era foarte conştiincios, exact şi conştient de obligaţiile sale. Începea orice muncă în mod sistematic şi chibzuit ; îi venea foarte greu să o întrerupă şi ţinea să o ducă neapărat la bun sfîrşit. Avea tendinţa de a recontrola, avînd adesea îndoieli, dacă a făcut totul cum se cuvine. Îşi controlează întotdeauna încă o dată notele întocmite în vederea referatelor ; se întoarce înapoi în biroul său pentru a verifica dacă a încuiat totul. Cînd se duce în pivniţă după cărbuni, verifică de fiecare dată cu multă grijă dacă a stins lumina electrică.

La vîrsta de 10 ani a fost martorul unei întîmplări : un camarad de aceeaşi vîrstă, foarte încălzit după un joc de fotbal, a băut apă şi a murit pe loc. De atunci, subiectul nu a mai băut niciodată apă rece, nici chiar mai tîrziu, în timpul serviciului militar, cînd, după lungi marşuri, era foarte însetat. După acest eveniment nu s-a mai simţit în stare să viziteze cimitire sau să asiste la înmormîntări. Cînd auzea vorbindu-se de moarte, devenea anxios. În perioada serviciului sanitar militar, îi lăsa pe camarazii săi să îndepărteze morţii. Îi era frică să intre într-o secţie de boli contagioase. Altfel se simţea bine. Începînd din 1960, subiectul s-a îmbolnăvit destul de frecvent de tromboza venelor de la picioare, ultima dată în 1962. Era adesea scăldat în sudoare, tremura şi avea tulburări cardiace ; chiar după ce i se vindecase tromboza, nu îndrăznea să iasă în stradă. Credea că are o afecţiune cardiacă şi nu mai era în stare să lucreze.

La început, pacientul s-a arătat cam sceptic faţă de tratamentul psihoterapeutic din secţia noastră. Mai tîrziu s-a lăsat îndrumat şi s-a întors la postul de răspundere pe care-l deţinea, fără a mai prezenta simptomele bolii sale.

Avem în faţa noastră un subiect care prin muncă a ajuns departe. Ambiţia, care, datorită susceptibilităţii existente, trebuie considerată drept expresie a unei *hiperperseverenţe*, a constituit forţa motrice. Iar *exactitatea* sa l-a împiedicat să devină arogant şi l-a ajutat să fie în relaţii bune cu subalternii. Cînd tromboza de care a suferit i-a trezit temerile,

dezvoltarea nevrotică evocată mai sus, rezultat al ambelor componente, l-a dezechilibrat.

Un interes deosebit trebuie să trezească întrebarea : ce efecte poate avea coincidența unei *firi nestăpînite* cu o *fire hiperexactă*, dat fiind că aceste două firi sînt în oarecare măsură antagonice. Ar fi de crezut că și aici se ajunge la un echilibru asemănător aceluia menționat în cazul combinării trăsăturilor hiperexacte cu cele demonstrative. În acel caz era însă vorba de contraste din același domeniu psihic ; firea nestăpînită și cea hiperexactă aparțin însă unor domenii funcționale cu totul diferite. Problema dacă cineva se hotărăște repede sau încet se rezolvă într-o sferă psihică mult mai înaltă decît întrebarea dacă va da sau nu urmare unui impuls. Cu toate acestea, prudența în luarea hotărîrilor poate influența atitudinea față de impulsuri, omul străduindu-se în general să-și păstreze stăpînirea de sine. În alte cazuri putem găsi cele două trăsături ale firii coexistînd, în mod ciudat, fără nici o relație între ele : cînd una este activă, cealaltă nu este perceptibilă. Acest mod de reacție separată se poate observa mai ales la persoane foarte tinere, cînd temeinicia anancastă nu a avut încă timp suficient să-și imprime influența pînă în sfera impulsurilor. Un subiect pe care îl voi descrie în continuare pare să demonstreze acest lucru.

VOLKMAR E., născut în 1945, de meserie mecanic, părea, după spusele familiei sale, să nu fi moștenit exactitatea tatălui său. Acesta din urmă este foarte conștiincios, nu are liniște pînă nu este totul în regulă. Dacă îi lipsește măcar un bănuț din casă, poate sta ore întregi să socotească, sacrificîndu-și somnul. Subiectul nostru a fost leneș la școală, adesea nu-și făcea lecțiile sau și le făcea abia dimineața, înainte de începerea orelor. Și în alte privințe nu era punctual, adesea nu se întorcea seara acasă și trebuia să fie căutat. Pedepsele nu au avut nici un efect. Își ținea lucrurile în dezordine. Ce-i drept, uneori era, din contră, foarte exact. Camera lui trebuia curățată cu meticulozitate o dată la două săptămîni. Se întîmpla destul de frecvent să aibă îndoieli dacă a încuiat ușa după sine și se întorcea să verifice. Ne spunea : „Mă împinge conștiința, altfel n-am liniște". Față de copiii de aceeași vîrstă cu el era foarte iritabil. Se

înfuria imediat, începea să tremure din tot corpul şi, adesea, să lovească pe cei din jur. În aceste cazuri îşi pierdea complet controlul de sine şi-i lovea chiar şi pe cei care erau mai puternici decît el, deşi ştia dinainte că va fi învins. De aceea a şi fost deseori snopit în bătaie.

De la vîrsta de 13 ani a început adesea să aibă gînduri obsesive. Cînd intra un tren în gară, îşi imagina că ar trebui să treacă repede peste şine în faţa trenului ; atunci citea iute un afiş ca să nu-şi pună în aplicare intenţiile. Odată, stînd în faţa ferestrei unui balcon închis, a spus : „Cel mai mult mi-ar plăcea să sar jos". Cînd era într-un turn avea idei similare, imaginîndu-şi că ar cădea peste alţi oameni. De aceea, de mult nu se mai urca în turnuri. Cîteodată, cînd este împreună cu altcineva, simte tentaţia de a-l pălmui. Uneori, văzînd un automobil, se gîndeşte : „Acum o să sar pe capotă". Cînd în spatele lui vine un vehicul, se gîndeşte cîteodată că trebuie să ajungă într-un anumit loc pînă în momentul cînd vehiculul îl va întrece.

La vîrsta de 15 ani subiectul a început să fure. De mai multe ori a furat la şcoală mărunţişuri de care avea nevoie cînd meşterea cîte ceva. Odată, împreună cu alt băiat, a făcut o spargere la o familie cunoscută şi a furat un aparat de radio. În anii ce au urmat, asemenea furturi s-au mai repetat de cîteva ori. La vîrsta de 18 ani au încetat. La 20 de ani subiectul era bine adaptat din punct de vedere social. Lucra ca mecanic şi îşi făcea munca bine. Iritabilitatea s-a menţinut. El însuşi ne-a confirmat că atunci cînd se irita dintr-un motiv oarecare nu se putea stăpîni decît foarte greu. Nu a mai avut însă complicaţii din această cauză. Gîndurile obsesive de odinioară nu le mai avea aproape deloc, dar a devenit foarte exact în conduita generală de viaţă. Acasă, ca şi la întreprindere, controla adesea dacă totul este în ordine.

Constatăm că în prima parte a adolescenţei subiectul *fusese anancast şi totuşi fura.* E o constatare neobişnuită ; se ştie că necinstea nu este compatibilă cu conştiinciozitatea personalităţilor hiperexacte. În schimb, acţiunile lui, rezultate impulsiv din tentaţii exterioare, corespundeau comportării care poate fi observată la tinerii epileptoizi. Ele par să se raporteze la *cea de-a doua trăsătură a firii sale.* Aşadar, între cele două înclinaţii nu s-a stabilit nici o legătură : cînd se ivea o tentaţie, el îi ceda ca o personalitate *nestăpînită,*

fără nici o reținere ; cînd din punct de vedere afectiv se afla într-o perioadă de calm, ieșea la iveală ezitarea *anancastă*. Abia odată cu maturizarea personalității a ajuns la un oarecare echilibru. Ca tînăr, E. era încă iritabil, dar a învățat să se stăpînească ; exactitatea lui nu mai ducea la gînduri obsesive propriu-zise, ci doar la exagerat de multe controale în munca profesională. Astfel a devenit, ceea ce nimeni n-ar fi crezut, asemănător tatălui său hiperexact. Dacă înclinația lui anancastă s-a manifestat în anii de după pubertate sub formă de gînduri obsesive, acest lucru se datorește poate faptului că în această perioadă are loc trecerea omului de la extraversiune la introversiune. S-ar putea ca la acest tînăr această schimbare să se fi desfășurat la început într-un mod mai exagerat decît normal, așa încît a dus la o înclinație mai mare de a se ocupa de sine însuși. Meditațiile obsesive sînt destul de frecvente în timpul pubertății.

Cîteodată, tendințele unei firi *nestăpînite* și ale unei *firi hiperexacte* coexistă chiar la vîrstă adultă *fără nici un raport între ele*, ceea ce ne arată următorul subiect.

FRANK F., născut în 1942, era de meserie muncitor chimist calificat. Tatăl său era în toate chestiunile foarte exact, dar în tinerețe a băut destul de des. Putea să reacționeze impulsiv, țipa cînd era furios și își bătea des copiii.

Subiectul a fost silitor la școală. Învăța destul de greu. A ajuns totuși să absolve învățămîntul general. La 10 ani a fugit de acasă în urma unei supărări, dar s-a întors singur. În timpul uceniciei a fugit de cîteva ori de la întreprindere cînd se supăra chiar pentru lucruri neînsemnate. Accese de furie nu avea decît rareori. La supărare nu devenea numai furios, dar și morocănos. De aceea, prefera să se retragă în singurătate. Chiar și la 20 de ani avea obiceiul ca, atunci cînd era iritat, să fugă de acasă sau să plece într-o călătorie. Odată a lipsit cîteva zile, așa încît părinții lui, la care continua să mai locuiască, au fost foarte îngrijorați. Își petrecuse nopțile într-o tabără.

Cînd nu era iritat, F. se dovedea un muncitor de nădejde. Era chiar deosebit de exact. Tatăl său îl îndemna adesea să nu mai fie atît de meticulos. El controla dacă în casă totul era în regulă, dacă ușile și gazul erau închise.

În societate era cam inhibat, deoarece se gîndea mereu că ar putea să spună ceva greşit.

La 18 ani subiectul a început să bea. La 25 de ani a fost internat în clinica noastră pentru o a treia cură de dezintoxicare. De fiecare dată avea în timpul curelor cele mai bune intenţii, recunoştea, în perioadele calme, cît de mult îşi periclita viaţa din cauza băuturii, dar după o scurtă abstinenţă recădea de fiecare dată în vechiul păcat. Motiva acest lucru prin faptul că este adesea deprimat, că nu mai e în stare să se bucure de nimic şi atunci începe să bea fără să mai stea mult pe gînduri. După ultima cură de dezintoxicare la care a fost supus în clinica noastră, urmată de o îngrijire atentă, F. a devenit abstinent. Este de sperat că va rămîne aşa şi în viitor.

Printre *alcoolici* sînt puţini *anancaşti.* Aceştia din urmă sînt atît de exacţi în îndeplinirea obligaţiilor lor, încît consideră alcoolul drept o primejdie directă şi refuză să bea chiar cantităţi moderate. Dacă, în ciuda hiperexactităţii lui, F. a devenit totuşi un băutor cronic, acest lucru se datoreşte cu siguranţă celei de-a doua componente a personalităţii sale. Avea dintotdeauna o înclinaţie spre acţiuni impulsive, în special pentru fuga de acasă, şi a fost întotdeauna foarte iritabil. Ca personalitate *nestăpînită,* el era în pericol de a deveni un alcoolic cronic, dar natura lui anancastă ar fi trebuit să-l apere, deoarece, chiar în combinaţie cu o altă trăsătură, cea anancastă nu apare aproape niciodată la alcoolici. Dacă F. nu a ajuns, sau a ajuns numai cu întîrziere la o suficientă autodisciplinare, aceasta se datora, poate, faptului că avea înclinaţii nu numai pentru stări de iritare, dar şi pentru stări depresive. Deprimarea predispune şi mai mult la o remediere prin alcool decît supărarea, care se poate descărca şi în alt mod. În indispoziţiile sale mai vechi, cînd fugea de acasă dar nu avea accese de furie, se putea observa o trăsătură depresivă, pe lîngă iritabilitate. Am văzut că acest lucru nu este rar la psihopaţii epileptoizi ; evenimente obişnuite, de toate zilele, pot provoca iritări, dar şi stări depresive. Aceasta ar putea explica faptul că la subiectul nostru cele două trăsături nu au avut multă legătură

între ele nici chiar la vîrsta matură, așa încît el era ba nestăpînit, ba hiperexact, dar nu reacționa concomitent pe baza ambelor trăsături.

• *Firea hipertimică* •

Temperamentul *hipertimic*, a cărui accentuare este denumită temperament *hipomaniac*, este bine cunoscut în psihiatrie datorită modului impresionant în care se manifestă. Ca și în cazul unei *manii*, dar într-o formă mai atenuată, găsim la temperamentul hipertimic o combinație a veseliei cu dorința de acțiune și cu nevoia de a vorbi, precum și cu o înclinație spre digresiuni în gîndire, înclinație care uneori frizează chiar fuga de idei. Accentuarea hipertimică reprezintă o variantă pozitivă a temperamentului uman. Viața e privită mai mult sub latura ei plăcută, se trece cu mai multă ușurință peste necazuri ; unui hipertimic viața i se pare mai ușoară. Nevoia de acțiune poate genera totodată realizări de valoare ; numeroase inovații și inițiative apar tocmai în felul acesta. Digresiunile gîndirii sînt însoțite de bogăția de idei, ceea ce, de asemenea, poate stimula munca productivă. La reuniuni, personalitățile hipertimice sînt de obicei cele mai antrenante. Atîta timp cît au un public care îi ascultă, hipertimicii vorbesc și povestesc fără să devină plictisitori, deoarece nu rămîn mult timp la același subiect, aduc mereu în discuție teme noi, povestirile lor sînt pline de glume ; în general, oameni de acest fel au umor.

Cînd tipul de temperament menționat este însă *excesiv de pronunțat*, aprecierea favorabilă de mai sus nu mai este valabilă. Veselia devine acum o primejdie ; chiar lucrurile care ar trebui luate în serios sînt și ele date la o parte cu superficialitate. Mai mult chiar, din cauza lipsei simțului datoriei și a lipsei de remușcări se ajunge la abateri de la etică. Prin superficialitatea sa, un hipomaniac de asemenea grad își pune în joc buna reputație și, destul de frecvent, își periclitează însăși situația materială, deoarece se lansează

în acțiuni sau speculații care pentru moment îi fac plăcere, dar care, cu trecerea timpului, se vădesc a fi, în realitate, dezavantajoase sau chiar catastrofale. Nevoia de acțiune — dacă există într-o măsură excesivă — are ca rezultat o activitate febrilă, dar sterilă. Individul devine „împrăștiat", se apucă de multe și nu duce nimic pînă la capăt, iar rodnica sa bogăție de idei se poate transforma într-un joc — ce-i drept, plin de fantezie — cu idei nerealizabile.

Un alt dezavantaj apare atunci cînd există tendința ca veselia să se transforme în iritabilitate, fenomen relativ frecvent. Cînd acest lucru devine foarte evident, putem presupune că avem de-a face cu o componentă paranoică, după cum vom vedea mai departe.

Componentele psihologice ale temperamentului hipertimic care se referă la *afectivitate, gîndire* și *voință* nu coexistă întotdeauna în același grad. Veselia poate fi predominantă sau poate ceda locul nevoii de a vorbi. În unele cazuri, tendința spre digresiuni în gîndire este foarte pronunțată. În general însă, cele trei trăsături sînt legate între ele și formează o unitate, ca în cazul maniei. Uneori putem avea dovezi directe că firea hipomaniacă nu reprezintă decît o manie diluată, atenuată, și anume în cazurile cînd de această boală a suferit cîndva subiectul în cauză ori una din rudele sale. În principiu însă, nu este obligatoriu ca un astfel de temperament să aibă implicații maniacale; în special în cazurile mai puțin pronunțate avem de obicei de-a face cu una dintre variantele normale ale firii omenești.

Voi prezenta două cazuri descrise de *Unger* în lucrarea noastră colectivă. La primul subiect, activitatea intensă pe care o desfășura ca urmare a temperamentului său a avut un efect pozitiv.

ELISABETH N. s-a născut în 1911. Tatăl ei a fost un om sociabil, foarte apreciat, blajin. Era în stare să însuflețească societatea în care se afla, cînta mult și cu plăcere. Iubea mult dreptatea și avea o poziție combativă ori de cîte ori era vorba de a o apăra. Era funcționar superior.

Mama ei se trăgea dintr-o familie de sectanți și era ea însăși foarte credincioasă. După ce i-a murit soțul, a refuzat să se căsătorească cu omul pe care-l iubea din cauză că acesta era de altă credință. În rest, era întotdeauna bine dispusă, cînta cu plăcere, fără a avea însă vioiciunea soțului ei. E. N. are o soră, pe care o descrie ca fiind foarte vioaie, veselă și activă. Această soră poate distra și amuza chiar și patruzeci de persoane, e foarte simpatizată, toată lumea vrea să fie în societatea ei. Organizează adesea petreceri, întotdeauna foarte reușite.

E. N. este de părere că i s-a dat o educație contrară înclinațiilor sale. A fost un om vesel și sociabil, dar a fost trimisă într-o școală de maici, unde datorită educației primite a ajuns să fie o credincioasă fanatică. Curînd însă a studiat și diferite curente filozofice, deși avea mustrări de conștiință față de maicile care o educau. La școală învăța cu sîrguință și. fără să fie cea care dădea tonul printre colegele ei, participa la tot ce puneau acestea la cale. A luat examenul de stat ca învățătoare cu media generală „foarte bine". Acest rezultat s-a datorat însă muncii depuse, căci, după cum spune ea însăși, nu era înzestrată de la natură. În continuare a urmat cursuri la facultatea de filozofie-teologie. Și aici a obținut succese la învățătură. Meseria de învățătoare o exercita cu plăcere, în special pentru că îi erau dragi copiii. Această însușire a influențat-o și la încheierea căsătoriei. Viitorul ei soț avea de îngrijit un sugar, a cărui mamă murise la naștere. E. N. a considerat imediat că misiunea ei este să-i fie mamă acestui copil. Abia după căsătorie și-a dat seama că soțul ei — om de știință, muzicolog — „este un geniu". S-a familiarizat foarte repede cu teoriile lui și a încercat să le răspîndească. A căutat să stabilească cele mai variate contacte și a izbutit ca soțul ei să fie angajat succesiv la trei universități. Soțul ei este tipul omului de știință care nu se poate afirma fără ajutorul altcuiva și nu este în stare să-și impună teoriile. Ea a întreprins numeroase călătorii, vizitînd muzicologi consacrați, cărora le-a relatat despre lucrările soțului ei. A „apucat taurul de coarne" și a explicat teoriile soțului ei. A reușit să fie convingătoare și, ca urmare, el a fost angajat. În timpul ocupației a dus tratative cu autoritățile britanice competente, obținînd să i se pună la dispoziție 4 000 DM pentru scopuri de cercetare. A luat contact și cu critici de vază pentru a-i familiariza cu lucrările soțului ei. În acest fel a obținut să se scrie diverse studii despre soțul ei, ceea ce i-a adus

acestuia noi aprecieri ştiinţifice favorabile. A obţinut chiar şi avizul marelui fizician Heisenberg, care a confirmat justeţea formulelor matematice din lucrările soţului ei.. Acesta din urmă a caracterizat-o într-un mod foarte exact : „Nu-mi pot imagina un om sau o autoritate care să nu capituleze în faţa ta". Tot dînsa i-a procurat şi actuala sa funcţie.

Capacitatea de a-şi face cu uşurinţă relaţii i-a permis d-nei N. să cunoască o mulţime de oameni interesanţi, stabilind cu unii dintre ei legături durabile. Printre alţii, s-a împrietenit cu un scriitor cunoscut, care graţie ei a primit un nou imbold în creaţie. Acesta i-a spus : „Operele mele sînt operele tale, căci tu mi-ai dat impulsul să le creez". În legătură cu aceste cuvinte, doamna N. a declarat că, în general, face cunoştinţă cu oameni pe care trebuie să-i impulsioneze, cu oameni în locul cărora ea trebuie să hotărască şi care au nevoie să li se insufle curaj şi bucuria vieţii.

Noi am cunoscut-o pe doamna N. prin fiul ei vitreg, pe care l-a crescut ca pe propriul ei copil. El era în tratament în clinica noastră pentru schizofrenie. Se ocupa de tratamentul fiului ei cu aceeaşi intensitate cu care lupta pentru lucrările soţului ei.

Se informa din cărţi de specialitate, aduna toate sugestiile terapeutice publicate vreodată şi le recomanda medicilor respectivi. Pornea de la ideea că în acest domeniu nu au fost încă epuizate toate posibilităţile terapiei şi nu-şi pierdea optimismul nici în faţa refuzurilor, susţinînd că, probabil, orice terapie nouă se loveşte la început de refuzuri, pînă ce se găseşte un om curajos care s-o aplice. Cu ocazia ultimei ei călătorii a vizitat la Budapesta pe un profesor renumit, interesîndu-se de succesele acestuia în vindecarea schizofreniei.

În numeroasele noastre convorbiri, doamna N. a fost cam prea volubilă. Dacă avea ocazia, trecea cu plăcere la teme cu încărcătură afectivă, înflorindu-le cu mult umor sau făcînd uneori observaţii sarcastice. Se putea însă concentra bine asupra unei anumite probleme şi relata lucrurile pe scurt şi concret. Era întotdeauna bine dispusă ; încerca adesea să treacă la subiecte vesele, rîdea din toată inima şi ne ruga să ne întîlnim mai des ca să mai stăm de vorbă şi să mai rîdem. Povestea cu mimică şi gesturi expresive. Ca moto pentru viaţa ei ar propune : „Bogăţia vieţii constă în a trăi tot ce e cu putinţă"..

La cîtva timp după ce doamna *Unger* a terminat referatul pe care l-a întocmit despre doamna N., fiul ei vitreg a murit subit de un acces de inimă. Cu această ocazie s-a

putut constata că doamna N., în ciuda firii sale hipertimice, putea avea reacţii profunde. A fost puternic zguduită de pierderea fiului iubit şi multă vreme nu s-a putut elibera de îndoiala că totuşi se omisese ceva în tratamentul lui şi că — deşi medicii afirmau contrariul — acesta a suferit poate înainte de moarte.

Avem în faţa noastră un subiect foarte activ încă din copilărie şi care îşi ajuta soţul şi prietenii în probleme importante. Prin felul ei energic de a fi, E. N. este un mare sprijin pentru oamenii talentaţi, dar slabi. Şi de fiul ei vitreg s-a ocupat intens şi, atît timp cît acesta mai era în viaţă, n-a pierdut speranţa că-l va putea ajuta în boala lui mintală. Vioiciunea, locvacitatea şi veselia ei — întrerupte doar de moartea fiului — confirmă imaginea *firii hipertimice.*

La cel de-al doilea subiect, ciudăţeniile unei psihopatii hipomaniace se manifestă într-un asemenea grad încît, în ciuda unor elemente pozitive, *efectele negative* sînt puternic preponderente.

ANNA W. s-a născut în 1898. În legătură cu antecedentele familiale, pacienta ne informează că tatăl ei era un om plin de vitalitate, cu replica promptă, un om „mucalit". Putea să amuze o societate întreagă şi era iubit de toţi. Îi plăcea să bea. Muncea din greu şi mult. În afara muncii sale profesionale mai executa şi lucrări secundare, aşa încît era ocupat de dimineaţa pînă seara. Mama ei, căreia în tinereţe îi plăcuse, ce e drept, să danseze şi să se amuze, nu avea talentul tatălui de a însufleţi reuniunile la care lua parte, din care cauză soţul ei o poreclise „adormita". Se supăra repede. şi s-a întîmplat uneori să nu-şi ierte cîte şase luni în şir fiica pentru vreo greşeală comisă. O soră de-a tatălui ei era, ca şi acesta, plină de viaţă şi foarte activă. Pe bunicul din partea tatălui, pacienta ni l-a descris tot ca pe un om sociabil, căruia îi plăcea să povestească, să facă glume şi care era iubit de tovarăşii săi de muncă. Era lucrător în construcţii. Mama bolnavei a avut trei surori. Una dintre ele se remarca prin temperamentul ei vesel. Îi plăcea să danseze, era spirituală şi făcea o mulţime de ştrengării. Pentru firea ei veselă era şi ea îndrăgită de toată lumea.

Pacienta a fost rahitică în copilărie şi de aceea a rămas cam mică de statură. Din cauza bolii a mers la şcoală abia la 8 ani, dar, după cum afirma, a fost o elevă bună. În timpul anilor de şcoală nu a avut multe prietene, pentru că în majoritatea timpului liber trebuia să ajute în gospodărie. După terminarea şcolii a lucrat în bucătăria unui birt. Cînd birtaşul se îmbăta, ea o ajuta pe soţia acestuia la servitul clienţilor. Ea îşi îndeplinea sarcinile cu mult elan, chiar dacă nu-i erau familiare. Mai tîrziu a început în repetate rînduri să lucreze ca muncitoare necalificată în fabrică — de pildă, o dată într-o fabrică de ţigări, altă dată într-o fabrică unde se reparau saci. N-a suportat însă mult timp această muncă. Pacienta comenta astfel această experienţă : „Trebuie să am o muncă independentă, unde să am oameni în jurul meu". Apoi a încercat să lucreze ca femeie de serviciu la persoane particulare, susţinînd că în anumite familii acest gen de muncă i-a plăcut ; dar nu a rămas niciodată mult timp în acelaşi loc. În sfîrşit, şi-a găsit ocupaţia care îi convenea — şi-a scos o autorizaţie de comerţ cu „mărfuri diverse". Aşa nu era legată de comerţul cu o anumită marfă, ci făcea negoţ cu tot felul de articole. Într-o vreme, cînd vindea îngheţată, le ţinea adesea locul şi unor colegi din vecinătate. Unul dintre aceştia vindea bretele, celălalt — raci. Ea îşi avea taraba cu îngheţată la mijloc. Celor doi le plăcea să se ducă împreună într-un birt din apropiere şi o rugau pe pacienta noastră să aibă grijă de tarabele lor. Ea nu se mărginea numai să le facă acest serviciu, dar mai şi făcea reclamă mărfii de la toate cele trei tarabe. Ea ne explica : „Aşa sînt eu, multilaterală". Vindea şi ridichi, pornind de la ideea că acest articol este apreciat de oamenii cam cherchelţi sau chiar beţi de-a binelea. După aceea i-a venit ideea să ofere ţipari drept cîştig la jocul cu zaruri. Şi-a cumpărat zaruri, cornet pentru zaruri şi o ladă în care ţinea ţiparii. „Şi i-am dat drumul !" „Zaruri mai bune, ţipar mai gros !" Cîtva timp a vîndut prin localuri bomboane, saleuri şi tot felul de dulciuri. Mai tîrziu nu mai vindea prin localuri decît seara şi era considerată de şeful ei drept cea mai bună vînzătoare.

A mai trecut un timp şi a început să vîndă pe cont propriu flori în localuri de noapte. Pentru un buchetel cerea în medie 2,5 mărci : „Fiindcă un bărbat n-o să ceară un rest de 50 de pfenigi". În localuri dădea sfaturi bărbaţilor însuraţi : „Asta nu te vrea decît pentru banii dumitale ; gîndeşte-te că nu mai e mult şi ajungi la «vîrsta critică». Atunci soţia o să rămînă cu dumneata, dar asta te lasă !"

Îi plăcea să glumească, și cu glumele ei și cu firea ei amabilă căpăta întotdeauna bacșișuri grase. Era activă zi și noapte, deoarece trebuia să fie în piață la ora 5 fără un sfert dimineața pentru a putea cumpăra florile la preț de gros, iar după aceea făcea toată ziua buchete. Între timp mai vindea și ziare. La început vindea ziarele tot în localuri, deoarece acolo primea bacșișuri mai mari. Mai tîrziu și-a ales însă un loc într-una din gările centrale, unde a devenit în curînd cunoscută prin reclama pe care o făcea ziarelor și prin replicile ei pline de haz. Seara, după terminarea lucrului, se forma întotdeauna un cerc în jurul ei și îi făcea pe oameni să rîdă cu glumele și pălăvrăgeala ei. Unul din cei care o ascultau a povestit odată că din cauză că stătuse atîta timp s-o asculte a pierdut ultimul tren și a trebuit să-și petreacă noaptea în sala de așteptare. A devenit atît de cunoscută, încît radiodifuziunea berlineză a transmis un reportaj despre ea, prezentînd-o drept un „tip berlinez". Prin elocvența ei devenise cea mai bună vînzătoare de ziare. L-a învățat să vîndă ziare și pe soțul ei din acea vreme, care nu-și mai putea exercita meseria de șelar. El nu era însă potrivit ca vînzător și nu a avut decît un dever foarte mic.

Pacienta povestea cu spontaneitate și cursivitate latura socială a vieții sale, dar era mult mai rezervată în descrierea legăturilor ei amoroase. A menționat că primul ei soț fusese foarte gelos, deși — după cum susținea — fără motiv. A avut întotdeauna grijă să nu dea impresia că e „o fată ușuratică", dar, în mod obiectiv, avusese numeroase legături cu bărbații. La vîrsta de 21 de ani s-a căsătorit pentru prima oară. Pe acest soț îl numea „ciocănarul", fiindcă era deseori beat și în stare de ebrietate o lovise în repetate rînduri cu un ciocan. În perioada acestei căsătorii — a divorțat după trei ani — a avut în fiecare an cîte o naștere. Trei dintre copii au murit la naștere sau scurt timp după naștere, la orfelint. Pe al patrulea l-a scos din orfelinat după ce a divorțat. Era sincer îndurerată de moartea copiilor, susținînd că ei ar fi rămas în viață dacă ar fi fost hrăniți de dînsa. Ne-a declarat că motivul internării copiilor în orfelinat era că soțul ei „voia să facă copii, dar nu să-i și aibă". În perioada nașterilor, ea stătea întotdeauna la mama ei, deoarece soțul o lăsa singură în acest timp. În realitate, atît ei cît și soțului ei li s-a retras dreptul de îngrijire a copiilor din cauză că îi neglijau. În 1935 s-a căsătorit pentru a doua oară. Și acest soț era un om grosolan, care o bătea des, așa încît a fost în repetate rînduri nevoită să fugă de acasă

și să stea pe la colțuri de stradă „ca o prostituată". După trei ani de căsnicie a divorțat din nou. În legătură cu acest fapt, ea a făcut următoarea remarcă: „Am fost mulțumită că am scăpat de el. Am două mîini și două picioare și lucrez". În 1959 s-a căsătorit pentru a treia oară, cu un om cu care locuia de zece ani în aceeași locuință. Trei luni mai tîrziu bărbatul a murit, fapt care a făcut-o să sufere foarte mult.

După această pierdere, a început să bea mai mult alcool. Cînd era în stare de ebrietate deranja vecinii și a fost internată în clinica de neuropsihiatrie într-o stare subdelirantă. Băuse alcool și înainte, fără a atrage însă prea mult atenția asupra ei. Protesta vehement contra denumirii de „alcoolică", susținînd că meseria ei e legată de băutură. Fiind întrebată dacă ar mai vrea să se căsătorească o dată, ea a vorbit de ultimul ei soț, pe care nu-l poate uita, dar în același timp a povestit și despre un bărbat pe care-l cunoscuse recent. Acest bărbat avea o fiică adultă care locuia cu el: „Cine ar fi de acord să ducă în spate o asemenea povară?". Niciodată nu i-a fost teamă că nu va găsi un partener, și nici azi nu-i este.

În timpul deselor explorări în clinică, Anna W. era totdeauna veselă și în verbozitatea ei plasa cîte o glumă. Pe doctoriță o saluta întotdeauna ca pe o veche cunoștință. Dacă se mai găsea cineva în camera de consultație, se îndrepta cu un zîmbet prietenos spre această persoană — fără s-o cunoască —, asigurîndu-și atenția ei printr-o vorbă de duh. În felul acesta începea cu oricine o conversație plină de vervă. Vizitele medicale durau foarte mult, deoarece pacienta răspundea numai prin prima frază la întrebarea ce i se punea, pentru ca imediat să înceapă să vorbească despre lucruri neînsemnate, care nu aveau decît o vagă contingență cu tema discuției.

După ce doamna *Unger* ne-a prezentat-o, pacienta a rămas în continuare în îngrijirea noastră. Atîta timp cît nu bea alcool, era harnică. Am angajat-o în clinică ca femeie de serviciu și în curînd era cunoscută de toată lumea, deoarece intra cu toți în vorbă. Din cînd în cînd recidiva: nu venea la serviciu și zăcea acasă beată. În asemenea cazuri o reinternam în clinică pentru un timp mai îndelungat, lucru pe care ea îl găsea complet nejustificat, căci în ciuda excceselor sale nu voia să fie considerată drept alcoolică. Într-o zi — împlinise între timp 68 de ani — a fost găsită moartă acasă. Băuse iarăși mult și murise probabil în urma unei sincope cardiace.

După cît se pare, în familia acestei paciente au fost multe personalităţi *hipertimice*. Ea însăşi avea într-un grad foarte înalt această fire. Era întotdeauna veselă, aferată, promptă în răspunsuri, dibace în relaţiile sale cu oamenii. Tendinţa către digresiuni în gîndire ajungea la ea pînă la limita fugii de idei. Avea puţine inhibiţii morale, dar i-a rămas sentimentul de ruşine pentru aventurile sale sexuale. Nereuşita ei în creşterea copiilor era poate mai puţin rezultatul unei lipse a sentimentului dragostei materne, deoarece vorbea despre copii cu o duioşie autentică ; din cauza tendinţei sale de a trece repede de la o preocupare la alta, a pierdut, probabil, capacitatea de a se dedica în mod consecvent unui anumit ţel. Încă dinainte de a începe să bea, pacienta nu mai era în stare să se adapteze exigenţelor vieţii sociale. Dispersîndu-se în multiple ocupaţii, rezultatele muncii sale erau nesatisfăcătoare. A căzut victimă alcoolului datorită tendinţei sale de a trăi vesel, fără grijă, precum şi datorită faptului că prin felul ei de viaţă, determinat de firea hipertimică, avea dese prilejuri să bea.

Firea distimică

Temperamentul distimic, care la un grad mai ridicat devine *temperament subdepresiv*, este contrariul temperamentului hipertimic. Oamenii de acest tip, serioşi din fire, sînt în mai mare măsură afectaţi de evenimentele triste ale vieţii decît de cele vesele. Evenimente zguduitoare pot adînci starea de spirit serioasă pînă la o *depresiune reactivă*, ceea ce se întîmplă mai ales atunci cînd starea de subdepresiune este foarte accentuată şi de lungă durată. La oamenii cu temperament distimic imboldul spre acţiune este diminuat, iar gîndirea este mai lentă decît la ceilalţi oameni. În reuniuni, personalităţile distimice nu participă decît puţin la conversaţie. Dacă ar fi după dînşii, ar exista mai mult pauze decît conversaţie.

Predispoziţia spre seriozitate are drept rezultat că pe primul plan apar sentimente contrare tendinţelor lor egoiste.

Așa se explică faptul că această seriozitate duce totodată la o *ținută etică serioasă*. Însuși faptul că în ambele expresii revine noțiunea de „serios" atestă conexiunea dintre dispoziție și ținuta etică. Aici se manifestă latura pozitivă a temperamentului distimic. În schimb, diminuarea imboldului spre acțiune și încetineala gîndirii au, cînd ating un anumit grad, efecte negative, scăzînd randamentul.

Cînd temperamentul subdepresiv este foarte accentuat, ne putem gîndi la o stare de melancolie, dar nu întotdeauna există o asemenea conexiune. Varianta de temperament distimică poate fi absolut normală.

Mă voi referi la un subiect descris de *Unger* în lucrarea noastră colectivă.

HORST H. s-a născut în 1931. Tatăl lui a fost un om foarte liniștit și a dus întotdeauna o viață retrasă. Mama, ceva mai vioaie decît fusese tatăl, are însă multe dureri și boli fizice : „N-a fost niciodată cu adevărat sănătoasă". Horst are doi frați, firi mai deschise decît el. Fratelui mai mic îi place să fie totdeauna în centrul atenției.

Horst era încă din copilărie foarte tăcut și retras. La școală îi venea destul de greu să învețe ; își făcea însă temele cu conștiinciozitate, așa încît trecea totdeauna clasa. Prieteni n-a avut nici în școală și nici mai tîrziu în viață. Pe cîțiva colegi ai săi îi considera huligani, deoarece își băteau joc de dispozițiile date de profesor și nu le urmau niciodată. Meșterea mult acasă împreună cu tatăl său și dorea să devină proiectant de mobilă. După terminarea școlii nu s-a putut însă plasa decît ca ucenic strungar la un sculptor în lemn. După un an a întrerupt ucenicia pentru că, după părerea lui, ucenicia nu avea nici o valoare dacă nu urma concomitent cursuri la o școală profesională. După aceea a lucrat ici-colo, ocazional, mulțumindu-se să constate cu resemnare că numai acei copii ai căror părinți se îngrijesc de asta au parte de o formație profesională adecvată. În 1949 a început să lucreze într-o exploatare minieră, unde s-a calificat ca miner în abataj și brigadier. În timpul său liber nu se distra, cum făceau colegii săi. Cînd, la invitația lor, ieșea cu ei în oraș, nu era în stare să stabilească un adevărat contact cu grupul. Făcea de unul singur plimbări lungi, iar iarna schia. După un an și jumătate urma să fie transferat la altă mină. Cum despre această

mină auzise niște zvonuri proaste, Horst n-a acceptat transferul, ci a lucrat timp de jumătate de an ca lucrător auxiliar. Această muncă nu-i plăcea deloc ; a suferit în special de pe urma colegilor săi, dintre care unii aveau cazier judiciar și „erau cu gura mare". De mult intenționa să renunțe la această profesiune, dar nu a avut curajul s-o facă decît atunci cînd doi colegi l-au convins să intre în rîndurile poliției.

A urmat școala de ofițeri pe care a terminat-o, „ce-i drept, doar cu nota 6". A fost numit șef al unei secții unde avea mai mulți subalterni. Munca nu-i plăcea, se necăjea de fiecare dată cînd cineva nu-i dădea de bunăvoie ascultare. Seara se gîndea fără nici o bucurie la munca ce-l aștepta a doua zi. Medita asupra sensului vieții, ajungînd de obicei la concluzia că viața nu mai are nici un rost. La cererea lui, a fost mutat la o secție mai mică și mai puțin complicată. În rapoartele despre activitatea lui se arăta că își execută munca cu conștiinciozitate, dar că prea își punea totul la inimă și că trăia prea retras. Dorința lui ar fi fost să părăsească serviciul, dar regulamentul poliției îl împiedica.

Prima sa relație intimă cu o fată a durat doi ani. Această fată îi povestea — măgulită și încîntată — că era deseori invitată de alți bărbați. Din această cauză, Horst s-a îndepărtat de ea, subliniind că ceea ce l-a apăsat cel mai mult era faptul că pe fată o bucurau invitațiile. În 1955 s-a căsătorit cu o fată de aceeași vîrstă cu el, dar în 1962 au divorțat. Motivul : „nepotrivire de caracter". Soția lui era veselă, îi plăcea să danseze, pleca la sfîrșit de săptămînă în excursiile organizate de întreprindere, iar în timpul acesta el avea grijă de copii. Nu acest din urmă fapt i-l reproșa el, ci că era atît de întreprinzătoare. Dacă soția reușea din cînd în cînd să-l convingă s-o însoțească la dans, se întîmpla de multe ori ca el să plece mai devreme acasă. Cînd soția aducea vreun musafir la ei acasă, stătea mai tot timpul retras și tăcut și nu izbutea să se distreze. Prefera singurătatea și îi plăcea să citească. De acord cu el, soția a intentat divorțul. A acceptat propunerea ei de a continua să locuiască împreună pentru a putea să participe la îngrijirea copiilor. Părerea lui este : „A ieșit altfel decît am sperat eu ; acum mi-e totuna, pot să rămîn și acolo unde sînt". Dacă fosta lui soție își va găsi un alt partener, el va pleca.

Horst declară despre sine că a fost întotdeauna un om tăcut și a luat viața în serios. În orice, vede în primul rînd latura proastă și nu are bucurii. „Bine — în adevăratul

înțeles al cuvîntului — nu m-am simțit niciodată". Nu poate stabili contactul cu alții și cînd se află printre oameni străini are un sentiment de inferioritate. În societate nu știe pur și simplu ce să vorbească. La început nu voia să povestească despre viața sa : „La ce bun !"

La acest subiect găsim fără îndoială trăsături pozitive. E indulgent față de ceilalți și își ia obligațiile în serios. Oriunde lucrează, face treabă bună. Lipsa unei atitudini active îl împiedică însă să-și organizeze viața în mod rațional. Starea lui de spirit pesimistă accentuează această lipsă și contribuie la faptul că de fiecare dată încearcă să facă altceva, deoarece nu se simte bine în nici o meserie și în nici un loc. Încă din copilărie, Horst a avut acest fel de a fi : serios și exagerat de tăcut.

De obicei, particularitățile de temperament se pot constata cu ușurință încă din copilărie. Temperamentul hipertimic este mai izbitor la copii decît la adulți, deoarece vioiciunea firească a copiilor se adaugă vioiciunii temperamentului. În *Kinderneurosen und Kinderpersönlichkeiten* am descris astfel de copii excepțional de vioi. Pe de altă parte, temperamentul distimic nu este totdeauna mascat de predispoziția copiilor pentru veselie și acțiune. Lucrul acesta îl demonstrează cazul următorului copil, descris de *Zeller* în lucrarea noastră colectivă.

KARL S., născut în 1948, a fost în îngrijirea noastră la staționar în 1960. Mama lui avea o fire schimbătoare — plîngea ușor dar îi și plăcea să rîdă. În general era însă tăcută și rezervată. Tatăl, maistru brutar, era foarte vioi și conștiincios. Cînd Karl a împlinit 6 ani, a început să lucreze și mama în brutărie, așa încît copiii au fost în mare măsură lăsați de capul lor. Tata nu se ocupa nici seara de copii decît rareori, deoarece din cauza meseriei sale se culca înainte de ora cinei.

K. era cel mai tăcut dintre cei șase copii. Era și cam greoi și lent, dar nu propriu-zis anxios. A fost întotdeauna surprinzător de serios, niciodată n-a rîs din toată inima. Față de străini era foarte timid, de emoție abia dacă putea să scoată o vorbă. Se simțea complet „năucit" și stingherit. Avea oroare să facă cumpărături, căci acestea îl obligau să

vorbească mult. Nu ieşea în stradă dacă îmbrăcămintea lui nu era perfect curată. Se certa frecvent cu fratele său mai mare care, după părerea lui, era copilul preferat. Adesea a fost bătut de acest frate şi de prietenii acestuia, ceea ce îl făcea să-şi dorească ca fratele să plece din casă.

Randamentul său şcolar era nesatisfăcător ; într-un an a rămas repetent. Lecţiile şi le făcea conştiincios, dar îi luau mult timp. În clasă el era acela pe care ceilalţi băieţi îl necăjeau şi îl băteau cu predilecţie. Niciodată nu se apăra şi nici nu avea vreun prieten care să-i ia apărarea. Îşi alegea ca tovarăşi de joacă copii mai mici, pe motiv că erau mai puţin obraznici şi nu-l băteau.

În secţia noastră K. era foarte timid, inhibat şi deprimat. Plîngea uşor. Îi lipsea acea prospeţime şi veselie proprie copiilor. Dădea întotdeauna impresia unui copil abătut, neputincios şi vorbea în şoaptă. Mereu se simţea jignit, dar se împăca repede. Era recunoscător pentru orice atenţie. Cînd venea vorba despre fratele lui mai mare se enerva foarte tare. Colectivul de copii îi întorcea de obicei spatele. A fost fericit cînd a găsit un băiat care l-a luat ca tovarăş de joacă. Acestui băiat i s-a supus cu totul, acceptînd să facă de dragul lui lucruri care de fapt îi erau foarte penibile. Astfel, împreună cu „prietenul" lui a chiulit o dată de la şcoală, numai ca să fie apreciat de prieten. Examenul de inteligenţă a dat rezultate corespunzătoare vîrstei.

Recunoaştem aici toate trăsăturile *temperamentului subdepresiv*. Băiatului îi lipsea veselia copilărească, dădea întotdeauna impresia unei oarecare deprimări. La aceasta se mai adaugă o anumită inerţie şi încetineală. Randamentul său mediocru la şcoală ne face să credem că prezenta probabil şi o oarecare încetineală în gîndire. Datorită comportării sale depresive şi felului lent de a reacţiona, K. nu s-a putut impune celor de vîrsta sa, aşa încît era adesea persecutat şi bătut.

Firea labilă

Individul la care putem observa alternări de stări hipertimice cu stări distimice este o *fire labilă* (afectiv). Cînd aceste trăsături sînt mai accentuate, este vorba de o *fire ciclotimică*. La aceştia din urmă — cîteodată fără motive

exterioare — pe primul plan trece ba un pol, ba celălalt. Alteori, evenimentele exterioare sînt cele ce declanşează această oscilaţie a dispoziţiei. Evenimentele fericite nu produc numai bucurie normală, ci întregul tablou al hipertimiei, din care fac parte şi dorinţa de a acţiona şi de a vorbi, precum şi tendinţa către digresiuni în gîndire. Evenimentele triste nu declanşează numai depresiune, ci în acelaşi timp şi o încetinire în gîndire şi acţiune. Ca să apară oscilaţii de la un pol la altul, nu este neapărat necesar ca impulsul să fie dat de evenimente petrecute în viaţa personală ; atmosfera generală a mediului înconjurător poate duce la acelaşi efect. Indivizii cu dispoziţie labilă devin într-o societate veselă cei mai veseli dintre toţi ; ei pot ajunge punctul central al reuniunii şi pot amuza pe toată lumea. Într-un anturaj serios sînt adesea cei mai serioşi. Şi acest gen de temperament are un corespondent în domeniul bolilor psihice, căci *boala maniaco-depresivă* se desfăşoară tot pe fundalul alternanţei celor doi poli. Nu este însă necesară existenţa unui raport etiologic între firea labilă şi boala maniaco-depresivă.

Ne-am putea gîndi că labilitatea dispoziţiei rezultă din asocierea distimiei cu hipertimia, eventual pe bază de ereditate, una din trăsături trăgîndu-şi originea de la mamă, cealaltă de la tată. Din cercetările mele (1963) a reieşit însă că dintr-o asemenea combinaţie nu rezultă o labilitate a dispoziţiei psihice, ci se ajunge la o *echilibrare reciprocă*, adică la o *fire sintonă* care este caracterizată printr-o dispoziţie uniformă, la nivel mediu. Acest fenomen este asemănător cu cel ce s-a putut constata în cazul unei confluenţe a firii *isterice* cu cea *anancastă*. După cum nu poţi fi în acelaşi timp isteric şi anancast, la fel de imposibil este să fii în acelaşi timp hipertimic şi distimic. E drept că nu ne gîndim la un om care să fie în acelaşi timp vesel şi trist, ci în mod alternativ, dar din constatări empirice s-a văzut că nici acest fel de a fi nu rezultă din combinaţia celor două temperamente. Este foarte semnificativ cum două trăsături accentuante sau chiar psihopatice nu produc prin confluenţa lor o accentuare mai pronunţată, respectiv o psihopatie, ci, *din contră, duc la*

o fire medie normală. Această observație este importantă mai ales pentru cei ce înclină să privească psihopatia drept ceva absolut negativ. *Din două psihopatii asociate poate rezulta un om normal.*

Voi cita o personalitate labilă, descrisă de *Unger* în lucrarea noastră colectivă.

Doamna CHRISTINE SCH., născută în 1925, relatează că tatăl ei a murit în 1944, în război. Fusese de profesie hotelier. Era un om foarte activ, foarte vioi și avea o vastă sferă de interese. Se ocupa de politică, era filatelist și un entuziast al fotbalului. În societate era antrenant, era un excelent „causeur" și avea un larg cerc de cunoștințe. Mama ei mai trăiește și este în prezent lucrătoare într-o fabrică de dulciuri, unde a fost în repetate rînduri evidențiată pentru frumoasele ei realizări. Se descurcă bine în viață, are însă perioade cînd „vede totul în negru" și îi piere curajul de a mai trăi. Trece însă destul de repede peste asemenea perioade. A fost crescută la o mănăstire, unde a frecventat cursurile unui seminar pedagogic. Acum este profund religioasă, fapt care înainte nu apărea atît de evident. Este cam suspicioasă și ranchiunoasă. Subiectul nostru are trei surori. Două dintre ele au un temperament vioi și vesel — una a emigrat în America și a fost întotdeauna o fire întreprinzătoare, cealaltă este de-a dreptul ușuratică, profită de tot ce-i poate oferi viața și cheltuiește pînă la ultimul ban ca să trăiască „pe picior mare". Cea de-a treia soră e liniștită, stăpînită și foarte inteligentă. Vorbește trei limbi străine și are înclinări muzicale marcate.

Subiectul nostru, Christine Sch., a fost în copilărie foarte vioaie. La școală avea totdeauna „gașca ei", pe care o conducea. Se juca mult cu alți copii, fără să aibă însă o prietenă stabilă. Mergea cu plăcere la școală și pînă în clasa a V-a a fost elevă foarte bună. Mai tîrziu a avut rezultate mai slabe deoarece, potrivit dorinței părinților, urma să devină învățătoare, în timp ce pe ea o interesa mai mult muzica. Își făcea de pe atunci multe probleme din această cauză și a pierdut gustul pentru învățătură. La vîrsta de 7 ani a început să cînte la pian, la 8 ani citea ziarul. Cînd a împlinit 12 ani și-a propus, împreună cu sora sa, „să cunoască lumea". Copiii au pornit în pribegie, dar n-au ajuns decît la cîțiva kilometri de oraș. După absolvirea școlii a fost un an internă și apoi, din cauza războiului, a fost nevoită să lucreze în gospodărie.

A avut noroc — „am avut mult noroc în viață!" — ajungînd să lucreze în gospodăria unui dirijor care a ajutat-o mai tîrziu să fie angajată la un teatru în funcția de corepetitoare. Nu s-a simțit însă bine în acest post, trăia retrasă, avea „inhibiții" și se frămînta adesea din cauza intrigilor dintre colegi. Pe urmă a redevenit atît de veselă și de vioaie, încît a putut privi războiul drept o mare aventură și nu-i simțea latura neplăcută. În 1945 se afla la Praga, unde germanii erau supuși legii marțiale. Pentru a putea ieși din oraș, și-a prins pe haină tricolorul francez și cînd trecea pe la posturile de control fredona șansonete franțuzești. În acest fel planul i-a reușit.

Mai tîrziu, familia ei a fost expulzată din Cehoslovacia și a ajuns într-un lagăr de internare. Pacienta a intrat în contact cu conducătorul lagărului și cînta la pian pentru cei din lagăr. Nu o făcea numai de dragul avantajelor pe care le obținea, ci și pentru plăcerea de a cînta. După un an a primit o locuință și pînă în 1952 a cîntat la pian într-o orchestră de dans și în orchestrele unor așezăminte culturale. Începînd din 1954 a fost referentă pentru cultură și presă și, în același timp, a condus corul unei întreprinderi. Tot în aceeași perioadă a urmat și cursurile unei școli de cadre, pe care le-a absolvit cu mențiunea „bine". În toți acești ani Sch. a fost în general veselă și întreprinzătoare. Stările de proastă dispoziție care se iveau din cînd în cînd erau de scurtă durată.

În 1955, în afara profesiunii ei, a activat ca asesoare populară la un tribunal. La început s-a bucurat că are astfel ocazia de a lucra activ cu oamenii. În curînd însă a început să reflecteze asupra mizeriei existente în lume, în așa fel încît această muncă i-a devenit aproape de nesuportat. Lucruri care înainte vreme nu o afectau decît prea puțin sau deloc, acum nu-i mai ieșeau din minte. În 1956 a devenit din nou activă și s-a angajat ca statisticiană la o întreprindere. A urmat și un curs suplimentar de perfecționare. Studiul individual nu dădea rezultate prea bune pentru că nu-și putea fixa atenția un timp mai îndelungat, dar la seminarii era cea mai bună. La petreceri se arăta întotdeauna foarte antrenantă. După ce a terminat cursul de specializare, Sch. nu a găsit un post corespunzător în întreprinderea unde lucrase înainte, așa încît a preluat în 1959 un post de planificator al producției în sectorul alimentar.

Aici munca nu mergea cum ar fi dorit, făcea numeroase greșeli și se simțea prost. În această perioadă plîngea des și se întreba : „Pentru ce-ți primești leafa ?" Schimbîndu-și

activitatea, a devenit calculatoare. Dar și în acest post se ducea la lucru fără tragere de inimă ; seara medita mult și îi era teamă de ziua de mîine. De-acum înainte și pînă în 1962 a rămas mai mult posacă și cu înclinație spre meditație, deși în mod trecător a avut și perioade de mai bună dispoziție. În cele din urmă s-a simțit total incapabilă de muncă și a fost internată în clinică. Aici a fost la început cam deprimată ; cînd își povestea eșecurile, căuta vina în ea însăși. Mai tîrziu s-a arătat mai degrabă veselă ; povestea că avusese „o serie de ghinioane" și pe deasupra a mai măcinat-o și munca monotonă. Acum însă — spunea tot dînsa — se simte iarăși bine și are de gînd să formeze o orchestră.

Pacienta relata că în viața ei sexuală a fost întotdeauna foarte stabilă. În 1947 l-a cunoscut pe actualul ei soț, care în 1948 a divorțat din cauza ei de prima lui soție și cu care s-a căsătorit abia în 1955. Spunea că îi era indiferent dacă e sau nu căsătorită, că s-a măritat mai mult la insistența soțului ei. Ulterior a mărturisit însă că ideea de a fi fost cauza pentru care soțul ei divorțase o apăsa întotdeauna foarte mult. Adesea a considerat eșecurile pe care le-a avut în viață drept o pedeapsă pentru aceasta. Soțul ei are ambele picioare amputate și este un om profund cinstit și cumsecade, ceea ce pentru ea a fost hotărîtor în alegerea pe care a făcut-o.

Acest subiect a fost în copilărie în mod vădit o *hipertimică*. La începutul războiului, în schimb, trăia retrasă și era inhibată. Au urmat cîțiva ani de voioșie și bucurie de viață, această perioadă întinzîndu-se pînă mult după război. Cu o ușurință hipertimică Sch. a învins greutăți mari, ajungînd să aibă importante succese în profesiune. Oscilații nu prea grave ale dispoziției au existat frecvent și în acest timp, dar erau trecătoare. În 1955 s-a manifestat o indispoziție mai accentuată și de mai lungă durată, însoțită de idei depresive. În 1956 a fost iarăși veselă, iar între 1959 și 1962 a înclinat mai mult spre dispoziții *depresive*. În această perioadă i-a fost greu să muncească. În clinică s-a prezentat cînd ca o fire distimică, cînd ca una hipertimică. Atunci cînd în discuție se ajungea la probleme serioase, părea deprimată și înclina să-și privească viața cu ochi critici, căutînd moti-

vele eşecurilor în ea însăşi. Cînd se discutau lucruri mai îmbucurătoare, devenea vioaie, vorbăreaţă şi veselă. După toate probabilităţile, comportamentul ei a fost în trecut şi mai schimbător decît s-ar putea crede din relatările ei. Cînd îşi amintea de vremurile predominant hipertimice, stările distimice treceau probabil pe planul al doilea; cînd se gîndea la vremurile predominant distimice, îşi amintea prea puţin de zilele vesele care existau şi în asemenea perioade. Această impresie ni s-a întărit prin faptul că a venit în clinică cu idei depresive şi aici, prin convorbiri stimulatoare, a devenit veselă şi vioaie.

Firea exaltată

Dacă ajunge la o dimensiune psihopată, *temperamentul exaltat* poate fi denumit *anxios-fericit.* În felul acesta se stabileşte o relaţie cu *psihoza anxietate-fericire,* o caracteristică a acesteia constituind-o oscilaţii extreme ale dispoziţiei. Într-adevăr, temperamentul îşi poate avea originea într-o diluare a bolii, dar această legătură nu este obligatorie. Cînd anomaliile sînt de un grad mai redus, care nu justifică decît caracterizarea „exaltare", cu atît mai puţin trebuie să ne gîndim la ceva maladiv.

Oameni exaltaţi reacţionează mult mai intens la diferitele întîmplări din viaţa lor decît oamenii obişnuiţi. Evenimentele îmbucurătoare le provoacă foarte repede *entuziasmul,* iar cele triste îi duc tot aşa de repede la *desperare.* Expresiile „chiuind pînă-n înaltul cerului" şi „mîhnit de moarte" se potrivesc firilor exaltate chiar mai bine decît personalităţilor ciclotimice. Exaltarea se asociază mai puţin cu pornirile josnice, adică mai ales egoiste, decît cu cele de nivel superior, adică altruiste. Dragostea de oameni, bucuria simţită pentru prosperitatea altora pot ajunge la o mare intensitate. Se manifestă însă şi impulsuri care se află în afara „sferei aspiraţii-înclinaţii" şi care, din această cauză, sînt, în principiu, mai slabe. Dragostea pentru muzică, artă,

natură, sport, devotamentul pentru o religie, o concepție despre lume — toate acestea îi pot emoționa pe oamenii exaltați pînă la *extaz*. Tot astfel și reacția lor la celălalt pol este provocată de cauze banale. Ei pot fi desperați din cauza milei pe care o simt pentru un om sau un animal. Pot fi profund nefericiți din cauza unui eșec ușor de remediat, din cauza unei mici decepții care mîine poate fi uitată sau din cauza unei boli inofensive de care suferă o rudă, ca și pentru faptul că unui prieten i s-a întîmplat ceva neplăcut. E drept însă că frica și grija pentru propria lor persoană pot deveni de asemenea excesive. Teama este deosebit de susceptibilă de accentuare, probabil fiindcă la o anumită intensitate se transformă într-o stare fizică, devenind în felul acesta copleșitoare. Pentru sentimentele egoiste acest lucru nu este valabil.

Faptul că la oamenii exaltați se constată în special sentimente nobile este cauza pentru care această fire e deseori întîlnită la *artiști* și *poeți*. Trebuie să ne punem însă întrebarea : de ce, în general, acești creatori întruchipează altceva decît niște simple talente într-un domeniu special, așa cum este cazul la oamenii de știință care au realizări remarcabile într-un domeniu anumit ? De ce nu sînt marii compozitori sau pictori pur și simplu genii specializate cum sînt, de pildă, marii matematicieni ? După părerea mea, fiindcă talentul singur nu duce la artă ; este necesar să existe și un puternic raport afectiv între individ și artă. Privită exclusiv sub prisma necesităților imediate ale vieții, arta nu are o mare valoare. Un om cu simț practic are suficiente motive să-și dezvolte talentul pentru matematică, tehnică sau organizare. Într-o asemenea stare sufletească el nu scrie însă poezii sau nu compune muzică, chiar dacă are talent pentru aceasta. Un altul, chiar pentru a-și putea forma o părere despre opera artistică pe care tocmai o plămădește, are nevoie de sentiment. Talentul specializat poate aprecia perfecțiunea tehnică, dar cînd este vorba de valoarea unei opere de artă, hotărîtor este efectul ei emotiv. Este deci lesne de înțeles că o vie sensibilitate afectivă este o trăsătură proprie artiștilor și poeților. Am văzut că o altă trăsătură care favorizează

creaţia artistică o constituie *firea demonstrativă,* iar o a treia o vom constata atunci cînd vom vorbi despre *introversiune.*

Dacă firile artistice se descurcă adesea greu în viaţă, cauza este tocmai faptul că, datorită reacţiilor lor deosebit de sensibile, nu sînt în suficientă măsură înarmate pentru a face faţă cerinţelor brutale ale vieţii. Dintre poeţi, *Hölderlin* ne oferă cea mai pregnantă confirmare a faptului că exaltarea sentimentelor favorizează creaţia poetică şi totodată îngreuiază lupta pentru existenţă. S-ar putea ca emotivitatea lui să fi avut în parte un fundament maladiv, căci, după ce a creat operele sale geniale, timp de cîteva decenii a fost alienat mintal (de această problemă m-am ocupat într-o altă lucrare, publicată în 1964), dar în orice caz la Hölderlin se poate observa mai mult decît la oricare alt poet însemnătatea unei sensibilităţi excepţionale. În întreaga sa operă, atît în poezii, cît şi în *Hyperion,* această sensibilitate se vădeşte într-un mod impresionant. Dacă în viaţa sa particulară Hölderlin a suferit mult mai mult decît alţi oameni, dacă, pe de altă parte, putea să simtă bucurii extatice, faptul se datoreşte în mod cert marilor greutăţi pe care le-a avut în viaţă, greutăţi cauzate tocmai de sensibilitatea sa. Sensibilitatea sa afectivă s-a intensificat la începutul bolii. Într-o scrisoare a lui, citată de *W. Lange,* se spune : „Crede-mă, scumpul meu ! Am luptat pînă la epuizare mortală pentru a mă menţine la acel nivel mai înalt al vieţii unde se află credinţa şi contemplarea. Da, am luptat împotriva unor suferinţe care, după toate probabilităţile, sînt mai copleşitoare decît tot ceea ce poate să îndure un om înzestrat cu o forţă de fier". Chiar şi în aceste exagerări maladive îl recunoaştem pe Hölderlin şi, totodată, putem intui puternicele impulsuri pe care sensibilitatea le-a oferit creaţiei sale.

Îl citez pe marele liric german doar ca exemplu. Chiar dacă nu în aceeaşi măsură, dar într-un fel asemănător, sensibilitatea afectivă îl orientează pe om spre valorile artei, trezindu-i totodată dorinţa să creeze el însuşi ceea ce îl emoţionează atît de profund.

Primul exemplu la care mă voi referi este acela al unei femei la care capacitatea de a se entuziasma s-a trezit la viață datorită unor idealuri politice. Acest caz a fost descris în lucrarea noastră colectivă de către *von Trosterff*.

MARGARETHE E. s-a născut în 1905. Ambii ei părinți au fost foarte activi din punct de vedere politic ; tatăl ei era supranumit „roșul". Încă din copilărie ea îl ajuta la difuzarea clandestină a unor ziare revoluționare. La 17 ani, cu o puternică participare lăuntrică, a încercat să le determine pe tovarășele ei de muncă dintr-o oțelărie să facă grevă. A fost foarte dezamăgită cînd acestea au abandonat-o în mod laș, iar ea a fost concediată.

Cînd, în ultimele săptămîni ale războiului, a văzut cum au fost împușcați pe străzi niște soldați tineri, a fost profund zguduită. De atunci a considerat că misiunea ei este de a-și pune întreaga forță în slujba idealurilor ei politice și, în 1945, a intrat în Partidul Comunist. Plină de entuziasm, a exclamat : „Acum m-am hotărît, aparțin partidului !". De atunci a lucrat cu deosebită energie — în mod onorific — în mai multe funcții. A amenajat adăposturi de zi pentru bătrîni, le-a pregătit de mîncare, s-a ocupat de lagărele de refugiați. Din proprie inițiativă a organizat o vastă acțiune sub lozinca „Salvați copiii !" A înființat grădinițe și creșe, a organizat întîlniri ale părinților și nu și-a cruțat nici o osteneală pentru a face tot ce era cu putință pentru protejații ei. La vîrsta de 46 de ani a fost aleasă într-o funcție politică de răspundere. Era neobosită și se pricepea să antreneze și pe alții, pentru că faptele și cuvintele ei porneau din inimă și erau impregnate de sentimente autentice. „Am vrut să sprijin copiii de muncitori și să ajut la educarea unor tineri talentați. Orice mă apuc să fac, fac așa cum se cuvine. Decît prost, mai bine nimic !"

Cînd a mai înaintat în vîrstă a rămas credincioasă vechilor ei idealuri, dar după o activitate publică de zece ani s-a retras pentru a-și crește nepoțica, care locuia la ea. În convorbiri se întrezărește încă entuziasmul ei politic, dar — așa cum spune singură — viața ei aparține acum cu totul „micuței". Abia dacă și-a făcut puțin timp pentru o vizită la noi și din nou era cu gîndul la copil.

În entuziasmul de care era stăpînită această femeie, se simțea totuși întotdeauna și emoția pe care i-o insuflau eve-

nimentele triste. De polul negativ al unui asemenea caracter ne putem da seama cînd studiem firea fiului ei, Klaus.

KLAUS E., născut în 1928, se temea în copilărie de întuneric. Avea tot timpul impresia că stă cineva la spatele lui, se uita mereu înapoi şi fugea cît îl ţineau picioarele, în timp ce inima îi bătea într-un ritm accelerat. Era tăcut, iar cînd era mai multă lume de faţă vorbea cu greutate ; în asemenea ocazii vorbea răguşit şi transpira de emoţie. Dacă făcea o expunere, prefera să citească, fiindu-i tot timpul teamă că se va împotmoli. Nu suporta să vadă pe cineva bătînd un animal, îi era atît de milă încît trebuia să întoarcă capul. Din cauza emoţiei nu putea vorbi. În ocazii solemne era foarte impresionat : „Mă trec năduşelile de emoţie. Cînd se cîntă un imn solemn, trebuie să am grijă să nu mă podidească lacrimile". Teatrul îl fascina, dar el însuşi nu putea să joace deoarece avea un trac atît de mare încît nu mai era în stare să rostească nici un cuvînt. Îi plăcea să asculte muzică : „o muzică plină de gingăşie", ca *Reverie* de Schumann sau cîntecul cîrmaciului, însoţit de corul plin de măreţie din *Olandezul zburător*.

Şi-a luat bacalaureatul abia la 25 de ani, după care s-a înscris la o facultate. Timp de doi ani a studiat cu multă ardoare, dar apoi au început eşecurile. După o boală îndelungată, mama lui îi trimitea lunar o sumă mai mare de bani ca să se supraalimenteze. El a cedat însă insistenţelor colegilor, folosind banii pentru băutură. Spunea cu patos : „Am făcut acest lucru dintr-un sentiment de prietenie, unul trebuie să-l ajute pe celălalt !" Cînd bea alcool, vorbea mai uşor şi lega prietenii cu mai multă uşurinţă. După unele eşecuri minore, care i-au provocat depresiuni serioase, a început să bea tot mai des. Acesta a fost motivul pentru care mama lui l-a adus la noi.

În temperamentul acestui subiect era preponderentă *predispoziţia pentru desperare*. Încă din copilărie îl emoţionau puternic evenimentele triste sau înfricoşătoare. Mai tîrziu ajungea repede într-o stare de desperare ori de cîte ori nu-şi atingea vreun scop şi suferea de anxietate. Că acestea se datorau temperamentului său exaltat, adică anxios-fericit, se vede din profunda emoţie care-l cuprindea în ocazii solemne,

emoție ce exprima un sentiment de fericire. Lacrimile care îl podideau erau lacrimi de fericire.

Exemplele următoare vor ilustra faptul că *poeții* și *artiștii* au adesea un temperament exaltat.

MARTIN R., născut în 1901, era poet liric. Cu ani în urmă a scris multe poezii, dar cînd, la vîrsta de 62 de ani, a venit la consultație, se ocupa mai mult de traduceri de versuri. Potrivit spuselor sale, avea și o „vînă" muzicală ; poeziile sale le resimțea mai curînd ca pe niște lieduri. Înainte a lucrat un timp și ca grafician, făcînd afișe. Întreaga sa viață a fost marcată de frămîntările vieții sale afective. Încă din copilărie era capabil să se entuziasmeze în mod excesiv, pe atunci mai ales pentru probleme sociale. La un moment dat și-a instigat colegii împotriva unui profesor meschin și intolerant, ajungîndu-se aproape la o grevă a elevilor. În anii următori îi stîrneau entuziasmul muzica, poezia și femeile frumoase. Pe actuala sa soție o lăuda într-un mod exaltat și o caracteriza patetic ca pe „o femeie minunată". La fel cum se putea entuziasma pentru tot ce e frumos și bun, se simțea imediat profund deprimat cînd ceva nu-i mergea așa cum ar fi dorit. În asemenea cazuri se gîndea adesea la sinucidere. Cînd a venit la mine era foarte deprimat, fiindcă, în urma unor colici renale avute în ultimul timp, se temea că e bolnav de cancer.

Acest *poet liric* este un exemplu de pronunțat temperament exaltat. El este la fel de capabil de entuziasm, ca și de desperare, mergînd pînă la intenții de sinucidere.

Voi descrie acum cazul unei pictorițe, citat de *von Trostorff* în lucrarea noastră colectivă.

ADELE H., născută în 1901, era mama unui pacient care încă din prima copilărie devenise imbecil în urma unei encefalite, dar care, tocmai de aceea, era copilul ei favorit. Îl îngrijea cu un devotament deosebit.

Viața și-a consacrat-o acestui fiu bolnav și artei. Este pictoriță și se entuziasmează pentru tot ce e frumos. Cînd am cunoscut-o noi, la vîrsta de 63 de ani, ne-a declarat cu exaltare : „Pictez pentru bucuria de a picta ; pur și simplu trebuie să pictez !" Frumusețile naturii o transpuneau într-o anumită stare de spirit și atunci simțea dorința de a picta.

„Nu-mi aleg decît teme care îmi produc bucurie lăuntrică. Vreau să exprim în culori tot ce îmi dăruiește natura. Adesea, cînd trec printr-un cîmp sau o pădure, mă copleșește un puternic sentiment de fericire. Atunci îmi zic : E atît de frumos că trebuie să pictez asta ! Fără pictură nu există pentru mine fericire !" Cînd a fost întrebată de ce își dă atîta osteneală, dacă tot nu-și expune niciodată tablourile, a răspuns : „Nu scopul contează la mine, îmi e de ajuns dacă pot să pictez". Apoi a declarat : „Aș vrea să redau firea unei flori. Floarea soarelui, de pildă, are atîta veselie în ea prin galbenul ei luminos !" În tramvai studiază figurile oamenilor. „E greu să pictezi chipul unui om, deoarece aș vrea mereu să redau în trăsături expresia sufletului !"

Capacitatea de a se entuziasma a contribuit cu siguranță la faptul că subiectul nostru s-a putut consacra cu atîta devotament creației sale artistice. La *celălalt pol*, marea ei sensibilitate se manifesta în căldura, izvorîtă dintr-o profundă compătimire, cu care îl îngrijea pe fiul ei debil mintal.

Voi cita acum cazul unui *cîntăreț* și *actor*, care a fost descris de *Seige* în lucrarea noastră colectivă.

MARTIN Z., în vîrstă de 25 de ani, a manifestat încă din copilărie talent pentru muzică și cînta cu plăcere. Talentul său pentru canto a fost descoperit cu ocazia unui concurs la radio, după absolvirea școlii generale și terminarea uceniciei ca lăcătuș. A urmat cu regularitate cursuri de canto, iar mai tîrziu a avut succese frumoase ca solist de muzică ușoară. Participa mai ales la emisiuni distractive și la spectacole organizate de radiodifuziune. Ar fi dorit însă să joace odată și într-o revistă sau într-un musical, deoarece nu-l interesa numai cîntatul, ci și creația actoricească. Se străduia să sublinieze prin gesturi și mimică partitura vocală.

Subiectul se descria el însuși ca plin de temperament, ba avînd chiar prea mult temperament, așa că uneori o „călca pe nervi" pe soția lui. Era în stare să se entuziasmeze foarte ușor, devenea chiar ultrafericit, dar tot așa de repede trecea la o profundă tristețe sau la o îngrozitoare anxietate și atunci se simțea foarte deprimat. În asemenea cazuri soția lui trebuia să-i redea echilibrul. De cele mai multe ori predomina însă buna dispoziție. Era optimist. Uneori ar fi avut chef să danseze pe mese, de bucurie. În momentele de

euforie era capabil să dăruiască tot ce avea. Se putea transpune repede în starea de spirit cerută de un șlagăr și atunci, în această dispoziție sufletească, era în stare — după cum se exprimă — să dea o interpretare convingătoare. Era ambițios și se străduia să facă să triumfe dreptatea, fără să fie însă bătăios și nici vindicativ.

În primăvara aceasta a venit la medic într-o stare de mare anxietate, pricinuită de faptul că îl deranjau mult două coroane dentare aplicate în aceeași dimineață. N-avea dureri propriu-zise, ci numai o jenă provocată de corpul străin din gură. Îi era teamă că din această cauză n-o să poată cînta, că va fi incapabil să-și exercite profesiunea, poate chiar timp de cîteva săptămîni.

După o convorbire liniștitoare, a plecat fericit, mulțumind cu exuberanță. Cîteva zile mai tîrziu a confirmat că totul era în ordine.

În cazul acestui subiect, *sensibilitatea exaltată* a contribuit în mare măsură la faptul că putea fi atît de puternic legat de arta sa de cîntăreț și actor. Totodată, îngrijorarea excesivă pe care a resimțit-o după un tratament stomatologic arată cît de labil era și în direcția polului opus.

Firea anxioasă

În *copilărie,* frica se manifestă foarte adesea atît de intens, încît domină întreaga personalitate. Copiii anxioși se recunosc, de exemplu, prin faptul că le e frică să rămînă seara singuri în pat sau pretind ca măcar lumina să nu fie stinsă. Le este frică de întuneric în diverse împrejurări, de pildă cînd sînt trimiși într-o pivniță prost luminată sau dacă trebuie să facă cumpărături după ce se întunecă. Și cîinii îi pot speria. Aproape tuturor le este frică de furtună. Se tem de alți copii; de aceea, adeseori se întîmplă ca aceștia din urmă să-i persecute. În teama lor, nu îndrăznesc să se apere de atacuri; copiii mai puternici și mai curajoși se simt din această cauză stimulați să le demonstreze superioritatea lor, să-i batjocorească, ba chiar să-i bată. „Țapii ispășitori" sau,

cum mi se pare mai potrivit să-i denumesc, „țintele vii" — fiindcă prin felul lor de a fi au darul de a atrage atacurile asupra lor — sînt în majoritatea cazurilor copii anxioși. Este ciudat cît de repede identifică cei de aceeași vîrstă această slăbiciune. Un copil care acasă la el a fost o „țintă" este persecutat, la foarte scurt timp după internare, și în secția de psihiatrie infantilă, dacă educatoarea nu este cu băgare de seamă. Copiilor anxioși le e de obicei foarte teamă de profesori. Din păcate, adeseori, aceștia din urmă nu-și dau seama că au de-a face cu un copil anxios și se poartă foarte sever cu ei. Se mai întîmplă ca unii copii mai puternici, după ce au făcut o năzbîtie, să dea vina pe un copil anxios, care, fiind incapabil să se apere, devine astfel „țap ispășitor" în fața profesorului.

La *adulți* frica nu mai poate exercita o influență atît de dominantă. Ceilalți oameni nu mai par atît de amenințători ca în copilărie, așa încît slăbiciunea este mai puțin vizibilă. Persistă totuși incapacitatea de a se afirma în cazul unei divergențe de opinii cu o altă persoană. În momentul în care oponentul adoptă o atitudine mai energică, fricoșii dau speriați înapoi. De aceea devin *timizi.* Această formă de timiditate include și o nuanță de *docilitate;* există și o *timiditate anancastă,* care derivă însă numai dintr-o nesiguranță lăuntrică. În primul caz, timiditatea este orientată spre mediul exterior, fiind legată de observarea anxioasă a acestuia ; în cel de-al doilea, este mai importantă jena provocată de faptul că propriul comportament stă el însuși în centrul atenției altora. Putem deosebi cele două atitudini constatînd într-un caz *teama* și în celălalt *jena.* În amîndouă cazurile se poate produce o supracompensație, avînd ca rezultat o atitudine sigură de sine sau chiar arogantă, dar se poate observa că atitudinea este nenaturală și voită. Pe de altă parte, din timiditatea anxioasă poate rezulta o atitudine plină de încredere, în care partenerul ar putea să distingă rugămintea nerostită de a nu se arăta neprietenos.

Sub forma timidității, firea anxioasă persistă deci și la adulți. Deseori, mai ales la femei, timidității i se mai adaugă

și *tendința spre spaimă*, care, dacă nu apare doar ca un reflex, reprezintă o frică resimțită subit. Cu cît această tendință spre spaimă este însă mai clară, cu atît ne putem gîndi cu mai multă certitudine la o *hiperiritabilitate a sistemului neurovegetativ*, hiperiritabilitate care sporește reacția fiziologică a spaimei, dar care, prin intermediul sistemului nervos al inimii, poate să intensifice și frica.

Pentru început voi cita descrierea unui copil făcută de *Zeller* în lucrarea noastră colectivă. Din cauza firii sale fricoase, se transformase în *„țintă"*.

ECKEHARD R., născut în 1951, a fost îngrijit în 1960 în secția noastră de copii. Tatăl lui avea o fire care îl făcea să se indispună repede. În două rînduri, amîndoi părinții au trăit în concubinaj cu alți parteneri. Din aceste legături, E. avea șapte frați și surori vitrege. Din actuala legătură a mamei sale avea o soră cu patru ani mai mică decît el. În aceeași locuință mai trăiau un frate vitreg — mai mare cu șapte ani — și o soră vitregă — mai mare cu cinci ani. Părinții și copiii se certau adesea între ei. De mai multe ori mama voise să părăsească familia.

Ambii părinți îl băteau des și fără noimă. Cînd aducea note proaste, băiatul era întotdeauna aspru pedepsit. Surorile vitrege îl băteau adesea cu brutalitate, de pildă cu mătura, sau îl închideau în pivniță. Favorita familiei era sora cea mai mică.

Lui E. îi era frică de părinți și frați. În special îi era frică de pedepsele corporale aplicate de mama lui. Ceda întotdeauna în fața fratelui său vitreg, care îl bătea deseori și care era totuși singurul lui tovarăș de joacă. Copiii din cartier îl persecutau. Adesea era fugărit de o ceată întreagă de copii care strigau după el „băiatul care primește palmele". Pe cît putea, E. îi evita și mai tot timpul se juca numai cu cîinele lui. Încă de la vîrsta preșcolară era fricos. Seara nu voia să se culce singur și nu adormea decît dacă lumina era aprinsă. Se temea foarte mult de furtună. Mai avea uneori enurezis.

De cînd a început să meargă la școală, E. a devenit „țapul ispășitor" al clasei. Nu avea prieteni. În timpul recreațiilor își găsea cîte o ocupație singur, într-un loc izolat. Aproape zilnic era bătut sau batjocorit de mai mulți copii,

fără ca el să se apere. Îl tachinau și pentru îmbrăcămintea lui sărăcăcioasă. Se plîngea învățătoarei cînd o găsea singură, povestindu-i despre răutatea colegilor. A început să tulbure din ce în ce mai des lecțiile prin grimase și convulsii ale corpului ; probabil că în felul acesta spera să se facă și el remarcat.

În secția de copii a clinicii noastre, E. s-a arătat tot timpul fricos. La fiecare examinare sau chestionare se temea că i se va face o injecție. În conversații era deschis, inteligent, ba chiar precoce. Pentru cel mai neînsemnat motiv plîngea și se văita, ascunzîndu-se într-un colț. Pînă și în visele sale era bătut și batjocorit. În colectivul de copii era un element inadaptabil. Fără nici un motiv făcea grimase și se comporta ca un clovn. Uneori chiar „făcea pe nebunul". Ceilalți copii nu-l acceptau în jocurile lor. Cu toate că era de o inteligență normală, îi lipsea cu desăvîrșire încrederea în sine. Manifesta interes și o străduință sinceră în rezolvarea temelor, dar renunța repede, luînd o atitudine plîngăreață.

Acest copil a fost, fără îndoială, grav *timorat* de comportarea brutală a adulților și copiilor. El nu ar fi ajuns însă în starea în care se afla dacă ar fi avut capacitatea de a se impune. Cum se întîmplă adesea în asemenea cazuri, neajutorarea lui, izvorîtă din frică, provoca atacurile copiilor mai puternici, iar aceste atacuri duceau la o și mai mare timorare. Din păcate, există și adulți care au uneori tendința de a fi brutali tocmai cu acei copii care nu se pot apăra. Părinții, adesea iritați din cauza certurilor dintre ei, menajau cel mai puțin tocmai pe acest copil care nu îndrăznea să li se împotrivească.

În timp ce anxietatea care își are originea în *hiperexactitate* se accentuează la maturitate, *anxietatea veritabilă* descrește. Printre cei care au nevoie de psihoterapie se numără, firește, și fricoșii. Voi descrie acum cazul unei femei care din cauza timorării a devenit *hipocondră.*

INGE E., născută în 1932, lucra ca salariată în comerț și a fost din copilărie foarte fricoasă. Pe întuneric o apuca groaza și nu mai ieșea din casă decît cu mare neplăcere. Cînd, în-

tr-o seară, a avut impresia că o urmărea o mașină, nu a îndrăznit să urce scările propriei sale case, deoarece credea că din mașină ar putea sări un bărbat care să alerge după ea și să-i facă vreun rău. A rămas în stradă, unde circulau oameni, și l-a sunat pe soțul ei, care a coborît și a condus-o sus pe scări. Îi era o frică groaznică de furtună. În momentele acelea „i se contracta tot corpul". Ocolea cîinii. Dacă auzea că într-o pădure sînt șerpi, ori nu se mai plimba deloc pe acolo, ori se uita tot timpul dacă nu apare cumva vreun șarpe, și era mereu gata s-o ia la fugă. Uneori, cînd se trezea noaptea, era cuprinsă de frică și îl trezea și pe soțul ei ca s-o liniștească. Alteori tresărea speriată din somn. Față de străini era timidă și îi evita pe cît posibil. Pe soțul ei îl considera drept apărătorul ei.

În 1953, din neglijența unui chiriaș beat, a fost intoxicată cu gaze. Din acel moment anxietatea ei a crescut și mai mult. În 1961, după o zi de muncă extenuantă, a avut în drum spre casă palpitații și a transpirat din abundență. În această perioadă au survenit în întreprinderea la care lucra două decese prin infarct miocardic. De atunci, pacienta a dat semne de nevroză hipocondrică. Se temea că are o boală gravă de inimă și că va trebui să moară. Dintotdeauna îi fusese tare frică de moarte, dar acuma frica s-a intensificat în asemenea măsură încît nu se mai încumeta să iasă din casă de teamă să nu aibă un acces cardiac și să se prăbușească în stradă. În clinică, bolnavei îi era frică de orice măsură luată de medici, de pildă de recoltarea sîngelui. După cîtva timp s-a adaptat bine mediului din clinică și a putut fi eliberată de formele fricii care constituiau fobii. Felul ei fricos de a fi a rămas însă.

Avem în acest caz un subiect care, încă din copilărie, suferea de frică într-un mod cu totul ieșit din comun. O zguduia profund cea mai mică primejdie, chiar presupusă. Pe fondul acestei firi anxioase s-a dezvoltat o *nevroză hipocondrică*. Factorul declanșant l-au constituit infarctul miocardic al celor doi colegi ai săi, precum și transpirația și palpitațiile pe care le-a avut după o solicitare istovitoare. Prin psihoterapie a putut fi influențată evoluția patologică, nu însă și firea ei anxioasă.

Firea emotivă se caracterizează prin reacţii de mare sensibilitate [1] şi profunzime în sfera sentimentelor subtile. Emotivii nu sînt impresionaţi uşor de sentimentele grosolane, ci de cele aparţinînd domeniului spiritual. Am observat ceva asemănător la temperamentul exaltat, cu care cel emotiv prezintă o vădită înrudire. La emotivi reacţiile afective nu sînt atît de exagerate şi nici nu progresează atît de rapid. Ei nu reacţionează atît de vehement ca exaltaţii, ci într-un mod mai sentimental. Cauze relativ minore dau naştere unor sentimente profunde. Cei *„cu inima sensibilă"*, cum sînt numiţi uneori oamenii de acest gen, simt mai repede mila decît alţii, sînt mai repede înduioşaţi, sînt mai accesibili bucuriilor produse de artă, de natură. Se poate vorbi şi de o anumită „duioşie" a firii lor, pentru a sublinia şi mai mult legătura cu sensibilitatea afectivă.

Această sensibilitate este mai întotdeauna legată de *mobilitatea mimicii*. La personalităţile emotive se poate observa imediat orice reacţie a laturii lor afective în timpul unei conversaţii, pentru că îi trădează mimica. Foarte caracteristic este faptul că le dau uşor *lacrimile*, de pildă cînd urmăresc un film trist sau cînd citesc o povestire tristă. Aceste lacrimi, care apar cu atîta uşurinţă, pot fi lacrimi de bucurie sau de înduioşare. Sînt unii copii emotivi cărora nu li se pot spune basme pentru că încep să plîngă atunci cînd acţiunea ia o întorsătură rea, cum se întîmplă adeseori la începutul basmului, şi nu mai vor să asculte. Se întîmplă însă ca, în anumite împrejurări, şi bărbaţi în toată firea să nu se poată abţine de la plîns. Foarte jenaţi, cînd sînt întrebaţi de motivul pentru care le-au dat lacrimile, ei recunosc că, într-adevăr, au o „inimă sensibilă".

Datorită acestei sensibilităţi afective deosebite, o traumă psihică poate să fie resimţită cu o intensitate patologică şi să dea naştere unei *depresiuni reactive*. Cînd se ajunge la

[1] Cu un prag scăzut de declanşare *(N.T.)*.

o tentativă de sinucidere, se poate constata cu deosebită claritate că avem de-a face cu o depresiune de o intensitate patologică. Aici mecanismul este puțin deosebit de acela al depresiunilor respective ale personalităților *distimice* sau *ciclotimice*. La acestea din urmă, evenimentele exterioare provoacă dezvoltarea unei predispoziții înnăscute pentru depresiune. Lucrul acesta se poate întîmpla chiar dacă soarta pe care trebuie să o îndure nu e excesiv de vitregă cu ei ; adeseori, evenimentul exterior reprezintă mai curînd un prilej de declanșare decît o cauză. La personalitățile emotive, dimpotrivă, gravitatea depresiunii merge paralel cu gravitatea evenimentelor exterioare. Ele nu au o predispoziție deosebită pentru depresiuni ; ele se și bucură mai repede și mai intens decît alții.

Tocmai în aceasta constă *deosebirea cea mai importantă dintre reacția emotivă și cea ciclotimică*. În ambele cazuri există o labilitate a sentimentelor — dintr-o dispoziție mijlocie poate lua naștere anormal de ușor bucuria sau tristețea. La ciclotimici însă, reacția nu este strîns legată de eveniment, nici în ceea ce privește natura ei, nici în privința intensității. Un succes de mică importanță îl poate duce pe ciclotimic la euforie, un mic eșec la o stare de depresiune. După cum am văzut, o societate veselă sau una tristă le poate provoca euforie, respectiv depresiune. La personalitățile emotive, numai evenimentul ca atare exercită o influență ; el duce la o comportare adecvată, dar nu scoate la iveală dispoziții sufletești preexistente. Un emotiv se poate bucura intens atunci cînd se bucură un alt om, întrucît participarea la bucuria altuia este, ca și compătimirea, adecvată evenimentelor. Nu este însă în felul de reacție al unui emotiv să se lase contaminat fără motiv de o societate veselă și să devină și el vesel în compania acesteia.

Voi descrie acum cazul unei femei emotive care, din cauza morții soțului ei, a făcut o *depresiune reactivă*.

GERTRUD J., născută în 1916, femeie de serviciu, a avut încă din copilărie „o inimă sensibilă". Plîngea des și nu putea să refuze cînd alți copii îi cereau ceva. Odată a dăruit unica

ei jucărie, iar unui copil cerşetor i-a dat unica ei bomboană. A avut numeroşi fraţi şi surori pe care îi iubea mult. A suferit foarte mult cînd i-a murit o soră mai mică. Şi mai tîrziu a rămas ataşată de familie. Cînd a trebuit să-şi cîştige existenţa angajîndu-se ca femeie de serviciu, a suferit foarte mult din pricina despărţirii de familie. Era fericită cînd se putea duce acasă şi plîngea de bucurie cînd îşi revedea familia. Dacă vedea un copil plîngînd, plîngea şi ea. La cinema îi dădeau adesea lacrimile la scenele triste. Cînd pe ecranul televizorului apăreau oameni care suferă dintr-un motiv sau altul, ea părăsea încăperea.

La vîrsta de 22 de ani s-a căsătorit şi de la început s-a ataşat foarte mult de soţul ei. Îndelungata despărţire cauzată de război a suportat-o foarte greu. Pe cei doi copii ai săi i-a îngrijit exemplar. Copiii, iar mai tîrziu şi un nepoţel, au fost pentru ea o sursă de mari bucurii.

În 1966, soţul ei — în vîrstă de 60 de ani — s-a sinucis fără vreun motiv aparent. Înainte de săvîrşirea acestui act a declarat cu un prilej oarecare că nu mai este apt pentru muncă. Gertrud a fost profund zguduită de moartea lui. Nu mai putea mînca, nu mai dormea şi s-a gîndit chiar să se sinucidă. A renunţat la acest gînd numai din cauza copiilor. Îşi spunea mereu că nu s-a ocupat destul de soţul ei şi că de aceea poartă şi ea vina pentru moartea lui. Din punct de vedere obiectiv a fost însă întotdeauna o soţie model. Puţin înainte de a muri, soţul ei a declarat că un om mai cumsecade ca ea nu mai există pe lume.

Cînd pacienta a venit în clinică, soţul ei murise de aproape un an. În acest răstimp devenise neurastenică din cauza insomniei şi a lipsei de poftă de mîncare şi slăbise cu zece kilograme. Dacă i se amintea de moartea soţului ei, o podideau imediat lacrimile. Începea să plîngă şi atunci cînd se vorbea despre alte evenimente triste din viaţa ei. După tratament, starea de neurastenie a încetat, a luat sfîrşit şi depresiunea patologică, dar durerea sufletească persista.

Avem de-a face cu o *personalitate pronunţat emotivă*, care încă din copilărie trăia evenimentele vieţii mai intens decît alţii.

Era foarte lesne cuprinsă de milă. Dar şi bucuriile le trăia cu o mare intensitate, mai cu seamă bucuria pe care i-o pricinuiau copiii ei. Era foarte ataşată de familia ei,

mai întîi de părinți, apoi de soț și copii. Moartea soțului ei i-a zdruncinat viața din temelii; totodată, a fost din nou copleșită de milă, căci o obseda gîndul că ar fi fost de datoria ei să observe că soțul suferea și să-i vină în ajutor. Pradă unei grave depresiuni reactive, era stăpînită de gîndul sinuciderii; și dacă grija pentru ceilalți membri ai familiei a împiedicat-o să-și pună capăt zilelor, frămîntările, insomnia și lipsa de poftă de mîncare au împins-o la neurastenie. Din această cauză, depresiunea reactivă, care, chiar în cazurile cînd există la subiect o predispoziție, trece de obicei mai repede, a persistat de astă dată timp îndelungat.

Cazul în care o personalitate cu un caracter sensibil este pînă într-atît doborîtă de un eveniment exterior încît își *pierde orice forță de rezistență* este comparabil cu depresiunea reactivă. În starea de depresiune, revolta împotriva altor oameni sau împotriva soartei devine imposibilă.

Voi descrie acum cazul unui bărbat care, prin comportarea sa, a devenit „ținta" elevilor săi.

HELMUT K., născut în 1911, învățător, a fost un copil fricos. Adesea era batjocorit de copiii mai puternici decît el, dar a fost numai rareori bătut, deoarece se retrăgea înainte de a se ajunge atît de departe. Se alătura mai mult copiilor liniștiți; alteori stătea singur, bucurîndu-se de frumusețea naturii. Nu lua parte la jocurile mai brutale ale celorlalți copii. Cînd avea o supărare, găsea refugiu la mama lui. Mai tîrziu, cînd s-a făcut mai mare, și-a găsit camarazi de vîrsta lui care, ca și el, se abțineau de la jocuri brutale și preferau să facă excursii, să discute despre muzică sau poezie. Foarte curînd a manifestat mult interes pentru lecțiile de desen și de atunci s-a ocupat și de probleme ale artei. La școală a avut un învățător sever, care îi bătea pe copii. El însuși nu a avut decît puțin de suferit și de aceea nu prea îi era frică. Plîngea însă deseori cînd erau bătuți alți copii. Din această cauză era dojenit de învățător.

A rămas toată viața „o inimă sensibilă". Îi dădeau cu ușurință lacrimile, de pildă cînd vedea la cinema un film trist sau cînd citea o povestire tristă.

Ani de zile a lucrat în funcția de cartograf. Era capabil profesional și nu avea dificultăți. În 1948 i s-a propus să devină profesor. A dat examenele de rigoare și ulterior a

funcționat ca profesor de desen cartografic într-o școală profesională. În 1963 școala a fost desființată și el s-a angajat la un liceu. Aici a întîmpinat curînd mari dificultăți în menținerea disciplinei. În asemenea cazuri îi admonesta pe elevi sau mai degrabă îi ruga să fie liniștiți, dar elevii răspundeau cu o și mai mare obrăznicie. Așa, de pildă, dimineața întorceau harta de-a-ndoaselea, se așezau pe scaune cu spatele la el și începeau să citească cu voce tare în timp ce el le vorbea. Cînd vedea că toate îndemnurile lui nu aveau succes, își pierdea uneori răbdarea și mai „scutura" pe cîte un băiat. Acesta, spre distracția întregii clase, se lăsa să cadă pe jos. După incidente de acest fel se simțea uneori atît de desperat, încît izbucnea în plîns în fața clasei. Superiorii lui îl făceau răspunzător pentru lipsa de disciplină din clasă, iar părinții unora dintre elevi voiau chiar să-l reclame pentru maltratare din cauză că-i „scuturase" pe copiii lor. Un băiețaș i-a spus o dată : „A, v-ați întors !" și l-a informat că fratele său mai mare îi povestise că el ar sta la închisoare pentru că maltratase un elev. Numai cîteva fete mai compătimitoare îi mai luau uneori apărarea, se opuneau celorlalți și îi spuneau să nu mai tolereze totul. În cele din urmă a fost trimis la medic pentru a se constata dacă e apt să exercite profesiunea de profesor. Așa a ajuns la noi în clinică.

Ne-a spus că se simte pur și simplu dezarmat în fața elevilor. Cînd băieții îi fac cîte o farsă, acest fapt îl deprimă în asemenea măsură încît nici nu mai e în stare să se înfurie. În felul acesta, cerințele și admonestările lui au devenit mai degrabă rugăminți, la care elevii au reacționat prin obrăznicii. Este adevărat că s-a ajuns pînă acolo încît să plîngă în fața clasei. Și în timpul cît a fost internat în clinică s-a putut constata sensibilitatea lui. Cînd povestea unele evenimente din viața lui, subiectul avea lacrimi în ochi. Pe de altă parte, relata cu multă emoție despre bucuria pe care o simțea ca desenator. Tot astfel povestea și despre alte evenimente din viața lui. A beneficiat mult de psihoterapie și l-am ajutat să fie reîncadrat și să predea la o clasă de adulți, unde nu era de așteptat să se ivească probleme de disciplină.

Avem aici de-a face cu un om la care, încă din copilărie, s-a putut observa o fire de o *mare sensibilitate.* La început, emotivitatea nu i-a creat dificultăți în activitatea profesio-

nală, pe care şi-a exercitat-o cu mult interes lăuntric. Toate acestea s-au schimbat însă cînd nu a mai fost pus numai în faţa problemei de a transmite cunoştinţe unor băieţi, dar şi de a-i educa. Slăbiciunea lui a fost imediat remarcată de copii şi aceştia, cu lipsa lor de scrupule, au profitat de ea. Numai nişte fete mai compătimitoare i-au luat apărarea. Neajutorarea lui la şcoală se datora în mare măsură faptului că la purtarea grosolană a elevilor a reacţionat prin deprimare, ceea ce l-a împiedicat să se arate energic faţă de ei şi să lupte împotriva indisciplinei.

Se mulţumea să cerşească cruţare, pe care elevii obraznici nu erau dispuşi să i-o acorde.

Copiii cu o fire emotivă sînt de obicei şi *anxioşi*. La o examinare mai atentă putem însă recunoaşte reacţia emotivă generală, ceea ce ne permite să privim anxietatea în acest cadru. Voi prezenta acum un copil emotiv. El a fost descris de doamna *Lindner* în lucrarea noastră colectivă.

HANS-JOACHIM R., de 9 ani, a fost în tratamentul nostru staţionar de la 3.I. pînă la 5.IV.1963, din cauză că de trei ani, după ce devenise complet curat, a început din nou să facă în pantaloni, mai bine zis să-şi mînjească pantalonii cu resturi de excremente. Acest lucru s-a întîmplat atunci cînd fratele său mai mic a început să devină curat.

Pacientul trăia în condiţii familiale ordonate şi îngrijite. Era cel mai mare din patru copii. Mama, care părea blajină şi anxioasă, nu era angajată pentru moment, fiind foarte ocupată cu îngrijirea copiilor şi cu gospodăria. Tatăl avea un post de contabil şef şi se ocupa mult de familie. Comportamentul său era calm, chibzuit şi foarte exact. Fraţii mai tineri ai pacientului s-au dezvoltat, pînă în momentul respectiv, normal. După cît ni s-a spus, raporturile dintre copii erau bune.

Pacientul s-a născut cu trei săptămîni înainte de termen. În copilărie s-a dezvoltat fără nimic anormal, ce-i drept însă, deprinderea de a se păstra curat nu şi-a însuşit-o decît relativ tîrziu, la vîrsta de patru ani. Băiatul avea adesea o atitudine visătoare, reacţiona puternic la cea mai mică pedeapsă, era ranchiunos şi îşi punea totul la inimă ; de asemenea, era cîteodată abătut şi deprimat. Se obişnuia greu cu un mediu nou şi, probabil din această cauză, nu-i plăcea să

meargă cu mama în vizite la cunoştinţe. Faţă de străini era foarte rezervat şi anxios, avînd nevoie de un anumit timp pentru a stabili contactul. Şi despărţirea de părinţi şi fraţi era întotdeauna foarte grea. De exemplu, povestea mama, cînd ea voise să-şi ia rămas bun de la dînsul şi de la fraţii lui înainte de a se interna în maternitate cu ocazia naşterii fetiţei celei mai mici, l-a găsit pe pacient, după o lungă căutare, culcat în pat. Se prefăcea că doarme, dar la o privire mai atentă a reieşit că plînsese. După ce mama s-a întors din clinică, în primele zile pacientul nu s-a mişcat de lîngă ea. Relatări asemănătoare ne-au fost făcute şi despre despărţirea de tată şi de cei doi fraţi ai săi, atunci cînd aceştia plecau în vacanţă. Băiatul s-a aşezat atunci la masă şi a început să privească cu mult interes *Viaţa animalelor* de *Brehm ;* nu a putut fi convins să-i conducă pe cei ce plecau pînă la uşă şi, cu atît mai puţin, să le facă semn cu mîna de la fereastră. Încerca să evite această situaţie din cauză că era prea emoţionat.

În timpul şederii sale în clinică, pacientul ni s-a înfăţişat ca un copil relativ tăcut, prietenos şi aproape întotdeauna ascultător şi cuminte. Accepta bucuros toate sarcinile ce i se dădeau, dar reacţiona puternic la cele mai uşoare critici sau admonestări ; de cele mai multe ori i se umpleau ochii de lacrimi. Cu ceilalţi copii avea, în ciuda firii sale rezervate, un contact bun. La terapia specială a encoprezisului se preta fără nici o reticenţă. A ieşit din spital după ce nu mai prezentase timp de trei săptămîni nici unul din simptome.

Din faptul că făcea în pantaloni în timpul zilei se poate vedea dorinţa de a acapara îngrijirile mamei. El a folosit acest mijloc atunci cînd fratele mai mic a devenit curat, pierzînd astfel o parte din îngrijirea maternă. Pacientul nostru a văzut probabil acum o posibilitate de a obţine, împotriva fratelui mai puternic şi care reuşea mai uşor să se impună, mai multă atenţie din partea mamei. La acest băiat nu prea putea fi vorba de frică, în schimb este foarte clară *blîndeţea firii sale.* După pedepse era deprimat, despărţirea de părinţi îi era foarte grea, pe străini prefera să-i ocolească, lacrimile îi veneau foarte uşor. Pentru a-şi stăpîni totuşi reacţiile sentimentale, încerca, în situaţiile respective, să se retragă din timp. Deoarece se temea de tot ce era grosolan, a fost întotdeauna un copil cuminte.

La adulți, o trăsătură emotivă a firii duce destul de frecvent, după cum am văzut, la o reacție depresivă maladivă față de trăiri zguduitoare. La copii, care în reacțiile lor sentimentale sînt mai superficiali, acest lucru se întîmplă rar. Pe moment ei pot fi profund emoționați, dar uită totul repede. De aceea, *sinuciderile* sînt rare în timpul copilăriei. E drept că acest lucru se datorează și faptului că o sinucidere necesită o oarecare planificare, de care un copil nu este încă în stare din punct de vedere intelectual. Cînd în perioada copilăriei se ajunge la o tentativă de sinucidere, aceasta se întîmplă de cele mai multe ori sub forma unei acțiuni impulsive. Un șoc puternic produce o depresiune profundă, poate fiindcă este vorba de o fire emotivă, iar aceasta duce, înainte ca atenția subiectului să fi fost abătută de la sursa durerii, la o încercare de sinucidere nechibzuită și nepregătită, dar care, din fericire, de obicei nu reușește. De cele mai multe ori, la copii încercările de sinucidere au loc din cauza unei frici puternice și acute de pedeapsă.

Combinații ale trăsăturilor de caracter și temperament accentuante

Nu am intenția să prezint toate combinațiile posibile ale trăsăturilor de caracter și temperament. Cînd două sau chiar mai multe trăsături coexistă fără o prea mare interferență, cunoașterea fiecărei trăsături în parte ne permite să deducem și rezultatul combinației lor. Cu toate acestea, în cazul anumitor combinații ale trăsăturilor de caracter am avut prilejul să scoatem în evidență prin observații clinice unele particularități la care nu ne-am fi putut aștepta dinainte. Ceva asemănător se poate constata la unele combinații de trăsături ale temperamentului, precum și la unele trăsături de temperament combinate cu trăsături de caracter. Pentru a completa tabloul general al accentuărilor trebuie să examinăm și aceste combinații.

S-ar putea presupune că o înclinație *demonstrativă* pentru prefăcătorie se accentuează în mod deosebit dacă i se adaugă o activitate *hipertimică*. Acest lucru nu este valabil decît pentru *vîrsta copilăriei*. La această vîrstă se poate într-adevăr constata destul de frecvent că, în cazul unor asemenea combinații, nevoia de activitate determină o aglomerare de acțiuni necinstite.

În broșura mea *Kinderneurosen und Kinderpersönlichkeiten* am descris amănunțit un copil hipertimic-isteric. Voi prezenta acum, ca exemplu, un copil descris pe scurt de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

MONIKA K., în vîrstă de 7 ani și 11 luni, a fost adusă la noi din cauza unei stări de agitație patologică. Tatăl ei avea o înclinație către furt și lăudăroșenie și căuta totdeauna să apară în ochii oamenilor mai mult decît era în realitate.

Pacienta fusese încă de la 4 ani un copil foarte sălbatic și greu de stăpînit, care prin purtarea sa tulbura viața colectivului de copii din care făcea parte. Nici după ce a început să meargă la școală nu a devenit mai suportabilă, așa încît a trebuit să fie retrasă. Spunea tot felul de minciuni, sustrăgea lucrurile care îi plăceau, alerga mereu încoace și încolo și copiii nu puteau s-o sufere din cauza dorinței ei permanente de a li se impune.

În clinică, ne-a relatat, pe larg, fără jenă și fără nici o inhibiție, isprăvile și furtișagurile ei. Nu se vedea pe chipul ei nici un semn de remușcare sau de părere de rău. În plus, era agitată, mișcîndu-se fără încetare, vorbea mult și întreaga ei purtare nu avea nici o continuitate. Era însă de o veselie care nu o părăsea niciodată. Jucăriile ei erau murdare, aruncate în dezordine, unde i se năzărea. Ceilalți copii se țineau, și în clinică, departe de ea, din cauza purtărilor ei nesuferite. Fetița, mereu în căutarea cuiva care să se ocupe de ea, se străduia să cîștige aprecierea adulților, pe care căuta să și-i apropie prin lingușeli.

Veselia și permanenta agitație a acestei fetițe sînt caracteristice comportamentului *copiilor hipertimici*. Totodată însă, ea era înclinată spre minciuni și furtișaguri și nu părea să se sinchisească de caracterul nepermis al faptelor ei. Aceasta, ca și atitudinea lingușitoare pe care o lua față de adulți în

timp ce pe copii îi nesocotea, confirmă prezența unei *trăsături isterice*. Avînd în vedere comportarea asocială a acestei fetițe, s-ar putea formula cu privire la dezvoltarea ei viitoare o prognoză defavorabilă, dar această dezvoltare ar putea să ia și un curs mai bun, fiindcă la vîrsta adultă combinația celor două trăsături mai sus menționate are adeseori manifestări diferite de cele din copilărie.

La adulți, nevoia hipertimică de activitate nu mai este asociată cu înclinația spre necinste, *aceasta din urmă părînd să descrească*. Sociabilitatea, la care predispune temperamentul hipertimic, duce mai degrabă la corectitudine, incorectitudinea avînd astfel mai puține șanse de a se afirma. Copiii au de la natură mai puține inhibiții care să-i împiedice să fie necinstiți cînd este vorba de realizarea dorințelor lor ; ei își realizează năzuința de afirmare cu mai puține scrupule. La copii se poate întîmpla ca nesinceritatea să se împace cu o atitudine comunicativă, ceea ce la adulți este mult mai rar. În plus, această combinație pare să favorizeze exercitarea unei anumite profesiuni, respectiv ea sporește dispoziția și talentul pentru o activitate scriitoricească. Vom înțelege acest lucru dacă ne gîndim cît de mult pot fi ajutați scriitorii, și în special ziariștii, de o sociabilitate hipertimică și de o fantezie de tip demonstrativ. În lucrarea noastră colectivă am citat cazurile a patru *scriitori* cu firea demonstrativ-hipertimică. Voi descrie acum puțin mai pe larg pe unul dintre aceștia.

HANS ST. s-a născut în 1933. Mama lui, „cînd e în societate, preferă să vorbească decît să asculte", este veselă, antrenantă ; pe vremuri a jucat la un teatru de amatori. Este foarte abilă în relațiile ei cu alți oameni, se adaptează ușor, îi plac muzica, pictura și cărțile. În momentul de față ea prelucrează jurnalul intim al mamei sale.

Hans St. a avut întotdeauna o înclinație către conversație. În societate se situa aproape întotdeauna în centrul atenției. Încă de copil îi plăcea să se deghizeze, juca teatru de păpuși și dorea să devină actor. Are capacitatea de a trăi intens rolurile pe care și le imaginează.

La şcoală, materiile sale preferate erau germana, muzica şi istoria. După bacalaureat a încercat să intre la o şcoală de actorie. Pentru examen şi-a ales rolul lui Mefisto, dar n-a fost admis. A încercat apoi să fie primit la cursul de regie. Aici, condiţia era de a scrie o dramă, lucru pe care l-a făcut în trei zile. Dar nici de data aceasta nu a reuşit să fie admis. Între timp a izbucnit un scandal pentru că începuse să aibă legături amoroase cu o profesoară de religie. Pentru a cîştiga ceva bani a executat un timp diferite munci, de pildă ca tipograf. În sfîrşit, la trei ani după ce-şi luase bacalaureatul, a început să lucreze ca scriitor, fără a avea un angajament fix. Curînd a avut succes şi a cîştigat bine. Scria nuvele şi povestiri de actualitate, tratînd evenimentele curente într-un stil satiric. Pe vremea aceea s-a căsătorit, dar la 28 de ani era deja divorţat.

De la vîrsta de 20 de ani s-a apucat să bea alcool în cantităţi din ce în ce mai mari, crezînd că în felul acesta va putea lucra mai bine ca scriitor. În realitate, în cele din urmă era atît de des beat încît nu mai era în stare de nimic. După divorţ, în ciuda venitului bun pe care-l avea, a făcut datorii şi a avut numeroase conflicte cu diversele sale prietene, pe care le schimba cu uşurinţă. Una dintre acestea a încercat să se sinucidă din pricina lui.

În clinica noastră, unde a venit pentru o cură de dezintoxicare, s-a arătat foarte volubil şi aproape întotdeauna vesel. Mereu avea cîte ceva de povestit şi mai era şi purtătorul de cuvînt al altor pacienţi. Cînd era lăsat să vorbească, făcea tot felul de digresiuni şi nu mai termina. Dar era foarte mîndru că se putea produce în public şi îi plăcea să folosească un limbaj preţios, presărat cu cuvinte străine chiar atunci cînd nu era nevoie. Cînd povestea despre viaţa lui, se puteau observa înfloriturі şi amplificări prin care dorea să-şi dea importanţă. Dacă i se reproşau viaţa agitată, abuzul de alcool şi datoriile făcute, găsea o mulţime de scuze şi din atitudinea sigură de sine pe care o avea în aceste ocazii se putea vedea că în sinea sa se considera nevinovat. În afară de asta, credea că, datorită realizărilor sale literare, pe care le socotea importante, este îndreptăţit să aibă pretenţii mai mari de la viaţă. Înfumurarea lui n-a făcut o impresie proastă în secţie, căci totul era debitat în felul lui vioi şi glumeţ. După cura de dezintoxicare, subiectul a redevenit productiv ca scriitor şi — în orice caz pentru moment — s-a readaptat din punct de vedere social.

Acest subiect avea, fără îndoială, o fire demonstrativă și chiar *isterică*. Dintotdeauna simțise o mare nevoie de a se impune, își supraestima talentele, era mîndru că a fost în stare să scrie în trei zile o dramă, care nu avea, firește, nici o valoare. Pentru viața sa nestăpînită și pentru abuzul de alcool avea gata pregătite scuze în care, în mod vădit, credea și el. S-ar fi putut ca el să-și fi ratat în și mai mare măsură viața dacă, pe lîngă trăsătura isterică, n-ar fi avut și o *trăsătură hipomaniacală*. Datorită acesteia din urmă, viața lui era și mai agitată, însă fără firea lui deosebit de activă și de receptivă față de întîmplările din viață activitatea sa literară s-ar fi împotmolit. Dacă îmbinarea acestor trăsături este într-un fel favorabilă, ea prezintă însă un pericol din cauza alcoolismului, deoarece hipertimicii, fiind sociabili, înclină să bea, anulînd în felul acesta aspectul pozitiv care ar putea rezulta din combinația cu trăsătura demonstrativă.

Și aptitudinea pentru *profesiunea de actor* poate deveni mai pronunțată dacă trăsăturii demonstrative i se alătură mobilitatea hipertimică. În lucrarea noastră colectivă, *Seige* a descris trei actori de acest fel. Voi cita mai jos numai cazul unuia dintre ei.

HEINZ G., în vîrstă de 42 de ani, actor, regizor și autor, se interesa — după cum ne-a relatat — de teatru și de muzică încă de pe cînd era elev și lua lecții de muzică și artă dramatică. Tatăl său dorea ca el să urmeze studii universitare. Heinz s-a înscris însă la universitate numai de formă și, cu ajutorul unor amici, și-a procurat adeverințe de frecvență fictive. El nu s-a ocupat însă decît de teatru, și în special de organizarea unor spectacole de varietăți. Mai tîrziu a înființat un mic teatru propriu, care însă după scurt timp a trebuit să fie închis din motive financiare. Și-a supraestimat adesea posibilitățile financiare, ajungînd astfel în repetate rînduri într-o situație materială precară. Adesea se ocupa de diferite lucruri în același timp și de aceea nu a putut să-și îndeplinească conștiincios toate sarcinile. A scris și cîteva scenarii radiofonice, precum și alte piese. Din cauza atitudinii sale arogante, a avut discuții aprinse cu persoane cu munci de răspundere. De fiecare dată era convins

că vina o poartă ceilalți. Era de obicei bine dispus ; în conversație era foarte volubil, cu tendință spre digresiuni și întrucîtva și spre fugă de idei.

La acest subieot, *firea hipertimică* se manifesta (printr-o activitate intensă și multilaterală, locvacitate și tendință la fuga de idei) mult mai vădit decît *firea demonstrativă.* Așa se explică probabil faptul că activitatea lui era mai mult organizatorică decît propriu-zis actoricească. Pe de altă parte, nota demonstrativă se făcea și ea simțită : nu era prea exact în ceea ce privește adevărul, era gata să facă mici înșelătorii, iar în cazul unor dispute căuta întotdeauna să dea vina pe ceilalți. Simțea o puternică nevoie de recunoaștere socială.

Un deosebit interes îl prezintă combinația dintre *firea demonstrativă* și cea *exaltată,* fiindcă fiecare dintre aceste trăsături mărește înclinația și aptitudinea pentru îndeletnicirea de *poet* sau *artist.* Din trăsătura demonstrativă rezultă activizarea fanteziei, din cea exaltată o năzuință spre valorile afective ale literaturii și artei.

Voi cita cazul unei femei care, prezentînd o combinație a acestor trăsături, a simțit un puternic imbold de a scrie.

BÄRBEL G., născută în 1935, era de fapt infirmieră, dar simțea vocația pentru literatură. Tot timpul liber și-l petrecea scriind poezii lirice, povești pentru copii, basme, uneori și satire. Putea să fie în asemenea măsură absorbită de lumea fanteziei sale, încît uita tot ce e în jur. Lipsa de succes nu a împiedicat-o să continue să scrie cu mult entuziasm lăuntric. Polul depresiv — adică predispoziția la desperare — era de asemenea foarte pronunțat și a dus la cîteva încercări de sinucidere. În parte, aceste încercări aveau și o componentă isterică și nu erau prea serioase. Mai avea și alte trăsături demonstrative : evita pe cît putea dificultățile profesionale, se refugia în boli și avea o înclinație către autocompătimire. În clinică, unde a fost internată de cîteva ori, cocheta, era foarte bine dispusă, în timp ce în alte ocazii căuta să stîrnească compasiune prin accese de plîns. După cum am aflat, și mama ei „juca teatru" în mediul familial ; cu prilejul vizitelor ei la clinică, felul ei de a fi, patetic, o prezenta ca pe o personalitate demonstrativă.

De cînd am descris acest caz în lucrarea noastră colectivă, ea a continuat să se afle în îngrijirea noastră psihoterapeutică. Şi în anii următori a rămas credincioasă marii ei înclinaţii pentru literatură şi a scris în special istorioare pentru copii şi poezii. Creaţiile ei sînt adesea pesimiste. În ultimul timp s-a dedicat tot mai mult artelor plastice — modela figurine din argilă şi se ocupa cu lucrări de artă decorativă. Continua să-şi exercite profesiunea de infirmieră, dar ca să poată rezista trebuia ajutată destul de des prin psihoterapie.

Subiectul nostru era mereu în pericol de a se cufunda cu totul în *lumea fanteziei* sale, neglijînd realitatea. Pe de altă parte, capacitatea ei de a se entuziasma constituia un imbold şi în meseria de infirmieră pe care, în ciuda unor *reacţii de eschivare* a dificultăţilor profesionale, o exercită cu devotament. În această privinţă, exaltarea are efecte favorabile asupra egoismului său isteric.

Este evident că şi realizările în domeniul artei actoriceşti primesc un sprijin dacă trăsăturii demonstrative i se asociază o trăsătură de exaltare. Sentimentele profunde, în combinaţie cu predispoziţia demonstrativă, duc la o puternică dezvoltare a expresivităţii mimicii. Actorul care nu este decît isteric poate reda bine stările sufleteşti, dar redarea unor sentimente profunde nu este posibilă decît pentru acel actor care este în stare să le trăiască intens el însuşi.

Voi prezenta acum un subiect descris de *Seige* în lucrarea noastră colectivă.

BERTHA SCH., de 68 de ani, actriţă, juca de mulţi ani, încă din tinereţe, la acelaşi teatru, împreună cu sora ei, care avea aceeaşi profesiune.

După cîte ni s-a relatat, avea încă din adolescenţă o dispoziţie foarte labilă. Uneori putea să se bucure extraordinar de mult, să aibă chiar un pronunţat sentiment de fericire, însă adesea, şi pe neaşteptate, cădea pradă unor accese de profundă desperare. Subiectul îşi exercita profesiunea cu mare dăruire de sine şi era extrem de fericită cînd reuşea bine într-un rol. Era, în general, o entuziastă a teatrului, a muzicii şi a tot ce este frumos. Dintotdeauna îi era frică de infecţii, iar mai tîrziu de tuberculoză. La început, stările ei de anxietate se explicau prin excitaţii exterioare. Ulterior

însă, se plîngea adesea de o mare frică, fără o cauză vizibilă. Era foarte superstiţioasă. Din cauza anxietăţii a solicitat în repetate rînduri internarea în clinica noastră, punînd însă totodată diferite condiţii. În special nu voia să renunţe la somniferele pe care le lua de ani de zile în doze masive. Cum acest lucru nu putea fi acceptat, ea nu a urmat în perioada internării decît o singură dată un tratament, la care a renunţat dealtfel înainte de a-l fi terminat. Ulterior, şi-a mai făcut din timp în timp apariţia în clinică, cerînd cu vorbe şi gesturi exaltate să i se aplice tratamentul pe care îl considera ea însăşi cel mai potrivit. Se puteau observa în aceste cazuri afecte reale ; ea suferea foarte mult din pricina anxietăţii, dar nu voia nici în ruptul capului să admită că, în primul rînd, abuzul de somnifere era cauza stării ei anormale. Cînd nu i se împlineau dorinţele, devenea, în adevăratul sens al cuvîntului, teatrală. Implora cu braţele ridicate, se pregătea să îngenuncheze în faţa medicului şi încerca să-l cîştige prin elogii aduse competenţei lui.

Subiectul a fost dintotdeauna *exaltat*, înclinat spre entuziasm ca şi spre desperare, ceea ce nu explică însă în suficientă măsură manifestările exagerate ale sentimentelor sale. Unei actriţe îi poate veni mai curînd decît altcuiva ideea de a îngenunchia în faţa medicului, dar în această scenă şi în altele asemănătoare, pe care ni le-a făcut de mai multe ori, se vedea clar *firea ei demonstrativă*. Ea o confirma prin lipsa de consecvenţă în felul de viaţă ce-l ducea, îmbinată cu înclinaţia spre abuzul de somnifere.

Hiperexactitatea se atenuează dacă i se asociază un temperament *hipertimic*, cu tendinţa acestuia spre superficialitate. Cu toate acestea, nu se ajunge la o echilibrare reală. Cele două trăsături aparţin unor planuri psihice prea diferite pentru a se putea anihila reciproc. Şi un hipomaniac este conştiincios cînd firea lui are în acelaşi timp o trăsătură anancastă. Voi cita un caz descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

CHARLOTTE K., de 44 de ani, a fost încă din copilărie foarte silitoare şi plină de rîvnă. Şi mai tîrziu, în viaţa de toate zilele, îşi propunea obiective pe care le îndeplinea, de obicei, înainte de termen. Era totodată întreprinzătoare şi a deschis

un salon de coafură propriu. Din momentul absolvirii şcolii — adică de treizeci de ani — lucrează aproape 12 ore pe zi, stînd mai mult în picioare. Niciodată nu a considerat acest lucru ca o povară, căci munca îi făcea plăcere. În timpul războiului şi-a pierdut soţul. După război a reuşit să readucă salonul de coafură într-o stare de înflorire, ajungînd să aibă 12 salariaţi. Îşi întreţinea şi părinţii, care ţineau foarte mult la ea. Cu fiul ei era în relaţii bune.

Charlotte K. avea o fire veselă, vioaie, senină, îi plăcea societatea, avea multe prietene şi era iubită de toţi pentru buna ei dispoziţie. În ciuda vioiciunii, era foarte serioasă şi conştiincioasă, atît în gospodărie cît şi în profesiune. De la salariaţi cerea de asemenea o muncă conştiincioasă. Îşi controla de cîteva ori registrele ca nu cumva să se strecoare vreo greşeală.

K. a venit la noi pentru că îşi închipuia că nu va mai putea conduce salonul de coafură. Cu ocazia unei gripe a continuat să lucreze fără să se îngrijească, iar acum avea diferite simptome neplăcute. Se plîngea de palpitaţii şi de o senzaţie ciudată în braţe, „de parcă ar trece prin ele un curent electric". În afară de aceasta, simţea o neliniştе lăuntrică şi era irascibilă. După o scurtă odihnă, şi cu foarte puţină psihoterapie, pacienta s-a simţit din nou bine şi s-a reîntors la îndatoririle sale gospodăreşti şi profesionale.

Combinaţia celor două trăsături accentuate a avut la această pacientă un efect foarte bun. Cu o hărnicie şi o sîrguinţă neobosită, de *hipomaniac*, ea şi-a croit un drum ascendent în viaţă, iar hiperexactitatea era chezăşia că totul va fi pregătit cu grijă şi executat în mod conştiincios. Cele două trăsături se îmbinau armonios. Nu s-a ajuns nici la o anihilare reciprocă, dar nici la o personalitate lăuntric contradictorie. E drept că trecătoarea ei neurastenie a fost probabil un rezultat al combinării celor două trăsături. Atît din nevoia de activitate cît şi din conştiinciozitate, pacienta a continuat să lucreze chiar atunci cînd, în mod obiectiv, nu avea forţa necesară.

Un temperament hipomaniac nu poate nici el să evite *fenomenele obsesive* atunci cînd predispoziţia anancastă este foarte mare. În acest caz, ele sînt în general mai slab fixate şi nu cuprind întreaga personalitate. Un temperament hipo-

maniac pare să-l apere pe anancast de nevroza obsesivă propriu-zisă, dar nu și de *fobii*, care îl stingheresc în unele privințe, fără să-i pericliteze în mod serios libertatea în alegerea modului de viață. Voi descrie în cele ce urmează un bărbat hipomaniac cu fenomene obsesive clare.

GÜNTER P., născut în 1921, de profesiune dentist, avea la școală foarte mult trac înaintea examenelor, îi era adesea greață și nu putea să mănînce. Mai tîrziu, a rămas, după cum spunea chiar el, „un mare pedant", punctual, exact și foarte conștiincios. A moștenit acest fel de a fi de la tatăl lui, care întorcea pagina de zece ori încolo și încoace cînd trebuia să reporteze cifre de pe o pagină pe alta. El însuși ne-a declarat că respectă cu sfințenie un orar zilnic, seara controlează întotdeauna dacă gazul este închis, iar înainte de a se culca mai încearcă o dată ușa să vadă dacă este încuiată. Pe de altă parte, este foarte vesel, îi place să petreacă și chiar să danseze.

În 1956 P., după o zi foarte obositoare, s-a simțit prost, cu grețuri, vomitări și transpirație. A constatat o accelerare a pulsului și s-a temut că va avea un infarct cardiac. De atunci nu se mai putea dezbăra de gîndul că este bolnav de cord. Nu se mai ducea la cinema, la teatru și, în general, evita să stea în încăperi mici ; pe cît putea, nu mai urca scări. Dimineața se ridica foarte încet din poziția culcată ca să nu-și împovăreze circulația. A continuat totuși să-și exercite profesiunea și îi plăcea să conducă mașina. Devenea chiar temerar și mergea cu viteză nepermisă. Cînd era oprit de poliție, era bun de gură și știa să se justifice, așa încît de cele mai multe ori scăpa neamendat.

După un an și jumătate de la începutul neplăcerilor sale, P. a fost internat în secția noastră de psihoterapie. Se plîngea de anxietățile sale. În cadrul tratamentului a trebuit mai întîi să fie convins, încetul cu încetul, să meargă la cinema, la teatru și să intre în încăperi mici. Era însă de la început vesel, vorbăreț și întotdeauna dispus să glumească. Cînd era lăsat să vorbească, nu mai termina. Oamenii îl ascultau cu plăcere, deoarece avea întotdeauna ceva amuzant de povestit. Și în timpul șederii sale în clinică a fost o dată oprit de poliție pentru depășirea limitei de viteză.

În urma tratamentului nostru, subiectul s-a debarasat de inhibițiile sale, dar a rămas de bunăvoie în îngrijirea noastră, dat fiind că tot mai avea repetate temeri că ceva nu

ar fi în regulă cu inima lui și că ar putea să aibă o criză de slăbiciune. Continua să evite locurile unde, după cîte își amintea, simțise vreodată teamă și neliniște.

La acest subiect este vorba de o personalitate pronunțat *hipomaniacă,* cu o dispoziție de bază veselă și o locvacitate digresivă. Cu toate acestea, el se autocaracteriza pe drept cuvînt ca „pedant", înțelegînd prin această denumire o personalitate *hiperexactă,* care încă din copilărie avea inhibiții, iar mai tîrziu avea înclinații spre o ordine exagerată în programul zilei. Prin această a doua componentă s-a ajuns la o nevroză hipocondrică, acompaniată de *claustrofobie,* adică frica de încăperi închise. Fobia nu putea însă niciodată domina întreaga personalitate. Temperamentul hipomaniac se făcea simțit în alte privințe. Același om, care era chinuit de gîndul că inima ar putea înceta să-i mai bată, era un conducător auto de o temeritate nebună, care din acest motiv intra adesea în conflict cu poliția, dar care cu abilitate de hipomaniac găsea cuvintele potrivite pentru a scăpa din încurcătură. Fără acest temperament ar fi ajuns cu certitudine într-o stare mult mai gravă de nevroză obsesivă și n-ar fi putut fi atît de lesne influențat prin tratamentul psihoterapeutic. Este însă de mare interes să observăm cum cele două trăsături ale firii sale puteau coexista fără vreo legătură între ele, acționînd fiecare separat.

După cum hiperexactitatea și temperamentul hipertimic nu se anihilează reciproc, tot astfel nu se ajunge la o simplă însumare de anomalii atunci cînd o fire *hiperexactă* se combină cu una *distimică.* Din această combinație nu se produce o simplă însumare a trăsăturilor, dar rezultă totuși o accentuare a specificului. În secția noastră de psihoterapie constatăm mereu că anancaștii care sînt totodată și subdepresivi se vindecă mult mai anevoie de fobiile lor decît dacă au un temperament mediu sau chiar hipertimic. În ce privește viața lor, ea este și mai dificilă atunci cînd hiperexactității i se alătură distimia. Citez un caz descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

HEINZ S., în vîrstă de 30 de ani, a fost inhibat încă din copilărie şi a avut complexe de inferioritate. După ce a absolvit liceul şi facultatea de filozofie, a devenit mai încrezător în sine, dar nu prea putea să se hotărască ce carieră să-şi aleagă. A încercat mai întîi să lucreze în diferite servicii de stat, iar mai tîrziu a intrat ca lector la o editură. Aici nu se simţea la largul său, dar deocamdată nu avea nimic altceva în perspectivă. S-a căsătorit de foarte tînăr, după cum spune, din cauza singurătăţii. Faţă de soţia sa, care avea un copil dintr-o căsătorie anterioară, simţea mai curînd milă decît dragoste. Era evident că ea se măritase cu el din motive materiale şi după scurt timp s-a încurcat cu un alt bărbat. A divorţat, iar la vîrsta de 28 de ani s-a căsătorit pentru a doua oară. Acum se comporta mai mult pasiv, în timp ce soţia era vioaie şi activă. În căsătorie, ea domina. El se ţinea departe de tot ce era de rezolvat în familie. Din punct de vedere sexual era, de asemenea, puţin pretenţios. Cel mai mult îi plăcea să stea singur şi să citească o carte.

Pacientul a venit să urmeze un tratament psihoterapeutic pentru că avea o stare generală proastă şi credea că s-ar putea să fie bolnav de inimă. Deşi înainte de internare nu au avut loc în viaţa lui evenimente nefericite mai importante, era tăcut, oarecum resemnat, apatic şi a povestit că avusese destul de des gîndul sinuciderii. Ne-a relatat că dintotdeauna a avut o tendinţă spre depresiune şi că niciodată nu a simţit cu adevărat bucuria de a trăi. Ne-a semnalat de asemenea că melancolia era un lucru obişnuit în familia lui. La vîrsta de 30 de ani, bunicul din partea tatălui s-a înjunghiat cu un cuţit în inimă cînd a aflat că doi dintre nepoţii săi au murit în război. Mama lui a avut întotdeauna o fire închisă şi reţinută, iar atunci cînd se produceau evenimente dificile nu-şi regăsea echilibrul decît după foarte mult timp. Avea foarte puţine legături de prietenie.

Pacientul ne-a mai informat că este un om foarte exact. Cînd, cîtva timp, a fost profesor, se pregătea exagerat de temeinic pentru lecţii. Şi în toate celelalte posturi şi-a luat obligaţiile foarte în serios. Adesea, seara, acasă, stă şi se gîndeşte dacă în cursul zilei a rezolvat bine tot ce a avut de făcut. Toate problemele din timpul zilei îl urmăresc şi noaptea — meditează îndelung asupra lor şi nu se poate dezbăra de ele. Acasă ţine foarte mult la ordine, fiecare carte îşi are locul ei bine stabilit.

Tratamentul psihoterapeutic a decurs foarte anevoios, deoarece, din cauza atitudinii lui depresive, pacientul nu a

izbutit să participe activ la terapie. Firea lui este peste măsură de exactă, lucru care se manifesta tot timpul : voia să capete informaţii foarte amănunţite asupra bolii sale şi mereu mai avea cîte un dubiu şi punea întrebări. În cele din urmă însă starea pacientului s-a ameliorat şi el şi-a putut relua munca.

La acest subiect s-ar putea vorbi despre o *psihopatie* — adică concomitent de o *psihopatie subdepresivă* şi de una *anancastă,* deoarece amîndouă trăsăturile accentuate erau cu mult ieşite din comun şi îi îngreuiau serios cursul normal al vieţii. Fiecare trăsătură în parte nu ar fi fost probabil atît de gravă, dar este cert că fiecare dintre ele a agravat-o pe cealaltă. Din cauza firii sale distimice, pacientul vedea viaţa în culori negre, era pesimist. Aceasta i-a accentuat înclinaţia spre despicarea firului în patru şi, prin acţiune inversă, i-a agravat atitudinea depresivă. Pe lîngă aceasta, lipsa de elan datorată temperamentului distimic a influenţat în mod nefavorabil cursul normal al vieţii sale. Faptul că a ajuns totuşi într-un post de răspundere în domeniul cultural se datoreşte laturilor pozitive ale celor două trăsături ale sale : conştiinciozitatea şi înclinaţia de a lua în serios — în ambele sensuri descrise mai sus — sarcinile care îi reveneau.

În psihoterapie apar greutăţi asemănătoare atunci cînd un om prezintă, pe lîngă *hiperexactitate*, şi o *dispoziţie labilă.* Aceasta fiindcă oscilaţiile dispoziţiei răstoarnă mereu succesele terapeutice. În ceea ce priveşte conduita generală a persoanelor care prezintă această combinaţie de trăsături, putem observa că, sub influenţa dispoziţiilor schimbătoare, hotărîrile au şi ele ceva oscilant. Iată mai jos un caz, pe care l-a descris *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

HORST H., de 43 de ani, a învăţat, conform dorinţei tatălui său, mecanica fină, dar nu îndrăgea această meserie. Din copilărie, dorinţa lui a fost întotdeauna să devină muzician. Din consideraţie pentru tatăl său, nu a insistat să-şi realizeze propria sa dorinţă, dar după ce nu a mai locuit în casa părintească s-a apucat de muzică. În război nu a fost un soldat bun, deoarece suferea foarte mult din cauza evenimentelor şi nu se putea împăca cu executarea unor ordine condamna-

bile. După război a cîntat în diferite orchestre. Era considerat un om de nădejde și, ca atare, apreciat. De asemenea, era lăudat pentru atitudinea sa împăciuitoare. Adesea însă nu se simțea bine în posturile pe care le avea și, cu toate că atunci cînd avea vreo mică neplăcere nu i se putea citi nimic pe față și părea mai degrabă conciliant, suferea lăuntric foarte mult. Cînd nu se înțelegea cu un coleg, nu ajungea să se certe cu el, dar, un timp mai îndelungat, nu-l mai putea suferi. Din această cauză renunța la postul pe care-l avea, mai des decît ar fi fost justificat din punct de vedere obiectiv, și își căuta un altul, care nu era întotdeauna mai bun. Cînd subiectul a venit la noi la tratament, își schimbase tocmai postul, pentru că unul din superiorii lui îi spusese cîteva lucruri neplăcute, fără să fi fost efectiv supărat. În gospodărie era grijuliu și făcea multe treburi pe care altfel ar fi trebuit să le facă soția lui, dar adesea era prost dispus, iar un timp a evitat chiar și raporturile sexuale, deoarece credea că ele ar dăuna sănătății sale.

Ca elev era destul de inhibat. Cînd era scos la lecție avea impresia că i se pune un nod în gît. A avut întotdeauna o dispoziție labilă. Putea să se simtă la un moment dat în culmea fericirii și imediat după aceea, fără vreun motiv major, deprimat de moarte. Era foarte impresionabil și plîngea cu ușurință. În privința lucrurilor personale era exact, meticulos și ordonat. Totul trebuia să fie la locul său, avea tendința de a-și controla de două ori acțiunile, verifica dacă e închis gazul, dacă este încuiată ușa și, înainte de a pleca într-o călătorie, dacă siguranțele sînt scoase. Din piesele de muzică copia adesea partea lui ca să o poată studia acasă temeinic și în liniște.

I-I. a venit la noi din cauza unor simptome cardiace care îi insuflau teama de moarte. Chemase în repetate rînduri medicul de la Salvare, care o dată l-a și internat într-un spital, găsindu-l suspect de infarct. Din cauza durerilor de inimă, dispoziția lui s-a înrăutățit, astfel încît, atunci cînd a venit la noi, pacientul părea foarte deprimat. După ce i s-a explicat natura simptomelor pe care le resimțea, moralul i s-a ridicat repede și a devenit vesel și întreprinzător. De îndată ce auzea însă vorbindu-se de boli de inimă sau dacă citea ceva despre ele, îi reveneau imediat simptomele. Cînd, odată, a avut o mică hemoragie hemoroidală, s-a temut că amestecul materiilor fecale în sînge i-ar putea provoca o septicemie. A redevenit imediat foarte deprimat și era copleșit de temerile sale.

Cînd starea i s-a ameliorat, se putea observa clar firea lui labilă cu oscilaţii ale dispoziţiei psihice. Zilele în care era bine dispus alternau cu altele de depresiune. Concomitent se putea constata clar firea lui meticuloasă. Era foarte ordonat în materie de îmbrăcăminte şi foarte conştiincios în pregătirea obligaţiilor profesionale, chiar şi atunci cînd mai era în tratament.

În modul său de viaţă putem constata înainte de toate *ciclotimia*, ajunsă la gradul unei psihopatii, şi care, din cauza unor indispoziţii, determina subiectul la frecvente schimbări de post, fără motive obiective serioase. Şi căsnicia lui avea de suferit de pe urma acestei labilităţi. În schimb, *hiperexactitatea* nu s-a manifestat la început în mod dezavantajos, ea ducîndu-l doar la o conştiinciozitate îmbucurătoare. Mai tîrziu însă, a fost şi ea răspunzătoare pentru faptul că subiectul a ajuns la o *nevroză hipocondrică*. Cînd a avut nişte senzaţii neplăcute în regiunea inimii, a început să-şi facă tot felul de gînduri cu privire la ele şi s-a încurcat tot mai mult în temerile lui. În cursul terapiei s-a constatat că aceste temeri nu erau determinate exclusiv de hiperexactitate, ci erau alimentate şi de ciclotimie, deoarece în perioade de bună dispoziţie puteau fi uşor influenţate de psihoterapie, ceea ce devenea foarte greu în perioadele de proastă dispoziţie.

Din punct de vedere psihic, *hiperexactitatea* şi *anxietatea* se află de asemenea pe planuri diferite. Dar în acest caz, atunci cînd cele două trăsături accentuante se unesc, s-ar putea aproape vorbi de o însumare a anomaliilor. Aceasta se datorează faptului că şi în cazul anomaliei anancaste, anxietatea se află în punctul central. Voi prezenta în continuare un subiect descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

WALTER R., de 31 de ani, era bun în profesia sa. Mai întîi a fost lucrător sculer, apoi a frecventat cu succes o şcoală de ingineri şi, de mai mulţi ani, lucra în aceeaşi întreprindere în calitate de inginer. Dintotdeauna însă lega greu relaţii cu alţi oameni şi se simţea inhibat în societate. În compania unor persoane mai puţin cunoscute, se simţea nesigur şi prefera să se retragă. Foarte uşor se simţea stingherit. De femei se apropia foarte greu sau deloc şi, fără vreun motiv obiectiv, se îndoia că ar avea o potenţă normală.

Subiectul era foarte exact în munca sa. Voia să se asigure întotdeauna că rezolvase totul bine. De aceea verifica calculele mai des decît o făceau colegii lui, controla dacă gazul este închis și pivnița încuiată. Adesea se întorcea din drum, nefiind sigur dacă încheiase anumite activități. Cînd punea o scrisoare la cutie, încerca cu mîna dacă a intrat bine. Se mai adăuga faptul că încă din copilărie era fricos. Se temea de furtună și chiar la vîrstă matură îi mai era frică de cîini, pe care îi ocolea. De asemenea, nu putea vedea sînge. Dacă i se lua sînge pentru analiză, trebuia să privească în altă parte. Se autocaracteriza ca extraordinar de sperios. Cînd se întîmpla ceva pe neașteptate, chiar ceva neînsemnat, tresărea.

După o apendicită supurată, pacientul a început să se teamă de boli ale intestinelor. Credea că scaunul neregulat ar fi un simptom al unei perforări a intestinului sau al unui cancer incipient. Din cauza unor senzații de apăsare la cap, pe care le resimțea, se temea că va înnebuni. Urmărea cu anxietate fiecare funcție a corpului.

Prin terapia aplicată de noi a trebuit nu numai să-l scăpăm de nevroza lui hipocondrică, dar să-l și ajutăm să poată avea contacte sociale mai bune, ceea ce, pînă la un anumit grad, am reușit.

Din cauza înclinației sale spre anxietate, acest subiect a avut mult de suferit. Astfel, la 31 de ani nu avusese încă relații cu sexul feminin. Și în alte privințe avea inhibiții în viața socială, în timp ce în profesiune avea succese. Acolo unde anxietatea juca un rol, adică în viața de toate zilele, ea ieșea la iveală în relațiile cu alți oameni. În schimb, în profesiune, unde ceea ce importă este performanța, nu se observa. În plus, din cauza anxietății sale, subiectul nu ajungea să se certe cu superiorii. Nu încape îndoială că această gravă inhibiție se datora faptului că *anxietatea era alimentată de două surse :* dintotdeauna subiectul a fost foarte exact în toate hotărîrile sale și, încă din copilărie, foarte fricos.

Combinația dintre hiperexactitate și anxietate produce adesea, *încă din copilărie,* grave prejudicii. Oamenii care se bîlbîie din copilărie sînt adesea anxioși sau anancaști sau, de cele mai multe ori, și una și alta. Datorită anxietății,

ei ajung uşor, încă din copilărie, la o stare de tensiune lăuntrică care le provoacă o proastă funcţionare a articulării cuvintelor. Din cauza hiperexactităţii, ei încep curînd să-şi supravegheze procesul vorbirii ceea ce, la rîndul său, îi deranjează şi mai mult. Voi descrie în continuare un copil care, din cauza unei asemenea firi combinate, a făcut o *nevroză a bîlbîielii.*

HELMUT K., născut în 1949, avea doi fraţi, unul cu patru şi celălalt cu opt ani mai tînăr decît el. A învăţat să umble la un an şi jumătate, dar nu a învăţat să se ţină curat decît la cinci ani. Înainte, urina în pat noaptea şi destul de frecvent se uda şi ziua. A fost dintotdeauna foarte fricos, nu-i plăcea să iasă singur din casă şi nu se putea afirma printre cei de o vîrstă cu el. Se temea adesea şi de mama lui, care era cam surdă şi ne-a fost descrisă drept foarte iritabilă. Şi acum încă trimitea pe fratele mai mic la părinţi cînd avea o dorinţă, deoarece el însuşi nu îndrăznea să ceară ceva. Cînd era bătut de alţi copii nu se apăra, ci fugea. Faţă de adulţii străini era întotdeauna timid. Temele şi le făcea conştiincios, părinţii nu aveau nevoie să-l controleze. Era printre primii din clasă. În materie de îmbrăcăminte era ordonat. Banii de buzunar îi administra foarte exact şi economicos. Cînd, la vîrsta de doi ani, a început să vorbească, s-a observat că adesea nu articula corect cuvintele, iar mai tîrziu acest defect s-a transformat într-o pronunţată bîlbîială, care s-a înrăutăţit cînd băiatul a început să meargă la şcoală, unde colegii îşi băteau de multe ori joc de el. Copiii nu-l tachinau numai, dar îi şi jucau tot felul de feste, ascunzîndu-i, de pildă, ghiozdanul sau luîndu-i şapca din cap, aşa încît el trebuia să-şi caute lucrurile. Cînd era dojenit, plîngea.

Bîlbîiala a fost motivul pentru care în 1961 Helmut a fost internat în secţia noastră psihiatrică pentru copii. Aici s-a constatat că era foarte fricos şi inhibat. Se apuca cu nesiguranţă de sarcinile ce i se dădeau şi îi era mult timp teamă că nu le va putea rezolva. Cînd se iveau greutăţi, se descuraja imediat. Faţă de adulţi era timid şi a trebuit mai întîi să se obişnuiască treptat cu viaţa din clinică. Faţă de ceilalţi copii era reţinut şi nu se apăra. Trebuia să avem grijă să nu fie tachinat, cum se întîmpla acasă. Se ataşa de preferinţă de copii mai mici. După ce s-a obişnuit cu viaţa din clinică şi a stabilit relaţii cu adulţi şi copii, tratamentul

contra bîlbîielii a progresat bine. Își dădea toată silința să urmeze îndrumările medicului terapeut.

Avem aici de-a face cu un copil care, pe de o parte, era *foarte exact*, conștiincios la școală, ordonat în ținerea lucrurilor sale și care, pe de altă parte, a manifestat dintotdeauna semne de *anxietate*. Primele dificultăți care s-au ivit la învățatul vorbirii au dus la dezvoltarea bîlbîielii. Cert este că pe vremea aceea băiatul, datorită firii sale anxioase, a fost adesea într-o stare de neliniște, printre altele din cauza mamei sale, care este iritabilă. Sub influența impresiilor de la școală și a persecutării din partea colegilor lui, bîlbîiala i s-a agravat. Anxietatea singură nu ar fi fost probabil suficientă pentru a da naștere și a menține acest defect, dacă a doua trăsătură a firii lui, care îl obliga la eforturi sporite în îndeplinirea tuturor sarcinilor în general și mai ales în vorbire, nu ar fi dus la accentuarea tensiunii lăuntrice.

Dintre combinările *trăsăturilor de caracter hiperperseverente* cu alte însușiri de temperament, combinația *hiperperseverent-hipertimică* este deosebit de însemnată, deoarece atrage după sine primejdia unei *dezvoltări cverulente* (unei atitudini de „cîrcotaș"). Această dezvoltare este inițiată de hiperperseverență și continuă cu tot mai multă intensitate din cauza nevoii hipertimice de activitate. În cazul unei hiperperseverențe pure, motivele pentru noi și noi nemulțumiri se epuizează în cele din urmă ; în schimb, dacă i se adaugă un caracter hipertimic, se vor găsi mereu noi motive de ceartă. În opoziție cu dezvoltările pur paranoice, temperamentul cverulent conține o tendință spre activități multiple și intense. Totodată, în asemenea cazuri nu intervine resemnarea, deoarece, în ciuda tuturor nemulțumirilor, dispoziția rămîne bună. În cele ce urmează voi prezenta un subiect descris de *Seige* în lucrarea noastră colectivă.

RUDOLF K., de 52 de ani, de profesie meșter sobar, s-a prezentat prima dată la noi în ianuarie 1960, fiind trimis de Institutul de medicină legală din Berlin. Acolo ceruse efectuarea unei expertize, care să certifice că soția lui decedase

ca urmare a unei intoxicări cu oxid de carbon, datorită unor defecte ale unui coş ; el cerea acest lucru cu toate că printr-o expertiză prealabilă cererea sa fusese respinsă. Dat fiind că medicilor legişti K. le păruse foarte suspect din punct de vedere psihic, l-au îndrumat la noi.

Chiar în momentul sosirii la policlinica noastră, pacientul a avut o discuţie violentă cu secretara de la internări, cînd aceasta l-a întrebat de motivul trimiterii sale la noi. Mai tîrziu, într-o discuţie cu medicul, subiectul s-a plîns foarte iritat de secretară : pretindea că este o nerusinare ca salariaţii, „a căror treabă este să execute ordinele", să se poarte atît de „arogant". Fără să fi fost întrebat, el a scos din servietă o mulţime de documente, extrase din acte, fotografii ale unor şemineuri etc., tăbărînd asupra medicului cu numeroase plîngeri privitoare la autorităţi şi alte instanţe. Cu toată discuţia destul de lungă, abia după o nouă explicaţie s-au putut clarifica oarecum dedesubturile reclamaţiilor sale. Adesea întrerupea întrebările medicului cu reproşuri vehemente la adresa autorităţilor etc. Din acest motiv, stabilirea anamnezei a fost foarte dificilă.

La şcoală, K. nu dăduse dovadă de prea multă ambiţie, dar îşi făcea toate temele corect, ceea ce considera a fi de datoria sa. După terminarea şcolii a învăţat meseria de sobar, trecînd toate examenele, inclusiv cel de maistru, cu note foarte bune. Mulţi ani şi-a exercitat meseria pe cont propriu ; s-a străduit întotdeauna să-şi satisfacă clienţii, lucrînd bine şi repede. După război s-a angajat la o mare firmă din branşa sa, deoarece, din punct de vedere economic, activitatea pe cont propriu devenise dificilă. A continuat să fie considerat drept un muncitor corect şi conştiincios, pe care te puteai bizui. Datorită veseliei şi vioiciunii sale era pretutindeni iubit. Dansa cu multă plăcere, era membru activ al unei asociaţii sportive şi se simţea întotdeauna mai bine în societate decît singur. Înainte nu resimţise niciodată neîncredere, invidie sau gelozie. Cu necazurile termina repede. Nu le lua în seamă, fiind, după cum spunea el, optimist. Sufleteşte era foarte cinstit şi întotdeauna se străduia să nu facă cuiva vreo nedreptate.

Căsătoria lui, datînd din 1938, era fericită. Considera fidelitatea faţă de soţie drept o datorie sfîntă. Un fiu, născut în 1948, a murit a doua zi după naştere. Mult timp nu şi-a putut reveni după moartea acestui copil, singurul pe care l-a avut.

De la începutul războiului locuia într-un apartament de trei camere. Cu ocazia bombardamentelor, locuinţa lui a su-

ferit avarii parțiale ; printre altele, au apărut crăpături în coșul care trecea prin dormitor. Pentru moment nu le-a dat prea multă importanță. Avariile mai mici din bucătărie și din camera de zi le-a reparat pe cheltuială proprie. Din 1954 soția lui suferea din cînd în cînd de insuficiență respiratorie. Acum a început să dea crăpăturilor din peretele coșului o importanță deosebită, iar la începutul anului 1955 a făcut o reclamație adresată administrației locative. Era de părere că aceste crăpături s-au agravat din cauza unei greșite încălziri în apartamentul aflat sub al lui și cerea ca avaria să fie cît mai grabnic reparată. Cum la prima reclamație nu i s-a răspuns decît într-un mod superficial, s-a supărat foarte rău, s-a simțit desconsiderat și, după scurt timp, a adresat administrației altă cerere, susținînd acum că prin crăpături oxidul de carbon pătrunde permanent în dormitor. Cerea ca gradul de stricăciune a coșului să fie stabilit de coșarul-șef al cartierului ; acesta a și venit, dar a contestat posibilitatea unei intoxicări cu oxid de carbon. Pompierii, sesizați de pacient, au fost și ei de aceeași părere. Cu toate acestea, K. a înaintat în repetate rînduri petiții administrației locuințelor, fără să fie luat în seamă. La începutul anului 1957 a refuzat să plătească o majorare a chiriei stabilită de autorități, motivîndu-și refuzul prin faptul că nu i se reparase coșul. De atunci plătea o chirie mai mică, stabilită de el. În cursul acțiunii în justiție, intentată de administrația locativă contra lui K., întregul conflict privitor la coș a fost adus în fața judecății.

Între timp s-a agravat boala doamnei K., care era încontinuu în tratament medical deoarece avea amețeli, sufocări, lipsă de poftă de mîncare și, uneori, grețuri. I s-a pus diagnosticul de insuficiență mitrală cu stenoză, ceea ce determina o insuficiență cardiacă. Trebuia să stea adesea în pat. K. era foarte îngrijorat și o îngrijea cu multă dragoste. Nici el nu se mai simțea atît de bine ca înainte. Se gîndea tot timpul la conflictul în legătură cu apartamentul și credea din ce în ce mai mult că dificultățile de respirație cauzate de boala de cord pe care le avea soția sa erau urmarea unei intoxicații continue cu oxid de carbon. În acțiunea pe care o intentase, K. cerea nu numai o examinare temeinică a coșului din dormitor, dar și despăgubiri de la administrația locativă pentru pierderea de salariu pe care a avut-o soția sa ca urmare a incapacității de muncă. De asemenea, a cerut să i se acorde soției o pensie deoarece, din cauza gazelor toxice, invaliditatea ei devenise perma-

nentă. Pacientul a refuzat o înțelegere în afara justiției. El voia ca totul să fie constatat în mod temeinic și să fie fixat în scris în fața justiției.

Coșarul-șef al raionului (recent numit) a confirmat în fața instanței că existau avarii ale coșului, probabil încă din 1952, și că din felul cum era folosită soba în apartamentul aflat sub cel al reclamantului s-ar putea să fi pătruns în apartamentul acestuia mici cantități de oxid de carbon. Acestea nu puteau însă produce o intoxicație cît de cît importantă. La insistența lui K., a fost audiat și fostul coșar-șef, care de astă dată a admis că încă din 1954 știuse de existența acestor avarii. În cele din urmă, K. l-a acuzat pe meșterul coșar raional de intenția de „omor premeditat", pe motiv că, deși cunoscuse avaria coșului, nu raportase acest lucru mai departe ca „sursă gravă de pericol". K. l-a denunțat la procuratură pentru tentativă de asasinat (!) Acțiunea a fost respinsă. Pe numeroasele sale plîngeri, reclamații scrise etc., cheltuia uneori cam un sfert din ceea ce cîștiga. Cînd, în martie 1958, una din reclamațiile sale a fost respinsă, a făcut apel. Curtea de apel a respins și acest demers. Administrația locuințelor a reparat temeinic, pe costul ei, dormitorul, înlăturînd astfel și avaria coșului.

Pacientul nu s-a liniștit însă. A citit mult despre intoxicațiile cu oxid de carbon și era convins că recunoaște atît la soția lui cît și la el însuși simptomele descrise. „La mine, din fericire, nu era încă atît de grav!" Starea soției lui, în ciuda tratamentului medical, s-a înrăutățit, ajungînd la serioase tulburări de circulație arterială, mai ales la membrele inferioare, așa încît abia de mai putea să umble. Coloritul cianotic, apărut pe picioare în urma acestor tulburări, K. l-a „diagnosticat" drept „pete tipice, provocate de oxidul de carbon". În cele din urmă, în 1959, doamna K. a trebuit să fie internată pentru tratament.

Atunci K. a cerut în fața justiției o expertiză medicală a sănătății sale și a soției sale cu privire la intoxicația cronică cu oxid de carbon. Expertiza făcută nu a putut constata nici un indiciu al unei asemenea intoxicări.

K. nu s-a declarat satisfăcut, cu atît mai mult cu cît, puțin timp după aceea, soția sa a decedat din cauza gravei leziuni cardiace mai sus menționată. El născocea tot timpul noi căi pe care ar putea obține dreptate. Astfel, s-a adresat, cerînd o expertiză care să constate la el leziuni produse de oxidul de carbon, și Institutului de medicină legală al universității, care l-a îndrumat spre clinica noastră.

După cum am spus mai sus, aici era foarte iritat şi făcea declaraţii agresive la adresa administraţiei locative, a coşarilor-şefi, a justiţiei, a medicilor care l-au examinat şi l-au tratat, pe scurt la adresa tuturor celor care, într-un fel sau altul, aveau vreo contingenţă cu conflictul referitor la coş şi cu tratamentul aplicat soţiei lui. Cînd a fost rugat să aducă odată toată documentaţia şi toate actele strînse pentru a fi cercetate minuţios, el a oftat sincer : „Păi e un dosar atît de gros că nu-l pot căra". La următoarea discuţie a apărut cu un dosar relativ voluminos în care, după părerea lui, se aflau încopciate cele mai importante dovezi pe care le adunase special ca să ni le arate. Era însă neîncrezător în temeinicia selecţiei şi l-a cerut înapoi ca să-l mai studieze acasă. Numeroasele lui plîngeri erau adesea împănate cu termeni tehnici, juridici şi medicali, pe care şi-i însuşise în decursul litigiilor sale de ani de zile. La strădania medicului, care voia să-l convingă de absurditatea procesului, a avut la început o atitudine bănuitoare. Spunea că doctorul, fiind salariatul unei clinici universitare, deci „medic de stat", era nevoit „să cocoloşească greşelile altor organe de stat". În repetatele discuţii cu pacientul revenea de fiecare dată cererea categorică de a i se face dreptate. Susţinea că „din cauza oxidului de carbon era atît de intoxicat", încît îşi pierduse sănătatea şi capacitatea de muncă. Se temea că are o leziune la plămîni şi la creier şi că nu-şi va mai redobîndi niciodată întreaga capacitate de muncă sau, poate, va lua chiar drumul pe care a mers soţia sa, adică va muri înainte de vreme.

În cele aproximativ zece discuţii avute cu pacientul în decursul unui sfert de an, am reuşit să-l facem să renunţe pentru scurt timp la atitudinea sa cîrcotaşă. Propunerea noastră de a urma un tratament psihoterapeutic cu internare în clinică a fost însă respinsă de K. cu suspiciune şi indignare. În cele din urmă, a cerut să fie transferat din nou la policlinica unde fusese tratat înainte şi, în ciuda sfatului nostru insistent, nu s-a mai prezentat niciodată la noi.

La acest subiect s-a manifestat mai întîi în special temperamentul *hipertimic*. Era pretutindeni iubit din pricina veseliei şi vioiciunii sale, îi plăceau societatea şi dansul. Dar încă de pe atunci era *foarte insistent în apărarea dreptului său*. S-ar putea ca firea lui veselă să-l fi ferit în oarecare măsură de înclinaţia spre susceptibilitate şi neîncredere. Mai tîrziu, firea lui *paranoidă* s-a manifestat într-un mod foarte

pronunţat. Temerea că prin crăpătura din perete putuse să se infiltreze atît oxid de carbon încît să provoace boala soţiei sale era vădit neîntemeiată. Nu se lăsa însă convins, persevera în plîngerea lui, ajungînd din ce în ce mai mult la atitudinea unui „cîrcotaş tipic". Deteriorarea tot mai gravă a sănătăţii soţiei sale a constituit de fiecare dată un nou stimul, dar acelaşi efect l-a avut şi faptul că găsea mereu noi posibilităţi de continuare a litigiului. Enorma cantitate de materiale şi documente pe care a strîns-o indică perseverenţa sa, dar totodată şi neobosita şi febrila sa activitate.

Cînd înclinaţia paranoică este mai puţin marcată, astfel încît *firea hipertimică* se poate impune cu mai multă putere, se întîmplă adesea ca hiperperseverenţa să nu fie atît de pronunţată încît să ducă la o dezvoltare progresivă. Datorită labilităţii temperamentului apar mereu în cîmpul vizual al subiectului lucruri noi care întrerup dezvoltarea de pînă atunci. În asemenea cazuri se poate constata că mereu încep dezvoltări noi, care însă, de fiecare dată, sînt întrerupte, fiind urmate de noi atitudini paranoice. Un subiect descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă demonstrează acest lucru. Îl voi prezenta în cele ce urmează.

EMIL B., de 54 de ani, a învăţat după absolvirea şcolii meseria de constructor de maşini. În timpul inflaţiei a fost sortator de deşeuri, iar mai tîrziu lăcătuş. În 1923, la sfatul tatălui său, a devenit militar de profesie. După doi ani şi-a dat însă demisia. Cu toate că se angajase pentru 12 ani, i s-a primit uşor demisia, deoarece devenise incomod datorită numeroaselor sale cereri şi reclamaţii. După aceea a lucrat iarăşi ca lăcătuş, dar nu se prea înţelegea cu şefii. Ulterior şi-a deschis un atelier propriu, care mergea bine, căci lucra întotdeauna cu plăcere. În perioada războiului a fost mobilizat şi folosit în calitate de casier. Activitatea lui era apreciată, dar conflictele nu lipseau. Cu unul din superiori a avut o ceartă vehementă, aşa că s-a văzut ameninţat de o anchetă disciplinară. În cursul anchetei s-a constatat că a avut în parte dreptate şi a scăpat doar cu mutarea într-alt loc. După cum povestea, mulţi dintre colegii săi, care îl apreciau, au intervenit în favoarea lui. După război, în 1945,

a lucrat în agricultură, iar apoi la un cuptor de mangal, deoarece, din cauza activităţii sale în perioada naţional-socialistă, nu a găsit altă slujbă. La început s-a plîns de această desconsiderare, intervenind la autorităţi cu o mulţime de acte ; apoi s-a împăcat cu soarta şi lucra cu hărnicie. În 1950 a obţinut, prin intermediul unui cumnat al lui, un post de contabil la serviciul salariilor. Şi aici au urmat curînd conflicte cu cei din jur. Voia o remuneraţie suplimentară pentru volumul mare de muncă, ceea ce nu i s-a acordat. Cînd a văzut că plîngerile sale nu au nici un succes, a început, în semn de protest, să lucreze mai neglijent ; atunci cînd i s-au făcut reproşuri, a pretextat că are o dificultate fizică la scris, ceea ce s-a considerat a fi o „crampă a scriitorului". Cînd a văzut că i se acorda mai multă consideraţie, a început să lucreze iarăşi bine, deoarece munca nu-i crea nici o dificultate. Ca şi în toate slujbele anterioare, şi-a făcut şi aici mulţi prieteni, căci atît timp cît nimeni nu se opunea dorinţelor lui avea o fire veselă. Cei din jur s-au obişnuit şi cu pretenţiile lui de a i se da întotdeauna dreptate şi-l lăsau în pace. Cînd însă în fruntea întreprinderii a venit un şef nou, au reînceput de îndată greutăţile, căci E. R. se simţea controlat şi supravegheat de acesta. Credea că datorită lungii sale experienţe putea judeca lucrurile mai bine decît noul şef. Cum a început să aibă iarăşi pretinsul său spasm, a fost internat în secţia noastră de psihoterapie.

Aici s-a constatat imediat că nu există o meteahnă reală la scris, ci că subiectul s-a obişnuit, atunci cînd nu-şi atingea scopul, să protesteze printr-o aşa-zisă incapacitate de a scrie. Aceasta a şi dispărut, deoarece subiectul se liniştise.

Avea o atitudine de siguranţă de sine. În discuţii putea să se aprindă. Era un om cu o fire mobilă, plină de temperament, cu o mimică şi gesturi vioaie. În povestirile lui făcea multe digresiuni. Se simţea bine printre ceilalţi pacienţi, şi prin felul său vioi putea să creeze o atmosferă de veselie. Cînd se discuta cu el despre numeroasele conflicte pe care le avusese în viaţă, îşi ieşea din fire şi afirma că numai ceilalţi au fost vinovaţi. Totdeauna găsea ceva de relatat din ofensele ce i se aduseseră şi împotriva cărora avusese, după părerea lui, tot dreptul să se apere. În aceste ocazii ajungea uşor să fie certăreţ ; nu se mulţumea să critice numai ceea ce-l privea pe el, dar se simţea îndreptăţit să judece şi multe alte lucruri din punctul său personal de vedere. În asemenea convorbiri dispăreau veselia şi elanul, dar cu cîteva cuvinte glumeţe ele puteau fi repede readuse.

La acest subiect *firea hipomaniacă* determina o activitate febrilă. La aceasta se adăuga însă faptul că de la început apăruse tendința de a pretinde să i se dea totdeauna dreptate, ceea ce îi pricinuise greutăți. Astfel, toată viața i-a fost marcată de conflictele pe care le avea la locurile sale de muncă. Dar în nici unul din cazuri nu s-a ajuns la un conflict de durată ; după ce subiectul lupta o bucată de vreme, își schimba locul de muncă și cîtva timp nu manifesta vreo ostilitate față de cei din jurul lui. Din pricina firii vioaie și vesele, uneori se făcea chiar iubit.

Se ajunge adesea la o dezbinare lăuntrică mai ales atunci cînd *hiperperseverența* se îmbină cu *anxietatea.* Această situație are drept consecință faptul că omul nu se poate impune celorlalți, fiind din această cauză în multe cazuri înfrînt, ceea ce oamenii hiperperseverenți greu pot suporta ; ei caută de aceea să se pună în alt mod în evidență pentru a-și satisface orgoliul. În acest fel ia naștere la aceste firi combinate așa-numita *supracompensare.* Și în anumite cazuri cînd omul dă dovadă de o anumită slăbiciune datorită *emotivității,* el poate fi înclinat să compenseze această slăbiciune printr-o atitudine sigură de sine, dar cel mai frecvent putem constata acest lucru la anxioși. Dat fiind efortul de a ascunde cît mai complet slăbiciunea reală, atitudinea adoptată în acest scop pare nesigură și nenaturală. Această nesiguranță și lipsă de naturalețe ne permit să diferențiem supracompensarea de simpla năzuință de a se impune. Și la copii există o supracompensare : ei fac adesea pe grozavii într-un fel obraznic tocmai pentru ca să-și mascheze slăbiciunea anxioasă. Voi prezenta mai jos un copil descris de *Bergmann* în lucrarea noastră colectivă.

MICHAEL F. a venit pentru prima dată în secția noastră psihiatrică de copii în 1960, la vîrsta de nouă ani, motivul fiind că prin turbulența sa împiedica bunul mers al procesului de învățămînt. Părinții săi nu trăiau în armonie, deoarece mama avea o tendință spre gelozie, iar tatăl era cam încăpățînat. Michael a urinat în pat pînă la vîrsta de patru ani. A fost întotdeauna foarte fricos. La patru-cinci ani manifesta o frică de neînvins de a coborî scările. Țipa pînă

venea cineva şi-l lua de mînă. Îi era frică şi de apă, aşa că trecea peste poduri cît putea mai repede ; şi cîinii îi insuflau frică. Nu voia niciodată să rămînă singur în casă, se trezea în cursul nopţii şi se ducea în dormitorul părinţilor să vadă dacă sînt acasă. Dintotdeauna a fost gelos pe fraţii săi, doi băieţi de opt şi de patru ani, aşa încît între ei se iscau adeseori certuri. Michael voia să aibă întotdeauna cel mai mult din toate şi se simţea adesea neglijat. În asemenea cazuri era prost dispus şi neprietenos.

Complicaţii mai serioase s-au ivit atunci cînd Michael a început să meargă la şcoală. Colegii săi i-au descoperit foarte curînd frica şi au început să-l sîcîie şi să-l bată. Şi fetele rîdeau de el. Michael se răzbuna cînd avea ocazia, înghiontind şi ciupind copiii pe ascuns. Odată, în timpul unei lecţii, s-a băgat sub bancă pentru a-i „plăti" unei fete care-şi bătuse joc de el, adică pentru a o ciupi. Cînd fraţii mai mici îi spuneau ceva nepotrivit, îi bătea imediat.

La şcoală devenise din ce în ce mai turbulent, se urca pe bănci, arunca cu coji de portocale în aer ţipînd şi chiuind, se împotrivea profesoarei, ba chiar o dată a ameninţat-o cu pumnii. De îndată ce era certat mai serios începea să plîngă şi nu mai îndrăznea să scoată un cuvînt.

Rezultatele lui şcolare erau în general bune. Şi în şcoala clinicii noastre a corespuns cerinţelor. Mai întîi a trebuit însă să se obişnuiască. În secţie a fost la început suspicios şi tăcut. Totodată avea şi ceva depresiv. Încetul cu încetul s-a înviorat şi dădea informaţii despre comportarea lui necuviincioasă de la şcoală. Odată, cînd se urcase pe bancă, învăţătoarea nu i-a mai scris numele pe tablă pe lista copiilor cuminţi şi silitori. Mai des se înfuria însă pe colegii lui. În schimb, nu a putut să explice motivul pentru care făcea grimase şi prostii, aruncînd, de pildă, cu coji de portocale în jurul său, ţipînd şi chiuind. Băiatul s-a adaptat bine în secţie. Avea relaţii bune cu colectivul de copii de aici, dar căuta să aibă un oarecare contact cu adulţii ca să fie protejat de aceştia.

A fost trimis acasă, dar după doi ani a revenit din cauză că atitudinea lui nedisciplinată la şcoală s-a agravat din nou. De multe ori nu răspundea cînd era întrebat şi avea accese de furie. Odată, cînd din motive disciplinare a trebuit să rămînă în clasă în timpul recreaţiei, a aruncat coşul de hîrtii, cu conţinut cu tot, asupra copiilor care se jucau în curte. De astă dată, în secţie s-a împrietenit cu nişte copii prost crescuţi şi era mîndru că aceştia îl primiseră în rîndul lor.

Cu educatoarele era cîteodată obraznic. Pe de altă parte, se bucura dacă adulţii se ocupau de el, dacă îi dădeau mici sarcini şi îl lăudau. Neplăceri grave nu a provocat.

De mic copil, Michael se caracteriza prin *anxietatea* sa. Curînd însă a manifestat şi o gelozie excesivă, ceea ce denotă o *trăsătură hiperperseverentă.* La şcoală, băiatul a avut mult de suferit din cauza anxietăţii, devenind pentru colegii săi un fel de „ţintă". Aceasta însă nu l-a determinat să aibă o atitudine cît mai rezervată pentru a evita persecuţia ; dimpotrivă, căuta ocazii să se răzbune pe ascuns, pentru ca în felul acesta să devină totuşi superior colegilor săi şi, în general, căuta să-şi dea importanţă. Din pricina acestei atitudini lăuntrice, copilul, în fond atît de fricos, a devenit la şcoală un zurbagiu care tulbura orele de curs. Cu toate că era batjocorit şi bătut şi nu avea forţa de a riposta, se simţea totuşi în centrul atenţiei sau, poate, chiar al admiraţiei, atunci cînd îşi permitea obrăznicii ca nimeni altul. Clovneriile şi farsele pe care le făcea denotă dorinţa de a se face remarcat. Nu avea motiv să-i fie teamă de pedeapsă, dată fiind blîndeţea actualului regulament şcolar.

Cînd o *fire nestăpînită,* despre ale cărei combinaţii voi vorbi acum, se uneşte cu un *alt temperament,* nu iau naştere aspecte propriu-zis noi, dar apar unele forme remarcabile. Este greu de cricumscris situaţia în care o fire nestăpînită se combină cu un temperament *labil,* deoarece personalităţile epileptoide au ca atare o înclinaţie spre oscilaţii ale dispoziţiei. E drept însă că într-un asemenea caz nu prea apar stări de veselie. Mai degrabă ne putem întreba care va fi rezultatul cînd o *fire epileptoidă greoaie* se combină cu o *mobilitate maniacă.* Cred că, în baza unei observaţii, sînt în măsură să dau un răspuns la această întrebare.

REINHARD K., născut în 1939, a rămas de două ori repetent la şcoală, dar nu atît din cauza unor deficienţe ale inteligenţei, cît din lipsa dorinţei de a învăţa. Adesea trăgea chiar chiulul de la şcoală. După absolvire a lucrat în agricultură. La vîrsta de 24 de ani s-a căsătorit. Pînă atunci avusese de la două femei cîte un copil nelegitim. Un an

și jumătate mai tîrziu a divorțat, după ce soția sa îi făcuse numeroase scene de gelozie, iar el o bătuse destul de des. Din căsătorie, K. a avut un al treilea copil. Cu plata pensiilor alimentare era în restanță la toți trei copiii. Excitația sexuală era la el foarte puternică ; în timpul căsniciei cerea adesea de cîteva ori pe zi raporturi sexuale. Legăturile sexuale le schimba des. Mai multe dintre prietenele lui au confirmat că era foarte violent. Dacă o femeie nu-i îndeplinea dorințele, o bătea atît de tare, încît obrazul ei era plin de vînătăi.

În muncă avea perioade cînd lucra bine. Dacă însă ceva nu-i plăcea, lăsa lucrul baltă și se apuca de altceva. Avea și înclinația ca, în loc să lucreze, să se țină de tot felul de șotii și să-i amuze pe colegi cu glumele lui. Cu animalele se purta în general bine, dar cînd era furios le bătea fără milă. În timpul acceselor de furie mînuia cu atîta lipsă de grijă obiectele de uz personal, încît cele mai multe erau deteriorate. Dacă era rechemat de colegi după ce părăsise locul de muncă, se ajungea regulat la discuții vehemente însoțite de adevărate explozii de înjurături și de cele mai vulgare expresii.

În 1958 K. a fost condamnat pentru furt cu efracție. Ulterior s-au mai adăugat și alte furturi. În fine, în 1964 a fost acuzat de viol și asasinat. A cunoscut o femeie cu care avea legături intime, dar care în ziua aceea îl refuzase și ca să o silească să se culce cu el a sugrumat-o. Cînd a plecat de la ea, femeia murise. La autopsie s-a constatat că se sufocase cu o bucată de cartof care ajunsese în trahee. Femeia băuse înainte de viol o cantitate atît de mare de alcool încît nu mai putea vorbi decît bîlbîit. Declarația subiectului că femeia aproape că nu se apărase și că el a strîns-o foarte puțin de gît părea verosimilă.

L-am văzut cînd avea 26 de ani. Dacă discutam cu el despre delictele lui, se enerva imediat. Iar cînd aduceam vorba despre unele întîmplări mai vechi, se înfuria, spunînd că nu au nici o legătura cu tema discuțiilor. Furia îi trecea de fiecare dată repede, după care era mai degrabă vesel, rîdea și o lua pe un ton glumeț. În discuții era foarte greoi, chiar cînd era vesel. Testul de productivitate nu s-a putut efectua, deoarece l-a refuzat cu cîteva cuvinte ironice. În schimb, am putut să-l convingem să se supună testului de inteligență, la care a reușit să dea răspunsuri destul de corecte. Din punct de vedere fizic era un bărbat puternic, cu o conformație grosolană a trupului și cu trăsături aspre.

La acest subiect putem observa o extraordinară *iritabilitate* cu o tendință spre *acte de violență*. În meserie era nestatornic, lăsînd lucrul baltă dacă nu-i plăcea. La asta se mai adaugă o sexualitate foarte puternică. Chiar și pentru un *psihopat epileptoid*, iritabilitatea și instabilitatea lui erau accentuate într-un grad neobișnuit. Probabil că aceste trăsături proveneau din faptul că avea totodată și o *trăsătură hipertimică*. Se poate vedea din antecedentele sale că, periodic, în loc să lucreze, glumea și își amuza colegii, molipsindu-i cu veselia lui. În discuția pe care am avut-o cu el, a fost — atunci cînd nu era iritat — vesel și pus pe glume. Ce-i drept, nu s-a putut constata o vioiciune în gîndire sau fapte. Ea a fost, probabil, total acoperită de firea greoaie, caracteristică epileptoizilor. Este de presupus că puternica dominație a impulsurilor asupra comportării lui să fi fost de natură epileptoidă, dar, în plus, a fost accentuată de firea lui hipomaniacă.

După cît se pare, atunci cînd unei *firi nestăpînite* i se adaugă o *trăsătură distimică*, efectul poate fi dăunător. Una din observațiile mele indică acest lucru.

GERHARD SCH. avea, cînd l-am văzut, 31 de ani ; pînă atunci fusese condamnat pentru furt, șantaj, escrocherie, atribuirea frauduloasă a unei funcții de stat și delapidare. Subiectul era extraordinar de greoi : chiar la cele mai simple întrebări răspundea lent, adesea după o pauză. La testul de productivitate nu a ajuns decît la 25 de obiecte în 3 minute. La întrebările relative la diferențiere răspundea satisfăcător, dar a dat greș la examenul de combinații, nefiind în stare să formeze nici cea mai simplă propoziție din 3 cuvinte date. De aici s-a putut vedea că, din punct de vedere al intelectului, tocmai latura combinatorie era limitată. În timpul examenului medical, subiectul era ursuz și neprietenos. Nu s-a putut însă observa o iritabilitate mai accentuată. În schimb, a povestit că era predispus la gînduri neplăcute, adică la stări depresive, în timpul cărora se gîndea la întîmplări triste, de pildă la moartea tatălui său, la faptul că nu-și văzuse de mult copilul sau chiar la delictele comise de el. La această temă atitudinea lui ursuză se transforma tot mai mult în-

tr-una depresivă, ajungînd în cele din urmă pe punctul de a-l podidi lacrimile ; ca să se stăpînească, își încleșta gura și lăsa capul în jos.

Încetineala *epileptoidă* a fost probabil accentuată în acest caz de trăsătură *depresivă*. Tocmai această componentă explică și faptul că subiectul nu prezenta acel gen de delincvență pe care îl găsim de obicei la epileptoizi. Multilateralitatea delictelor sale s-ar putea compara cu delincvența unui epileptoid tînăr, dar lipsește violența ce caracterizează acest tip. Cred că datorită firii sale subdepresive, care acționa împotriva iritației mînioase, subiectul a fost ferit de a deveni mai violent. Dar dispoziția pentru delincvență nu a fost diminuată, ci doar dirijată în alte direcții. S-ar putea ca subiectul să fi fost împins spre comiterea de delicte în mai mare măsură decît alți epileptoizi, deoarece el suferea mai mult decît ei de laturile negative ale vieții. Pot deci presupune că dependența epileptoidă de impulsuri și instincte a dus la comiterea delictelor, care au rezultat toate, în mod impulsiv, din situații concrete, dar că componenta subdepresivă este cea care a determinat caracterul lor specific.

La un alt subiect cu aceeași fire combinată, descris de *Schirmer* în lucrarea noastră colectivă, trăsătura *nestăpînită* era mai puțin accentuată, în schimb cea distimică mai mult. S-ar putea ca acest lucru să se explice prin faptul că dominația impulsurilor asupra comportamentului nu s-a făcut remarcată într-un grad atît de mare și că înclinația pentru depresiune nu a sporit numai tendința spre o proastă dispoziție, dar a putut să și dezvolte unele efecte favorabile, ca de pildă conștiinciozitatea în îndeplinirea datoriei. Voi prezenta, în continuare, acest subiect.

HELMUT Z., în vîrstă de 22 de ani, era tehnician de telecomunicații, — un om puternic, calm, chibzuit.

Bunica din partea maternă suferea de migrene violente. Alte amănunte nu se semnalează în anamneza familiei.

Z. s-a născut prin operație cezariană, cu puțin înainte de termen, dar a recuperat foarte repede. La vîrsta de 11 ani a avut cîteva accese de „migrene ale ochiului". Cînd avea

dureri puternice de cap, timp de aproximativ o oră nu percepea decît jumătate din cîmpul vizual. În școala elementară a avut rezultate bune, iar în școala medie, pe care a urmat-o pînă în clasa a X-a, rezultate satisfăcătoare. Fiind întotdeauna un copil liniștit, la purtare nota a fost de obicei mai bună decît notele primite la diversele materii. După absolvirea celor 10 clase, a învățat meseria de mecanic de telecomunicații al Căilor ferate, trecînd examenele de muncitor calificat cu „foarte bine". A fost apoi trimis de către Căile ferate la studii politehnice, pe care a trebuit să le întrerupă din motive bănești. Apoi, în 1955, Z. s-a înrolat în armată, unde a lucrat în profesiunea sa. Și patru ani mai tîrziu, cînd a venit în clinica noastră, mai făcea încă parte din cadrele armatei.

Z. este un om lent, greoi, care anevoie își deschide sufletul. Are întotdeauna nevoie de un imbold exterior pentru a putea participa la ceva și nici atunci nu o face „din toată inima". Iubește mult copiii și animalele ; încă din copilărie și-a construit cu multă dragoste și sîrguință un acvariu mare. Nu a fost niciodată un solitar propriu-zis, dar se atașa greu de alți oameni și niciodată prea strîns. Din cele mai neînsemnate motive („pentru orice fleac") ajunge într-o stare de puternică iritație și proastă dispoziție, cu toate că, în același timp, este conștient că motivul e lipsit de importanță.

Cînd Z. a descoperit că e înșelat de logodnica sa, s-a retras, resimțind o furie neputincioasă. De atunci a început să bea cînd se afla într-o stare de iritație lăuntrică, menținîndu-se însă un timp îndelungat „în limita obișnuită în societate". Dar chiar și în acest stadiu a avut adesea gînduri de sinucidere. Odată, în stare de beție, a manifestat dorința de a fugi și numai cu greu a putut fi reținut. Atunci s-a repezit la dulap, a luat o lamă și a vrut să-și deschidă venele ; cînd i s-a luat lama, a scos un arc din saltea ca să se omoare cu el. Pînă la urmă a putut fi calmat și a adormit. A doua zi nu și-a mai putut aminti de cele petrecute și era consternat cînd mama sa i-a povestit cum se comportase.

Ori de cîte ori avea o ceartă, se ducea la cîrciumă. Adesea nici nu-i plăcea berea, cîteodată gustul ei îi provoca chiar greață, dar continua să bea „din cauza efectului ei liniștitor". Beția îl făcea însă de multe ori și mai depresiv, se simțea părăsit de toată lumea și în repetate rînduri a manifestat idei de sinucidere.

Pînă la urmă, părinții lui au intervenit la ofițerii unității în care era încadrat, unde pînă atunci nu se făcuse

remarcat niciodată prin abuz de alcool. A fost adus la noi, iar ofiţerii care îl însoţeau nu mai conteneau cu lauda la adresa onestităţii lui, atitudinii lui modeste, faptului că era întotdeauna gata să dea o mînă de ajutor, sîrguinţei lui şi cunoştinţelor lui profesionale. Ofiţerii au mai spus că forţele armate au vrut să-l trimită la studii, ceea ce, din motive inexplicabile, a refuzat. Camarazii din unitatea militară din care făcea parte ţineau deosebit de mult să nu-l piardă pe Z. şi doreau să fie salvat de alcoolism.

Şi la acest om greoi şi lent, înclinaţia spre alcoolism vădeşte efectul negativ al *firii nestăpînite*. Totodată, există şi părţi pozitive ale personalităţii lui : îndatoririle şi le lua în serios, cu tovarăşii de muncă avea relaţii bune. Este evident că aceste însuşiri pozitive se datorau firii lui *depresive*. Ea îl ajuta să-şi stăpînească iritarea în timpul muncii. Pe de altă parte, dacă ne gîndim la gravele crize de alcoolism şi la încercările lui de sinucidere, nu putem spune că la acest subiect trăsătura depresivă ar fi avut o influenţă prea bună.

Posed şi alte indicii din care rezultă că, la o *fire nestăpînită, anxietatea* nu prea poate avea un efect compensator. La subiectul pe care îl voi prezenta mai jos, ea nu a avut alt efect decît acela de a orienta în altă direcţie înclinaţia lui spre delincvenţă.

JOACHIM R. avea 19 ani cînd l-am văzut. În copilărie fusese foarte fricos şi în repetate rînduri devenise „ţinta" colegilor săi mai puternici. Se temea de ceilalţi copii, de cîini, de întuneric. Pînă în ziua de azi îi e frică în pivniţă, unde cîntă ca să-şi facă curaj. La vîrsta de 15 ani s-a introdus în timpul zilei în locuinţa unei familii cunoscute, de unde a furat nouă mărci, un creion cu patru culori, un ceas de mînă, o lupă şi un aparat de ras. A tras cîteva focuri cu o puşcă cu aer comprimat, dar nu a luat-o cu el. În acelaşi an a făcut cinci spargeri într-un cartier cu grădini, unde a furat mai ales alimente. La şcoala profesională trăgea chiulul. Cînd mama îi cerea să aducă o adeverinţă semnată de profesor că frecventează regulat cursurile, el contrafăcea de fiecare dată semnătura profesorului. În orele cînd ar fi trebuit să fie la şcoală, se plimba cu bicicleta prin oraş. În buletinul de identitate a modificat data naşterii, pentru a avea vîrsta necesară cerută la intrarea în cinematografe. La 16 ani a comis iarăşi

o spargere într-o locuință, furînd un ceas de mînă. După aceea s-a plimbat un timp cu o bicicletă pe care o găsise acolo unde făcuse spargerea, dar a adus-o înapoi. A vrut să învețe meseria de brutar, dar a renunțat pretextînd că nu ar suporta căldura excesivă. Apoi a început să lucreze în diferite locuri ; de fiecare dată începea prin a fi harnic, pentru ca după un timp să nu mai vină la muncă, fără a indica vreun motiv. După cum s-a dovedit ulterior, la 17 și 18 ani a comis șapte spargeri, iar la 19 alte șase. Uneori intra în apartamente de unde locatarii plecaseră pentru scurt timp lăsînd cheia în ușă, alteori deschidea ușa cu un șperaclu. Fura bani și alimente.

Subiectul ne-a declarat că atunci cînd are ocazia să comită un furt, nu stă pe gînduri și trece imediat la acțiune. Abia după aceea își dă seama că din nou a procedat greșit. Violent nu a fost niciodată. În copilărie, cînd era bătut de alți copii, se înfuria, ce e drept, foarte tare, dar nu îndrăznea niciodată să riposteze. Și acum ajunge foarte repede într-o stare de iritare, iar în aceste cazuri e capabil să arunce pe jos tot ce are la îndemînă. Cînd joacă cărți și ceva nu-i merge așa cum vrea, se necăjește adesea în asemenea măsură, încît nu mai poate continua să joace. În timpul convorbirii, subiectul era zgîrcit la vorbă și răspundea pe un ton supărat. Inteligența lui era medie, dar nu se putea vorbi de debilitate mintală. La testul de productivitate nu a ajuns decît la 27 de obiecte în 3 minute.

La acest subiect delincvența a luat naștere cu siguranță tot din dominația *epileptoidă* a impulsurilor asupra comportamentului. Lipsa violențelor se explică prin aceea că avea o trăsătură clară de *anxietate*. Din cauza ei, în copilărie se lăsase persecutat de alți copii. Mai tîrziu, colegii îi spuneau că este laș. După relatările lui, se înfuria foarte repede și arunca obiecte pe jos, dar din cauza fricii nu îndrăznea să devină agresiv. S-ar putea presupune că își descărca impulsivitatea în furturi, neputînd să și-o descarce în înfruntări deschise.

Pînă acum nu am prezentat combinații ale *trăsăturilor de temperament între ele*, ci doar combinații ale trăsăturilor de caracter. Într-adevăr, acestea din urmă oferă mult mai multe conformații speciale demne de remarcat. Cînd se com-

bină însuşiri de temperament, nu obţinem de obicei nimic esenţial nou, în schimb se obţin adesea amestecuri în care greu se pot stabili graniţe. Cînd *anxietatea* se uneşte cu *emotivitatea,* unele tipuri de reacţii pot fi tot atît de bine explicate printr-o trăsătură a firii cît şi prin cealaltă. Comportamentele pe care le găsim în acest caz, de pildă de a-şi pune la inimă cele ce se întîmplă, de a plînge uşor, sînt, în plus, posibile şi la *firea distimică* şi la un pol al firii *ciclotimice.* Cînd nu există decît o singură trăsătură temperamentală, atunci din totalitatea reacţiilor rezultă o imagine clară ; în combinaţie, această imagine se estompează însă uşor. Cum în nici un caz nu ia naştere ceva nou, nu este necesar să determinăm cu precizie corelaţia dintre o anumită comportare şi una sau cealaltă trăsătură a firii dintr-o combinaţie. Mai trebuie de asemenea să nu uităm că *hipertimia şi distimia se anihilează reciproc.*

Nu voi prezenta decît o singură combinaţie, deoarece imaginea generală este caracteristică. S-ar putea vedea o oarecare înrudire între un „temperament de om fericit", adică un pol al *temperamentului exaltat,* şi o *fire hipomaniacă.* În realitate este vorba însă de trăsături foarte diferite, care — atunci cînd se combină — pot fi delimitate între ele. Voi prezenta mai jos un subiect descris de *Schirmer* în lucrarea noastră colectivă.

RUDI M., un om de 38 de ani, era scund, puternic, cu părul ondulat, cu gesturi largi, patetice, un actor cunoscut care se bucura de mult succes.

Bunicii lui au fost oameni veseli şi bine dispuşi. Mama lui oscila între voioşie şi gravitate. În schimb, tatăl lui era întotdeauna vesel şi întreprinzător. Fratele lui, cu patru ani mai tînăr, este şi el veşnic voios. O fiică, de 15 ani, este tăcută, întotdeauna foarte serioasă şi adesea neprietenoasă. Fiica mai mică, de 12 ani, are în schimb o fire veselă, senină.

Pacientul însuşi era vesel, deosebit de activ, antrenant şi extraordinar de vorbăreţ. Putea amuza excelent o întreagă societate, era blînd şi se îngrijea de familia sa. Cîteodată avea accese de iritabilitate, provocate de motive minore. Cînd era într-o asemenea stare o bătea şi pe soţia sa.

Copilăria și tinerețea au decurs fără probleme. La școală avea performanțe medii. Era iubit de colegi, putea să se impună și să-i antreneze.

A urmat școala de economiști în ramura cerealelor. După absolvire a lucrat un an în profesiune, apoi a fost mobilizat. După sfîrșitul celui de-al doilea război mondial a întemeiat cu mult elan o mică fabrică și un magazin cu articole de larg consum, unde prelucra și vindea materiale de proveniență militară devenite inutile. A inventat și o mulțime de jocuri distractive, precum și jucării cu rafinamente tehnice.

În același timp a născocit, pentru surdo-muți, o metodă de comunicare perfectă prin mimică. Acest proiect se baza pe întîmplări trăite în timpul războiului. Sistemul său era astfel gîndit încît să înlocuiască obișnuita vorbire prin semne, însoțită de gesturi inestetice, a surdo-muților. Și-a publicat sistemul în broșuri pe cheltuiala sa. Cum autoritățile nu manifestau interes pentru comunicarea prin mimică, a folosit-o pentru sine însuși. El a început s-o întrebuințeze ca bază a unor trucuri scenice și a devenit în scurt timp un „clarvăzător" renumit în țară și în străinătate. Numele său de artist a devenit simbolul acestor însușiri și numeroase cotidiene serioase (pacientul strîngea cu grijă tăieturi din aceste ziare) publicau lungi și entuziaste recenzii ale spectacolelor date de el, punînd adesea într-o formă prudentă întrebarea dacă, ținînd seama de cele văzute, nu există totuși o percepție paranormală.

M. își mai continua și în momentul internării, cu aceeași intensitate, activitatea în acest domeniu. Avea mereu idei noi și se gîndea să trezească interesul cinematografiei și al televiziunii pentru spectacolele sale. Șirul succeselor lui nu era întrerupt decît de întîmplări ocazionale, legate de patima beției. Din tinerețe a băut zilnic bere în cantități mari, mai tîrziu din ce în ce mai mari. Acum era cel puțin o dată sau de două ori pe săptămînă beat. La beție era agresiv, molesta alte persoane și încerca să provoace încăierări. Soția lui îi reproșa cu multă insistență comportarea pe care o avea în timpul beției, lucru care l-a determinat să vină, din proprie inițiativă, la clinica noastră.

În secție s-a adaptat imediat. Din prima zi a schimbat atmosfera secției, i-a strîns pe toți în jurul său, făcea glume nu prea fine, prezenta mici trucuri și se amesteca în toate. La început, era o atmosferă de mare veselie, așa încît pînă și cei grav bolnavi erau mai destinși. Mai tîrziu, cînd M. a pretins să exercite un fel de rol dictatorial printre pacienți,

s-au produs frecvente situaţii iritante. În unele cazuri, M. a şi lovit pe unii pacienţi.

După ce a părăsit clinica, s-a sustras controlului periodic, dar îşi făcea din cînd în cînd apariţia la noi, întotdeauna atunci cînd, datorită unor acte agresive săvîrşite la beţie, era în conflict cu legea şi spera să obţină ajutorul clinicii. Revederea cu medicii o organiza în stil mare, intervenea fără scrupule în programul lor zilnic şi încerca să-i convingă să colaboreze cu el la noile lui planuri. Asculta politicos îndemnurile noastre de a rămîne abstinent, dar apoi „le rezolva" făcînd vesel cu ochiul.

În felul întreprinzător al pacientului şi în dispoziţia sa aproape întotdeauna veselă se vădea clar *temperamentul hipertimic*. Dar succesele lui nu au fost repurtate datorită activităţii febrile a hipomaniacului, ci printr-o muncă tenace. El îşi urmărea cu dăruire de sine ideile şi planurile şi îşi dădea multă osteneală pentru realizarea lor, ceea ce avea ca rezultat invenţii remarcabile. Un hipomaniac are o activitate febrilă, poate înregistra chiar numeroase succese, dar nu se pasionează pentru ideile sale şi nu le aprofundează, aşa cum era cazul la acest subiect. Confirmarea *exaltării* lui o obţineam observînd felul lui de a fi, în parte foarte patetic, afectele profunde cu care se consacra celor grav bolnavi şi atitudinea desperată la care putea să ajungă prin compătimire. Uneori comportarea lui aducea a teatralism isteric, dar sentimentele lui erau reale şi profunde. Un isteric, care pe deasupra mai este şi hipomaniac, nu ar fi avut perseverenţa de a duce la bun sfîrşit atît de multe idei.

Firea extravertită şi combinaţiile ei

După cum am mai arătat, eu văd *caracteristica individului extravertit* în faptul că *este orientat mai mult spre lumea percepţiei decît spre lumea imaginaţiei.* Extravertitul e în căutare de impresii exterioare, e prezent acolo unde crede că se va întîmpla ceva interesant, îi place să meargă la cinema, să privească la televizor, se simte bine într-o socie-

tate de oameni vioi și amuzanți, bucurîndu-se chiar și de o simplă conversație cu cineva. Printre preferințele lui se numără destul de frecvent sportul, atît în calitate de participant activ cît și de spectator. Uneori are și pasiunea de colecționar, fără însă ca această îndeletnicire să constituie pentru el un stimulent intelectual cît de cît important. Ceea ce-l interesează în călătorii este posibilitatea de a trăi evenimente, nu de a desluși și înțelege ceea ce este nou în cunoștințele astfel dobîndite.

Dat fiind că înclinația de a avea gînduri proprii este mai redusă, extravertitul acceptă tot ce vine din afară fără o examinare mai riguroasă. În acest fel iau naștere *influențabilitatea* și *credulitatea* lui. El acceptă drept fapte certe toate comunicările și afirmațiile făcute pe un ton ferm, deși dacă ar reflecta cît de puțin asupra celor auzite ar trebui să se nască în el îndoieli. El devine astfel cu ușurință purtătorul de cuvînt al celor din jur. Tot ce spun ceilalți, tot ce e scris în ziare, tot ce se spune la radio (iar la femei adesea tot ce spune bărbatul) reprezintă pentru oamenii cu această fire adevăruri obiective. La extravertiți concepțiile nu sînt puternic fixate, pentru că nu provin dintr-o prelucrare lăuntrică. O nouă comunicare cu un conținut contrariu le poate schimba brusc concepțiile.

Puternica orientare spre exterior favorizează și reacția nemijlocită la influențe din afară. Deoarece întîmplările care le atrag pentru o clipă atenția devin atît de ușor dominante, ele facilitează și acțiunile ce urmează ca răspuns. Gîndurile care ar putea frîna aceste acțiuni sînt inexistente. De aceea *acțiunile impulsive* fac parte din firea extravertită.

Citez cazul unei *femei extravertite* cu *studii universitare reușite,* ceea ce atestă că extraversiunea nu înseamnă nicidecum lipsă de aptitudini intelectuale, chiar dintre cele mai bune.

RAUHILD M., născută în 1913, casnică, a fost o elevă bună, care la 19 ani și-a luat bacalaureatul. A studiat apoi engleza și istoria. La vîrsta de 22 de ani s-a căsătorit și și-a întrerupt studiile. După ce soțul ei a căzut în război, și-a reluat

studiile și a terminat facultatea, apoi a exercitat profesiunea de învățătoare. La 33 de ani s-a recăsătorit și după scurt timp a renunțat definitiv să mai profeseze. Nu se simțea atrasă nici de studiul propriu-zis, nici de activitatea pentru care se pregătise. Prefera să facă o treabă practică, se ocupa cu plăcere de gospodărie și de copiii ei — unul din prima căsnicie, celălalt dintr-a doua. Cu toate că ambii soți au fost sub nivelul ei — atît din punct de vedere profesional cît și, după toate probabilitățile, ca intelect —, ea îi lăsa să hotărască în toate chestiunile care depășeau sfera gospodăriei și prelua părerile lor politice și sociale. Studiile și le făcuse urmînd cu stricteţe regulile în vigoare, indicațiile primite. Învăța cu ușurință, înțelegea ușor, dar accepta ca atare tot ce i se prezenta. Nu-și făcea în această privință gînduri proprii și nici nu a avut vreodată probleme personale mai importante. Ca profesoară o scotea bine la capăt cu copiii. Citea din obligație unele lucrări de care avea nevoie pentru a putea preda, dar în esență făcea numai ceea ce era prescris în planul de învățămînt. În timpul ei liber nu-i plăcea să stea singură și, avînd de regulă mai multe prietene, îi era ușor să găsească societate. Stabilea foarte lesne contactul cu alții, inclusiv cu bărbați. Se bucura întotdeauna cînd putea să stea de vorbă și niciodată nu-i lipseau subiectele de conversație. În plus, făcea atletism, înota și îi plăcea să asiste la întreceri sportive, la meciuri. Se bucura cînd lupta era aprigă și cu sorți schimbători, dar nu-și făcea gînduri despre evoluția jocului. Îi plăcea să călătorească fără planuri precise, resimțind doar bucuria de a trăi ceva nou.

În discuțiile pe care le-am avut cu M., ea s-a arătat relaxată, prietenoasă și s-a calificat singură drept extravertită cînd — după ce i-au fost date explicațiile necesare — i s-a pus această întrebare.

Avem aici o confirmare convingătoare a faptului că nu depinde de inteligență dacă un om este extravertit sau introvertit. Subiectul nostru era, în felul său, inteligent. Nu avea însă nici o înclinație pentru o gîndire independentă. Se bizuia pe judecata soților ei, iar în profesiune se pricepea să transmită elevilor ceea ce învățase, fără să adauge nimic personal. În general, lua viața așa cum i se oferea. Făcea sport, lua parte la manifestări sportive, discuta mult, călătorea. Toate acestea însă fără a-și face prea multe gînduri proprii.

Pe lîngă extraversiune, subiectul avea și *ușurința de a-și face relații.* Dar așa cum am văzut, extraversiunea nu duce întotdeauna la ușurință în stabilirea contactelor. Acest lucru îl putem observa la subiectul pe care îl voi descrie mai jos și care, deși în mare măsură *extravertit,* întîmpina totuși *dificultăți în stabilirea contactelor.*

WOLFGANG G., născut în 1945, zidar, avea încă din copilărie o fire vioaie. Acasă era vorbăreț, dar se ataşa destul de greu de alți oameni. La școală a învățat bine, și la fel de bine a progresat și în profesiune. Dintotdeauna a fost amator de distracții. Îi place sportul, joacă fotbal, înoată, face ciclism. Cînd pleacă în excursii cu bicicleta ia cu el aparatul de radio portativ și ascultă muzică ușoară, operete, scenarii radiofonice. Acasă ascultă discuri, din care are o colecție proprie. La televizor, cel mai mult îi place să urmărească filme polițiste și operete. Ocazional citește și cărți, eventual un roman de aventuri sau o carte despre sport. Preferă revistele ilustrate, pentru că poate nu numai să citească, dar să și vadă ceva; îi plac însă și descrierile de călătorii cu fotografii frumoase. Are o colecție de cărți poștale ilustrate din țări străine. Cel mai mult se bucură cînd poate să călătorească și să vadă locuri noi. Are în general o înclinație pentru colecționare — pe vremuri a colecționat timbre și capace de la sticlele de bere. Nu-și face probleme. Politica și religia nu-l preocupă.

De obicei este singur în tot ceea ce întreprinde. Nu are prieteni și găsește greu contactul cu fetele. Pînă acum nu a avut nici o legătură stabilă cu o femeie. Nu caută să găsească un om căruia să-i poată spune ceea ce are pe suflet, este mulțumit dacă poate povesti familiei sale cele ce i se întîmplă. Față de străini se simte puțin inhibat și nu găsește subiecte de conversație. Nu merge aproape deloc în vizită, unde știe că se discută mult, foarte rar se duce la dans. Cînd stă singur cu aparatul de radio în față sau cînd ascultă discuri, nu simte nevoia să mai aibă pe cineva lîngă el.

În convorbirile noastre, G. era prietenos și dispus să dea informații, făcea însă foarte puține gesturi și avea o mimică neexpresivă. Cuvintele lui — chiar atunci cînd exprimau o participare lăuntrică puternică — nu erau însoțite de mimică sau de gesturi vioaie, astfel încît nu puteai trage concluzii despre sentimentele lui. De asemenea, modulația vocii era redusă. E de înțeles că alți oameni nu se împrieteneau prea ușor cu el.

G. are o *fire extravertită* pronunţată, interesele sale sînt continuu îndreptate spre exterior : face sport, se plimbă prin ţară cu bicicleta pentru a vedea lucruri noi, ia cu sine aparatul de radio portativ pentru a da acestor excursii o atracţie în plus, citeşte romane de aventuri şi reviste, în care, pe lîngă text, mai găseşte şi ilustraţii. Are foarte puţine gînduri proprii. Deşi e atît de puternic orientat spre exterior, are *dificultăţi în stabilirea de relaţii* cu alţi oameni. Nu are prieteni şi în tot ce face este, de cele mai multe ori, singur. În conversaţii, comportamentul său confirmă neplăcerea de a stabili contacte cu alţii. După cum am văzut mai sus, la persoanele care întîmpină greutăţi în stabilirea contactului cu alţi oameni se constată o slabă expresivitate a mimicii. Vedem că şi aici, ca întotdeauna, extraversiunea îl orientează spre exterior, dar din lipsa de contacte ea se îndreaptă mai puţin spre alţi oameni şi mai mult spre evenimente obiective.

O orientare a omului spre exterior rezultă şi din prezenţa unui *temperament hipomaniac,* deoarece acesta implică şi tendinţa spre distragerea atenţiei de către evenimentele exterioare. După cum am văzut, acest fenomen ne poate face să confundăm o *trăsătură a firii cu trăsătura temperamentului.* Vom arăta că distincţia rămîne totuşi posibilă, dat fiind că există personalităţi hipomaniace care sînt totodată introvertite. În acelaşi fel putem fi înclinaţi să considerăm un om tăcut, serios, cu puţine manifestări în afară, drept introvertit. Şi aici se poate însă constata ocazional că *temperamentul subdepresiv* se combină cu o *atitudine extravertită.* Subiectul următor ne-o dovedeşte.

HELENE W., născută în 1934, era muncitoare. La şcoală a fost ordonată şi se număra printre cele mai bune eleve, reuşind chiar o dată să treacă două clase într-un an. A fost totdeauna destul de liniştită, împăciuitoare şi devotată. Suporta multe de la ceilalţi copii. A avut întotdeauna prietene, iar cu unele dintre ele mai este şi acum în contact. Evenimentele triste o deprimau şi suferea de pe urma lor timp mai îndelungat decît alţii. Era şi pesimistă, adeseori se gîndea că lucrurile vor ieşi prost, pe cînd în realitate totul se ter-

mina cu bine. Față de persoanele străine era cam timidă, în schimb avea un contact bun cu persoanele cunoscute. Nu-i plăcea să fie singură, era foarte legată de familie, cu care discuta despre toate grijile ei. Îi făcea plăcere să iasă cu mama, cu sora sau cu o prietenă, dar prefera natura, unei societăți vesele. Cîteodată citea cîte ceva distractiv, dar îi plăcea mai mult să stea de vorbă. În afară de preocupările cotidiene nu-și făcea probleme. Nu o interesa politica, religia sau tehnica, mulțumindu-se cu ceea ce auzea la radio sau cu părerea pe care o aveau prietenele sau rudele. La vîrsta de 30 de ani nu avusese încă relații cu sexul opus.

În discuțiile pe care le-am avut cu ea era tăcută, serioasă, rîdea extrem de rar, dar emana totuși o anumită căldură, astfel că te puteai înțelege ușor cu ea. Dacă se vorbea despre alte teme decît viața ei de zi cu zi, reproducea păreri preluate de la alții.

Despre această pacientă am putea avea impresia că este slab înzestrată din punct de vedere intelectual și că, din această cauză, nu o interesează nimic în afară de banalitățile cotidiene. În realitate, ea a avut rezultate bune la școală, făcînd chiar două clase într-un an. Din punct de vedere intelectual ar fi posedat deci, fără îndoială, capacitatea de a avea păreri personale despre multe lucruri. Cu atît mai mult ne-am fi așteptat la așa ceva, cu cît, din punctul de vedere al temperamentului, era înclinată spre depresiune, din care cauză era puțin predispusă să se manifeste în exterior. De aici nu rezultă însă decît faptul că extraversiunea nu se manifesta cînd era vorba de oameni străini și de obiecte greu accesibile ei, ci exclusiv în raporturile cu prietenii mai intimi și cu familia. Firea ei subdepresivă stingherea contactul cu persoanele străine.

Firea introvertită și combinațiile ei

Introvertitul își trăiește *mai mult reprezentările decît percepțiile.* Din această cauză, evenimentele din afară îl ating mai puțin decît propriile sale gînduri despre ele. În majoritatea cazurilor, introvertitul ajunge pe această cale la o jude-

cată corectă și obiectivă, pentru că vede mai departe de clipa prezentă și ia în considerare și ceea ce implică reprezentările sale, adică experiențele anterioare. O anumită doză de introversiune favorizează deci formarea unor păreri juste. În cazul unei accentuări mai puternice însă, personalitatea introvertită se îndepărtează de realitate. Ea trăiește atît de intens în lumea sa imaginară încît ceea ce poate fi perceput în mod obiectiv nu mai e luat îndeajuns în considerare. În acest fel, ideile nu mai primesc corecția necesară prin ceea ce e dat în mod nemijlocit, ele putînd să se dezvolte pe propria lor bază și să dobîndească o realitate subiectivă căreia îi lipsește un fond obiectiv. În timp ce o doză sănătoasă de introversiune slujește mai ales la formarea unei judecăți independente, omul cu o introversiune mai pronunțată trăiește în mare parte într-o lume ireală a ideilor.

Unde vor duce ideile în caz de introversiune și în ce măsură pierd ele contactul cu realitatea, aceasta depinde și de *inteligența* omului. În toate cazurile există însă înclinația spre o viață lăuntrică. În profesiunea sa, introvertitul are idei proprii, inițiază schimbările care i se par indicate, chiar dacă în mod obiectiv uneori nu sînt potrivite. În timpul liber își caută ocupații care îi stimulează ideile, nu acceptă în mod pasiv conținutul cărților, ci ia atitudine față de ceea ce citește, își caută o lectură care să-i dea posibilitatea să aprofundeze un anumit domeniu. Introvertitul își alege drept ocupație preferată pentru timpul său liber ceva care să-i stimuleze gîndirea, ceva care să nu constituie numai o activitate mai mult sau mai puțin mecanică și nici o simplă activitate de colecționar. Cînd îndrăgește sportul, face calcule și se orientează după considerente care nu au poate nici o valoare practică. Cînd este însă pur și simplu vorba de plăcerea unei activități fizice, aceasta nu ține nici de introversiune și nici de extraversiune. Printre jocurile preferate ale introvertitului se numără adesea șahul, pentru că oferă multe ocazii de gîndire.

Cînd un introvertit înclină spre a meșteri tot felul de lucruri, el își satisface acest gust pe bază de planuri și ino-

vaţii proprii. Unii introvertiţi realizează efectiv invenţii, alţii făuresc tot felul de proiecte ale unor invenţii irealizabile. Unii dintre ei elaborează idei de reformare a lumii. Adesea introvertiţii sînt puternic stimulaţi de probleme greu de rezolvat ; de aceea ei reflectează mult asupra filozofiei, religiei, politicii şi îşi formează propria lor opinie care, eventual, este din punct de vedere obiectiv mai întemeiată decît aceea a majorităţii oamenilor, dar care, tot atît de bine, poate fi şi o opinie ruptă de viaţă, care nu ţine seama de realităţi.

La introvertiţi *acţiunea* urmează ideile ezitînd, sau chiar nu le urmează deloc. Pe de o parte, o încercare de a acţiona s-ar lovi adesea de realitate, insuficient inclusă în calcul ; pe de altă parte, o prea puternică ideaţie este adeseori în sine potrivnică acţiunii. Acţiunea este îndreptată spre un obiect. Dacă obiectul atrage mai puternic atenţia, aşa cum se întîmplă la personalităţile extravertite, subiectul ajunge mai uşor la acţiune ; dacă însă atenţia este îndreptată spre interior, pornirea acţiunii este întîrziată, deoarece solicitarea care emană de la ea îşi pierde din eficacitate. Aşa ia naştere o anumită legătură *între o înclinaţie accentuată spre gîndire şi o predispoziţie minimă pentru acţiune.* În consecinţă, introvertiţii sînt de obicei *şovăielnici în acţiune.* Fac aici bineînţeles abstracţie de faptul că predispoziţia pentru acţiune poate să fie sporită sau redusă şi de alte trăsături ale firii, mai ales ale temperamentului.

O mai pronunţată introversiune duce la *izolarea de ceilalţi oameni,* care nu au înţelegere pentru ideile neobişnuite. Pe de altă parte, legătura cu oamenii din jur poate fi stingherită printr-o *inaptitudine primară pentru contacte.* Deosebirea poate fi constatată fără greutate dacă ne vom ocupa mai îndeaproape de aşa-numiţii „singuraţici" — cum mai sînt numiţi introvertiţii — deoarece într-un caz constatăm formarea de idei neobişnuite, iar în celălalt dificultatea de a stabili un contact nemijlocit, chiar şi în chestiuni dintre cele mai obişnuite. În acest din urmă caz este vorba, după cum am mai spus, în primul rînd de o lipsă de expresivitate în gesturi şi în modulaţia vorbirii. Cînd capacitatea de a stabili

contacte este bună în ciuda introversiunii, atunci persoana respectivă caută să aibă legături cu alţi oamenii, dar se loveşte mereu de dificultatea de a găsi la ei înţelegere. Dacă reuşeşte totuşi, se bucură de această relaţie umană şi este capabilă să aibă un contact nemijlocit, plin de căldură.

Prezentînd în cele ce urmează personalităţi introvertite, precizez că le-am explorat în scopul de a diagnostica în unele cazuri o nevroză iar în altele o psihoză. Părerea mi-am format-o în baza propriilor lor declaraţii, precum şi a declaraţiilor făcute de membrii familiilor lor. Îmi exprim recunoştinţa faţă de doamna *von Trostorff* şi domnul *Schmieschek* pentru ajutorul pe care mi l-au dat. Cred că nu am motive de a ezita să descriu aici şi oameni care au trecut printr-o psihoză, pentru că, în primul rînd, nu era vorba întotdeauna de schizofrenie, ci, în anumite cazuri, şi de o psihoză fazică, iar, în al doilea rînd, ceea ce interesa era comportamentul lor în afara psihozei. Se ştie că schizofrenicii sînt în multe cazuri introvertiţi de la natură, încă din tinereţe, deci adesea cu mulţi ani înainte de izbucnirea bolii. Am putut observa cazuri deosebit de convingătoare de introversiune în comportamentul schizofrenicilor înainte de îmbolnăvire şi — în măsura în care aşa ceva mai era posibil, — şi după îmbolnăvire. Nu se cunoaşte corelaţia exactă dintre fire (personalitate) şi boală. Părerea mea este că în fond nu au nimic comun, că indivizii introvertiţi sînt doar mai receptivi faţă de boală decît ceilalţi, aşa încît la ei procesul se declanşează mai uşor. Am putea compara această stare de lucruri cu faptul că, de exemplu, unele conformaţii somatice favorizează apariţia tuberculozei. În orice caz, nu pot să constat vreo deosebire între indivizii introvertiţi care au rămas sănătoşi şi cei care s-au îmbolnăvit de o psihoză. Cauza unei predispoziţii mai pronunţate pentru schizofrenie nu pare să fie introversiunea ci, mai curînd, dificultatea de a stabili contacte, eventual combinaţia celor două trăsături. Doamna *von Trostorff* s-a ocupat mai îndeaproape de această problemă.

Pentru început, voi descrie un *individ introvertit* la care apare totuşi cu claritate *uşurinţa de a stabili contacte.*

MARTIN SCH., născut în 1925, administrator de imobil, a fost în copilărie modest și rezervat. Față de străini era timid. Avea întotdeauna prieteni și voia să fie conducătorul lor, cel care dă tonul. În perioada pubertății a avut un timp obiceiul să-l pună pe profesor în situații penibile, adresîndu-i întrebări la care acesta, după cum prevăzuse, nu putea să răspundă. Colegii săi îi cunoșteau intențiile și se bucurau de reușita „atacului". Nu se simțea bine în organizația hitleristă de tineret, dar știa să se impună și a devenit conducător de grupă (avea în subordine 30 de tineri). La vîrsta de 12 ani a fost trimis pe mai multe luni într-o colonie de vară pentru fortificare fizică. Nici acolo nu s-a simțit însă bine, deoarece îi plăcea să fie împreună doar cu cîteva persoane și să stea de vorbă cu ele, dar nu „să se dizolve" într-o masă de tineri. Între altele, nu suporta să facă dușuri în comun. Pînă la urmă s-a împrietenit cu un educator care îl înțelegea și era de acord cu el în ceea ce privește proasta conducere a coloniei. În război s-a descurcat destul de bine, născocea tot felul de metode prin care reușea adesea să se eschiveze de la serviciul pe front. În prizonierat îl scîrbea flecăreala pe teme sexuale a camarazilor săi. Pe vremea aceea se ocupa intens de jocul de șah. După război și-a luat bacalaureatul.

În domeniul erotic, Martin Sch. avea păreri originale. Cam pe la vîrsta de 17 ani și-a ales o fată care corespundea concepției sale despre femeia ideală. Avea de gînd să se căsătorească mai tîrziu cu ea, pentru moment însă se limita să-i viziteze familia, fără a încerca să aibă o legătură intimă cu fata. După ce s-a întors din prizonierat a vizitat-o din nou pe prietena sa, de astă dată cu intenția de a avea cu ea raporturi intime. Fata și-a dat însă seama că la dînsul nu era vorba de o dragoste adevărată, ci de punerea în aplicare a unor idei preconcepute și l-a respins, spunîndu-i să se ducă în altă parte dacă vrea să acumuleze experiență. Nu mult după aceea a cunoscut-o pe viitoarea sa soție, cu care s-a căsătorit cînd ea aștepta un copil. Mai tîrziu ea i-a fost infidelă, așa încît s-a ajuns la divorț. Cei doi soți nu au putut găsi preocupări comune și mai cu seamă femeia nu avea înțelegere pentru ideile lui.

Martin Sch. nu iubea singurătatea, dar trecea totuși drept un „singuratic". Întotdeauna îi plăcea să stea de vorbă și suferea cînd nu găsea un partener de conversație. Nu se putea însă apropia decît de puțini oameni, deoarece după scurt timp ieșeau la iveală concepțiile lui care, de cele mai

multe ori, nu găseau înțelegere la alții. Încă de pe cînd era elev avea ideile sale despre toate și tocmai datorită acestui fapt era în măsură să-l pună în încurcătură pe profesor cu întrebările pe care i le punea. L-a analizat mult pe acest profesor ; dealtfel, și ulterior el încerca să-i analizeze pe oamenii din jurul său, să le descifreze caracterul. În această privință i se părea importantă mai ales vocea oamenilor. Făcea aprecieri chiar și despre caracterul animalelor. Îl mai preocupa fenomenul morții, și la 17 ani citea o mulțime de lucrări de biologie pentru a înțelege misterul vieții. Medita adesea timp îndelungat asupra celor citite. Mai tîrziu și-a imaginat o nouă orînduire socială, stabilind tot ce ar trebui schimbat. După părerea lui, trebuia să se ajungă la un hibrid între capitalism și comunism ; statele urmau să dispară și toți oamenii să vorbească aceeași limbă. În anii următori s-a ocupat și de budism, în care vedea religia desăvîrșită. Creștinismul îi apărea ca un fel de afacere, deoarece promite recompense în schimbul faptelor bune, în timp ce budismul propovăduiește năzuința spre perfecțiune fără a oferi nici o răsplată. Un timp a citit cu plăcere romane de aventuri, încercînd să-și imagineze continuarea acțiunii acestora. Nu era de acord cu nici una din orientările politice. Era prieten cu un om care din punct de vedere politic avea păreri complet diferite de ale sale. Divergențele le discutau fără să se certe.

În conversațiile pe care le-am avut cu Sch., acesta s-a arătat prietenos și atent. Îi plăcea să vorbească, dar se gîndea bine înainte de a se pronunța. Din punct de vedere afectiv era ușor să te apropii de el.

Acest subiect era, fără îndoială, o *fire introvertită*. Încă din timpul pubertății avea tendința de a-și forma idei proprii, care în parte se îndepărtau mult de realitate. În același timp încerca să aibă contact cu alți oameni, ceea ce îi reușea cu prietenii intimi. În aceste cazuri îi făcea plăcere să vorbească despre viața sa lăuntrică. Faptul că era considerat a fi un solitar nu se datora incapacității sale de a se apropia de oameni, ci ideilor sale, care numai rareori erau acceptate de altcineva. Lumea proprie pe care și-o construise în sinea sa rămînea ceva străin pentru cei din jur.

Cu atît mai mult era sortită să stîrnească repulsie orice tentativă a lui de a-și pune în aplicare ideile, cum s-a și

întîmplat în domeniul erotic. În perioada pubertății și-a format un ideal de femeie și, de atunci, a avut necontenit înaintea ochilor această imagine ideală. Cînd, după mulți ani, s-a întors la prietena lui și, călăuzit nu atît de iubire cît de principiile lui, a încercat să și-o apropie, s-a lovit de împotrivirea firească a unei femei cu ochii deschiși spre viață. Pe femeia care avea să-i fie soție a cunoscut-o, mai tîrziu, în împrejurări care presupuneau din partea lui o bază de contact nemijlocită. Este evident că pasiunea i-a dat peste cap principiile, ceea ce nu a prea fost în avantajul lui ; într-adevăr, căsnicia s-a dovedit curînd neviabilă. Avem așadar înaintea ochilor tabloul general al unui om înclinat spre introversiune, care din această cauză a devenit un singuratic, deși nu-i lipsea capacitatea de contact.

O introversiune clară rămîne identificabilă chiar atunci cînd deschiderea spre contacte umane este în mod deosebit accentuată de un *temperament hipomaniac.* O demonstrează cazul următor.

EWALD K., născut în 1908, de profesiune frizer, a învățat bine la școală. Ar fi dorit să devină muzician, dar, din motive materiale, lucrul acesta nu a fost posibil. Examenul de frizer l-a luat cu „bine". Era apreciat de superiori, dar, după cum spunea, după cîțiva ani munca lui a început să-i pară din cale afară de plicticoasă, simțea nevoia de o anumită variație. În perioada ce a urmat, a lucrat în diferite întreprinderi ; în cele din urmă a fost însoțitor pe o mașină poștală. În această calitate și-a făcut și serviciul militar în timpul războiului. Apoi și-a reluat activitatea de frizer și s-a căsătorit. Cu femeile stabilea întotdeauna ușor contactul, dar abia tîrziu a ajuns la o legătură durabilă. Înainte de căsătorie era foarte mulțumit de modul în care mama lui îi purta de grijă ; cît despre femeile cu care intra în relații mai apropiate, se îndoia dacă vreuna din ele i-ar putea fi cu adevărat o tovarășă de viață potrivită.

K. era un om vesel, plin de viață ; cînd se afla într-o societate, toată lumea se bucura, căci era antrenant. De aceea avea o mulțime de prieteni. Uneori amuza pe cei din jur imitînd programe de music-hall la care asistase. Ca frizer, locvacitatea îi era de folos. Găsea pentru fiecare client cîte o temă. Îi plăcea să facă muzică atît cînd era singur, cît și

în societate. Cînta la țiteră valsuri, cîntece populare și altele. În convorbirile pe care le-am avut cu subiectul, era vesel, vorbăreț și făcea multe digresiuni.

Acest fel de a fi dezvăluia însă numai o anumită latură a personalității lui K., căci îi plăcea de asemenea să fie singur și să depene firul propriilor sale gînduri. Citea mult, mai ales în domeniul fizicii, căutînd să-și însușească legile cărora li se supun fenomenele. Totodată îi plăceau romanele care ofereau descrieri fantastice ale viitorului. Existența stelelor era de asemenea pentru el o sursă de probleme. Se gîndea la rostul lor și își punea în legătură cu ele o mulțime de întrebări : ce se întîmplă pe ele, dacă există sau nu acolo oameni, dacă pămîntenii vor ajunge vreodată pînă la ele. Căuta și un raport între propria sa persoană și univers și își spunea că omul trăiește în general cel mult 90 de ani, pe cînd Pămîntul are deja în urma sa miliarde de ani. Audia multe conferințe pe teme astronomice și a aderat la un cerc astronomic. Religia o privea în lumina faptului că Pămîntul, pe care trăiesc oamenii, nu este în Marele Tot decît un firicel de nisip. Nu avea înclinare spre activități manuale, ca, de pildă, de a meșteri diverse construcții sau aparate, dar cultiva flori și citea diverse cărți pentru a afla cum să le îngrijească. Afară de aceasta, încă de mult îi plăcea să rezolve cuvinte încrucișate.

Avem înaintea noastră un *hipomaniac,* care pretutindeni stabilea repede contacte umane, un om plin de viață care știa să amuze chiar grupuri numeroase. Cu toate acestea, gîndirea lui nu era orientată spre exterior ; dimpotrivă, era totdeauna plină de problemele care îl pasionau. În multe privințe, ea se îndepărta mult de ceea ce găsea în anturajul imediat. Se poate constata că o hipomanie, care, la o examinare superficială, pare să genereze o extraversiune, nu limitează esențial o *atitudine introvertită* a gîndirii. Într-adevăr, este cu totul altceva cînd temperamentul este cel care determină la un om o anumită deschidere spre exterior, decît în cazul cînd aceasta este rezultatul unei orientări extravertite spre universul percepțiilor. Cred, dealtfel, că și în comportamentul practic al subiectului pot fi recunoscute, una alături de cealaltă, ambele trăsături caracteristice ale firii lui. Atunci cînd K. a simțit nevoia de variație în activitatea pro-

fesională, aceasta se datora firii sale hipertimice. Dimpotrivă, atunci cînd fiecare femeie trezea în el îndoiala că s-ar potrivi cu el, ceea ce l-a şi determinat să se însoare atît de tîrziu, cauza era introversiunea lui.

Desigur, introversiunea este mai puţin bătătoare la ochi dacă i se asociază capacitatea de a stabili contacte sau, eventual, un *temperament hipertimic*. Dimpotrivă, atunci cînd este combinată cu *incapacitatea de a stabili contacte*, introversiunea apare în mod deosebit de pregnant. Subiectul pe care îl voi descrie mai jos va demonstra acest lucru.

GERHARD D., născut în 1935, grafician, era încă din copilărie foarte tăcut şi închis în sine. La şcoală a fost foarte silitor şi a avut întotdeauna rezultate bune. Nu a avut dificultăţi nici cu pregătirea profesională ; în meserie era conştiincios. În afara activităţii sale profesionale, D. era preocupat exclusiv de sine. Dintotdeauna citea foarte mult, era în stare să stea nopţi întregi aplecat asupra unei cărţi. În special îl interesau Nietzsche, Schopenhauer şi Goethe. Ştia pe de rost partea întîi din *Faust*. Se mai interesa şi de astronomie şi psihologie, ajungînd să se întrebe care este sensul universului cu stelele lui şi care este sensul vieţii omeneşti. O bucată de vreme a încercat să scrie, însă fără rezultate apreciabile. Îi plăcea foarte mult să deseneze şi se străduia încontinuu să se perfecţioneze în acest domeniu. Avea o predilecţie deosebită pentru jocul de şah. Cumpăra culegeri cu partide jucate de campioni mondiali, rejuca aceste partide şi încerca să elucideze de ce anume pierduse unul din jucători. A cumpărat şi două cărţi voluminoase despre şah, pe care le-a studiat. Uneori juca cu fratele lui, dar cel mai adesea juca de unul singur.

În familie, D. vorbea despre problemele sale, dar în afara ei nu era în stare să stabilească contacte. Încă din copilărie, de cele mai multe ori nu lua parte la jocurile celorlalţi, preferînd să stea acasă şi să citească. Cu alţi elevi se întîlnea numai atunci cînd avea de discutat o problemă legată de învăţătură. Nici mai tîrziu nu a avut prieteni. La cinema sau la teatru se ducea singur. Acasă povestea apoi ce a văzut şi ce a gîndit cu această ocazie.

De multe ori gîndurile lui aveau un caracter critic. N-a găsit niciodată contactul cu persoanele de sex feminin. În prezenţa altor oameni, şi în special faţă de femei, era foarte

inhibat, astfel încît nu a ajuns nici măcar la o apropiere superficială.

Cînd am văzut pacientul, avea o expresivitate mimică și gestuală redusă la minimum ; răspunsurile le dădea adesea cu șovăială. După spusele familiei, avusese dintotdeauna această atitudine și era o fire închisă, așa încît nu se prea putea ști ce se petrece în sufletul lui. După cum relata sora lui, nu puteai avea cu el relații cu adevărat apropiate.

Observăm aici, pe lîngă o *introversiune* pronunțată, și o *incapacitate de a stabili contacte.* Subiectul trăia numai în lumea ideilor sale. Din această cauză a pierdut legătura cu cei din jur ; dealtfel, îi lipsea și capacitatea de a intra în contact afectiv nemijlocit cu oamenii. De aceea, nu a avut niciodată un prieten. Acasă mai vorbea despre ceea ce-l preocupa, dar și atunci se putea observa incapacitatea lui de a stabili contacte. Între el și membrii familiei lui nu s-a creat niciodată o atmosferă caldă.

Prin combinarea unei *firi introvertite* cu una *anancastă* poate să apară o imagine foarte caracteristică. Numeroasele idei proprii care iau naștere la un introvertit ridică, totodată, multe probleme care cer o soluție. Dacă lucrul nu este posibil, atunci o personalitate care nu este decît introvertită se împacă cu această situație: ea poate să înlăture din gînd întrebările fără răspuns, așa încît ele nu o împovărează prea mult. Cu totul altfel se prezintă lucrurile cînd există în același timp și o fire hiperexactă care nu poate lăsa nimic nerezolvat. După cum în viața practică anancaștii nu pot înlătura pur și simplu problemele și îndoielile ce li se ivesc, ci trebuie să chibzuiască totul pînă în cele mai mici amănunte, ei se pot foarte greu debarasa și de problemele teoretice care le-au stîrnit atenția. Ei urmăresc aceste probleme chiar dacă nu sînt în stare să găsească un răspuns la ele, chiar dacă, cum este cazul cu unele probleme filozofice, nu există posibilitatea unui răspuns. Este o *meditare frămîntată*, iar atunci cînd e mai accentuată — o *meditare obsesivă.* Putem observa cele de mai sus la un subiect care este în același timp introvertit și hiperexact.

MANFRED S., născut în 1937, lăcătuș, a fost un copil liniștit și silitor. Totdeauna și-a făcut lecțiile cu meticulozitate. Caietele și cărțile de școală le păstra foarte curat, iar temele și le făcea imediat după cursuri. Niciodată nu a vrut să lipsească de la școală. Mai tîrziu, în meseria lui, era tot atît de exact și nu dădea un lucru din mînă decît după ce îl examina încă o dată. Prefera să strîngă șuruburile o a doua și a treia oară. Încă din copilărie a avut cîteodată idei obsesive, de pildă, să înțepe oameni străini cu un ac sau să facă pozne medicului cu prilejul examinării periodice pe care o făcea copiilor la școală. Mai tîrziu a avut o ușoară agorafobie ; trecea cu neplăcere de pe o parte a anumitor străzi pe cealaltă și de aceea prefera să evite aceste traversări.

S. a fost dintotdeauna un „singuratic" ; în copilărie a avut, ce-i drept, prieteni, dar prefera să stea singur și să meșterească. A construit, de pildă, un cărucior pentru fratele lui mai mic, lucra mult la bicicleta lui, se ocupa de aparate vechi de radio și de telefon și voia să inventeze un aparat de radio de un tip special. Odată a vrut să construiască în cameră, dintr-o ceașcă, o fîntînă arteziană. Lucrarea sa de calfă a făcut-o după idei proprii, ceea ce a provocat dezaprobarea maistrului său, care l-a obligat să mai învețe încă o jumătate de an. În casă se pricepea la tot ce era de domeniul tehnicii ; repara instalația electrică, aspiratoarele, mixerele etc. Adesea demonta obiecte numai pentru a vedea cum sînt construite. Întotdeauna citea mult, cîteodată pînă noaptea tîrziu, preferînd cărți tehnice, unde căuta răspunsul la probleme proprii. Adesea avea îndoieli asupra celor citite, întrebîndu-se dacă lucrurile stăteau chiar așa și dacă el nu le-ar putea face pe unele dintre ele mai bine. Se gîndea chiar să facă invenții. De multe ori medita timp îndelungat la cele citite. Destul de frecvent avea idei pe care ar fi preferat să nu le aibă. Astfel, de pildă, știa că este absurd să te iei după horoscoape, dar totuși chibzuia îndelung : „Spune horoscopul adevărul sau nu ?" Cînd citea, îl frămîntau adesea unele probleme neînsemnate ; își punea întrebarea dacă autorul are sau nu dreptate. Se gîndea des și la personalitatea autorului, întrebîndu-se ce fel de om ar putea să fie. De multe ori, aceleași gînduri le avea și cînd întîlnea un om străin. În asemenea cazuri pornea în parte de la idei rezonabile, vrînd să determine firea — după cum spunea el, „tipul" omului —, dar, pe de altă parte, își punea și întrebări absurde, ca, de pildă, la ce anume se gîndește persoana respectivă în acel moment, unde se duce etc.

Contactul cu alţi oameni îl stabilea greu, dar nici nu-i prea simţea lipsa, el fiind tot timpul ocupat cu propriile sale gînduri. La vîrsta de 20 de ani s-a împrietenit cu o fată. Curînd însă, aceasta şi-a manifestat nemulţumirea pentru motivul că el o scotea prea rar în oraş. Cînd a fost să ajungă la intimităţi, el se tot gîndea cum să se comporte. În sfîrşit, cînd i s-a părut că fata ar fi de acord, a încercat să aibă cu ea raporturi sexuale, dar a suferit un eşec. După aceea nu a mai îndrăznit să facă o nouă încercare, se considera anormal din punct de vedere sexual şi se tot frămînta căutînd să-şi dea seama de ce şi-o fi pierdut capacitatea sexuală. După scurt timp, fata s-a despărţit de el.

În discuţiile pe care le-am avut cu subiectul, acesta a manifestat o atitudine prietenoasă şi vorbea cu plăcere despre ideile lui. Am reuşit să stabilim cu dînsul un contact bun. I-am dat sfaturi în privinţa greutăţilor lui sociale şi a înclinaţiei lui spre meditaţia obsesivă.

Avem aici de-a face cu un om care încă din copilărie era un *anancast* şi încă de timpuriu predispus spre meditări obsesive şi impulsuri obsesive. Şi *introversiunea* sa pare să fi existat încă din copilărie, căci dintotdeauna prefera să se preocupe de sine însuşi. Mai tîrziu îl interesa în special tehnica, citea multe cărţi tehnice şi avea idei proprii în această privinţă. Spera să poată face eventual invenţii. Meşterea mereu şi născocea întotdeauna ceva deosebit. Este caracteristic că lucrarea la examenul de calfă nu a făcut-o conform celor învăţate, ci aşa cum credea el că este mai bine. Meditaţiile îl duceau adesea la frămîntări, îşi punea întrebări la care nu putea găsi un răspuns sau pe care le considera poate chiar absurde. Cert este că cele două componente ale firii sale sînt determinante pentru aceste meditări *obsesive*. Datorită introversiunii îi veneau multe gînduri şi, odată cu ele, se năşteau şi multe probleme ; datorită însă firii lui anancaste, ele se transformau în idei obsesive, de care nu se putea dezbăra nici atunci cînd îşi dădea seama că sînt de nerezolvat, ba chiar absurde. Şi în greutăţile sale de a intra în legătură cu celălalt sex s-au făcut simţite efectele combinării celor două trăsături ale firii lui. Datorită introversiunii nu avea destul contact cu alţi oameni, iar din

cauza firii sale anancaste avea inhibiţii puternice, în special în domeniul erotic, unde şi în mod normal există destule motive de ezitare.

Un interes deosebit prezintă combinaţia *firii introvertite cu cea hiperperseverentă,* deoarece s-ar putea presupune că există mulţi oameni cu „idei prevalente", la care prevalenţa ia naştere din introversiune. Judecînd după practica noastră, acest lucru nu pare să fie general valabil. Voi prezenta în continuare un subiect cu aceste trăsături combinate.

WOLF K., născut în 1939, tehnician radio, a avut la şcoală relaţii bune cu cei de o vîrstă cu el. Lua parte la toate poznele şi un timp a fost chiar „capul răutăţilor", motiv pentru care a avut unele greutăţi cu profesorii. De la începutul pubertăţii, contactul cu colegii săi a slăbit. Lua numai rar parte la reuniunile lor şi deloc la chefuri, fiind din principiu împotriva alcoolului. Acum îşi petrecea majoritatea timpului acasă, citea cărţi şi medita asupra unor probleme filozofice. Tot de pe vremea aceea a avut şi cu părinţii un contact mai slab şi rar vorbea cu ei despre problemele lui. Cu profesorii a început să aibă frecvente conflicte, deoarece îşi susţinea cu fermitate părerile, neputînd să cedeze. În special pe teme politice avea adeseori ciocniri. Cum era însă foarte talentat, a fost promovat. La examenul de bacalaureat a ajuns totuşi într-o situaţie fără ieşire. A refuzat să scrie aşa cum prescria tema dată, deoarece astfel ar fi trebuit să declare ceva ce ar fi fost împotriva concepţiilor lui, aşa încît a preferat să nu scrie nimic. Profesorii au căutat încă o dată să-l ajute, i-au vorbit în mod prietenos şi i-au propus să-şi predea lucrarea la o dată ulterioară. El a persistat însă cu încăpăţînare în refuzul său. Ca urmare nu şi-a luat bacalaureatul, deşi era cel mai înzestrat dintre toţi elevii. A învăţat apoi meseria de tehnician radio, dar şi cu acest prilej a avut diferite certuri cu superiorii lui, deoarece îşi susţinea propriile idei. Cu ocazia unei divergenţe de opinii s-a ajuns o dată aproape la violenţe fizice. Deseori părinţii au trebuit să intervină şi să aplaneze conflictele. La armată lucrurile au mers mai bine decît se credea. Subiectul îşi făcea serviciul cu conştiinciozitate, dar se izola complet de camarazii săi, iar despre ideile lui nu vorbea.

Cu sexul opus nu avusese încă niciodată vreun contact intim. O bucată de vreme a iubit o fată din întreprinderea

unde lucra, fără să-şi dea seama că ea era prietenă cu un alt tînăr, cu care s-a şi logodit după aceea.

După terminarea serviciului militar, subiectul îşi găsea preocupări de unul singur şi nu se plictisea niciodată. Citea cărţi tehnice sau de cultură ştiinţifică generală şi era abonat la două reviste ştiinţifice de specialitate. În plus, lucra cu multă migală ; construia după idei proprii difuzoare şi alte obiecte. Îi plăcea să se plimbe singur şi a învăţat să deosebească între ele cîntecele păsărilor. Adeseă le înregistra pe bandă de magnetofon, pe care o punea apoi să reproducă cele înregistrate în apropierea păsărilor, pentru a le atrage şi a înregistra alte cîntece. Cu ajutorul cărţilor îşi perfecţiona mereu cunoştinţele despre lumea păsărilor. În ceea ce priveşte politica, era tot atît de interesat de această temă ca pe vremea anilor de şcoală, dar cu străinii nu vorbea deloc despre acest subiect, iar cu familia foarte puţin. Părerile lui coincideau foarte rar cu cele oficiale.

În discuţiile pe care le-am avut cu dînsul, subiectul a fost la început rezervat. Mai tîrziu a devenit prietenos şi s-a bucurat vizibil că poate vorbi cu un om care îl înţelege. Cu toate că era plin de bunăvoinţă, ezita oarecum să răspundă ; se vedea că nu voia să spună nimic înainte de a fi reflectat. Mimica lui era destul de reţinută, dar îi însoţea cuvintele într-un mod firesc. Contactul nemijlocit s-a realizat bine.

La acest subiect se poate observa că încă din copilărie avea o *înclinaţie paranoică,* ceea ce îl făcea să fie uneori „capul răutăţilor". Mai tîrziu, această trăsătură s-a manifestat foarte clar printr-o atitudine inflexibilă. Cel mai pregnant s-a vădit ea cu ocazia bacalaureatului, cînd a preferat să-şi distrugă cariera decît să scrie o lucrare a cărei tendinţă era în contradicţie cu vederile sale. Pînă la pubertate, la el nu s-a putut observa *introversiunea,* deoarece pe vremea aceea subiectul participa la tot ce făceau ceilalţi. Acest lucru este remarcabil, dar nu de neînţeles. Pe cîtă vreme, în general, trăsăturile firii se pot observa încă din copilărie, în cazul introversiunii nu se întîmplă aşa. După cum am văzut, la pubertate omul face o cotitură de la extraversiune la introversiune ; în multe cazuri fenomenul nu reprezintă probabil altceva decît o înclinaţie care a existat dinainte şi care acum

capătă formă definitivă. În cazurile examinate pînă acum, așa pare să fi fost. Dar se poate întîmpla ca însăși cotitura să reprezinte un anumit grad de anormalitate, astfel încît să ia naștere o introversiune pentru care în copilărie nu existase încă vreo premisă. Se pare că așa s-a întîmplat la ultimul nostru subiect. Înainte de pubertate era mai mult în societatea altor copii, dar odată cu intrarea în pubertate a devenit fără echivoc un introvertit. Acum trăia mai ales pentru sine însuși, avea despre toate idei proprii, medita mult, ajungînd să aibă concepții și obiceiuri care îl deosebeau de ceilalți oameni.

Presupunerea că o combinație a *firii hiperperseverente* cu cea *introvertită* ar favoriza în mod deosebit *dezvoltarea paranoică* nu se adevărește la acest subiect. Deși ideile unui om introvertit alimentează hiperperseverența, nu decurge de aici că aceasta ar favoriza o dezvoltare paranoică. Experiența psihiatrică ne arată că această dezvoltare are loc mai ales la personalitățile *hipertimice,* care prin firea lor au o înclinație mult mai pronunțată spre extraversiune decît spre introversiune. Sindromul cverulent constituie dovada că avem de-a face cu acest aspect, el fiind forma cea mai frecventă a dezvoltării paranoice. E drept că ar mai trebui examinat dacă devin cverulente personalitățile care efectiv nu sînt numai hipertimice, dar și extravertite. S-ar putea ca introversiunea, deși existentă, să fie mascată de temperament. Într-o dezvoltare paranoică este întotdeauna necesară o *activitate ;* fără ea, oscilația afectelor, care stă la baza dezvoltării, nu ar fi posibilă. Am putut constata că oamenii „cîrcotași", tocmai datorită activității febrile proprie hipertimicilor care creează tot timpul conflicte noi, nu-și epuizează niciodată resursele conflictuale. Dimpotrivă, subiectul descris nu s-a putut menține pe terenul activității. La bacalaureat a mai dovedit combativitate în apărarea ideilor sale. Mai tîrziu însă, cu toate că-și menținea cu aceeași fermitate părerile, nu mai încerca să convingă și pe alții de justețea lor. Așa se prezintă probabil mai ales *„paranoicii ascunși"* — cum i-am putea denumi —, care se află în contradicție cu lumea înconjurătoare, dar nu trag concluziile ce decurg din această opo-

ziție, sau care persistă în căutarea a tot felul de idei inovatoare fără a face însă caz de ele, cu alte cuvinte este vorba de oameni care sînt în același timp paranoizi și introvertiți, dar nu paranoici deschiși.

De mare importanță este combinația dintre *firea introvertită* și cea *demonstrativă,* deoarece această combinație promovează înclinațiile poetice și artistice. Voi prezenta un asemenea subiect.

MARGIT W., născută în 1944, era funcționară la poștă. Performanțele ei școlare au fost schimbătoare. Cînd avea succese, se simțea stimulată, devenea foarte sîrguincioasă și avea rezultate excelente. Cînd se evidenția mai puțin, îi scădea imediat energia. Cîteodată voia să lipsească de la școală din cauza unor dureri fizice pentru care nu putea fi constatată nici o cauză cît de cît serioasă. Nu era iubită de ceilalți copii, pentru că voia să joace întotdeauna rolul principal. În internat, unde fusese trimisă pentru a-și continua studiile, s-a simțit foarte stingherită și după patru săptămîni l-a părăsit din proprie inițiativă. Mai tîrziu, după cum a și scris în jurnalul ei intim, s-a simțit și acasă „ca într-o închisoare". Jurnalul a fost început la vîrsta de 16 ani și avea un aspect dezordonat, cu multe ștersături și un scris foarte schimbător. În ceea ce privește conținutul, pe lîngă relatări despre întîmplările zilei, se găsesc observații făcute pe un ton superior la adresa părinților, precum și descrieri ale unor stări de spirit, descrieri cam patetice, dar uneori, ca limbă, foarte expresive. În această perioadă a scris și poezii. În plus, îi plăcea mult muzica, cînta la acordeon și desena din cînd în cînd. Aproape că nu avea prietene. De cele mai multe ori își urmărea preocupările de una singură. Din punctul de vedere al meseriei, nu s-a putut fixa ; mai întîi a lucrat ca tehnician dentist, după aceea la poștă, fără să se fi putut decide. Serviciul i se părea adesea prea greu, astfel că trecea de la un post la altul. La 22 de ani s-a măritat.

Subiectul stabilea întotdeauna ușor contactul cu bărbații și, în general, ar fi putut să-și facă cu ușurință relații, dacă acest lucru ar fi prezentat pentru ea vreo importanță. Ea putea însă să-și ocupe singură timpul ; o interesau pedagogia și psihologia, citea cărți din aceste specialități și medita asupra celor citite. Înainte îi plăcuse chimia, deoarece, după cum spunea, în această știință se manifestă viața. Fizica

i se părea moartă, n-o atrăgea. Se putea transpune ușor în cele ce vedea sau citea. Participa la filme cu toată ființa. La televiziune îi plăceau emisiunile care îi puneau probleme, pe care le discuta adesea cu mama și cu soțul ei ; în aceste discuții avea de multe ori cu totul alte păreri decît ceilalți. Și în politică își formase concepții diferite de cele ale părinților săi. O interesau problemele filozofice și religioase și se întreba cum a apărut lumea și dacă există într-adevăr un dumnezeu. Pe această temă putea să discute cu mama ei ore întregi. În afară de filmele cu probleme, îi plăceau și cele în care erau înfățișate țări îndepărtate ; le continua în reveriile ei acțiunea, iar imaginația îi zugrăvea aidoma totul. Despre sine spunea : „Știu că am o fantezie vie ; în capul meu totul se derulează ca într-un film !" Adesea retrăia sub formă de imagini și alte lucruri pe care le vedea. Încă din copilărie avea înclinații spre visare cu ochii deschiși. La început își imagina în reveriile ei că va deveni o mare cercetătoare sau descoperitoare. Mai tîrziu a regretat că nu devenise efectiv ceea ce dorise. Nu se oprea asupra gîndurilor neplăcute, putînd să se debaraseze de ele „ca un șarpe de pielea lui". Nu avea niciodată inhibiții cînd trebuia să apară în fața altor oameni, putea să țină cuvîntări fără să aibă nici un trac. Rămînea întotdeauna calmă, chiar la examene.

În discuțiile noastre cu W., contactul a fost foarte bun, părea interesată și răspundea cu plăcere. Mimica și gestica erau vioaie, cîteodată chiar vizibil exagerate.

La acest subiect se poate recunoaște clar o *trăsătură demonstrativă*. Încă din copilărie avea tendința să se plaseze în centrul întîmplărilor și să evite neplăcerile școlii. Mai tîrziu, povestea ea însăși ce ușor îi venea să înlăture gîndurile pe care nu voia să le aibă. Lipsa fricii și a tracului atunci cînd se afla într-un cerc mai larg de oameni sau înainte de examene dovedesc talentul ei de a elimina din conștiință ideile care ar fi apăsat-o. Tot atît de clar se manifestă la acest subiect și *introversiunea*. Nu accepta pur și simplu trăirile sale, ci medita asupra lor și le discuta cîteodată timp îndelungat. Cu toate că prin pregătirea sa profesională nu avea nici o contingență cu pedagogia și psihologia, aceste domenii o interesau în mod deosebit pentru că găsea în ele

o mulțime de probleme la care se putea gîndi. Din același motiv se ocupa și cu religia și filozofia.

Din combinația celor două firi, cea demonstrativă și cea introvertită, rezultă și înclinația subiectului pentru *visare cu ochii deschiși.* Istericii au o înclinație spre gîndirea „destinsă", deci pentru o gîndire în imagini ; dacă la același om este prezentă și introversiunea, atunci fantezia lăuntrică ia un avînt cu atît mai puternic. De aici poate să rezulte o *înclinație* sau chiar un *talent poetic.* Dacă mai sus m-am referit la *excitabilitatea exaltată a sentimentelor și la predispoziția demonstrativă* ca trăsături care promovează performanțele poetice, aici trebuie să adaug și *introversiunea.* Același lucru este valabil și pentru *producția artistică* și *muzicală,* deoarece și în acest caz este necesară o fantezie cu reprezentări în imagini.

Partea a II-a

FIREA OMENEASCĂ ÎN LITERATURĂ

După cum se știe, mulți scriitori sînt excelenți psihologi. Ei au un ascuțit spirit de observație, capacitatea de a se transpune în situația și în felul de a reacționa al altora ; în plus, au și talentul de a exprima perfect ceea ce au înțeles și au intuit. Acești scriitori ne prezintă personajele așa cum gîndesc, simt și acționează acestea, adică în mod concret, nu sub forma unor analize abstracte. Nu întotdeauna autorii ne dau însă și soluțiile psihologice ; uneori problemele rămîn deschise, deoarece descifrarea felului neobișnuit de a se comporta al unui personaj literar permite mai multe soluții. Dar și în asemenea cazuri trebuie să se întrezărească anumite explicații sau cel puțin indicații sumare în această privință, fiindcă altfel comportamentul personajului ar rămîne numai bizar, pierzînd orice interes psihologic.

Prezentînd în lucrarea de față personaje din operele unor scriitori, las la o parte firile problematice care trebuie în prealabil interpretate, eventual, în diferite feluri. Avînd în vedere că ne stimulează gîndirea, asemenea personaje pot fi deosebit de interesante din punct de vedere psihologic, dar intenția mea nu este de a explica ceea ce poate fi neclar în literatură, ci de a extrage din literatură exemple care să-mi confirme și să-mi ilustreze concepțiile. Mă interesează, așadar, acele personalități din literatură care evidențiază nemijlocit cauza care le declanșează reacțiile, fie că scriitorul dezvăluie cu claritate motivele acțiunilor lor, fie că aceste motive re-

zultă fără echivoc din însuși felul de a vorbi ori de a acționa al personajelor. Pot fi, bineînțeles, mai multe motive, care acționează convergent sau contradictoriu. Dar simpla cunoaștere a motivelor unei acțiuni este insuficientă pentru a identifica o trăsătură de caracter a personajului respectiv ; ea indică doar o dinamică lăuntrică a acestuia. De cele mai multe ori însă, chiar autorul ne oferă posibilitatea să ne dăm seama dacă personajul său este congenital structurat așa cum ni-l prezintă sau dacă a ajuns la acest comportament ca urmare a unor evenimente exterioare.

Din cele de mai sus rezultă că unele personaje din literatură, pe drept cuvînt considerate ca deosebit de interesante din punct de vedere psihologic, nu ne pot fi utile, deoarece ar trebui să fie mai întîi interpretate.

De exemplu, cu **Macbeth** din tragedia lui **Shakespeare** facem cunoștință abia în momentul cînd comite asasinatul ; nu știm decît cum s-a comportat ulterior. În fond, motivele care l-au determinat să săptuiască acest act îngrozitor nu pot fi decît deduse. Despre caracterul lui, care trebuia să se fi manifestat cu mulți ani înainte de comiterea crimei, nu aflăm aproape nimic. Era, fără îndoială, stăpînit de ambiție, dar trebuie să fi avut și o pronunțată înclinație spre anxietate, căci frica (nu scrupulele morale) l-ar fi făcut să renunțe în ultimul moment la fapta sa dacă lady Macbeth nu l-ar fi instigat mereu. Iar mai tîrziu, în bună parte tot datorită fricii că îl va ajunge brațul răzbunătorilor, Macbeth s-a transformat într-un tiran sîngeros. Așa ar putea fi înțeles comportamentul său ; nu este însă deloc sigur că autorul și-a gîndit în acest fel personajul.

Și comportamentul lui **Hamlet** putem încerca să ni-l explicăm prin firea acestuia. Fără îndoială, este vorba de o personalitate pronunțat introvertită, care, chiar față de prieteni, lasă să se întrezărească foarte puțin din universul său lăuntric. De această trăsătură de caracter pare a fi strîns legată întreaga comportare a lui Hamlet : permanenta lui șovăială, hotărîrea lui de a răzbuna asasinarea tatălui său, precum și repulsia ce o resimte totuși față de acțiunile con-

crete. Într-adevăr, nu despre scrupule etice poate fi vorba la un bărbat care îl înjunghie pe Polonius și care îi predă călăului fără reticențe pe Rosencrantz și Guildenstern. În schimb, se manifestă mereu înclinația lui spre o reflexivitate exagerată. Aceasta reiese cel mai pregnant din celebrul monolog al lui Hamlet din actul al III-lea, monolog care începe cu cuvintele : „A fi sau a nu fi, iată întrebarea". Iar apoi continuă (p. 100) :

„Ăst gînd pe toți ne face-a fi mișei. / Și-astfel firescul chip al hotărîrii / Arată bolnav de gîndire pală, / Și-avînturile cele mai mărețe / Sub semnul său se-abat din drumul lor / Și pier ca faptă".

Marea reflexivitate a lui Hamlet îl împiedică în luarea unor hotărîri care să se manifeste prin fapte concrete. Cu alte cuvinte „gîndirea pală" îi limitează acțiunea.

Redăm și în limba engleză versurile-cheie :

„And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the pale cast of thought".

În mod analog, firea multor personaje problematice din literatură poate fi interpretată pornind de la comportarea lor, dar asemenea personaje nu sînt utile scopului pe care mi l-am propus. Nu pot lua drept exemple decît personaje care se profilează clar înaintea noastră, fără a necesita vreo interpretare.

Cînd este vorba de trăsături de caracter, trebuie să selectăm doar personaje pe care le putem întîlni în viață, chiar dacă trăsăturile respective sînt îngroșate ca urmare a exagerării literare. În afara unor asemenea personaje, găsim în literatură și personalități de un gen cu totul diferit : personaje reprezentînd fie oameni ideali, fie personificări ale unui principiu (răul, binele, sublimul, dreptatea, violența), fie mesageri ai unei idei. **Dostoievski** și-a spus părerea în această privință. În *Idiotul*, el scrie (p. 61) :

„Există oameni despre care e greu să spui ceva ce i-ar putea prezenta sub înfățișarea lor cea mai tipică, cea mai

caracteristică ; aceştia sînt aşa-numiţii oameni obişnuiţi, banali, care într-adevăr formează marea majoritate a oricărei societăţi. În romanele şi povestirile lor, scriitorii preferă de cele mai multe ori să ia tipuri din societate şi să le reprezinte într-o zugrăvire figurativă, artistică, tipuri care în realitate se întîlnesc excepţional de rar în ansamblul trăsăturilor lor şi care totuşi sînt mai reali decît realitatea însăşi. Podkoliosin, în expresia lui tipică, poate că este chiar o exagerare, în nici un caz însă o aberaţie. Cîţi dintre oamenii inteligenţi, cu mintea luminată, aflînd de la Gogol cum este acest Podkoliosin, n-au constatat după aceea că zeci şi sute de prieteni şi cunoştinţe de-ale lor seamănă grozav cu Podkoliosin, atît doar că ei nu ştiuseră pînă atunci că acesta li-e numele".

Deci, după părerea lui Dostoievski, personajele din literatură nu trebuie să fie copiate după un anumit model existent. Ele trebuie totuşi să înfăţişeze ceva real, ceva caracteristic vieţii reale.

Cînd este vorba numai de îngroşări parţiale (moderate) care scot în evidenţă deosebit de pregnant anumite trăsături de caracter, aceste personaje rămîn totuşi oameni reali, pe care îi simţim omeneşte aproape de noi, oameni al căror comportament îl putem înţelege. În textul citat, Dostoievski nu se gîndeşte însă numai la asemenea personalităţi, pe care le-a întruchipat cu măiestrie în propriile sale personaje. Referindu-se la Podkoliosin din comedia lui **Gogol** *Căsătoria*, el ne dă a înţelege că se gîndeşte şi la personalităţi de un gen cu totul aparte. Podkoliosin e un om care ar vrea să se căsătorească, dar nu se poate hotărî. Cînd prietenul său insistă, el face un pas înainte, după care se retrage, pentru ca în cele din urmă, înainte de nuntă, să se arunce pe fereastră ca să scape definitiv de însurătoare. Desigur, după cum spune Dostoievski, mulţi oameni au aversiune faţă de căsătorie şi încearcă fie s-o amîne, fie s-o evite cu totul. Dar această atitudine este singura prin care Podkoliosin apare ca un om real. De aici nu putem însă trage concluzii asupra întregii sale personalităţi, căci rămîne cu totul neclar de ce tocmai el se teme pînă într-atît de căsătorie. Nici în rest nu mai aflăm nimic despre firea lui. Desigur, un om al cărui comporta-

ment îl cunoaștem numai într-o anumită situație poate fi eventual considerat caracteristic în măsura în care amintitul comportament poate fi definitoriu pentru firea anumitor oameni. Din punct de vedere psihologic însă, aceasta nu reprezintă descrierea unei personalități, fiindcă în jurul acestui unic comportament nu găsim decît un înveliș și nimic mai mult.

Aceleași considerente sînt valabile și pentru celălalt exemplu dat de Dostoievski în observațiile sale. El se referă la **Georges Dandin** din comedia lui **Molière,** ale cărui cuvinte „Tu ți-ai făcut-o, Georges Dandin" le citează și despre care scrie în continuare :

> „Dar, o, doamne, de cîte milioane și bilioane de ori a fost repetată această exclamație pornită din inimă de către oamenii din toată lumea, după luna de miere sau, poate, cine știe, chiar din prima zi după nuntă".

Este, desigur, adevărat că după luna de miere mulți își dau cu groază seama în ce nenorocire s-au vîrît clădindu-și căsnicia pe niște false valori, dar această concluzie a unei experiențe de viață nu are, în opera lui Molière, nici o legătură cu vreo individualitate. Dandin trebuie să rabde orice din partea soției sale și a socrilor săi, fiindcă, atunci cînd a fost admis în sînul unei familii de nobili, i s-a făcut de fapt o favoare. Este înșelat de soția lui, crede că a izbutit, în sfîrșit, să-i dovedească vinovăția, dar ea știe, de fiecare dată, să iasă din încurcătură. În repetate rînduri bietul Dandin trebuie să ceară umil iertare soției sale și amantului acesteia pentru bănuielile sale, pretins neîntemeiate. Dacă din punct de vedere psihologic Georges Dandin ar reprezenta o personalitate, atunci ar trebui măcar să aflăm care a fost atitudinea lăuntrică datorită căreia a ajuns într-o situație atît de dezagreabilă, și de ce o suportă cu atît de puțină demnitate. Dar despre toate acestea nu aflăm nimic : ne este iarăși prezentată o experiență de viață cu caracter general, într-un înveliș care nu mai conține nimic altceva.

În literatura beletristică întîlnim însă și caractere în care psihologicul este mai aprofundat, poate fiindcă autorul însuși le-a conceput sub acest unghi. Ne sînt înfățișați, desigur, oameni care gîndesc, simt și acționează, dar trăsăturile individuale respective sînt atît de îngroșate în descrierea autorului, încît nu rezultă numai exagerări, ci chiar schimonosiri ale realității. Cînd comportarea neobișnuită despre care citim depășește o anumită limită, nu ne mai putem transpune în personajele respective. În asemenea cazuri exagerarea nu mai sugerează realitatea care, deși mai puțin stridentă, este totuși asemănătoare ; cititorul refuză să accepte comportamentul respectiv, ca nefiind posibil din punct de vedere psihologic.

Voi cita un personaj al lui **Hebbel.** În *Herodes și Mariamne,* **Herodes** (Irod — *N.T.*) a dat ordinul, pe care și în alt caz l-a repetat, ca soția sa Mariamne să fie ucisă în caz că el nu s-ar mai întoarce, pentru ca ea să nu devină soția altuia. Înainte de a afla despre acest ordin, **Mariamne,** care îl iubește profund pe Herodes, a jurat că-și va lua viața dacă l-ar pierde. Apoi află de porunca lui și este atît de revoltată și de jignită, încît, deși inocentă, se lasă judecată și condamnată la moarte. Cînd Herodes se înapoiază, ea îl induce în eroare, făcîndu-l să creadă că l-a înșelat, anume pentru ca el s-o condamne la moarte. Dacă ar exista în realitate un asemenea comportament, el ar fi, fără îndoială, foarte interesant din punct de vedere psihologic. Trebuie să spunem însă că nu este de conceput ca o femeie nevinovată să se lase condamnată la moarte numai pentru ca în felul acesta să-și păstreze demnitatea și să-l pedepsească pe bărbatul care a tratat-o în mod nedemn. Este mai degrabă vorba de un principiu în numele căruia moare în acest caz femeia — principiul onoarei și demnității feminine —, și nu de un simț al onoarei exacerbat al unui om real.

La fel și în *Brand* de **Ibsen** : principiul depășește tot ceea ce pare omenește posibil. Un rigorism atît de exagerat cum este cel întruchipat de **Brand,** bazat pe principiul „totul sau nimic", depășește granița a ceea ce putem concepe ca justificat din punct de vedere psihologic.

Descrierea unor atitudini extreme devine nepsihologică mai ales prin faptul că toate celelalte sentimente pe care le nutreşte omul sînt trecute cu vederea sau, cel puţin, forţa lor este subapreciată. Astfel, Brand îşi abandonează mama şi îşi sacrifică soţia şi copilul. În *O casă de păpuşi*, Ibsen uită cît de mult e legată femeia de căminul ei şi în special de copiii ei. Cînd **Nora**, pe motiv că a fost tratată ca o „păpuşă", îşi părăseşte soţul şi pe cei trei copii pe care-i iubeşte atît de mult, ne aflăm, după părerea mea, tot în faţa unui principiu şi nu a unui act motivat din punct de vedere psihologic.

Un alt exemplu îl constituie personajul **Ifigenici** din tragedia lui **Racine.** Autorul ne poate convinge că Ifigenia simte pentru tatăl ei o dragoste neobişnuit de profundă şi că are faţă de el un sentiment al datoriei neobişnuit de puternic, dar din punct de vedere psihologic este de neconceput ca o fată care, la ordinul tatălui ei, urmează să fie sacrificată pe altarul unui zeu, să vorbească în felul acesta :

> „Fii pe pace, tată, nu ai fost trădat. Cînd vei porunci, vei fi ascultat. Viaţa mea e un bun al tău. Vrei să-l iei înapoi : poruncile le-ai fi putut da fără ocolişuri. Cu privirea la fel de bucuroasă, cu inima la fel de supusă cum aş fi primit soţul pe care mi l-ai făgăduit, tot astfel voi şti, la nevoie, să-mi plec, ca o victimă supusă, capul nevinovat sub sabia lui Calchas şi, supunîndu-mă poruncii tale, să-ţi restitui sîngele pe care tu însuţi mi l-ai dat".

Cînd citim aceste cuvinte ne dăm seama că autorul nu ne prezintă aici un om viu, în carne şi oase, ci tot personificarea unui principiu, şi anume acela al supunerii absolute pe care în antichitate un copil o datora părintelui.

Modelul lui Racine este **Euripide.** El o face pe Ifigenia să se exprime cu cuvinte la fel de sublime şi de imposibile din punct de vedere psihologic, dar aceste cuvinte sînt adresate nu atît tatălui, cît divinităţii şi patriei — Helada.

Literatura psihologică în care nu apar individualități pregnante

De cele mai multe ori scriitorii nu-și propun să descrie anumite raporturi psihologice, ci *întîmplări exterioare* neobișnuite, cu implicații sentimentale, captivante, instructive etc., urmărind chiar, pe cît posibil, să realizeze sinteza tuturor acestor însușiri, pentru a-l cuceri pe cititor. Gustul literar al epocii respective acceptă cîteodată hazardul și ciudățeniile cu o exigență psihologică surprinzător de redusă. Astfel, de pildă, nuvelele lui **Cervantes** — care și-a demonstrat talentul psihologic în *Don Quijote* — abundă în cele mai neverosimile întîmplări, ceea ce nu pare însă a-i fi deranjat pe contemporanii scriitorului. De asemenea, și la **Lope de Vega** neverosimilul ia adesea proporții considerabile. E drept că, odată cu afirmarea în literatură a realismului, s-au schimbat multe în această privință, dar au continuat să rămînă destule elemente neverosimile. Acțiunea exterioară continuă să fie predominantă. În fața unor evenimente ieșite din comun, personajele apar adesea ca niște ființe lipsite de trăsături proprii, niște ființe care nu sînt decît purtătoarele destinului lor. Ele intervin în acțiune numai așa cum o fac oamenii în general : suferă cînd sînt nenorociți, luptă împotriva nenorocirilor, căutînd să le înlăture, se bucură cînd sînt fericiți și încearcă să-și păstreze fericirea cît mai bine și să se înfrupte din ea cît mai din plin.

În alte cazuri, felul de a reacționa al eroilor literari nu rămîne chiar pînă într-atît în limitele general-umanului. Comportarea lor morală este fie deosebit de pozitivă, fie deosebit

de negativă ; ei își urmăresc țelul în mod conștient, dau dovadă de tenacitate sau se descurajează repede ; unii ne apar brutali, alții miloși și săritori, unii sînt închiși în sine, alții comunicativi etc. Dar toate aceste moduri de comportare ne sînt adesea prezentate pur și simplu ca *date*, așa cum există oameni buni, răi, energici sau cu alte caracteristici ; modul de a se comporta al acestora nu este fundamentat mai în amănunțime.

Prezentarea ar putea fi numită psihologică numai dacă autorul ar motiva mai precis specificul unei comportări, adică dacă ar fi înfățișat-o ca rezultînd din personalitatea sa individuală sau dintr-o evoluție individuală. De foarte multe ori acest lucru nu se face. Rămîn deschise întrebările : De ce se comportă oamenii tocmai așa, și nu altfel ? Este oare comportamentul lor expresia firii lor ? Există sau nu o legătură cu un destin specific lor ?

Chiar în cazul unei atitudini extrem de liniare poate rămîne neclar cum s-a ajuns la ea. Astfel, **Extremadurul gelos** al lui **Cervantes** este extrem de gelos. El ia toate măsurile imaginabile pentru a o izola pe tînăra sa soție de lumea înconjurătoare. Rămîne însă absolut neclar de ce eroul înclină în asemenea măsură spre gelozie, căci în afară de acest fapt nu aflăm aproape nimic altceva despre el. Întrucît el e bătrîn, iar nevasta tînără, înțelegem o anumită tendință către gelozie, cu atît mai mult cînd aflăm că dintotdeauna a avut o asemenea înclinație, din care cauză s-a și hotărît abia atît de tîrziu să se căsătorească. Dar de ce era dintotdeauna înclinat spre gelozie și de ce a fost atît de gelos pe tînăra sa soție încît a închis-o ca într-un mormînt, zidind toate ferestrele casei în care locuia, Cervantes nu ne-o spune. El nu vrea decît să descrie un om extrem de gelos, care, în ciuda tuturor măsurilor barbare pe care le ia, este totuși înșelat ; numai acest aspect îl interesează și nu problema psihologică a modului în care devine posibilă o asemenea comportare.

Dat fiind că nu cunoaștem interconexiunile mai precise, în multe cazuri nu primim un răspuns clar nici măcar la întrebarea dacă personajele nu ar putea să se comporte și altfel

și dacă nu cumva numai atunci, în situația dată, au ei acest comportament special. De exemplu, în *Agnes Bernauer* de **Hebbel, Albrecht,** fiul ducelui, se comportă oare într-un mod cu totul deosebit decît alți principi numai ca urmare a profundei sale iubiri pentru frumoasa și distinsa fiică de burghez?

Adeseori scriitorii acordă un interes deosebit *stării sufletești lăuntrice* a oamenilor — reacția lor psihologică la evenimentele exterioare —, zugrăvind cu o deosebită simpatie această reacție, ceea ce face ca destinul eroului literar să-l impresioneze pe cititor mult mai mult decît simpla relatare a întîmplărilor. Scrutarea lumii lăuntrice poate trece în asemenea măsură pe primul plan încît întîmplările exterioare să nu mai apară decît ca un cadru în care se inserează gîndirea, voința și sentimentele umane. Cele spuse mai sus sînt în mare parte adevărate pentru descrierile lui **Hemingway,** în special acelea consacrate unor atmosfere sufletești. Scriitorii dovedesc în felul acesta că sînt în stare să se transpună în trăirile oamenilor, dar nici acest gen de prezentare nu poate fi încă denumit psihologic, dat fiind că viața lăuntrică a eroilor este înfățișată la modul general uman, necăpătînd deci o fizionomie proprie printr-un mod de reacție individual.

Scriitorii au tendința, atunci cînd descriu stările sufletești ale oamenilor, să înfățișeze *sentimente profunde,* suferințe foarte grele, foarte mari bucurii, pentru a stîrni o participare cît mai profundă a cititorului. Dar în asemenea cazuri ei omit adesea să ne convingă că eroul lor suferă sau se bucură într-adevăr într-un mod atît de neobișnuit. Adesea întîmplările obiective par să nu fie suficiente. Nu putem împărtăși din plin trăirile eroului, deoarece intervine gîndul că nu există suficiente motive pentru efervescența sentimentelor. Multe romane de duzină, care se adresează „inimii", adică sentimentelor, suferă de această deficiență și de aceea devin *sentimentale* sau *melodramatice.* Cu cît mai mare este emotivitatea cititorului, cu atît mai puțin își dă seama de această deficiență și se lasă subjugat de descrierile sentimentale. De aceea asemenea romane și nuvele sînt îndrăgite de tineri, în special în perioada pubertății și imediat după aceasta,

atunci cînd emotivitatea este mult mai mare decît mai tîrziu. O povestire care ne-a impresionat profund în tinerețe poate să ni se pară penibilă cînd o recitim mai tîrziu. Tot emotivitatea joacă rolul principal atunci cînd un copil este atît de captivat de o povestire înduioșător-dulceagă scrisă pentru copii, deși aici se face simțit și insuficientul discernămînt critic al cititorului.

Cîteodată, nu sentimentele, ci ideile personajelor despre evenimentele exterioare capătă o deosebită însemnătate, deoarece ele ne transmit adevăruri sau concepții generale sau, uneori, părerile personale ale scriitorului. Acest lucru îl găsim foarte pronunțat la **Tolstoi,** mai ales în epilogul romanului *Război și pace,* care în partea a doua conține peste 50 de pagini pline de asemenea considerații. În mod asemănător, la **Musil** ele invadează întreaga acțiune. În *Omul fără calități* personajele duc discuții interminabile despre cele mai felurite probleme, care pot fi foarte interesante și ne oferă o perspectivă asupra evenimentelor acelei epoci, dar care nu au aproape nici o legătură cu desfășurarea acțiunii. Uneori nu ne sînt redate nici măcar discuții, ci doar reflecțiile lui **Ulrich,** personajul principal al romanului. Temele sînt: morala, religia, liberul arbitru, dragostea, fericirea, extazul, politica, naționalismul, liberalismul, pacifismul, crima, geniul, nebunia. Putem presupune că personajele literare care gîndesc atît de mult trebuie să fie introvertite, dar această caracterizare îi convine mai degrabă autorului însuși, care în alte ocazii nici nu-și dă osteneala de a pune pe unul din personajele sale să vorbească, ci își intercalează pur și simplu în text propriile sale idei. De aceea, cînd, mai jos, va fi vorba de personalități introvertite, nu mă voi referi la Ulrich, ci voi prezenta numai oameni care, prin atitudinea lor introvertită, intervin substanțial în mersul acțiunii.

În multe opere literare putem constata că, în interesul acțiunii exterioare, intervine *o ciudată schimbare* în felul de a reacționa al unor personaje. Ele se comportă la un moment dat cu totul altfel decît ne-am aștepta judecînd după comportarea lor anterioară. Un om care s-a purtat rău poate să

devină dintr-o dată bun, un om care cedează uşor devine tenace, unul brutal descoperă laturile blînde ale personalităţii sale — şi toate acestea numai pentru că desfăşurarea acţiunii o pretinde. Astfel, pentru a cita tot un autor cunoscut, romanele lui **Walter Scott** ne pun mereu în prezenţa unor modificări neaşteptate în felul de a se comporta sau de a vorbi al personajelor. **Ravenswood,** eroul principal din *Logodnica din Lammermoor,* manifestă la început un orgoliu implacabil ; nimic nu-l interesează în afară de grija de a apăra onoarea clanului său şi de a-şi răzbuna tatăl, ceea ce nu-l împiedică totuşi mai tîrziu să asiste la o vînătoare organizată de duşmanii săi pe ogoarele care îi aparţinuseră nu demult. Faţă de duşmanul său de moarte, păstrătorul sigiliului de stat, nutreşte iniţial o ură atît de puternică, încît ne este teamă că-l va ucide. Mai tîrziu însă, el îl primeşte ca oaspe în casa sa şi-l vizitează la rîndul său. Între timp, Ravenswood s-a îndrăgostit de fiica păstrătorului de sigiliu. Dar de nicăieri nu reiese că el şi-ar fi pierdut simţul onoarei numai din cauza acestei iubiri. Dealtminteri, şi faţă de fiica păstrătorului de sigiliu se arată la început sumbru şi rece, pentru ca apoi, surprinzător de repede să devină logodnicul ei. În romanele lui Walter Scott se pot găsi şi alte schimbări de comportament, mai puţin importante, unul şi acelaşi om putînd, de pildă, să simtă pentru cineva, la intervale foarte scurte, o duşmănie necruţătoare şi o prietenie sinceră. Unii bărbaţi recurg la spadă, pentru ca după aceea să se convingă surprinzător de repede că mînia lor fusese cu totul neîntemeiată. Atitudinea lui Ravenswood este ciudat de contradictorie şi faţă de credinciosul său servitor **Caleb,** care născoceşte mereu alte minciuni pentru a ascunde stăpînului său faptul că e ruinat. Cum e şi firesc, Ravenswood îi ghiceşte intenţiile, dar se lasă de fiecare dată indus în eroare în modul cel mai grosolan. Astfel, de pildă, el îşi crede efectiv castelul căzut pradă flăcărilor, pe cînd, în realitate, Caleb nu a făcut decît să aprindă un foc în curtea castelului. Acceptînd minciuna că în pivniţă ar fi fost depozitat praf de puşcă, care ar putea exploda în orice clipă, el se lasă convins să nu se apropie de flăcări.

Schimbarea poate avea loc la personajele lui **Walter Scott** şi fără ca ea să fie cerută de mersul acţiunii. În *Inima lui Midlothian*, **Effie** ni se înfăţişează de fiecare dată în altă ipostază. La început este o fată răsfăţată care se lasă sedusă de un om brutal. După dispariţia copilului nou-născut, ea are o atitudine foarte schimbătoare faţă de condamnarea la moarte care o ameninţă. Odată o imploră pe sora sa să o salveze printr-un sperjur, pentru ca după aceea să vrea să-şi ispăşească pedeapsa : ea refuză să părăsească închisoarea, luată cu asalt sub conducerea iubitului său. La proces începe, cum e şi firesc, prin a resimţi o imensă teamă. Cînd sora sa intră în sala tribunalului, ea îi strigă, gîndindu-se la o salvare prin sperjur : „O, Jeanie, Jeanie, scapă-mă, scapă-mă !". Ulterior se arată însă surprinzător de neînfricată. După anunţarea sentinţei de condamnare la moarte prin spînzurătoare, ea a fost „prima care a rupt tăcerea", fiind chiar în stare să-i admonesteze pe judecători : „Dumnezeu să vă ierte, domnilor. Şi nu vă supăraţi că v-o spun : cu toţii avem nevoie de iertare. În ceea ce mă priveşte, nu vă pot blama, deoarece aţi procedat potrivit convingerii voastre". După trecerea unui număr de ani, Effie este o doamnă din înalta societate.

Robertson, seducătorul şi, mai tîrziu, soţul ei, este la început un tîlhar şi un ucigaş. Cu toată abilitatea de care dă dovadă ca răufăcător, el are o comportare neîndemînatică atunci cînd e vorba să-şi aducă la îndeplinire intenţia de a se îngriji de Effie în perioada cînd ea va naşte. După condamnarea ei, el este gata să-şi sacrifice viaţa — adică viaţa unui criminal intens căutat de justiţie — pentru graţierea ei. Este însă împiedicat să o facă datorită unei căderi de pe cal. Rănirea sa nu pare însă să fie prea gravă, deoarece curînd după aceea este în stare să sară în şa în timpul unei vehemente discuţii cu tatăl său. Ne-am fi aşteptat ca cel puţin acum să fie frămîntat de gîndul la oribila moarte care, după cum i-a confirmat-o cu foarte puţin în urmă sora lui Effie, o aşteaptă pe iubita sa, dar el aproape că nici nu pomeneşte de acest lucru, ci povesteşte cu de-amănuntul istoria propriei sale vieţi şi cum a devenit criminal. În naraţiunea sa găsim

următoarele : „Un fidel emisar secret ne-a adus în sfîrșit vestea condamnării lui Porteous și a întemnițării surorii dumneavoastră pentru pruncucidere — două vești din care una m-a bucurat, iar cealaltă m-a năucit". Te întrebi cum poate cineva să mai resimtă bucurie la primirea unei vești, cînd cealaltă este atît de îngrozitoare. Nu denotă oare Robertson — care se pretinde atît de preocupat de dragostea sa pentru Effie și de căința pentru vina ce o poartă față de dînsa — o gravă lipsă de sentimente ? Mai tîrziu, Robertson — care, după regenerarea sa morală, a devenit sir George Stanton — pare să fie adesea grosolan cu soția sa, deoarece ea tremură ori de cîte ori el îi aruncă o privire. Cu toate acestea, în timpul unei vizite la Edinburgh, unde săvîrșise cea mai gravă dintre crimele sale, el devine deodată blînd ca o fetișcană. El, fostul criminal, care pe vremuri, procedînd fără ezitare și cu sînge rece, luase cu asalt împreună cu complicii săi închisoarea, este, la vederea acesteia, atît de înspăimîntat, încît are o stare de slăbiciune și însoțitorii săi trebuie să-l transporte în cea mai apropiată casă. La întoarcerea sa din Edinburgh este atît de zguduit de aceste amintiri, încît e nevoit să-și întrerupă de cîteva ori călătoria pentru a-și putea reveni.

Davis Deans rămîne, ce-i drept, neclintit în credința sa de sectant, nelăsînd să treacă nici o ocazie fără să o proclame (cînd cineva vrea să-i vorbească despre vite, el începe să zică din biblie), dar față de fiica sa Effie atitudinea sa este foarte schimbătoare, oscilînd între sentimente de autentică emoție și dură condamnare.

Dintre celelalte personaje ale romanului îl vom mai aminti pe Laird de Dumbiedikes, îndrăgostit de Jeanie, cu care voia să se căsătorească. Datorită însă stîngăciei și timidității nu s-a putut apropia de ea, mărginindu-se doar să-și contemple iubita cu priviri pline de dragoste ; „cu vechea sa pălărie militară pe cap și cu pipa goală între dinți, el venea zi de zi, săptămînă de săptămînă, an de an pentru a se desfăta privind frumusețea lui Jeanie Deans", dar tot fără a-și mărturisi sentimentele. Și în alte privințe era foarte neîndemînatic — calul său, de pildă, nu mergea decît pe drumurile cu care era obiș-

nuit, stăpînul său nefiind în stare să-l dezveţe de acest obicei. Ne putem mira că acest „nătăfleţ", cum îi spunea Jeanie în sinea sa, şi care într-adevăr putea fi considerat nu numai drept un timid, dar şi drept un imbecil, era în stare să-şi gospodărească bine moşia şi să acumuleze bogăţii.

Chiar şi la **Jeremias Gotthelf** [1], care, după cum vom vedea, descrie cu o siguranţă mult mai mare decît alţi scriitori personalităţile accentuate, pot fi găsite exemple impresionante ale dezinvolturii cu care un autor este în stare să procedeze cînd este vorba de a ignora unitatea personalităţii. O asemenea prefacere se poate vedea, de pildă, la un personaj din *Hans Joggeli, vărul cu moştenirea* [2], o povestire dealtfel foarte subtilă din punct de vedere psihologic, de care ne vom mai ocupa. *Vărul Hansli,* prezentat la început ca un zurbagiu nestăpînit şi grosolan, ne apare deodată ca un linguşitor ipocrit :

„Vărul Hansli, un parvenit din cap pînă-n picioare, brutal şi mărginit, dar avînd o oarecare spoială superficială, impertinent şi şiret cînd e vorba de bani, se apropia plin de mînie şi venin. O expresie mai răutăcioasă n-avea desigur nici diavolul din cartea lui Iov. Hansli intră zgomotos în grajd şi porunci să fie imediat înhămaţi caii. Apoi se duse repede în casă, de unde îşi luă biciul şi mantaua. Pe drum însă îi veni, pesemne, o idee, lucru care nu i se întîmpla prea des. Îşi aminti deodată ceva la care pînă atunci nu se gîndise, şi anume că e holtei şi că nici Bäbeli nu e căsătorită, că Bäbeli devenise acum o moştenitoare bogată, iar dacă testamentul nu mai putea fi schimbat, multe se puteau totuşi schimba cu ajutorul fetei. Orice cale este bună dacă îl face stăpîn pe Nidleboden, iar acesta e singurul lucru care contează. Hansli se schimbă brusc, întocmai cum se întoarce pe dos o mănuşă. Deschise politicos uşa camerei unde spera s-o găsească pe Bäbeli şi unde dealtfel o şi găsi. Se apropie de ea cu tupeul lui înnăscut şi, fără să ţină seama de ceea ce spusese cu cinci minute sau cu cinci ore înainte, îi întinse mîna şi o felicită din toată inima. O asigură că nu s-ar fi bucurat de norocul nimănui mai mult decît de al ei, că răposatul văr ştiuse pe ce mîini să lase moştenirea şi că ea a meritat acest noroc prin sinceritatea ei şi prin devotamentul cu care l-a îngrijit".

[1] Jeremias Gotthelf (1797—1854), prozator realist elveţian (*N.T.*).
[2] Hans Joggeli, der Erbvetter (*N.T.*).

Așa se poartă Hansli cu fata pe care înainte o insultase în mod grosolan. Cuvintele mieroase cu care încearcă să-i cîștige favorurile nu se opresc aici. Este de înțeles că un om care prin purtarea lui grosolană a ajuns într-o situație foarte dezavantajoasă încearcă să îndrepte lucrurile, schimbîndu-și atitudinea. Dar un *psihopat epileptoid* nu se poate transforma brusc, numai pentru că așa îi dictează interesul, într-un *isteric* care dă dovadă de un deosebit talent actoricesc. Lucrurile nu s-ar lămuri nici dacă i-am atribui lui Hansli ambele trăsături de caracter, căci oamenii nestăpîniți care sînt în același timp și demonstrativi rămîn totuși greoi și nici din reacțiile lor isterice nu lipsește grosolănia. Cînd vor, ei pot să se arate blajini, cinstiți, loiali și demni de încredere, dar nu sînt în stare să simuleze în mod atît de abil o amabilitate lingușitoare.

Este bineînțeles adevărat că un om nu rămîne permanent același, dar atunci cînd intervine o schimbare fundamentală în comportamentul său există întotdeauna cauze mai profunde. Poate fi vorba de o evoluție *psihică* datorită mersului evenimentelor exterioare, și atunci această schimbare prezintă un interes deosebit.

Dar nici la cunoscutul personaj al lui **Shakespeare, Timon din Atena,** nu găsim o evoluție, ci o ruptură a personalității, de neînțeles din punct de vedere psihologic. Timon este la început un om atît de darnic și blînd cum greu ți-ai putea închipui. Ospătează pe fiecare, dăruiește oricui îi cere ; dacă primește el însuși un dar, îl întoarce îndoit. Și iată că, în felul acesta, marea lui avere s-a topit. Prietenii care înainte roiau în jurul lui, acum, în ceasul greu, îl părăsesc. Copleșit de datorii, nu găsește pe nimeni care să-i împrumute o lețcaie. Este de înțeles că o asemenea ingratitudine îl umple de indignare ; este totuși, obiectiv imposibil ca un om atît de mărinimos, care pînă acum nici nu se sinchisise de pierderile sale tot mai mari, să devină deodată un fel de turbat, care nu mai contenește să împroaște — ce-i drept, numai cu cuvinte, dar cu cele mai violente ce se pot imagina — nu numai pe falșii săi prieteni, ci întreaga Atenă. El găsește

mereu cuvinte noi pentru a-şi rosti blestemele, care, la prima lui izbucnire, încep astfel (p. 623) :

„Să te mai văd o dată. Zid ce-ncingi / Ăşti lupi, te-afundă în pămînt / Şi-Atena n-o mai străjui ! Matroane, / Făceţi-vă de cap ! Copii, fiţi răi ! / Robi şi nebuni, zvîrliţi-i de pe bănci / Pe gravii senatori vîrstaţi, slujind / În locul lor ! Te spurcă, feciorie, / Sub ochii mamelor. / Mofluzi, fiţi dîrji ; / Nu daţi un ban ! Cu brişca tăiaţi gîtul / Datornicilor voştri ! Slugi, furaţi ! / Stăpînii vi-s tîlhari ce fură-n lege / Cu legea-n mîini. În pat la domnu, fată — / Stăpîna ţi-e-n tractir ! Nevîrstnic fiu, / Bătrînului tău schilav smulge-i cîrja / Şi-i sfarmă ţeasta".

Numai o boală psihică ar putea să producă o asemenea transformare a personalităţii, pe care soarta lui Timon ar fi insuficientă ca s-o explice. Se prea poate ca Shakespeare să fi avut cu adevărat în vedere o boală mintală, căci filozoful Apemantus, care, judecînd după cuvintele pe care le rosteşte, nu este nici el în toate minţile, îi strigă lui Timon că este cel mai nebun dintre nebunii lumii.

În schimb, găsim evoluţii psihice foarte caracteristice în *Othello* de **Shakespeare** şi în *Michael Kohlhaas* de **Kleist**. Vom căuta să dăm răspuns şi la întrebarea dacă avem de-a face cu personalităţi paranoide. Nu există nici un indiciu privind o asemenea accentuare a personalităţii la două personaje din *Bani şi spirit* de **Gotthelf** care suferă o anumită transformare psihologică. **Soţii Liebiwyl** se înstrăinează tot mai mult unul de celălalt în urma unei pierderi băneşti pe care au suferit-o şi a unor neînţelegeri. Cei doi, care înainte au convieţuit în mod paşnic, ajung, prin necontenite reproşuri, făţişe sau mascate, urmate de fiecare dată de accese de remuşcări, să-şi exacerbeze pînă într-atîta afectele, încît trăiesc unul lîngă celălalt într-o duşmănie lăuntrică pe care abia de o pot ascunde faţă de lume. Acest proces este comparabil cu fenomenul cotidian cunoscut sub denumirea de *complex soacră-noră*, în cadrul căruia unei convieţuiri iniţial paşnice îi urmează o duşmănie crescîndă. Aici afectul ia naştere din

faptul că banalele deosebiri de păreri, generate de cele mai multe ori de amestecul soacrei în tînăra căsnicie, duc în tot mai mare măsură la o atitudine de luptă, în care ambele părți sînt alternativ învingători și învinși. Această oscilare duce, după cum am văzut, la o intensificare a afectului, așa încît pînă la urmă ia naștere adesea o ură profundă. Un om cu o fire foarte pașnică poate să devină totuși foarte certăreț. Procesele de acest fel nu au însă loc atunci cînd în cazul unor divergențe, mici sau mari, una din părți este total dominantă, așa încît o luptă nu este posibilă. La partea oprimată — indiferent care ar fi ea, nora sau soacra — afectul profund lipsește, chiar dacă suferința rămîne. Acel tip de proces pe care în psihiatrie îl denumim anormal ia întotdeauna naștere din această *„alternanță"*. E drept că într-un înțeles mai larg se poate vorbi despre o evoluție atunci cînd un om se adaptează tot mai mult unor influențe exterioare, de pildă cînd devine modest într-o funcție subalternă sau arogant într-o funcție de conducere.

La unele personaje din literatură, care în cursul povestirii își schimbă total comportamentul, sîntem tentați să presupunem — într-un înțeles mai restrîns sau mai larg — o evoluție, dar la un examen mai amănunțit va trebui să constatăm că-i lipsește consecvența.

Dacă ne gîndim la **Nana** din romanul lui **Zola,** putem avea la început impresia că ne este prezentată evoluția psihologică a personajului, o evoluție în care o prostituată se afundă tot mai mult în opera ei de distrugere neînfrînată. Dar la o examinare mai atentă constatăm că nu găsim punțile psihologice între diferitele stadii ale comportamentului ei. Încă de la început rămîne neclar de ce devine Nana o prostituată, în ce măsură e de vină firea ei și în ce măsură mediul exterior.

La început, ca actriță, Nana joacă prost ; succesul ei de public se datorează în special faptului că se expune goală. Ca amantă a unui bancher, se extaziază de conacul și frumoasa grădină pe care le-a primit de la el și privește cu venerație pe o bătrînă principesă din vecinătate. Totodată, se

apropie de un băiat de 17 ani, cu sentimente mai întîi materne, dar pe urmă și erotice. Apoi trăiește o bucată de vreme într-un mic apartament cu un prieten, care devine, treptat, proxenetul ei. Îl iubește, acceptă să fie bruscată și maltratată de el, iar după bătăile primite simte că îl iubește și mai mult. În această perioadă o vedem ca prostituată de cea mai joasă speță, ademenind bărbații pe la colțuri de stradă. Totodată ajunge și în cercuri homosexuale. Nu mult după aceea este amanta bogatului conte Muffat și trăiește într-un palat fastuos, înconjurată de o mulțime de servitori, avînd cai și echipaje proprii. În această ambianță fastuoasă, ea știe acum să domine Parisul monden. Dacă înainte caracterul ei mai avea o urmă de blîndețe, acum se comportă fără menajamente, îl înșeală pe bogatul său prieten cu numeroși alți bărbați și îl silește să-i tolereze felul de viață.

În continuarea acțiunii, întocmai ca un vampir, ea îi stoarce de bani pe el și pe alții, izgonindu-i din casă pe cei ce nu mai au bani. Deși are venituri imense, e tot timpul plină de datorii, căci dorește să aibă tot ce i-ar putea spori fastul. Între timp se află pentru o bucată de vreme într-un delir pasional heterosexual și homosexual, în care ia cu lăcomie tot ce-i iese în cale. În cele din urmă, o vedem înăsprită pînă la extrem în ceea ce privește sentimentele ; pe bărbați îi tratează ca pe niște sclavi, aproape ca pe niște cîini, bătîndu-i, călcîndu-i în picioare și obligîndu-i în modul cel mai nerușinat cu putință să-i dea pînă și ultimul franc. Mai mulți bărbați se ruinează din cauza ei, unul ajunge la închisoare fiindcă delapidase niște bani ca să-i satisfacă pretențiile. Băiatul de 17 ani se înjunghie în fața ei din gelozie, iar mai tîrziu e pe punctul de a muri de pe urma rănii. De îndată ce află că băiatul n-a murit, Nana se liniștește și se bucură de patul de aur pe care și-l comandase din banii prietenilor ei. În final, mai e un timp amanta unui prinț rus. Întoarsă la Paris, moare de variolă.

Ar fi foarte greu ca din toate aceste ipostaze, în care ne este prezentată Nana, să plămădim o personalitate unitară, care să excludă schimbări psihologice de neînțeles. La Zola

nu găsim o asemenea încercare serioasă în această direcție ; el se mărginește să ne dea cîte o imagine a lui Nana așa cum vrea s-o înfățișeze în diferitele stadii ale acțiunii.

Celelalte personaje din *Nana* nu vădesc schimbări de comportament, dar nici nu prea ies în evidență printr-un fel de a reacționa individual. Aceste personaje pot servi drept exemplu de felul în care în literatură destinul oamenilor se înfăptuiește fără vreo contribuție din partea lor. Zola expune în romanul său adevărul psihologic că poftele erotice și sexuale, odată ajunse la o intensitate maximă, pot determina omul să treacă peste toate opreliștile sociale și personale. Toți acești bărbați care cad jertfă Nanei sînt victimele, aproape în exclusivitate pasive, ale propriei lor pasiuni. Zola n-ar fi trebuit să piardă din vedere că diferitele personalități, chiar atunci cînd sînt mînate de aceleași pasiuni, reacționează în feluri diferite la primejdia care îi amenință și, de asemenea, îi cad pradă în feluri cu totul diferite. Nanei toți amanții i se supun, însă în același fel. La cei mai mulți dintre ei nu se observă nici un conflict între personalitate și pasiune. La contele Muffat conflictul ia naștere nu din specificul personalității sale, ci datorită puternicei sale credințe religioase.

În ce măsură suferă din punct de vedere psihologic o operă literară atunci cînd unitatea personalității nu este păstrată, îmi voi permite să demonstrez referindu-mă la un roman care confirmă acest lucru într-un mod și mai pregnant decît *Nana* a lui Zola. Este vorba despre un roman de **Balzac.** Acest autor este considerat de mulți un romancier psiholog, ceea ce și este, poate, într-o anumită măsură, întrucît cunoaște bine oamenii și știe să descrie excelent diversele lor trăsături de caracter. Dar personajele sale nu se prezintă ca personalități unitare, ci sînt supuse unor frecvente schimbări în felul de a reacționa. Ele apar așa cum are nevoie autorul pentru a putea crea situații și înlănțuiri pline de fantezie, indiferent de modul în care aceleași personaje se comportaseră în situațiile precedente.

Vom examina mai îndeaproape una dintre cele mai renumite opere ale sale, *Femeia la treizeci de ani.*

Iulia, personajul principal al romanului, este la început o fată veselă, și în asemenea măsură dispusă să facă glume tot timpul, încît chiar și în ziua nunții sale se ține de tot felul de năzbîtii. Prin scena pe care o voi cita, Balzac vrea desigur să ne arate cît de copilăroasă mai este încă eroina sa. Dar chiar și fetele care mai sînt încă pe jumătate copii nu obișnuiesc să se comporte într-un mod atît de nebunatic în ziua nunții dacă nu au o fire neobișnuit de veselă. Citățm (p. 43) :

„De cîteva ori tata a încercat să-mi înfrîneze veselia, căci simțeam bucurii ce păreau nelalocul lor și vorbele mele arătau răutate tocmai pentru că erau fără răutate. Făceam mii de copilării cu vălul acela nupțial, cu rochia și cu florile acelea. Cînd am rămas singură, seara, în odaia în care fusesem condusă cu pompă, mă gîndeam la vreo zburdălnicie ca să-l tulbur pe Victor".

După un an de căsnicie, Iulia e complet schimbată. Ea exclamă (pp. 45—46) :

„Simțurile îmi sînt amorțite, n-am nimic în minte, în sfîrșit, trăiesc greu... Îmi simt sufletul apăsat de o temere nedeslușită care-mi îngheață sentimentele și mă ține într-o veșnică toropeală. N-am glas ca să mă plîng și cuvinte ca să-mi spun chinul".

În timp ce încearcă să-și zugrăvească suferințele într-o scrisoare adresată unei prietene, „capul ei, tot atît de greu ca și al uneia care moare, i se pleacă pe piept". Mătușa ei, căreia îi face mărturisiri, îi spune : „— Așadar, îngerașule, măritișul n-a fost pînă acum pentru tine decît o lungă durere". Am vrea să știm care a fost soarta îngrozitoare care a lovit-o pe Iulia în acest an de căsnicie și o aflăm din cuvintele mătușii (p. 46) : „În sfîrșit, îl adori pe Victor, nu e așa ? Dar ți-ar place să-i fii mai bine soră decît nevastă și, în sfîrșit, măritișul nu-ți convine".

Ne-am putea închipui că Victor s-a purtat în mod brutal din punct de vedere sexual, dar nu poate fi cazul, deoarece Victor o iubește pe Iulia „la nebunie". Trebuie să mai existe un alt motiv. Balzac ni-l spune: Victor s-a dovedit a fi așa cum îl apreciase tatăl Iuliei înainte de căsătorie. La timpul său, acesta a pus-o în gardă pe Iulia (p. 20):

„Îl cunosc pe Victor: veselia lui e o veselie fără spirit, o veselie de cazarmă, n-are talent și e cheltuitor. E unul din oamenii aceia pe care cerul i-a creat ca să mănînce și să digere de patru ori pe zi, să doarmă, să iubească pe prima venită și să se bată. Nu pricepe viața. Inima lui bună, căci are inimă bună, îl va face poate să-și dea punga unui nenorocit, unui camarad, dar e nepăsător, dar nu e înzestrat cu acea drăgălășie de inimă care ne face robii fericirii unei femei; dar e ignorant, egoist".

Putem deci pricepe că Iulia e decepționată, dar pe vremuri ei îi plăcuse tocmai strălucirea pur exterioară pe care Victor o făcuse să iradieze în jurul său. Oare nu mai avea ea acum nici o înțelegere pentru acest lucru? În felul ei de a reacționa trebuie să se fi schimbat ceva, din moment ce acum suferă atît de groaznic tocmai de pe urma a ceea ce îndrăgise atît de mult cînd fusese o fată veselă.

Tristețea tinerei femei, tristețe care atinge o intensitate patologică, nu durează mult. Cînd constată că soțul ei începe să-i fie necredincios, Iulia devine brusc un cu totul alt om (pp. 67—68):

„Se hotărî atunci să lupte cu potrivnica ei, să iasă iar în lume, să strălucească, să arate față de bărbatul ei o iubire pe care n-o mai putea simți, să-l încînte, apoi, după ce prin prefăcătoriile-i îl va fi supus puterii ei, să fie cochetă cu el cum sînt amantele acelea capricioase, care își fac o plăcere din a-și chinui amanții".

Se pare că la Balzac este suficientă o simplă hotărîre pentru a scoate o femeie din cea mai profundă tristețe și a o transforma într-o cucoană mondenă și cochetă. Bruscheța acestei schimbări este subliniată în mod special (p. 68):

„Dintr-o singură săritură, se avîntă în socotelile reci ale indiferenței. Pentru a-și scăpa fata, învață deodată răutățile, minciunile celor ce nu iubesc, înșelăciunile cochetăriei și acele șiretenii crude care fac să fie urîtă atît de mult femeia la care bărbații presupun atunci corupții înnăscute".

Succesul nu întîrzie să se arate (p. 69) :

„În saloanele acestea, pline de femei elegante și frumoase, Iulia învinse pe contesă. Glumeață, vioaie, cu duh, strînse în jurul ei pe bărbații cei mai aleși ai seratei. Spre deznădejdea femeilor, nu era nimic de spus despre toaleta ei și poate îi pizmuiră o tăietură a rochiei, o formă a corsajului, al căror efect fu pus în general pe seama geniului vreunei croitorese necunoscute".

Or, din punct de vedere psihologic este absolut de neconceput ca o femeie sensibilă, cu înclinație spre melancolie, să se transforme dintr-o dată într-o cochetă, și asta numai pentru că așa a hotărît ea.

Aceeași lipsă de unitate se manifestă și în atitudinea Iuliei față de lordul englez Grenville. În cele din urmă, ea îl iubește cu pasiune, dar în același timp afișează o aspirație plină de patetism către sacrificiu, ceea ce din punct de vedere psihologic nu se împacă deloc cu o dragoste adevărată. Citățm (p. 83) : „— Ei, acum milord — începu iar Iulia așezîndu-se în fața lui într-o atitudine plină de demnitate, care-i îngădui să ia mîna lui Arthur —, îți voi cere să faci curată și sfîntă viața pe care mi-ai înapoiat-o. Aici ne vom despărți". Aruncîndu-i prietenului ei „o privire plină de noblețe", îl asigură că în viitor va fi o soție bună, că devotamentul pentru soțul ei va fi fără de margini, dar că vrea pentru totdeauna să trăiască alături de el doar ca „văduvă". Patosul acesta fals devine și mai supărător atunci cînd știm că nu-și va ține aceste promisiuni. Este cu neputință ca unul și același om să vorbească în felul acesta și în același timp să fie stăpînit de cea mai profundă dragoste.

După moartea lordului, care se jertfește pentru onoarea ei, Iulia este iarăși schimbată. Ea ni se înfățișează acum din

nou ca după primele experienţe ale căsniciei. De astă dată înţelegem profunzimea tristeţii ei, dar nu forma ei bolnăvicioasă şi nici durata excesivă — patru ani — a acestui doliu. Iulia se retrage la conacul ei. Pe drum stă pe jumătate culcată în caleaşcă ca o „bolnavă pe moarte". Se izolează de lume şi nu mai vrea nici măcar să mănînce. Vrea să-şi aştepte sfîrşitul în camera în care pe vremuri a murit bunica ei. Dar trupul ei nu moare, ci numai sufletul (p. 112) : „Inima nu i se strîngea, nu era mai mult sau mai puţin ofilită ; nu, firea ei fragedă şi înflorită se împietrea din pricina unei înrîuriri încete, a unei dureri de nesuferit, pentru că era fără ţintă". Preotul din localitate, care stă de vorbă cu ea în repetate rînduri, se convinge că Iulia se află într-o stare îngrozitoare şi, în ciuda simpatiei pe care i-o poartă, face următoarea remarcă (p. 128) : „Ai dreptate, doamnă, ar fi fost mai bine pentru d-ta să fi murit".

Chiar dacă ne străduim s-o vedem pe Iulia, cel puţin în suferinţă, ca pe o fiinţă unitară, atitudinea ei faţă de copil ne-o prezintă iarăşi sub un aspect cu totul nou, şi tot într-un mod univoc. Este complet rece faţă de el, abia dacă acceptă să-l mai vadă şi îl goneşte cînd acesta vine să-i ceară ceva. Ca explicaţie, aflăm numai următoarele (p. 107) : „Nu trebuiau oare dureri neauzite spre a face să amuţească la o femeie tînără simţămîntul de mamă ?"

Sub influenţa unui alt bărbat, care îi devine amant, Iulia se transformă din nou complet. O găsim într-o idilă cu prietenul ei, cu doi copii în jurul ei, dintre care primul, la care ţine foarte puţin, este de la soţul ei, iar al doilea, cel preferat, de la prietenul ei. Iată deci că această femeie, care avusese principii riguroase, se afişează acum în public cu amantul ei într-o atitudine plină de voioşie şi de lipsă de griji. Şi, pe drept cuvînt, ne mirăm că soţul Iuliei nu ştie nimic din toate astea, deşi fiica lor, în vîrstă de opt ani, asistă cu o atitudine ostilă la cele ce se întîmplă.

În continuarea povestirii, Iulia nu mai apare cîtăva vreme decît puţin. O vedem în cercul familiei, cu cei patru copii ai ei. Iar romanul se încheie cu o poveste de groază, care

corespunde probabil romanelor de proastă calitate pe care, după cum se spune, Balzac le-ar fi scris în tinereţe şi pe care n-am avut ocazia să le citesc. Un asasin caută pentru două ore adăpost în casa Iuliei. Fiica ei cea mai mare, din prima clipă în care l-a văzut, este atît de fascinată de el, încît părăseşte imediat împreună cu el casa părintească. Urmează fel de fel de întîmplări, unele de-a dreptul fioroase. Oameni sînt aruncaţi cu picioarele legate în mare de către asasin, devenit între timp pirat, pe cînd soţia lui stă idilic în cabină înconjurată de cei patru copii ai lor. Este aceeaşi femeie care-l urmase cîndva ca hipnotizată. Piratul capturează un vapor, pe care se găseşte din întîmplare tatăl ei. Pînă la sfîrşit mor toate personajele, în afară de Iulia şi de fiica ei preferată, aceea pe care o avusese cu prietenul ei. Bătrîna se gîndeşte cu resemnare la viaţa ei trecută şi încearcă, fără succes, să influenţeze destinul singurului copil care i-a mai rămas.

O operă literară cu caracter psihologic nu trebuie să conţină neapărat personalităţi accentuate, dar unitatea personalităţii trebuie totuşi cît de cît păstrată. În romanul citat, această cerinţă este însă în mod flagrant încălcată. Iulia nu prezintă în diferite perioade numai variaţii de atitudine, care ar putea fi explicate prin schimbările intervenite în situaţia exterioară sau poate şi prin evoluţia ei proprie, dar însuşi felul ei de a reacţiona prezintă contradicţii incompatibile din punct de vedere psihologic. Aici nu mai putem gîndi, ca în cazul romanului *Nana* de Zola, că s-ar putea găsi anumite punţi care să explice aceste schimbări. Iulia este atît de sensibilă încît e împinsă spre deznădejde şi boală de nişte accidente casnice banale, şi totuşi imediat după această criză ea se poate transforma într-o femeie mondenă şi cochetă, cu care nimeni dintre femei nu e în stare să ţină pasul. Faţă de moartea prietenului ei reacţionează cu multă sensibilitate, dar în acelaşi timp poate fi şi complet rece faţă de copilul ei. Apoi se dovedeşte în stare să-şi înşele soţul cu seninătate şi cu zîmbetul pe buze. Romanul conţine numeroase observaţii juste, dovedind cunoaşterea oamenilor, însă din punct de ve-

dere psihologic este inacceptabil din cauza lipsei de unitate a personalității.

În locul romanului *Femeia la treizeci de ani* aș fi putut alege și alte opere ale lui **Balzac** pentru a ilustra modificările arbitrare în comportamentul personajelor sale. În special Vautrin, care apare în mai multe romane, este, chiar în cadrul aceluiași roman, de fiecare dată un alt om. Nu pare însă să se producă nici o schimbare la **Verișoara Bette** din romanul cu același titlu, căci, din invidie și gelozie, ea este toată viața posedată de dorința de a se răzbuna pe sora sa și pe familia acesteia. Există, totuși și aici o schimbare, dar care îmbracă o formă specială, întrucît Bette reprezintă două personalități care coexistă una lîngă cealaltă. Ea lucrează în secret la ruinarea și dezonorarea surorii sale și, în același timp, joacă rolul de geniu bun și salvator al familiei. La moartea ei, soră-sa stă lîngă patul ei împreună cu copiii și nepoții înlăcrămați și o plîng ca pe „îngerul păzitor al familiei". O personalitate isterică deosebit de talentată ar putea, probabil, juca în mod convingător acest dublu rol o viață întreagă, dar, potrivit descrierii, nu există la Bette trăsături isterice. Ea mai întruchipează și o a treia personalitate, deoarece — trăgîndu-se dintr-o familie simplă și fiind nevoită să-și cîștige existența la Paris un timp îndelungat cu croitoria — reușește aproape să devină „doamna mareșal" și contesă. Numai moartea contelui, cumnatul surorii sale, a împiedicat această ascensiune, pentru care fuseseră deja pregătite publicațiile prevăzute de lege. Balzac nu ne spune nimic despre marile aptitudini ale verișoarei Bette. Dimpotrivă, ea procedează într-un mod grosolan, cerînd sorei sale și soțului acesteia să-și folosească întreaga influență asupra contelui pentru realizarea căsătoriei proiectate ; promite, în schimb, că din pensia pe care o va primi după moartea contelui — viitorul său soț — le va asigura o existență îndestulată. Cu toții sînt de acord.

Balzac nu ne dă nici un indiciu cu privire la faptul că, din punct de vedere intelectual, contele ar fi cumva senil, dar promisiunea de căsătorie are loc în împrejurări ciudate. Contele este presupus a nu ști nimic despre mizeria în care

se află familia fratelui său, dar „a obținut de la Bette mărturii despre starea materială a fratelui său, promițîndu-i drept recompensă pentru această indiscreție că se va căsători cu ea". „Fata bătrînă" a lăsat cu plăcere să fie descusută pentru a i se afla secretele, „căci în acest fel și-a asigurat căsătoria". Despre dragoste contele nu pomenește, astfel că trebuie să credem într-adevăr că cererea în căsătorie este făcută drept recompensă pentru această faptă a lui Bette.

Aș vrea să mai relev din *Verișoara Bette* ceva ce mă interesează ca medic. Pe doctorul Bianchon, care pînă atunci nu ne atrăsese atenția ca personaj negativ, îl auzim vorbind în felul următor (p. 364) :

„Mîine voi face un raport la Academia de medicină asupra unei descoperiri. Studiez în momentul acesta o boală dispărută ; o boală mortală dealtfel, față de care oamenii din regiunile cu climă temperată sînt dezarmați. De zece zile mă gîndesc zi și noapte la bolnavii mei, căci sînt doi, femeia și bărbatul ! Vă sînt, îmi pare, rude ? Căci dacă nu mă înșel, doamnă, sînteți fiica domnului Crevel ?"

Astfel prevestește un medic unei femei apropiata moartea tatălui ei, despre a cărui boală ea nu știa nimic ! Și asta încă nu-i de ajuns. După ce fiica a părăsit îngrozită camera, medicul continuă expunerea sa adresîndu-se ginerelui bolnavului, precum și mamei și surorii acestuia, vorbind despre femeia bolnavă, dar referindu-se de fapt și la bărbat, care avea aceeași boală (p. 366) :

„Dacă pentru noi e o boală foarte interesantă, în schimb pentru ceilalți e îngrozitoare !... dinții și părul îi cad, arată ca o leproasă, se înspăimîntă singură de ea ; mîinile, groaznice la vedere, îi sînt umflate și acoperite de buboaie verzui ; unghiile, descărnate, îi rămîn în răni cînd se scarpină ; în sfîrșit trupul îi putrezește în puroiul care îl roade".

Balzac îl pune pe medic să țină aceste oribile discursuri, după cît se pare, pentru motivul că în contextul romanului are nevoie de o boală grea și, mai ales, fizicește deformantă

pentru frumoasa Valérie, care a sedus și a jefuit mai mulți bărbați. El nu ține seama de imposibilitatea psihologică ca un medic să vorbească în felul acesta despre un bolnav față de membrii familiei lui. Și aici putem spune că medicul întruchipează două personalități, una care caută să vie în ajutorul celor ce suferă și în același timp un om grosolan și crud.

Calificativul de scriitor psiholog îl merită, cu mai multă îndreptățire decît Balzac, **Jean Paul.** Privirea acestuia surprinde adesea cu o mare putere de pătrundere diversele moduri de a reacționa ale oamenilor. Dar nici el nu respectă întotdeauna unitatea personalității. Aș vrea să mă refer mai amănunțit la *Siebenkäs*, una dintre scrierile sale cele mai de seamă. Între altele, găsim aici descrierea impresionantă a modului în care mizeria extremă și greutățile vieții de toate zilele reușesc pînă la urmă să zdruncine din temelii o căsnicie. Vedem — și nu putem să nu participăm din plin — cum cei doi soți, datorită modului diferit în care reacționează la condițiile de viață mizere, se împotmolesc tot mai mult în neînțelegeri și vrajbă, totul devine pentru ei sursă de frecușuri și de iritare. Cei doi ajung să se certe pînă și pentru mărunțișurile cele mai neînsemnate și, în cele din urmă, tîrîți de izbucnirile lor de furie, nu mai sînt capabili decît de ură.

În cadrul acestui proces, autorul descrie un fapt căruia noi, medicii, trebuie să-i acordăm în psihoterapie o mare atenție : adesea, impresii supărătoare venite din exterior *sînt resimțite cu o violență excepțională numai pentru că au făcut obiectul unei așteptări.* Pe **Siebenkäs** nu-l deranjează deloc, în munca lui intelectuală, zarva care se aude de pe stradă sau de pe scară ; el este însă scos din sărite de fiecare foșnet cît de mic pe care îl pricinuiește soția lui în cursul muncilor ei casnice. Citim (p. 179) : „Cel mai ușor pas, o vibrație aproape imperceptibilă îi produceau o suferință insuportabilă, asemenea celor pe care le resimt hidrofobii la contactul cu apa sau cei bolnavi de podagră cînd fac o mișcare nepotrivită, și-i distrugeau una sau două idei minunate, pline de prospețime, așa cum un zgomot mare poate să ucidă puii de canar sau viermii de mătase". Soția ține seamă de rugămintea lui și

lucrează aproape fără nici un zgomot (p. 160) : „Acum, forfotind de colo pînă colo după treburile ei casnice, ea păşea pe duşumeaua casei cu paşi de pisică". Siebenkäs n-o mai aude aproape deloc, dar aşteptarea lui încordată — îi respectă sau nu soţia liniştea ? — rămîne. În cele din urmă exclamă (p. 160) : „De o oră întreagă tot trag cu urechea la nesuferitul ăsta de tipăit al tău ; decît aşa, mai bine ai tropăi cu o pereche de bocanci soldăţeşti, cu potcoave de fier, puse anume să bată cadenţa. Umblă mai bine aşa cum umbli de obicei, draga mea !"

Femeia caută să-i intre în voie şi umblă acum din nou ca de obicei. Dar nici asta nu ajută la nimic, oricum ar păşi sau ar lucra ea, zgomotos sau în cea mai deplină linişte, el tot nu se poate abţine să tragă cu urechea şi nu este în stare să se concentreze asupra muncii sale. Ei îi vine atunci în minte o nouă soluţie (p. 194) : „Împinsă de forţe contrarii, pe de o parte de temerile ei, pe de alta de înclinările ei firești, Lenette porni, femeieşte, pe diagonală şi îşi născoci pauze pentru îndeletniciri religioase, mulţumită cărora se întrerupea din măturat şi frecat atîta timp cît el şedea la masa lui de scris. Era destul însă ca el să se ridice fie chiar numai pentru două minute, şi să se aşeze la pian, să se ducă la fereastră sau să treacă pragul camerei, că în aceeaşi clipă ea şi începea să mînuiască de zor uneltele ei de spălat şi lustruit duşumeaua". Rezultatul este şi de astă dată negativ (p. 194) : „Lui Siebenkäs nu-i trebui însă mult ca să observe această jalnică alternare şi să-şi dea seama că el şi mătura ei erau ca nişte sentinele care se schimbă reciproc în post ; permanenta aşteptare a Lenettei, care-i pîndea clipă de clipă mişcările, îl epuiza îngrozitor şi îi gonea ideile". Tensiunea lui atinge acum punctul culminant (p. 194) : „El îşi ieşi din minţi — mai bine zis, îşi pierdu minţile mai mult decît de obicei —, sări în faţa ei şi spuse : „Blestemată viaţă ! Crezi că nu te-am observat ? Îmi pîndeşti fiecare pas. Îndură-te mai bine şi omoară-mă, hai ce mai aştepţi !".

Jean Paul descrie în cele de mai sus modul în care iau naştere *nevrozele de aşteptare*. Tocmai această aşteptare

— dacă un anumit lucru se va întîmpla sau nu — duce la o creştere tot mai mare a tensiunii. Cu toţii cunoaştem efectul supărător al robinetului din care pică mereu un strop de apă, tocmai atunci cînd am vrea să adormim. Dacă cineva ne-ar cere să numărăm picăturile, cîtăva vreme am reuşi s-o facem, dar treptat ne-ar cuprinde toropeala, am înceta să mai numărăm şi am aţipi. La fel se întîmplă atunci cînd te poţi obişnui cu ideea că nu e nimic de făcut. Dacă însă aştepţi mereu şi speri să înceteze picatul şi mereu eşti decepţionat cînd cade picătura următoare, atunci, tocmai datorită acestei alternări, intensitatea afectelor creşte continuu. Sau, lucrurile se pot desfăşura şi altfel. Dacă iei ca sigur că pic-picul va continua toată noaptea, intensificarea afectelor poate să aibă loc datorită faptului că lupţi tot timpul cu tine însuţi — dacă să te scoli sau nu, dacă e cazul să întreprinzi ceva, sau e mai bine să rămîi în pat. Exact aşa aşteaptă necontenit şi Siebenkäs : ce va mai face acum nevasta ?

Jean Paul descrie magistral desfăşurarea procesului psihologic. Pentru mintea naivă a Lenettei, comportarea soţului ei este de neînţeles. Citim (p. 195) : „Ea îl mai întrebă cu nevinovăţie de ce oare ucenicul legător — cuvintele îmi aparţin mie, nu ei —, care toată ziulica improviza pe o vioară de copil tot felul de cîntece, nu îl deranja cu scîrţîitul lui strident, şi de ce deunăzi, cînd coşarul a curăţat coşurile, a suportat mai bine zgomotul făcut de acesta, decît uşorul foşnet al măturii ei cînd mătură camera".

Jean Paul cunoaşte de minune modurile de comportare ale oamenilor şi îi cunoaşte excelent şi pe oamenii înşişi. În persoana lui **Lenette** el descrie tipul unei gospodine practice al cărei univers îl constituie treburile casnice şi care aproape nu mai cunoaşte alte interese. Citim (p. 193) : „Niciodată, nici în momentele cele mai bune ale dragostei lor, el nu izbutise s-o aducă într-o asemenea stare de extaz liric încît s-o facă să uite şi cerul şi pămîntul şi totul pe lume. Sub sărutările lui, ea putea să urmărească orologiul oraşului, să tragă cu urechea la oala în care rasolul fierbea parcă prea tare şi să se repeadă în bucătărie, în timp ce din ochi i se mai rosto-

goleau încă lacrimile mari pe care i le storsese una din acele povestiri sau predici ale lui, care te înduioşează de ţi se rupe inima. Duminica, ea se ruga cîntînd — relua cîntecele religioase ce răsunau din camerele vecine — şi în mijlocul versurilor împletea prozaica întrebare : «Dar, de fapt, ce gătesc eu diseară ?» Şi lui nu-i mai ieşea din cap cum, odată, ascultînd, profund mişcată, predica pe care el urma s-o ţină a doua zi, o predică despre moarte şi eternitate, Lenette l-a privit îngîndurată, dar cu ochii îndreptaţi nu spre chipul, ci spre picioarele lui, şi în sfîrşit a spus : «Mîine să nu-ţi pui ciorapul de la piciorul stîng, trebuie să ţi-l cîrpesc»".

Înfăţişîndu-ne aceste cuvinte şi fapte, Jean Paul ne aduce înaintea ochilor o foarte caracteristică figură de femeie, dar felul ei de a fi nu iese prin nimic din comun. Dacă Lenette apare atît de plastic înaintea noastră, aceasta se datoreşte numai modului în care o zugrăveşte Jean Paul şi nu vreunei accentuări a personalităţii ei.

Cît despre Siebenkäs, îl vedem în multe situaţii în care modul lui de a reacţiona este cît se poate de interesant din punct de vedere psihologic, dar şi acest personaj prezintă acele zigzaguri de comportament nejustificate de care am vorbit mai sus. Pe de o parte, el este un visător ultrasensibil pe care firea cu totul nesentimentală a soţiei lui îl face să sufere. Apoi avem de-a face în persoana lui cu un soţ certăreţ, care, fără nici un fel de sentimentalitate, înstrăinează obiectele de gospodărie la care soţia lui ţinea atît de mult. Mai tîrziu o iubeşte cu mari efuziuni sentimentale, ba chiar cu exaltare, pe Natalie a lui. Dar iată că devine, împreună cu prietenul său, un impostor de rînd. El moare, după expresia sa, „artificial" : se preface cîtva timp că ar fi muribund şi în cele din urmă simulează moartea, pentru ca apoi să dispară, în timp ce sicriul lui, care nu mai conţine nimic, este înmormîntat. Un om real nu poate schimba atîtea ipostaze. Aceasta însă nu face mai puţin adevărat faptul că Siebenkäs apare foarte autentic în fiecare din rolurile sale, fie în acela de soţ certăreţ, fie de îndrăgostit în extaz sau de impostor fără scrupule. Sîntem îndreptăţiţi să spunem că dacă Jean Paul

merită pe deplin caracterizarea de scriitor psiholog, aceasta se datorește adîncimii cu care descrie *comportamentul uman*, și nu modului în care zugrăvește personalitatea umană.

Cînd se vorbește de personalități accentuate ne vom gîndi — ca germani — și la **Wilhelm Raabe**, care în unele privințe e înrudit cu Jean Paul. Dar ciudățeniile cu care își înzestrează multe dintre personalitățile sale cam țicnite nu rezultă din anumite trăsături ale firii lor, ci le sînt mai curînd atribuite, uneori direct lipite, cum e de pildă cazul cu **Verișoara Schlotterbeck** din *Pastorul foamei*: ea întîlnește mereu pe stradă morți, dar în rest nu atrage prin nimic atenția, ba chiar, în viață se dovedește a fi înzestrată cu o anumită energie practică. Despre **„pastorul foamei"** ni se spune că încă din tinerețe era un visător — semănînd în această privință cu tatăl său, cizmarul —, ceea ce nu poate însă constitui decît o trăsătură secundară, deoarece viața exterioară și-o organizează în conformitate cu posibilitățile sale practice. Locotenentul **Götz** ar putea fi luat, la prima vedere, drept un hipomaniac cam grosolan, dar mai tîrziu i se atribuie și o deosebită grijă față de nepoata sa, ceea ce denotă o accentuare sentimentală pe care nu o posedă hipomaniacii. În schimb, este adecvată personalității sale tendința ca, atunci cînd povestește, să se abată de la linia logică, făcînd digresiuni privitoare la împrejurări concrete mai puțin însemnate.

Această din urmă particularitate se regăsește la multe dintre personajele create de Raabe, precum și în însuși modul de narațiune al scriitorului. Așa de pildă, **Maestrul autor** din nuvela cu același titlu, vine într-o vizită și, de-a lungul a 12 pagini povestește despre fratele său mai tînăr, înainte de a ajunge să vorbească despre chestiunea care îl interesează, și anume dorința de a căpăta un sfat în privința testamentului acestui frate. Pe de o parte face digresiuni, pe de altă parte povestește foarte amănunțit, deși nimic din firea sa nu indică o accentuare hipomaniacă sau epileptoidă. În mod analog, **Stopfkuchen**, eroul romanului cu același titlu al lui **Raabe**, deși anunță încă din primele pagini că el îl cunoaște pe „ucigașul lui Kienbaum", nu-i rostește numele decît abia

spre sfîrșitul romanului. Nici el nu are dealtfel nimic caracteristic unei personalități hipertimice sau epileptoide.

Personajele lui Raabe, care duc o viață atît de ciudată, ar putea fi considerate drept introvertite, dar bizareriile lor nu rezultă atît din ideile lor neobișnuite, cît din felul lor straniu de a se comporta. Acest lucru este valabil în special pentru **Querian** din *Doamna Salomeea*, despre ale cărui gînduri nu aflăm nimic, în timp ce comportamentul său este extrem de ciudat. Maestrul autor ne este, ce-i drept, înfățișat ca o personalitate introvertită, deoarece filozofează mult despre viață și moarte, dar și la el specificul constă mai cu seamă în faptul că respinge modul în care ceilalți își organizează viața. Probabil că intenția lui Raabe a fost tocmai de a prezenta oameni ciudați, căci este foarte dispus să-i numească „nebuni". Cîteodată o face încă înainte de a ne fi putut da seama de existența vreunui motiv. E drept că **Velten Andres** din *Actele mahalalei* se comportă aproape ca un alienat mintal atunci cînd, imediat după moartea mamei sale, arde sau dăruiește bunurile ei, cu toate că el însuși ținea foarte mult la ele. În carte este însă denumit „nebun", „nebun irresponsabil și fantast", „Velten Andres smintitul", „dement" etc., chiar atunci cînd el încă nu manifestase decît exuberanță tinerească, spirit poznaș și lipsă de interes față de învățătură.

Multe din personajele lui Raabe apar, prin felul cum vorbesc, neobișnuit de inteligente, mult mai înțelepte decît ne-am putea aștepta ținînd seama de profesiunea lor adesea foarte modestă. În *Cotuga ciumaților* [1], cea mai înțeleaptă este **Jane Warwolf**, care merge din sat în sat cu un coș în spinare, oferindu-și mărfurile spre vînzare. Cînd, pe de altă parte, **Stopfkuchen** vorbește ca un specialist în limbi clasice, ne aducem, ce e drept, aminte că absolvise liceul, deși cu cîteva repetențe, dar s-ar fi putut totuși presupune ca în îndelungații ani de cînd devenise țăran să fi dobîndit anumite trăsături țărănești. Nu găsim însă nici urmă de așa ceva. Nici

[1] Schüdderump.

soția sa, Valentine, deși încarcă uneori singură bălegarul, nu vorbește ca o țărancă ci ca o doamnă cultă din „lumea bună".

Desigur, la alte personaje bizare din literatură, care corespund realității, se poate presupune existența unei accentuări; cu toate acestea, o apreciere mai precisă este adesea imposibilă, deoarece scriitorii nu pătrund pînă la rădăcinile particularităților unei anumite firi. Astfel, de pildă, **Goldoni** ne înfățișează în comedia sa *Bădăranii* doi bărbați care, abstracție făcînd de exagerările poetice, sînt tipuri existente în viața reală. Amîndoi se consideră stăpîni absoluți ai familiei, vor să fie serviți și respectați de soții, dar, în schimb, nu au nici o înțelegere pentru dorințele și aspirațiile acestora, ca, de exemplu, să iasă în lume, să poarte rochii frumoase și să se gătească. Ei merg pînă acolo încît interzic familiei lor, ca dealtfel și lor înșiși, orice distracție în afara casei și le-ar fi foarte rușine dacă s-ar duce vreodată la teatru. Pe copiii lor îi tratează ca pe niște sclavi, hotărînd după bunul lor plac cu cine să se căsătorească; nu îngăduie nici măcar ca logodnicii să se cunoască înainte de căsătorie. Dacă auzim de acest comportament fără să ni se explice care îi sînt rădăcinile, nu putem ști dacă nu cumva este vorba de personalități hiperperseverente care s-au încăpățînat orbește într-o asemenea atitudine; sau dacă sînt oameni hiperexacți, care cred că numai în felul acesta pot fi siguri că nu vor cădea, ei și familia lor, în mrejele desfrîului; sau dacă acești „bădărani" sînt incapabili de orice sentiment mai nobil, așa încît rămîn indiferenți față de dorințele familiei lor și nu cunosc valori mai înalte decît acelea de a mînca și dormi; sau, în sfîrșit, dacă prin moravurile epocii și în special prin tradițiile familiei lor nu sînt complet încătușați într-o ordine patriarhală a familiei. Cum despre toate aceste lucruri nu aflăm nimic, aceste personaje literare nu pot fi considerate drept personalități accentuate, deși comportamentul lor pare caracteristic pentru asemenea personalități.

Un alt tip, care apare destul de des în comedii, este acela al omului care, umflat de trufie, își petrece jumătate din viață

autoadmirîndu-se, şi care, printr-o atitudine afectată, atrage asupra sa atenţia celor din jur.

În piesa *Evantaiul,* **Goldoni** ne prezintă un exemplu în persoana lui Conti de Roccamonte. Cu toate că acest nobil domn este sărăcit şi ar avea el însuşi nevoie de ajutor, el se prezintă drept o personalitate foarte influentă a cărei protecţie ar trebui căutată ; aşa de pildă, atunci cînd cineva i se adresează cu „domnia voastră", el îl corectează dojenitor, „luminăţia voastră" ; el se adresează unui alt nobil spunîndu-i „iubite coleg de nobilime" şi foloseşte cu predilecţie formula „noi nobilii". Cînd este invitat la masă acceptă cu plăcere, dar îşi dă aere de parcă ar fi o cinste pentru cel care plăteşte. Autorul nu ne lămureşte însă nici el care sînt rădăcinile acestei atitudini, astfel încît nu putem răspunde la întrebarea : este Conti călăuzit de mania isterică de a se impune ? Sau este el excesiv de ambiţios şi nu şi-a găsit ţeluri mai nobile pentru a-şi satisface ambiţia ? Sau este el cam mărginit din punct de vedere intelectual, din care cauză nu-şi dă seama că prin comportamentul său afectat nu se face decît ridicol ? Sau mîndria de a fi nobil i-a fost imprimată în asemenea măsură de familia sa încît i-a înrîurit hotărîtor firea ? Cum aceste întrebări rămîn fără răspuns, deoarece nu se spune nimic despre celelalte obiceiuri şi, în general, despre modul lui de viaţă, nu-l putem considera pe Conti drept o personalitate accentuată. Comicul rezultă din însuşi comportamentul său, aşa încît tot restul — mediul familiei, gîndurile lui etc. — nu au de ce să-l intereseze pe scriitor.

Din exemplele citate pînă acum rezultă numeroase indicii că există literatură psihologică şi fără personalităţi accentuate. Dar acum pot confirma cu deosebită pregnanţă această constatare, prezentînd pe unul din cei mai mari scriitori psihologi, şi anume pe Tolstoi.

Pentru ca să poată fi vorba de literatură psihologică autentică nu este absolut necesar ca în lucrarea respectivă să fie descrisă o personalitate accentuată. Spre a dovedi aceasta,

îl vom cita pe unul dintre cei mai mari scriitori, și anume pe **Tolstoi,** care, fără îndoială, a fost un mare psiholog.

La Tolstoi, personalitățile nu se deosebesc prin individualitatea lor, ci prin aspectul lor tipic. Ele întruchipează în mod tipic un funcționar, un ofițer, un țăran, un chefliu, o mamă, o doamnă din lumea mare etc. În *Anna Karenina,* **Kitty** este tipul femeii de curînd măritată, care se achită cu mult simț practic de obligațiile ce-i revin. Sora ei, **Dolly,** ne e înfățișată ca o mamă grijulie, cu mulți copii ; ea își acceptă resemnată soarta care o condamnă să se ofilească, în timp ce, alături de ea, soțul își păstrează aspectul tineresc. **Mama** lor este, în perioada cînd facem cunoștință cu ea, tipul matroanei ocupate cu măritișul fiicelor ei. **Karenin,** soțul Annei, ne apare ca tipul funcționarului sec, ale cărui sentimente sînt ascunse sub o carapace. **Fratele vitreg** al lui Levin este un savant de tip subiectivist. El nu privește lumea cu obiectivitate, ci o judecă prin prisma unui sistem științific elaborat de el. **Celălalt frate** este un om decăzut din punct de vedere social și moral, despre care nu putem ști cum a ajuns în această situație regretabilă.

Ce-i drept, în roman găsim și două personalități accentuate. Amîndouă sînt hipertimice — **Stepan Arkadievici** și, în măsură mai mare, prietenul său **Vasenka Veslovski,** care îi face curte lui Kitty și mai tîrziu Annei. Amîndoi sînt veseli, vioi, cu înclinație către rîs și glume, nepăsători, blajini și cam lipsiți de tact. Tolstoi a vrut, desigur, să ne prezinte tipul omului de viață. Cele două personaje sînt luate din viața reală, unde adesea persoanele hipertimice sînt „oameni de viață". Prin urmare, pare probabil ca motivul principal al includerii lor în roman să fi fost aici tot intenția de a prezenta un personaj tipic.

Levin este, ce-i drept, și din punct de vedere individual, un om cu totul aparte. El se distinge prin cinste și sinceritate. Despre toate are propriile sale idei, în special despre chestiunile religioase. Ar putea fi considerat un introvertit, dar curînd se află la Moscova, unde duce viața superficială a tuturor celor ce aparțin păturii sale sociale, iar la țară își

conduce gospodăria cu mult simţ practic. E cert că nici în acest caz Tolstoi nu a avut intenţia de a deduce universul spiritual al unui om din felul lui personal de a fi, ci a vrut să prezinte aceste idei ca atare, cu conţinutul lor etic, iar mai tîrziu, pronunţat religios. Ideile acestea nu decurg din personalitatea lui Levin, ci îi sînt atribuite de autor, căruia de fapt îi şi aparţin.

Nici chiar personajele principale ale romanului nu pot fi considerate drept personalităţi accentuate. **Anna Karenina**, descrisă cu o mare profunzime psihologică în clipele celor mai grave conflicte lăuntrice, nu se remarcă aproape deloc ca personalitate. Ea reprezintă tipul unei doamne din „lumea bună", şi înainte de dragostea ei pentru Vronski nu a făcut şi nu a vădit nimic ieşit din comun. Ea are mai mult farmec decît alte femei, este mai independentă în hotărîri, dar fără să se ridice prea mult deasupra cercului ei. Conflictele în care se vede implicată nu sînt, în esenţă, expresia unei personalităţi deosebite, ci urmările unui destin omenesc. **Vronski** este de la natură un om care, asemenea multora din mediul său, s-a încadrat cu mare uşurinţă în modul de viaţă al „bunei societăţi". La început simte un orgoliu masculin banal pentru faptul că a sedus o femeie fermecătoare şi, în plus, măritată. Mai tîrziu, Vronski va trece cu demnitate prin grelele încercări care-i sînt şi lui hărăzite, dar o va face fără a ajunge la o atitudine accentuată.

În *Război şi pace*, descriind familia Kuraghin, **Tolstoi** ne înfăţişează personalităţi tipice. **Prinţul Vasili** este tipul omului de lume, cum îl şi califică autorul. Abil, destul de şiret şi de prefăcut, ştie, indiferent în ce cercuri s-ar afla, să se comporte aşa cum trebuie şi, mai ales, aşa cum i-o cere propriul său interes. Prin siguranţa de sine cu care evoluează în lumea mondenă, **Anna Pavlovna** îi este înrudită. Fiul lui Vasili, **Anatol**, este ahtiat după plăcerile vieţii ; Tolstoi însuşi îl caracterizează ca pe „un om de viaţă". Mai este denumit şi „Magdalenă masculină", adică e comparat cu femeia despre care se spune : „Se iartă păcatele ei cele multe, pentru că mult a iubit". **Hélène**, fiica lui Vasili, este tipul femeii de

salon, căreia frumusețea, siguranța de sine și o conversație superficială îi permit să-și ascundă prostia. La fel de tipice sînt și alte personaje ale romanului. **Boris** este tipul carieristului care își orientează întreaga viață spre un singur țel, acela de a avansa în profesia sa de ofițer. Mama lui, **Anna Mihailovna,** are o trăsătură isterică ce se manifestă prin fățărnicie, dar în esență reprezintă tipul văduvei al cărei singur rost în viață îl constituie unicul ei fiu. **Contesa Rostova** întruchipează tipul matern ca atare. Ca o adevărată cloșcă, ea își ține tot timpul aripile întinse deasupra copiilor ei, iar dintre cei doi fii dragostea ei se îndreaptă întotdeauna către cel de care trebuie să aibă mai multă grijă. În prima parte a romanului, **prințesa Maria,** fiica excentricului prinț Bolkonski, reprezintă și ea un tip impresionant : o fată care din pricina urîțeniei nu este curtată de nici un bărbat și care găsește în religie o compensație pentru lipsa de conținut a vieții ei, devenind chiar bigotă. După ce-i moare tatăl și odată cu începutul dragostei sale pentru Nikolai, Maria devine o personalitate ștearsă. Pe tatăl ei, **prințul Bolkonski,** ar trebui să-l considerăm neapărat drept o personalitate accentuată, dacă ar fi să-l judecăm după criterii normale. Dar excentricitatea lui este, după cum ne dă de înțeles în repetate rînduri Tolstoi, vecină cu psihopatia.

Fiul său **Andrei,** unul dintre cele mai importante personaje ale romanului, nu poate fi înțeles în mod unitar din cauza multiplicității de ipostaze în care ne este prezentat prin comportarea sa. La început își pune drept țel cucerirea gloriei, dar în comportarea lui nu se observă nimic din atitudinea unui om însetat de glorie. Mai tîrziu, filozofează mult, cu accente de pesimism. Un timp intenționează să-și petreacă toată viața la țară, apoi se lansează din nou în politică. Suferă profund din cauza infidelității Natașei, dar afișează o atitudine rece și un aer de superioritate și refuză categoric și ostil ideea de a o ierta. Reîntors în armată, se arată prietenos cu ofițerii și soldații, dar plin de ură, ironic și disprețuitor față de oamenii din fostul său mediu de viață. În contrast cu obișnuita sa rezervă și reținere, înainte de bătălia cea mare

el este pînă într-atît stăpînit de emoţie, încît vocea îi devine piţigăiată, stridentă. El formulează un rechizitoriu necruţător la adresa războiului, fiind totodată de părere că inamicul care a dezlănţuit războiul nu merită atitudini cavalereşti şi că nu este cazul să se mai ia prizonieri. Rechizitoriul său vine în contradicţie cu faptul că participase în trecut la lupte care nu aveau drept scop apărarea patriei. Puternicele sale afecte faţă de evenimentele istorice prezente se împacă greu cu atitudinea de resemnare pe care a avut-o cu puţin înainte, cînd viaţa i se părea lipsită de sens. Toate acestea ne amintesc de felul în care sînt descrise de Kretschmer personalităţile schizoide, care oscilează între doi poli : lipsa de sentimente şi o sensibilitate exagerată. Dacă îl privim sub acest aspect, Andrei, ca şi tatăl său, nu poate fi judecat după criterii normale. În săptămînile care au precedat moartea sa, provocată de rana primită, comportamentul său este din nou caracterizat de atitudini extreme. Resimte „un sentiment de beatitudine" la gîndul de „a-şi iubi vrăjmaşii, de a-şi iubi aproapele". În schimb, pe sora sa, care, îngrijorată, vine să-l vadă, o întîmpină cu „o voce măsurată şi străină" şi „în privirea sa era aproape duşmănie". Aceeaşi atitudine rece o are acum şi faţă de Natalia, pe care cu puţin înainte reîncepuse să o iubească din toată inima. Ce e drept, Tolstoi explică compatibilitatea celor două atitudini contradictorii, arătînd că răceala era o expresie a faptului că Andrei se şi detaşase de viaţă.

Printre alte tipuri, în *Război şi Pace* apare în repetate rînduri şi *„germanul"*. După ce (vol. III, cap. XXV) se vorbeşte despre punctualitatea şi gîndirea logică riguroasă a unui general german, Barclay de Tolly, care deţinea o înaltă funcţie de comandă în armata rusă, urmează o comparaţie foarte subtilă din punct de vedere psihologic, menită să sugereze că, în anumite împrejurări, temeinicia germană poate să nu fie la locul ei cînd este vorba de ruşi. Prinţul Andrei spune :

„Nu-i omul potrivit acum tocmai din cauză că judecă prea logic şi prea exact, aşa cum judecă orice neamţ. Cum

să-ţi spun eu ţie... să presupunem că tatăl tău are un lacheu, foarte bun, care-şi face de minune datoria. Dar atunci cînd tatăl tău se îmbolnăveşte de moarte, tu alungi pe lacheu şi începi să-l îngrijeşti tu, cu mîinile tale fără experienţă şi stîngace; şi desigur că-l vei îngriji mai bine decît un om dibaci, dar străin. Aşa s-a întîmplat şi cu Barclay. Cît timp Rusia a fost sănătoasă, o putea sluji un străin, şi a fost un foarte bun ministru, dar imediat ce Rusia a fost în pericol, a fost nevoie de un fiu de-al ei!"

Tot atît de impresionante ca zugrăvirea personalităţilor tipice sînt la Tolstoi şi descrierile unor *situaţii tipice*: o seară în înalta societate la Petrograd sau la Moscova, o masă de familie, cheful plin de veselie al unor tineri uşuratici, o bătălie, o consfătuire a ofiţerilor, soldaţii în jurul focului de tabără etc. Punctul de vedere psihologic se manifestă aici în faptul că Tolstoi descrie nu atît întîmplările, cît comportarea oamenilor, felul lor de a fi şi de a vorbi. În parte este tipică similitudinea comportărilor în aceeaşi situaţie, adică aceeaşi conversaţie superficială pe care o susţin personajele, aceleaşi cancanuri pe care şi le relatează. Cît despre personajele tipice, ele se reliefează în mare parte prin felul lor special de a se comporta. În *Război şi pace* se descrie, de pildă, cum comandantul suprem trece în revistă frontul şi cum se comportă comandantul regimentului, ofiţerii şi soldaţii. Orice trecere în revistă seamănă cu cealaltă, nu aflăm nimic deosebit, dar nici un alt scriitor nu ar fi în stare să zugrăvească tipicul atît de sugestiv.

E drept, **Pierre** din *Război şi pace* nu este un personaj tipic, ci un om foarte individualizat. Dar el nu trebuie privit din punctul de vedere al trăsăturilor accentuate, deoarece pe Tolstoi îl interesează mai puţin firea personalităţii, cît procesul lăuntric de purificare al acesteia. Pierre trece prin multe faze evolutive, faze care nu sînt determinate de corelaţii psihologice, ci de ţelul înnobilării unui om. La vîrsta de douăzeci de ani el ar trebui, în sfîrşit, să-şi aleagă o profesiune, dar nu face nimic în acest sens, ci îşi petrece vremea

în societate, are o comportare grosolană și stîngace. Despre sine însuși spune că este lipsit de voință. La un moment dat își dă cuvîntul de onoare că nu se va mai duce într-o anumită societate de cheflii, dar chiar în aceeași noapte își calcă cuvîntul și născocește pentru propria sa liniștire tot felul de scuze. În drum spre tatăl său, aflat pe patul de moarte, adoarme ; după decesul tatălui, Pierre adoarme din nou lîngă trupul neînsuflețit. Pe amantul soției sale îl provoacă la duel, dar fără să chibzuiască, într-o izbucnire de impulsivitate. Apoi, stăpînit de o furie turbată, o amenință pe soția sa cu o placă grea de marmură, pe care în cele din urmă o aruncă pe podea. Am putea crede că avem de-a face cu o personalitate epileptoidă. Conformația masivă, greoaie a corpului ar corespunde cu această presupunere. În continuare ni se arată însă cum, sub influența evenimentelor, Pierre trece printr-o evoluție admisibilă din punct de vedere psihologic, evoluție de care epileptoizii, dominați de impulsuri, nici nu sînt capabili ; găsim însă pe drumul pe care îl străbate — drumul autoperfecționării — noi trăsături ale personalității sale. El rămîne același numai în ce privește bunătatea sufletească, care îl caracterizează de la început.

După ce aderă la loja masonică, el luptă cu fanatism pentru victoria virtuții asupra viciului și pentru renașterea etică a omenirii. Noua sa atitudine de religiozitate devine mai pronunțată, el se simte un păcătos și ține un jurnal intim cu numeroase invocări ale dumnezeirii și cu citate din Biblie. Nu are nici un rost să amintim aici de faptul că bolnavii de epilepsie sînt adesea religioși, căci, pe de o parte, acest lucru nu este valabil pentru personalitățile epileptoide, iar pe de altă parte la epileptici avem de-a face cu o religiozitate fariseică și nu cu pocăință adevărată, cum este cazul la Pierre. Dealtfel, acesta se depărtează curînd de sfera religioasă și se revoltă împotriva ipocriziei oamenilor și a rînduielilor lor sociale, apoi meditează asupra sensului vieții. Pornind de la această atitudine, el vrea să cunoască războiul și, îmbrăcat în haine civile, circulă printre soldați, stîrnind curiozitatea tuturor. Cînd începe bătălia, e foarte interesat și contemplă

zîmbind evenimentele, chiar atunci cînd în jurul lui cad oameni omorîţi de ghiulele. Sentimentul de frică pare să-i fie cu totul necunoscut. Deodată îl cuprinde însă groaza şi, înnebunit de spaimă, fuge peste cîmp. Cînd francezii se apropie de Moscova, Pierre nu se mai poate orienta în toate aceste evenimente şi, frizînd demenţa, cum spune Tolstoi, se hotărăşte să-l ucidă pe Napoleon. Ajuns în captivitate, e nevoit să participe pînă în momentul eliberării sale la calvarul retragerii francezilor. În acest interval de timp, Pierre ajunge la purificarea definitivă, care îl duce la „credinţa în Dumnezeul cel viu atotprezent". El nu mai meditează, ci crede (vol. IV, p. 170) : „Acum la întrebarea «pentru ce ?», în sufletul său se găsea veşnic pregătit răspunsul simplu : pentru că există Dumnezeu, acel dumnezeu fără voinţa căruia nici un fir de păr nu se clinteşte de pe capul omului".

După purificare, Pierre devine o personalitate ştearsă. În epilogul romanului, el este capul unei familii patriarhale, se bucură de formele exterioare ale aprecierii celor din jur şi totodată se află „sub papucul" soţiei sale. În afara cercului familiei, el mai urmăreşte, ce e drept, anumite ţeluri ideale, însă prin aceasta personalitatea lui nu capătă vreo notă deosebită.

În purificarea religioasă a lui Pierre poate fi recunoscut fanaticul religios care a fost însuşi Tolstoi spre sfîrşitul vieţii sale. Aşadar, Tolstoi nu a avut intenţia de a întruchipa în Pierre o personalitate caracteristică, ci a vrut să-şi exprime prin intermediul acestuia propriile sale concepţii. Confirmarea acestui fapt o găsim în a doua parte a epilogului, unde Tolstoi lasă la o parte personajele romanului şi, de-a lungul a cincizeci de pagini, cu numeroase repetări, îşi expune ideile filozofice şi istorice. Asemănător este şi modul în care îl zugrăveşte pe Levin în *Anna Karenina*.

Atunci cînd vrem să ne dăm seama cît de mare şi de subtil psiholog este **Tolstoi**, putem face abstracţie de analizele sale filozofice. Într-adevăr, e un mare psiholog nu numai fiindcă poate descrie tipicul cu atîta pregnanţă, dar, mai ales, fiindcă el reuşeşte, poate ca nimeni altul, să scoată la supra-

față *procese sufletești de adîncime* și să le redea atît de sugestiv. Este suficient să ne amintim de profundele frămîntări sufletești trăite de **Anna Karenina** ca urmare a conflictelor sale lăuntrice. Să ne gîndim, de pildă, la impresionanta scenă în care se furișează, pentru ultima oară, să-și vadă copilul. În *Război și pace*, descrierea stării sufletești a lui **Pierre** după ce l-a rănit pe Dolohov în duel este zguduitoare ; la fel și descrierea stării sufletești a lui **Rostov** după ce a pierdut 34 000 de ruble la joc.

Un exemplu nu atît al profunzimii cît al subtilității psihologice este felul în care e descris **Pierre** atunci cînd se îndrăgostește din ce în ce mai mult de viitoarea sa soție, Hélène, ajungînd să nu mai poată recunoaște nici măcar față de sine însuși că de fapt este o femeie proastă. O paralelă la evoluția sentimentelor lui Pierre putem găsi în prezentarea modului în care **Natașa** se îndrăgostește de frumosul Anatol, deși este logodită cu Andrei.

Deosebit de autentică din punct de vedere al adevărului uman este descrierea stării sufletești a **prințesei Maria** cînd tatăl ei e pe moarte. Dragostea filială, pe care, în ciuda tiraniei acestuia, nu a încetat niciodată să i-o poarte, nu a putut totuși să înlăture „dorința diabolică" — după cum se exprimă ea însăși — ca moartea lui să survină cît mai curînd. Urmează înfiorătoare mustrări de conștiință. Independent de ceea ce ea dorea în mod conștient, sentimentele ei contradictorii o zguduie pînă în clipa morții tatălui. Marea veridicitate psihologică se vădește în felul în care e zugrăvită neputința omului în fața sentimentelor care îl asaltează.

După cum ne putem da seama din acest exemplu, privirea lui Tolstoi pătrunde cu o deosebită claritate dincolo de tot ce se află la suprafață, pentru a ajunge la ceea ce am vrea să ascundem. Voi cita o asemenea situație din *Anna Karenina*. Atunci cînd Nikolai este pe moarte, **Levin**, fratele său iubitor, ar trebui, potrivit moralei acceptate, să fie pătruns exclusiv de milă pentru Nikolai și, eventual, să mediteze asupra morții. Dealtfel, o bucată de vreme el se și comportă așa. Dar indiferent dacă e bun sau rău, omul nu este în stare

de o asemenea atitudine un timp mai îndelungat. Chiar şi la cei mai buni oameni, compătimirea faţă de alţii este treptat împinsă pe planul al doilea de preocupările egoiste de fiece zi. Tolstoi ştie lucrul acesta. El scrie (p. 464) :

„Mînă în mînă cu muribundul, Levin stătu o jumătate de ceas, o oră, două . . . Acum nu se mai gîndea deloc la moarte. Se întreba ce face Kitty, cine stă în camera de alături, dacă medicul are case proprii. Îi era foame şi somn. Îşi retrase cu băgare de seamă mîna şi îi pipăi picioarele. Erau reci. Dar bolnavul încă mai respira. Levin voi să iasă din cameră în vîrful picioarelor. Bolnavul însă se mişcă din nou şi-i zise : «Nu pleca»".

Levin îşi iubeşte fratele şi îl compătimeşte din toată inima pentru nenorocirea ce l-a lovit. Cînd este însă silit să vegheze ore în şir lîngă muribund, îi trec prin minte gînduri care, deşi par nelalocul lor în prezenţa iminentă a morţi, sînt totuşi omeneşti. Tolstoi nu înfrumuseţează, nu poleieşte nimic, la el nu afli nimic altceva decît sufletul autentic al omului — al omului ca atare, şi nu al unei anumite personalităţi. Puţin mai departe, după pasajul de mai sus, putem citi (p. 465) : „Toţi doreau un singur lucru : să moară cît mai repede. Totuşi, toţi, ascunzîndu-şi dorinţa, îi dădeau doctorii din sticle, căutau medicamente şi doctori, minţindu-l şi pe el, şi pe ei înşişi, şi unul pe altul".

Tolstoi cunoaşte şi procese care au loc doar *în pragul conştiinţei,* fiindcă de cele mai multe ori omul nu le admite din cauza străduinţei sale de a nu-şi pierde buna părere pe care o are despre sine. Deosebit de impresionant este un pasaj din *Război şi pace.* Karataev şi Pierre sînt prizonieri ai armatei franceze în retragere. Ei sînt prieteni. Cînd un rus nu mai poate continua să meargă din cauza slăbiciunii, este împuşcat. În acest context citim următoarele (vol. IV, p. 129) :

„Karataev se uită la Pierre cu ochii lui buni şi rotunzi, înecaţi de lacrimi, şi se vedea bine că îl chema : voia să-i spună ceva. Dar Pierre era sătul pînă peste cap de ale sale. Se făcu deci că nu bagă de seamă cum se uită la el şi se îndepărtă în grabă. Cînd convoiul de prizonieri se urni iarăşi din loc, Pierre se uită înapoi. Karataev încă stătea pe mar-

ginea drumului, proptit de mesteacăn, și doi francezi, aplecați asupră-i, tot vorbeau ceva între ei. Pierre nu se mai uită ; își continuă mersul la deal, șchiopătînd. Îndărăt, dinspre locul unde stătuse Karataev, răsună un foc de armă. Pierre auzi clar detunătura, dar chiar în clipa cînd o auzi își aminti că nu sfîrșise încă numărătoarea etapelor ce le mai rămîneau pînă la Smolensk, socoteală pe care o începuse înainte de trecerea mareșalului. Și începu iar să calculeze. Cei doi soldați francezi, dintre care unul ținea în mînă o armă fumegîndă, îl ajunseră din urmă și trecură pe lîngă el. Erau amîndoi palizi și în expresia chipului lor — unul din ei se uită timid la Pierre — era ceva asemănător cu ceea ce văzuse Pierre pe fața soldatului cel tînăr, la execuție. Pierre se uită la soldat și își aminti cum, cu trei zile înainte, tot soldatul acesta își arsese cămașa pe care și-o usca la foc și cum rîseseră ceilalți de dînsul. Un cîine urla de undeva, din spatele lor, dinspre locul unde rămăsese Karataev.

«De ce-o fi urlînd oare javra asta tîmpită ?» se gîndi Pierre".

Puțin mai încolo citim (vol. IV, p. 131) :

„Uitîndu-se mai bine, Pierre îl recunoscu pe Serîi, cățelul liliachiu, care, dînd din coadă, se gudura la picioarele soldatului. — A, ai venit — spuse Pierre. — Dar unde-i Pla... ! începu el și nu-și mai sfîrși vorba. În mintea lui se asociară dintr-o dată, ieșind brusc la lumină, unele amintiri : ochii cu care se uitase la el Karataev cînd stătea rezemat de copac, împușcătura auzită dintr-acolo, urletul de cîine, chipurile de ucigași ale celor doi soldați francezi care trecuseră pe lîngă el, arma din țeava căreia mai ieșea încă fum, lipsa lui Karataev la acest popas. Era pe punctul de a pricepe că Platon Karataev fusese ucis, cînd îi țîșni în conștiință amintirea unei seri petrecute cu o frumoasă poloneză, vara trecută, pe terasa casei sale din Kiev".

Exact în acest fel, admirabil descris de Tolstoi, se străduiesc oamenii, și nu numai unii dintre ei, să-și refuleze gîndurile penibile.

Cu darul său de a observa și emoții semiconștiente, Tolstoi a văzut că adesea sentimentele apar la oameni *mai devreme* decît gîndurile sau percepțiile de care depind. În *Biologische Psychologie* am citat un exemplu din *Sonata Kreutzer*. M-aș

putea referi și la un alt exemplu din *Război și pace*. Cînd o revede pe Natașa, Pierre nu o recunoaște la început din cauza aspectului schimbat, a veșmintelor ei negre și a mediului în care nu se aștepta să o vadă. Dar de la prima vedere s-a și trezit în el un sentiment (vol. IV, p. 177) :

„Aruncîndu-și în treacăt ochii pe chipul domnișoarei de companie, el văzu o privire atentă și curioasă îndreptată cu prietenie asupra lui și, așa cum se întîmplă adesea în timpul unei conversații, simți, fără să poată spune de ce, că domnișoara de companie în rochie neagră era o ființă drăgălașă, bună, minunată, care nu va stingheri de loc conversația intimă pe care va avea-o cu prințesa Maria".

În sfîrșit, Tolstoi mai cunoaște și în cît de mare măsură sentimente foarte omenești depind, la rădăcina lor, de obișnuință. Referindu-se la suferințele îngrozitoare pe care Pierre a trebuit să le îndure în timpul retragerii, el spune (vol. IV, pp. 125—126) :

„Aflase acum că și suferința și libertatea au o limită și că aceste limite sînt foarte apropiate : că omul care suferă din pricină că pe așternutul lui de petale de roză o petală s-a îndoit, suferă exact la fel cum suferea el acum, cînd dormea pe pămîntul gol și umed, răcindu-și o parte a trupului și încălzindu-și-o pe cealaltă ; că atunci cînd el, Pierre, se încălța odinioară cu pantofii strîmți de bal, suferea exact la fel ca acum, cînd umbla cu totul desculț (încălțămintea i se rupsese de mult) și cînd picioarele îi erau numai răni".

Descrise în felul acesta, evenimentele pierd o parte din efectul lor zguduitor. Dar pentru Tolstoi este mai important adevărul psihologic că suferințele și bucuriile oamenilor sînt în mare măsură relative. Totul depinde de punctul de plecare. Într-o situație favorabilă, vorbind la modul absolut, nu-ți aduce bucurie decît ceea ce reprezintă un plus de bine ; într-o situație defavorabilă (considerată tot la modul absolut) cu care te-ai obișnuit, suferința nu apare decît atunci cînd intervine ceva și mai rău.

Referindu-mă la **Tolstoi**, am vrut să subliniez faptul că scriitorii pot fi mari psihologi și fără să prezinte personalități accentuate.

)

Trăsăturile neaccentuante prezintă şi ele deosebiri individuale care apar ca variante ale felului de a reacţiona al oamenilor. Nu le-aş putea concretiza prin personaje din viaţa reală, dar o pot face recurgînd la personaje luate din literatură.

Trăsăturile individuale din sfera impulsurilor

(tendinţelor instinctive)

La formarea firii omeneşti participă şi impulsurile (tendinţele instinctive). În cazul unui puternic impuls de *alimentare,* aspiraţia este îndreptată în special spre satisfacerea acestui impuls, aşa încît influenţează întregul curs al vieţii. Printre oamenii graşi există desigur mulţi care, de la natură, simt o mare nevoie de a mînca. Dacă unii dintre ei sînt din punct de vedere spiritual mai lenţi, mergînd chiar pînă la o oarecare inerţie — despre ei spunîndu-se că sînt „comozi" —, s-ar putea să fie vorba de un cerc vicios, trupul gras restrîngînd la rîndul său activitatea, astfel încît cerinţele fizice primitive trec în şi mai mare măsură pe primul plan. Ne amintim în acest context cuvintele rostite de **Cezar** în drama lui **Shakespeare** : „În preajma mea doresc doar oameni graşi, cu feţe lucitoare, care noaptea dorm bine". Pentru tematica mea nu e nevoie să intru în amănunte. Cînd este vorba de trăsă-

turi ale firii umane nu ne gîndim la însuşiri care în parte sînt de natură corporală.

Şi *impulsul sexual* poate influenţa desfăşurarea vieţii. Cînd e prea accentuat, el poate ajunge pînă la un punct cînd omul vede în satisfacerea lui cel mai important conţinut al vieţii.

Evident, în acest caz *instinctele sexualităţii* joacă un rol mai mare decît un simplu impuls. Atunci cînd sînt foarte puternice, influenţa lor poate să depăşească domeniul sexual. O femeie care în cadrul iubirii sexuale se află într-o stare de atît de excesivă şi umilă dependenţă faţă de bărbat, ca, de pildă, **Käthchen von Heilbronn** a lui **Kleist** (contele von Strahl o tratează uneori aproape ca pe un cîine), este de multe ori gata să se subordoneze bărbatului şi în celelalte împrejurări ale vieţii. Sau, un bărbat care posedă un „instinct al oferirii de sine" cu adevărat feminin (*B.P.*, p. 180) poate să devină la fel de vanitos ca **Luzmán**, *Cavalerul Miracol*. Acesta ne apare ca un isteric care laudă în cuvinte patetice frumosul său corp şi ţine în mod deosebit ca acesta să fie îmbrăcat „aşa cum merită".

De cea mai înaltă năzuinţă instinctivă omenească, *setea de trăiri*[1], depinde modul mai mult sau mai puţin activ în care un om sau altul caută să folosească posibilităţile pe care i le oferă viaţa. El poate să le folosească cu o adevărată „sete", sau — la polul opus — să se complacă într-o stare de automulţumire obtuză, în cea mai searbădă monotonie cotidiană. Vom înţelege foarte bine ce anume înseamnă setea de trăiri, citînd un celebru personaj literar. În romanul său *Madame Bovary*, **Flaubert** ne arată într-un mod impresionant cum poate fi dominat cineva de o puternică sete de trăiri, sete care este în stare să-i călăuzească întreaga desfăşurare a vieţii.

Emma este încă din copilărie însetată de a trăi ceva neobişnuit, ceva frumos, de mare însemnătate. Trimisă să fie educată la maici, ea vede acolo, la început, multe lucruri noi

[1] În original : *Erlebnishunger (N.T.)*.

și e mulțumită. În curînd însă, ea manifestă o predilecție pentru romanele de senzație (p. 40) :

„Nu era vorba în ele decît de dragoste, amanți, amante, de doamne persecutate care leșinau în chioșcuri singuratice, surugii de poștalioane uciși la fiecare popas, cai care crapă în fiecare pagină, păduri întunecoase, inimi zbuciumate, jurăminte, suspine, lacrimi și sărutări, bărci pe clar de lună, privighetori în boschete, domni curajoși ca niște lei și blînzi ca niște miei, virtuoși cum nu se mai află, totdeauna spilcuiți și care varsă șiroaie de lacrimi".

În ciuda acestor lecturi pline de sentimentalism, Emma se plictisește la maici din ce în ce mai mult. După ce se întoarce acasă e însă și mai nemulțumită (p. 44) :

„Cînd se întoarse acasă, Emmei îi plăcu la început să dea ordine slugilor, dar pe urmă se sătură de viața la țară și-i păru rău că a plecat de la maici".

Și în căsătorie doamnei Bovary totul îi pare mult prea prozaic (p. 44) :

„I se părea că anumite locuri de pe pămînt erau menite să-ți dea fericire, așa cum o plantă ar crește numai într-un anumit teren și nu i-ar prii în altă parte. De ce nu putea ea oare să stea rezemată de balustrada balconului unei vile elvețiene sau să-și închidă tristețea într-un conac scoțian, alături de un soț îmbrăcat într-o haină neagră, cu pulpane lungi, cu botfori moi, pălăria țuguiată și manșete !"

Nostalgia e zadarnică. Dezamăgirea crește tot mai mult (p. 49) :

„Apoi, încetul cu încetul, își aduna gîndurile și, stînd pe iarba pe care-o scormonea cu vîrful umbrelei, Emma își spunea mereu : «Doamne, de ce m-am măritat ?»".

Iar puțin mai jos citim (p. 49) :

„Pe cînd viața ei era rece ca un pod de casă cu lucarna spre nord, plictiseala, păianjen tăcut, își țesea pînza în umbra tuturor cotloanelor inimii sale".

Cu ocazia unei invitații la un marchiz care locuiește în apropiere, ea întrezărește pentru o clipă „lumea bună" și e atît de impresionată încît nu se mai poate dezbăra de dorința de a trăi în această societate. Într-adevăr, sufletul ei este tot timpul stăpînit de nostalgie (p. 69) :

„În adîncul sufletului, Emma aștepta totuși să se întîmple ceva. Ca matrozii în ceasul primejdiei, își plimba privirile disperate pe singurătatea ei, căutînd în depărtare, în ceața zării, vreo pînză albă. Nu știa cum se va întîmpla, spre ce țărm o va duce vîntul care-ar împinge-o pînă la ea, dacă va fi o șalupă sau o corabie cu trei punți, încărcată cu adînci neliniști sau plină pînă sus de fericiri netulburate. Dar în fiecare dimineață cînd se trezea, nădăjduia că va sosi în ziua aceea, asculta cel mai mic zgomot, se scula tresărind, se mira că nu o zărește ; apoi, la asfințitul soarelui, din ce în ce mai tristă, dorea să fie a doua zi".

Devine tot mai clar că ceea ce o chinuiește pe Emma este o înfiorătoare plictiseală (p. 71) :

„Pe urmă, Emma se urca din nou în odaie, închidea ușa, răvășea jăraticul și, moleșită de căldura căminului, simțea că o apasă mai tare plictiseala care-o năpădea".

Puțin mai încolo citim (p. 72) :

„Dar mai ales la orele cînd trebuia să stea la masă, nu mai putea să rabde sala aceea mică de jos, cu soba care fumega, cu ușa care scîrțîia, cu pereții asudați, cu lespezile umede : i se părea că-i servește în farfurie toată amărăciunea vieții ei, și prin aburii rasolului, din fundul sufletului se ridicau parcă alte adieri dezgustătoare".

Fiindcă se simte vinovată, doamna Bovary se stăpînește față de soțul ei, pe care-l disprețuiește, dar uneori abia de mai e în stare s-o facă. Mînia pe care i-o inspiră el, care este cauza acestei plictiseli, tinde să izbucnească (p. 121) :

„Revărsa asupra lui toată ura care se aduna din nenumăratele ei plictiseli ; și orice sforțare pentru a o micșora n-o

făcea decît să crească ; căci truda aceasta zadarnică, adăugată la celelalte motive de deznădejde, o făcea să se îndepărteze şi mai mult de el".

În această situaţie, necontenit cu dorul în suflet, chinuită mereu de plictiseală, înconjurată exclusiv de monotonia vieţii cotidiene, doamna Bovary ajunge la o viaţă plină de excese. Psihicul ei dispune de inhibiţii absolut normale, la ea cedarea nu provine din slăbiciune, ci dintr-o dorinţă care depăşeşte forţele unei personalităţi cu o putere de voinţă medie. E vorba mai cu seamă de aventuri erotice, dar doamna Bovary devine şi risipitoare, mînată de dorinţa de a se ajunge într-o lume mai bună cu ajutorul unor mobile frumoase, a unor covoare scumpe şi rochii atrăgătoare. Aventurile erotice sînt unul din mijloacele cele mai la îndemînă pentru a potoli o mare sete de viaţă, cum este cazul şi la doamna Bovary. Pînă la urmă însă nu excesele erotice, dintre care majoritatea nici nu devin de notorietate publică, ci dificultăţile financiare sînt cauza pieirii ei.

Desigur, autorul exagerează. Dar din descrierea lui putem vedea foarte bine cum setea de trăiri, atunci cînd nu este satisfăcută, se poate manifesta sub forma plictiselii şi cum aceasta poate să influenţeze radical comportamentul unui om. Dacă această particularitate ar exista la mulţi oameni într-o asemenea măsură ca la doamna Bovary, atunci aceşti oameni „însetaţi de trăiri" ar trebui calificaţi drept personalităţi accentuate. În viaţa reală, ele nu se distanţează însă atît de fundamental de medie, afară doar dacă comportamentul le este amplificat prin alte trăsături ale firii lor.

Charles Bovary, soţul Emmei, este întruchiparea unui contrast impresionant în raport cu soţia sa. La el nu observăm numai lipsa unei firi excesive, proprie soţiei sale, ci, în plus, şi neindoios, *lipsa setei de trăiri.*

Charles e tot timpul prozaic, neinteresant, searbăd. Soţia lui constată cu groază acest lucru la scurt timp după căsătorie (p. 45) :

„Conversația lui Charles era searbădă ca un trotuar și-n ea defilau toate ideile comune, în veșmîntul lor de rînd, fără să stîrnească vreo emoție, să te facă să rîzi sau să visezi. Spunea că pe cînd locuia la Rouen nu avusese niciodată curiozitatea să se ducă la teatru, să vadă actorii din Paris. Nu știa nici să înoate, nici să facă scrimă, nici să tragă cu pistolul, iar într-o zi nu fu în stare să-i explice un termen de călărie pe care îl întîlnise într-un roman"

Cînd se întorcea din vizitele făcute, Charles o plictisea pe soția sa cu aridele sale relatări medicale, apoi, „mulțumit de el, înfuleca un rest de tocană, curăța brînza de coajă, rontăia un măr și golea carafa, după care se ducea să se culce și începea să sforăie" (p. 46). Și dragostea lui era searbădă. Încercările soției sale de a o face ceva mai romantică au dat greș (p. 48)

„Expansiunile lui de dragoste făceau parte din program; o sărută la anumite ore. Era un obicei ca oricare altul și ca un desert înainte știut, după monotonia unei mese".

Invitația la marchiz, care a încîntat-o atît de mult pe doamna Bovary, nu era pentru Charles decît o povară (p. 50):

„Charles se tîra ținîndu-se de rampă; îi trecuse os prin os. Stătuse cinci ceasuri de-a rîndul în picioare în fața meselor privind cum se juca whist, fără să priceapă nimic. Așa că răsuflă adînc, de mulțumire, cînd își trase cizmele"

Astfel ni se înfățișează Charles. „Filistin" pînă în măduva oaselor, el nu cunoaște decît banalitatea de zi cu zi, care îl mulțumește pe deplin. Cu o soție la fel de nepretențioasă ca dînsul ar fi dus probabil o viață mulțumită și ar fi avut o căsnicie fericită. S-ar putea ca Flaubert să nu fi exagerat figura lui Charles. Există într-adevăr oameni care se mulțumesc cu atît de puțin ca el, oameni pe care nu-i interesează deloc să privească dincolo de mediocritate și banalitate. Vina pentru acest comportament o poartă probabil lipsa celei mai înalte năzuințe instinctive omenești — setea de trăiri.

Trăsături individuale din sfera aspirații-înclinații

O întreagă serie de trăsături ale personalității aparțin *sferei aspirații-înclinații.* Cînd e vorba de *caracter*, ne gîndim în primul rînd la însușirile care fac parte din această sferă. Cele mai importante pot fi ilustrate cu personaje luate din literatura beletristică.

Printre trăsăturile de caracter accentuate, într-unul din capitolele ce urmează vom întîlni și *anxietatea*, aceasta fiind înrudită cu angoasa, care este resimțită fizic. Anxietatea poate fi explicată și prin aceea că predispoziția omului de a simți în anumite condiții frică este deosebit de puternică. Această trăsătură conferă apoi omului respectiv o notă aparte, dar fără a-l diferenția clar de oamenii obișnuiți.

Un fricos în acest sens este **Domnul Parent** din nuvela cu același titlu de **Maupassant.** Povestirea începe cu o aluzie la anxietatea domnului Parent, care a fost la plimbare cu băiețelul său în parc și este îngrijorat că va ajunge prea tîrziu acasă, adică mai tîrziu decît soția lui (p. 130)

„Tatăl îl luă atunci în brațe și, zorindu-se mai tare, începu să gîfîie de greutate urcînd trotuarul în pantă. Era un om de patruzeci de ani, cărunt, nițel cam gras, purtîndu-și cu neliniște pîntecele cam mare, de flăcău vesel, pe care împrejurările l-au făcut sfios".

Pentru cîteva minute de întîrziere, lui Parent îi era frică de soția sa, în timp ce ea, deși întîrzia aproape seară de seară, nu-și făcea nici un fel de probleme în legătură cu aceasta. Frica lui a atins punctul culminant atunci cînd, ajuns acasă, și-a dat seama că, pierdut în gînduri, zăbovise prea mult schimbîndu-și hainele (p. 132)

„Pendula bătu ora șapte. Tresări. Șapte, și el nu se primenise încă ! Atunci, speriat, cu răsuflarea tăiată, se dezbrăcă, se spălă, își puse o cămașă albă, se îmbrăcă în grabă, de parcă l-ar fi așteptat un eveniment foarte însemnat în odaia vecină"

Lui Parent îi era frică și de zdravăna lor servitoare, mai bine zis de scena pe care aceasta se pregătea să i-o facă stăpînei sale pentru că, datorită întîrzierii ei, se stricase mîncarea (p. 132) :

„Tremurînd de groază, simți că trebuie să reteze pe loc scena asta amenințătoare : «Iulia — spuse el —, nu-ți dau voie să vorbești așa despre stăpîna ta, m-ai înțeles ? Te rog să nu uiți de azi înainte»".

Iar puțin mai departe citim (p. 133) :

„Nu era supărat pe Henrieta că întîrzie, dar îi era frică, frică de ea și de Iulia, frică de tot ceea ce se putea întîmpla. Îi era atît de frică, încît îi tremurau picioarele, și cearta în perspectivă, cuvintele jignitoare care vor fi rostite îl mușiau ca pe o cîrpă".

Cînd, în continuare, servitoarea îi dezvăluie că de ani de zile soția îl înșală, el nu izbutește să se înfurie, ci începe să plîngă cu disperare. Într-un tîrziu, soția se întoarce acasă însoțită de amantul ei și, pe deasupra, își mai și bate pe față joc de el, dar Parent nu îndrăznește să protesteze. Parent, care mai aflase de la servitoare și faptul că, probabil, copilul nu e al său, încearcă să găsească asemănări între băiat și amant, dar îi e teamă să-l privească pe amant drept în față și de fiecare dată își pleacă imediat ochii. Iar dacă mai tîrziu Parent are un acces de furie turbată, faptul nu vine în contradicție cu anxietatea lui, ci mai curînd o confirmă : în cele din urmă, afectul reținut și acumulat atîta timp și-a croit drum spre suprafață, această explozie este provocată de un fapt destul de grosolan, căci Parent, întorcîndu-se o dată pe neașteptate acasă, își găsește soția în brațele amantului.

Maupassant își continuă povestirea cu multă consecvență psihologică. Singur, fără soție și copil, Parent suferă nespus de mult, deoarece singurătatea îl umple de frică. Teama pune stăpînire pe el nu numai în locuința sa, dar și pe străzile mai puțin umblate (p. 151) :

„Îi era mai ales frică de locuința lui goală, atît de neagră, de înfiorătoare, și de străzile pustii pe care arde, din loc

în loc, un bec de gaz, de-a lungul cărora trecătorul singuratic pe care îl auzi de departe pare o haimana care te face să încetinești sau să grăbești pasul, dacă ți se năzare că se apropie sau că te urmărește".

Remarcabil este faptul că aici se vorbește despre întuneric, care adesea este deosebit de înspăimîntător pentru oamenii fricoși. Oamenii necunoscuți le provoacă teamă mai ales atunci cînd comportarea lor e imprevizibilă, persoanele familiare le dau în schimb un sentiment de siguranță. Din acest motiv, Parent începe să trăiască din ce în ce mai retras, petrecîndu-și timpul într-un cerc restrîns de oameni cunoscuți, adică la masa sa obișnuită dintr-un local unde cunoaște bine și chelnerițele, și pe numeroșii clienți.

După ce și-a petrecut în felul acesta douăzeci de ani din viață, Parent — acum bătrîn — îi întîlnește întîmplător pe soția sa, pe amantul ei și pe băiatul devenit om în toată firea și deodată răbufnesc mînia și amărăciunea pe care o viață distrusă le acumulase în el. Autorul nu uită însă nici aici că cel pe care-l descrie este un om fricos din fire. În ciuda profundei sale mînii, Parent abia-abia găsește curajul să iasă în calea celor care i-au distrus viața (p. 160) :

„Parent se apropie treptat, gîfîind de emoție și de oboseală, pentru că de la o vreme nu mai făcuse mișcare deloc. Îi ajunse în curînd, dar fu cuprins de o frică nelămurită, de neînțeles, așa că îi depășl, ca să se întoarcă spre ei, să-i întîmpine în față. Mergea cu inima bătînd, simțindu-i acum în urma lui, și își spunea necontenit : «Hai, e momentul : curaj ! E momentul !»".

Anxietatea lui Parent este atît de puternică încît își pune pecetea pe întregul său mod de viață și îi hotărăște destinul ; l-am putea considera drept o personalitate accentuată. Pe de altă parte însă, el nu s-ar fi deosebit de medie dacă nu ar fi avut nenorocirea să ajungă într-o situație în care anxietatea sa era un inconvenient deosebit de grav.

Oameni fricoși găsim adesea și la **Lope de Vega**, și anume la servitorii din dramele lui, care trebuie să contrasteze cu stăpînii lor plini de curaj. În piesa *Castelvines și Monteses*,

o dramă care seamănă destul de mult cu *Romeo şi Julieta*, găsim un exemplu de fricos în persoana lui **Marin**, servitorul îndrăgostitului. De la începutul piesei se spune despre el că este „fricos ca un iepure", ceea ce se şi vădeşte în decursul acţiunii, mai ales în cavou, în care, spre deosebire de piesa lui Shakespeare, are loc o scenă mai curînd comică decît tragică.

Pe de altă parte, dacă nu există decît o foarte slabă predispoziţie spre teamă, vom avea de-a face cu o fire curajoasă, ba chiar temerară. Un astfel de caracter găsim în *Wilhelm Tell* de **Schiller.**

Un alt sentiment de care e cuprins omul în anumite condiţii este acela de *milă*. Dacă la un anumit om acest sentiment ia naştere foarte uşor, el imprimă şi firii sale o notă specială.

În cazul acesta nu este însă vorba despre un om care are în general o „inimă sensibilă", cum este cazul la personalităţile emotive. Afectivitatea categoriei de oameni la care ne referim reacţionează foarte repede numai cînd este vorba de milă.

Vania din *Umiliţi şi obidiţi* de **Dostoievski** este dominat de milă. Acest lucru iese cel mai pregnant în evidenţă din atitudinea lui faţă de Natasa, care îi spune odată (pp. 128—129) :

> „Ah, Vania, prietenul meu drag şi bun. Ştiu că dacă ar fi să mă încerce din nou nefericirea ori să mă năpăstuiască amărăciunile, tu ai fi iarăşi aici alături de mine ; poate că numai tu singur, dintre ei toţi! Cum să-ţi mulţumesc pentru toate acestea ?"

E drept, Vania o iubeşte pe Natasa, dar dragostea lui nu ar fi un motiv suficient al grijii pe care i-o poartă Natasei, dacă n-ar exista şi mila, căci ea iubeşte pe altcineva. Adesea, cînd ştie că Natasa are un necaz, e de-a dreptul desperat. Odată, Vania spune despre el însuşi (p. 238) :

> „Am stat cu ea vreo două ore încercînd s-o consolez, şi, în cele din urmă, am reuşit să-i readuc liniştea. Firesţe, Natasa avea perfectă dreptate în toate temerile ei. Inima mi se strîngea de durere cînd mă gîndeam la situaţia în care se afla şi mi-era teamă pentru ea. Dar ce puteam face ?"

Că pentru comportarea lui Vania nu dragostea pentru Natașa este factorul decisiv se poate vedea și din faptul că el nutrește aceeași compasiune și pentru părinții ei. Aceasta reiese din felul în care se poartă cu ei, străduindu-se să le aline durerea pricinuită de plecarea fiicei lor. Înainte de toate însă, este plin de compătimire pentru soarta micuței Nelly și de-a dreptul se jertfește pentru acest copil. De multe ori Vania ar dori să-i ajute în același timp pe toți prietenii săi și este extrem de neliniștit că nu poate fi în același timp în mai multe locuri.

Prin mila sa, neumbrită de nici o trăsătură egoistă, Vania este *un om bun*. Vom vedea însă că această caracterizare devine și mai potrivită atunci cînd milei i se mai adaugă și alte trăsături, în primul rînd incapacitatea de a deveni vreodată dușmanul unui alt om. Vania putea să fie cuprins de o mînie violentă din cauza răutății prințului, putea chiar să tremure de furie. Dar oamenii care sînt buni din toate punctele de vedere nu-i pot urî nici pe dușmanii lor.

O puternică înclinație spre milă duce la sentimente calde. Cînd vorbim despre *răceală afectivă*, nu ne gîndim la lipsa unei vieți afective în general, ci la lipsa sentimentului de milă. E drept, nu e vorba numai de milă ; aici trebuie inclusă și capacitatea de a împărtăși și bucuria altcuiva. Oamenii pe care îi caracterizează răceala afectivă nu simt milă cînd văd cum alții suferă, dar nici nu se pot bucura de bucuria altuia.

Turgheniev descrie în romanul său *Părinți și copii* pe un om foarte rece. Un tînăr medic, **Bazarov**, este, în concepția autorului, reprezentantul tipic al nihilismului [1], la modă pe vremea aceea. Prietenul lui Bazarov spune despre acesta (p. 170) : „Nihilist este omul care nu se pleacă în fața nici

[1] Termenul de „nihilism" a căpătat răspîndire în Rusia după apariția romanului citat mai sus, în care Turgheniev descria în mod foarte subiectiv un reprezentant al tinerei generații de după 1860. În acea perioadă elementele reacționare au încercat să stigmatizeze prin eticheta de „nihiliști" pe tinerii cu idei democrat-revoluționare ; aceștia însă au reușit — după cum se zice — „să-și transforme porecla în renume" *(N.T.)*.

unei autorități, care nu crede orbește în nici un principiu, oricît de prețuit ar fi acel principiu".

Bazarov prețuiește științele naturii, în special fizica și chimia, dar disprețuiește arta și literatura. A-l citi pe Pușkin este în ochii săi un lucru ridicol. Opinia sa despre artă culminează în următoarele cuvinte (p. 199) : „După părerea mea, răspunse Bazarov, Rafael nu face nici cît o ceapă degerată . . .".

Dat fiind că universul spiritual al eroului lui Turgheniev nu oferă aproape nimic pozitiv, el nu prezintă decît o însemnătate minimă ca reprezentant al curentului revoluționar. În schimb, ideile pe care le expune celor din jurul său arată că îi lipsește compasiunea normală pentru oameni. Adesea el însuși își accentuează atitudinea rece printr-un „zîmbet ironic". Este vădit că simpatia autorului se îndreaptă spre generația mai vîrstnică, din moment ce generația tînără este descrisă în mod atît de neprietenos.

Ajuns la Nikolai Petrovici, tatăl prietenului său, și la Pavel Petrovici, unchiul prietenului său, Bazarov se necăjește din cauza comportării demodate a acestora, și în special a manierelor unchiului, care afectează o atitudine plină de trufie și distincție aristocratică. Dacă însă Bazarov ar fi înzestrat cu o afectivitate normală, toate acestea n-ar constitui un motiv ca să se poarte atît de brutal cu gazdele sale. Chiar în ziua sosirii sale, Bazarov îl numește pe unchi un „excentric", „un om învechit". El discută cu amîndoi în termeni foarte tăioși, iar la reproșurile moderate ale prietenului său răspunde disprețuitor (p. 145) : „Da, o să mă apuc acuma să le cînt în strună boiernașilor ăstora de provincie !"

La un moment dat, cînd Bazarov aude pe cineva cîntînd la violoncel, are următoarea conversație (p. 189) :

> „Ce e asta ? — rosti uimit Bazarov. — E tata. — Tatăl tău cîntă la violoncel ? — Da. — Dar cîți ani are ? — Patruzeci și patru. Bazarov izbucni deodată în rîs. — Ce te face să rîzi ? — Iartă-mă ! La patruzeci și patru de ani, un pater familias din districtul X cîntînd din violoncel ! Bazarov rîdea mai departe cu hohote, dar Arkadi, cu toată admirația pentru mentorul său, de data aceasta nici nu zîmbi".

Altă dată, Nikolai Petrovici a putut auzi întîmplător ceea ce se spunea despre el (p. 191) :

„— Tu nu-l cunoşti destul de bine pe tata, spunea Arkadi. Nikolai Petrovici îşi ţinu răsuflarea. — Tatăl tău e un om de treabă, spuse Bazarov, dar e un om învechit, şi-a trăit traiul şi şi-a mîncat mălaiul ! Nikolai Petrovici trase cu urechea . . Arkadi nu răspunse nimic. «Omul învechit» mai rămase cîteva clipe nemişcat, apoi o luă încet spre casă. — Alaltăieri l-am văzut citind din Puşkin, reluă între timp Bazarov. Fă-i să înţeleagă, te rog, că nu se mai potriveşte. Doar nu mai e copil ! E timpul să se lase de fleacuri de astea. Să fii romantic în timpurile de azi ! Dă-i să citească ceva ca lumea"

Arkadi agravează ofensa adusă tatălui său prin aceea că îi ia într-adevăr cartea de Puşkin, punînd în locul ei o carte de ştiinţe naturale. În continuare, Bazarov distruge prin atitudinea sa armonia familiei la care este invitat, lucru ce îl lasă însă indiferent.

Dacă am mai putea găsi scuze pentru comportarea lui faţă de cei doi bărbaţi, care, ce-i drept, erau tatăl şi unchiul prietenului său, dar pentru el erau nişte străini, în nici un caz nu-i putem scuza felul în care se poartă cu proprii săi părinţi, care îl iubesc atît de mult. După o lipsă de trei ani ei îl aşteaptă cu toată dragostea, dar Bazarov nu pare deloc grăbit să se ducă acasă. Odată ajuns în casa părintească, el întîmpină cu indiferenţă primirea plină de afecţiune a părinţilor. Puţin după aceea îi spune prietenului său (p. 255) :

„Ce zici ? — făcu Bazarov de îndată ce Vasili Ivanovici ieşi. E un bătrînel hazliu şi cu inimă de aur. E tot atît de original ca şi al tău, dar în alt stil. Trăncăneşte cam mult".

Iar despre mama nu are de spus decît atît (p. 255) : „— Da, la ea nu încap şiretenii. Să vezi acum ce masă o să ne dea !".

Din cauza profundei lor iubiri pentru unicul lor fiu, care în sfîrşit e din nou acasă, părinţii au o atitudine puţin exaltată, dar totodată înduioşătoare. Fiul nu este însă impresionat

de comportarea lor şi încearcă atît de vădit să-i ţină la distanţă încît bătrînii se tem să nu-l deranjeze. Citim (p. 272) :

„Arina Vlasievna şedea într-una lîngă feciorul ei (cărţi nu juca), sprijinindu-şi, ca şi mai înainte, obrazul în pumnul mic, şi nu se ridica de la masă decît pentru a porunci să fie aduse alte bunătăţi. Se temea să-l mîngîie pe Bazarov şi nici el la rîndul său n-o îndemna s-o facă. De altfel şi Vasili Ivanovici o sfătui să nu-l prea «supere»".

Iar puţin mai departe citim (p. 272) :

„Însă în ochii Arinei Vlasievna, aţintiţi într-una asupra lui Bazarov, nu se citea numai dragoste şi duioşie. În ei se citea şi o tristeţe amestecată cu teamă şi curiozitate, se citea şi un fel de dojană smerită. De altfel Bazarov nu avea timp să se întrebe ce anume spun ochii mamei lui. El nu-i vorbea decît rar şi numai pentru a-i pune cîte o întrebare scurtă".

A doua zi după sosirea sa acasă, Bazarov îi spune prietenului său (p. 273) :

„Ajunge ! îi spuse el a doua zi lui Arkadi. — Mîine plec de aici. Mă plictisesc, vreau să lucrez, şi aici nu se poate. Am să viu iar la voi la ţară, că acolo mi-am lăsat toate dichisurile. La voi cel puţin poţi să te încui în cameră. Aici tata îmi spune într-una : «Poţi să te foloseşti cît vrei de cabinetul meu şi nimeni n-o să te stinghereascâ» şi cînd colo nu mă slăbeşte nici o clipă. Şi parcă mi-e ruşine să mă încui. De altfel şi mama, o aud cum oftează în odaia de alături şi cînd mă duc la ea văd că... n-am ce să-i spun".

Cînd prietenul său îi spune că-i pare rău de mama lui Bazarov, acesta îi răspunde destul de cinic (p. 273) : „De ce ? Te-a cucerit cu dulceţurile ei ?"

A doua zi părinţii sînt profund zguduiţi, căci fiul lor pleacă într-adevăr. Ei încearcă să se consoleze reciproc. Întîi trebuie îmbărbătată mama, care este de-a dreptul descumpănită (p. 275) :

„Vasili Ivanovici era fără astîmpăr, mai mult ca de obicei. Se vedea bine că îşi făcea curaj ; vorbea tare şi umbla bocănind, dar se trăsese la faţă, iar privirile îi tot alunecau pe lîngă feciorul său. Arina Vlasievna plîngea încetişor. S-ar fi

zăpăcit cu totul şi n-ar mai fi fost stăpînă pe ea dacă dimineaţa, devreme, bătrînul ei nu s-ar fi străduit s-o liniştească două ore în şir".

Apoi ea devine cea care-l consolează pe soţul ei (p. 275) :

„«Ne-a părăsit, ne-a părăsit !» — bîigui el. «Ne-a părăsit, s-a plictisit cu noi. Am rămas singur cuc !» — făcu el de cîteva ori, şi de fiecare dată îşi întinse mîna de parcă ar fi vrut să arate ceva. Atunci Arina Vlasievna se apropie de el, îşi lipi tîmpla cărunţă de capul lui încărunţit şi spuse : «Ce să-i faci, Vasia !»"

Din personajul lui Bazarov reiese în mod foarte pregnant ce este *răceala afectivă*, ce efect poate avea o pronunţată lipsă de compasiune. Pentru Bazarov nu există sentimentul de milă faţă de oamenii pe care îi jigneşte sau faţă de cei cărora le pricinuieşte suferinţe. El nu cunoaşte nici sentimentul de bucurie pentru bucuria altuia ; profunda fericire a părinţilor la sosirea lui îl lasă tot atît de nepăsător ca şi suferinţa lor.

Bazarov caută să dea impresia, şi poate că aceasta este şi intenţia autorului, că el se comportă „fără inimă" numai fiindcă neagă toate sentimentele pe care le consideră a fi romantice. Dar anumite sentimente, cum ar fi compasiunea pentru alţi oameni, şi în special pentru părinţi, nu pot fi şterse de raţiune. Bazarov se vede nevoit să se corecteze pe el însuşi într-o altă sferă afectivă. El consideră dragostea ceva romantic şi, cu toate acestea, se îndrăgosteşte la nebunie de nobila doamnă Odinţova şi, deşi raţiunea lui se împotriveşte cu vehemenţă, ea rămîne neputincioasă în faţa acestei iubiri. Tot astfel nici compasiunea, atunci cînd există cu adevărat, nu se lasă dirijată de raţiune.

În general, Bazarov ne apare în descrierea lui Turgheniev ca o personalitate ieşită din comun, dar el se deosebeşte de ceilalţi în special prin ideile sale. Răceala sa afectivă nu e suficientă pentru a-l distanţa în asemenea măsură de oamenii obişnuiţi, mai ales dacă facem abstracţie de exagerarea poetică cu care autorul descrie oamenii „reci" din viaţa reală.

Datorită răcelii sale afective, Bazarov are o comportare brutală, fără a deveni însă un asocial propriu-zis. Dacă nu

ar fi numai indiferent față de sentimentele altora, ci totodată ar urmări fără scrupule interesele sale egoiste, ar însemna că-i lipsește și simțul datoriei. El nu-și păstrează însă ideile numai pentru sine, ci se simte dator să le împărtășească colectivității.

Simțul datoriei este totodată și un simț al rușinii care îl cuprinde pe om atunci cînd nu-și face datoria. În literatură, simțul datoriei intră adesea în conflict cu o dorință pe care eroul ar vrea să și-o satisfacă. **Corneille** are o predilecție pentru această tematică, pe care o tratează în cîteva dintre piesele sale.

În *Cidul*, **Ximena** se distinge printr-un foarte pronunțat simț al datoriei. Iubitul ei i-a ucis tatăl în duel. Ea nu-i poate reproșa nimic, deoarece sentimentul onoarei l-a obligat să se bată în duel. Dar ea își cunoaște datoria față de tatăl mort (p. 66) :

„Rodrig, ah, ai dreptate, cu toată vrăjmășia / Nu pot blama pe acela ce-și face datoria. / Și-n chinurile mele ce asupră-ți se răsfrîng / Eu nu te-acuz pe tine, pe mine mă deplîng ; / Știu ce se cheamă cinste și cum înflăcărează / Asemenea insultă o inimă viteză. / Tu n-ai făcut, firește, decît ce se cădea, / Dar mi-arătași de-asemeni și datoria mea ; / Funesta-ți vitejie mi-arată prin avîntu-i / Cum îți răzbuni un tată, și-onoarea cum ți-o mîntui".

Cu toate că Ximena continua să-l iubească pe Rodrig la fel de mult, ea se lasă condusă numai de simțul datoriei. În fața regelui exclamă (p. 51) :

„Prea multă cinste-mi dete a mea restriște, sire ! Precum spuneam, acolo l-aflai fără simțire, / Străpuns era de-o rană și sîngele-i vedeam / În pulbere scriindu-mi ce datorie am".

Prin atitudinea sa, ea nu lasă nici o clipă să se întrevadă că-l mai iubește pe Rodrig, dimpotrivă, cere pedepsirea lui (pp. 51—52) :

„Nerăzbunînd-o astfel de moarte-ar vești / În alți supuși oricare avînt de-a vă sluji. / Cer răzbunare, sire, și-o cer nu pentru mine, / Ci pentru-a voastră slavă și pentr-al vostru

bine : / Voi aţi pierdut într-însul un om de merit rar, / Prin altă moarte moartea-i răscumpăraţi-o dar ; / Jertfiţi nu pentru mine, pentru dreptate, sire, / Şi pentru a coroanei eternă strălucire, / Jertfiţi spre uşurarea acestei ţări întregi / Pe cel ce se mîndreşte cu-astfel de făr-de legi".

Cînd însă Ximena destăinuieşte unei persoane apropiate chinurile ei, se poate constata cît de profundă îi este dragostea şi cît de puternic trebuie să fie la ea simţul datoriei. Ea îi spune confidentei sale (p. 60) :

„Dacă-l iubesc, Elviro ? L-ador ca pe-o icoană ! / Iubirea şi mînia în suflet mi se bat / Şi în duşman descopăr pe omul adorat / Şi simt că-n ciuda urii în inima-mi speriată / Rodrig combate încă, ah, pe sărmanu-mi tată : / L-atacă, l-urmăreşte, se apără şi-i cînd / Mai slab, cînd mai puternic, şi-acuma triumfînd, / Şi-n lupta-aceasta între iubire şi mînie / El sufletul mi-l lasă, dar inima-mi sfîşie. / Dar nu m-adoarme-amorul, oricît m-ar stăpîni / Şi datoria-mi sfîntă mi-o voi îndeplini ; / Alerg unde mă cheamă jignita mea onoare".

Mai tîrziu, cînd, datorită unei neînţelegeri, Ximena crede că iubitul ei a murit, ea recunoaşte, într-o izbucnire afectivă, şi faţă de cavalerul care-i răzbună tatăl, că iubirea ei profundă nu s-a stins (p. 106) :

„*Ximena :* De-al lui Rodrig scump sînge cum ? încă-nsîngerată ? / Şi mai cutezi, perfide, în faţă-mi să te arăţi / Cînd mi-ai răpit norocul întregii mele vieţi ? / O, izbucneşte-n voie de-acum iubire-ascunsă ! / Onoarea mi-e-mpăcată şi ţinta ei ajunsă ! / Aceeaşi lovitură de spadă mi-a ucis / Norocul şi iubirii-mi drum liber i-a deschis !

Don Sancho : De-aţi fi mai liniştită . . .

Ximena : Taci ! taci ! nu ţi-e ruşine / Crunt ucigaş al unui erou slăvit de mine ? / O, l-ai lovit hoţeşte, căci un viteaz ca el / N-ar fi putut, desigur, să fie-nvins altfel. / Nu mai spera nimica ; crezînd să mă răzbune / Nevrednica ta mînă pe mine mă răpune !"

Don Sancho voia să-i comunice că a fost învins de Rodrig, dar că acesta, în mod generos, s-a mulţumit să-l dezar-

meze. In disperarea pe care a simțit-o la apariția lui, Ximena nu i-a dat răgazul să vorbească. În raport cu profunzimea dragostei sale pentru Rodrig, ne putem da seama cît de puternic este la ea simțul datoriei. Desigur, este foarte mult patos în această piesă, dar ea ne dă o descriere magistrală a oamenilor cu o puternică conștiință a datoriei.

În *Bérénice* de **Racine,** Titus se vede însă nevoit să lupte cu sine însuși cu o mult mai mare înverșunare, ba chiar cu disperare, pînă ce simțul datoriei iese biruitor asupra iubirii. O lege romană interzice împăratului să se căsătorească cu o regină străină — **Bérénice** este regina Palestinei. Titus, acest împărat plin de noblețe, care are înaintea ochilor despotismul predecesorilor săi, nu vrea să-și înceapă domnia cu încălcarea unei legi. Dragostea sa este însă adîncă și pătimașă. El exclamă într-un acces de disperare : „Ah, Roma ! Bérénice ! Ah, prinț nenorocit ! De ce mi-a fost dat să fiu și împărat și îndrăgostit ?" Poate că ar fi ajuns cu adevărat la deznădejde — cel puțin așa ne sugerează tragedia — dacă Bérénice nu i-ar fi venit în ajutor prin propriul ei simț al datoriei. Ea renunță, pentru ca Titus să-și poată dărui toată dragostea „omenirii suferinde".

Conflictul între dragoste și datorie apare adesea în operele literare, dar în general nu este atît de puternic scos în evidență ca la Corneille și Racine. Și adesea datoria nu este singurul obstacol. În *Zaïre* de **Voltaire,** dragostei pentru sultanul mahomedan i se opune religia creștină, prezentată de tatăl și fratele eroinei drept singura mîntuitoare ; religia o constrînge, amenințînd-o cu pedepsirea în viața de apoi.

Cînd într-un conflict iese biruitoare dragostea, cum e cazul **Annei Karenina,** care își părăsește nu numai soțul dar și copilul, acest lucru nu trebuie interpretat ca o lipsă a simțului datoriei, deoarece adesea dragostea sexuală devine atotcopleșitoare. O asemenea lipsă sîntem însă tentați să presupunem la **Fedra** în drama cu același nume de **Racine,** deoarece această femeie nu este numai copleșită de dragoste pentru fiul său vitreg, ci, în plus, permite doicii și confidentei sale să-l calomnieze pe cel pe care-l iubește dar care

respinge patima ei erotică. În felul acesta devine răspunzătoare de moartea lui. În tragedia *Ipolit* de **Euripide**, Fedra îl calomniază ea însăși pe fiul său vitreg într-o scrisoare scrisă tatălui acestuia, înainte de a se sinucide.

Cu totul altfel se prezintă conflictul între dorințele omului și ceea ce-i cere datoria să facă, în *Prințul de Homburg* al lui **Heinrich von Kleist.** Aici este vorba de îndatoririle către stat și legile lui ; de partea cealaltă nu stă iubirea sexuală, ci o dragoste asemănătoare cu cea paternă. În această dramă, cel ce o reprezintă și pînă la urmă cedează, atunci cînd se vede nevoit să trimită la moarte un om pe care îl iubește ca pe fiul său, este **Prințul elector.** Natalie îi înfățișează grozăvia intenției lui :

„În primul rînd, pentru că el e învingătorul ! Să-l încununezi, și apoi să-l decapitezi — așa ceva, istoria nu-ți pretinde, dragă unchiule. Ar fi un sacrificiu atît de sublim, încît ar putea fi numit aproape inuman. Și om mai blînd ca tine, nu a creat încă dumnezeu".

În răspunsul său, prințul lasă să se înțeleagă că există o datorie mai înaltă, împotriva căreia nu se pot ridica dorința și voința unui om (p. 473) :

„*Prințul elector :* Scumpul meu copil ! Gîndește-te și tu ! Chiar de-aș fi un tiran, și dacă inima mi-ar fi fost de aramă, vorbele tale mi-ar fi topit-o — căci m-au pătruns pînă-n adîncul sufletului. Răspunde-mi însă tu : mi-e oare îngăduit să anulez sentința pe care a rostit-o judecata ? Ce urmări ar putea să aibă așa ceva ?

Natalie : Pentru cine ? Pentru tine ?

Prințul elector : Pentru mine ? Nu ! Cum ? Pentru mine ! Nu există oare pentru tine, fată, nimic mai presus de persoana mea ? Nu cunoști oare acel lucru sfînt pe care-l numim patrie ?"

Dacă, în anumite forme ale sale, datoria apare ca general valabilă, în alte cazuri ea se axează unilateral centrată pe un anumit domeniu, de pildă *profesiunea.* **Victor Hugo** ne

dă un exemplu de *datorie profesională* exagerată. În *Mizerabilii*, inspectorul de poliție Javert trăiește — nu din obișnuință sau inerție intelectuală, ci dintr-un puternic simț al datoriei — exclusiv pentru profesiunea sa, pentru misiunea sa de a veghea asupra ordinii în stat. Descriind cum Javert vrea să trimită la închisoare o biată prostituată, care se împotrivește atunci cînd un „elegant pierde-vară" o ia în bătaie de joc, autorul spune despre polițist (vol. I, p. 266) :

„Trecea printr-una din acele clipe cînd își exercita fără control, dar cu toată grija unei conștiințe neîndupleca te, temuta sa putere discreționară. Judeca. Judeca și condamna. Nu încăpea îndoială că asistase la săvîrșirea unei crime. Văzuse acolo, în stradă, societatea, reprezentată printr-un proprietar-alegător, batjocorită și atacată de o făptură scoasă din rîndurile oamenilor. O prostituată cutezase să atace un burghez. Și el, Javert, fusese de față. Continua să scrie în tăcere".

Cînd este vorba de datoria profesională, Javert nu mai ține seamă de nimic altceva. Nu cunoaște gînduri de felul celor că „mizerabilii" ar merita nu numai pedeapsă, dar și milă : misiunea lui este exclusiv menținerea ordinei. Cînd, mult mai tîrziu, nu poate totuși rezista unei porniri umane, acest lucru înseamnă pentru el o breșă în întreaga sa concepție despre viață, care-l împinge la desperare. El n-a arestat un om pe care îl considera drept un mare criminal, dar care i-a salvat viața, și nu-și poate ierta această hotărîre samavolnică și egoistă, cum i se pare fapta sa (vol. V, pp. 202—203) :

„El, Javert, găsise cu cale să hotărască, împotriva tuturor regulamentelor poliției, împotriva orînduirii sociale și judecătorești, împotriva codului întreg, o punere în libertate ; i se păruse că așa e mai bine pentru el însuși ; în locul interesului public pusese interesul său propriu ; nu era acesta un lucru incalificabil ?"

Meditînd asupra celor întîmplate, el ajunge să realizeze că există poate ceva superior datoriei profesionale ; aceasta îi zdruncină și mai mult echilibrul, deoarece pierde etalonul

după care se călăuzise în acțiunile sale. El își spune (vol. V, p. 207) :

„«Și eu, iertîndu-l la rîndul meu, ce am făcut ? Mi-am făcut datoria ? Nu. Ceva mai mult. Poate fi, așadar, ceva deasupra datoriei ?» Aici se înspăimîntă".

Javert voise o dată, mai de mult, să tragă consecințele și să demisioneze, deoarece din greșeală încălcase dispozițiile legale. Dar acum nu mai vede nici o soluție. El își caută și își găsește moartea în Sena.

Despre contrariul acestui simț — lipsa simțului datoriei și al pudoarei — vom vorbi mai amănunțit în legătură cu alte trăsături ale firii omenești.

În *Prințul de Homburg*, sentimentului datoriei i se opunea profundul sentiment de prietenie care-l lega pe prințul elector de prinț. Acest *sentiment de prietenie* sau *simpatie* ia naștere între oameni în mod spontan și nemijlocit (*B.P.*, pp. 60 și 103).

Schiller ne înfățișează în *Don Carlos* o prietenie de o profunzime cum desigur nu există în viața reală. El ne arată însă limpede cum o puternică înclinație către prietenie poate să ducă la dezvoltarea unei trăsături speciale a firii.

Marchizul Posa se jertfește pentru Don Carlos și, cu toată frica de moarte, el o întîmpină aproape cu bucurie. Aflăm cît de fericit s-a simțit cînd i-a venit gîndul să-și salveze prietenul, luînd asupra sa vina acestuia (pp. 337—338) :

„Cînd deodat-o rază / De soare parcă-n suflet îmi pătrunde ; / Și mă gîndesc : «Ce-ar fi să-nșel pe rege ? / Ce-ar fi să fac chiar eu pe vinovatul ? / De necrezut sau nu, dar pentru rege / Va fi de-ajuns... fiindcă pentru dînsul / Tot ce e rău e-adevărat. Să-ncerc ! / Și poate că un trăsnet ca acesta / Lovindu-l, îl va face pe tiran / Să șovăie... Ce-mi trebuie mai mult ? / În timp ce el va sta pe gînduri, Carlos / Va izbuti să fugă în Brabant»".

O altă trăsătură de caracter a marchizului Posa, *năzuința spre libertate*, reprezintă mai mult un sentiment de milă pentru cei asupriți decît o revoltă militantă împotriva unei

stăpîniri brutale. Posa nu luptă împotriva tiranului, ci se mulțumește să-l implore, de pildă cu următoarele cuvinte (p. 276) :

„Fiți pentru noi un glorios exemplu / De ceea ce-i adevărat și veșnic. / O, niciodată, niciodat-un om / N-avu prilejul să-ntrebuințeze / Puteri atît de mari, dumnezeiește. / Toți regii Europei se închină / În fața Spaniei. E vreme, sire ! / Pășiți în fruntea regilor Europei. / O trăsătură de condei și lumea / O făuriți din nou. Dați libertate / Gîndirii !"

Această a doua trăsătură de caracter a marchizului Posa nu indică deci existența unei firi combative — despre care voi vorbi mai jos —, ci acțiunea unor sentimente de dragoste și de compasiune față de oameni.

Ca și la Schiller, putem observa o exagerare poetică în felul în care **Lope de Vega** prezintă o legătură de prietenie. În piesa *Cele trei diamante,* **Enrique** îl iubește pe Lisardo cu o dragoste care nu pregetă în fața nici unui sacrificiu. Cînd acesta din urmă e luat prizonier, Enrique îl caută peste mări și țări, fără alt motiv decît prietenia ce-i poartă. Cu această ocazie ajunge el însuși în prizonierat și, în temniță fiind, exclamă :

„Ah, de-ar fi adevărată acea credință greșită, de mult spulberată, că sufletele noastre ar fi sălășluit în trecut în alte trupuri, aș crede cu adevărat că sufletele noastre au fost unite încă înainte de a ne fi vorbit unul altuia. Căci atunci cînd te-am zărit pentru prima oară, Lisardo dragul meu, ți-am dat — ceea ce n-au putut face nici o mie de Alexandri : inima mea, viața mea, onoarea mea. Dar vai, tînguirile mele sînt probabil zadarnice, iar pentru mine nu mai există scăpare atîta vreme cît trăiești și ești totuși atît de departe de mine ! Nenorocirea mea a fost hotărîtă de soartă și voința nu se poate opune destinului !"

Prietenia dintre **Oreste** și **Pilade,** așa cum ne apare în *Ifigenia în Taurida* de **Goethe,** este sinceră și profundă, deși nu atît de exuberantă. Această prietenie s-a dezvoltat încă din copilărie, călindu-se în multe bucurii și suferințe comune.

În timpul marii primejdii prin care trec, Oreste nu este îngrijorat decît pentru Pilade. Iar acesta spune : „Viața mea a început cînd am început să te iubesc". La **Euripide** nu găsim o asemenea căldură a sentimentelor. În tragedia sa *Oreste* ne este înfățișată mai mult acțiunea lor comună decît comunitatea sufletească. Pe de altă parte, în *Ifigenia în țara Taurizilor*, deși fiecare insistă să moară pentru celălalt, ei nu o fac, și nu numai din prietenie. Oreste, urmărit de Erinii, își dorește moartea, dar lui Pilade îi este teamă că în patrie va fi acuzat că l-ar fi ucis pe Oreste pentru a-l moșteni, în calitatea sa de soț al *Electrei*, sora lui Oreste. La **Eschil** *(Electra)* și la **Sofocle** *(Orestia)*, Pilade abia dacă apare.

Această combinație de trăsături se vădește în fidelitatea vasalului, care apare adesea în literatură. Un exemplu în acest sens este **Kent** din *Regele Lear*. El se simte dator să fie credincios stăpînului său și în același timp este legat de el și printr-un real atașament. Datoria singură nu ar fi de ajuns pentru a-l determina să-l urmeze pe rege, care-l alungase, dar acestui sentiment i se alătură o profundă afecțiune. În aceeași dramă, **Gloucester** își manifestă și el fidelitatea față de rege sub forma simțului datoriei și sub aceea a devotamentului.

Fidelitatea nu se manifestă numai în raport cu un superior. Ceea ce se numește *fidelitate în prietenie* este, ce e drept, în primul rînd afecțiune, dar totodată este și o obligație reciprocă. Fidelitatea pe care **Ahile** o păstrează prietenului său Patroclu chiar și după moartea acestuia, fidelitate care a dus la răzbunarea împotriva lui Hector, nu a izvorît numai din afecțiune, ci, probabil, și dintr-un simț al datoriei față de prietenul mort.

Tot de sfera psihică *aspirații-înclinații* ține și predispoziția de a reacționa cu *ostilitate* sau chiar cu *ură* față de oamenii care ar sta în calea țelurilor proprii. În felul acesta ia naștere o atitudine pronunțat combativă față de adversar, în care caz vorbim de *intoleranță*. După cum vom vedea, această trăsătură se reliefează în mod deosebit de caracteristic

în combinație cu țelurile egoiste ale ambiției și cupidității, aceste țeluri fiind apoi urmărite fără nici un scrupul. Un om poate fi însă intolerant și fără a vădi trăsături morale negative.

Acesta este cazul la **Varvara Petrovna** din romanul *Demonii* de **Dostoievski.** Este o femeie care caută să-și impună voința într-un mod autoritar și de obicei reușește. Cu vechiul ei prieten vorbește pe un ton aspru și îl domină cu totul. Chiar atunci cînd îl anunță că are de gînd să-l căsătorească pe el, om de 53 de ani, cu fiica ei adoptivă de 20 de ani, el nu se încumetă să ridice decît unele obiecții timide. Citim (p. 88) :

„Stepan Trofimovici era uimit. Încercă să deschidă vorba cum că ar trebui totuși să vorbească și el cu viitoarea mireasă, dar Varvara Petrovna se năpusti enervată : — Pentru ce ? În primul rînd, poate că nici nu va fi nimic... — Cum să nu fie ! murmură mirele uluit la culme. — Uite așa. Mai văd eu... De altfel totul se va întîmpla așa cum am spus eu, să n-ai nici o grijă, o pregătesc eu personal. N-are rost intervenția dumitale. Tot ce trebuie spus și făcut va fi spus și făcut, iar dumneata n-ai de ce să te bagi. Pentru ce ? În ce scop ? Nu te duce nici dumneata personal, și nici scrisori să nu-i scrii. Te rog, nici o mișcare. Și eu voi păstra tăcere".

Pentru Varvara Petrovna, orice încercare a viitorului mire de a vorbi cu viitoarea mireasă ar însemna deci o „intervenție" nelalocul ei. În același fel se poartă Varvara Petrovna și cu alte persoane. Așa, de pildă, e un adevărat „despot" față de o prietenă din copilărie, iar pe prietenul ei, care a decepționat-o, îl izgonește în cele din urmă din casă. Nu e însă lipsită de sentimente : de îndată ce află că acest prieten e bolnav, se duce imediat la el. Acolo găsește o femeie pe care o cunoaște și pe care o suspectează că s-a apropiat de prietenul ei din motive egoiste. În loc de bună ziua, femeia trebuie să asculte următoarele cuvinte (p. 679) :

„După fața ta nerușinată mi-am dat seama că ești tu. Afară, nemernico ! Imediat să dispari din casa asta ! Șterge-o,

altminteri te trimit la închisoare. Țineți-o sub pază într-o altă casă. A mai stat ea la închisoare în oraș, și o să mai stea. Și te rog pe tine, ca stăpîn, să nu lași pe nimeni să intre cît timp sînt eu aici. Sînt generăleasa Stavroghina și ocup întreaga casă. Iar tu, scumpo, o să-mi dai socoteală de toate".

La fel îl bruschează și pe prietenul ei, despre care nu știe că este grav bolnav. În curînd se dovedește din nou că Varvara Petrovna, deși intolerantă, nu este lipsită de sentimente. După ce se convinge de atitudinea altruistă a femeii găsite la prietenul ei, îi vine în ajutor. N-o mai lasă să-și cîștige din greu existența prin vînzarea *Noului Testament*. E drept însă că, nici atunci cînd poartă cuiva de grijă, nu se leapădă de felul ei autoritar de a fi (p. 688) :

„Nici un fel de obiecții din partea acesteia, care se speriase groaznic de propunerea (mai bine zis de porunca) de a locui totdeauna la Skvoreșniki, nu voi să ia în seamă Varvara Petrovna. — Prostii ! O să merg și eu cu tine să vindem Evangheliile. Nu mai am acum pe nimeni în lume ! — Dar aveți un fiu, încercă s-o consoleze Salzfisch. — N-am nici un fiu ! reteză scurt Varvara Petrovna, și a fost ca o profeție".

Faptul că Varvara Petrovna nu se poartă cu fiul ei deloc intolerant, ci, din contră, este aproape timidă și reținută nu trebuie considerat drept o contradicție cu cele arătate mai înainte, căci aici este vorba de dragostea îngrijorată a unei mame pentru unicul ei fiu.

Acolo unde *intoleranța* se împletește cu *trăsături categoric pozitive* ale firii omenești, poate că nu mai este indicată folosirea acestei denumiri ; oricum s-ar numi însă, rămîne ca un fapt real înclinația de a nu tolera nici o împotrivire, de a-i opune un afect ostil.

O femeie intolerantă care luptă în numele unor scopuri în cea mai mare parte bune este **Lisi**, soția fermierului Benz din romanul *Spiritul vremii și spiritul bernez*[1] de **Jeremias**

[1] *Zeitgeist und Bernergeist.*

Gotthelf. Încă de la începutul romanului aflăm că Benz ar dori să fie ales consilier, dar că pentru aceasta ar trebui mai întîi să-şi întrebe soţia. Aceasta constituie tema unei convorbiri dintre Lisi şi prietenul soţului ei, el însuşi consilier :

„«Care va să zică, voiai să nu-l laşi ?», întrebă Hans. Dacă-i aşa, bine măcar că mai sînt şi bărbaţi care nu trebuie să-şi întrebe nevasta cînd le vine pofta să se ducă undeva, dacă le dă voie sau nu». «Şi totuşi, poate că n-ar strica deloc, dacă un bărbat nu are destulă minte să cunoască singur măsura, s-o întrebe măcar pe nevastă. Ar fi mai bine şi pentru copii şi ar ieşi mai puţine necazuri». Ultimele cuvinte au fost răspunsul lui Lisi".

Într-o zi, Lisi se duce acasă la acest Hans ca să-l îndemne să nu-şi lase soţia — care este prietena lui Lisi — atît de mult singură, în timp ce el îşi petrece timpul liber în adunări sau la circiumă. Dar Hans a adulmecat din timp primejdia. „Dacă stau aici ca un prost, ştiu eu ce mă aşteaptă". Şi cum Hans nu era prost, a tulit-o pe uşa din dos.

Lisi nu reuşeşte să dea nici de fiul mai mare, care nu era nici el uşă de biserică :

„De vreme ce bătrînul ştersese putina, Lisi ar fi vrut — şi ce tare ar mai fi vrut — să-i frece ridichea măcar lui Hans cel tînăr, locotenentul, a cărui listă de păcate o ştia pe de rost. Dar nici acesta nu era de găsit nici la o bătaie de puşcă, ştia el ce-i în stare mătuşa Lisi".

Vizita se termină aşadar fără nici un rezultat :

„Lisi trebui să urce înapoi dealul cu tunul încărcat — povară grea pentru ea — şi se bucura la gîndul că măcar acasă va putea să-i scoată încărcătura, adică să-i povestească lui Benz ce canonadă pregătise şi cum se petrecuseră lucrurile".

Soţul lui Lisi nu este însă de acord cu modul ei prea energic de a proceda :

„«Femeie, spuse Benz, ai fi nimerit-o cu oiştea-n gard. Gîndeşte-te şi tu ce înseamnă să dai buzna în gospodăria

altora și să începi să împarți porunci în dreapta și-n stînga. Gîndește-te numai ce ai spune tu însăți dacă altă femeie s-ar apuca să ne poruncească așa nouă ! Tu ai fi prima care ar sări în sus». «Nu-i tot una !», spuse Lisi".

Cu obiecțiile lui, Benz abia și-a aprins paie în cap, căci Lisi începu să-i toarne :

„Ar trebui să fii și tu un bărbat — și știi ce ești ? Un fricos, o cîrpă ! Care va să zică, să nu deschizi gura, să nu vii în ajutorul unei verișoare și prietene din copilărie, că, de, nu e treaba noastră și nu cumva să intrăm în gura lumii ! Păi tocmai de aia e lumea atît de rea, tocmai de aia nu mai merită să dai pe un bărbat nici o ceapă degerată ; o femeie bătrînă prețuiește mai mult decît zece idoli de ceară de-ai tăi, care nu deschid niciodată gura, nu ajută pe nimeni și n-ar ridica un deget pentru cineva, pentru că, cică, nu e treaba lor și pentru că în nici unul din afurisitele alea de catastife cu regulamente nu scrie : în cazul cutare și cutare trebuie să faci așa și așa".

Soțul lui Lisi nu este un om slab de caracter. El încearcă să-și susțină punctul de vedere, dar știe că nu este cazul să discute prea tare cu Lisi. Este caracteristică următoarea convorbire :

„«Ești femeie, spuse Benz, și vorbești ca o femeie...». «Știi ceva ?», spuse Lisi. «Hai să ne punem noi, femeile, timp de două luni pantalonii, iar voi trăgeți-vă pe voi fustele noastre pînă mai e locul cald, și atunci ai să vezi ce înseamnă să faci lucrurile cum trebuie, și te pomenești că pe urmă o să-ți fie rușine, cîte zile o să mai ai, să mai porți vreodată pantaloni. Eu una cred că și bunul dumnezeu a cam încurcat-o cu oamenii și că cine a purtat înainte pantaloni ar trebui acum să poarte fustă, iar cine purta înainte fustă i se potrivesc acum pantalonii»...".

Și pe Hans reușește Lisi să-l prindă și să-i țină predica pregătită :

„Hans-tatăl avu ghinion, îi căzu lui Lisi drept în mînă. Răspunse la întrebarea lui Lisi și voi să-și vadă de drum.

«Ascultă, Hans», spuse Lisi, «fii așa de bun și nu pleca de astă dată, am de vorbit cu tine». «Îmi pare rău», răspunse Hans, «dar am treabă». «Păi, dacă n-ai timp», răspunse Lisi, «eu pot să-ți spun tot ce am pe suflet în cîteva vorbe. Dar să nu-mi porți supărare dac-or fi cam aspre, că n-am cînd să mai torc caerul ca să scot din el fire de mătase !»".

Intervenind așa de energic în viața altora, Lisi o face îndeosebi pentru binele prietenei sale, care are mult de suferit de pe urma purtării soțului și fiului său.

Cu toată mînia ei, mai tîrziu, cînd acest fiu destrăbălat al prietenei sale se îmbolnăvește, ea îl îngrijește cu atîta devotament încît medicul spune : „O femeie ca ea ar trebui să avem lîngă fiecare bolnav". Lisi este așadar o femeie plină de compasiune, și totuși în modul în care ea își impune voința se vădește intoleranța. Ea nu poate să se împace cu ideea că alții vor să meargă pe propriile lor căi și că s-ar putea să nu se lase călăuziți de ea ; Lisi se supără cînd soțul ei caută să-i împărtășească punctul său de vedere, mai tolerant. Intoleranța îi conferă o trăsătură caracteristică, al cărei rezultat sînt intervențiile intempestive pe care ni le descrie Gotthelf.

Un comportament foarte caracteristic apare atunci cînd combativitatea se îmbină cu un foarte pronunțat *sentiment al dreptății. Nevoia de dreptate* este tot o trăsătură din sfera psihică aspirații-înclinații. Îmbinată cu combativitatea, ea poate să ducă la atitudini asemănătoare cu *acele dezvoltări paranoice* în care se dă o luptă pentru dreptate. Pe cînd paranoicii luptă însă mai mult pentru propriile lor țeluri, în cazul de față este vorba de o dreptate obiectivă. Oamenii cu un puternic sentiment al dreptății, dar nu prea activi, sînt cunoscuți ca oameni drepți doar de familia lor și de un cerc restrîns. Atitudinea lor nu atrage însă atenția altora și nu oferă scriitorilor prilejul să se ocupe mai îndeaproape de ei. Cu totul alta este situația dacă lupta pentru dreptate se îmbină cu energia.

În persoana lui **Karl Moor, Schiller** ne descrie în *Hoții* un om în care se îmbină aceste două trăsături. Karl are un pronunțat sentiment al dreptății și, totodată, o combativitate

care nu vrea să admită nici o împotrivire. Acest lucru se poate constata la Karl Moor chiar și din faptul că a devenit tîlhar și ucigaș după ce a fost alungat de tatăl său în urma calomniilor fratelui mai mic. Atunci a izbucnit o ură plină de revoltă, așa cum sînt urile izvorîte din „instinctul combativ" (p. 15) :

„Oh, dacă-ntreaga natură ar răsuna cînd aș sufla din goarnele răzvrătirii : văzduh, pămînt și mare, porniți la luptă împotriva acestui neam de hiene, eu vă cîrmuiesc !"

Ulterior însă, Karl Moor nu mai luptă atît pentru propria sa dreptate, cît pentru dreptatea altora. Se întîmplă, ce e drept, ca banda sa să jefuiască la întîmplare, el însă nu atacă decît oameni care au săvîrșit o nedreptate și ca atare merită să fie pedepsiți. Unul dintre tîlhari spune despre el (pp. 73—74) :

„El nu ucide de dragul furtișagului, ca noi. De bani nici nu se sinchisește, chiar cînd îi poate avea din belșug, și chiar a treia parte din pradă, care i se cuvine de drept, o dăruiește orfanilor și tinerilor sărmani harnici la învățătură. Da' cînd e vorba să stoarcă vreun boiernaș care jupoaie țăranii ca pe vite sau să scoată la mezat vreun netrebnic cu găitane aurite, care măsluiește legile și mituiește dreptatea, ori vreun alt domnișor de aceeași teapă — drace ! atunci să-l vezi cum devine el cel adevărat — se năpustește ca un diavol, de parcă ar avea întrînsul o mie de furii dezlănțuite ! . . ."

Urmează imediat descrierea unei întîmplări concrete, și anume întîlnirea dintre Moor și un conte „care a cîștigat un proces de un milion datorită subterfugiilor avocatului său". Moor pedepsește tocmai acest gen de oameni care s-au priceput să ocolească legile prin viclenii. El se conduce mai puțin după ceea ce este permis sau interzis de lege, cît după ceea ce îi dictează sentimentul dreptății, acel sentiment pe care-l are orice om, iar Moor într-o măsură mai mare decît oricare altul. Față de preotul care vrea să-l lămurească pe Moor ce este drept și nedrept, el admite că e un tîlhar, asasin și incendiator, dar lasă să se înțeleagă că totuși nu se simte

vinovat. În timp ce-i arată inelele de pe degete, îi spune preotului (pp. 85—86) :

„Rubinul acesta l-am tras din degetul unui ministru după ce l-am doborît pe cînd vîna, la picioarele prinţului său. Domnia sa se-nălţase din pulbere, din mijlocul plebei, prin linguşiri, ajungînd cel dintîi favorit. Căderea aproapelui său a fost scăunelul pe care se căţărase spre-nălţimile cele mari — lacrimile orfanilor l-au cocoţat atît de sus ! Diamantul acesta l-am smuls din degetul unui consilier financiar care vindea la mezat slujbe şi onoruri, în vreme ce patriotul cu inima îndurerată era izgonit din faţa uşii lui ! Această agată o port pentru a cinsti pe un popă de tacîmul dumitale pe care cu propria mea mînă l-am sugrumat deoarece se plînsese în amvon că astăzi inchiziţia se află în decădere".

Cum arată, în schimb, justiţia statului care îl condamnă pe Moor ? El îi spune preotului în continuare (p. 86) :

„Tună şi fulgeră vorbind, mă rog, de blîndeţe şi de îndurare şi, iată, jertfeşte victime omeneşti unui dumnezeu al iubirii cum ar face-o pentru molohul cu braţe de văpaie ! — Propovăduiesc iubirea aproapelui şi izgonesc cu blesteme de la porţile lor pe cerşetorul orb, sleit de bătrîneţe ; se pornesc vijelios împotriva zgîrceniei şi au şters de pe faţa pămîntului pe băştinaşii din Peru pentru a le fura brăţările de aur, înhămîndu-i pe păgîni ca pe nişte biete vite la caleştile lor !"

Karl Moor ni se înfăţişează, cert, ca un luptător pentru dreptate. El nu manifestă susceptibilitate faţă de prejudiciile aduse persoanei lui ; reacţia lui personală se referă la nedreptatea care i-a distrus viaţa dintr-o singură lovitură, luîndu-i tatăl, logodnica şi avutul. Desigur, el ia poziţie cu energie pentru apărarea propriilor sale interese, lucru dealtfel firesc, căci intoleranţa lui se îndreaptă împotriva a tot ce stă în calea aspiraţiilor lui. În comparaţie cu lupta pentru dreptate, interesele egoiste trec însă la Karl Moor pe planul al doilea.

Contrariul intoleranţei este *firea paşnică* a omului care nu poate reacţiona cu duşmănie nici chiar atunci cînd o ase-

menea reacție ar fi întemeiată. **Natan,** eroul piesei *Natan înțeleptul* de **Lessing,** are această trăsătură de caracter : este împotriva oricărei învrăjbiri. Pentru el intoleranța religioasă, care consideră propria credință drept singura atotmîntuitoare și adesea prigonește cu fanatism pe cei de altă credință, este de neînțeles. El ar dori ca cele trei mari religii ale Europei și Asiei Mici (creștinismul, iudaismul și mahomedanismul) să conviețuiască în pace. Că nu este vorba doar de o idee teoretică, ci de expresia unei trăsături a firii sale, ne putem da seama din felul în care se comportă Natan și din reacția sa față de îngrozitoarea nenorocire familială de care a avut parte datorită creștinilor (pp. 275—276) :

„*Natan :* M-ați întîlnit la Darun cu copilul. / Nu bănuiți însă că doar puțin, / c-o zi mai înainte-n Gath creștinii / Măcelăriseră pe toți evreii, / De-a valma, cu femei, copii și că / Soția mea era și ea printre / Aceștia, cu cei șapte fii ai mei, / Ce-adăpostiți în casa frate-meu / Cu toții-au ars. /

Călugărul : Oh, Dumnezeule !

Natan : Cînd ați sosit, zăcusem nopți și zile / În pulbere-cenușă-amar plîngînd. / Plîngînd ? M-am judecat cu Dumnezeu, / Din minți ieșindu-mi, lumea-am blestemat / Creștinătății ne-mpăcată ură / Eu i-am jurat.

Călugărul : Vă cred ! Și cum vă cred !

Natan : Dar judecata mi se-ntoarse iar, / Pe-ncetul, și-mi vorbi cu blîndă voce : / «Și totuși este Dumnezeu ! Și totuși / A fost și-o hotărîre-a lui aceasta ! / Vino și tălmăcește-n faptă ce / Încă de atîta timp ai priceput, / Și ceea ce de tălmăcit în fapte / Mai greu nu e, decît de priceput. / Tu poți, de vrei ! Ridică-te !» — Eu m-am / Sculat strigînd spre Dumnezeu : «Eu vreau ! / Doar tu să vrei să vreau !»"

Față de această soartă îngrozitoare, pînă și Natan era capabil de ură. Dar pe cînd un alt om ar fi rămas toată viața plin de ură contra criminalilor, la Natan ea nu durează decît un timp și apoi este învinsă. El o adoptă cu toată dragostea pe fetița creștină care îi este adusă, ba chiar reușește s-o considere în oarecare măsură drept înlocuitoare a copiilor săi omorîți cu atîta cruzime de creștini. Putem deci spune cu toată certitudinea că ura îi era străină.

Lessing l-a înțeles probabil altfel pe Natan, voind să vadă în rațiune factorul prim din care decurge toleranța religioasă. Dar rațiunea nu ia naștere în vid. Inteligența și bunăvoința nu se pot afirma dacă li se opune tot restul, adică în primul rînd personalitatea afectivă.

Natan mai este denumit *bun*, nu numai înțelept, dar nu avem indicii care să demonstreze că înclinațiile sale altruiste ar fi deosebit de accentuate. El se arată caritabil față de săraci, dar lucrul acesta nu are o prea mare însemnătate dacă ne gîndim la bogăția lui. Probabil că nici nu și-ar fi putut agonisi imensa lui avere dacă ar fi manifestat prea multă milă față de numeroșii săraci pe care-i putea vedea pretutindeni în jurul său. Bun era Natan doar prin felul său pașnic de a fi, dar, după cum vom vedea mai în amănunțime, această trăsătură de caracter reprezintă o componentă importantă a bunătății.

În *Idiotul*, **Dostoievski** ne înfățișează în persoana unui epileptic, **prințul Mîșkin**, un om de o bunătate totală, de o bunătate care stîrnește uimirea tuturor. El are toate acele însușiri care îl îndeamnă pe om să-și ajute semenii. În primul rînd are multă *compasiune*. Îi e *milă* de toată lumea, lucru pe care îl vădește încă din timpul ședерii sale în Elveția, cînd s-a ocupat de sărmana fată respinsă de societate. În același timp se mai poate observa la el și o puternică predispoziție de *a participa la bucuria altora*. Iubea mult copiii și se simțea bine în tovărășia lor. Descrierea atitudinii sale compătimitoare o întîlnim în repetate rînduri în roman. Dragostea lui pentru Nastasia este de la început însoțită de compătimire, pentru ca mai tîrziu ea să se rezume exclusiv la milă. Prințului îi este milă și de dușmanii săi, chiar și de Rogojin, care îi e dușman de moarte și care nutrește gîndul să-l ucidă, ridicînd chiar la un moment dat cuțitul asupra lui. Dacă prințul nu a fost omorît, aceasta s-a datorat numai faptului că tocmai în acel moment a avut un atac de epilepsie. Mîșkin nu se lasă niciodată provocat la ceartă de Rogojin, cu toate că amîndoi o iubesc pe Nastasia și apar în repetate rînduri în postura de rivali.

Aici se vădește și cea de-a doua trăsătură proprie tuturor oamenilor buni : *lipsa capacității* de a avea sentimente de *dușmănie* și de *ură* față de alți oameni, precum și de a avea o atitudine combativă, așa cum am văzut și la Natan înțeleptul. Prințul Mîșkin este chiar dispus să renunțe la Nastasia în favoarea lui Rogojin ; el nu face nici un pas în această direcție numai fiindcă îi e milă de ea. El știe că la momentul potrivit Rogojin s-ar răzbuna pe Nastasia. Dacă ținem seama de situațiile create de Dostoievski în *Idiotul*, prințul ar fi trebuit să fie și dușmanul altor personaje ale romanului, căci multe dintre ele îl atacă, își bat joc de el și-l numesc idiot. El nu întreprinde nimic împotriva lor. Mai mult, caută vina în primul rînd în sine însuși, străduindu-se să înțeleagă atitudinea celor care-l ofensează. Merge chiar atît de departe încît le cere iertare celor care ar fi trebuit ei să-i ceară iertare, întrucît crede că el i-a provocat prin atitudinea sa. Uneori, cînd celorlalți ar trebui să le fie rușine, îi este lui însuși rușine.

Aici intervine cea de-a treia trăsătură care îl caracterizează pe prinț : un exagerat *simț al pudoarei*. După ce i-a oferit în mod generos 10 000 de ruble unui tînăr față de care nu are decît o vagă îndatorire, Mîșkin își face reproșuri amare pentru „felul brutal și imprudent în care a procedat oferindu-i cele zece mii de ruble" (p. 379) și mai tîrziu îi cere iertare plin de remușcări. Pe timpul cînd Nastasia mai era o femeie întreținută, îi face propuneri de căsătorie, spunînd (p. 236) : „Socot că dumneata îmi vei face onoarea și nu eu dumitale". Adesea prințului „i se urca rușinea în obraji" fără vreun motiv obiectiv. Am văzut că și Vania și Natan înțeleptul sînt oameni buni, însă numai îmbinarea celor trei trăsături de caracter descrise mai sus produce un om cu desăvîrșire bun.

Un asemenea personaj ideal, cum ni-l descrie Dostoievski, nu există în viața reală. Într-un fel, Mîșkin este o figură de Hristos, cu predispoziția sa lăuntrică de a-și iubi dușmanii și de a le întinde obrazul celălalt cînd este pălmuit. Se și vorbește, dealtfel, despre „blîndețea creștinească" a prințului.

În *Idiotul* ne este totuși înfățișat un om și nu o piele de om în care a fost introdus un principiu, așa cum am văzut la unele personaje literare. Dostoievski este un psiholog atît de desăvîrșit încît la el pînă și un personaj ideal rămîne un om, adică nu devine o mască care acționează. În ciuda exagerării tuturor trăsăturilor, putem afirma că din punct de vedere psihologic înțelegem mai bine un om bun din viața reală după ce am cunoscut trăsăturile exagerate din descrierea lui Dostoievski. Oamenii buni din viața reală nu sînt personalități accentuate, ei sînt mai înțelegători, mai pașnici, mai conștienți de datoria lor decît alții, dar totul numai într-o măsură care nu-i deosebește prea mult de medie.

Un personaj ideal asemănător cu „Idiotul" este **Aleoșa** din *Frații Karamazov*. Dostoievski ne prezintă și aici un om care iartă întotdeauna și ar vrea să iubească pe toată lumea. Deosebirea constă doar în faptul că înclinația de a-i fi rușine atît pentru greșelile sale cît și pentru greșelile altora nu este atît de vizibilă la Aleoșa ca la prinț. Cînd vede mizerie și durere, Aleoșa este cuprins de milă. Cînd nu poate să-i fie milă, este cuprins de durere și jale. Astfel, el este disperat cînd vede grave neînțelegeri în relațiile dintre frații săi, căci unul este logodit cu o femeie pe care celălalt o iubește. Citățm (vol. I, p. 236) :

> „Nu era, oare, un motiv în plus de ură și zavistie în familia lor ? Și apoi, de care dintre ei trebuia să-i fie milă ? Și ce să le dorească ? Ținea deopotrivă la amîndoi, dar ce ar fi fost de dorit pentru unul, ca și pentru celălalt, prinși cum erau în asemenea cumplite contradicții ? Orice om și-ar fi pierdut capul, cu atît mai mult el, care, prin firea lui, nu putea să suporte incertitudinea. Dragostea pe care le-o purta avea un caracter activ. Aleoșa nu era în stare, atunci cînd iubea pe cineva, să rămînă în pasivitate, trebuia neapărat să-l ajute într-un fel sau altul".

La Aleoșa, ca și la Mîșkin, se mai adaugă și faptul că *nu cunoaște sentimentul de dușmănie*, și cu atît mai puțin *cel de ură*, ci rămîne tot timpul pașnic și blînd. Nu ia niciodată atitudine împotriva unui alt om și oricine îl poate ofensa

fără ca el să se apere. Deosebit de caracteristică este comportarea sa cînd, întîmplător, este implicat pe stradă într-o ceartă a unor copii de şcoală. El este rănit cu o piatră de unul dintre copii şi muşcat la un deget. Cu toate că se simte atacat fără nici un motiv, nu reuşeşte să fie furios pe băiatul cel rău (vol. I, p. 246) :

„Aleoşa scăpă un ţipăt de durere şi încercă să-şi tragă degetul. Copilul îi dădu, în sfîrşit, drumul şi se trase numaidecît îndărăt, căutînd să păstreze între ei aceeaşi distanţă. Îşi înfipsese dinţii lîngă unghie, aproape pînă la os, atît de adînc încît începuse să mustească sîngele. Aleoşa scoase din buzunar o batistă şi-şi înfăşură strîns mîna rănită. Operaţia aceasta dură aproape un minut, în care timp băieţaşul rămase pe loc, în aşteptare. În cele din urmă, Aleoşa îşi ridică spre el ochii senini. — Aşa, zise el. Vezi ce rău m-ai muşcat ? Eşti mulţumit, da ? Şi acu vrei să-mi spui ce ţi-am făcut ? Piciul se uita la el mirat. — Nu ştiu cine eşti, te văd acum pentru întîia oară, urmă tot atît de calm Aleoşa, dar nu se poate să nu-ţi fi făcut nimic, altminteri nu m-ai fi urgisit aşa, de pomană... Hai, spune-mi, ce ţi-am făcut, cu ce ţi-am greşit ?"

Şi în persoana lui Aleoşa, Dostoievski ne înfăţişează o figură de Hristos. Această intenţie a autorului este, dealtfel, exprimată într-un pasaj din roman, căci între Aleoşa şi Rakitin are loc următorul dialog (vol. II, p. 50) :

„Ei, va să zică, ai izbăvit un suflet păcătos ?, rînji el plin de furie. Ai întors o tîrfă pe calea cea bună ? Ai izgonit cei şapte draci ce o munceau ? Ca să vezi unde trebuia să se întîmple minunea pe care aţi aşteptat-o cu atîta rîvnă astăzi ! — Încetează odată, Rakitin ! îi răspunse Aleoşa cu inima îndurerată. — Sigur că da, mă disprețuieşti pentru c-am putut să primesc cele douăzeci şi cinci de ruble de adineauri ! Mi-am vîndut prietenul, nu-i aşa ? Numai că tu nu eşti Hristos şi nici eu Iuda !"

În comparaţie cu Aleoşa, Rakitin este un om rău, un fel de „Iuda". El ar vrea să provoace pretutindeni zîzanie ca să poată profita de pe urma ei. Vom găsi însă şi oameni care sînt tipic şi mai răi decît Rakitin.

Exagerarea poetică lipsește la un om „bun" pe care ni-l înfățișează **Byron** în persoana lui **Sardanapal** din drama cu același nume. Regele asirian, considerat drept urmaș nedemn al strămoșilor săi războinici, nu vrea să audă de lupte și cuceriri. Într-o noapte, într-un coșmar, îi apar strămoșii, printre ei și măreața regină Semiramida. El o consideră „un semimonstru înconjurat de glorie", o denumește „acea bătrînă însetată de sînge, crunta și casta mea străbună", iar mai tîrziu exclamă : „Ah, cruntă străbună ! Tu, care plină de sînge roșu pășești peste cadavrele Indiei, pleacă !" El este călăuzit de alte idealuri decît „să lase miriadele de supuși fideli pradă corbilor, lupilor și celor mai turbați dintre oameni".

În schimb, el recunoaște că ar avea „înclinația de a iubi, de a face fapte bune și de a ierta faptele nechibzuite ale semenilor" ; el exclamă : „Este suficient pentru gloria mea ca supușii mei să simtă mai puțin mizeria umană, să coboare fără dureri în mormînt". Cînd cumnatul său încalcă limitele respectului, nu are decît un scurt acces de furie, pentru ca apoi să-i spună : „Vino, știi că sînt bun și, după cum ai putut adesea constata, sînt răbdător — spune-mi ce te frămîntă ?" El nu poate fi sever nici față de cei doi dușmani ai săi, deși este aproape sau chiar complet convins de vinovăția lor ; el le lasă armele și prin aceasta pregătește propria sa pieire. Myrrha caracterizează ulterior această atitudine prin cuvintele : „Prin mila sa riscîndu-și coroana".

Cînd își neglijează soția pentru o fată care îi e dragă, acest lucru nu se întîmplă din lipsă de considerație ; el suferă din cauza durerii ei. Cînd își dă seama că pașii săi îl duc spre pieire, el o pune la timp în siguranță, deși ea nu vrea să-l părăsească, deoarece îl iubește încă foarte mult. El este profund emoționat de despărțire și își spune : „Și asta trebuie să îndur — eu care niciodată n-am provocat cuiva mîhnire în mod intenționat ! Dar nu este așa — ea m-a iubit și eu am iubit-o. Funestă dragoste !"

Iubita lui, sclava greacă Myrrha, este demnă de el, căci este legată de el prin profundul său sentiment ; în același

timp îi este ruşine şi îi vorbeşte lui Sardanapal despre sentimentul de înjosire : „Îl resimt profund — mai profund decît orice în afară de dragoste".

Deşi el încearcă cu toată forţa sa de convingere să o hotărască să se salveze, ea îl însoţeşte în moarte.

Pentru Byron modelul este constituit de relatarea istoriografului grec Diodorus Siculus care spune despre Sardanapal că era „efeminat". S-ar putea ca acesta să fie motivul pentru care Byron, pe lîngă trăsăturile nobile, adaugă şi o trăsătură „efeminată", căci, înainte de a pleca curajos în luptă, Sardanapal se uită foarte atent în oglindă pentru a vedea dacă armura îi vine bine. Dacă s-ar putea să nu fi fost lipsit de însemnătate nici faptul că Byron însuşi era vanitos şi se străduia să facă o impresie bună prin ţinuta sa.

Încolo, Sardanapal nu are decît însuşiri care disting un om bun. Este iubitor de pace şi se simte îndatorat poporului său şi legat de el prin milă.

În literatura beletristică întîlnim adesea oameni buni, deşi ei nu sînt întotdeauna prezentaţi atît de pregnant. **Sonia**, de pildă, din *Război şi pace* este o fată cu inimă bună, care rămîne întotdeauna în umbră şi la care găsim toate trăsăturile caracteristice ale bunătăţii, fără ca ele să fie atît de excesive ca la Mîşkin sau la Aleoşa. Ea participă din toată inima la bucuriile şi suferinţele familiei Rostov, care o primise în sînul ei, nu uită niciodată îndatoririle pe care le are şi renunţă, aproape fără luptă, la tînărul Rostov deşi îl iubeşte foarte mult şi cu toate că acesta îi făcuse tot felul de promisiuni. Ea nu se opune decît puţin timp voinţei contesei Rostov.

O figură asemănătoare, dar şi mai clar descrisă în detalii, este **Vreni** din *Uli arendaşul* de **Gotthelf.** Şi ea este primită într-o familie străină, de care se ataşează cu dragoste şi cu sentimentul datoriei. Nici ea nu luptă pentru iubitul ei, care simte o puternică atracţie pentru sora ei adoptivă. Aceasta din urmă nu-l merită pe Uli (vom mai avea prilejul să ne ocupăm de caracterul ei) şi prin purtarea ei urîtă ar îndreptăţi un sentiment de duşmănie din partea lui Vreni, care nu întreprinde însă nimic împotriva rivalei sale. Cînd, în cele din

urmă, devine soția lui Uli, Vreni îi aduce acestuia norocul în casă.

În literatura beletristică găsim foarte adesea personificări ale *răului*, de exemplu : **Iago** din *Othello* de **Shakespeare,** bastardul **Edmund, Goneril** și **Regan** din *Regele Lear,* secretarul **Wurm** din *Intrigă și iubire* de **Schiller.** Tuturor acestora le lipsește compasiunea normală pentru semenii lor, cărora le provoacă suferințe și nu le este rușine de faptele lor. Sînt plini de dușmănie și de ură față de cei ce le stau în cale. Ura introduce în răutate o puternică notă activă. Toate trăsăturile lor sînt contrare celor constatate la oamenii buni. *Îmbinarea acestor trăsături specifice are drept rezultat ceea ce denumim răutate.* Goneril și Regan par la început mai pasive în răutatea lor, dar în dragostea lor geloasă pentru Edmund devin apoi pline de ură și diabolic de active.

Nici oameni atît de răi ca cei mai sus amintiți nu există în realitate. Însuși Shakespeare era de această părere în privința lui Iago, deoarece acesta spune, cînd soția îi descrie un ticălos de teapa lui : „Astfel de oameni nu există ! Este imposibil !"

Răutatea, așa cum o întîlnim în realitate, ne este mai bine înfățișată într-o altă figură din literatura beletristică. **Bel Ami** din romanul lui **Maupassant** a devenit sinonim cu favoritul femeilor, fără ca nimeni aproape să se mai gîndească la faptul că acest Duroy — sau Du Roy, cum își zice mai tîrziu, sau baronul Du Roy de Cantel, cum se numește în cele din urmă multimilionarul — își datorează succesele unor calcule reci, făcute fără nici o compasiune sau simț al rușinii. El spune odată în sinea sa (p. 204) : „Egoismul care are drept scop ambiția și avuția e superior egoismului care are drept scop femeia și dragostea".

De felul lui de a fi, pe care l-am putea numi pe bună dreptate cruzime, ne putem da seama chiar de la începutul romanului, atunci cînd Duroy își amintește de timpul petrecut ca soldat în Africa (p. 8) :

„Îi veniră în minte cei doi ani petrecuți în Africa și felul în care îi jefuia pe arabi în micile pichete din Sud. Și un

zîmbet vesel și crud îi flutură pe buze la amintirea isprăvii care costase viața a trei oameni din tribul Ouled-Alane și care lui și camarazilor le procurase douăzeci de găini, doi miei, aur și motiv de rîs pentru șase luni. Niciodată nu fuseseră găsiți vinovații, care de altminteri nici nu fuseseră căutați, arabul fiind socotit, oarecum, prada firească a soldatului".

Din comportarea lui anterioară ne putem da seama și de felul în care se va purta în viitor cu femeile (p. 36):

„La regiment avusese succese de garnizoană, cuceriri ușoare și chiar aventuri de dragoste într-o lume mai aleasă. Sedusese pe fata unui perceptor, care voia să lase totul ca să-l urmeze, și pe soția unui avocat, care din deznădejde că fusese părăsită încercase să se înece. Camarazii spuneau despre el: «E un șiret, un pișicher, un șmecher: ăsta o să răzbească». Și el își pusese într-adevăr în gînd să fie șiret, pișicher și șmecher".

Durează un timp pînă ce Duroy poate trece din nou la acțiune, fiindcă la începutul romanului el are de luptat cu lipsa de bani și cu dificultăți profesionale. Mai întîi avem confirmarea că-i lipsește orice simț al rușinii. El acceptă ca iubita sa să-i pună în secret bani în buzunar, parte din acești bani cheltuindu-i apoi chiar cu o prostituată. La început nu iese încă la iveală lipsa oricăror sentimente de omenie. Fiindcă se pricepe atît de bine să se joace cu copilul iubitei sale, credem chiar că are trăsături de blîndețe și bunătate. Dar și joaca cu copilul este probabil tot rezultatul unui calcul. Copilul, care i-a dat numele de „Bel Ami", îl respinge mai tîrziu cu o încăpățînare instinctivă. Ulterior, acțiunile sale ne arată tot mai mult că sentimentul de compasiune pentru oamenii pe care îi păgubește îi lipsește, ca și simțul corectitudinii. Cînd îi comunică iubitei sale apropiata sa căsătorie, ea este profund zdruncinată. La început el voia să dea impresia că-i pare rău, dar imediat după aceea citim (p. 174):

„Și, scăpat de o mare grijă, simțindu-se dintr-o dată descătușat, liber pentru noua sa viață..."

Duroy se căsătorește din calcul cu doamna Forestier, văduva prietenului său. Din momentul în care începe să bănuiască că ea îl înșelase pe primul ei soț, el nu-l mai numește pe Forestier — care era mort și, în plus, îi fusese prieten — decît cu epitetul răutăcios de „încornoratul de Forestier". Într-o conversație cu soția sa, care de fiecare dată este indignată de această expresie, el îi spune (p. 236) : „Desigur. Acum că încornoratul de Forestier a murit, nimic nu ne mai stă în cale".

Sperînd că ar putea rezulta avantaje pentru el, o captivează prin cuvinte lingușitoare pe doamna Walter, soția șefului său, pentru ca pînă la urmă să o posede aproape cu forța (p. 238) : „De îndată ce închise ușa, o cuprinse în brațe ca pe o pradă. Ea se zbătea, lupta, bolborosea : — Ah, Doamne... Dumnezeule !..." Puțin după aceea, găsind posibilități mai avantajoase pentru interesele sale, el o respinge în mod brutal, fără să-i pese că ea îl iubește la nebunie.

În acest timp începe să-i facă curte fiicei șefului său, sperînd că astfel va putea obține mai multe avantaje decît de pe urma relațiilor sale cu soția șefului, căci fata are o zestre imensă. Dar, ca să poată pune mîna pe zestrea aceasta, trebuie să scape mai întîi de soția sa, care la timpul său îi adusese, ce-i drept, bani și prestigiu, dar nu în aceeași măsură în care i le-ar fi putut aduce fata unui milionar. Motivul de divorț și-l procură într-un mod cu totul nerușinat. Cu toate că el însuși are mereu cîte o iubită sau două, își urmărește soția și, în momentul decisiv, însoțit de un inspector de poliție, pătrunde în camera în care se află soția sa și amantul acesteia, amîndoi aproape goi. Astfel obține motivul de care are nevoie pentru divorț. El o cucerește definitiv pe fiica șefului său și o răpește. Deznădejdea mamei, care-și pierde nu numai fiica, dar și amantul, de care continuă să se simtă legată prin toate fibrele sufletului ei, îl lasă complet rece.

Duroy mai comite și multe alte josnicii. Adesea mai are în asemenea ocazii și un rîs batjocoritor. Mult timp doamna Walter nu poate să creadă în răutatea lui (p. 308) :

„Și se gîndi mult timp la viclenia și nevinovăția, în aceeași măsură cu putință, ale acestui om. Ce ticălos, dacă el a fost cel care a pregătit lovitura !"

Doamna Marelle, iubita lui, îi spune niște cuvinte care îl caracterizează foarte bine (p. 314) :

„— De cînd ți-ai lăsat nevasta pregăteai lovitura asta, și în așteptare mă păstrai frumușel ca amantă, nu ? Ce nemernic ești !"

Și continuă (p. 315) :

„— Ar fi trebuit să-ți ghicesc jocul de la început ! Dar, nu, nu puteam crede că ai să fii atît de josnic".

Și mai departe (p. 315) :

„De cînd te cunosc te porți cu mine ca o secătură și ai vrea să nu ți-o spun ? Înșeli pe toată lumea, tragi foloase de pe urma tuturor, îți procuri plăcerile și banii de oriunde și ai vrea să mă port cu tine ca și cum ai fi un om de treabă ?"

La sfîrșitul acestei scene, brutalitatea lui Duroy atinge apogeul. Din cauză că în indignarea ei doamna Marelle afirmă și lucruri inexacte, el o bate, deși, în ciuda brutalității și a nerușinării lui, ea l-a iubit tot timpul (p. 316) :

„Atunci Georges se năpusti asupra ei și, ținînd-o sub el, dădu în ea ca într-un bărbat".

În această scenă ni se confirmă faptul că Duroy îi urmărește cu *ură* pe cei ce stau în calea țelurilor sale. La început lucrul acesta nu reiese încă foarte clar, dar după aceea devine din ce în ce mai evidentă această trăsătură de caracter, care imprimă năzuințelor sale infame și o notă de agresivitate. În cele din urmă, Duroy poate să exclame (p. 300) : „Vai de cei ce-mi stau în cale. Nu iert niciodată". În același context cu exclamația de mai sus, Walter, șeful lui, își spune (p. 300) :

„Drace ! Iată unul cu care nu trebuie să te pui rău". Şi imediat după aceea gîndeşte (p. 300) : „Da, o să ajungă departe, hoţomanul !" În acel moment, Walter încă nu ştie că Duroy este pe punctul să-l înşele mişeleşte.

Din toate acestea putem vedea că aceleaşi trei trăsături fac din Duroy un om rău : lipsa de compasiune, şi în special lipsa sentimentului de milă, lipsa sentimentului de ruşine şi înclinaţia de a zdrobi cu duşmănie şi ură orice împotrivire. Dacă în literatura beletristică întîlnim atîtea personaje cu aceste trăsături de caracter, aceasta se datorează, fără îndoială, vastelor posibilităţi pe care răutatea oamenilor le oferă scriitorilor pentru a zugrăvi destine tragice. Oamenii buni sînt ameninţaţi de cei răi, au de suferit de pe urma lor şi adesea sînt împinşi spre ruină şi moarte. Rezultatul, din punct de vedere literar, este tragicul. Ce-i drept, de regulă, oamenii răi trebuie şi ei să piară, căci cititorul ar fi revoltat dacă aceşti mişei ar scăpa teferi. Eroul lui Maupassant constituie o excepţie. „Bel Ami" trăieşte la sfîrşit mulţumit, bucurîndu-se de rodul fărădelegilor sale. Este adevărat că n-a ucis pe nimeni, doamna Walter nu era decît în pragul sinuciderii.

Ţelurile lui Duroy sînt prestigiul şi banii. Nu se poate constata că aceste trăsături egoiste ar exista la el într-o măsură anormală, dar ele au cale liberă deoarece lui Duroy îi lipsesc sentimentele altruiste. Orice om ar dori să aibă bani şi prestigiu, dar în mod normal are suficiente inhibiţii pentru a nu-şi urmări în asemenea măsură realizarea propriilor dorinţe în detrimentul altora. Vom vedea în cele ce urmează eroi care se lasă în întregime conduşi de ambiţie sau de năzuinţa spre înavuţire.

Am putea fi tentaţi să-l includem şi pe **Franz Moor** din piesa lui **Schiller** în categoria oamenilor cu o fire ca aceea descrisă mai sus, căci şi el este o natură diabolică. Franz are însă, fără echivoc, o fire *isterică*, deoarece succesele sale se datoresc în primul rînd artei lui de a se preface. Într-un capitol ulterior îl vom analiza mai îndeaproape. Răutatea trebuie judecată într-un mod aparte atunci cînd există o trăsătură isterică. În asemenea cazuri nu se poate şti în ce măsură

lipsesc într-adevăr sentimentele etice normale sau în ce măsură ele au fost complet refulate de o predispoziție demonstrativă, ca să nu stea în calea pornirilor egoiste.

Ceva asemănător putem spune și despre **Tartuffe** (din piesa lui **Molière** cu același titlu), care sub camuflajul unei evlavii onctuoase și fățarnice săvîrșește cele mai josnice fapte. Ne mai putem gîndi și la **Mylady**, un diavol sub înfățișare de femeie, așa cum a zugrăvit-o **Dumas** în *Cei trei mușchetari*. Ea își dovedește arta de a se preface — care, prin perfecțiunea și puterea ei de convingere, se dovedește a fi de natură isterică — mai ales față de tînărul ofițer Felton care, deși ea i-a fost predată ca o criminală, vede într-însa pînă la urmă o femeie de o puritate îngerească, devotată lui dumnezeu și prigonită de oameni răi. Aceeași femeie pe care în cele din urmă „o adora ca pe o sfîntă" l-a împins la moarte. Ea însă și-a putut redobîndi astfel libertatea și a putut acum să-și pună în execuție intențiile sale criminale față de doamna Bonacieux, după ce prin prefăcătoria ei o indusese și pe ea în eroare, între altele, prin „surîsul ei dulce, îngeresc".

Cum este vorba de o răutate atît de mare, judecata pe care o rostim cu privire la comportarea etică a persoanei respective, este în cel mai bun caz, atenuată, dar nu anulată, prin admiterea unei predispoziții isterice. Chiar un isteric, oricît și-ar refula scrupulele, nu poate ajunge să comită fapte atît de josnice dacă posedă sentimente morale.

Am văzut cum pornirile egoiste au trecut pe primul plan datorită faptului că cele altruiste erau atrofiate. Dar pornirile egoiste pot să fie ele însele atît de puternice încît să le acopere pe cele altruiste, care, totuși, există. În ambele cazuri rezultatul este asemănător. Se recunoaște totuși clar cazul cînd egoismul nu este rezultatul înlăturării inhibițiilor, ci se situează pe primul plan datorită marii sale intensități.

Foarte caracteristic se prezintă în acest caz *ambiția*, însușire ce-și poate avea originea în sfera *aspirații-înclinații*.

Un frumos exemplu al ambiției de acest fel ni-l oferă **Stendhal** în *Roșu și negru*. Gîndirea și acțiunile lui **Julien**, personajul principal al romanului, sînt complet dominate de

ambiție. El nu se evidențiază prin dorința paranoică de a se impune ; îi lipsesc suspiciunea și susceptibilitatea anormale. Nu găsim la el nici lupta paranoică pentru o pretinsă dreptate. Este adevărat că destul de des Julien se arată plin de ură față de oamenii din înalta societate, dar aceasta se datorează ambiției sale decepționate, nu revoltei unui om care se simte asuprit. De aceea Julien nu devine cu adevărat dușmanul cuiva și nici nu poartă cuiva pică în mod serios. Pe de altă parte, Julien nu este călăuzit nici de dorința isterică de a se impune. El nu are înclinații spre prefăcătorie, ci, dimpotrivă, în repetate rînduri se poate vedea că-i repugnă falsitatea pe care o vede în societatea înaltă. Strălucirea exterioară o iubește numai atunci cînd îi asigură prestigiul. La un moment dat lucrul acesta este spus în mod expres (p. 495) :

„Julien era amețit de ambiție, nu de vanitate ; totuși dădea multă atenție aparenței exterioare. Caii și uniformele lui, livrelele celor ce-l slujeau dovedeau o grijă care ar fi făcut cinste spiritului de ordine al unui aristocrat englez. Abia ajuns de două zile locotenent, prin favoare, el socotea că, pentru a deveni comandant cel mai tîrziu la treizeci de ani, ca toți marii generali, trebuia ca la douăzeci și trei de ani să fie ceva mai mult decît locotenent".

Încă din tinerețe Julien visează la glorie. Napoleon este idolul său (p. 27) :

„De ani de zile, Julien nu-și petrecea aproape nici un ceas din viață fără să-și spună că Bonaparte, locotenentul necunoscut și fără avere, se făcuse stăpînul lumii cu spada".

El caută să obțină favorurile **doamnei de Rênal** numai din ambiție. Iată ce se petrece după ce primește prima dovadă a afecțiunii ei (p. 61) :

„Doamna de Rênal, furată de fericirea de a iubi, era atît de neștiutoare, încît nu-și făcu aproape nici o mustrare. Fericirea îi răpi somnul. Pe Julien, istovit de luptele pe care întreaga zi timiditatea și orgoliul le dăduseră în inima lui, îl năpădi în schimb un somn ca de plumb".

Cînd doamna de Rênal, scurt timp după aceea, face o încercare desperată de a se desprinde de Julien printr-o atitudine rece, ea nu-i provoacă acestuia durere, ci numai o indignare arogantă (p. 77) : „Cît ai clipi, pe față nu i se mai citeau decît trufia și mînia împotriva lui însuși". Iar în continuare citim (p. 78) : „În timp ce simțămintele acestea năpădeau sufletul tînărului preceptor, chipul lui viu căpăta expresia trufiei în suferință și a ferocității".

Doamna de Rênal este definitv pierdută. Acum ea caută să-i cîștige dragostea, iar prin aceasta îi atîță și mai mult ambiția (p. 87) :

„Dacă ar fi fost sigură de dragostea lui Julien, poate că virtutea ar fi găsit puterea să i se împotrivească. Dar, tremurînd de teamă că-l va pierde pentru totdeauna, patima o rătăci într-atîta încît apucă ea mîna lui Julien care, în visarea lui, și-o ținea sprijinită pe spătarul scaunului. Abia îl trezi pe tînărul ambițios ; ar fi vrut să-i aibă martori în clipa aceea pe toți nobilii trufași care, cînd el stătea la coada mesei, alături de copii, îl priveau cu un zîmbet atît de ocrotitor. «Femeia asta nu mă mai disprețuiește, își spuse el, deci am datoria să fiu mișcat de frumusețea ei ; am datoria față de mine însumi să-i fiu amant»".

În relațiile sale cu **Mathilde de la Mole,** pe Julien îl interesează la început, ca și în cazul doamnei de Rênal, exclusiv afirmarea sa. Plin de orgoliu, el își spune (p. 340) : „Nostim ar mai fi să mă iubească !" La declarația pe care i-o face Mathilde într-o scrisoare, reacția lui este un sentiment de triumf și de orgoliu (p. 360) :

„— Da, spunea el cu o voluptate nemărginită, și vorbind arar, meritele noastre, ale marchizului și ale mele, au fost cîntărite, iar bietul cherestegiu din Jura a biruit. Bun ! urmă el ; iată că am găsit semnătura ce va însoți răspunsul meu. Să nu vă închipuiți cumva, domnișoară de la Mole, că uit cine sînt. Am să vă fac să înțelegeți și să simțiți din plin că pentru fiul unui cherestegiu trădați un urmaș al vestitului Guy de Croisenois, care l-a întovărășit pe sfîntul Ludovic în cruciadă".

După prima noapte petrecută cu Mathilde, ceea ce resimte el e mai puțin dragoste decît triumf (p. 379) :

„Nu era pic de duioșie în simțămintele lui din aceste prime clipe. Nu era decît fericirea că ambiția îi fusese potolită, și Julien era mai cu seamă ambițios. El vorbi iarăși despre oamenii asupra cărora avea bănuieli și despre măsurile născocite împotriva lor. Și, pe cînd vorbea, se gîndea cum să tragă foloase de pe urma victoriei lui".

În relațiile ulterioare cu Mathilde, cînd, rînd pe rînd, se iubesc și se umilesc unul pe celălalt, succesele sale îi satisfac mai mult orgoliul decît dragostea (p. 470) :

„Se plimba prin odăița lui ametit de bucurie. La drept vorbind, fericirea aceasta se datora mai mult orgoliului decît dragostei".

Din descrierea lui Stendhal obținem o noțiune foarte clară despre ceea ce este *ambiția omenească*. Ce e drept, exagerările autorului sînt destul de mari, căci în viața reală nu se întîmplă ca o trăsătură de caracter să-l călăuzească cu atîta forță și persistență pe om în acțiunile sale. În viața reală, oamenii de genul lui Julien, care sînt mînați de ambiție, au altă structură : sînt personalități paranoide. Ambiția, în sensul unei trăsături din sfera aspirații-înclinații, cum există la Julien, conferă omului o notă personală fără a-l deosebi în asemenea măsură de ceilalți oameni, așa cum se întîmplă în descrierea lui Stendhal. Și reacțiile sentimentale puternice ale lui Julien le putem considera tot drept exagerări poetice.

Cînd ambiția este însoțită de simțul datoriei, rezultă o asociere foarte caracteristică.

Am cunoscut-o mai sus pe **Ximena** lui **Corneille,** cu puternicul ei simț al datoriei, pe care l-am putea denumi și sentiment al onoarei. Acest *sentiment al onoarei* se dezvoltă la maximum dacă unui *simț al datoriei,* care se teme de umilințe, i se asociază o ambiție care are oroare de înjosire.

Interacțiunea celor două componente poate fi foarte bine urmărită în drama *Tributul celor o sută de fecioare* de **Lope de Vega.** Fecioarele urmau să fie predate arabilor, care pe vremea aceea își mai mențineau dominația asupra spaniolilor. Ele erau destinate să devină soții de arabi. **Nuño Osorio** se opune la început predării lor, dar apoi se supune ordinului dat de regele său, ba chiar, potrivit îndatoririlor ce-i reveneau, preia misiunea de a strînge fetele desemnate prin tragere la sorți și de a le preda arabilor. Dat fiind că jalea acestor fete nenorocite îl face să sufere, ne putem da seama cît de puternic este înrădăcinat la dînsul simțul datoriei față de rege. El simte și obligația pe care o are față de bietele fete, dar pentru moment în mai mică măsură. Cotitura se produce datorită comportamentului **doñei Sancha,** care ulterior avea să-i devină soție. Și ea face parte dintre fetele ce urmează să fie predate. În drum spre arabi, ea se dezbracă complet și e declarată nebună. Cînd ajung în apropierea arabilor, ea își acoperă însă din nou goliciunea, iar la întrebarea ce i se pune răspunde arătînd motivele comportării sale :

„*Doña Sancha* : Osorio, lașule ! Ascultă-mă, tu, rușine a omenirii, ascultă-mă ! Îți voi explica acum motivele pe care tu însuți nu vrei să le recunoști. Nouă femeilor nu ne e rușine de femei. Iar aceea care se află lîngă tine se poate dezbrăca fără grijă, căci ești la fel de slab și de laș ca și noi. Dat fiind că ești întocmai ca și muierile, femeile și doamnele, nu văd de ce nu m-aș dezbrăca și în fața ta, așa cum o fac în fața femeilor. Cînd i-am zărit însă pe mauri, care sînt bărbați adevărați, bărbați viteji, m-am acoperit ca să nu-mi vadă trupul. Am încălcat regulile bunei cuviințe ? Nicidecum ! Mă aflam doar printre femei, căci tu ești tot atît de laș și de slab ca și femeile. Lucrurile s-au schimbat însă cînd am dat de mauri, ei sînt bărbați !"

La aceste cuvinte rostite de Sancha, în Osorio se trezește un puternic sentiment al onoarei, sentiment ce se manifestă sub forma ambiției. Să i se spună, lui, mîndru cavaler, că este laș ca o muiere și că sub raportul vitejiei se află mult mai prejos decît arabii, tocmai lui care, după cum vom

vedea îndată, năzuiește să fie un erou ! Cuvintele doñei Sancha nu l-au rușinat numai, dar l-au și umilit. Iar această umilire nu o poate îndura :

„Destul, Sancha, destul ! Mă ucizi, mă faci să înnebunesc, să-mi ies din minți ! Jur pe tronul ceresc al Atotputernicului, pe tot ce am mai sfînt, pe sîngele strămoșilor mei, care odihnesc în sarcofage albe de marmură în biserica San Salvador din Oviedo : chiar de-ar fi să mă coste de o mie de ori viața, nu voi aștepta ca lumea să mă privească cu dispreț, ca pe o muiere lașă ! Așadar, ți-ai dezgolit trupul în fața privirilor noastre pentru că în ochii tăi noi sîntem niște muieri lașe ? Iar în fața maurilor ți l-ai acoperit pentru că ei îți par bărbați viteji ! Auziți, soldați ? Acum vă dați seama unde ne-au adus Alfonso, consilierii lui, tratatele și hotărîrile lui ! Priviți, împotriva noastră avem cinci sute de mauri înarmați, pe cînd noi nu sîntem decît o sută. Sunați trîmbițele — să vestească bătălia ! Cel ce va cădea în această luptă își va fi făcut datoria ! Cum, eu — o muiere ? Să se despoaie în fața mea fără rușine ? Chiar de s-ar afla înainte-mi oștirea lui Cezar, a lui Darius, a lui Pirus, a lui Xerxes, ba chiar a lui Alexandru însuși, tot nu m-aș înspăimînta de moarte, ci aș lupta așa cum se cuvine eroului ce sînt !"

La Osorio simțul datoriei față de femei nu era la fel de puternic ca simțul datoriei față de regele său. Dar cînd e atins în onoarea sa, îi e rușine de felul cum s-a comportat. E clar că acum învinge acel simț al datoriei căruia i se asociază ambiția.

Horațiu — în drama cu același nume de **Corneille** — întruchipează sentimentul onoarei în vechea Romă, unde față de cerințele statului nu mai contau considerentele personale. Horațiu, după ce omorîse în duel pe un dușman al Romei, care era totodată și logodnicul surorii lui, o ucide și pe aceasta, fiindcă a deplîns moartea logodnicului ei și în durerea ei a blestemat Roma. El îi mai strigă și după ce ea murise : „Așa primească-și pedeapsa ca dușman, Oricine va mai plînge pe un vrăjmaș roman !" Tatăl lui este la fel ; el sporește cruzimea uciderii fiicei sale spunînd : „Știind-o vinovată, eu n-o plîng pe Camila". Cele două femei din dramă,

soția și sora lui Horațiu, întruchipează, în contrast cu bărbații, sentimentul feminin de umanitate.

Și sentimentul onoarei care îl stăpînește pe **maiorul von Tellheim** din comedia lui **Lessing** *Minna von Barnhelm* conține cele două componente arătate mai sus. El, care în cantonamentul de iarnă se logodise cu bogata Minna, după terminarea războiului este scos din armată în baza unor învinuiri nedrepte. Sărăcit din această cauză, el nu mai vrea să mențină logodna. Maiorul explică :

„Nu m-ați lăsat să termin, domnișoară. Pe scurt, iată ce voiam să spun : atît timp cît mi se refuză într-un mod atît de jignitor ceea ce mi se cuvine, atît timp cît onoarea mea nu va fi căpătat satisfacția cea mai deplină, nu vă pot deveni soț, domnișoară. Căci în ochii lumii nu merit să fiu soțul dumneavoastră. Domnișoara von Barnhelm merită să aibă un soț fără pată. E demnă de dispreț o dragoste care nu pregetă să expună oprobriului persoana iubită. Este un nemernic acela căruia nu-i este rușine ca întreaga sa fericire să o datoreze unei femei".

A fost nevoie de multă dibăcie din partea Minnei pentru ca, în cele din urmă, dragostea să învingă totuși exageratul simț al onoarei al maiorului. Cînd anumite caste au un cod al onoarei propriu, cum a fost pe vremuri cazul cu ofițerii și cu membrii asociațiilor studențești, hotărîtor este în primul rînd orgoliul de a aparține unei pături sociale privilegiate. A doua componentă a simțului onoarei rezultă din faptul că respectiva castă îl obligă pe fiecare membru al ei să-și merite prin comportamentul său poziția privilegiată ce o deține.

Cum autorii caută de obicei personaje înzestrate cu un sentiment al onoarei exacerbat numai printre oamenii aparținînd unei anumite clase sociale, ne putem întreba dacă în fond ceea ce descriu ei sînt personalități individuale sau tipuri ale unei anumite pături sociale. Deși sentimentul onoarei ne este prezentat într-un mod atît de excesiv, se pot totuși deosebi trăsături individuale. Este însă bine să prezentăm și o personalitate de origine obișnuită și care, în consecință,

nu este nevoită în nici un fel să se comporte într-un mod special din cauza păturii sociale căreia îi aparține.

Elsi, slujnica ciudată (cum o numește **Gotthelf**, autorul povestirii), se angajează la o gospodărie țărănească, departe de locul ei de baștină, și în curînd este apreciată de toată lumea. Ea respinge totuși cu încăpățînare un pretendent, deși îl iubește profund, fiindcă nu vrea să-i mărturisească că tatăl ei, pe vremuri morar bogat, a ajuns cerșetor, și aceasta din propria sa vină. Iubitul lui Elsi pleacă în război, ea îl urmează și amîndoi mor, răpuși de inamic. Abia moartea îi unește. Un autor cu mai puțină putere de penetrație psihologică n-ar fi reușit să ne înfățișeze cu atîta precizie cum poate fi în stare o fată care iubește să dea dovadă de atîta perseverență, ba chiar de încăpățînare. Atitudinea ei ar putea fi considerată drept „ciudată", adică inexplicabilă din punct de vedere psihologic. Dar Gotthelf nu ne rămîne dator cu motivarea psihologică. Caracterul Elsei este dominat de două trăsături: puternica ei *mîndrie*, care ține de ambiție, și un pronunțat *simț al datoriei*. Autorul descrie clar aceste două trăsături care, la un loc, au drept rezultat un simț exagerat al onoarei. Mai întîi îi cunoaștem orgoliul (p. 118):

„Acasă rămăsese numai fiica, cea mai frumoasă, dar și cea mai mîndră fată de morar din tot ținutul. Ea gustase prea puțin din bucuriile tinereții; de altfel nici nu găsea plăcere în ele și lumea o socotea prea trufașă pentru așa ceva. Peținori avusese cît păr pe cap, dar nici unul nu i-a fost pe plac și nici unul n-a primit vreun cuvînt de încurajare. Toți i-au devenit dușmani, răspîndind în lumea largă că se ține măreață".

Orgolioasa fată de morar avea însă și un foarte dezvoltat simț al datoriei (p. 118):

„Din frageda-i copilărie se obișnuise să se scoale dis-de-dimineață, punea mîna pe orice și la toate era îndemînatică. Deseori o opreau părinții de la cîte o treabă pe care n-o socoteau potrivită pentru o fată de morar bogat. Atunci făcea aceste treburi pe ascuns și deseori, cînd maică-sa, bolnavă, se

trezea noaptea, o găsea pe fetiță veghind la patu-i, cu toate că poruncise unei femei s-o păzească, iar fetei îi spusese hotărît să se ducă la culcare".

Frazele care urmează scot în mod pregnant în evidență ambele trăsături de caracter amintite, căci pe lîngă *rușinea*, din care ia naștere simțul datoriei, este menționată și *mînia*, care aici e o indicație a orgoliului decepționat (p. 119) :

„I se părea că-i strînge cineva inima-n cleşte să i-o rupă-n două şi parcă i se puneau pietre de moară pe suflet. Supărarea, rușinea o ardeau ca și cînd ar fi intrat de vie în iad. Apoi mai și citea pe fețele oamenilor că oarecum se bucurau de nenorocirea ei. Era așa de amărîtă încît, dacă cineva i-ar fi dat toate comorile de pe lume, n-ar fi fost în stare să spună un singur cuvințel prietenos cuiva".

În tot timpul cît a slujit, Elsi și-a păstrat ambele trăsături de caracter menționate : mîndria și simțul datoriei. Putem citi mai departe (pp. 120—121) :

„Glumele grosolane ale argaților le respingea în așa fel încît aceștia nu mai cutezau una ca asta, căci Elsi avea un fel de a se impune cum rar îl găsești la partea femeiască, și totuși oamenii n-o urau, căci nu pîra pe nimeni și dacă putea să facă un serviciu vreunei slujnice sau vreunui argat, nu se da în lături. Multe le împlinea ea în tăcere pe care le uitau alții și pentru care lipsă ar fi fost dojeniți de stăpîni".

Și stăpînei sale i se părea adesea că Elsi este orgolioasă, însă puternicul simț al datoriei de care dădea dovadă fata a făcut-o s-o prețuiască (p. 120) :

„Curînd însă țăranca înțelese ce giuvaer are în Elsi, cum n-a mai avut vreodată și care nu se poate plăti cu bani. Căci Elsi nu numai că îndeplinea în chip desăvîrșit tot ce avea de făcut, dar și chibzuia singură ce mai era de făcut și făcea fără să i se spună, repede și în tăcere, și cînd se trezea gospodina era totul gata, ca și cînd spiriduşii ar fi lucrat noaptea acolo".

Aşadar, Gotthelf ne arată ce efecte au în cazul unei femei simple cele două rădăcini ale simţului onoarei. În special, Elsi n-ar fi putut să suporte lipsa de stimă din partea bărbatului căruia, de fapt, ar fi vrut să-i aparţină. Din acest motiv ea a trebuit să rămînă mută la declaraţiile lui de dragoste (p. 134) :

„Ar trebui atunci să-i spun despre tatăl meu, sau că sînt săracă. Ştiu cum sînt bărbaţii şi lucrul ăsta nu-l pot suferi".

Dacă atunci cînd i se alătură simţul datoriei, ambiţia îşi pierde în mare măsură caracterul egoist, în combinaţie cu *intoleranţa* ea poate să degenereze într-o dorinţă brutală şi bătăioasă de a se impune.

Desigur, multe personaje ale istoriei mondiale care s-au impus prin forţă au fost, în măsura în care nu erau paranoizi, *însetaţi de putere* şi totodată *bătăioşi*, în sensul arătat mai sus. De cele mai multe ori s-a mai adăugat probabil şi o *voinţă puternică*. Adesea autorii schiţează asemenea caractere, dar nu prea sînt tentaţi să le zugrăvească mai în amănunţime. S-ar putea ca reacţiile unor asemenea oameni să le pară prea rectilinii, prea puţin complicate. Putem presupune că — după cum ni-i prezintă istoriografia — Iuliu Cezar şi Wallenstein au fost însetaţi de putere şi combativi. Dar **Shakespeare**, deşi drama sa este intitulată *Iuliu Cezar*, se ocupă mai mult de asasinii şi răzbunătorii acestuia decît de el însuşi. Iar Schiller construieşte în drama sa un Wallenstein cu totul diferit de personajul real. **Fiesco**, conspiratorul din Genova, din drama lui Schiller, duce incontestabil o luptă inspirată de ambiţie şi, pe deasupra, are un remarcabil talent de a se preface, aşa încît la o analiză psihologică ar trebui să presupunem că dorinţa lui de putere ia naştere dintr-o trăsătură isterică, în sensul dorinţei de recunoaştere socială.

După cît se pare, scriitorii găsesc lupta pentru putere în stare pură, fără alte complicaţii, mai mult la sexul feminin. Aş putea cita două femei care au luptat pentru putere fără a ţine seama de nimic. În *Britannicus* de **Racine**, Nero se

afla încă la începutul cruzimilor sale cînd mama sa **Agrippina** își dezvăluise deja firea ; ulterior, fiul se va dovedi un demn urmaș al ei. Agrippina se lupta de ani de zile pentru puterea sa exclusivă și îndepărta cu ură tot ce-i stătea în cale. Ea recunoaște cu brutalitate :

„Eu singură știu bine, am fost a lor ruină. / De pe tronul pe care, prin sînge ridicat, / Britannicus de mine a fost îndepărtat. / Pe al Iuniei frate, oprind să se cunune / Cu Octavia, Silanus din viață se răpune. / Claudiu-i alesese, a soartei sale căi, / El care avea pe August, printre strămoșii săi. / Neron posedă totul, iar mie drept răsplată / Mi-e dat ca între dînșii să țiu cumpăna dreaptă / Pentru ca vreodată, Britannicus, s-o țin / Printr-o fatală lege, între-al meu fiu și min".

Ea — care spunea despre sine că : „e de neam nobil, născută să fie suverană" — voia nu atît să-l înalțe pe fiul său pe tron, cît, prin intermediul lui, să ajungă ea însăși la putere. Cînd, apoi, lui Nero a început să-i placă puterea și uneltea s-o înlăture pe mama sa, ea s-a aliat cu fostul ei inamic Britannicus, îndreptîndu-și acum ura împotriva lui Nero. Ea amenință că va ațița armata contra lui, spunînd :

„Ca vina să-și cunoască, cum însu-mi am cercat, / Se va vedea de-o parte, un fiu de împărat / Cerîndu-le înapoi credința juruită, / Iar fiica lui Germanic din nou va fi auzită".

Ura contra fiului său mai crește și datorită faptului că acesta se îndrăgostește de Iunia, ceea ce constituie o amenințare și mai mare pentru puterea ei, pe care Octavia, actuala soție a lui Nero, nu i-o contesta. Agrippina spune despre aceasta confidentei sale Albina :

„Pînă acum Octavia trăise nevăzută / La curte n-avea vază, era necunoscută, / Onoruri, demnitate, eu singură'mpărțeam".

Albina își dă seama de pericolul care o amenință pe stăpîna sa din partea lui Nero și o imploră : „O, doamnă, pe toți zeii, vă înfrînați mînia ! Dar ca răspuns Agrippina vorbește

despre lupta pe care vrea s-o ducă, și imediat după aceea repetă acest lucru și față de Britannicus : „Neîmblînzitul Neron — zadarnic se ferește, / Acum sau mai tîrziu, va ști cine-i vorbește".

Fiului său îi amintește cu reproș tot ce a făcut pentru dînsul. El înțelege foarte bine ce înseamnă cuvintele ei, deoarece îi răspunde : „Și-aceste bănuieli și plîngeri ce ne miră / Au putut face a crede pe cei ce le-auziră, / Că altădată, și-o spun aicea între noi, / Lucrînd sub al meu nume, lucrat-ați pentru voi".

După moartea lui Britannicus ea prevede matricidul fiului său, dar nu-și dezminte nici acum firea ei. Ea îi aruncă aceste cuvinte : „Jugul recunoștinții, ai vrea să-l părăsești ; / Nu crede că murind te voi lăsa în tihnă, / Ci vreau ca moartea mea, să nu-ți lase odihnă ! / Roma, cerul, lumina, ce ți le-am dat pe rînd / În fața ta m-or pune oriunde și oricînd / Mustrările te-or paște, blesteme te-or urma".

Astfel putem urmări de-a lungul tragediei enorma sete de putere a Agrippinei și lupta pe care o duce împotriva dușmanilor săi.

Și la **Corneille** găsim o femeie, și anume **Cleopatra** — nu regina Egiptului, ci a Siriei —, care din sete de glorie luptă împotriva celor ce-i stau în cale. Rodoguna urmează (în tragedia cu același titlu) să se căsătorească cu unul din fiii Cleopatrei, și astfel s-o înlăture pe aceasta din urmă de la putere. De aceea Cleopatra vrea s-o ucidă pe Rodoguna și, la nevoie, este gata să sacrifice și pe fiii săi. Într-un monolog i se adresează în gînd Rodogunei, recunoscînd setea sa de glorie : „Vezi, pînă unde m-a dus dragostea pentru coroană". Într-un alt monolog, ea vorbește plină de ură despre fiii săi, care nu sînt dispuși să se alieze cu ea împotriva Rodogunei : „Și, opunîndu-se mîniei mele, găsesc în cei doi fii ai mei, doi copii răsculați și doi rivali uniți". Într-adevăr, ea ucide pe unul din cei doi fii ai săi și pregătește o cupă cu otravă pentru celălalt fiu și pentru Rodoguna. Otrava nu ajunge la victimele ei, ci îi aduce ei însăși moartea.

Pe lîngă ambiție, cea mai importantă trăsătură egoistă este *setea de avere*. Dacă se manifestă în mod exagerat, ea duce la *avariție și cupiditate*.

Avariția constituie miezul unei povestiri de **Maupassant**, intitulată *Dracul*. Mama, în vîrstă de 92 de ani, este pe moarte. Împins de avariție, **Honoré**, fiul ei, care ar vrea să-și adune recolta în hambar, ar dori s-o lase singură pe bătrînă, dar medicul i-o interzice (p. 456) : „Țăranul, amărît, repeta : — Da tot trebuie să aduc grîul acasă. Stă de prea mult timp pe cîmp, vremea e numai bună. Tu ce zici, maică ?" Dar medicul nu cedează (p. 457) :

„Fiul, un om înalt, slab, cu mișcări încete, chinuit de nehotărîre, de frică de doctor și de o dragoste pentru agoniseală, șovăia, socotea, îngăima : — Cît ia Rapet pentru o veghe ?"

Această **Rapet**, care se ocupa cu vegherea muribunzilor, era și mai zgîrcită decît Honoré (p. 457) : „Era zbîrcită ca un măr păstrat prea mult, rea, invidioasă, zgîrcită, de o zgîrcenie nemaipomenită".

Între cei doi avari au loc dialoguri caracteristice (p. 458) .

„Spuse hotărît : — Nu. Mai bine să-mi faci un preț pînă la sfîrșit. Care din doi o avea mai mult noroc. Doctoru zice că o să se prăpădească numaidecît. Dacă o fi așa, cîștigu dumitale și paguba mea. Da dacă ține pînă mîine sau mai mult chiar, cîștigu meu și paguba dumitale !"

Femeia se uită mai întîi la muribundă, apoi se tocmește (pp. 459—460) :

„Femeia răspunse : — Ei, păi o să mai ție două zile, poate și trei. Să-mi dai șase franci cu totul și cu totul. Honoré strigă : — șase franci ! șase franci ! Ți-ai pierdut mințile ? Nu ți-am spus că mai are cinci sau șase ceasuri cel mult ? Se tocmiră îndelung, amîndoi înverșunați. La sfîrșit, se înduplecă, pentru că îngrijitoarea voia să plece, pentru că timpul trecea și grîul nu venea singur acasă. — Bine, atunci ne-am înțeles, șase franci cu totul și cu totul, pînă cînd o s-o scoatem din casă".

La început se părea că țăranul va fi în cîștig (pp. 461—462) :

„Îngrijitoarea îl întrebă : — Ei, s-a dus maică-ta ? El răspunse, strîngînd încruntat dintr-un ochi : — Parcă i-ar fi mai bine. Mătușa Rapet, prinsă de îngrijorare, se apropie de muribundă care zăcea în aceeași stare, covîrșită și nepăsătoare, cu ochii deschiși și cu mîinile chircite pe învelitoare. Îngrijitoarea înțelese că mai putea trăi așa două, patru, opt zile poate. Inima ei de zgîrcită fu cuprinsă de spaimă, o înecă o furie îndîrjită împotriva șmecherului ăsta care o trăsese pe sfoară, împotriva femeii care nu mai moare. Totuși se apucă de lucru și așteptă, cu ochii ațintiți asupra chipului zbîrcit al mamei Bontemps. Honoré se întoarse la masă. Părea mulțumit, aproape batjocoritor. Pe urmă plecă iar. Fără îndoială că își aducea grîul acasă în cele mai bune condiții".

Zgîrcenia ei și mînia stîrnită de gîndul că ea va fi cea înșelată nu-i dau pace mătușii Rapet. Se hotărăște deci să grăbească moartea bătrînei. Se deghizează în drac și sub această înfățișare face atîta zgomot în fața muribundei încît aceasta moare într-adevăr de spaimă. Nuvela se încheie cu următoarele cuvinte (p. 463) :

„Cînd Honoré se întoarse, seara, o găsi rugîndu-se și făcu numaidecît socoteala că pierdea un franc, pentru că îngrijitoarea nu-și petrecuse aici decît trei zile și o noapte, ceea ce însemna cinci franci, nu șase cît trebuia să-i dea el".

Maupassant descrie aici doi oameni a căror principală însușire este *avariția*. Descrierea lui Maupassant, deși puțin exagerată, este excelentă sub raport psihologic.

Cu și mai multă exagerare literară și umoristică ne este înfățișat *Avarul* de **Molière.** Singura pasiune în viața lui **Harpagon** o constituie banii. Trăiește permanent în groaza că i-ar putea fi furați (p. 26) :

„Fără îndoială, nu e treabă ușoară să ții în casă o mare sumă de bani și ferice de cel care s-a străduit s-o dea cu dobîndă, nepăstrînd decît atît cît trebuie pentru cheltuieli mărunte. Nimic mai greu decît să născocești de fiecare dată altă ascunzătoare nimerită — fiindcă mie nu-mi plac casele de bani și n-am nici o încredere în ele. Le socotesc adevărate ispite pentru hoți, care pe ele se azvîrlă mai întîi".

Deosebit de îngrijorat este Harpagon de soarta comorii sale de 10 000 de taleri pe care o îngropase în grădină. Întrerupînd de cîteva ori o conversație se tot duce să vadă dacă nu e vreun hoț în grădină. Cînd fiul său descoperă comoara și ia cei 10 000 de taleri, Harpagon este complet buimăcit (pp. 101—102) :

„Mi s-au rătăcit mințile, nu mai știu unde sînt, cine sînt, nici ce fac ! Vai, bănișorii mei, bănișorii mei, prietenii mei drăgălași, cum ați pierit ? Și de cînd am rămas fără voi nu mai găsesc sprijin, nici mîngîiere, nici bucurie pe lume ! S-a sfîrșit cu mine, nu mai am nici un rost în viață ! Fără de voi nu mai pot trăi. Gata, m-am dus, mor, am murit și m-a îngropat ! Nu se gîndește nimeni să mă învieze ?"

Pentru fiica sa, Harpagon alege drept soț un om mai în vîrstă, pe care-l stimează mai mult decît pe oricine, fiindcă acesta este foarte bogat și e dispus s-o ia și fără zestre. La toate obiecțiile tînărului pe care îl iubește fiica sa, el o ține-ntr-una : „Fără zestre !" — pentru el argumentul suprem, pe lîngă care nu mai contează nimic.

Zgîrcenia capătă o nuanță activă atunci cînd se asociază cu tendința de a combate obstacolele prin *intoleranță*. Rezultanta acestei combinații este structura firii unor oameni a căror principală preocupare este cîștigul și care urmăresc acest țel fără scrupule cînd întîmpină vreo piedică.

Cămătarul **Shylock** din *Negustătorul din Veneția* de **Shakespeare** este un personaj de acest fel : *avar* și totodată *intolerant*. El insistă cu brutalitate asupra plății creanțelor sale, iar în unul din cazuri încheie cu datornicul un contract prin care acesta din urmă se declară de acord să i se taie o bucată de carne din corpul său dacă nu va plăti la timp (p. 154) :

„Dar ia să-mi spuneți : / La zi, de nu-mi plătește, ce cîștig / Cerîndu-i împlinirea datoriei ? / Un funt de carne omenească, luat / Din om, nici preț nu are, nici folos, / Cum are cea de oaie, bou sau capră. / Să știți : ca să mi-l fac amic, lucrez / Așa. Primește ? — Bine ! De nu : adio ! / Și nu mă oropsiți, că vă iubesc !"

În comportarea lui Shylock joacă un rol de seamă și ura pe care o nutrește față de creștini, lucru de înțeles din partea unui om care aparține unui popor atît de persecutat; dar ceea ce îl caracterizează în primul rînd este totuși dorința lui brutală de bani. Nu există nimic pe lume care să-i fie mai scump. Cînd află că unica sa fiică l-a părăsit fugind cu omul iubit, luînd cu ea bani și bijuterii, el exclamă (p. 180):

„Copila mea! O, banii mei!... O fata mea!... / Fugită c-un creștin!... O, banii mei, creștini!... / Dreptate! Legea!... Fata și banii mei!... / Un sac legat, doi saci legați cu galbeni!... / De cei mari, galbeni, furați de fata mea!.../ Și giuvaeruri!... Pietre scumpe, două, / De mare preț, bogate, amîndouă — / Furate de fata mea!... Dreptate! / Găsiți-o! La ea-s banii și pietrele!..."

Pentru a continua apoi chiar cu următoarele blesteme (p. 190):

„Aș vrea s-o văd pe fiica mea moartă, la picioarele mele, și cu giuvaerele în urechi!... Aș vrea s-o văd zăcînd în raclă la picioarele mele și cu galbenii în raclă!..."

Și în felul cum ni-l zugrăvește Shakespeare se poate observa exagerarea poetică, dar ne putem face totuși o imagine impresionantă despre oamenii de acest fel, oameni care există în viața reală, nu trăiesc decît pentru cîștig și sînt lipsiți de orice scrupule în acțiunile lor.

Flaubert ne zugrăvește fără exagerări poetice un personaj asemănător, dar aici trăsăturile caracteristice nu sînt atît de clar vizibile. Negustorul **L'Heureux** procedează sistematic pentru a ajunge în cele din urmă s-o aibă în mînă pe doamna Bovary din punct de vedere bănesc. El reușește pe deplin. După ce a stors dintr-însa tot ce s-a putut, o respinge cu brutalitate și prin aceasta o împinge la sinucidere.

În *Bani și spirit* de **Gotthelf,** țăranul este atît de avid de bani, încît vrea să-și vîndă fiica celui care oferă mai mult. Totodată este extrem de autoritar, nu admite nici o contrazicere, iar pe soția sa a tratat-o toată viața ca pe o sclavă.

Pe cît de avară pe atît de autoritară, soţia lui *Schnock*, din nuvela cu acelaşi nume de **Hebbel**, găseşte un domeniu deosebit în care să-şi manifeste spiritul de economie. Soţul ei povesteşte:

„Da, pînă în cele din urmă a ajuns să aplice consideraţiile sale economice la propriul meu corp, interzicîndu-mi eforturile inutile, precum spunea ea, lăsîndu-mă doar foarte rar să îndeplinesc obligaţiile mele matrimoniale; probabil pentru că ea a reuşit să calculeze exact preţul unor îmbrăţişări şi, pentru că, după calculele ei, puteam să-mi întrebuinţez puterile mai folositor în meserie decît în dragoste".

Cu exemplele de mai sus am ilustrat prin personaje luate din literatura beletristică un mare număr de însuşiri din sfera *aspiraţii-înclinaţii*. Unele trăsături nu au fost prezentate aici, deoarece se manifestă atît de puţin încît de multe ori trec neobservate chiar de scriitori. Cred însă că s-a putut vedea clar în ce măsură este determinată firea oamenilor de însuşirile aparţinînd acestei sfere care, după cum am mai spus, constituie *baza caracterului în sens mai restrîns*. Este vorba de felul în care reacţionează omul la stimulii exteriori, de obiectivele aspiraţiilor sale, de direcţiile înclinaţiilor sale.

Trăsături individuale din sfera afectiv-volitivă

Firea omului nu este determinată numai de direcţia reacţiilor, ci şi de forma lor lăuntrică, de prelucrarea interioară a stimulilor exteriori. Această prelucrare depinde de latura volitivă a firii omului, de care ţine şi o componentă afectivă, deoarece manifestările voinţei se dezvoltă din sentimente şi au, la rîndul lor, repercusiuni asupra acestora. Aceasta e felul în care înţeleg eu sfera *afectiv-volitivă*. Sentimentele au aici un alt caracter decît în sfera aspiraţii-înclinaţii; ele nu apar instinctiv, ci depind de procese de gîndire.

Din însuşirile sferei afectiv-volitive face parte şi atitudinea cu care omul înzestrat cu raţiune şi voinţă abordează

acele fenomene lăuntrice care nu-şi pot găsi o rezolvare totală : poate el înlătura repede din minte chestiunile nesoluţionate sau, dimpotrivă, continuă să fie preocupat de aceste probleme şi să cugete la ele ? Oamenii de primul fel vădesc *înclinaţia de a-şi lua gîndurile drept realitate.* Anumite personaje literare ne vor demonstra clar la ce ne referim.

În *Afinităţi elective* de **Goethe, Eduard** este acela care prin felul său de a fi împiedică rezolvarea conflictului într-un mod acceptabil pentru toată lumea. El aparţine genului de oameni care nu chibzuiesc decît prea puţin şi care în ceea ce gîndesc şi fac se lasă călăuziţi nu de raţiune, ci de sentimente. În locul gîndirii volitive, care caută temeiuri obiective, aici predomină „gîndirea detaşată", în care devin determinante sentimentele care produc desfătare.

Cînd în clipa prezentă Eduard poate fi fericit, el nu se gîndeşte că în curînd totul se va schimba. Cînd e nenorocit, el nu caută o soluţie raţională, ci se leagănă în speranţe, iar acestea se transformă cu uşurinţă în aşteptări pe care el le consideră sigure. Acest fel de a reacţiona în funcţie de sentimente este propriu mai degrabă copiilor, nu adulţilor. Astfel citim despre Eduard : „Eduard a păstrat în firea lui ceva copilăros chiar după ce a ajuns la maturitate, iar tinereţea Ottiliei era atrasă în mod deosebit de acest lucru".

După ce Ottilia a tolerat pentru prima oară o apropiere, Eduard e cuprins de fericire — pentru el nu există viitorul care ar trebui să i se înfăţişeze ca nesigur, poate chiar ca ameninţător :

„Luna la pătrar s-a arătat deasupra pădurii, noaptea călduroasă îl atrage pe Eduard sub cerul liber. Hoinăreşte, este cel mai neliniştit şi cel mai fericit dintre muritori. Colindă prin grădini care îi sînt prea strîmte, aleargă pe cîmp, care i se pare prea întins. Apoi iar îl trage inima spre castel. Se trezeşte sub ferestrele Ottiliei. Aici se aşează pe o treaptă a terasei. «Ne despart acum ziduri şi zăvoare — îşi spune el —, dar inimile noastre nu sînt despărţite. De-ar fi înaintea mea, ne-am cădea în braţe — şi de ce altceva mai e nevoie decît de această certitudine»".

În fericirea sa, Eduard ar dori să o copleşească de bucurie şi pe iubita sa. El nu se lasă convins să renunţe la planul lui de a-i oferi de ziua ei un foc de artificii, deşi cu ocazia pregătirilor s-a întîmplat o nenorocire datorită căreia mulţi oameni au căzut în apă şi un copil era cît p-aici să-şi piardă viaţa.

„Charlotte încă nu-şi schimbase părerea şi o chemă pe Ottilia cu un gest. Aceasta se pregăti de plecare, dar Eduard îi luă mîna şi exclamă : «Să nu încheiem această zi la spital ! Ottilia e prea bună ca să fie soră de caritate. Cei ce şi-au pierdut cunoştinţa se vor trezi şi fără noi, iar ceilalţi se vor zvînta»".

Cînd, mai tîrziu, în urma unei convorbiri cu Charlotte, Eduard trebuie să-şi dea seama că deocamdată Ottilia nu-i este accesibilă, el se călăuzeşte iar după sentimente, de astă dată după sentimentul unei adînci dezamăgiri. Pleacă la război. La început a dorit să moară. Mai tîrziu însă trăieşte din nou cu speranţa şi apoi cu certitudinea că o va putea totuşi cuceri pe Ottilia. După ce se întoarce îi povesteşte căpitanului său despre această perioadă :

„Ottilia va fi răsplata pentru care lupt ; ea este aceea pe care sper s-o cuceresc îndărătul dispozitivului inamic, în fiecare fortificaţie, în fiecare fortăreaţă asediată. Vreau să fac minuni, doresc să scap cu viaţă pentru a o cîştiga pe Ottilia, nu pentru a o pierde ! Aceste sentimente m-au călăuzit, ele m-au susţinut în toate primejdiile ; acum însă mă simt ca un om care şi-a atins ţelul, care a învins toate piedicile, un om căruia nimic nu-i mai stă în cale. Ottilia e a mea şi dacă mai stă ceva între acest gînd şi realizarea lui nu mai pot să-l consider ca ceva important".

Din punct de vedere obiectiv, piedicile nu erau însă nicidecum înlăturate. Cînd Ottilia — poate pentru motivul că era acum mai în vîrstă, dar mai ales datorită nenorocirii care i se întîmplase între timp copilului Charlottei — adoptă o atitudine mai matură şi încearcă, cel puţin în comportarea ei exte-

rioară, să-şi stăpînească dragostea. Eduard e dominat mai departe de starea lui de spirit de aşteptare plină de speranţe :

„Atribuindu-i Ottiliei propriile sale dorinţe, Eduard era convins că vine în întîmpinarea dorinţelor ei categorice şi dacă spera să obţină atît de repede consimţămîntul ei, era pentru că Eduard nu mai era capabil să vrea altceva".

Şi aşa, după cum se poate constata de-a lungul întregului roman, Eduard trăieşte întotdeauna dominat de sentimente. Cîteodată, constrîns de alţi oameni sau de destin, îşi dă, desigur, seama de situaţia sa fără ieşire, dar numai pentru scurt timp, după care, confundînd din nou propriile visuri cu realitatea, le şi vede împlinite. Oamenii cu acest fel de a gîndi, care îşi iau dorinţele drept realitate, sînt *nechibzuiţi* în hotărîrile lor. Deoarece ei acţionează după cum le dictează sentimentele, hotărîrile pe care le iau îi duc adesea la nenorocire. Această nechibzuinţă se observă la Eduard într-un grad foarte înalt.

Şi la un alt personaj al lui **Goethe**, şi anume la **Egmont**, putem observa acelaşi fel de a fi. La început s-ar putea crede că este o personalitate extravertită, deoarece trăieşte mai mult în prezent. Se poate însă constata în diferite părţi ale dramei că Egmont gîndeşte mult şi într-un mod care-i este propriu. În lunga sa convorbire cu Alba, el se dovedeşte superior adversarului său nu numai prin curaj, ci şi prin gîndirea sa pătrunzătoare, datorită căreia are o mai clară perspectivă a viitorului. El nu este nici aşa de influenţabil ca extravertiţii. Prietenul său Wilhelm de Orania îl sfătuieşte cu insistenţă să nu accepte invitaţia lui Alba, căci aceasta îl va duce la pieire, dar el nu-şi schimbă hotărîrea.

La fel de *nechibzuit* ca şi Eduard, Egmont înlătură din minte gîndurile care ar trebui să-l apese. Eduard nu vrea să creadă că nu o va cîştiga niciodată pe Ottilia. Cît despre Egmont, el nu vrea să admită posibilitatea că viaţa sa liberă şi fericită ar fi ameninţată. Pornind de la această atitudine, amîndoi procedează în mod nechibzuit. La Egmont acest lucru trage mai greu în cumpănă decît la Eduard, la care se simte

influența unei soții înțelegătoare și a unui prieten rezonabil. În întreaga dramă se poate constata că acțiunile lui Egmont sînt pripite. Deoarece pericolul care îl amenință din partea lui Alba este direct vizibil, Egmont se lasă călăuzit de sentimente și, în ciuda avertismentului dat de Wilhelm de Orania, cade în cursă. Rămîne nechibzuit chiar și în prezența lui Alba. În timp ce porțile se și închiseseră în spatele său fără ca el să știe, Egmont are cu dușmanul său o convorbire extrem de imprudentă și îi furnizează astfel acestuia capetele de acuzare necesare. Alba poate spune în încheiere (p. 86) : „Îți desfaci în chip imprudent cutele inimii și te acuzi pe tine însuți mult mai tare decît ar putea să te acuze un dușman".

Îngrijorarea aproape paternă a prietenului său Oliva nu găsește la Egmont nici o înțelegere (p. 43) :

> „De treabă bătrîn ! Oare tot așa de chibzuit ai fost și tu în tinerețe ? Nu te-ai urcat niciodată pe un parapet ? În bătălii ai rămas oare în urmă, așa cum ne sfătuiește înțelepciunea ? Cită grijă are de mine ! Vrea să mă vadă viu și fericit și nu știe că un om care trăiește ca să-și scape viața este mort de mult..."

Cu aceste vorbe Egmont opune nechibzuința sa atitudinii calculate care, din punct de vedere psihologic, este contrariul nechibzuinței. Asupra acestei chestiuni vom mai reveni. Asemănător se exprimă și într-o convorbire cu fiul lui Alba, care i-a adus sentința de condamnare la moarte (p. 109) : „Dar omul nu trebuie să-și căznească mintea degeaba acolo unde nu poate face nimic". Ce-i drept, înclinația spre meditație prelungită este o trăsătură anancastă, dar în situația în care se află Egmont este firesc ca orice om să mediteze, să se frămînte cum de a putut fi atît de necugetat încît să se lase prins de dușmanul său de moarte.

Prin felul său nechibzuit, Egmont se dovedește a fi un om deosebit, dar nu o personalitate accentuată. Ceea ce îl deosebește de oamenii care îl înconjoară este destinul său tragic. În alte împrejurări el nu ar fi fost remarcat și ar fi putut, probabil, să trăiască fericit. Cînd vorbește despre prie-

tenul său Oliva, mai spune de asemenea (p. 44): „Trăiesc numai ca să mă gîndesc la viaţă? Trebuie oare să nu mă bucur de clipa de faţă numai pentru ca să fiu sigur de clipa care vine?“

Goethe subliniază nechibzuinţa lui Egmont prin contrastul cu **Wilhelm de Orania,** care e un om precaut, *prevăzător,* calculat. Caracterul acestui prieten, atît de diferit de cel al lui Egmont, reiese din cîteva detalii. Regenta se exprimă astfel (p. 22):

„Orania nu plănuieşte nimic bun, gîndurile lui merg departe, e un om ascuns, care pare că se învoieşte cu orice şi că nu se împotriveşte niciodată, dar, cu cel mai adînc respect şi cu cea mai mare prudenţă, face ce-i place“.

Orania spune despre sine (pp. 48—49):

„Egmont, eu de multă vreme cuget la situaţia noastră şi stau mereu aplecat asupra unei table de şah şi nici o mişcare a adversarului n-o socotesc fără însemnătate. Şi aşa cum unii oameni care au vreme cercetează cu cea mai mare băgare de seamă tainele naturii, eu socotesc că datoria, profesia unui domnitor este să cunoască gîndurile şi părerile tuturor partidelor“.

Din dialogul care conţine avertismentul adresat lui Egmont se poate vedea cît de exact a calculat totul Wilhelm de Orania. Întrucît temerile sale se adeveresc, nu trebuie să ne gîndim la posibilitatea ca, datorită unei atitudini introvertite, el să se încurce în propriile sale idei, îndepărtîndu-se astfel de realitate, cum pe nedrept crede Egmont. Aşadar, ceea ce îl caracterizează pe Wilhelm de Orania nu este decît o înclinaţie spre prudenţă.

Mai tîrziu, cînd vom analiza cele două personaje caracteristice ale lui **Cervantes, Don Quijote** şi **Sancho Panza,** cu firile lor introvertită şi, respectiv, extravertită, ne vom da mai bine seama că Wilhelm de Orania şi Egmont nu seamănă cu aceştia şi că nu-i putem caracteriza drept introvertit şi, respectiv, extravertit.

Însușirile sus-menționate, adică nechibzuința și prudența, se află într-o strînsă legătură cu *sentimentele mediate* (B.P., p. 184). Acestea din urmă contribuie și ele la formarea firii omului.

Un om cu o asemenea fire, ce e drept însă cu semne patologice clare, este tînărul **Hanno** din „*Casa Buddenbroock*" de **Thomas Mann.** Ca mic copil are coșmaruri din care se trezește speriat. Foarte de timpuriu preferă să improvizeze pentru el însuși la pian, în loc să participe la jocurile copiilor de vîrsta sa. La școală îi displace tot ce este brutal, iar sportul i se pare grosolan. Ori de cîte ori poate, îi evită pe camarazii de școală mai puternici care adesea îl maltratează. Cu oarecare stîngăcie, tatăl său încearcă să-l obișnuiască cu asprimea vieții. Cu ocazia unei serbări de familie, Hanno urmă să recite o poezie dar abia a spus titlul, că tatăl său îl și întrerupe :

„— A, nu, drăguțule, nu așa ! strigă senatorul. Nu se stă lipit de pian, cu mîinile încrucișate pe burtă... Atitudine nestingherită ! Vorbă nestingherită ! Treci colea, la ușă, între draperii ! Și acum, capul sus... iar brațele lasă-le să atîrne libere !..."

Urmează alte întreruperi și admonestări, căci copilul trebuia să capete „fermitate și bărbăție". Hanno devenea tot mai anxios, ca pînă la urmă să nu mai poată scoate nici un cuvînt. Bucurie curată resimțea numai în timpul vacanței la mare, deoarece aici, departe de brutalitățile vieții, se putea abandona impresiilor produse de natură. Aici se spune :

„Dar dintre toate, lucrul cel mai cuminte i se părea să se întoarcă mereu la mare, să stea pînă-n amurg, cu fața spre orizontul larg, la capătul digului, făcînd semne cu batista vapoarelor mari ce-i treceau pe dinainte, ascultînd clipocitul ușor al valurilor mărunte ce se sfărîmau la poalele stîncilor. De jur împrejur, toată întinderea era plină de acest vuiet blînd și măreț care-i vorbea cu bunătate micului Johann și il îndemna să închidă ochii în această pace nemărginită".

Pe lîngă sensibilitate, o altă caracteristică a lui Hanno era probabil introversiunea. Această combinație o vom con-

stata mai clar la o personalitate descrisă de **Maupassant** *(Inima noastră)* în dezvoltarea ei erotică.

Atunci cînd sentimentul se dezvoltă puternic în profunzime, ia naştere *emotivitatea.* Dat fiind că ea devine uşor o trăsătură accentuantă, vom reveni mai tîrziu asupra ei. La Hanno nu găsim nici un indiciu de emotivitate. Sensibilitatea a făcut, ce-i drept, din el o personalitate, dar mai puţin în sensul accentuării cît prin trăsătura sa patologică ; aceasta are ca bază debilitatea fizică şi sănătatea lui şubredă.

În operele lui Lope de Vega, Shakespeare şi ale altor scriitori din acea epocă, servitorii joacă un rol important. La aceştia, în contrast cu stăpînii lor, se poate adesea observa un mod de a reacţiona mai simplu, mai direct, uneori mai brutal, ceea ce în parte are drept scop să ne arate originea lor socială, dar în parte vădeşte o trăsătură de caracter deosebită. Deşi aceşti oameni au şi ei sentimente autentice, afectivitatea lor se caracterizează prin robusteţe. Un exemplu de acest fel îl constituie **Hernando** din *Îndrăgostita isteaţă* de **Lope de Vega**. În timp ce stăpînul său Lucindo este aproape tot timpul prada unor sentimente violente, ba de dragoste, ba de gelozie (care îi aţîţă şi mai mult dragostea), Hernando este cel care rămîne tot timpul lucid. El arată prin expresii brutale că exaltarea stăpînului său nu-l impresionează. Chiar la începutul piesei, Lucindo este părăsit de curtezana Gerarda, ceea ce îi stîrneşte o gelozie feroce, făcîndu-l să spună că e „mistuit de flăcările iadului". La care Hernando remarcă : „Atunci avem nevoie de apă. Altceva pentru a fi iubit nu se mai găseşte oare decît femeile uşuratice ?"

Curînd după aceea, Lucindo spune cu emfază :

> „Gelozia îşi are perfidiile ei întocmai ca o mlaştină întunecoasă, alunecoasă ; chiar cei mai puternici trebuie să se ferească să nu se scufunde în ea. E îngrozitor să iubeşti o femeie care în momentul cînd te trimite la plimbare se duce imediat cu altul numai ca să te amărască. Ah, de-aş putea şi eu să iau dragostea în rîs şi să-mi înfrînez voinţa ! Purtarea asta nerușinată a fost acum de ajuns ca să mă scoată din minţi".

La această efuziune de gelozie și iubire, Hernando răspunde :

„De geloși ce sînteți, ele vă duc de nas și profită de prostia voastră... nu — voiam să spun, de tinerețea voastră. Cu timpul, însă, ai să-ți dai, sper, și tu seama pe ce lume trăiești, în loc să gonești după cai verzi pe pereți".

La alte jeluiri ale stăpînului său, Hernando face următoarele remarci : „Mare bucluc !" sau „Nimic mai rău să nu ți se întîmple !" Față de iubita lui Lucindo, care îl face pe acesta din ce în ce mai gelos, Hernando își păstrează judecata rece. Ar vrea s-o facă de rîs și-i vine în gînd să recurgă la ajutorul unui poet.

Foarte amuzante sînt cuvintele de dragoste pe care Lucindo le pronunță imediat după invectivele lui Hernando : „Oh, Gerarda, dragostea mea !" sau „Uite, iubitul tău te așteaptă" sau „Iubirea mea, îndură-te de mine !"

Mai tîrziu, grosolănia lui Hernando se accentuează. La exclamația dureroasă a lui Lucindo : „Mor de durere !", el răspunde : „Spune-mi ce se întîmplă ? Ai durerile facerii ?" El încearcă să pună capăt unei pătimașe scene de dragoste a stăpînului său cu cuvintele laconice : „Sfîrșește odată !" Într-o scenă în care, la cererea stăpînului, Hernando trebuie să facă pe îndrăgostitul, după cîteva cuvinte tandre de dragoste el declară că-i este foame :

„Bine, să lăsăm astea acum, n-ai ceva de mîncare ? Mie după un amuzament nelalocul lui sau după un jurămînt mi se face foame ca unei femei însărcinate".

Adesea, în literatură, personalitățile cu sentimente robuste năzuiesc în mod accentuat spre *bine*, arătînd astfel că nu sînt lipsite de o profunzime a sentimentelor. **Dorina**, subreta din *Tartuffe* de **Molière**, constituie în această privință un exemplu excelent. Deosebit de frumoasă este scena în care ea îl împacă pe Valer cu Mariana, scenă care atinge punctul culminant în următoarele cuvinte (pp. 308—309) :

„*Dorina* (lasă pe Mariana și aleargă spre Valer) : Ei, iar începi ? Al naibii cine-o pleca. Am spus ! / Veniți încoa. Jos țîfna ! Și haide, ochii-n sus. (Trage de unul și altul să-i apropie).

Valer (către Dorina) : Dar ce gust și pe tine ?

Mariana (către Dorina) : Ce toană-ți mai abate ?

Dorina : Ia ... să vă-mpac, stăi soro ... să vă descurc, stăi frate (către Valer) : Păi, bine, zău, nebun ești s-o iei pe așa glas ?

Valer : Dar n-auzișI ce vorbe ea mi-a zvîrlit în nas ?

Dorina (către Mariana) : Păi, fată, cap ai teafăr, să-ți ieși așa din fire ?

Mariana : Dar nu văzuși, la dînsul, ce oarbă îndîrjire ?

Dorina : Ba, doi orbeți la fel, zău. (Lui Valer) Ea n-are-n gînd alt dor / Decît să-ți fie soață ; de mint, aci să mor. (Către Mariana) : El ți se-nchină-n suflet, s-ar da în vînt să fie / Bărbatul dumitale, — pun viața chezășie.

Mariana : Atunci de ce să-mi dea el povața ce mi-a dat ?

Dorina : Ia, doi nebuni. Scurt : adu mînuța, dă-mi o mînă / Dă-ncoa".

Naturilor robuste le place să intervină acolo unde adevărul trebuie spus intr-un mod grosolan. Dorina face acest lucru față de Tartuffe. Din cuvintele ce urmează (p. 314) reiese foarte bine contrastul dintre evlaviosul ipocrit și Dorina, femeie lipsită de orice rafinament, dar sinceră și directă :

„*Tartuffe* (scoțînd din buzunar o batistă) : Ah, Doamne ! întîi, ține / Mă rog, batista asta.

Dorina : Batista ? Nu ghicesc...

Tartuffe : S-acoperi sînul cela, că nu pot să-l privesc. / Asemenea priveliști dau gînduri vinovate, / Și seamănă în inimi pornirea spre păcate.

Dorina : Atunci cam slab de înger sînteți la încercări, / Și prea de tot o carne vă tulbură la nări ! / Nu știu, așa deodată, de ce v-a-ncins căldura : / Dar mie așa de lesne, nu-mi lasă apă gura ; / Din creștet la picioare, gol nap, de-ați sta aici, / Zău, pielea dumitale dacă mi-ar da furnici".

O fire asemănătoare cu cea a Dorinei are, în piesa lui **Molière** *Femeile savante,* bucătăreasa **Martina.** În ciuda priceperii sale la bucătărie, ea a fost alungată din casă de stă-

pîna sa, femeie cu pretenții filozofice, pentru că nu voia și nu putea să-și însușească un mod distins de a vorbi. Crizal, stăpînul, aflat sub papucul soției sale, consimte, împotriva convingerii sale, dar ulterior prinde curaj și o aduce pe Martina înapoi. În discuția cu soția sa, el este susținut de Martina.

„*Martina :* Muierea nu-i cu cale să poruncească. / Sfatul din moși-strămoși ne-nvață să ne-ascultăm bărbatul.
Crizal : Că bine zici.
Martina : Și-afară chiar de m-ați da de tot, / Cocoșu, nu găina-i cu cîntecul, socot.
Crizal : Desigur.
Martina : Că bărbatul e, zău, bătut de soartă / Cînd vezi cum muierea nădragii lui îi poartă.
Crizal : E drept.
Martina : De-aș fi nevastă, i-aș zice lui așa : Că-i el stăpînu-n casă și facă cum o vrea. / Să fie moale, cîrpă, eu l-aș lua la goană / Și de i-aș face-n ciudă, așa ca dintr-o toană, / Și i-aș vorbi mai tare, n-aș zice-apoi nici pîs / De mi-o trage o păruială, să nu-l mai fac de rîs".

Și *Martina* luptă în numele binelui, ea este de partea celor ce vor s-o ferească pe Henrieta, fiica lui Crizal, de a fi căsătorită de către mama sa atît de autoritară cu un pretins filozof, pe care nu-l interesează însă decît zestrea ei.

Pe de altă parte, robustețea sentimentelor poate fi însoțită de un comportament care nu are în el nimic frumos. Ca exemplu îl putem cita pe **Doll** din *Henric al IV-lea* de **Shakespeare.** Iată cum ocărăște el (pp. 374—375) :

„*Doll :* Păzea spintecător de pungi ! Șterge-o, pungaș de buzunare ! Pe vinul ăsta, o să-ți bag cuțitul în fălcile tale mucegăite dacă te obrăznicești cu mine. Piei, am zis, lingeblide ! Panglicarule ! De cînd ți-ai luat nasul la purtare cu mine, domnișorule ? De cînd ai două galoane pe umăr ? Grozav, n-am ce zice !"

Și imediat după aceea :

„*Doll :* Căpitan ? Pușlamaua dracului, nu ți-e rușine să ți se spună căpitan ? Dacă căpitanii ar gîndi la fel ca mine, te-ar jupui că te folosești de numele lor înainte de a-l fi

cîştigat. Tu căpitan ? Hahaleră ! Şi pentru ce mă rog ? Pentru că ai rupt gulerul unei biete tîrfe într-un bordel ? Asta căpitan ? În streang cu el ! Un pomanagiu care-şi ţine zilele cu prune fierte şi mucegăite şi cu pesmeţi !" ...

Sensibilitatea reprezintă o iritabilitate a vieţii afective. Cînd se vorbeşte însă despre iritabilitate ca atare ne gîndim mai curînd la o fire iute la mînie, adică la o însuşire care ţine de domeniul voinţei. Avem în faţa noastră un *temperament coleric.*

Un om de acest fel apare în *Henric al IV-lea* de Shakespeare. Este vorba de **Percy,** supranumit „Hotspur" („Pinten fierbinte"). Iritabilitatea sa îl atrage în lupte cu duşmanii, dar şi în certuri care se reduc la vorbe. Atunci cînd regele îi cere să predea prizonierii, Percy refuză şi, în cele din urmă, exclamă (p. 189) :

„Dac-ar zbiera cerîndu-mi-i chiar dracu', / Şi tot nu i-aş da ! Aş vrea s-alerg. / La el şi să i-o spun. Să-mi vărs necazul, Măcar de-ar fi şi capul să mi-l pierd".

În momentele de iritare Percy nu e în stare să asculte ceea ce i se spune. Prietenii săi vor odată să-i comunice ceva important, dar nu sînt lăsaţi să scoată un cuvînt ; abia dacă la sfîrşit reuşesc să-i spună (p. 194) :

„*Worcester :* Cu bine, frăţioare. Vom vorbi / Cînd vei putea s-asculţi mai potolit.
Northumberland : Eşti ca un capiu înţepat de viespi, / Ca pe muieri te-apucă pandalia, / Nu poţi s-asculţi ce-nşiri tu însuţi".

În ciuda acestor reproşuri, Percy nu se poate linişti şi exclamă (p. 194) :

„Vedeţi, mă simt de parcă-s biciuit, / Împuns şi furnicat cînd pomeniţi / De-acel sforar mişel, de Bolingbroke".

Percy este cuprins de dorul luptei şi nu de sentimente exaltate. Cu toate că nu trăieşte în discordie cu soţia sa, el nu se poartă înţelegător cu ea cînd ea vrea să-l reţină de

la luptă : o repede în mod grosolan și vorbele lui arată că acum nu se gîndește decît la bătălie (p. 213) :

„Ajunge, / Ajunge, șugubeață. Nu-mi ești dragă, / Nici nu mă sinchisesc de tine, Kate, / Nu-i timp de giugiuleli și de săruturi. / Acuma-i vremea țestelor crăpate / Și-a nasurilor rupte. Dați-mi calul ! / Kate, ce tot spui și ce vrei de la mine ?"

În acest fel impetuos pleacă Percy — și moare.

Și la acest personaj trebuie ținut seama de exagerarea poetică, altfel am putea să credem că iritabilitatea sa este potențată de alte trăsături de caracter, cum ar fi o fire nestăpînită sau hiperperseverentă. Dar în descrierea lui Shakespeare nu găsim nici un punct de sprijin pentru vreuna din aceste trăsături. Percy nu are nimic din felul greoi și nestatornic al personalităților nestăpînite, respectiv epileptoide ; nu găsim la el nici un indiciu care să sugereze suspiciunea sau cumularea afectelor în sensul unei formări prevalente de idei. De aceea, Percy este pur și simplu un om coleric, descris cu exagerări poetice.

Faptul că iritabilitatea, cînd nu e susținută de alte motivări, produce reacții de moment care dispar tot atît de repede precum au venit ne e prezentat de **Goldoni** în comedia sa *Posacul bun de inimă*. Domnul **Geronte** este o fire nesuferită în sensul că se înfurie imediat, ori de cîte ori i se întîmplă ceva neplăcut, și atunci bruschează pe toți din jurul său, dar nu trece mult și se îmbunează. Adesea, mila lui pentru cel pe care îl băga în sperieți cu izbucnirile lui vine în conflict cu mînia lui, așa încît două afecte luptă unul împotriva celuilalt. Pe servitorul său Picard îl înjură adesea la mînie, dar în același timp poartă de grijă ca acesta împreună cu soția sa și cu cei patru copii să aibă un trai îndestulat. Cînd, la un moment dat, speriat de explozia de furie a uriciosului, Picard face un pas înapoi și cade, el se ocupă imediat de slujitorul său, îl ajută să se ridice, îi împrumută bastonul său și îi dă bani pentru pansarea piciorului, ceea ce, în mod obiectiv, nici nu este necesar.

Geronte are deci o „inimă bună", dar în piesă iritabilitatea lui este mult mai impresionant înfățișată ; această iritabilitate este de altfel sursa comicului. Pe servitor îl bruschează imediat după accident, cînd acesta vrea, în modestia sa, să refuze ajutorul :

„Cum ! tu refuzi banii mei ? ... îi refuzi din trufie, din dispreț și din ură ? Crezi că am făcut-o de bună voie ? Ia acești bani, ia-i ! Aide, nu mă supăra".

În majoritatea cazurilor, oamenii din jurul său nici nu-și pot exprima dorințele, deoarece el îi întrerupe chiar de la primele cuvinte, cînd acestea îi displac. El vrea să-și mărite nepoata de 16 ani cu un prieten al său de 45 de ani, și nu lasă pe nici unul din ei să-și exprime obiecțiile :

„*Dorval :* Cel puțin lasă-mă să vorbesc ! — *Geronte* (iritat) : Liniște ! — *Angelica :* Dragă unchiule ... — *Geronte* (viu) : Pot ! (Schimbă tonul, și zice liniștit) Am fost la notarul meu : am dispus totul ; el a făcut copia în fața mea, o va aduce aci cît de curînd, și noi vom subscrie. — *Dorval :* Dar, dacă ai voi să mă asculți ... — *Geronte :* Pot !"

Geronte este foarte intolerant, dar nu pare să posede această stare de spirit combativă, pe care am văzut-o, decît numai în momentele de iritație, adică față de oamenii care îl irită. Cînd este liniștit, acceptă să fie contrazis și îi permite chiar menajerei sale să-i facă mustrări pentru felul cum se comportă cu nepoata sa.

„*Marta :* Așa e, domnule ; eu vă cunosc, știu că sînteți bun, omenos, îndurător, dar vă conjur, nu înspăimîntați pe această sărmană copilă, vorbiți-i cu blîndețe. — *Geronte :* Da, îi voi vorbi cu blîndețe".

Dacă acest lucru nu-i reușește totuși decît pe jumătate, motivul nu-l constituie faptul că nepoata sa i s-ar împotrivi — nici nu se ajunge atît de departe —, ci însăși atitudinea ei timorată și șovăitoare îl irită.

Colericului Geronte, Goldoni îi opune pe calmul Dorval, ce e drept, fără a-l descrie cu prea multă precizie. Menajera spune despre el : „Sînteţi cel mai flegmatic om din lume".

În timp ce în cazul unui temperament *coleric* pornirile volitive cresc rapid, la cel *flegmatic* ele se pun greu în mişcare.

Thomas Mann ne descrie un asemenea om în *Muntele vrăjit*. **Hans Castorp,** personajul principal al romanului, ne apare la început mai curînd ca lipsit de voinţă. Pe cînd mai era la şcoală nu se prea obosea şi, cu toate că era înzestrat de la natură, a rămas o dată repetent. Îşi aduce mai tîrziu aminte (vol. I, p. 128) :

„... de acea nepăsare puţin cam umilitoare, însă caraghioasă şi plăcută, de care aproape că se bucurase cînd în ultimul trimestru părăsise cursa, putînd să rîdă «de toată tărăşenia»".

Constatăm însă curînd că nu e lipsit de rezistenţă, cum ar fi caracteristic pentru o persoană fără voinţă, ci că, în general, este un om care trece greu la activitate (vol. I, p. 164) :

„Căci avea o fire răbdătoare, putea să stea multă vreme fără nici o ocupaţie şi-i plăcea, după cum s-a mai spus, odihna, pe care activitatea zgomotoasă nu reuşea să-l facă s-o uite, odihna pe care nici nu se grăbea s-o consume şi nici n-o irosea".

Recunoaştem temperamentul flegmatic şi în cuvintele în care Hans Castorp se compară cu vărul său (vol. I, p. 281) : „A fost mereu preocupat de trupul său, mai mult decît mine sau cel puţin în alt fel ; deoarece eu am fost mereu un civil preocupat mai mult să fac băi calde, să mănînc bine şi să beau bine, în vreme ce el îşi dezvolta şi îşi desăvîrşea forţa fizică". Curînd se va vorbi şi în mod direct de firea lui flegmatică. Un alt bolnav, italianul cel vioi, spune odată despre Castorp (vol. II, p. 27) : „Admirabil ! Deci, din acest punct de vedere, totul este în ordine. Nepăsare pe toată linia. În ţara dumneavoastră oamenii sînt, în general, flegmatici, nu-i aşa ?"

Cînd Hans Castorp află că nu se va putea întoarce acasă, așa cum crezuse inițial, după o vizită de trei săptămîni, ci că este grav bolnav, el primește această veste cu mult calm și are cu vărul său următoarea convorbire (vol. II, pp. 7—8) :

„Aș, zice Hans Castorp, nu mă așteaptă cîtuși de puțin, și nu atît de precis, adică într-o zi fixă. Au altceva de făcut decît să mă aștepte pe mine și să numere zilele pînă la întoarcerea mea. Cînd sosesc, sînt binevenit, și unchiul Tienappel spune : «Te-ai întors !», iar unchiul James mă întreabă : «Ei, a fost frumos ?» Dacă văd că n-am sosit, trebuie să treacă multă vreme înainte ca faptul acesta să-i surprindă, poți să fii sigur. Bineînțeles că, la urma urmelor, vor trebui să fie înștiințați ... — Îți dai seama, zise Joachim oftînd, cît de neplăcută este situația asta pentru mine ! Acum ce-o să se mai întîmple ? Firește că mă simt oarecum răspunzător. Vii aici să-mi faci o vizită, te introduc în sanatoriu, și iată-te deodată țintuit la pat și nimeni nu știe cînd vei putea pleca pentru a-ți ocupa serviciul. Trebuie să înțelegi că mi-e penibil în cel mai înalt grad. — Dă-mi voie ! spuse Hans Castorp fără să-și ia mîinile de sub cap. La ce folosește să-ți faci atîtea gînduri ? E absurd. Oare din întîmplare am venit aici ca să-ți fac o vizită ? Am venit și cu intenția asta, dar, în primul rînd, ca să mă odihnesc potrivit sfatului dat de Heidekind. Și iată, acum s-a dovedit pur și simplu că aveam mai multă nevoie decît și-a închipuit el sau decît ne gîndisem noi toți".

Castorp suportă cu răbdare tratamentul interminabil de la sanatoriu. El se ocupă de lucruri care nu au nici o contingență cu meseria sa de inginer, dar care pentru un timp oarecare îl interesează : mai întîi anatomia și fiziologia umană, mai tîrziu botanica și astronomia. Într-un timp el le face mici servicii celorlalți bolnavi.

Firea flegmatică a lui Castorp se manifestă foarte accentuat cu prilejul înapoierii la sanatoriu a mult iubitei sale Clavdia, care-și aduce un prieten cu ea. În legătură cu aceasta el îi spune (vol. III, p. 263) : „Așadar, lasă-mă să fiu flegmatic. Îți repet, cum aș putea ieși din încurcătură fără a fi așa ? De pildă, cum aș fi putut îndura să aștept ?" Vrea să spună că a așteptat-o pe Clavdia. Apoi continuă (vol. III,

p. 266) : „A fost într-o privință puțin cam dur, Clavdia, chiar pentru un om cu pasiuni flegmatice — dur pentru mine, mai dur și din partea ta că te-ai întors împreună cu el, întrucît știai, firește, de la Behrens, că eram aici și că te așteptam. Doar ți-am spus că am socotit noaptea noastră ca pe o noapte de vis și ți-am acordat întreaga libertate".

Hans Castorp suferă mult de pe urma faptului că Clavdia s-a înstrăinat de el, dar îi lipsește capacitatea de a reacționa în mod violent.

În timp ce iritabilitatea reprezintă o creștere rapidă a voinței, *puterea voinței* se manifestă prin intensitatea la care ajunge atunci cînd are de învins o piedică. De aceea, puterea voinței apare mai puțin într-o acțiune izolată, cît într-o activitate de durată. Dacă vrem s-o observăm clar trebuie să o căutăm în afara afectelor violente, căci acestea sporesc voința chiar și atunci cînd nu e prea puternică. În asemenea cazuri nu se știe dacă acțiunea se datorește voinței sau afectului. De aceea, exemplele pe care le voi cita mai jos sînt oarecum neutre. Desigur, atît **Karl Moor** din *Hoții* cît și **Edgar** din *Regele Lear* sînt înzestrați cu o voință puternică, dar acțiunile lor sînt săvîrșite sub impresia unor afecte puternice.

Joachim Ziemssen, vărul mai sus amintitului Hans Castorp, are o voință puternică fără să fie stăpînit de afecte. În sanatoriu, toate gîndurile sale au un singur obiect : o însănătoșire grabnică. Respectă toate prescripțiile medicilor și nu-și permite nici unul dintre excesele obișnuite la ceilalți bolnavi (vol. II, p. 213) :

> „De fapt, Joachim era împotriva tuturor distracțiilor de aici. Nu pentru ele se afla aici — nu stătea aici nici pentru a trăi și a se acomoda cu această ședere, făcînd-o plăcută și variată, ci numai ca să scape cît mai repede cu putință de infiltrat, să ajungă valid pentru a-și face serviciul, adevăratul serviciu, la șes, în locul serviciului prestat prin urmarea tratamentului care era un succedaneu, însă de care nu îngăduia să se atingă nimeni".

El se stăpînește și în dorințele sale erotice. Iubește o fată din sanatoriu, dar nu face nici o încercare de a se apropia

de ea, deşi îi vine foarte greu. El îl condamnă pe vărul său pentru că nu-şi controlează suficient purtarea, ceea ce face ca oamenii să vorbească despre dragostea lui. În rest, Joachim este un om cu totul obişnuit. În afară de forţa voinţei sale nu am putea indica nici o trăsătură care să explice atitudinea sa fermă, atitudine care îl deosebeşte de ceilalţi pacienţi din sanatoriu.

O voinţă puternică are şi **Charlotte** din *Afinităţi elective* de **Goethe**. Ea îşi stăpîneşte dragostea pentru căpitan şi îşi păstrează echilibrul sufletesc în gravul conflict prin care trece din cauza infidelităţii soţului ei. Goethe a vrut cu siguranţă să ne înfăţişeze în Charlotte şi căpitan doi oameni lucizi, în contrast cu ceilalţi doi, care se lasă călăuziţi exclusiv de sentimente. Charlotte are şi o viaţă sentimentală normală ; fără puternica ei voinţă i-ar fi fost însă cu neputinţă să facă ce-i dicta raţiunea.

Cînd încercăm să analizăm contrariul, adică *lipsa de voinţă*, ne gîndim de obicei la oameni care au dat greş în viaţă din cauza lipsei de perseverenţă. Un exemplu de acest fel este alcoolicul **Marmeladov** din *Crimă şi pedeapsă*. Aşa cum îl descrie **Dostoievski**, el este stăpînit de viciul său şi ca atare nu poate fi judecat după criteriile obişnuite, fiindcă dacă n-ar fi fost lipsit de voinţă el nu ar fi devenit, probabil, alcoolic şi nu i s-ar fi supus atît de total soţiei sale. Oamenii dominaţi de impulsuri se comportă cu totul altfel ca băutori. Drept pedeapsă pentru excesele sale alcoolice, el se lasă tratat în modul cel mai grosolan. Se ajunge la următoarea scenă (vol. I, p. 32) :

„A ! strigă ea ca scoasă din minţi. Te-ai întors ! Ocnaşule ! Călăule !... Unde sînt banii ? Arată, ce ai în buzunare ?! Şi hainele sînt schimbate ! Unde-ţi sînt hainele ? Unde sînt banii ? Spune !..." Se repezi să-l caute prin buzunare. Marmeladov, supus şi ascultător, îşi desfăcu braţele ca să uşureze percheziţia. Nu mai avea nici o leţcaie. — Unde sînt banii, răcni femeia. O, Doamne, i-ai băut pe toţi ! Mai erau douăsprezece ruble !... Şi, deodată, cuprinsă de furie, îl apucă de păr şi-l trase în odaie. Ca să-i cruţe efortul, Marmeladov se tîra smerit în genunchi după ea".

Dacă n-ar fi avut această patimă, Marmeladov ar fi putut probabil realiza mult în viață. De obicei, lipsa de voință se manifestă într-un grad care nu reprezintă o primejdie propriu-zisă. Desigur, la asemenea oameni tenacitatea în înfrîngerea greutăților vieții este scăzută, dar viața însăși le impune atîta perseverență cît e necesar. În plus, poziția în societate — care unora le cade de la sine din cer, pe cînd alții trebuie să și-o cucerească cu trudă — poate îndepărta consecințele dăunătoare. Ca om lipsit de voință, dar deținînd o înaltă poziție în societate, îl pot cita pe **Ducele de Albany** din *Regele Lear* de **Shakespeare.** El dă greș prin faptul că nu se poate impune în suficientă măsură față de soția sa rău intenționată, dar, ca duce, comportarea sa este acceptabilă. Albany nu vrea să participe la perfidiile soției sale Goneril, dar nu face decît slabe tentative de a se impune. De atitudinea lui ne putem da seama încă din primul act, cînd Goneril îl acuză pe tatăl ei și îl dă afară din casă. Comportarea soției sale îi este foarte penibilă. El îi spune lui Lear (p. 75) : „Milord, nu-s vinovat, eu nu cunosc pricina marii voastre supărări". Vrea să protesteze împotriva soției sale, dar nici nu apucă să deschidă gura (p. 77) : „*Albany :* Tu știi cît te iubesc, dar orișicît aș fi de părtinitor... *Goneril :* Nu stărui, te rog. Hei, Oswald, hei !" De parcă soțul ei n-ar fi de față, ea îl cheamă pe intendentul castelului și continuă să dea dispoziții. În cele din urmă, Albany se retrage, dîndu-și sie însuși un pretext (p. 79) : „De-i bine cum vezi tu, nu știu să spun / Dar lăcomia nu e lucru bun".

Îngrozit de tot ce trebuie să suporte Lear de la fiicele sale, Albany — în actul IV — își ia inima în dinți și îi adresează soției sale cuvinte violente, dar ele nu reprezintă decît o izbucnire de mînie și nu dovada unei voințe veritabile. De aceea, Goneril nici nu-l ia în serios și își bate joc de el (p. 176) : „Ah, papă-lapte, om de paie, cîrpă / Obraz făcut doar să primească palme / La tine una-i cinstea și necinstea / Azi proștii, doar, au milă de netrebnici / Puși la poprire ca să nu greșească".

Și în discuția cu Edmund, care „e logodit în secret" cu Goneril, soția lui Albany, acesta dă dovadă de slăbiciune. El nu vrea să-l recunoască drept egalul său, dar cumnata sa îi spune (p. 227) : „Nainte de-a vorbi, ai fi putut să întrebi și ce cred eu". Cînd Albany vrea să-l aresteze pe Edmund, soția sa îl ia în zeflemea (p. 229) : „Un interludiu comic ca la teatru !" Cînd Goneril își declară deschis dragostea ei pentru Edmund, Albany ripostează, ce-i drept, că e monstruos ceea ce face, dar cînd ea se îndepărtează orgolioasă, el spune cu blîndețe (p. 235) : „Dați fuga după ea. În deznădejdea-i e-n stare de orice".

Albany e deci un om care vrea binele, dar este incapabil să se impună. El ilustrează foarte bine ce anume înseamnă *slăbiciunea voinței.*

Cu cele de mai sus am evidențiat cele mai importante trăsături din sfera *afectiv-volitivă;* ilustrîndu-le cu personaje din literatura beletristică.

Trăsături individuale din sfera asociativ-intelectuală

Funcția volitivă intervine și în *desfășurarea gîndirii,* ducînd la diferite tipuri de gîndire, care nu influențează însă decît periferic structura personalității. Dealtfel, aceste tipuri sînt greu de ilustrat prin exemple concrete. Tot în afara a ceea ce denumim fire omenească se află și *inteligența,* care are o influență numai prin aceea că în funcție de intensitatea ei structura personalității capătă nuanțe diferite. La multe dintre personajele citate putem presupune o inteligență mai mare, respectiv mai scăzută. Există însă un domeniu psihologic propriu intelectului și din care pot rezulta anumite trăsături ale personalității. Este vorba de sfera „sentimentelor asociative" în care își au originea *curiozitatea intelectuală,* adică dorința de a cunoaște ceva nou, neobișnuit, și *spiritul de ordine,* adică înclinația de a menține ceea ce este obișnuit, deci inversul dorinței de cunoaștere.

Personal nu pot cita vreun exemplu de om care s-ar distinge în mod deosebit prin curiozitatea sa intelectuală, în sensul unei particularități a sferei asociativ-intelectuale ; este greu de desprins această însușire specială de celelalte tendințe care pot și ele favoriza interesul intelectual. În schimb, atît în viața reală cît și în literatură găsim oameni *iubitori de ordine*, însușire care, atunci cînd este exagerată, îi face pe cei ce o posedă să pară *pedanți*. Aici este vorba de cu totul altceva decît pornirea anancastă pentru ordine, care, cînd devine excesivă, duce la o nevroză obsesivă. Lipsa de ordine îi produce într-adevăr neplăcere pedantului, dar fără vreo notă obsesivă. El ține la obiceiurile sale, însă fără tensiuni psihice.

Cînd descriu spiritul de ordine, scriitorii aleg de obicei un personaj avînd o anumită meserie, un funcționar de poliție sau un arhivar de pildă, pentru care ordinea este o datorie. Într-o asemenea figură vedem mai curînd reprezentantul unei profesiuni decît o individualitate. Și profesorii sînt educați de meseria lor în spiritul ordinii, căci ei sînt permanent nevoiți să stăvilească înclinațiile copiilor care au tendința de a fi „împrăștiați". La **un învățător** descris de **Strindberg** nu se vede însă nici un indiciu din care am putea deduce că a devenit pedant datorită meseriei sale. În nuvela *Astfel trebuia să se întîmple* aflăm despre acest învățător că e „tare zurliu" la masă, că mesele lui se desfășoară într-o ordine bine stabilită, că trebuie să aibă exact șase raci — și anume de sex feminin —, că la un moment dat umple pe trei sferturi un pahar cu rachiu, apoi îl bea și după ce a băut face „Hu . . .", că ziarul trebuie să fie așezat la stînga lui pe coșul de pîine ș.a.m.d. După care citim :

> „Așa a procedat timp de doisprezece ani și așa va proceda pînă la sfîrșitul vieții. Cînd i se pun în față racii, șase la număr, el le verifică sexul și, dacă nu are nimic de obiectat, începe să savureze mîncarea. Își vîră un colț al șervetului în gulerul desfăcut, își așează la îndemînă lîngă farfurie cîteva felii de pîine cu unt și brînză, după aceea își toarnă un pahar de bere și un al doilea de rachiu, ia cuțitașul pentru raci și se apucă să-i desfacă".

Consumarea racilor se petrece de asemenea într-o ordine foarte riguroasă. După ce a mîncat trei, intercalează un al treilea rachiu. La un anumit moment în timpul mesei ia ziarul, din care citește mai întîi decretele de numiri. Învățătorul este în toate un om al ordinii :

„Și la școală își îndeplinea îndatoririle în mod exemplar ; nu întîrzia niciodată. Nu era niciodată bolnav. Și în viața particulară era ireproșabil ; își plătea cu punctualitate chiria, nu rămînea niciodată dator la birt și se ducea o dată pe săptămînă la «femei». (Nu spunea niciodată că merge la «fete».) Ca un tren care lunecă pe șine, viața lui parcurgea stație după stație cu precizia unui ceasornic, și, ca un om chibzuit ce era, evita ciocnirile".

Următoarele cuvinte ale autorului confirmă că învățătorul nu procedează astfel din conștiinciozitate sau dintr-un simț exagerat al datoriei, fiindcă : „La viitor nu se gîndea, deoarece un egoist adevărat nu se gîndește atît de departe, pentru simplul motiv că viitorul nu poate să-i aparțină decît maximum douăzeci, treizeci de ani". Nu avem deloc impresia că la baza pedanteriei sale ar sta o fire epileptoidă. Dimpotrivă, învățătorul este un om căruia îi lipsește iritabilitatea impulsivă.

Ni se mai dau și multe ale exemple ale simțului său pedant de ordine. Se îmbracă după o ordine anumită, neuitînd niciodată să țină sus partea de jos a pantalonilor, ca să nu atingă pămîntul. Părăsește casa exact în minutul pe care și l-a fixat, nu face niciodată excursii „ca să nu fie strivit de hoardele de oameni și asurzit de țipetele strengarilor", ba dorește chiar „să se termine odată cu exemplul rău al sărbătorilor, care dau naștere la dezordine". În drum spre restaurant se supără mereu că oamenii care se bucură de ziua lor liberă se comportă atît de neregulamentar încît un copil îi aruncă chiar o minge în piept, iar un polițist, în loc să facă ordine, ține într-o mînă o bucată de pîine cu unt și în cealaltă un pahar de bere.

Nu este neverosimil din punct de vedere psihologic ca învățătorul, în vîrstă de 32 de ani — care niciodată nu a vrut

să se căsătorească pentru a nu fi nevoit să-şi schimbe orariul zilnic —, să ajungă totuşi pînă în cele din urmă la limanul căsătoriei, căci nevoia de ordine din sfera sentimentelor asociative trebuie să sucombe atunci cînd intră în conflict cu porniri umane mai profunde. În căsnicie învăţătorul renunţă la unele din obiceiurile sale, de pildă la acela de a mînca numai raci de sex feminin.

Cu mai puţină exagerare, dar din cauza aceasta şi mai puţin impresionant, descrie **Goethe** în *Afinităţi elective* un om **iubitor de ordine.** Este vorba de **căpitan,** care îşi începe activitatea la castel prin a pune ordine în documentele lui Eduard.

„În aripa în care locuia căpitanul s-a construit o etajeră pentru hîrtiile curente şi o arhivă pentru cele vechi. Aici au fost strînse toate documentele, hîrtiile, informaţiile din diferite cutii, cămări, dulapuri şi lăzi şi cît ai clipi din ochi întreaga harababură s-a transformat într-o ordine perfectă ; totul era clasat, aşezat în sertare şi catalogat. Tot ce doreai putea fi găsit mai uşor decît s-ar fi putut spera".

Într-un mod asemănător procedează căpitanul şi în parc, unde totul trebuie amenajat cît mai corespunzător planului general. Îl deranja faptul că Charlotte nu reflectase îndeajuns la propria ei operă. Depăşind limitele parcului, căpitanul încearcă să facă ordine şi în satul din apropiere :

„Îţi aduci aminte, spuse căpitanul, că în timpul călătoriei noastre în Elveţia ne-am exprimat dorinţa să înfrumuseţăm un aşa-numit parc sătesc, amenajînd un sat ca acesta, nu atît după tipul de construcţie elveţian, cît după modelul ordinii şi curăţeniei elveţiene, care înlesnesc în aşa de mare măsură folosinţa".

Căpitanul vrea să facă ordine şi în alte domenii, de exemplu în ceea ce priveşte cerşetoria. În parte, îşi dă seama de primejdia ca dragostea lui de ordine să degenereze în pedanterie, căci vrînd să prezinte cît mai corect posibil un anumit procedeu chimic, el face următoarea introducere la explicaţia

sa : „Dacă nu credeți că ar fi prea pedant, v-aș putea face un rezumat folosind formule chimice".

Goethe ținea poate în mod deosebit să prezinte cititorului un om ordonat, deoarece încă din frageda copilărie a avut înaintea ochilor o întrupare vie a dragostei de ordine. **Tatăl** său, după cum e descris în *Poezie și adevăr*, era ordonat pînă la pedanterie. Există multe mărturii care confirmă acest fapt. El „adunase în biblioteca sa frumoasele ediții olandeze ale autorilor latini, pe care și le procurase în formatul in quarto, pentru a le avea pe toate în aceeași înfățișare" (p. 68). Cînd copiii au început să învețe limba engleză, „tata depuse o deosebită atenție ca și engleza să-și aibă locul său, de aci înainte, printre celelalte studii lingvistice ale noastre" (p. 162). Nimic nu trebuia să rămînă neterminat (p. 183) : „Tata avea o stăruință deosebită în aspirația lui către desăvîrșire. Ceea ce era început o dată, trebuia dus pînă la sfîrșit, chiar dacă între timp ieșea lămurit la iveală tot ce era stînjenitor, plicticos, supărător și chiar inutil în treaba începută". Dacă fiul său desena pe foi neregulate, le îndrepta mai tîrziu cu foarfeca ; dacă erau mai multe desene pe aceeași foaie, tăia foile și cele de aceleași dimensiuni le dădea la legat. Cînd, în timpul unui război, a fost încartiruit în casa lui un francez, a fost foarte necăjit (p. 123) la gîndul că astfel lăsa „la bunul plac al străinilor toată averea lui bine rînduită și bine condusă". Cu toate că ofițerul s-a comportat în mod exemplar, tatăl lui Goethe a ajuns la un conflict cu el. Cînd, în legătură cu aceasta, n-a venit la masă și n-a mîncat o zi întreagă, soția lui ar fi dorit să-i trimită mîncarea în camera lui, „dar tata nu tolera o astfel de neorînduială, nici măcar în cazurile extreme" (p. 138). Fiului său i-a insuflat aversiune față de hanuri, căci „i se părea ceva înspăimîntător să te dezbari de toate obișnuințele și de tot ce-ți este plăcut, pentru a trăi după cum dorește hangiul și chelnerul și pe deasupra să mai și plătești cît nu face" (p. 355). Chiar în „caracterul său didactic" se manifesta iubirea de ordine : sfaturile sale se refereau în mare măsură la ordine. Cînd copiii au început să învețe desenul, a început și el să deseneze și le dădea exem-

plu prin faptul că păstra „cea mai mare acurateță" și „imita cu cea mai mare exactitate" (p. 155) orice finețe a modelului. El personal dădea copiilor săi lecții la majoritatea materiilor, iar în privința dansului „se complăcea într-o activitate destul de ciudată pentru un om atît de grav ca el" (p. 425). Cînd a început să-și dea tot mai mult seama de importanța fiului său, a stăruit ca tot ce fusese început să fie terminat în bună ordine. Drama *Egmont* progresa bine pentru că „văzînd feltul meu neglijent de a lucra, tata mă îmboldea fără nici o exagerare zi și noapte, crezînd că ceea ce luase naștere cu atîta ușurință poate fi desăvîrșit tot atît de ușor" (vol. II. p. 334).

Goethe opunea adesea iubirii de ordine a tatălui său propria sa inconstanță, dar a declarat totuși : „Chiar dacă sforțările sale nu erau în stare să-mi sporească talentul, simțul lui de ordine a avut o înrîurire ascunsă asupra mea, înrîurire care mai tîrziu s-a dovedit fructuoasă din mai multe puncte de vedere" (p. 267). De asemenea el recunoaște (p. 483) : „Moștenisem de la tatăl meu o anumită elocvență sfătoasă". Într-adevăr, la Goethe se regăsește clar iubirea de ordine și caracterul didactic al tatălui său, în special în *Anii de ucenicie și de peregrinări ai lui Wilhelm Meister*. Ele se manifestă sub cele mai diferite forme, deosebit de pregnant de pildă în *Anii de peregrinări,* cînd Leonardo descrie în jurnalul său intim prelucrarea bumbacului „adus din Macedonia și Cipru via Triest". El merge cu „purtătorii de fire" și, intrînd în casele lor, cere lămuriri despre tehnica filaturii. Aflăm mersul celor mai mărunte manipulări, ni se spun măsurile de lungime și greutate, facem cunoștință cu termeni de strictă specialitate. Cînd începem să credem că acum știm tot, ne înșelăm, căci acum ni se explică deosebirea dintre diferitele modalități de filat. Mai departe ni se descrie „țesutul uscat", dat fiind că „domnul vrea să vadă totul". Urmează apretatul firelor, cu care ocazie ne sînt indicate alte expresii de strictă specialitate. Cînd credem iarăși că s-a terminat cu explicațiile, vine „bobinatorul care știe totuși mai bine" și de la care aflăm cîte ceva despre „bobinare" și multe alte lucruri. Aici și în nu-

meroase alte pasaje, Goethe dă dovadă că şi el poseda ceva din dragostea de ordine şi „natura didactică" a tatălui său. El confirmă acest lucru prin faptul că i-a declarat lui Eckermann că întotdeauna a dorit ca în operele sale să existe o bună motivaţie a acţiunilor şi odată a introdus cu propria sa mînă două versuri în *Predica Capucinului* de **Schiller** pentru a motiva logic un detaliu nesemnificativ.

Străduinţa sa ca pretutindeni să domnească ordinea a fost desigur şi ea răspunzătoare pentru faptul că Goethe nu a fost numai un poet ci şi un cercetător al naturii, care punea în ordine tot ce vedea în natură.

Cînd *sentimentele asociative* sînt foarte sensibile la stimulii exteriori, omul pune preţ pe ordine dar îl bucură şi noul. Cu aceste două sentimente este în strînsă legătură simţul *umorului* sau al *situaţiilor comice*. În acest caz, reprezentări care depăşesc cadrul obişnuit provoacă totuşi plăcere, şi anume în măsura în care au devenit inteligibile din punct de vedere logic, cu alte cuvinte cînd ordinea a fost restabilită. Unii scriitori au predilecţia de a vorbi sau de a lăsa personajele lor să vorbească într-un limbaj glumeţ, ca de exemplu Jean Paul, Wilhelm Raabe, adesea şi Shakespeare şi Byron. Cînd faptul acesta nu este legat de o persoană anume, nu putem atribui această particularitate vreunui personaj literar, ci trebuie s-o căutăm la însuşi scriitorul respectiv. Preferinţa lui **Raabe** pentru personaje „sucite" ar putea să aibă o legătură cu înclinaţia sa pentru elementul comic. La **Jean Paul** găsim comparaţii foarte ciudate, cărora li se mai adaugă formarea de cuvinte noi şi numeroase jocuri de cuvinte. Jean Paul dovedeşte prin citatele sale o mare erudiţie, pe care o manipulează cu deliciu, scoţîndu-şi citatele din domeniul istoriei şi ale altor ştiinţe. Dacă nu posezi o erudiţie egală cu a lui, ţi-e adesea cu neputinţă să stabileşti dacă nu cumva ciudăţeniile la care se referă sînt născociri de-ale lui, pe care doar în glumă le prezintă drept citate.

Şi **Byron** combină adesea într-un mod neobişnuit şi spiritual lucruri care obiectiv sînt foarte depărtate unele de celelalte, cum ar fi miturile Greciei antice şi diverse întîmplări

prozaice din zilele noastre. Luînd lucrurile în zeflemea, el e în stare să împletească ceea ce este sublim, nobil sau chiar sfînt cu banalul, ba chiar cu vulgarul. Putem citi de pildă în *Don Juan*, cu ocazia descrierii unei catastrofe navale :

„După cum prea bine se știe, nimic nu liniștește probabil atît de mult sufletul ca romul și religia : se jefuia, se bea și se cîntau psalmi ; basul talazurilor se îmbina în tact cu zgomotul furtunei. Nu se mai vedea nimic din cauza răului de mare, care la rîndul său dispărea din cauza fricii ; se auzeau tînguieli, înjurături, litanii asociate cu urletul oceanului".

S-ar putea crede că înclinația pentru umor este proprie mai ales persoanelor cu o fire rece, cărora nu le place să se lase mai profund impresionate. Dar atît Jean Paul cît și Byron înclină, dimpotrivă, spre foarte puternice sentimente emotive ; primul devine din această cauză adesea sentimental, iar al doilea este un liric de renume mondial. La Byron gluma, sub forma zeflemelii, stă alături de cele mai profunde sentimente. Fiecare trăsătură se impune independent de cealaltă.

La **Shakespeare** găsim adesea jocuri de cuvinte sau calambururi, ceea ce ne arată, pe de o parte, măestria scriitorului în mînuirea limbii, iar pe de alta și faptul că glumele îi fac o plăcere deosebită. El se gîndește, desigur, la propria sa atitudine cînd, în *Cum vă place*, o pune pe Viola să spună (p. 58) : „Da, e sigur, cel ce se joacă frumos cu vorbele, poate repede să le facă să se scălîmbăiască". Imediat după aceea nebunul spune (p. 58) : „Eu sînt, în realitate, nu nebunul, ci falsificatorul ei de cuvinte".

Anumitor persoane (care în felul acesta își capătă de fapt specificul) li se atribuie, mai ales în comedii, o înclinație către glume. În *Mult zgomot pentru nimic* de **Shakespeare**, Benedict și Beatrice au tot timpul dialoguri pline de zeflemele. În *Comedia erorilor*, Dormio din Siracuza este cel care se exprimă cu predilecție în exagerări grotești, comparații îndrăznețe, jocuri de cuvinte, legături neobișnuite de idei

și cuvinte. În comedia *Gemenii* de **Plaut** (care a fost sursa de inspirație a lui Shakespeare pentru comedia amintită), unul din personaje are o tendință asemănătoare, deși mai puțin pronunțată, către glumă. În *Nevestele vesele din Windsor*, iar apoi și în *Henric al IV-lea* de **Shakespeare, Pistol** vorbește încontinuu în tot felul de aluzii, parabole și citate ciudate, în parte amestecate și cu cîteva frînturi de latină. La remarca lui Falstaff că niște ochi îndrăgostiți i-au privit impunătorul pîntece, Pistol îi răspunde : „Precum un bălegar umflat / De-al verii soare alintat".

La **Calderon, Clarin** deține în mai multe piese rolul de mucalit. În piesa *Dragostea este mai presus de orice vrajă*, el veghează, împreună cu prietenul său Leporell ca în tot cursul comediei umorul să fie prezent. Înainte de a fi transformat de Circe într-o maimuță, el mai cere repede :

„Dacă vrei să mă prefaci într-o maimuță, fă-mi te rog favoarea să fie o specie frumoasă, vioaie, voioasă, nu somnoroasă. Ascultați, maimuțe antropomorfe, curînd vor fi mai mulți din specia voastră".

În piesele serioase, adică în Faustul spaniol *Magul prodigios* și în *Viața este un vis*, Clarin destinde atmosfera prin purtarea sa comică.

Deosebit de impresionant apare gluma, sub forma batjocurii în *Cura de apă minerală* de **Lope de Vega. Dona Marcela** își îmbracă într-o formă batjocoritoare cuvintele ei pline de gelozie împotriva logodnicului său, care, potrivit aparențelor, s-a împrietenit cu tușa Beate, o doamnă mai în vîrstă și care face pe evlavioasa. De exemplu :

„Ce s-a întîmplat iubitule ? Ai constatat că e proastă ? Curățenia ei nu este ireproșabilă ? Ți-a cerut poate prea mulți bani ? Ți s-a făcut lehamite să zaci la pieptul ei ? Ce cusururi îngrozitoare are ? E prea slabă ? Prost făcută ? Poate că rămîne rece și distantă în dragoste și înaintea fiecărui sărut face mai întîi o rugăciune ? Povestește-mi ; te ascult cu plăcere".

Ea nu-l batjocorește numai atunci cînd e furioasă. După împăcare, ea declară logodnicului său : „Dar mai întîi o voi ruga pe cuvioasa mătușă să-mi împrumute rochia pe două zile, ca să mi se facă și mie una la fel ; căci numai așa sînt sigură de dragostea ta". Riselo, logodnicul ei, îi spune : „Ești mereu aceeași persoană batjocoritoare".

În *Amfitrion* de **Plaut** ca și în piesele corespunzătoare ale lui **Molière** sau **Kleist, Sosia** este acela care știe să întoarcă totul în glumă, dovedind totodată o mare prezență de spirit. Pe de altă parte, el se comportă adesea ca un nătărău. Și mai clar se pot observa aceste două laturi la **Truffaldino** din *Slugă la doi stăpîni* de **Goldoni.** Pentru a primi două lefuri, el nu divulgă nici unuia dintre stăpîni că e și în slujba celuilalt și prin replicile sale prompte dă impresia că este inteligent și spiritual. Pe de altă parte, prin neghiobia sa ajunge adesea în situații dificile și încasează bătăi. Astfel, din prostie a deschis o scrisoare, cu toate că nici nu știe să citească, iar altă dată, din neîndemînare, a schimbat între ele unele lucruri din cuferele stăpînilor săi, provocînd o încurcătură groaznică. Prin aceste două feluri de a se comporta, Truffaldino creează situații foarte comice, dar din punct de vedere psihologic nu trebuie să-l privim prea îndeaproape. Desigur, un om poate să fie, după cum se spune, de o „șiretenie țărănească", adică, în ciuda intelectului său primitiv, să fie în stare să-și apere interesele ; el nu poate totuși să fie în același timp foarte deștept și foarte prost. Hangiul, în hanul căruia Truffaldino îi slujește pe cei doi stăpîni ai săi, spune despre el : „Nu mă pot dumeri ce fel de om mai e și ăsta. Uneori e deștept, alteori tîmpit". Cum însă situațiile comice ne fac multă plăcere, contradicțiile psihologice nu ne prea deranjează.

Vorbirea *bufonilor* din literatură abundă — am putea spune profesional — în glume și calambururi amuzante, dacă n-ar fi decît să ne gîndim la bufonul din *Regele Lear.* De cele mai multe ori aceste glume conțin aluzii la adevăruri dezagreabile, la lucruri ce nu-i pot fi spuse regelui în față.

Personalități accentuate în literatură

Dacă scriitorii au înclinația și talentul de a descrie personalități accentuate, nu înseamnă că sînt întotdeauna deprinși s-o facă. În primul rînd există numeroase personaje secundare cărora, deși au și ele un rol de îndeplinit, scriitorul le acordă doar un interes redus, astfel că prezentarea firii lor rămîne ștearsă. Pe de altă parte, scriitorii urmăresc multiple scopuri care nu aparțin sferei psihologiei și care adesea nu le permit să prezinte oameni din viața reală. Uneori personajele lor înfățișează o idee sau un principiu, alteori sînt concepute doar ca simboluri și ca atare nu pot fi oameni reali. Să ne gîndim, de pildă, la personajele lui **Kafka.** Cu toate că sînt descrise extraordinar de plastic, așa încît ne captivează, ele rămîn totuși simboluri. În operele literare nici noțiunea de personalitate nu este întotdeauna înțeleasă în sens psihologic, fapt ce reiese din cuvintele lui Dostoievski, pe care le-am citat mai înainte.

Unii scriitori au creat numeroase personalități accentuate. Acest lucru este valabil în special pentru **Dostoievski.** Personajele sale se află deseori la limita patologicului, ceea ce constituie însă mai curînd un avantaj, deoarece în felul acesta trăsăturile lor se reliefează deosebit de clar. După cum am văzut, nu există o graniță riguroasă între personalitățile accentuate și cele psihopatice. Trebuie să mă refer în mod deosebit la **Jeremias Gotthelf** ca la creatorul multor personaje care sînt adevărate personalități accentuate. La el, pînă și personajele

secundare sînt adesea accentuate. În plus este foarte important faptul că eroii săi se mișcă de cele mai multe ori în cotidian, adică nu au de făcut față unor situații neobișnuite.

Personalități demonstrative

În literatura beletristică întîlnim foarte adesea *personalități demonstrative*. Pe de o parte, aceste personalități mint și înșală cu atîta naturalețe încît trebuie să presupunem că au talent actoricesc ; pe de altă parte însă, ele manifestă și simptome mai grosolane. Prin comportarea lor schimbătoare și prin talentul lor de a juca diferite roluri, istericii sînt probabil deosebit de indicați pentru a da mai multă viață unei opere literare. Întrucît o trăsătură isterică aduce cu sine predispoziția pentru o gîndire detașată, și astfel sporește fantezia, îmi îngădui să formulez ipoteza că unii scriitori se pot transpune deosebit de bine în felul de a reacționa al isteroilor tocmai datorită faptului că și ei înșiși posedă o asemenea trăsătură. O confirmare a acestei ipoteze ar putea consta în aceea că în literatura beletristică nu găsim aproape niciodată o descriere cu adevărat realistă a unui anancast, căci elementul anancastic reduce fantezia. Scriitorii, neposedînd această trăsătură, nu o pot descrie din proprie experiență.

E drept însă că accesele de isterie descrise de scriitori nu trebuie întotdeauna privite prin prisma zilelor noastre. În epoca Rococo se pare că bunele maniere cereau ca femeile din înalta societate să leșine cu ocazia unor evenimente emoționante. În mod similar se comportă unele femei la **Dostoievski.** În plus, el descrie accese de isterie cu țipete și ne povestește despre femei „apucate". Citim în *Frații Karamazov* (vol. I, pp. 64—65) :

> „În fața lui fu adusă pe sus o femeie apucată, pe care altele două o țineau de brațe. Cum dădu cu ochii de stareț, bolnava se porni să țipe din senin, să sughită și să se zbuciume, ca într-o criză de epilepsie. Starețul îi puse patrafirul

pe cap, după care îi citi o scurtă rugăciune, şi femeia se linişti, încetînd să se mai zbată. Nu ştiu cum o mai fi acum, dar în copilărie am avut adeseori prilejul să văd asemenea muieri lovite de streche prin satele şi mănăstirile noastre. Aduse la liturghie, bolnavele începeau să scheaune sau să latre ca nişte cîini, de răsuna biserica, dar cînd ieşea preotul cu sfintele daruri şi rudele lor le mînau din spate, ca să fie mai aproape, li se potoleau «năbădăile» şi-şi găseau astîmpăr pentru o bucată de vreme".

Dostoievski îşi continuă apoi descrierea :

„E un lucru care încă din copilărie mi-aduc aminte că mă uimise peste măsură. Tot atunci însă am auzit de la nişte moşieri, şi mai ales de la profesorii mei de la şcoală, pe care-i rugasem să-mi explice fenomenul acesta, că de fapt femeile cu pricina simulează nebunia ca să nu muncească şi că boala lor putea fi totuşi lecuită cu ajutorul unor pedepse drastice ; şi, ca să mă convingă, îmi citau o mulţime de anecdote. Care nu mi-a fost mirarea cînd, mai tîrziu, am aflat de la nişte medici specialişti că nu poate fi vorba de nici o prefăcătorie, ci de o necruţătoare boală de femei ce bîntuie mai ales la noi, în Rusia, ca o mărturie a soartei crîncene hărăzite femeilor noastre de la ţară".

Cu noţiunea de „simulare", opinia poporului era mai aproape de adevăr decît concepţia de pe vremea aceea a medicilor, concepţie cu care, după cît ni se pare, nici Dostoievski nu era de acord.

Feodor, tatăl fraţilor Karamazov, nu este isteric numai în unele din reacţiile sale, ci şi ca personalitate luată în ansamblul ei. El este adesea denumit „clovn", ceea ce înseamnă că nu poate fi niciodată luat în serios, fiindcă tot timpul joacă un rol. Feodor joacă, de exemplu, următoarea scenă (vol. I, p. 102) :

„Dmitri Feodorovici ! răcni deodată Feodor Pavlovici cu un glas de parcă nu mai era al lui, dacă n-ai fi copilul meu te-aş provoca imediat la duel... cu pistolul, la trei paşi... prin batistă ! Da, da, prin batistă, încheie el bătînd din picior".

Dostoievski continuă :

„Sînt momente cînd mincinoşii înveteraţi, care toată viaţa lor au jucat teatru, ajung să fie prinşi în asemenea măsură de propriul lor joc încît încep să tremure de emoţie şi să plîngă cu lacrimi adevărate, deşi chiar în aceeaşi clipă (sau o clipă mai tîrziu) ar putea să-şi şoptească în sinea lor : «Minţi fără ruşine, nemernic bătrîn, nu-ţi dai seama că joci teatru, cu toată mînia ta «sfîntă», chiar acum, în acest «sfînt» moment de aprigă mînie»".

Într-alt loc se spune despre Feodor (p. 124, vol. I) :

„Mănăstirea noastră n-a însemnat niciodată nimic în viaţa lui şi niciodată Feodor Pavlovici n-a avut prilejul să verse măcar o lacrimă din pricina ei. Dar atît de mult se înfierbîntase vorbind despre acele pretinse lacrimi încît o clipă fu aproape convins că era într-adevăr aşa şi, cuprins de înduioşare, îl podidi plînsul ; în acelaşi moment însă simţi că era timpul să se oprească".

După o izbucnire similară citim (vol. I, p. 62) : „Feodor Pavlovici luă o poziţie dramatică. Pentru toată lumea era evident că juca iarăşi teatru".

Feodor nu era numai o *personalitate demonstrativă*, dar şi un *psihopat isteric*. El joacă roluri care îl avantajează sau cel puţin fac dintr-însul centrul atenţiei. Acest lucru rezultă din întreaga sa comportare. Feodor este brutal atît faţă de prima sa soţie cît şi faţă de a doua, aduce tot timpul femei străine în casă, dar nu se simte cîtuşi de puţin vinovat. După moartea primei sale soţii nu s-a ocupat de copilul lor, după moartea celei de-a doua soţii are aceeaşi atitudine şi faţă de ceilalţi doi copii născuţi din această căsătorie. Mai mult, el uită aproape că are copii, servitorul casei trebuind să aibă grijă de aceste făpturi părăsite. O refulare de asemenea proporţii presupune o puternică predispoziţie pentru isterie. Mai tîrziu, preocuparea lui principală constă mai ales în a-şi înşela fiii cu partea lor de moştenire, în primul rînd pe cel mai vîrstnic dintre ei. Avem în faţa noastră un isteric care refulează tot ce l-ar putea împiedica să-şi urmărească pornirile sale egoiste.

Smerdeakov, fiul lui nelegitim, conceput cu o debilă mintală, îi seamănă în totul. Smerdeakov este prefăcut, viclean, este spionul și colportorul tatălui și totodată al fiului, cu toate că cei doi trăiesc în dușmănie. În același timp, el încearcă să se apropie și de cel de-al doilea fiu și să se facă iubit de el. Dacă nu ar avea o fire isterică, nu ar fi în stare să facă toate acestea. Pe de o parte, el se preface a fi sincer și deschis, pe de altă parte manifestă o supunere umilă. Servitorul casei, care este totodată și tatăl adoptiv al lui Smerdeakov, cunoaște atît de puțin adevărata lui fire, încît garantează „în mod călduros" în fața tribunalului pentru onestitatea lui. Procurorul îl caracterizează — ce e drept, într-un mod cam patetic, dar totuși convingător — în felul următor (vol. II, p. 518) :

„Fiind extrem de cinstit din fire și bucurîndu-se de toată încrederea boierului (care ținuse să-l răsplătească pentru onestitatea lui o dată, cînd îi înapoiase niște bani pierduți), îmi închipui cît se va fi chinuit bietul Smerdeakov la gîndul că-și vînduse stăpînul, de care era grozav de atașat, considerîndu-l binefăcătorul său".

De fapt, Smerdeakov era asasinul celui care avusese atîta încredere în el. A știut să-și pregătească fapta atît de bine, încît fiul cel mai vîrstnic a fost acuzat și condamnat pentru asasinat. Talentul său isteric s-a vădit și prin aceea că el, care suferea de accese de epilepsie, a simulat înaintea crimei un atac de epilepsie într-un mod atît de caracteristic, încît nimeni nu s-a îndoit de autenticitatea acestui atac. Din moment ce toată lumea credea că el se afla într-o stare de inconștiență epileptică, nu putea fi suspectat de a fi asasinul. Ca și la tatăl său, nu lipseau nici la el fenomene isterice bătătoare la ochi. Cînd al doilea dintre fiii Karamazov, înfuriat de perfidia lui, îl lovește, Smerdeakov afectează o mare durere sufletească (vol. II, p. 384) :

„Într-o clipă, un potop de lacrimi i se revărsă pe obraji și murmurînd : «Nu-i frumos, domnule, să lovești un biet neputincios !», feciorul își acoperi fața cu o batistă murdară

de staină albastră, cu pătrățele, și începu să plîngă sfîșietor înăbușindu-și suspinele".

Din cîte aflăm despre Smerdeakov, el se distinge nu numai *prin firea sa isterică,* ci, mai mult chiar decît Feodor Karamazov, *prin deficiențele sale morale,* adică prin lipsa sentimentului datoriei și al compătimirii. Este ingrat față de părinții săi adoptivi, chinuiește animalele și este indiferent față de suferințele altor oameni. Dar nu prin aceste atitudini devine Smerdeakov o personalitate accentuată, ci prin abilitatea lui de a ascunde față de alții lipsa sentimentelor etice, jucînd un rol care nu corespunde sentimentelor sale lăuntrice.

Și **Lebedev** din *Idiotul* de **Dostoievski** este un isteric. Este în stare să joace rolurile cele mai diferite. Este umil și servil cînd crede că aceasta e în avantajul său, poate fi însă tot așa de bine plin de demnitate și arogant. Minte fără scrupule, țese intrigi, scrie scrisori anonime, totul cu o desăvîrșită naturalețe, cu o atitudine complet nevinovată. Ne dăm seama că nu e conștient de faptul că are o comportare necinstită. Lebedev este însă în stare să-și și schimbe foarte repede rolul: el face intrigi contra unui om, dar dacă lucrurile iau o altă întorsătură se poate schimba aproape instantaneu, venindu-i aceluiași om în ajutor. Teatralismul comportării sale este subliniat de gesturi exagerate, grimase (deseori menționate în carte), de atitudini ceremonioase, afectate, uneori și de lacrimi. Deosebit de elocvent își manifestă Lebedev firea sa teatrală atunci cînd generalul bețiv Ivolghin îi fură portofelul cu 400 de ruble. Lebedev știe de la început cine este hoțul, dar acuză pe altcineva, pe cineva căruia din cauza poziției sale sociale i se putea mai ușor imputa furtul. El ține lungi discursuri și face planuri concrete pentru a dovedi vinovăția acestuia. Sensul acestei prefăcătorii constă în aceea că nu vrea să jignească demnitatea generalului, adică n-ar vrea să-l acuze direct, dar pînă la urmă caută să sugereze pe căi ocolite că el este adevăratul vinovat.

O serie de personalități isterice găsim și la **Jeremias Gotthelf.** În *Oglinda țărănească sau Povestea vieții lui Jeremias Gotthelf,* o astfel de personalitate o întruchipează **mama.**

Despre ea ni se spune : „Mama mea era o fată de băcan. Se zice că era drăguță și cochetă. Nu făcea nimic, nici în gospodărie și nici la cîmp ; ședea pe banca din fața prăvăliei și se făcea că coase sau că tricotează". Mai departe citim : „Mama devenise o leneșă, așa cum se întîmpla adesea cu fetele prea fudule. Odăița ei rămînea neaerisită și nedereticată, iar ea, sau se dichisea peste măsură, sau umbla șleampătă : dichisită tot mai rar, șleampătă în toate zilele". Găsim și alte caracterizări ale ei asemănătoare. Cît despre copiii ei, femeia îi neglija într-un mod rușinos. Trăsături isterice mai accentuate găsim și în romanele lui Gotthelf *Uli argatul* și *Uli arendașul*. Este vorba de **Elsi**, fiica fermierului, cu care, cîtăva vreme, Uli ar fi dorit să se însoare. Avînd despre sine o părere cu totul exagerată, ea nu observă cîtuși de puțin marile slăbiciuni pe care le are în realitate. Descriindu-se pe sine însăși lui Uli, pe care vrea să-l cucerească, ea se laudă astfel :

„Fusese cel mai frumos copil, cum rar se pomenește. Adesea oamenii se opreau în fața ei, băteau din palme și spuneau : «Vai, ce minune de copil ! Un copil așa frumos, nici că am mai văzut !» Își amintea cît se poate de bine lucrurile astea. Și mai tîrziu, cînd sosise în cantonul Wallis, puține fete erau mai frumoase decît ea în tot ținutul. Obrăjorii îi erau rumeni, ca pictați, iar pielea îi era așa de netedă că te vedeai în ea ca într-o oglindă. Cînd își atîrna de gît ghitara, de o panglică cu fundă roșie și neagră, și se plimba încoace și încolo prin fața casei cîntînd din gură și ghitară cîntece care de care mai frumoase, ca de pildă : «La Argău erau odată un flăcău și o mîndră fată și ce tare se iubeau !», băieții se adunau grămadă în jurul ei și-i făceau care mai de care ochi dulci ; numai să fi spus ea un cuvîntel, că zece dintre băieții cei mai de frunte din canton ar fi fost gata s-o ia. Și așa frumoși, așa frumoși cum aici nici nu se pomenește. Ei, acolo sînt altfel de oameni ca aici. Dar vezi, atunci s-a îmbolnăvit și a trebuit să se întoarcă acasă și aici i-a mers prost. Aici a trebuit să lucreze ca orice fată de țăran și a trebuit să îmbuoe aceeași crăpelniță ca toți ceilalți, dar pe care în cantonul Wallis nici măcar un cîine n-ar pune gura. Că și ăștia sînt acolo tare răsfățați. De atunci n-a mai cunoscut ceas bun ; dar simte ea că de acum înainte o să-i meargă mai bine".

Elsi se manifestă însă ca o isterică nu numai în imaginea pe care şi-o face despre sine însăşi, ci şi în întreaga sa comportare. Cînd ceva nu merge după placul ei, face nişte scene teribile, cu crize de plîns care pot să degenereze în accese de isterie. Iată una din reacţiile ei :

„Toţi o calcă în picioare, spunea ea, şi, pentru numele lui dumnezeu, de ce nu i se îngăduie şi ei o cît de mică bucurie. Mai bine ar muri, şi cît mai repede. Şi Elsi plîngea tot mai avan, pînă ce nu mai era în stare nici măcar să-şi tragă răsuflarea şi maică-sa se repezea să-i descopcieze gulerul, crezînd cu adevărat că Elsi stătea gata să moară. Şi măicuţa cea bună închidea gura şi n-o mai certa, că tare nu voia ca Elsi a ei să moară".

Şi mai clar apare *accesul de isterie* în următoarea descriere :

„Ei ar fi fost gata să nu mai stăruie ; ba chiar, bătrîna ar fi dat-o cu dragă inimă pe Elsi după Uli. Dar de cîte ori venea vorba despre asta, Elsi se transforma într-o apucată, făcea spume la gură, mîinile şi picioarele i se suceau, de se temeau toţi să nu fi dat în boala copiilor".

Astfel de scene se repetau destul de des. Desigur, pînă la pierderea cunoştinţei, la leşinul isteric nu ajungea, dar era în pragul lui. Odată, cînd fratele ei s-a purtat brutal cu ea, Elsi era cît pe ce să-şi piardă cunoştinţa, şi ar fi făcut-o „dacă ar fi ştiut cum se face asta".

Gotthelf ştia mai bine decît toţi medicii epocii sale că procedeul cel mai sigur pentru a întrerupe un acces de isterie este să nu-i dai atenţie. El scrie : „Nici măcar uneia ca Elsi nu-i place să urle degeaba. De îndată ce văzu că nimeni n-o mai ia în seamă, încetă să mai bocească, se aşeză la masă, cu slănină şi vin, şi spuse că se va apuca de lucru cînd n-o să-i mai poruncească nimeni".

Mai cu seamă la Gotthelf găsim adesea oameni care se laudă într-un asemenea mod încît ne sugerează firea unor *escroci isterici ;* în orice caz se poate vorbi despre *mincinoşi*

și *impostori patologici*, așa cum sînt denumiți în psihiatrie. Uneori ei sînt incluși ca personaje secundare, cum este, de pildă, **vraciul Lürlipeterli** din romanul *Uli arendașul*. Despre el ni se spune :

„Vraciul povesti acum ce faimă grozavă avea, că nu mai știa cum să scape de mulțimea clienților. De acolo, din Germania, chiar cei mai vestiți doctori îi scriau cînd nu mai știau pe unde să scoată cămașa și-i cereau lui părerea. Îi scosese el pe mulți din bucluc, nu că s-ar lăuda, dar și-o însemnase undeva pentru ținere de minte. Așa, de pildă, povestea el, îi scrisese cineva dintr-un oraș căruia îi zice Berlin, cică ar fi capitala Rusiei ; scria că este consilier la curte și-l cheamă Schüli și întreba ce să facă împotriva molimei, că vine holera. Zicea că e o grozăvie de boală, începe de la picioare, pînă ce și părul de pe țeastă se face atît de fierbinte că poți să aprinzi chibrituri pe el ; i-a scris ăluia ce are de făcut, dar păgînul nici măcar un mulțumesc nu i-a zis. Așa sînt cu toții, puștamale : primesc sfaturile lui, ajung consilieri la curte, și nici suflet de om în Rusia nu știe de la cine a venit leacul. Sfatul pe care l-a dat el a fost ăsta : fiecărui bolnav, timp de șapte zile înainte de a se îmbolnăvi, să nu i se dea decît smîntînă și brînză grasă — la o oală de lapte, jumătate kilogram de brînză răzuită, cîte o porție la două ore. Mai bună doctorie nici că se poate, boala nu mai izbucnește. Acum nu mai moare nimeni în Rusia de boala asta, și scăparea a venit de la doctoria lui. Dar cine să fie prostul care să-i spună împăratului că leacul l-a găsit Lürlipeterli ; și de aia, el odată cu capul nu crede că o să ajungă vreodată consilier la curte".

Și în romanul *Uli argatul*, un personaj secundar se lansează într-o deșănțată laudă de sine. Este **Kathi**, care încearcă să-l cucerească pe Uli, dîndu-i astfel prilejul să-și dovedească prin refuzul său tăria de caracter. În cazul de față impostura, tot cu caracter patologic, corespunde întru totul orizontului unei fete simple de țăran. Kathi se laudă nu numai că o va moșteni pe o mătușă bogată, dar și că ea poate lucra mai mult și mai bine ca orice argat.

La rîndul său, imaginea pe care ne-o oferă eroul romanului *Pribegirile lui Jakob, calfă de meserias, prin Elveția*

se apropie mult de aceea a unui escroc. Ajungînd la Basel, **Jakob** începe să înșire tot felul de brașoave, în scopul de a-și ascunde originea umilă și a se da, fără rușine, drept altul decît este în realitate :

„Bunica lui — mințea el de înghețau apele — avea o fermă mare, și, afară de asta, o mulțime de acțiuni la Căile ferate. El însă nu voise nici în ruptul capului să devină un necioplit de țăran și se încăpățînase să nu se însoare cu o fată bogată, verișoara primarului, cum ar fi vrut bunică-sa. De aceea, spre marele necaz al bătrînei, o pornise în lumea largă. Dacă ar ajunge la urechile ei unde se află el, bunica ar porunci îndată să se înhame caii și ar trimite la el un argat cu un car de slănină și de vin, ba te pomenești că ar veni chiar ea și i-ar aduce dita-mai punga de bani sau un carnet plin de acțiuni de la Calea ferată și nu s-ar lăsa pînă nu l-ar lua cu ea acasă".

Așa cum, dealtfel, era de așteptat, Jakob își deapănă născocirile cu atîta siguranță de sine, încît obține succesul dorit :

„Tot ce spunea suna atît de firesc, încît era luat, cu bună credință, drept curatul adevăr, și crezut vorbă cu vorbă. «Măicuță, auzi el un glas alături în bucătărie, măicuță, băiatul ăsta trebuie să fie dintr-o casă de oameni de seamă și unui băiat bogat ca el ar trebui să-i așternem un cearșaf curat — și n-ar fi oare bine să-l poftim să mănînce cu noi ?» «Cum vrei tu, fata mamii, eu una n-am nimic împotrivă», se auzi răspunsul. Acum Jakob fu tratat ca un oaspete de cinste, cină la masa familiei mai bine decît se mănîncă la unele birturi pentru bani grei, dormi într-un pat minunat, bău două feluri de vin din cele mai bune soiuri, iar dimineața dădu pe gît o ceașcă de lapte cu cacao și gustă dintr-un cozonac grozav, care tocmai fusese scos din cuptor".

Avem în față portretul unui escroc. Într-un mod asemănător știe Jakob să sucească capul fetelor, devenind un fel de *„logodnic de profesie"*. O fată săracă, îndrăgostită de el, îi dă hrană, îmbrăcăminte și pînă și ultimul ban din casă. Dar cînd Kathri, care așteaptă un copil — al lui —, începe să

vorbească despre căsătorie, el dispare, lăsînd în urma sa doar datorii.

Mai puțin adevăr psihologic decît în această excelentă descriere a unui impostor isteric găsim în partea finală a povestirii, cînd Gotthelf vrea să ne facă să credem că, mulțumită unor oameni cu frica lui dumnezeu, Jakob a găsit drumul înapoi spre religie și a devenit astfel un om cinstit și bun.

Și în **Tartuffe** de **Molière** găsim un șarlatan isteric care, pentru a-și atinge țelurile egoiste, joacă rolul omului umil și credincios, iar la urmă pe cel al unui slujitor devotat al regelui. Ce e drept, din punct de vedere psihologic este necaracteristic ca numai stăpînul casei și bunica să se lase induși în eroare, în timp ce toți ceilalți să-și dea seama că este un ipocrit și un escroc. Cînd se prezintă în ipostaza de șarlatani, istericii se adaptează atît de bine mediului încît ei nu distrug prin anumite acțiuni ceea ce au obținut prin altele.

În schimb, „aventurierul" **Luzmán**, *Cavalerul Miracol* cum e supranumit în titlul dramei de **Lope de Vega**, este descris în toate privințele ca un escroc isteric. Faptul că de fiecare dată are succes nu este un miracol, ci se datorește aptitudinii sale isterice. Fiind un fel de *șarlatan matrimonial*, el simulează dragoste față de femei, pe cînd, în realitate, nu-l interesează decît banii lor. Lăuntric rămîne absolut rece. Sluga sa, Tristan, îi spune : „Pe nici una dintre aceste femei nu le iubești. Le vezi, le iei și le arunci, păcătuind astfel împotriva legilor naturii". El este totodată un *escroc*. După ce a obținut o mulțime de bani de la o doamnă pe care o amăgise, se hotărăște să adauge numelui său un „de", dar după aceea devine conștient că nu sună destul de nobil și se intitulează : „Don Luzmán de Toledo y Mandoza Girón-Enriquez-Lara". Auzind acest nume interminabil, hangiul crede că i se anunță mai mulți clienți. Cînd, mai tîrziu, Luzmán se gîndește să fugă de la Roma în Spania cu banii escrocați, el și începe să viseze ce povești va mai înșira acolo despre cunoștințele sale nobile, despre ambasadori, cardinali și despre „prietenul său, papa".

Luzmán cucereşte femeile prin talentul său isteric de a se preface. El spune despre sine :

„Pe mine nu m-a prins încă nici una în mrejele ei : le-am prins eu şi am dus-o de nas pe oricare am dorit. Căci, întocmai ca un organist celebru, stăpînesc toate registrele : suspinele fierbinţi îmi reuşesc la perfecţie, în încleştarea dragostei eu gem ca nimeni altul. Le servesc cu lacrimi şi gelozie, cu sfidare, furie şi desperare. Nu este sentiment pe care eu să nu-l pot contraface la nevoie. Şi proastele de femei cred că sînt adevărate, şi fac supuse tot ce le poruncesc. N-ai văzut şi tu adesea cu ochii tăi de-atîtea ori, cum ele îmi dăruiesc tot ce posedă ?"

Sluga sa confirmă talentul lui actoricesc :

„Cu cită şiretenie ştie el să speculeze şi să calculeze : cît de bine se preface, cîtă duplicitate şi prefăcătorie în vorbele lui ! Imploră, roagă, cere, ordonă, ba palid de umilinţă, ba roşu de mînie, dar întotdeauna cu cuvîntul cel mai potrivit în locul cel mai potrivit".

Cînd, la sfîrşitul piesei, Luzmán rămîne totuşi fără o leţcaie, fiindcă fusese jefuit de slugile sale, pe care le-a înşelat şi cărora nu le-a plătit leafa, îl vedem din nou în culmea ipocriziei. Luzmán exclamă : „Sînt un om plin de noblete, inima mea e fidelă ; în toată viaţa, nu am minţit niciodată".

Este caracteristic, din toate punctele de vedere şi **Escrocul Felix Krull** din romanul cu acelaşi titlu al lui **Thomas Mann.** El are o atitudine atît de sigură de sine încît nimeni nu se gîndeşte să-l bănuiască ; încă înainte de a începe să se dea drept marchizul de Venosta, el s-a dovedit a fi o fire demonstrativă, izbutind printre altele să scape de serviciul militar cu ajutorul unui acces de isterie. Dacă nu am şti cît de mult s-a ocupat Thomas Mann cu studiul unor probleme medicale, ar trebui să ne mire foarte mult cît de exact a izbutit el să zugrăvească imaginea generală a unui escroc isteric.

Cînd este vorba despre escroci ne amintim, poate, şi comedia *Mincinosul* de **Corneille,** căci **Dorant** minte în aşa fel încît ne sugerează o *„pseudologia phantastica"*. Minciuna este însă la el un element izolat, în rest personalitatea lui,

atît cît aflăm despre ea, nu este deloc aceea a unui escroc. Comicul este aici produs de minciuna însăşi, nu de o personalitate mincinoasă.

Un psihopat isteric, atestat ca atare de istorie, a fost desigur împăratul **Nero.** Şi anume sub forma personajului înfăţişat de **Sienkiewicz** în *Quo vadis.* El se produce în public ca poet, cîntăreţ, conducător de care, îşi dă aerul că nu ar fi înfiorătorul criminal pe tronul Romei, ci un om plin de nobleţe de caracter şi de dragoste faţă de poporul său. Odată, cînd renunţă la o călătorie din cauza unui oracol neprielnic, pretinde în mod ipocrit că (p. 266) : „văzînd feţele lor întristate, călăuzit de dragostea părintească pe care le-o poartă, rămîne să împartă cu ei şi bucuriile şi necazurile". Altă dată exclamă patetic (p. 413) : „Crezi oare că am un suflet mai mărunt decît al lui Brutus, care, pentru binele Romei, nu şi-a cruţat propriii fii ?" Chiar atunci cînd are sentimente veritabile, acestea se transformă în teatralism. Caracteristică este comportarea sa atunci cînd îi moare o fetiţă la care a ţinut foarte mult (p. 141) : „Înmormîntarea fu fastuoasă ; poporul admiră semnele de nemărginită durere pe care le dădea împăratul". Apoi încremeneşte de durere (p. 142) : „Nero asculta consolările senatorilor şi ale curtenilor cu faţa împietrită, cu ochii pironiţi în gol. Era limpede că — chiar dacă suferinţa lui era reală — îl preocupa mai ales impresia pe care o face durerea lui asupra celor de faţă. Pozînd în Niobe, dădea o reprezentaţie de durere părintească, aşa cum ar da-o un comediant pe scenă".

La Nero, aşa cum îl vede Sienkiewicz, nu este nevoie să presupunem pe lîngă psihopatia isterică şi existenţa unui defect etic, mai ales, dacă luăm în considerare imensa lui putere, teama lui justificată de complot şi cruzimea moravurilor epocii descrise de scriitor. În lipsa lui, locţiitorii săi erau şi mai cruzi. Faptul că ordonase să fie strangulat băieţaşul iubitei sale, pentru motivul că nu aprecia declamaţiile lui patetice, ci, dimpotrivă, adormea în timpul lor, întrece, ce e drept, cu mult ceea ce poate fi rezultatul dorinţei isterice de a se

impune, dar Nero, după cum ni se indică, ura copilul, şi aici nu a găsit decît prilejul pentru a comite fapta.

Dacă analizăm personajele citate, am putea avea impresia că predispoziţia isterică slujeşte numai pentru atingerea unor ţeluri egoiste. Cum acest lucru nu este însă adevărat, ar trebui să găsim în literatura beletristică şi personalităţi de acest gen avînd o atitudine mai morală. Ne-am putea gîndi la **Fiesco** al lui **Schiller.** El îşi pune la început marele său talent de simulare în slujba binelui : luptă împotriva tiraniei din Genova, în primul rînd împotriva excesele comise de nepotul ducelui. Fiesco îşi joacă atît de perfect rolul de aparentă cîrdăşie cu duşmanii săi, încît pînă şi tovarăşii săi de luptă sînt induşi în eroare. Evident, el asigură succesul conspiraţiei şi prin energia sa, dar în special prin desăvîrşita sa artă de a disimula, artă cu care îi face pe inamicii săi să se simtă în siguranţă. Dar curînd se va constata că, împins de ambiţie, Fiesco vrea să devină duce. Şi astfel înclinaţia sa isterică se pune totuşi în slujba egoismului, aşa cum am putut observa la personajele citate pînă acum.

Un alt exemplu pe care vreau să-l citez este mai expresiv — mă gîndesc la judecătorul de instrucţie **Porfiri** din *Crimă şi pedeapsă*. Din descrierea acestui personaj ne putem da deosebit de bine seama de măiestria psihologică a lui **Dostoievski.** Prin felul cum îşi formulează observaţiile şi întrebările în convorbirea cu Raskolnikov, cum reia şi comentează cuvintele acestuia din urmă, cum ia în acest timp anumite atitudini, rîde, izbucnind chiar în hohote de rîs, ia o atitudine serioasă, se aşază lîngă Raskolnikov, se plimbă prin cameră, observă spaima, paloarea, accesele de slăbiciune şi de furie ale lui Raskolnikov — prin toate acestea Porfiri îl face pe Raskolnikov, şi în acelaşi timp pe cititor, să-şi pună necontenit întrebarea : la ce se gîndeşte oare în acel moment, ce are de gînd să facă, spre ce ţel se îndreaptă ? Aproape toate cuvintele, toate atitudinile lui pot fi inofensive. Raskolnikov este de fiecare dată înclinat să le şi creadă aşa, dar în permanenţă avem sentimentul că îndărătul lor există străduinţa judecătorului de instrucţie de a dovedi vinovăţia unui

asasin. Porfiri se foloseşte în mod sistematic de această ambiguitate. Raskolnikov trebuie să fie menţinut într-o incertitudine continuă, să nu ştie dacă mai este complet liber sau aproape pierdut ; el trebuie să fie într-o stare de tensiune şi de nelinişte din ce în ce mai mare, pentru ca, pînă la sfîrşit, să se trădeze singur într-un moment de surescitare. Porfiri o spune el însuşi, şi din nou Raskolnikov nu ştie dacă este vorba de o observaţie inofensivă sau dacă trebuie să vadă în aceste cuvinte comunicarea înspăimîntătoare că a şi căzut în cursa judecătorului. Citim (vol. II, p. 80) :

„De pildă, dacă-l las pe acel domn cutare în pace, dacă nu-l arestez, nu-l stingheresc, dacă-l las liber ca, ceas cu ceas, clipă cu clipă, să fie obsedat de gîndul că eu ştiu tot, tot adevărul, şi că-l urmăresc zi şi noapte, neîncetat, că zi şi noapte îl supraveghez, apoi, fără îndoială că are să-şi piardă capul şi are să vină singur la mine, ba poate chiar are să-mi furnizeze arme împotriva lui, probe evidente ca : doi ori doi fac patru, cum s-ar zice, probe matematice, ceea ce n-ai idee cît este de plăcut".

Porfiri îşi atinge ţelul, fiindcă la sfîrşitul unui interogatoriu Raskolnikov îşi mărturiseşte vinovăţia, ce-i drept nu prin cuvinte, dar prin întreaga sa atitudine (vol. II, pp. 93—94) :

„Minţi, n-are să se întîmple nimic ! Cheamă lumea ! Ştiai că sînt bolnav şi ai vrut să mă scoţi din fire, să mă faci să turbez ca să mă trădez, ăsta ţi-a fost scopul ! Nu, mie să-mi dai fapte concrete ! Am înţeles tot ! N-ai fapte, nu ai decît presupuneri nenorocite, bănuieli fără valoare de-ale lui Zametov. Cunoscîndu-mi caracterul, ai vrut să mă înfurii, ca apoi să-mi dai la cap cu popii şi cu deputaţii... pe ei îi aştepţi ? Hai ? Ce aştepţi ? Unde sînt ? Adă-i încoace !"

În ceea ce priveşte simularea, Porfiri era aşadar un artist ca puţini alţii. El însuşi o spune în prima sa convorbire cu Raskolnikov. Acesta din urmă îl întreabă (vol. I, p. 326) : „Chiar atît de prefăcut sînteţi ?", iar Porfiri îi răspunde : „Credeai că nu ? Aşteaptă numai, am să te duc de nas şi pe

dumneata, ha-ha-ha !" Numai datorită talentului său de a se preface putea Porfiri să se comporte în fiecare clipă aşa cum o cereau ţelurile sale. Cînd îşi rostea frazele echivoce părea de obicei complet inofensiv şi, cu toate că din vorbele judecătorului de instrucţie reieşea bănuiala lui, atitudinea lui nu părea deloc îngrijorătoare. În felul acesta, Raskolnikov nu are niciodată siguranţa că observaţiile care îl speriau atît de mult erau rostite incidental de Porfiri sau erau premeditate. De multe ori acesta se prefăcea a fi îngrijorat din cauza sănătăţii lui Raskolnikov (vol. II, p. 85) : „Spaima şi grija lui erau atît de naturale încît Raskolnikov amuţi şi-l cercetă cu o curiozitate posacă". Mai tîrziu citim (vol. II, p. 88) : „Oare e cu putinţă să mintă şi acum ? se gîndea el. E cu neputinţă, cu neputinţă ! Căuta să respingă această idee, presimţind în ce grad de furie sălbatică îl poate aduce şi că s-ar putea să-şi piardă minţile".

Cineva care este în stare să se prefacă atît de bine, care nu ştie numai să-şi potrivească cuvintele aşa cum vrea, dar îşi poate stăpîni în asemenea măsură întreaga atitudine încît pînă şi mimica şi gesturile sale să exprime exact ceea ce vrea el să exprime în acel moment, trebuie să fie în stare să se identifice total cu rolul pe care vrea să-l joace. De aşa ceva nu este în stare decît o *personalitate demonstrativă.*

Dar, pe de altă parte, se poate spune că, de fapt, el nu şi-a propus să joace un rol. El nu „intră în pielea" unei alte personalităţi, el nu face altceva decît să-şi potrivească în fiecare clipă comportarea scopului pe care-l urmăreşte. Dealtfel, el nici nu are nevoie să se conceapă pe sine însuşi în coordonatele unei alte personalităţi decît a sa proprie : el trebuie să rămînă mereu judecătorul de instrucţie, care observă clipă cu clipă cum se comportă Raskolnikov, pentru a-şi putea adapta reacţiile. Pentru aceasta este necesar un ascuţit spirit de observaţie şi o bună cunoaştere de oameni. Fără îndoială că *Dostoievski* voia să ne arate darurile psihologice cu care este înzestrat Porfiri. Dar totodată scriitorul dovedea astfel marele talent psihologic care îl caracteriza pe el însuşi. Se pune, totuşi, întrebarea dacă nu este necesară şi o anumită

capacitate de refulare pentru a putea exprima atît de convingător prin întreaga comportare, prin cuvinte și atitudini, exact ceea ce este necesar din punct de vedere psihologic în fiecare moment.

După cum am văzut mai sus, pentru a se preface, un om poate acționa în mod conștient, adică fără nici o refulare, și anume în așa fel încît el să-și imagineze dinainte, cu toată claritatea, situația dorită și să stabilească anticipat modul precis în care se va comporta. Dacă și în realitate situația se prezintă așa cum și-a închipuit, atunci planul trasat este valabil și-i poate călăuzi în mod convingător comportarea. De îndată însă ce mersul lucrurilor nu se mai potrivește cu așteptările, prefăcătoria conștientă dă greș, căci pentru noile împrejurări nu mai există o linie de conduită prestabilită. Talentul psihologic singur nu este întotdeauna suficient pentru a înlătura cu repeziciunea necesară vechiul plan și a-l înlocui cu unul nou. În cazul unor aptitudini de tip isteric, asemenea reorientări rapide sînt însă posibile, căci refularea isterică acționează instantaneu, înlăturînd în fiece moment tot ce este indezirabil și eliberînd astfel terenul pentru ca noua situație să poată juca rolul determinant. Așa se explică marea adaptabilitate de care dau dovadă personalitățile demonstrative. Aceasta ne îndreptățește să afirmăm că Porfiri, pe lîngă marele său talent psihologic, trebuie să fi avut și o trăsătură demonstrativă. El poate sluji ca exemplu pentru a arăta că o personalitate demonstrativă își poate utiliza aptitudinile specifice și într-un mod valoros din punct de vedere etic, căci tocmai o astfel de sarcină și-a asumat-o judecătorul de instrucție.

Recurgerea la prefăcătorie pe baza unui plan adoptat în mod deliberat pentru a face față unei anumite situații poate fi întîlnită deosebit de frecvent în literatura clasică greacă. În trei dintre tragediile lui **Sofocle** care s-au păstrat pînă în zilele noastre, recurgerea la prefăcătorie are ca urmare întorsături decisive. **Aias**, care are de gînd să se sinucidă, se preface atît de bine în drama cu același nume, încît este lăsat să plece neînsoțit. În *Filoctet*, **fiul lui Ahile** se preface, îm-

potriva naturii sale, la propunerea lui Odiseu. În *Electra*, **educatorul** istorisește atît de convingător o poveste mincinoasă despre pretinsa moarte a lui Oreste, încît Clitemnestra îl crede. În *Orestia* de **Eschil, Oreste** este cel care relatează minciunile. Cum în toate aceste cazuri prefăcătoria a fost plănuită dinainte în toate amănuntele, faptul că au fost alese personalități care nu sînt cîtuși de puțin isterice nu este o eroare psihologică. Și la **Euripide** intervin în acțiune episoade în care eroii recurg la prefăcătorie ; cel mai impresionant este acela în care **Ifigenia** (în Taurida) îl minte și îl înșală pe regele Toas, pentru ca să poată fugi, împreună cu fratele ei Oreste. La **Goethe, Ifigenia** nu reușește să-și ducă cu succes pînă la capăt minciunile.

Cele două forme ale prefăcătoriei, cea voită și cea isterică, pot fi observate una alături de cealaltă în comedia *Bramarbas* de **Plaut.** Toată acțiunea este bazată pe minciunile și pungășiile iscusitului sclav **Palestrio,** care își demonstrează astfel firea isterică. Stăpînul lui, care îl considera totdeauna o pușlama din cele mai rele, își schimbă această părere tocmai în momentul cînd sluga îl înșală în modul cel mai abject printr-o manifestare ipocrită, demonstrativ-exaltată, de devotament. În schimb, alte personaje ale piesei, în special două tinere femei, Acroteleution și Milphidippa, prefăcîndu-se, nu fac decît să execute planurile și instrucțiunile lui Palestrio.

În general, procedeul prefăcătoriei după un plan dinainte pregătit este mult gustat în comedii, deoarece contrastul cu realitatea poate fi foarte bine valorificat din punct de vedere comic.

Personalități hiperexacte

Pe cît de bogată este literatura beletristică în personalități demonstrative, pe atît de săracă este în privința celor hiperexacte. În asemenea măsură, încît nici nu aș putea să citez o personalitate la care toate trăsăturile să poată fi considerate ca hiperexacte sau anancaste. Acest lucru este sur-

prinzător. Oamenii aceştia, care se întîlnesc atît de des în viaţă, să fie oare nepotriviţi pentru a fi incluşi într-o operă beletristică ? Nu-mi vine să cred. Dacă n-ar fi decît pentru contrastul cu oamenii uşuratici, şi încă ar reprezenta pentru scriitor o valoare. Există atît de mulţi oameni de treabă în literatura beletristică încît te întrebi cum se face că nici unul din ei nu aparţine acestui gen special pe care îl reprezintă personalitatea hiperexactă ? N-ar fi exclus ca eu să fi trecut cu vederea un anancast pe care alţii îl cunosc. M-am interesat însă la o serie de oameni, buni cunoscători ai literaturii beletristice şi cu experienţă în domeniul psihiatriei şi psihologiei, lucru pe care nu fusesem nevoit să-l fac în cazul altor trăsături de caracter pe care le căutam. Am dat în felul acesta de personaje cu cîte o trăsătură anancastă, dar nu de personalităţi hiperexacte propriu-zise. În aceste împrejurări înclin a crede că motivul pentru care autorii nu ne prezintă anancaşti trebuie căutat chiar la scriitori. Ei nu regăsesc probabil într-înşii această trăsătură şi, ca atare, nu o pot reda în mod convingător. Am văzut că hiperexactitatea este dăunătoare fanteziei. Cine este hiperexact este totodată împiedicat să devină un scriitor fecund.

S-ar putea crede că a relata lucruri mărunte cu un mare lux de amănunte, cum o face, de pildă, **Thomas Mann** în nuvela *Stăpînul şi cîinele*, ar constitui un indiciu că acest scriitor ar avea o trăsătură anancastă. În realitate, nu este decît o expresie a faptului că îi face plăcere să redea lucrurile observate de el şi retrăite în fantezia sa într-un mod la fel de plastic cum le vede cu ochii minţii. De obicei, Thomas Mann face lucrul acesta cu succes ; dovadă, plăcerea cu care citim descrieri atît de plastice cum este cea din *Stăpînul şi cîinele*. Din punct de vedere afectiv, concretul ne impresionează mai mult decît abstractul. Redarea unor detalii lipsite de importanţă ar putea fi considerată drept o trăsătură anancastă numai dacă o nelinişte lăuntrică l-ar împiedica pe scriitor să le lase deoparte, dacă ar trebui să lupte cu sine însuşi pentru a hotărî dacă să redea sau nu un amănunt pentru ca, în cele din urmă, să se simtă determinat, aproape împotriva voinţei

sale, să o facă. Despre așa ceva nu poate fi vorba la asemenea descrieri minuțioase care, în mod vizibil, le fac plăcere scriitorilor. Tocmai la Thomas Mann putem constata un excelent spirit de observație. Cînd ne-o dovedește prin descrieri amănunțite, faptul nu are nimic obsesiv.

Dagobert Müller și-a exprimat părerea că în *Moartea unui funcționar* **Cehov** ar fi descris un nevrotic obsesiv. **Cerveakov**, fiind la teatru și strănutînd, l-a stropit puțin pe gît și pe chelie pe un general care ședea în fața lui. Funcționarul a încercat în repetate rînduri să-i ceară generalului scuze, întîi la teatru și apoi la acesta acasă. În comportarea lui nu găsim însă îndoiala dacă modul în care procedează este sau nu justificat și întemeiat. Or, această îndoială face parte în mod necesar din ideea obsesivă și dă naștere luptei lăuntrice caracteristice acestei firi. Din relatare se poate deduce că Cerveakov găsea comportarea sa în totul motivată, fiind profund convins că generalul era încă supărat pe el și că trebuia neapărat să-l îmbune într-un fel sau altul.

Timiditatea conține mai totdeauna o trăsătură anancastă. Pe lîngă aceasta mai joacă un rol și *anxietatea*. La două personaje ale scriitorului **Gotthelf** nu se poate preciza care dintre aceste trăsături este hotărîtoare. În nuvela la care mă gîndesc, *Doamna preoteasă*, eroina este timidă din fire și este descoperită de un vicar tot atît de timid. Ea spune: „Bărbatul meu era timid, iar eu și mai timidă". Ei se sărută pentru prima oară abia în ziua căsătoriei. Mai tîrziu, **doamna preoteasă** își face mustrări de conștiință pentru că nu are copii, cu toate că nu are nici o vină în aceasta. Cînd îi merge bine, consideră că acesta este un „noroc nemeritat". După moartea soțului, îi este o frică teribilă de marele oraș Berna și în special de intendentul orfelinatului, un om cam grosolan dar înțelegător, care a primit însărcinarea să o ajute pe această femeie singuratică. Odată, cînd ea fiind bolnavă, intendentul vrea să-i facă o vizită, preotesei îi este atît de frică încît se preface că doarme. După aceea ea are mustrări de conștiință din pricina acestei prefăcătorii.

Desigur, doamna preoteasă cu mustrările ei de conştiinţă neîntemeiate are o trăsătură anancastă, dar un indiciu sigur nu-l putem găsi în felul ei de viaţă. În general, ea ne este descrisă mai curînd ca fricoasă decît ca anancastă.

Funcţionarul **Akaki Akakievici,** personajul principal din nuvela *Mantaua* de **Gogol,** ar putea fi considerat la început nu numai drept o personalitate hiperexactă, dar şi ca un caz *anancast* grav. Se spune despre el (p. 113) : „Rar ai fi putut găsi un om care să trăiască numai pentru slujbă, cum trăia Akaki Akakievici".

Munca lui consta în copierea actelor, lucru pe care continua să-l facă şi acasă (p. 114) :

„Cînd simţea că începe să i se umfle burta, se ridica de la masă, îşi scotea sticluţa de cerneală şi se apuca să copieze hîrtiile luate acasă".

Din cauza lipsei sale de mobilitate spirituală, Akaki era incapabil să treacă la o altă muncă (p. 113) :

„Un director, om bun la suflet, dorind să-l răsplătească pentru serviciile lui îndelungate, a poruncit să i se dea de lucru ceva mai de seamă decît copiile obişnuite, şi anume, să facă, după un dosar gata rezolvat, un raport care urma să fie trimis la altă instituţie, toată treaba reducîndu-se la schimbarea titulaturii şi la trecerea pe alocuri a verbelor de la persoana întîi la a treia. I-a venit însă aşa de greu să facă acest lucru încît a asudat leoarcă, şi-a frecat fruntea şi în cele din urmă a spus : — Nu, daţi-mi mai bine ceva de copiat. De atunci l-au lăsat să copieze mai departe".

Cum Akaki nu era debil mintal, iar noua lui muncă nu cerea un efort intelectual sporit, numai incertitudinea anxioasă că nu va lucra îndeajuns de bine a putut sta în calea noii sale activităţi.

El nu avea plăceri în afara obligaţiilor sale (p. 114) :

„Chiar atunci cînd toată lumea căuta să se distreze, Akaki Akakievici nu simţea nevoia nici unei distracţii. Nimeni nu ar fi putut spune că l-a văzut vreodată la vreo serată".

Cum e de așteptat la un anancast, i-a fost penibil cînd s-a văzut în centrul atenției cu noua sa manta (p. 123) :

„La început a primit felicitările zîmbind, după aceea s-a cam rușinat. Însă cînd toți s-au pornit să-l bată la cap spunîndu-i că mantaua trebuie udată și trebuia cel puțin să le dea într-o seară un chef la toți, Akaki Akakievici s-a pierdut cu firea și nu mai știa ce să facă, ce să răspundă și cum să scape de ei".

Cînd a trebuit totuși să meargă la o serată organizată de colegii săi și cînd s-a văzut înconjurat de ei, s-a simțit din nou intimidat (p. 125) : „Deși puțin jenat, Akaki Akakievici n-a putut, în naivitatea lui, să nu se bucure, văzînd cum îi laudă toți mantaua".

Marea *timiditate* de care dă dovadă Akaki pare să izvorască în oarecare măsură din natura sa anancastă, deoarece nu știe niciodată care este purtarea potrivită. După cum trebuie să presupunem din descriere, timidității i se alătură *anxietatea*. Cînd s-a prezentat în fața unui funcționar superior pentru a-și redobîndi poate pe această cale mantaua care-i fusese furată și cînd acesta l-a luat cam repede, Akaki s-a pierdut cu totul din cauza timidității și a fricii (p. 131) :

„— Dar, excelență... — i-a spus Akaki Akakievici, adunîndu-și puținul curaj ce-i mai rămăsese și simțind cum îl treceau toate sudorile — mi-am permis să vă deranjez, excelența voastră, pentru că secretarii..."

La izbucnirea de furie a funcționarului superior, era cît pe aci să leșine (pp. 131—132) :

„Akaki Akakievici a înmărmurit, s-a clătinat, a început să tremure din tot trupul și nu a mai fost în stare să se țină pe picioare. S-ar fi prăbușit dacă nu se repezeau îndată ușierii să-l susțină. L-au scos afară aproape fără cunoștință".

Din punct de vedere medical, o prăbușire fizică provocată de frică nu este imposibilă — chiar dacă descrierea scriitorului este exagerată —, fiindcă în caz de spaimă, sentiment

înrudit cu frica, picioarele pot refuza să te mai poarte. Probabil tot din pricina firii sale fricoase Akaki era o țintă sigură pentru răutățile colegilor săi (p. 112) :

„Funcționarii tineri își băteau joc de el, făceau pe socoteala lui glume atît cît le îngăduia mintea de birocrați, povesteau chiar și de față cu el tot felul de istorii născocite pe seama lui și a gazdei lui, o bătrînă de șaptezeci de ani ; spuneau că-l bate, îl întrebau cînd se însoară cu ea ; presărîndu-i pe cap hîrtiuțe rupte mărunt, ziceau că ninge. Akaki Akakievici nu le răspundea nici măcar cu o vorbă, ca și cum n-ar fi fost nimeni de față".

Dacă se face abstracție de această frică, s-ar putea într-adevăr crede că în persoana extraordinar de conștiinciosului Akaki, Gogol a descris într-un mod foarte plastic o personalitate anancastă. În realitate, acest lucru nu este exact decît dacă privim chestiunea din exterior. În citatele pe care le-am dat, am omis în mare parte urmarea, unde se spune cîte ceva despre motivele pentru care lucrează Akaki atît de hiperconștiincios. Cînd cunoști aceste motive, cînd vezi dinăuntru cum s-a ajuns la această comportare, te îndepărtezi cu totul de sfera anancasticului. Citatul reprodus mai sus, în care se arată că Akaki trăia numai pentru obligațiile sale, continuă în felul următor (p. 113) :

„El slujea cu rîvnă, ba nu, cu dragoste. Trăia printre copiile lui, într-o lume variată și atrăgătoare. Plăcerea pe care i-o făcea copiatul i se oglindea pe față. Cînd își scria literele favorite, nu mai putea de bucurie ; surîdea, clipea din ochi, silabisea textul cu buzele, încît parcă puteai să-i citești pe față literele care-i ieșeau de sub pană".

Aflăm deci acum că, de fapt, numai profunda bucurie pe care i-o procura ceea ce făcea îl îndemna pe Akaki la o atît de mare sîrguință. Dar în felul acesta se pierde înrudirea cu grija anancastă, pentru care nu bucuria muncii prestate este hotărîtoare, ci frica de a comite greșeli în muncă.

Citatul din care reiese că Akaki lucra și acasă pentru serviciul său continuă astfel (p. 114) :

„Dacă întîmplător nu avea nimic de copiat, făcea copii pentru el, așa, pentru plăcerea lui, mai ales dacă i se părea că hîrtia se deosebește, nu prin frumusețea stilului, ci pentru că era adresată unei persoane noi sau suspuse".

Așadar, Akaki copiază chiar fără nici un scop, exclusiv pentru plăcerea sa. O asemenea comportare ar fi cu totul neobișnuită pentru un anancast. Dacă ar fi o personalitate hiperexactă, lui Akaki i-ar trebui prea mult timp chiar și pentru copiile necesare, căci ar verifica de nenumărate ori dacă totul este bine făcut. El nu ar mai executa fără rost o lucrare care din cauza firii sale l-ar sili la efectuarea unor verificări anevoioase.

Citatul, în care se spune că Akaki nu-și permitea nici o distracție, continuă astfel (pp. 114—115):

„După ce copia cît îi poftea inima, se duc a să se culce, zîmbind de mai înainte la gîndul: oare ce documente avea să-i trimită dumnezeu la copiat a doua zi ?"

Este evident că scriitorul subliniază în fel și chip ce mare plăcere îi făcea lui Akaki Akakievici scrisul, care nu i se părea de loc un lucru obositor; în nici un caz nu scria forțat, obsesiv. Dacă mai este nevoie de o dovadă că Akaki nu era un anancast, putem invoca faptul că nu se arăta de loc a fi minuțios în viața sa obișnuită. Citim (p. 113):

„Nu se mai îngrijea de loc de îmbrăcăminte; mondirul nu-i mai era verde, ci căpătase o culoare roșcată albicioasă, de parcă era mînjit cu făină. Gulerul îi era atît de îngust, atît de jos încît gîtul lui scurt îi ieșea afară și părea neobișnuit de lung, ca la pisoii de ghips care-și bălăbănesc capul cînd îi poartă pe cap cu zecile negustorii străini care trăiesc în Rusia. Și veșnic avea ceva pe mondir, ba un pai, ba o ață. Și mai avea deosebitul talent ca atunci cînd se strecura pe stradă să nimerească sub vreo fereastră tocmai cînd se aruncau tot felul de gunoaie, și din pricina asta avea pe semne totdeauna pe pălărie coji de harbuz sau de zemos și altele".

Akaki e descris aici ca murdar și neîngrijit, ceea ce desigur nu are nimic comun cu o fire anancastă.

Consider că este de mare interes faptul că Gogol ne înfățișează un om care — privit din exterior — își execută munca întocmai ca un anancast. Dar cînd îl privim din interior, constatăm că nu are nimic anancast. În aceasta eu văd o confirmare a afirmației mele că, dacă scriitorilor le vine greu să descrie personaje anancaste, motivul este că nu regăsesc în ei înșiși această fire. Presupun că, atunci cînd a făcut această expresivă descriere, Gogol a pornit de la observațiile făcute asupra unui anancast real. Îl ai parcă pe Akaki înaintea ochilor, îl vezi aievea timid și stîngaci în tot ce face, dizolvîndu-se pînă într-atît în munca sa încît nu mai are timp pentru nimic altceva. Am putea crede că ne este descris un personaj din viața reală. Dar în timp ce îl descria, Gogol i-a adăugat motivații care sînt probabil mai inteligibile pentru scriitor decît cele anancaste, dar care nu se potrivesc deloc cu o personalitate hiperexactă.

Avem rezerve și atunci cînd sîntem tentați să considerăm personajul principal din povestirea *Des Feldpredigers Schmelzle Reise nach Flätz*[1] de **Jean Paul** drept o persoană cu o nevroză obsesivă.

Este cert că aici găsim descrise un mare număr de comportări *care par a fi obsesive*. Ele apar în gîndirea preotului militar **Schmelzle** încă din copilărie :

„Ce teribilă fantezie aveam încă din copilărie ! În timp ce preotul se adresa fără încetare biserîcii tăcute, îmi venea adesea ideea : «Cum ar fi dacă aș striga din strană : Sînt și eu aici, domnule preot !» Îmi imaginam scena aceasta în culori atît de vii încît mă cuprindea groaza și trebuia să ies din biserică".

Mai tîrziu are din nou o idee obsesivă asemănătoare :

„Ceva mă sili să mă întreb : «Ce-ar putea fi mai infernal decît să izbucnesc într-un rîs batjocoritor, blasfemator, în timpul sfintei împărtășanii ?» Am început pe loc să lupt împotriva acestui gînd diabolic și am pierdut astfel clipele

[1] Călătoria la Flätz a preotului militar Schmelzle *(N.T.)*.

cele mai înălțătoare numai pentru a-l putea ține pe diavol în frîu și a-l alunga. Am ajuns în fața altarului obosit, însoțit de diavol, cu jalnica certitudine că în scurt timp voi începe să rîd, oricît aș plînge și aș geme în sinea mea".

La un preot asemenea idei obsesive ar fi foarte caracteristice, dar modul în care se realizează la Jean Paul nu corespunde cu experiența psihologică și psihiatrică. În povestirea scriitorului romantic german, preotul nu a putut rezista tentației și, vrînd, nevrînd, a trebuit să rîdă.

„Iar cînd ne-am închinat pentru a doua oară, am rînjit ca o maimuță. Cînd am înconjurat altarul, vecinul meu, primarul, mi-a spus pe bună dreptate în șoaptă : «Pentru numele lui Dumnezeu, ești preot hirotonisit sau un măscărici ? — Rîde diavolul din dumneata !»"

În continuarea nuvelei sînt descrise numeroase acțiuni în care este înfățișată prudența excesivă a lui Schmelzle. În felul lor, ele ar putea fi considerate drept *acțiuni obsesive*, dacă ținem seama și de exagerările poetice. Așa de pildă, preotul duce cu sine în călătorie niște scînduri pentru fixarea unui picior sau braț fracturat, deoarece, spune el, trăsura s-ar putea răsturna pe drum și el s-ar putea răni. În timpul rasului stă cu mîinile gata să lovească pentru a se putea apăra dacă frizerul ar face cumva o mișcare suspectă cu briciul. Și-a construit un fel de umbrelă-paratrăsnet care să devieze fulgerul ce l-ar lovi. Dispozitivul l-ar putea proteja și contra unui glonț care ar putea să-l atingă accidental :

„Căci cine îmi garantează că toamna, cînd mă plimb și mă desfăt privind natura, un nebun de vînător n-o să-și descarce pușca într-un unghi de 45 de grade, în așa fel ca în cădere glonțul să mă lovească în cap de parcă aș fi fost împușcat în creier dintr-o parte ?"

În ce măsură preotul militar este stăpînit de frică și de îndoieli se poate observa mai ales în prima noapte pe care o petrece la hotel :

„Cu toate acestea, vinul băut nu m-a făcut să uit precauția ca înainte de culcare să mă uit sub pat dacă nu cumva s-a ascuns acolo cineva, de pildă prostituata, piticul sau consilierul de legație, apoi să pun siguranța la ușă, să însurubez în ușă șurubul meu de noapte și să așez scaunele în fața ușii, unul peste altul. În afară de aceasta, ca să n-am nici o surpriză am rămas cu pantalonii și cu ghetele pe mine. Mai aveam dealtfel de rezolvat și alte probleme — din cauza somnambulismului. De fapt, de cînd mă știu mi s-a părut de neînțeles cum este posibil ca așa de mulți oameni să se ducă la culcare și să stea liniștiți în pat fără să se gîndească că poate în primul somn se vor scula și vor începe să circule ca somnambulii pe acoperișuri, trezindu-se într-un loc unde ar putea să-și frîngă gîtul. Da, ar fi un pericol destul de mare ca un om integru, un preot să adoarmă în patul său și, de pildă, să se trezească pe pernele de mătase din odaia de culcare a celei mai distinse doamne din oraș, de la care-și așteaptă poate fericirea. Cînd sînt acasă nu risc mult cînd dorm, deoarece îmi leg degetul cel mare de la piciorul drept cu o fașă de trei metri (îi spun în glumă «legătura conjugală») de mîna stîngă a nevestei mele și astfel am certitudinea că dacă aș încerca să mă dau jos din pat aș trezi-o și ea m-ar trage înapoi în pat. La hotel n-am putut însă face altceva decît să mă leg de piciorul patului ca să nu umblu în somn, deși această precauție atrăgea după sine un alt pericol — în caz că niște spărgători ar fi încercat să pătrundă în cameră. Ah, dormitul mai e atît de periculos și din alte motive ! Cel care nu doarme pe spate ca un cadavru trebuie să se teamă ca nu cumva odată cu el «să-i adoarmă» un braț sau un picior și atunci membrul «adormit» — există exemple de acest fel în istoria medicinei — ar fi a doua zi de dimineață tocmai bun de amputat. De aceea — ca să nu-mi «adoarmă» nimic — cer să fiu trezit de cîteva ori pe noapte".

Persoanele cu o nevroză obsesivă pot avea temeri ciudate, dar nu în măsura descrisă de Jean Paul. Din cauza caracterului grotesc al ideilor și acțiunilor, ele amintesc mai curînd de ideile și manierele unui schizofren decît de fenomene obsesive. Chiar dacă ținem seama de exagerările poetice, rămîne totuși un argument foarte important care vorbește împotriva obsesiei. Schmelzle nu pare să-și dea seama că măsurile sale de precauție sînt obiectiv neadecvate. El povestește într-adevăr că temerile sale îl chinuie, dar nu le

găsește absurde ; din contra, dă de înțeles că prin aceste măsuri preventive el nu se consideră nu numai a fi mai în siguranță, dar și mai înțelept decît ceilalți oameni. În consecință, ideile sale bizare nu apar ca rezultat al unei zadarnice lupte lăuntrice duse de rațiune împotriva obsesiei, ci ca acțiuni ale unui om extrem de precaut. Numai în felul acesta preotul militar devine o figură comică. Dacă ar exista și frica pe care o resimte anancastul în lupta cu obsesia, n-ar mai rămîne loc pentru rîs. Putem spune și de data aceasta că Jean Paul ne descrie cu multă exagerare un anancast văzut din afară și nicidecum dinăuntru.

La unul dintre personajele literaturii beletristice găsim totuși comportamentul unui anancast, chiar dacă firea lui nu este corect descrisă din punct de vedere psihologic. În povestirea *O noapte nedormită la Vincennes* de **Alfred de Vigny**, însuși titlul primului capitol este semnificativ : **Un soldat de o conștiinciozitate excesivă.** Iată ce spune autorul despre acest personaj :

„Lîngă noi, în apropierea porții de lemn a fortăreței, zăream un bătrîn sergent-major cu o expresie de neliniște și îngrijorare pe față, deschizînd și închizînd ușa unui mic turn, magazie de pulbere și arsenal, aparținînd artileriei, și care conținea butoaie cu praf de pușcă, arme și muniție".

Îngrijorarea despre care se vorbește aici este de natură anancastă, căci mai departe citim :

„El ținea în mînă trei mari registre și examina lungile șiruri de cifre înscrise în ele. L-am întrebat de ce, contrar obiceiului, nu-și terminase munca. Ne-a răspuns, cu tonul liniștit și plin de respect al vechilor soldați, că a doua zi la cinci dimineața va avea loc un control general și că el e răspunzător pentru praful de pușcă, din care cauză controlează stocul și înregistrările — probabil pentru a douăzecea oară — ca să se asigure că nu i se poate face nici cel mai mic reproș pentru neglijență. A încercat să termine pe lumină din pricina interdicției stricte de a intra noaptea în pulberărie cu o făclie sau cu un felinar, însă din nenorocire n-a avut timp să controleze peste tot și mai are cîteva proiec-

tile de inspectat. Ce bine ar fi dacă aș putea să revin și noaptea să controlez ! Îl privi cu oarecare iritare pe grenadierul postat de pază în fața ușii ; acesta îl va împiedica să mai intre a doua oară. După ce ne comunicase asta, se lăsă pe vine ca să controleze dacă n-a rămas cumva puțină pulbere sub ușă. Îi era frică să nu se aprindă de la pintenii sau cuiele de pe tălpile ofițerilor care aveau să vină a doua zi în inspecție. «Ceea ce mă îngrijorează însă cel mai mult sînt registrele mele». Și se uită la ele plin de grijă".

Aici este foarte frumos descrisă *mania* anancastului de a se îndoi de orice ; el nu este sigur de nimic și trebuie să controleze de nenumărate ori fără să se poată liniști definitiv. Este chinuit doar de primejdii obiectiv inexistente. Știe, probabil, că este o idee absurdă ca un rest de pulbere rămas sub ușă să se poată aprinde, dar se simte obligat să se aplece și să mai controleze o dată. Hiperconștiincios din fire, el își pierde complet echilibrul la vestea inspecției. Ideea că s-ar putea totuși descoperi o greșeală cu ocazia controlului devine o idee obsedantă, chinuitoare.

Tragicul nuvelei rezidă în faptul că sergentul-major provoacă catastrofa care-l costă viața tocmai ca urmare a precauțiilor sale exagerate. Gîndul că nu și-a dus pînă la capăt controlul nu-i dă pace :

„După cum ați văzut, domnule locotenent, țin foarte mult să-mi fac datoria. Cred că aș muri de rușine dacă mîine la inspecție ar lipsi un singur cartuș. Nici acum nu sînt absolut sigur că în timpul exercițiului de tir nu mi s-a furat un butoi de pulbere pentru infanterie. Tare aș vrea să mă duc să mai controlez o dată, dacă n-ar fi interzisă intrarea cu lumina aprinsă".

Acest om conștiincios nu se poate hotărî să încalce o asemenea interdicție. Dar imaginația lui îl împinge s-o facă, și ea se dovedește mai puternică, deoarece între timp temerile lui s-au transformat în idei obsesive. La două ore după ce rostise cuvintele de mai sus, pulberăria sare în aer.

„După toate aparențele, nenorocitul nu putuse rezista dorinței să mai controleze o dată butoaiele cu pulbere și să

numere grenadele, iar ceva, poate un ou de bocanc, poate o pietricică care s-a rostogolit sau vreo altă mișcare, a aprins totul într-o clipă".

Nu este obiectiv neverosimil ca dintr-o prudență excesivă, degenerată în obsesie, un om să facă ceva periculos. Poate că, înainte de a muri, sergentul-major a putut constata că nu-i lipsea nici un butoi de pulbere și în acest fel obsesia sa a fost satisfăcută. Dar ca să atingă acest scop a trebuit să comită o mare imprudență.

Alfred de Vigny descrie, așadar, într-un mod impresionant un comportament anancast, dar, într-o anumită măsură, sarcina de a descrie o personalitate anancastă îl depășește. Între descrierile comportamentului său obsesiv de la începutul și de la sfîrșitul nuvelei autorul intercalează povestea vieții sergentului-major, în care acesta ne este înfățișat ca un om de treabă care-și face în mod conștiincios datoria, dar care, după cît ni se spune, nu a prezentat pînă atunci înclinații anancaste, deci nu era o personalitate hiperexactă. Vigny nu a vrut probabil să ne descrie un om de un fel deosebit, ci să ne înfățișeze tipul de soldat la care îndeplinirea îndatoririlor militare a devenit cel mai important principiu de viață.

În *Învierea*, **Tolstoi** schițează, la un moment dat, referindu-se la **Nehliudov**, o *meditație obsesivă*. Nehliudov spune (p. 258) : „Da, da... tot ce se întîmplă în viață, noima acestei vieți este de neînțeles pentru mine și n-o pot pătrunde ; de ce au existat mătușile mele, de ce Nikolenko Irtemiev a murit, iar eu trăiesc ? De ce am cunoscut-o pe Katiușa ? De ce a fost nebunia mea de pînă acum ? De ce a fost războiul trecut ? Ce rost a avut toată viața mea desfrînată din urmă ?" La Nehliudov se pot observa și alte trăsături anancaste : el se consideră un om fără valoare, se învinuiește de josnicie, ticăloșie, infamie, decădere morală ; el însuși își zice nemernic, pușlama fără scrupule etc. Anancaștii care s-au făcut în mod obiectiv vinovați de ceva pot ajunge, fără îndoială, la asemenea paroxisme de autoacuzare. Cu toate acestea, ca personalitate, nici Nehliudov nu este un anancast. După ce a trecut prin procesul de metamorfoză și purificare spirituală,

așa cum l-a conceput Tolstoi, el își urmărește ținta fără nici un fel de îndoieli sau ezitări. Prin fanatismul cu care își consacră viața ideii de ispășire, el se aseamănă mai degrabă cu un paranoic. Dar și în această privință trebuie să formulăm o rezervă : ideile care se dezvoltă la personalitățile paranoice nu au niciodată acest puternic caracter altruist.

Cînd vorbim despre personalități anancaste, ne-am putea gîndi și la **Bolnavul închipuit** de **Molière,** căci printre hipocondri, categorie din care face parte și eroul principal, se găsesc multe personalități hiperexacte. Frămîntați mereu, excesiv, de multe idei și griji în legătură cu tot ce li se întîmplă în viață, acești oameni pot să acorde și propriului corp o atenție exagerată și să se creadă, fără nici un motiv, suferinzi de o boală gravă, așa cum am văzut mai sus. Molière nu descrie însă decît hipocondria în sine, înfățișîndu-ne un om care trăiește într-o continuă alarmă în legătură cu sănătatea lui ; nu aflăm însă cum se comportă el față de alte evenimente din viața lui. Procese cu caracter hipocondric există și la alte firi decît cele hiperexacte ; aceasta se întîmplă în special în acele cazuri în care prescripții medicale care s-au dovedit inadecvate îl determină pe „bolnavul închipuit" să-și îndrepte mereu atenția spre propriul corp.

Mai trebuie menționat că și **Gottfried Keller** ne descrie în **Heinrich cel Verde** simptome de nevroză obsesivă, fără să zugrăvească însă o personalitate ananoastă (vol. I, p. 55) :

„Așa, de pildă, am fost tare chinuit o vreme de tentația bolnăvicioasă de a-i da lui Dumnezeu porecle grosolane, ba chiar de a-l ocărî așa cum auzisem pe stradă. Această tentație începea totdeauna printr-o dispoziție sufletească plăcută, printr-o voioșie lăuntrică, pînă cînd, după o luptă îndelungată și pe deplin conștient că săvîrșeam o blasfemie, rosteam iute cîte unul din acele cuvinte, sigur fiind că n-are nici o valoare și rugîndu-mă în același timp de iertare. După aceea nu mă puteam opri să-l rostesc încă o dată și să simt o satisfacție plină de căință, și tot așa mai departe, pînă ce această frămîntare ciudată se potolea. Era un fenomen care mă chinuia de obicei înainte de culcare, deși după aceea nu lăsa în mine nici neliniște, nici confuzie".

Ideile obsesive descrise, nevoia și „ciudata stare de surescitare", au, desigur, un substrat sexual. Ele se aseamănă cu fenomenele obsesive pe care le au uneori preoții catolici, care trăiesc în celibat. Cu toată teama lor de păcat, ei simt nevoia de a rosti cuvinte necuviincioase la adresa lui Dumnezeu sau a lui Hristos, sau să și-i imagineze în situații la fel de necuviincioase. Anxietatea pe care o resimt în acele momente este de natură obsesivă, dar ideile lor sînt provocate de sexualitatea nesatisfăcută, ele sînt deci mai degrabă idei instinctuale decît obsesive. Așa se explică și ideile blasfematorii ale lui Heinrich cel Verde. Se pare că epoca la care se referă era tocmai perioada pubertății, cînd sexualitatea se manifestă impetuos, fără a-și găsi încă împlinirea. Nici Gottfried Keller nu descrie o personalitate bolnavă de o nevroză obsesivă, purtătoare de idei obsesive.

Personalități hiperperseverente

Personalități paranoide ar trebui să fie ușor de găsit în literatura beletristică. Ne gîndim poate în primul rînd la **Michael Kohlhaas** al lui **Heinrich von Kleist,** dar în această lucrare ne este descrisă mai curînd o dezvoltare paranoică decît o personalitate paranoidă. Despre felul de a fi al lui Kohlhaas nu găsim decît cîteva cuvinte introductive (p. 11) :

> „Pînă la vîrsta de treizeci de ani, acest bărbat deosebit ar fi putut fi socotit ca o pildă de bun cetățean. Într-un sat care îi poartă încă numele, el stăpînea o gospodărie în care trăia tihnit, din negoțul său. Copiii pe care i-i dăruise soția sa îi creștea în frica lui Dumnezeu, cu dragoste de muncă și cu cinste.
>
> Printre vecinii săi nu era unul care să nu se fi bucurat de binefacerile sau de dreptatea lui. Pe scurt : omenirea ar fi trebuit să-i binecuvînteze amintirea dacă el n-ar fi depășit măsura unei virtuți, căci simțămîntul de dreptate a făcut din el un hoț și un ucigaș".

În aceste cuvinte numai observația că Kohlhaas avea un foarte dezvoltat *sentiment al dreptății* are vreo legătură cu firea paranoidă. Este adevărat că Kohlhaas nu s-a luptat numai pentru dreptatea sa, ci și pentru aceea a altor oameni, însă nu sentimentul dreptății este aici purtătorul evoluției anormale. În lupta contra unui dușman real sau presupus, la paranoizi se dezvoltă sentimente egoiste ; omul caută să aibă dreptate cu orice preț, să triumfe asupra adversarului său și să se răzbune pe cel care l-a ofensat. Paranoicii luptă numai în subsidiar pentru o dreptate obiectivă. Acest lucru este valabil și pentru Michael Kohlhaas care, în primul rînd, urmărește răzbunarea și abia după aceea dreptatea. Moartea soției sale, moarte provocată de maltratările suferite, a constituit pentru el ultimul imbold la acțiune. Aici ni se spune clar că e vorba de răzbunare (p. 45) : „Îndată ce groapa a fost acoperită și crucea înfiptă pe ea, și după ce au plecat toți cei care o întovărășiseră pe răposată pînă la mormînt, el se mai aruncă o dată în fața patului ei rămas acum pustiu și luă hotărîrea răzbunării".

Ceea ce urmează este *răzbunare* în adevăratul sens al cuvîntului, iar nu lupta pentru o dreptate obiectivă, căci după numai două pagini citim (pp. 47—48) :

„Intrînd în sală, Kohlhaas apucă de piept pe iuncherul Hans von Tronka, vărul baronului, care îi stătu împotrivă și cînd îl zvîrli în colțul halei, stropi pietrele cu creierii lui. În timp ce slujitorii săi biruiau și risipeau pe ceilalți cavaleri, care luaseră armele, Kohlhaas cerceta unde se află iuncherul. În fața slugilor aiurite ale castelului sparse cu piciorul ușile la două încăperi care duceau spre aripile castelului și cotrobăi prin întreaga clădire, ce era foarte întinsă ; cum nu găsi pe nimeni, coborî în curtea castelului blestemînd și puse să se închidă toate ieșirile. Între timp, cuprins de focul de la barăci, castelul se aprinse cu toate celelalte clădiri lăturalnice, răspîndind un fum gros, ce se urca spre cer. În vreme ce Sternbald, împreună cu trei argați mai dezghețați, cărau tot ce nu era bătut în cuie și răsturnau această bună pradă lîngă cai, prin ferestrele administrației zburară, în chiotele fericite ale lui Harse, leșurile intendentului și administratorului, cu femeile și copiii lor cu tot !"

Ceea ce este descris aici nu are nici o contingență cu sentimentul dreptății, ci este ură, cu atît mai mult cu cît ea se îndreaptă împotriva unor oameni care nu au o legătură nemijlocită cu moartea soției, ci s-au făcut vinovați doar de maltratarea cailor, iar unii nici măcar de atîta. În plus, mai sînt omorîți și copii. Nu avem deci motive să lăudăm sentimentul de dreptate al lui Kohlhaas, dar tocmai de aceea descrierea paranoiei devine cu atît mai corectă din punct de vedere psihologic, căci dezvoltările paranoice își au originea în *susceptibilitate* combinată cu o înclinație spre *dușmănie* și *ură*.

Un om posedînd un foarte dezvoltat simț al dreptății și care nu poate fi considerat drept un paranoic ne este înfățișat în persoana tîlharului **Karl Moor.**

Un sentiment atît de altruist cum este dragostea de adevăr nu poate constitui nici el cauza unei dezvoltări paranoice. De aceea *Mizantropul*, atît de amuzant descris de către **Molière**, conține o contradicție internă. În strădaniile sale, **Alceste** este atît de fanatic cum numai un paranoid poate fi, dar el duce o luptă altruistă, lucru pe care un paranoid nu-l face niciodată. În prima scenă a piesei, Alceste declară amicului său că nu-i mai poate fi prieten din pricina politeții prea mari, adică a lipsei de sinceritate a acestuia din urmă (p. 15):

„*Philinte*: Cînd vezi că unul, altul se bucură cu tine, / Îi răsplătești purtarea așa cum se cuvine, / Te porți și tu, firește, precum se poartă el, / La dar răspunzi cu daruri, la jurămînți, la fel.

Alceste: O, ce nesuferită și josnică metodă / Pe care-o urcă-n slavă amicii tăi la modă! / O, cît îmi sînt de-urîte aceste-ntortocheri, / Aceste ipocrite discursuri și păreri, / Urăsc pe iscusiții cu-mbrățișări abile, / Palavragii amabili de vorbe inutile, / Maeștri-ai politeții cu gestul socotit, / Tratînd pe un netrebnic ca pe un om cinstit... / Și care ți-i folosul cînd cineva îți jură / Credință și-ți arată iubire și căldură, / Sau îți aduce-elogii din cele mai de preț, / Cînd face-același lucru cu primul nătăfleț? / Nu, nu cred să existe vreo inimă curată / S-accepte-această stimă, mă ierți, prostituată. / Cel mai ales din semeni se va simți om șters / Văzînd că îl amesteci cu-ntregul univers. / Căci orice stimă are

o pricină anume : / Nu mai stimezi pe nimeni stimînd o-ntreagă lume, / Iar dacă-aceste vicii, cum văd, şi tu le ai, / La naiba ! nu eşti vrednic în preajma mea să stai. / Nu-mi trebuie-o făptură — oricît la mine-ar ţine — / Ce nu cinsteşte-un merit aşa cum se cuvine. / Această preţuire vreau s-o resimt şi eu. / Amicu-ntregii specii nu e amicul meu !"

Dragostea de adevăr a devenit pentru Alceste cel mai important principiu în viaţă. L-am putea califica pe Alceste drept un *fanatic al adevărului,* văzîndu-l cum de-a lungul întregii piese persistă cu înverşunare în strădaniile sale. Dragostea de adevăr este însă bazată pe un sentiment al datoriei faţă de colectivitate şi este stimulată de o dezvoltare anancastă, iar nu de una paranoică. Se întîmplă, ce-i drept, ca personalităţi anancaste să manifeste o dragoste de adevăr excesivă, dar atitudinea lor izvorăşte din teama de a nu comite o nedreptate, iar nu din agresivitate, aşa cum este cazul la Alceste. Fanaticii sînt paranoici, niciodată anancaşti ; de aceea fanatismul şi dragostea pentru adevăr nu se împacă.

Din moment ce am admis aceste lucruri, din punct de vedere psihologic nu mai are rost să cercetăm structura personalităţii lui Alceste. O asemenea analiză este, în schimb, foarte indicată în cazul lui **Michael Kohlhaas,** fiindcă în persoana lui ni se prezintă o dezvoltare paranoică autentică. Astfel aflăm despre începuturile puţin vizibile ale acestei dezvoltări (cînd apare doar o oarecare mînie), pentru ca mai tîrziu să vedem cum Kohlhaas se străduieşte în repetate rînduri să obţină satisfacţie, la început încă pe căi drepte ; vedem cum cazul lui este mereu tărăgănat şi respins. În felul acesta iau naştere afectele paranoice. Veşnica oscilaţie între speranţa de a ajunge la ţel şi decepţia care-i urmează de fiecare dată intensifică tot mai mult sentimentele. I se poate oare întîmpla aşa ceva într-o atît de mare măsură şi unei personalităţi obişnuite, cum este Kohlhaas ? Din punct de vedere psihiatric ar trebui să răspundem negativ la această întrebare, dar la Kleist nu găsim confirmarea acestei aprecieri.

Asemănător este şi cazul geloziei lui **Othello** din tragedia lui **Shakespeare.** Din nou am fi tentaţi să spunem : cine de-

vine atît de paranoic ca Othello trebuie să fi fost susceptibil şi suspicios. Nu aflăm însă nimic despre firea lui. E drept că în cazul lui Othello, premisele exterioare au fost deosebit de favorabile unei dezvoltări paranoice. Shakespeare ne-a oferit aici o descriere remarcabilă nu numai sub raport poetic, dar şi sub raport psihologic. Printr-un joc rafinat, Iago izbuteşte să-l aducă şi să-l menţină pe Othello într-o stare sufletească oscilînd între speranţă şi temere, asemenea oscilaţii fiind foarte periculoase pentru o dezvoltare paranoică. La început Iago se mărgineşte să facă numai aluzii, refuză să spună mai mult şi tocmai în acest fel creează tensiune. Abia cînd Othello înclină din ce în ce mai mult spre gelozie, Iago începe să fie mai explicit. Într-o concordanţă nuanţată cu starea de spirit a lui Othello, care acceptă din ce în ce mai multe minciuni, el îi spune lucruri tot mai grave, apoi Iago pune în mişcare „artileria grea", povestindu-i lui Othello despre presupusele legături trupeşti dintre Desdemona şi Cassio.

Prima convorbire începe cu următoarele cuvinte (pp. 264—265) :

„*Iago :* Ştia şi Cassio de iubirea voastră / Pe cînd pe-a mea stăpînă o peţeai ?
Othello : Din fir a păr. De ce-mi pui întrebarea ?
Iago : Doar pentru gîndul meu : o lămurire, / Nimic mai mult".

Apoi continuă (pp. 268—269) :

„*Othello :* Îţi voi cunoaşte gîndurile, jur !
Iago : Nu poţi, nici chiar cu inima-mi în palmă / Şi n-ai să poţi cît sînt în pază-mi !
Othello : Ha !
Iago : Fereşte-te de gelozie, doamne ! / E monstrul cu ochi verzi ce-şi plăsmuieşte / El singur hrana lui".

Şi Iago încheie (p. 273) :

„Îngăduie-mi, stăpîne,-o rugăminte : / Nu cerceta mai mult aceste lucruri, / Le lasă vremii ! E desigur bine / Să-l chemi pe Cassio iar în slujba lui / Că şi-o-mplineşte cu des-

toinicie. / Dar dacă poți să-l ții un timp departe, / Vei desluși ce vrea și ce-i cu el. / Vezi dacă doamna stăruie să-l chemi / Pe-un ton mai aprig, mai înflăcărat : / Aceasta spune multe. Deocamdată. / — Și poți să crezi că-n grija mea-s pripit, / Cum am și eu temei să cred că sînt — / Te rog din suflet, las-o-n voia ei".

Apoi, cînd, datorită aluziilor, calomniilor și acțiunilor perfide ale lui Iago, gelozia lui Othello ajunge la apogeu, are loc următorul dialog (pp. 301—302)

„*Othello* A spus ceva ?
Iago : A spus, stăpîne, dar nimic, fii sigur, / Ce n-ar tăgădui sub jurămînt.
Othello : Ce-a spus ?
Iago : Zău, ea s-ar fi... Nu știu, că s-a...
Othello : Ce ? ce ?
Iago : Culcat...
Othello : Cu ea ?
Iago : Cu ea... Pe ea... cum vrei !
Othello S-a culcat cu ea ! S-a culcat pe ea !"

Cred că nu există nici o altă operă literară în care o *dezvoltare paranoică* să fie atît de bine descrisă ca aceea pe care a reușit s-o redea Shakespeare în *Othello*. Dacă de la început Iago ar fi calomniat-o în mod atît de grosolan pe Desdemona, Othello ar fi respins cu indignare calomniile și nu ar fi crezut nimic. Împins însă pas cu pas spre afecte tot mai profunde, el crede, ca un om stăpînit de o idee obsesivă, și cele mai grosolane minciuni. Pînă să ajungă atît de departe, Othello a suferit cele mai cumplite chinuri, provocate mai mult de permanenta nesiguranță decît de convingere. Ne dăm seama de acest lucru cînd citim (p. 278)

„*Othello :* Mă-nșală ea ?
Iago : Stăpîne ce-i cu tine ? Lasă-ți gîndul.
Othello Să piei din ochi-mi. Ieși ! M-ai pus la cazană ; / Mai bine-i, jur, să fii-nșelat de tot / Decît să bănui numai".

Poate că nu este cazul să acordăm o prea mare importanță predispoziției paranoice a lui Othello, el fiind supus

într-un mod atît de rafinat condițiilor care pot duce la o dezvoltare paranoică. Afară de aceasta, el era maur și deci putea să aibă temeri justificate în privința durabilității dragostei Desdemonei.

Foarte asemănătoare cu cea a lui Othello este această dezvoltare la sultanul **Orosman** în *Zaïre* de **Voltaire.** Bănuiala sultanului că Zaïre îi este infidelă se întărește din ce în ce mai mult, dar Orosman luptă contra acestei suspiciuni, dragostea și încrederea fiind mai puternice decît neîncrederea. În felul acesta se ajunge la o alternanță a sentimentelor. Orosman duce cu sine însuși o luptă desperată. El se răzbună doar atunci cînd crede că deține dovada sigură.

Cum am putut vedea, în cazul *geloziei,* sentimentele, alternînd între ele, cresc la amîndoi polii ; ia naștere *dragostea-ură,* astfel încît Othello și Orosman ajung să ucidă tocmai pe acele femei pe care le iubesc mai presus de orice. Othello o sărută pe Desdemona adormită înainte de a o ucide și ar vrea s-o sărute iar și iar (p. 182) :

„Tu suflu-mbălsămat, ce parcă-ndupleci / Dreptatea însăși, paloșul să-și frîngă, / Ah, iar și iar ! Așa să fii și-n moarte : / Am să te omor și-apoi te voi iubi ! / Și încă un sărut ... E cel din urmă : / N-a fost mai dulce un altul niciodată / Și mai nenorocit. Mă-neacă plînsul".

Iar înaintea morții Zaïrei găsim următoarea scenă :

„*Orosman :* O, tu nu știi cît de mult am iubit-o, cît de fierbinte, cît de tare !... O privire de-a ei decidea soarta mea !... Fără ea nu pot fi fericit ; nu pot suferi decît prin ea !... Nu simți nici o milă Corasmin ?

Corasmin : Cum ? Sultane, tu plîngi ?... Tu !

Orosman : Uită-te la primele lacrimi care mi-au împăienjenit vreodată ochii ! Vezi soarta mea și rușinea mea !... Dar aceste lacrimi sînt amare, pline de oroare, lor le urmează moartea ! Sînge le urmează !

Corasmin : Sufletul meu se cutremură pentru tine.

Orosman : Să se cutremure de suferința mea ! De dragostea mea ! de răzbunarea mea ! Mă auzi ?..."

Othello și Orosman se sinucid, nu numai pentru că ei află că au omorît o ființă nevinovată, ci și din cauză că nu mai vor să trăiască fără persoana iubită.

O dezvoltare paranoică putem observa și la **Electra** în tragedia lui **Sofocle.** Durerea, pe care ea o resimte datorită morții tatălui ei, continuă, desigur, să fie foarte mare, deși de atunci au trecut mulți ani, dar și mai adîncă este ura ei împotriva ucigașilor : mama ei și actualul soț al acesteia. În toți acești ani, ura ei nu a slăbit, ci, dimpotrivă, a crescut tot mai mult. Aceasta se putea datora și faptului că Electra a fost nevoită să rămînă în casa asasinilor, unde a avut de îndurat un tratament nedemn.

După cum îi povestește ea lui Oreste, întors de curînd, fusese tratată ca o sclavă, suferise de foame și fusese bătută. Alternanța unor stări de spirit cu încărcătură combativă, care este un atribut al evoluției paranoice, nu lipsea în cazul de față, căci Electra se apăra, o împroșca pe mama ei cu invective și o amenința că Oreste va aduce la îndeplinire răzbunarea meritată. Cu puțin timp înaintea întoarcerii lui Oreste, mama Electrei este din nou ținta unor reproșuri, ba chiar a unor injurii (p. 31) :

„Fiindcă, învață-mă atunci, de ce făptuiești / cele mai rușinoase fapte, tu care te culci / și faci copii cu el, cu care înainte / mi l-ai omorît pe tata ?"

Și după aceea (p. 32) :

„Iar eu mă gîndesc / că ne ești nu numai stăpînă / ci și mamă, / eu care trăiesc o viață nefericită / în mijlocul împilărilor cîte curg / din partea ta și a tovarășului tău".

Violența urii Electrei denotă că dezvoltarea paranoică a ajuns la punctul culminant. După ce Oreste a lovit-o prima dată pe mama lor, ea îi strigă (p. 81) : „Băiete ! / Mai lovește o dată, dacă-ți rămîn puteri". Iar înainte de omorîrea lui Egist, ea spune (p. 86) : „O, pe zei ! Nu ! Nu ! / Frate al meu, nu-i îngădui, nu-l lăsa să vorbească prea mult. / Ce

folosește unui om sortit / să moară / un răgaz plin de amărăciune ? / Grăbiți-vă să-l jertfiți / și să-l lăsați departe de ochii noștri, / în mîinile acelora chemați să-l îngroape, / așa cum merită". O dezvoltare paranoică de o asemenea intensitate este posibilă doar la o personalitate paranoică. Despre aceasta nu aflăm însă nimic de la autor. În *Orestia* lui **Eschil,** doliul **Electrei** este mai mare decît ura ; aici nu se observă nici o dezvoltare.

Și mai mult se deosebește **Electra** a lui **Euripide.** Discuția între Electra și Oreste seamănă cu o conversație de toate zilele, sentimentele lor nu sînt profunde. La întrebarea, foarte prozaic formulată, a lui Oreste, care tocmai l-a omorît pe Egist : „Ce facem deci cu mama ? O ucidem ?" — și la ezitările sale, Electra caută să-l convingă prin argumente lucid-realiste ; printre altele ea îi spune : „Ce-ți dăunează ție dacă îl răzbuni pe tata ?"

Sentimentul de ură este și mai puternic la **Medeea** din drama lui **Euripide** decît la Electra lui **Sofocle.** Aici el este însă urmarea nemijlocită a unei ofense suferite din partea lui Iason, care a respins-o cîndva, și nu ca expresie a unei dezvoltări. Tocmai profunzimea reacției sentimentale în absența unei dezvoltări ne îndreptățește să deducem că este vorba de o personalitate paranoidă. Dealtfel, autorul confirmă acest punct de vedere printr-o scurtă remarcă, atunci cînd doica spune despre stăpîna sa : „căci este o persoană dîrză și nu poate suporta nedreptatea".

La **Grillparzer, Medeea** suferă și mai mult din cauza faptei sale ; ea este tratată ca „barbară", acuzată de paricid și fratricid și expusă oprobriului public. Ne putem da seama de felul cum este judecată după modul în care îl salută Creusa pe soțul Medeei (p. 18) : „Tot ei ți-au dat de soață o femeie / Ce știe vrăji, o crudă paricidă . . ." Dar nici Grillparzer nu descrie o dezvoltare, ci doar o *totalizare a suferințelor.* Iason însuși își ura de cîtva timp soția și lăsa din ce în ce mai mult curs liber acestei uri. Medeea nu se putea obișnui cu soarta ei, căci vechilor dureri li se adăugau mereu noi suferințe. Cînd și-a ucis copiii, suferințele ei ajunseseră

la apogeu. A fost exilată, fără să i se ofere undeva vreun refugiu. În toată Grecia era urîtă. În cele din urmă, pînă și copiii ei s-au înstrăinat de ea. Fapta ei — uciderea copiilor — este mai ușor de înțeles decît la **Euripide**, a cărui Medee este și ea exilată, dar știa unde putea găsi un refugiu onorabil, ba chiar și-ar fi putut lua și copiii cu ea. Aici, ca să ne putem explica fapta din punct de vedere psihologic ar trebui să presupunem și o trăsătură epileptoidă pe lîngă cea paranoică ; la această combinație ne vom referi mai tîrziu. O indicație în acest sens ne oferă drama : într-adevăr, abstracție făcînd de fapta ei, ea mai avea și în alte împrejurări înclinația către izbucniri neînfrînate ale afectelor. Gîndindu-se odată la copiii ei, ea spune : „Soi rău al unei mame pline de ură, mori împreună cu tatăl tău și prăbușește în nenorocire toată casa".

Nici în *Nibelungii* atunci cînd ni se descrie ura **Krimhildei** contra lui Hagen și a fraților lui, nu pare să fie vorba despre o dezvoltare. În orice caz, din poem nu aflăm nimic despre așa ceva. Nici **Hebbel**, în transpunerea sa, nu explică cum a putut să dăinuie această ură timp de atîția ani fără să slăbească. Personalitatea Krimhildei nu părea să aibă o astfel de înclinație.

Dacă dorim să studiem în literatură firea paranoică în sine, putem găsi elemente importante cu privire la aceasta la **Raskolnikov** din romanul lui **Dostoievski.** Cum însă în acest caz există și o introversiune puternică, mă voi ocupa ceva mai tîrziu de acest personaj.

În romanul *Crimă și pedeapsă* mai există o persoană paranoidă, și anume **doamna Marmeladov**, care la început ne apare ca o femeie roasă de boală și de foame, devenită dură, irascibilă și înăcrită de alcoolismul soțului. Mai tîrziu ne dăm seama că trebuie să fi fost dintotdeauna o personalitate bizară. Cu orice ocazie face paradă de originea ei nobilă, enumerînd titlurile tatălui său. Tot timpul are la îndemînă o diplomă pe care a obținut-o pentru un rezultat deosebit și în care este menționată și înalta funcție a tatălui său. Cu menajera ei se poartă într-un mod jignitor, vorbește

de sus și îi spune mereu că e o femeie de origine vulgară. Dat fiind orgoliul ei dintotdeauna, a resimțit desigur mizeria și sărăcia ca pe o lovitură cumplită. Astfel devin inteligibile reacțiile ei dușmănoase față de un fost șef al soțului său. Ea pătrunde la acesta din urmă, îl ocărăște vehement, după care aruncă cu o călimară în el, deși trebuie să-și dea seama că nu el este cauza nenorocirilor ei, ci soțul ei bețiv. Doamna Marmeladov ajunge în pragul nebuniei în momentul în care își alungă copiii în stradă, unde îi pune să cînte și să danseze. În felul acesta vrea să demonstreze în fața lumii cît de prost a fost ea tratată de ceilalți oameni, uitînd și de astă dată de alcoolismul soțului. Faptul că întregul ei orizont spiritual s-a îngustat pînă la extrem, excluzînd orice altceva în afară de prejudicierea, pretins nemeritată, a familiei sale reprezintă, de asemenea, *o dezvoltare paranoică* a cărei rădăcină își are originea (în afara împrejurărilor exterioare) în *firea paranoidă.*

Boala și amărăciunea nu provoacă la doamna Marmeladov și la Raskolnikov numai o înăcrire a caracterului, dar au, ca o noxă corporală nemijlocită, efecte defavorabile asupra psihicului. În acest fel ia naștere la amîndoi o iritabilitate care nu mai este legată de comportarea paranoică. În plus, Raskolnikov face o psihoză *cu caracter exogen.* El trăiește o scenă în care gazda sa este maltratată de mulțime. Aude totul extrem de clar, cum se întîmplă în caz de psihoză exogenă, delir sau halucinoză. Nu a fost un vis, deoarece Raskolnikov o întreabă după aceea pe servitoare de ce a fost bătută gazda. În această perioadă, starea lui sufletească și deciziile lui sînt supuse unor schimbări bruște. Marea iritabilitate și agresivitatea impulsivă a vorbelor lui nu pot fi înțelese decît prin boala lui trupească.

Și pe **Mitridate,** eroul dramei cu același nume a lui **Racine,** trebuie să-l considerăm, avînd în vedere marea sa suspiciune, drept o personalitate paranoidă. Fiind exagerat de gelos, se poartă crud cu femeile. Fiul lui spune despre el : „Știam cît de nemiloasă este inima tatălui meu, cum a ordonat decapitarea cîtorva femei, căci gelozia lui nu le putea

îngădui să aparţină altora". Şi mai tîrziu : „Nici nu îndrăznesc să spun la ce fapte a ajuns Mitridate datorită geloziei". Totdeauna bănuitor, Mitridate descoperă curînd că unul din fiii săi vrea să-l trădeze romanilor, şi că celălalt fiu iubeşte pe fata pe care el însuşi şi-a ales-o ca mireasă. Cît de suspicios era faţă de toată lumea, se poate observa clar din cuvintele următoare : „Întotdeauna mi-a fost teamă de trădarea celor mai apropiaţi de mine, de aceea am învăţat să cunosc toate otrăvurile ; nu m-am lăsat pînă cînd, după multe ore de eforturi istovitoare, am găsit antidotul chiar şi pentru cea mai puternică otravă". Aceste măsuri de precauţie exagerată fac în cele din urmă ca însăşi otrava cu care a vrut să se sinucidă Mitridate să nu mai aibă efect : „În arta secretă de a mă apăra de otrăvuri am mers atît de departe, încît acum nu mai îmi foloseşte nici una".

Cum Racine se baza, aşa cum spune în prefaţă, în mare măsură pe date istorice, putem deduce că şi Mitridate, ca figură istorică, era o personalitate paranoidă. Tenacitatea cu care lupta contra romanilor — din dramă aflăm că această luptă a durat 40 de ani — ar fi lesne de înţeles la o astfel de fire.

Faptul că scriitorii descriu rar personalităţi paranoide ca atare, prezentîndu-ni-le de preferinţă in dezvoltări paranoice, este uşor de înţeles, căci comportările lor în momentele cînd afectele ating punctul culminant sînt deosebit de impresionante. Totuşi, după cum ne este prezentat Mitridate de autor, nu este verosimil să fie vorba de o dezvoltare. Aş putea însă cita un alt personaj din literatura beletristică la care o dezvoltare este absolut exclusă. Ceea ce se reliefează însă deosebit de caracteristic în acest caz este firea personajului.

O personalitate paranoidă cum rar se poate întîlni mai tipică este **Alcadele din Zalamea** al lui **Calderon.** În piesa cu acelaşi nume de Lope de Vega (care i-a servit lui Calderon drept model), întîlnim acelaşi personaj, dar zugrăvit mult mai puţin clar. La Calderon, **Crespo** — acesta este numele personajului — este încă de la început prezentat prin

cuvinte semnificative, căci locotenentul Don Alvaro este anunţat că va fi încartiruit la el, spunîndu-i-se : „Vei sta în locuinţa unui ţăran care este cel mai bogat om din localitate şi totodată un om dur, orgolios şi vanitos de parcă ar fi prinţul moştenitor din Leon".

Foarte semnificativă este scena în care Crespo, pe vremea aceea un simplu ţăran, deoarece abia mai tîrziu va fi ales de popor judecător al satului, discută în contradictoriu cu generalul Don Lope. Crespo nu se aşază decît după ce e îndemnat în mod expres de general, care i-a atras atenţia că în ziua precedentă se aşezase fără să fie poftit. Don Lope este de părere că o făcuse din nebăgare de seamă. Crespo neagă şi spune că atunci cînd e tratat cu politeţe, este şi el politicos (p. 85) :

„*Don Lope :* Ei bine-atunci, / De ce dar ieri, cînd nu ţi-am spus / Să te aşezi, te-ai aşezat, / Şi încă în jilţul cel mai bun ?
Crespo : Tocmai de-aceea : că n-aţi spus-o ; / Iar azi cînd mă poftiţi, nu vreau / Să şed ; purtarea bună / O ai faţă de cel ce-o are".

Sentimentul de demnitate al ţăranului devine şi mai vizibil atunci cînd spune în continuare (pp. 85—86) :

„Eu, senior, întotdeauna / Răspund cu tonul şi cuvîntul / Cu care îmi vorbeşte altul ; / Ieri dumneavoastră îmi vorbeaţi, / Ştiţi bine cum, şi mă sileaţi / Să potrivesc pe-acelaşi ton / Şi întrebarea şi răspunsul".

Mai tîrziu, cînd Crespo luptă cu îndîrjire, dar şi cu succes, să fie pedepsit cel ce a dezonorat-o pe fiica sa, am putea explica purtarea lui prin suferinţele îndurate de familia lui. Aceeaşi comportare caracteristică o avea însă şi înainte, cînd onoarea fiicei sale era numai primejduită, dar încă neştirbită. Crespo este calm. Nu vorbeşte deci în stare de tensiune afectivă, ci potrivit cu caracterul său, atunci cînd discută cu generalul în felul următor (pp. 70—71) :

„*Don Lope :* Spune, cum / Putea-ntîmplarea să te piardă ?
Crespo : Anume : omorînd pe-acela / Ce în vreun fel m-ar fi jignit.

Don Lope : Dar, Dumnezeule, știai / Că-i căpitan ?

Crespo : O, Doamne, da / Dar chiar de-ar fi fost general / Și s-atingea de cinstea mea / Îl ucideam.

Don Lope : Dar de s-atinge / Oricine numai de un fir / Din uniforma de soldat, / V-o jur pe Dumnezeu din cer / Că-l spînzur.

Crespo : Cine îmi clintește / Chiar și-o fărîmă din onoare, / Pe Dumnezeu v-o jur și eu, / Că-l legăn în spînzurătoare.

Don Lope : Dar dumneata știi că fiind / Ceea ce ești, ai datoria / Să-nduri corvezi fără crîcnire ?

Crespo : Da, știu, dar numai cu averea, / Iar nu cu cinstea : regelui / Închin avutul și viața, / Că-i sînt dator ; însă onoarea / E-un bun al sufletului meu, / Ce-i stăpînit de Dumnezeu.

Don Lope : Pe toți Hristoșii ! S-ar părea / C-aici dreptate ai avea.

Crespo : Pe toți Hristoșii, întotdeauna / Dreptate am știut să-mi fac".

Sînt minunate cuvintele pe care le rostește Crespo, dar totodată sînt și cuvintele unei personalități paranoide care stăruie în dreptul și cinstea ei, chiar dacă este vorba de viață și de moarte. Crespo recunoaște că marea diferență dintre starea lor socială îi impune anumite obligații în ceea ce privește politețea, lucru ce nu înseamnă însă pentru el să renunțe nici cît negru sub unghie la ceea ce socotește că i se cuvine în calitate de om.

Mai tîrziu, după ce fiica lui a fost într-adevăr răpită și dezonorată de căpitan, Crespo, devenit între timp judecător al satului, reia dialogul cu Don Lope — dialog cu un conținut similar, dar de data asta pătruns de o profundă gravitate (pp. 164—165) :

„*Don Lope :* Să-l scot din temniță-am venit / Pe cel închis și să răzbun . . .

Crespo : Iar eu îl țin închis, vă spun, / Aici, pentru ce-a săvîrșit.

Don Lope : Știți că pe rege îl slujește, / Și eu să-l judec se cuvine ?

Crespo : Știți că, din casă de la mine / Mi-a răpit fata tîlhărește ?

Don Lope : Știți că am dreptul de-a curma / Neînțelegerea pe loc ?
Crespo : Știți oare că și-a bătut joc / În codru de onoarea mea ?"

Intransigența personalității paranoide iese aici la iveală cu toată claritatea. N-am vrea să calificăm comportarea lui Crespo drept încăpățînare, — dreptatea este de partea lui. Și totuși atitudinea lui nu poate fi calificată altfel. El însuși recunoaște în fond aceasta. Înainte de a fi rostit cuvintele citate mai sus, el răspunde generalului care-l numise cu dispreț „un bădăran din clasa țărănească" (p. 163) : „Un bădăran s-o fi chemînd, / Dar dacă el și-a pus în gînd / Să-l spînzure pe căpitan, / Zău că nu-i chip de-a-l mai opri".

Crespo își impune voința și îl spînzură pe căpitan înainte ca Don Lope să-l poată salva. El nu procedează conform legii, căci căpitanul ar fi trebuit să fie judecat de un tribunal militar. În felul acesta hiperperseverența lui Crespo este și aici subliniată, deoarece un paranoic își face singur dreptate, fără a se lăsa influențat de ceea ce prevede legea.

Pentru tematica prezentei lucrări, drama lui Calderon este deosebit de valoroasă, deoarece în ea ne este înfățișată nu atît o reacție paranoidă, cît mai ales personalitatea paranoidă ce determină reacțiile. Nu cunosc nici un personaj din literatură la care acest lucru să fie vizibil în aceeași măsură. Cînd un om are o comportare paranoidă, aceasta se petrece de obicei la capătul unei dezvoltări de acest tip, în care întîmplările exterioare au un rol hotărîtor. Crespo are însă de la început și pînă la sfîrșit aceeași comportare. Acest fapt diminuează, poate, valoarea literară a piesei, dar pentru problema care ne interesează prezintă un interes deosebit.

Personalități demonstrativ-hiperperseverente

Cînd o fire *isterică* este asociată cu una *paranoidă*, atunci, după cum am arătat mai înainte, evoluția poate merge în direcții diferite, aproape opuse. Este posibil ca înclinația iste-

ricului de a ocoli dificultăţile să determine comportamentul general, iar perseverenţa paranoidă să fixeze această direcţie negativă din punct de vedere social. S-ar putea însă întîmpla ca ambiţia paranoidă să se îndrepte spre ţeluri pozitive din punct de vedere social, fixîndu-se în mod perseverent asupra lor, în aşa fel încît adaptabilitatea isterică să nu se poată afirma. Rezultatul devine însă din nou negativ, dacă ambiţia paranoidă sare peste cal, iar talentul isteric de a simula asigură succesul dorinţei de a se impune.

Un exemplu de *fire isterică-paranoidă combinată,* într-o formă negativă din punct de vedere social, îl constituie **Franz Moor** din *Hoţii* de **Schiller.**

La începutul tragediei ne putem da seama de falsitatea lui Franz după modul exagerat în care îi compătimeşte, chipurile, pe tatăl şi pe fratele său ; siguranţa şi făţărnicia cu care-şi debitează cu acest prilej calomniile sînt caracteristice pentru *firea isterică* (p. 21) :

„Întîi îţi cer îngăduinţa să-mi întorc privirile o clipă, să vărs o lacrimă de compătimire pentru fratele meu pierdut. Ar trebui să amuţesc pentru totdeauna — doar e fiul dumitale ; ar trebui s-ascund de-a pururi ticăloşia lui — este doar fratele meu. Dar a-ţi da ascultare este prima şi trista mea datorie. Îţi cer însă iertare".

O laudă de sine patetică, cu afirmaţii şi jurăminte exagerate, confirmă natura isterică a atitudinii (p. 25) :

„Îmi voi pune viaţa în joc, s-o prelungesc pe-a dumitale. Viaţa dumitale este pentru mine un oracol, de care ţin seama la fiecare pas ; nici o datorie nu mi se pare îndeajuns de sfîntă încît să n-o calc în picioare în clipa în care este în joc preţioasa dumitale viaţă".

După ce şi-a convins tatăl că nu-i vrea decît binele, Franz poate să sublinieze pretinsa ticăloşie a fratelui său. El o face însă într-un mod perfid, prefăcîndu-se că ar avea intenţii nobile. El pretinde că tatăl lui trebuie să-l alunge pe Karl pentru a-l salva, iar nu din răzbunare (pp. 27—28) :

„Din paharul voluptății au băut mii și mii de oameni. Cîți dintre aceștia nu s-au îndreptat prin pocăință ? Chinul trupesc ce însoțește lipsa de măsură a omului nu este oare semnul voinței divine ? Se cade oare să răstălmăcească omul, din cumplită slăbiciune, această voință, răsucind-o în folosul lui ? Trebuie părintele să nimicească, pentru veșnicie, zălogul încredințat de cer mîinilor lui ? Gîndește-te bine, tată : dacă îl vei lăsa pentru cîtăva vreme pradă mizeriei, nu va trebui oare să pornească pe alt drum, cercînd să se îndrepte ? Sau va rămîne același netrebnic, chiar în marea școală a mizeriei ! Vai-vai de părintele care nimicește prin răsfăț pe sfetnicii celei mai înțelepte înțelepciuni ! Așadar, răspunde, tată !“

Deși cuvintele lui Franz păreau să fie atît de pătrunse de simțire, totul nu era decît teatru. Franz, urmărindu-l pe tatăl său cu privirea, rîde (p. 28) :

„Fii liniștit, bătrîne ! Nu-l vei mai strînge la pieptul tău niciodată — drumul e închis, e-nchis drumul dintre iad și cer. L-am smuls din brațele tale de mult. Cu mult înainte s-o fi voit tu ; cînd nici nu bănuiai măcar ! Aș fi, de bună seamă, un biet cîrpaci, dacă n-aș fi în stare să smulg un fiu din inima părintelui său, chiar dacă ar fi încătușat acolo cu lanțuri de fier !“

La fel se comportă Franz puțin mai tîrziu și față de Amalia. După ce a încercat zadarnic să-l calomnieze pe Karl, el joacă rolul fratelui iubitor. Cu această manevră va avea succes (p. 51) :

„*Franz* (acoperindu-și fața) : Lasă-mă, lasă-mă mai bine ! — să plîng în voie — tată tiranic, pe cel mai bun dintre fiii tăi l-ai dat pradă mizeriei — ticăloșiei atotbiruitoare — lasă-mă, Amalia ! Vreau să-i cad la picioare, să-ngenunchi în fața lui — îl voi implora ca blestemul acela să cadă asupra mea — pe mine să mă dezmoștenească — pe mine, sîngele meu, viața mea, totul . . .

Amalia (cuprinzîndu-i gîtul cu brațele) : Tu ești fratele dragului meu Karl ; bunule, iubitule Franz !“

După acest prim succes, Franz, cu tot talentul său actoricesc, comite o greșeală. Dragostea lui senzuală pentru Amalia îl face să se pripească în urmărirea țelurilor sale (p. 52) :

„*Franz :* Era o seară liniștită, senină, ultima înaintea plecării lui spre Lipsca, în seara aceea m-a luat cu dînsul sub umbrarul în care voi ați întîrziat atît de des învăluiți de visurile dragostei ; vreme îndelungată rămaserăm tăcuți — în cele din urmă, îmi luă mîna și-mi vorbi în șoaptă, cu privirea înlăcrimată : «O părăsesc pe Amalia, nu știu — dar parcă ceva îmi spune că-i pentru totdeauna — n-o părăsi și tu, frate ! — Fii prietenul ei, Karl al ei — dacă eu, Karl, nu mă mai întorc niciodată». (Se repede în genunchi și-i sărută mîna cu înfocare.) Niciodată, niciodată, niciodată nu se va mai întoarce ; iar eu i-am făgăduit să îndeplinesc ce mi-a cerut prin acest sfînt jurămînt !

Amalia (sărind înapoi) : Trădătorule ! Te-am prins !"

Și cea de-a doua trăsătură a firii lui Franz — cea *paranoidă* — se poate observa încă de la începutul piesei. Ticăloșiile comise de el pot fi corect apreciate abia atunci cînd aflăm cît de nedreptățit s-a simțit întotdeauna în raport cu fratele său. Într-adevăr, el nu a fost răsfățat de natură, dar vehemența cu care se revoltă împotriva acestei situații vădește susceptibilitatea sa paranoidă (p. 29) :

„Am prea multe drepturi să fiu mîniat pe natură ; pe cinstea mea, mă voi folosi de aceste drepturi precum se cuvine. — Pentru ce n-am ieșit eu primul din pîntecul mamei ? Pentru ce natura m-a-mpovărat cu atîta slutenie numai pe mine ? Nu, zău, parcă aș fi fost plămădit la naștere din ultimele rămășițe. Pentru ce mi-a fost hărăzit tocmai mie acest nas de lapon, acest bot de maur, acești ochi de hotentot ? Pe legea mea, îmi vine să cred c-a strîns tot ce-a putut găsi mai slut, de la toate soiurile de oameni, amestecînd totul grămadă — și din asta m-a plămădit pe mine. Moarte și blestem ! Cine a dat naturii dreptul să-i hărăzească lui lucruri de care pe mine m-a lipsit ? Înainte de a fi cineva născut, oare poate fi natura înduplecată, întoarsă din drumul ei prin lingușiri sau ocări ? De ce a fost atît de părtinitoare ?"

Setea de putere reiese și ea cu toată claritatea din monolog, care se încheie cu următoarele cuvinte (p. 31) : „Voi nimici necruțător tot ce-mi stă în cale, tot ce mă împiedică să fiu stăpîn. Stăpînul trebuie să fiu eu ! Voi cîștiga prin silnicie ceea ce nu pot obține prin purtări gingașe".

Pe tot parcursul tragediei comportarea lui Franz este dominată de trăsăturile arătate pînă aici. Fățărnicia lui este susținută de o ambiție nemăsurată și de jignirea pricinuită de faptul că primul loc îi e destinat fratelui său Karl. Cînd crede că tatăl său a murit, afectele sale paranoice izbucnesc din nou în mod vehement. Acum el este stăpînul tuturor și va savura izbînda (p. 68) :

„Cine va cuteza să mă tragă la răspundere ? Sau să-mi spună-n obraz : ești un ticălos ! La o parte povara acestei măști de gingășie și virtute. Acum, Franz trebuie văzut în toată goliciunea lui ! Să-nspăimînte ! Tatăl meu își îndulcea poruncile, preschimbîndu-și domeniul într-un cuib de familie. Ședea la poartă, zîmbind drăgăstos, numindu-i frați, copii ! Sprîncenele mele încruntate vor atîrna deasupra voastră ca nourii de furtună, numele meu despotic va pluti asupra acestor munți precum o cometă amenințătoare ; fruntea mea va vesti numai vremea rea. Dînsul mîngîia și alinta grumajii ce cu cerbicie i se împotriveau. Mîngîierea și alintarea nu-s făcute pentru mine. Cu colții pintenilor vă voi sfîșia carnea ! Voi biciui fără cruțare !"

S-ar putea crede că Franz Moor era lipsit de sentimente morale, putînd fi comparat cu ticăloșii a căror cunoștință am făcut-o mai sus. Dar dată fiind firea lui isterică, nu putem afirma acest lucru cu toată certitudinea, deoarece n-ar fi exclus ca inhibițiile corespunzătoare să nu fi fost decît refulate.

Personalități nestăpînite

Personalitățile grosolane, impulsive, călăuzite de impulsuri și instincte, și adesea cu un fizic atletic, nu puteau lipsi din literatura beletristică.

În *Frații Karamazov*, **Dostoievski** ni-l prezintă pe cel mai important personaj, aflat mereu în centrul acțiunii, sub trăsăturile unui *psihopat epileptoid*. Este vorba de **Dmitri**, zis **Mitea**, cel mai în vîrstă dintre frații Karamazov. El nu l-a

ucis pe tatăl său, dar ar fi fost în stare de o asemenea faptă, căci o dată îl bătuse pe bătrîn atît de rău încît acesta era cît pe-aci să-şi dea sufletul. Dealtfel, l-a ameninţat în repetate rînduri că îl va omorî. Motivul era că atît tatăl cît şi fiul o iubeau la nebunie pe Gruşenka. La Mitea afectul s-a intensificat prin aceea că tatăl său era bogat şi încerca să o cîştige pe Gruşenka cu banii de care îl lipsea pe el, Mitea. Mitea seamănă cu tatăl său în ceea ce priveşte pasiunea sexuală, dar în rest are o natură cu totul diferită. Tatăl său spunea despre el că „este fluşturatic, o fire nerăbdătoare, impulsivă, pătimaşă, un chefliu". Această părere nu era neîntemeiată, autorul notînd mai apoi (p. 92) :

> „Dealtfel, aerul acela bolnăvicios nu putea să surprindă pe nimeni în clipa de faţă : toată lumea cunoştea fie chiar numai din auzite viaţa dezordonată pe care o ducea în ultima vreme la noi în oraş, de chefurile lui, ce se ţineau lanţ, după cum ştiau tot aşa de bine că, de cînd era în conflict cu părintele său din pricina banilor, ajunsese într-un hal fără de hal de enervare. Circulau chiar prin partea locului o serie de anecdote în privinţa asta. Este adevărat că Dmitri Feodorovici era irascibil din fire, «un spirit greşit orientat şi fără continuitate în idei», cum spusese despre el într-o adunare judecătorul de pace Semion Ivanovici Kacealnikov".

Mitea era adesea violent. Aşa, de pildă, l-a maltratat pe căpitanul Sneghiriov, trăgîndu-l de barbă în stradă, şi l-a bătut pentru că îl credea prieten intim cu tatăl său. Odată, întrebat ce-ar face dacă Gruşenka s-ar duce la tatăl său, a răspuns : „Sînt în stare să şi omor" (p. 165). În continuare, a adăugat că l-ar omorî pe „bătrîn", dar de Gruşenka nu s-ar atinge. Într-o zi, cuprins de suspiciune şi teamă că Gruşenka ar putea fi la tatăl său, a cotrobăit prin toate încăperile. Cu toate că nu a găsit-o, s-a năpustit totuşi asupra tatălui său cînd acesta l-a acuzat (vol. I, p. 166) : „Acesta însă ridică mîinile şi, înşfăcîndu-l de cele două smocuri de păr care i se mai păstraseră pe tîmple, îl smuci zdravăn şi-l buşi de podele. După care îl mai lovi de cîteva ori cu tocul încălţămintei în obraz. Bătrînul gemu sfîşietor. Fratele său Ivan

strigă la el : «Ce faci, nebunule, vrei să-l omori ?» Dmitri strigă : «Așa-i trebuie ! Nu-i nimic dacă a scăpat cu zile acum, mai vin eu pe aici și, pînă la urmă, tot îi vin de hac !»"

Într-o zi, pe cînd stătea în fața ferestrei tatălui său, deoarece se temea iarăși că Grușenka ar fi acolo, a fost surprins de servitor tocmai cînd voia să sară gardul și să se îndepărteze. Mitea l-a lovit, doborîndu-l și lăsîndu-l să zacă pe jos inconștient. Cum personalitățile epileptoide nu sînt lipsite de sentimente, ci doar impulsive și iritabile, este ușor de înțeles că de data aceasta Mitea a avut remușcări. A șters cu o batistă sîngele de pe fața servitorului și a încercat să-și dea seama dacă acesta mai trăiește.

Dealtfel, și în alte ocazii Mitea nu se lăsa călăuzit de rațiune, ci de dispoziție, impulsuri și toane. Și dragostea lui pentru Grușenka a apărut în mod impulsiv. Prima dată cînd s-a dus la Grușenka avea de fapt intenția s-o bată, deoarece credea că în materie de bani ea era aliata tatălui său. S-a întîmplat însă cu totul altfel (p. 161) : „Și cum îți spuneam, mă dusesem s-o bat, și cînd colo am rămas la ea. Furtuna s-a dezlănțuit, a dat o ciumă peste mine și m-am molipsit, și azi încă mă simt atins ca de o molimă, și-mi dau seama că s-a mîntuit cu mine, că n-are să mai fie nimic altceva. Cercul s-a închis. Atîta mi-a fost".

Din pasiune pentru Grușenka, Mitea i-a aranjat un chef strașnic, pe care-l descrie cu următoarele cuvinte (p. 161) :

> „Și tocmai în ziua aceea, ca un făcut, aveam în buzunar — eu, calicul, — trei mii de ruble. Am plecat cu ea la Mokroe — sînt vreo douăzeci și cinci de verste pînă acolo —, am adus lăutari, țigănci, șampanie, le-am dat țăranilor să bea șampanie pînă s-au îmbătat, am aruncat cu pumnii bani muierilor și fetelor din sat. După trei zile eram lefter, dar ca un șoim ! Crezi poate că șoimul a obținut ceva ? Nimic, nici gînd de așa ceva !"

Mai tîrziu, Mitea mai organizează un chef asemănător, atunci cînd crede că a pierdut-o definitiv pe Grușenka și că îl omorise pe servitor. După chef a vrut să se împuște, dar este arestat înainte de a fi făcut-o.

Mitea este deci un om violent, irascibil, desfrînat, care se înflăcărează într-o clipă. Cu alte cuvinte, este o *personalitate nestăpînită* la o intensitate de *psihopatie epileptoidă*. Acestei firi îi corespunde și un alt aspect: Mitea nu numai că se lasă pradă iritabilității sale; uneori el poate să ajungă și la alte atitudini încărcate afectiv, în care să cadă în patetism. În timpul încercărilor sale desperate de a face rost de cele 3 000 de ruble defraudate, el se roagă lui Dumnezeu. Îi este teribil de frică, dar mai nădăjduiește și, în plus, este stăpînit de dragostea sa pentru Grușenka; toate aceste sentimente se îmbină (vol. II, p. 122):

„Doamne, primește-mă așa nelegiuit cum sînt și nu mă judeca! Lasă-mă nejudecat... Nu mă judeca, doamne, pentru că mi-am luat și singur osînda! Nu mă judeca pentru că te iubesc, doamne! Sînt un ticălos, dar te iubesc; chiar de-ar fi să mă trimiți în iad, tot am să te iubesc și am să strig din adîncul gheenei că pe tine te iubesc acum și pururea și-n vecii vecilor... Numai nu mă văduvi de dragostea mea pămîntească, îngăduie-mi să mă bucur de ea pînă în clipa din urmă... să iubesc acum, aici, lasă-mi încă cinci ore de răgaz pînă la cea dintîi rază fierbinte din slavă... Căci mi-e dragă regina sufletului meu! Doamne, cît o iubesc! Nici n-aș putea face altfel decît s-o iubesc!"

Conformația atletică completează, din punct de vedere somatic, constituția psihică epileptoidă (vol. I, p. 91): „Bine legat, simțeai mustind în el o forță fizică puțin obișnuită". Mai tîrziu se vorbește despre „enorma sa forță fizică".

Cînd nu e copleșit de afectele sale, Mitea are și porniri nobile. Într-un moment cînd este dominat de afect, el defraudează 3 000 de ruble, dar apoi, cînd e calm, gîndul de a fi un hoț i se pare îngrozitor. Duce o luptă desperată pentru a scăpa de această pată morală. Are o inteligență bine dezvoltată. Dar faptul că impulsivitatea lui Mitea este anormal de puternică nu este atenuat de nivelul general înalt al personalității sale.

Dostoievski, care, după cum se știe, suferea de epilepsie, a descris această boală la mai multe dintre personajele sale literare : de pildă în *Idiotul*, la **Smerdeakov** din *Frații Karamazov*, la **Murin** din *Gazda*, la **Nelly** din *Umiliți și obidiți*. Dar el nu îi înzestrează pe acești bolnavi cu o fire epileptică sau epileptoidală. Murin este, ce-i drept, un om violent, dar așa cum este descris nu e totuși un epileptoid. Voința lui este foarte perseverentă. Nici la **Kirilov** din *Demonii* nu se poate vedea o fire epileptică, ci numai stări de indispoziție epileptică extatică.

În persoana lui **Kurt von Koppingen, Gotthelf** ne prezintă și el într-un mod foarte impresionant un *psihopat epileptoid*. După ce mama eroului a sărăcit în reședința ei seniorială (povestea se petrece în evul mediu), fiul ei Kurt ar fi putut ajunge din nou la prosperitate, căci făcuse un început bun, căsătorindu-se cu o fată bogată. Dar el nu e în stare să persevereze într-o muncă ordonată, hoinărește prin cîmpuri și păduri, decade tot mai mult și pînă la urmă devine un cavaler-brigand, un jefuitor și asasin. Impulsuri primitive, adînc înrădăcinate în firea sa, îl ataşau de natură și de animale, dar era cu desăvîrșire lipsit de orice sentimente umane mai nobile. Cînd, după căsătorie, soția sa Agnes se mută în noul ei cămin, ea este îngrozită de înfiorătoarea sărăcie în care a nimerit, dar Kurt nu-și dă seama de acest lucru.

„Acel ce și-ar închipui că el observase fiorii care au străbătut sufletul soției sale și că-i împărtășise simțămintele ar greși profund, căci Kurt nu-și dăduse seama de nimic. Kurt avea o vedere excelentă — vedea țiparul în mîl, potîrnichea în iarbă, sitarul printre frunzele veștede și mistrețul în desișul pădurii, dar în inimile oamenilor nu vedea, și la fel cum nu era în stare să citească o carte, nu era în stare nici să citească gîndurile de pe fața oamenilor și cu atît mai puțin acele gînduri mai tainice care abia de puteau fi întrezărite o clipă în sclipirea ochilor sau într-o mișcare a buzelor. Într-adevăr, asemenea gînduri constituiau pentru el mistere și ar fi continuat să nu vadă nimic chiar dacă i s-ar fi pus ochelari pe nas".

Se întîmplă frecvent ca persoane epileptoide să aibă un contact mai apropiat cu animalele decît cu oamenii. Dacă relațiile lui Kurt cu mama sa nu erau dintre cele mai cordiale, faptul i se datora în bună parte acesteia din urmă, care era o femeie dură. Ne putem însă da seama în ce măsură Kurt era lipsit de orice sentimente mai nobile, din următoarea frază :

„Kurt a luat cunoștință de acest lucru cu sînge rece. Dealtfel, în general nu manifesta nici un interes pentru nimic din cele ce se petreceau în casă — nici pentru moartea mamei sale, nici pentru nașterea unui copil. S-ar fi părut că toate acestea nu-l priveau".

Kurt începe să lipsească din ce în ce mai mult de acasă :

„Umbla cu ciracii lui prin tot felul de hanuri suspecte, uneori se duceau cu toții spre castelul cîte unuia din ei cînd aflau că acolo ar putea găsi merinde, dar adesea dispăreau de parcă li s-ar fi șters pînă și urma de pe pămînt. Zile și zile de-a rîndul, nimeni n-ar fi putut spune dacă mai trăia vreunul din ei, dar-mi-te unde se aflau".

Kurt, care, după cum se spune în carte, „călca cu pași grei", era un om deosebit de sălbatic și violent. La mînie nu cunoștea limite. Iată cum s-a comportat într-o ceartă avută cu un membru al bandei sale : „Atunci mînia l-a cuprins cum cuprind flăcările un acoperiș de paie. A pus mîna pe un urcior de piatră care se afla lîngă dînsul și l-a aruncat în fața batjocoritoare a celui care-l înfrunta". Cearta a continuat : „Kurt, care în mînia sa ajunsese să semene cu un leu înfuriat, voia să-l apuce cu mîinile sale vînjoase și nu încape îndoială că l-ar fi sugrumat. Atunci ceilalți au intervenit și i-au despărțit, voind probabil să-i împace".

Și din punct de vedere intelectual, Kurt avea felul greoi de a gîndi al personalităților epileptoide, motiv pentru care a fost adesea tras pe sfoară.

„În această agitație dezlănțuită, drăcească, Kurt era totdeauna fruntea, dar totdeauna era tras pe sfoară, el era cel care făcea cel mai mult dar căpăta cel mai puțin, era uriașul căruia piticii îi dădeau cu tifla. La jaf, berbecele de asalt era Kurt ; loviturile care ar fi trebuit să-i atingă pe toți, el singur le lua asupră-și ; și dacă totdeauna el trăgea ponoasele, la împărțeală prietenii lui trăgeau foloasele".

Cînd nu sînt întărîtați, epileptoizii sînt de multe ori blajini. Același lucru este valabil și pentru Kurt. Deși fusese înșelat, era totuși dispus să mai cedeze și altora din partea de pradă ce i se atribuise.

Kurt von Koppingen este un psihopat epileptoid de o rară tipicitate. Desigur, dacă după un înfiorător coșmar în care s-a visat fugărit de diavol, el s-a schimbat cu totul, astfel încît dintr-un om asocial s-a transformat în cele din urmă într-un bun tată de familie, faptul acesta nu mai poate fi explicat din punct de vedere psihologic, ci servește exclusiv unor scopuri pedagogice. Putem recunoaște aici tendința educativă a lui Gotthelf, tendință care l-a determinat adeseori să-și încheie în felul acesta excelentele sale descrieri psihologice.

Coriolan, din drama cu același nume a lui **Shakespeare,** este descris ca un salvator al poporului său, și totuși ca o personalitate nestăpînită. El devine un erou datorită forței sale impulsive. Prin îndrăzneala și intrepiditatea lui, dar și datorită forței sale fizice, el luptă mereu în primele rînduri, învingînd orice potrivnic care îl înfruntă ; într-o luptă decisivă, el deschide, aproape singur, calea de acces în cetatea vrăjmașă. Conștient de ceea ce a realizat, el disprețuiește poporul și pe tribunii populari. Cînd, luați în zeflemea de el, aceștia își retrag voturile pe care erau dispuși să i le dea pentru alegerea în funcția de consul, el copleșește cu ocările cele mai grosolane poporul și pe conducătorii săi. Pentru această faptă va fi pedepsit ca trădător, poate chiar cu moartea. Prietenii lui vor să-l îndepărteze. Unul din ei, care-l cunoaște încă din copilărie, spune (p. 122) :

„Și veșnic e cu inima pe buze, / — Dar vai de cel ce-l scoate din sărite !"

Puțin mai tîrziu, Coriolan spune (p. 126) :

„Puțin îmi pasă, tragă-mă pe roată / De cozi de cai, — din stînca Tarpeiană / Pe mine zece munți rostogolească, / Mă uit la ei din funduri de prăpastie, / Și nu retrag !"

Potolit și convins în fine de prietenii săi, Coriolan promite să ceară scuze. Dar imediat ce tribunul poporului începe să repete din nou acuzația și să folosească expresia de „trădător al poporului", furia lui explodează din nou, fără stavilă (p. 141—142) :

„Pîrjol atunci și grindină să cadă, / Pe capul cui mă face trădător ! / Mă fulgeră cu moartea ta din ochi, / Trăsnește-mă cu mîna slăbănoagă, / Nebune, spune tot ce ai pe limbă, / Că tot un mare mincinos rămîi".

Exilat din Roma, el se alătură dușmanilor ei înverșunați, adică celor împotriva cărora luptase atît de impetuos cu puțin înainte ; el face lucrul acesta în mod cu totul nechibzuit, fără să se gîndească măcar la faptul că toți cei care-i sînt dragi — prietenii, mama, soția și copiii — se află în orașul pe care acum vrea să-l distrugă. Implorat de mama lui, încheie în sfîrșit pace cu Roma și, tot în mod nechibzuit, se duce în orașul în care se află dușmanii lui, ca să înfrunte moartea, crezînd că și acești dușmani vor recunoaște tratatul său de pace cu Roma. **Shakespeare** are dreptate să arate cum, în timpurile trecute, forța impulsivă putea să genereze un erou.

Judecînd după forța sa fizică neobișnuită și după viața sa nestatornică, plină de acțiuni violente, așa cum îl descrie legenda, **Hercule** trebuie să fi fost un epileptoid. Sub forma în care îl descrie **Sofocle** în *Trahinienele*, el este într-adevăr un psihopat epileptoid. Deianira, soția lui, se plînge la începutul dramei :

„Desigur, eu, cea aleasă, m-am însoțit cu Hercule cu gîndul la bucuriile ce mă așteaptă, dar nu am parte decît de teamă, teamă și iar teamă pentru soarta lui! Ceea ce încă aseară era o nouă îngrijorare, astă seară este alungată de altele și mai noi. La copiii noștri, rod al căsătoriei noastre, el se uită așa cum privește un țăran un petec de pămînt prea îndepărtat: o dată la semănat, încă o dată la recoltat — și gata! Așa a tot fost mînat el de viață: abia apucă să intre pe ușă, că din nou trebuie să-i treacă pragul, plecînd să slujească ba unuia, ba altuia. Acum, după ce a trecut cu bine aceste încercări, teama mea devine mai mare ca oricînd. Căci, de cînd l-a ucis pe Ifitos, sîntem exilați".

Teama soției este într-adevăr urmată de întîmplări îngrozitoare. Hercule s-a îndrăgostit de Iola, fiica regelui Euritos. Cum acesta refuză să-i dea fiica, distruge orașul, îl omoară pe rege și o ia pe Iola, care de durere nu mai poate vorbi, ca s-o ducă în casa lui, lîngă soția lui. Aceasta, vrînd să-și păstreze dragostea soțului, îi trimite o îmbrăcăminte despre care crede că ar conține o vrajă de dragoste, dar de fapt îl arde de viu pe cel ce o îmbracă. Cînd Hercule începe să-i simtă efectele, îl apucă de un picior pe aducătorul nevinovat al „cămășii lui Nesus", care habar nu are ce însușiri are aceasta, și „îl azvîrle cu atîta putere în stînca înconjurată de valurile spumegînde ale mării, încît măduva albă a creierului i se amestecă în păr". Înainte de a muri, Hercule îi poruncește fiului său să se căsătorească în locul lui cu Iola și îl silește să-și dea consimțămîntul, deși tînărul se împotrivea din respect pentru mama sa. Între timp, Deianira, îngrozită de efectul așa-zisei vrăji de dragoste pe care o primise pe vremuri de la Nesus, și-a luat viața. La Hercule, așa cum îl vede Sofocle, nestatornicia epileptoidă se alătură brutalității epileptoide.

Sîntem tentați să continuăm caracterizarea eroului, raportînd-o la întruchiparea pe care i-o dă **Euripide** în drama sa *Hercule*. Aici Hercule are un acces de nebunie și își omoară soția și copiii. El se cufundă într-un somn atît de adînc, încît, trezindu-se, nu-și mai amintește de comportarea lui anterioară. Cu groază află de faptele pe care le-a săvîrșit. Accesul

de nebunie are aspectul unei obnubilații epileptice, astfel încît, ca psihiatru, sînt înclinat să-l consider pe Hercule nu epileptoid, ci epileptic. Ce-i drept, în felul acesta nu am aprecia la justa sa valoare sensul pe care îl dă Euripide dramei sale ; căci el ne spune că nebunia i-a fost trimisă de zeița Hera, care îl ura pe Hercule ca fiu nelegitim al soțului ei, Zeus.

În perioada copilăriei, personalitățile epileptoide au o înclinare spre *fuga de acasă*, adeseori nemotivată. **Rosegger** descrie în **Ultimul Iacob** un copil care, în ciuda tuturor măsurilor educative, continua să fugă de acasă. El spune : „Copilul — Iacob — are 12 ani. Niciodată în viață omul nu fuge mai ușor ca la această vîrstă, și dacă nu fugi de acasă acum, atunci cînd mai găsești prilej ?“ — Acest „tînăr recalcitrant, lipsit de atașamentul față de părinți și de patrie, care era în stare să nesocotească și să părăsească cu atîta infidelitate casa părintească“, care avea „caracterul unui vagabond“, mai fugise de acasă și în fragedă copilărie. Se spune despre el : „Băiatul începuse să calce pe propriile sale drumuri încă din copilărie ; adesea pleca cu străini și odată, la vîrsta de cinci ani, aflîndu-se la Sandeben, se alăturase unei șatre de țigani“. Cînd tatăl său îl aducea înapoi acasă și îl ținea închis, el protesta violent și sfidător, într-un mod tipic pentru copiii și adulții epileptoizi. Cu unica rezervă că spiritul lui sfidător era cam prea perseverent pentru această fire.

Personalități hiperperseverente-nestăpînite

Deosebit de periculoasă, după cum am putut vedea, este situația atunci cînd un om este în același timp *nestăpînit* și *hiperperseverent* ; pentru că în acest caz afectele sale pot deveni extrem de puternice.

Este foarte semnificativ din punct de vedere psihologic că **Dostoievski** descrie un *asasin* posedînd aceste două trăsături de caracter. **Rogojin** din *Idiotul* are o asemenea fire. La început se poate constata că stăpînirea de sine îi lipsește

pînă într-atît încît poate fi considerat drept un *psihopat epileptoid*. Sustrage bani de la tatăl său pentru a-i cumpăra cercei Nastasiei, de care s-a îndrăgostit. Bătut crunt de tatăl său, fuge de-acasă și bea toți banii pe care-i are la el. În eforturile sale de mai tîrziu pentru a cîștiga pe Nastasia, strînge în jurul său o ceată de derbedei, pătrunde cu forța în locuința unui rival și face acolo un scandal monstru. Într-o stare de violentă surescitare oferă Nastasiei 100 000 de ruble. Mai tîrziu aduce efectiv banii, iar în scena care urmează își vădește într-un mod grosolan lipsa sa de autostăpînire. Rogojin vine cu banda sa, care face scandal, iar el aruncă cele 100 000 de ruble, ca și cum cu această sumă ar fi putut s-o cumpere pe Nastasia. Cînd Nastasia, după multe discuții, se decide în cele din urmă pentru el, Rogojin este cu totul nestăpînit în bucuria sa (p. 245) :

„— Haidem ! zbieră Rogojin ca un smintit. Hei, voi de-acolo... aduceți vin... pentru toată lumea ! Iu-bu-bu ! — Vin... vin... Vreau să beau, să petrec. Va fi și muzică ? — Da, da, o să fie ! Nu vă apropiați ! răcni din nou Rogojin ca ieșit din minți, văzînd că Daria Alekseevna se îndrepta spre Nastasia Filippovna. E a mea ! Numai a mea ! Regina mea ! S-a zis !"

Curînd se poate însă constata că atitudinea lui Rogojin nu poate fi explicată exclusiv prin iritabilitate epileptoidă. Însăși perseverența extremă cu care luptă s-o cîștige și s-o păstreze pe Nastasia denotă o trăsătură paranoidă. Desigur, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că Dostoievski descrie o dezvoltare care ar putea să provoace afecte profunde chiar și la un om obișnuit. Nastasia nu-l iubește pe Rogojin, dar se reîntoarce totuși de fiecare dată la el ; se declară de acord cu o căsătorie făcută în grabă, dar de fiecare dată se răzgîndește, uneori refugiindu-se la prințul Mîșkin. Rogojin oscilează mereu între speranță și dezamăgire, ajungînd astfel într-o stare gravă de gelozie, ceea ce, la rîndul său, are drept efect ca și dragostea lui să crească. Dostoievski ne-a înfățișat aici *dezvoltarea psihologică a afectului iubire-ură*. Dar fără

o fire paranoidă, afectele nu ar fi ajuns la o asemenea intensitate funestă. Însuși Dostoievski dă destul de clar de înțeles că Rogojin avea de la natură o înclinație spre paranoic. Tatăl său era de asemenea paranoid. La un moment dat prințul Mîșkin compară pe tată și fiu (pp. 297—298) :

„Mi-a venit în gînd că, dacă nu te lovea năpasta aceasta, dacă nu intervenea dragostea asta nefericită, ai fi devenit întocmai ca și tatăl tău ; și poate că în cel mai scurt timp. Te-ai fi zăvorît în casa asta, cu o soție tăcută și supusă, aspru și zgîrcit la vorbă, ursuz și neîncrezător în oameni, fără măcar să simți nevoia de a sta cu cineva de vorbă, mulțumindu-te să strîngi bani, străin de toți și de toate. Cel mult, și asta poate abia la bătrînețe, ai fi găsit vreun cuvînt de laudă pentru cărțile cele vechi și te-ai fi însuflețit puțin tălmăcind puterea ascunsă în semnul crucii cu două degete".

Urmează cuvinte din care ne dăm seama că prințul atribuie mai multă importanță trăsăturii paranoide a lui Rogojin decît celei epileptoide. „Năzdrăvăniile" despre care vorbește își au originea în această din urmă trăsătură. El spune (p. 298) :

„Mai bine te-ai lăsa de mofturile și năzdrăvăniile tale, și cum ești om fără carte, te-ai apuca să strîngi bani ; te-ai așeza, ca și tatăl tău, în casa asta cu scapeții tăi ; poate, la sfîrșit, te-ai converti și tu la credința lor ; și ți-ai îndrăgi într-atît bănișorii că ai face curînd nu două milioane, ci zece, chit că în cele din urmă ai muri de foame pe sacii tăi de aur, căci așa ești tu, în orice pui pasiune, toate le faci cu patimă".

Se poate recunoaște din cuvintele prințului perseverența paranoidă a lui Rogojin. Ura resimțită de acesta din urmă față de prinț este foarte profundă ; comportarea binevoitoare a lui Mîșkin nu izbutește să-l potolească decît trecător. Rogojin îl urmărește, îl pîndește, apare brusc undeva și se uită la el amenințător, cu ochii lui negri. Nutrește gînduri de omor, care se referă cînd la prinț, cînd la Nastasia, și are mereu un cuțit la îndemînă. O dată ajunge chiar să ridice cuțitul spre a-l lovi pe Mîșkin. Ura lui față de Nastasia este

tot atît de mare, cu toate că în acest caz ura merge mînă-n mînă cu o dragoste profundă. Pînă la urmă o va omorî. Iritabilitatea epileptoidă singură nu l-ar fi dus la acest act; o singură dată ea l-a împins la o ieșire brutală împotriva Nastasiei, în restul timpului s-a putut stăpîni. Dar aceste două trăsături împreună au avut drept rezultat — constituind o perfectă explicație psihologică — omorul pe care l-a săvîrșit.

Personalități anxioase

Dintre individualități descrise de scriitori l-am citat pe anxiosul domn Parent din nuvela lui Maupassant. Cînd anxietatea este mai accentuată și nu mai poate fi derivată din teamă, atunci devine o trăsătură accentuantă. Ea îl împiedică adesea pe individ să se afirme în viață, să se impună față de ceilalți.

Această remarcă este, fără îndoială, valabilă și în cazul meșterului **Schnock** din nuvela cu același nume de **Hebbel.** Deși are un fizic de atlet, meșterului îi este teamă nu numai de soția sa, foarte autoritară, ci de oricine îl contrazice. El se vede în situația ca soția să trebuiască să-i ia apărarea împotriva unei calfe. Cînd într-o zi, desemnat prin tragere la sorți, capătă însărcinarea de a-i face preotului reproșuri pentru o predică cu aluzii ofensatoare, Schnock, mort de frică, tremură ca varga și nu izbutește să lege două vorbe, astfel încît toată lumea îl crede beat. La menajerie se teme să privească hrănirea animalelor sălbatice. Silit de vărul său să intre, nu știe ce să facă : să închidă ochii ca să nu vadă îngrozitoarele animale sau, dimpotrivă, să se uite cu atenție dacă cuștile sînt bine închise și dacă nu cumva vreo fiară se apropie prea mult de el. Luat necontenit în bătaie de joc de vărul său pentru lașitatea lui, reușește odată, sub influența alcoolului, să-l pălmuiască. Atunci se întîmplă însă catastrofa : Schnock încearcă să fugă de vărul lui — un slăbănog —, dar neajungînd la timp la ușă este lovit, se prăbușește și nu se mai scoală. El relatează următoarele :

„În cele din urmă, hangiul și arendașul Niernhäutl au încercat să mă ridice, dar eu mă împotriveam din răsputeri, nu din încăpățînare, cum ați putea crede, ci ca să nu-l irit pe Vinckel, ale cărui urlete și ocări păreau să se domolească, poate pentru că mă credea mort".

Vorbind despre Schnock, putem afirma cu toată siguranța că frica îi înrîurește atît de mult viața, încît de aici rezultă o accentuare a personalității sale.

Cum am văzut mai sus, „țintele" sînt adesea anxioase din fire, iar persecuțiile le fac și mai fricoase. În literatura beletristică găsim de multe ori „oameni-țintă", dar scriitorii nu ne prea informează cum au ajuns aceștia la un comportament anxios.

În *Heinrich cel Verde,* **Gottfried Keller** face o impresionantă descriere a unui învățător care a fost în asemenea măsură chinuit de către elevii săi încît a trebuit să renunțe la slujbă, căci altfel ar fi fost pierdut. Despre personalitatea lui nu aflăm nimic afară de faptul că era neîndemînatic ca pedagog. Și **Thomas Mann** descrie un „om-țintă" — personajul său **Tobias Mindernickel.** Avem impresia netă că anxietatea este cea care îl împiedică pe acesta din urmă să întreprindă ceva împotriva copiilor care îl urmăresc urlînd. Din cauza firii sale foarte miloase am putea presupune că este o personalitate emotivă. Dat fiind însă că mai tîrziu el își rărește cîinele numai ca să-l poată îngriji, putem constata la acest personaj o trăsătură care nu are nimic de-a face nici cu anxietatea, nici cu emotivitatea.

Dostoievski descrie și el un „om-țintă", fără a spune ceva despre personalitatea acestuia. În *Idiotul,* prințul Mîșkin povestește despre o fată tuberculoasă care — sedusă de un vînzător francez și foarte curînd părăsită — este apoi batjocorită și maltratată de toți cei din jurul ei. Copiii se alătură adulților, o batjocoresc, aruncă cu murdării în ea și o urmăresc țipînd. Abia după ce prințul cîștigă simpatia copiilor, atît pentru sine, cît și pentru fată, ia sfîrșit martiriul acesteia.

Personalități anxioase-hiperperseverente

O combinație interesantă rezultă din îmbinarea *firii anxioase*, care este înclinată să bată în retragere, cu cea *hiperperseverentă*, care vrea să se afirme. După cum am văzut mai sus, din această combinație trebuie să rezulte o dizarmonie a personalității.

O asemenea combinație o găsim la **Johan** din *Fiu de slujnică* de **Strindberg**. Potrivit cu subtitlul *(Istoria dezvoltării unui suflet)*, se insistă extraordinar de mult asupra trăirilor sufletești ale unui om, care nu este altul decît Strindberg însuși, scrierea fiind în mare măsură autobiografică. De mic copil eroul este în mod zguduitor dominat de frică (p. 6) :

„La catul al treilea al acestei case mari, fiul băcanului și al servitoarei dobîndi conștiința de sine și află despre viață și despre datoriile lui. Cele dintîi impresii, pe cît își aminti mai tîrziu, au fost frica și foamea. Îi era frică de întuneric, îi era frică de lovituri, frică de a nu face toate pe dos, frică să nu cadă, să nu se lovească, să nu supere pe nimeni. Îi era frică de pumnii fraților lui, de palmele servitorilor, de dojenile bunicii, de biciul mamei și de bastonul lui taică-său ; îi era frică de ordonanța generalului, care stătea în gang cu casca pe cap și cu sabia în mînă, de administrator cînd se juca în curte, lîngă lada de gunoi, și îi era frică de consilierul de stat, proprietarul. Deasupra lui stăteau privilegii puternice : de la privilegiul de vîrstă al fraților lui și pînă la judecata supremă a tatălui său, deasupra căruia stătea, cu toate astea, administratorul, care-l trăgea de păr și-l amenința totodată cu proprietarul, pe care nu-l vedea aproape niciodată, căci locuia la țară și era poate, chiar din pricina aceasta, cel mai de temut".

Din cauza deosebitei sale anxietăți, școala era pentru Johan un chin fără sfîrșit (p. 44) :

„Asta nu împiedica deloc ca anii de școală, primii ani de școală, să fie socotiți ca o ucenicie a infernului și nu a vieții, și ca profesorii să pară că există numai pentru ca să chinuie și nu ca să educe, ca toată viața să fie un coșmar greu ce

apasă zi și noapte, fiindcă nu slujea la nimic să știi lecțiile cînd plecai de acasă. Viața era o casă de corecție pentru crime săvîrșite înainte de a te naște, și de aceea copilul avea veșnice remușcări".

Johan a trecut prin temeri îngrozitoare cînd a citit că onania duce — după concepția vremii sale — la un dezechilibru fizic și spiritual (p. 26) :

„Într-o noapte se trezi și văzu pe frații lui vorbind în jurul lămpii. Vorbeau despre asta. El se ascunse sub plapumă și-și vîrî degetele în urechi ca să nu mai audă nimic Dar cu toate astea, auzi totul. Fratele lui vorbea despre pensionul din Paris unde tinerii erau legați de paturi fără ca asta să le folosească la ceva. El voi să se scoale, ca să se spovedească lor, să le implore îndurare, să le ceară ajutorul, dar n-ar fi putut să-și audă confirmarea condamnării la moarte. Dacă ar fi făcut-o, poate ar fi primit ajutor și mîngîiere. Dar el tăcea. Era scăldat în sudoare și se ruga lui Isus ; el nu mai implora acum pe Dumnezeu-tatăl. Peste tot pe unde umbla vedea înaintea ochilor înfricoșătoare cuvinte scrise cu litere negre pe un fond galben, le vedea pe zidurile casei, pe treptele camerei, iar sertarul în care era cartea ascundea ghilotina. De cîte ori fratele lui se îndrepta spre sertar, el tremura și fugea. Stătea ceasuri întregi în fața oglinzii și se privea să vadă dacă ochii i-au intrat în fundul capului, dacă i-a căzut părul și dacă craniul lui începuse să semene cu acela al unui mort".

Din felul în care Strindberg descrie frica sa, respectiv a lui Johan, se poate adesea recunoaște cea de-a doua trăsătură a personalității sale : firea *paranoidă*. Desigur, el este de părere că a ajuns la această atitudine anxioasă numai din cauza educației greșite, din cauza unor învățători brutali și a altor oameni răi. El își argumentează părerea, referindu-se la cruzimi realmente suferite, dar alți copii, printre care și frații săi, au trecut prin aceleași suferințe fără ca ele să-i fi marcat pe viață. În consecință, premisele fricii trebuie să-și fi avut rădăcinile în personalitatea sa.

Putem adesea recunoaște firea sa hiperperseverentă, susceptibilitatea la jigniri, precum și ambiția sa. Citim, de pildă

(p. 55) : „Dacă nu-l vedea nimeni cînd se scălda, abia de îndrăznea să intre în apă, dar dacă era văzut de cineva, era primul care se arunca în apă de pe acoperișul cabinei. Își cunoștea frica și voia să și-o ascundă". Datorită unui exagerat simț al demnității era capabil să-și învingă frica. În altă parte citim (p. 59) : „Într-o zi cînd biserica era deschisă pentru aerisire, copiii intrară acolo să se joace. Johan, care împinsese isprăvile pînă la extrem, se repezi în amvon, vărsă ceasornicul cu nisip și citi un pasaj din Biblie".

Susceptibilitatea sa față de jigniri și umiliri îl ducea cîteodată la o atitudine de revoltă în școală (p. 71) : „Revolta lui Johan împotriva lecțiilor creștea. Acasă citea tot ce-i cădea în mînă și uita să-și facă lecțiile". În altă parte se spune (p. 72) : „Se încăpățîna, și cînd era chemat să explice lecția tăcea, chiar dacă știa".

Cam în aceeași perioadă, Johan a început să fie pornit împotriva tatălui său (p. 84) : „Răceala față de tată-său crescu și de atunci înainte trăia mereu cu frica-n sîn ; totuși, în ciuda slăbiciunii lui, avu mici încercări de revoltă". El se răzvrătește și împotriva obiceiurilor de acasă (p. 85) : „Rămase acasă pur și simplu. La amiazi, înainte de a veni tată-său, declară în fața fraților, surorilor și mătușă-si că nimeni nu poate să siluiască conștiința altuia și că de aceea nu s-a dus la biserică". Se opune și camarazilor săi care aveau o altă comportare decît a lui (p. 86) : „În timpul unei excursii la țară a căutat să îndemne pe băieți la revoltă, pe cînd purtau șalurile și umbrelele fetelor".

La universitate, ca și la școală, Johan a încercat să meargă împotriva curentului, ca, de pildă, să-și dea examenele într-un fel contrar uzanțelor. „Examenul de estetică era programat pentru luna mai. Contrar tuturor obiceiurilor, Johan a trimis disertația prin poștă la Upsala și a cerut printr-o scrisoare o programare pentru examenul oral". Într-un alt examen, la care s-a comportat la fel, el a făcut „o problemă de principiu și de onoare".

Răzvrătirea împotriva celor din jurul său cuprinde și a doua latură a firii sale paranoide : conștiința exagerată a

propriei sale valori. Sărăcia, el o privea ca o umilință pe care alții i-o impuneau din răutate. Se plîngea de aceasta fraților săi, dar ei îi răspundeau că nu trebuie să fie atît de orgolios.

Cu toate că Johan se revolta de fiecare dată împotriva claselor privilegiate („atunci cînd vedea un nobil i se urca sîngele său de sclav la cap"), cocheta aproape fără încetare cu clasele privilegiate, sperînd să obțină acolo prestigiul după care tînjea. Despre comportarea lui din copilărie se spune (p. 97) : „Era el orgolios ? Pare-se ! La școală nu căuta niciodată pe cei de o treaptă mai înaltă. Îi privea însă mai mult decît pe burghezi, pentru că frumoasele lor veșminte, chipurile lor delicate, acele lor de cravată cu briliante mulțumeau simțul lui estetic". Mai tîrziu, Johan nu s-a putut niciodată decide dacă trebuia să lupte împotriva claselor privilegiate sau dacă voia să încerce să pătrundă în rîndurile lor. Era întotdeauna foarte măgulit cînd o personalitate suspusă îi adresa cuvîntul. Faptul că la Johan *susceptibilitatea* era în general mai evidentă decît *ambiția* este ușor de înțeles dacă avem în vedere greaua situație materială în care se afla de cele mai multe ori, ceea ce îi oferea destule motive de răzvrătire, dar puține prilejuri de mîndrie.

Cele două componente ale personalității lui Johan, contradicția dintre frica resimțită de el față de cei din jurul său și înclinația spre agresivitate față de aceștia, sînt principalele elemente care explică de ce este continuu aruncat dintr-o extremă în cealaltă. Fenomenul este probabil valabil și pentru Strindberg însuși, care la o vîrstă mai înaintată a suferit de mania persecuției.

În operele sale se regăsesc mereu aceste personalități hiperperseverente și totodată anxioase, deși nu chiar atît de impresionant descrise ca Johan. În *Camera roșie*, Falk luptă, cu o pasiune aproape fanatică, pentru dreptate și împotriva oprimării celor săraci, dar, de fiecare dată, în momentul hotărîtor se intimidează și dă înapoi.

O capacitate pronunțată de a manifesta compasiune, așa cum am văzut-o la Vanea din *Umiliți și obidiți*, nu constituie (luată izolat) un semn de emotivitate, deși contribuie la profunzimea reacțiilor, proprie personalităților emotive.

În *Crimă și pedeapsă*, **Dostoievski** ne-o prezintă pe **Sonia** ca pe o personalitate emotivă. Ei i se datorează faptul că pînă în cele din urmă atitudinea lăuntrică a lui Raskolnikov ia o întorsătură favorabilă. Dominată de sentimentul datoriei și, în mai mare măsură încă, de compasiune pentru tatăl ei, pentru mama vitregă și copiii acesteia, Sonia își sacrifică onoarea ei de fată pentru a-și salva rudele de mizeria cea mai cruntă, adică, literalmente, de moartea prin foame. O face, dar suferă chinuri groaznice, deoarece resimte ca înfiorătoare și suferința pe care o îndură de pe urma actului său. Cînd, la un moment dat, Raskolnikov îi spune că probabil asta este soarta care o așteaptă și pe sora ei mai tînără, ea este cuprinsă de groază (vol. II, p. 50) : „Nu ! Nu ! Nu se poate, nu ! țipă cu deznădejde Sonia, de parcă i-ar fi înfipt cineva un cuțit în inimă. Dumnezeu e mare, Dumnezeu n-are să îngăduie... asemenea grozăvie !..." Sonia rămîne aceeași fată cu sentimente delicate ca mai-nainte. Modul de viață pe care este constrînsă să-l ducă nu a schimbat-o cu nimic.

În parte, starea ei de excitație emoțională ni se prezintă sub forma anxietății. Cînd a fost odată poftită să se așeze lîngă mama și sora lui Raskolnikov, a fost profund impresionată (vol. I, pp. 299—300) :

> „Sonia luă loc, aproape tremurînd de frică, și se uită sfios la cele două doamne. Se vede că ea singură nu înțelegea cum de avea îndrăzneala să stea alături de ele. Și acest gînd o răscoli într-atît, încît se ridică deodată în picioare și, foarte tulburată, spuse lui Raskolnikov..."

Cu ocazia acestei vizite, ea a constatat cît de sărăcăcios trebuia să trăiască Raskolnikov care, cu puțin înainte, dăduse bani mamei ei. Faptul acesta a făcut-o să sufere atît de mult încît, în ciuda timidității sale, a exclamat (vol. I, p. 305) :

„Ne-aţi dat ieri tot ce aţi avut, zise Sonecika, deodată repede, aproape în şoaptă, şi iarăşi îşi lăsă capul în piept. Buzele şi bărbia începură din nou să-i tremure. Locuinţa sărăcăcioasă a lui Raskolnikov o mirase de la început şi acum vorbele îi scăpaseră singure din gură".

Faptul că în emotivitatea ei exista şi *multă anxietate* se datorează şi tinereţii ei, fiindcă mai e încă aproape un copil. Dar mai puternic decît orice alt sentiment este la ea *mila*. O dată ia cu multă compasiune apărarea mamei vitrege, deşi aceasta se purta de cele mai multe ori rău cu ea şi a fost aceea care a împins-o pe Sonia la îngrozitorul ei mod de viaţă (vol. II, p. 52) :

„Era limpede că Raskolnikov răscolise multe lucruri tăinuite în sufletul ei, pe care ar fi vrut să le exprime în apărarea Katerinei Ivanovna. O compătimire nesăţioasă, dacă ne putem exprima astfel, se oglindea pe faţa ei. — Ea să mă bată ! Ce spui, dumneata ! Doamne, ea să mă bată ! Şi chiar dacă m-ar fi bătut, ce-i cu asta ! Nu ştii nimic, nimic... Este atît de nenorocită, vai, cît e de nenorocită ! Şi bolnavă..."

După moartea tatălui ei, Sonia se învinovăţeşte chiar pe sine însăşi pentru a-şi apăra mama vitregă (vol. II, pp. 53—54) :

„De cîte ori, de cîte ori am făcut-o să plîngă ! Chiar şi săptămîna trecută ! Ah, eu, cu o săptămînă înainte de moartea lui, cît de crudă am fost ! Şi de cîte ori, de cîte ori n-am făcut la fel ! Ah, cît m-a durut azi toată ziua cînd mi-aminteam ! Sonia îşi frîngea mîinile, atît o durea această amintire".

Aflăm şi în ce constă pretinsa ei cruzime : Sonia n-a vrut să dea mamei sale vitrege un guler nou şi nişte manşete noi cu care aceasta nu avea de fapt ce face (vol. II, p. 54) :

„Ce să faci cu ele, Katerina Ivanovna ? Chiar aşa i-am zis. Şi tocmai asta nu trebuia să spun ! S-a uitat la mine cu atîta tristeţe, că ţi se strîngea inima privind-o, şi mie mi-a părut aşa de rău şi mi-a fost aşa milă..."

Dat fiind că Sonia este în același timp anxioasă, compătimitoare și conștientă de datoria sa, bănuim că la ea este vorba de o fire foarte sensibilă, trăsătură la care, după cum am văzut, sentimentele altruiste sînt predominante. Confirmarea acestei concluzii o găsim în multe ocazii. O remarcă disprețuitoare la adresa lui Dumnezeu făcută de Raskolnikov o afectează în asemenea măsură pe Sonia încît își pierde cu totul cumpătul (vol. II, pp. 56—57) :

„Fața Soniei se schimbă deodată, toți mușchii i se contractară dureros. Se uită la el cu nespusă dojană, voi să spună ceva, dar nu izbuti să deschidă gura și doar izbucni într-un plîns amar, acoperindu-și fața cu mîinile".

Groaza ei, cînd este acuzată că a furat 100 de ruble, este mult mai întemeiată, dar și aici se poate vedea în ce măsură este în pericol de a fi copleșită de sentimente (vol. II, p. 152) :

„— Nu-i adevărat ! N-am luat nimic ! Nu știu nimic ! strigă ea sfîșietor și se aruncă în brațele Katerinei Ivanovna".

După ce nevinovăția ei a fost dovedită, durerea tot nu încetează (vol. II, p. 162) :

„Deși nevinovăția ei biruise calomnia și ea fusese deplin reabilitată, după ce trecu prima spaimă și, ieșind din încremenire, fu în stare să înțeleagă cum stau lucrurile, sentimentul lipsei sale de apărare și al vieții ei obidite îi strînse chinuitor inima. Izbucni într-un plîns nervos".

Cu această ocazie ni se dau cîteva informații directe despre firea Soniei (vol. II, p. 162) :

„Sonia, sfioasă din fire, știa de mult că putea fi nenorocită mai ușor decît oricare alta și că, desigur, de jignit putea s-o jignească oricine fără să fie pedepsit. Totuși, pînă în clipa aceea, își închipuise că va putea într-un fel sau altul să se ferească de răutatea oamenilor prin prudență, blîndețe și supunere față de toți și de fiecare în parte".

Şi din comportarea Soniei faţă de Raskolnikov se poate observa nu numai dragostea crescîndă pentru el, dar şi delicateţea ei sufletească. Faptul că se îngrozeşte cînd Raskolnikov îi mărturiseşte crima nu este de mirare, dar reacţia ei vădeşte o dată în plus mila ei exaltată (vol. II, p. 171) :

„Ca în neştire, Sonia sări de pe pat şi, frîngîndu-şi mîinile, ajunse în mijlocul camerei, apoi se întoarse repede şi se aşeză din nou lîngă el, aproape atingîndu-l cu umărul. Peste o clipă se cutremură, scoase un ţipăt şi, fără să ştie nici ea de ce, se aruncă în genunchi în faţa lui".

Sonia îşi manifestase deja marea sa milă pentru victimă cu altă ocazie, dar acum este copleşită de compătimire pentru asasinul nenorocit (vol. II, p. 171) :

„— Nu, acum nu este pe lume un om mai nefericit ca tine ! strigă ea cutremurată de milă, fără să-i audă observaţia, şi izbucni într-un plîns nervos".

Sonia îl urmează pe Raskolnikov în deportare din cauza marii ei iubiri pentru el, dar fără firea sa emotivă această dragoste devotată nu ar fi fost posibilă. Ea declară că va rămîne alături de el în mizeria şi nenorocirea lui (vol. II, pp. 171—172) :

„— Prin urmare, n-ai să mă părăseşti, Sonia ? întrebă el, privind-o aproape cu nădejde. — Nu, nu ; niciodată şi nicăieri ! exclamă ea. Am să te urmez peste tot, pretutindeni ! O, Doamne !... Vai, nefericita de mine !... De ce, de ce nu te-am cunoscut mai devreme ? De ce n-ai venit mai înainte ? O, Doamne ! — Am venit acum. — Acum ! O, ce-i de făcut acum ?... Împreună, împreună ! repeta ea în neştire, cuprinzîndu-l din nou în braţe. Am să te urmez la ocnă !"

Înclinaţia pentru emoţii afective profunde este atît de mare la Sonia încît nu putem presupune că este vorba de o variaţie în limitele mediei, ci trebuie să ajungem la concluzia că este vorba de o trăsătură accentuată. Ne-o confirmă uşurinţa cu care izbucneşte în plîns, adică *blîndeţea şi*

duioşia ei, care se manifestă şi în exprimarea sentimentelor. Dacă vrem să vedem şi mai clar deosebirea, să ne amintim de o altă **Sonia,** cea din *Război şi pace* de **Tolstoi,** despre care am mai vorbit. Aceasta din urmă este o fată bună prin firea ei compătimitoare şi prin sentimentul datoriei de care e pătrunsă, dar nu are o atît de mare sensibilitate, astfel încît nu există nici o asemănare cu Sonia lui Dostoievski.

Personalităţi distimice

Cînd stabilim distincţia între *caracter* şi *temperament,* considerăm emotivitatea ca făcînd parte din temperament. În cele ce urmează ne vom ocupa de alte însuşiri care alcătuiesc temperamentul într-un sens mai restrîns.

O personalitate *distimică* — sau, în funcţie de intensitate, mai curînd o *personalitate subdepresivă* — este zugrăvită de **Gotthelf.** În *Duminica bunicului*[1] scriitorul ne povesteşte despre un bătrîn care reprezintă figura centrală a familiei şi care, înainte de a muri, îşi trece în revistă viaţa şi dă sfaturi. Nora lui era o femeie cu spirit practic, dar fiul lui, căruia îi lipsea orice mobilitate spirituală, avea permanent nevoie să fie condus de către tatăl său. Ne dăm seama că motivul acestei încetineli psihice este temperamentul său depresiv. **Niklaus** ne este prezentat prin următoarele cuvinte :

> „Cînd aflară că bunicul se trezise, veniră cu toţii, unul după altul, să-l vadă şi să-i spună bună dimineaţa. Printre ultimii veni fiul, acum capul familiei, un om de vîrstă mijlocie, cu o faţă morocănoasă şi o fire moale".

Tatăl îl trimite la preot cu o însărcinare, dar se teme totodată că însărcinarea nu va fi îndeplinită la timp :

> „Bunicul cunoştea firea fiului său — fricos şi mereu în întîrziere ; de aceea trimise pe unul dintre micii săi păzitori să vadă dacă tatăl lor e curînd gata".

[1] *Der Sonntag des Grossvaters (N.T.).*

Pe vremuri, bunicul îi găsise o soție care să-l mai trezească la viață. Acum i se adresează acesteia din urmă, spunîndu-i :

„Știam cum e Niklaus — nehotărît și luîndu-și toate la inimă. Atunci m-am gîndit că cel mai mult îl poate ajuta o femeie. Mi-ai fost dragă încă de cînd erai copil și mai mergeai la școală. Mă uitam uneori la tine și mă gîndeam că dacă te vei dezvolta bine ești ca și făcută pentru Niklaus, pentru că ai voioșie, minte ageră și fire isteață — tocmai ceea ce-i lipsește lui. Dacă s-ar căsători cu o femeie care să-i semene, n-ar ieși nimic bun. Niciodată n-ar duce ceva pînă la capăt și chiar dacă nu s-ar certa cu ea, n-ar exista nici o clipă de bucurie în viața lor ; iar dacă ar avea copii, sărăcuții de ei ar fi cei mai nenorociți nătăfleți din lume, ar fi de parcă s-ar fi născut într-un loc unde nu-i niciodată soare, nici vara și nici iarna".

Dar speranțele bunicului nu s-au realizat întocmai :

„El sperase că firea gingașă și vioaie a nurorii sale Kätheli va face să dispară rigiditatea posomorîtă a fiului său și că viața lor va fi înseninată de voioșie. Pînă acum speranțele sale nu s-au realizat, dar nici prea prost n-au mers lucrurile".

Gîndul că tatăl său este pe moarte îl zguduie profund pe Niklaus. Soția lui îl caută.

„Uitîndu-se în jur ea nu zări pe nimeni, dar cînd deschise ușa grajdului îl văzu pe Niklaus șezînd pe o bancă. Plîngea de se cutremura banca sub el. «Dumnezeule, dar ce ai ?», întrebă Kätheli speriată ; și cum nu primea nici un răspuns, se așeză lîngă el, îl îmbrățișă și, poate mai duios ca niciodată, îl întrebă : «Niklaus, ce-i cu tine ? Spune-mi sincer, spune-mi sincer !». «Tata o să moară. Ce-o să ne facem atunci ? Cum o să ne descurcăm ?» — spuse el printre lacrimi și sughițuri".

Din cauza firii sale greoaie și posace, Niklaus găsește greu contactul cu alți oameni și nu prea este iubit. El suferă

din pricina aceasta și se închide în sine, ceea ce, la rîndul său, îl face să pară adesea neprietenos:

„Bunul Niklaus era unul dintre acei oameni rari care au intenții bune dar nu sînt în stare să le exteriorizeze; de aceea nimeni nu se simte atras de ei, iar ei se cred desconsiderați. Nimeni nu le dă atenție și aceasta îi face să fie triști, nimeni nu pare să-i iubească și de aceea ei dau impresia că nu iubesc pe nimeni. Niklaus își iubea copiii, dar cu multă frică, stăpînit de teama că aceștia au să sărăcească, dacă averea se va împărți în atît de multe părți. Cît putea făcea economii pentru copii și, din pricina asta, dădea uneori impresia că nu vrea să le satisfacă nici o plăcere".

Felul oarecum neprietenos al lui Niklaus, menționat și în alte pasaje, este deci mai mult un aspect al firii sale depresive.

Din toate aceste caracteristici reiese foarte clar că Niklaus este o *fire depresivă* și, datorită ei, este *lent și incapabil de a lua hotărîri.* E surprinzător cum de a putut Gotthelf să observe atit de clar că aceste trăsături se îmbină într-un caracter omogen.

Personalități distimice-hiperperseverente

Gotthelf pare să fi avut o oarecare predilecție pentru personalitățile distimice, respectiv subdepresive, deoarece găsim această trăsătură de temperament și la alte două binecunoscute personaje din opera sa, ce-i drept în combinație cu o trăsătură *paranoidă.* Unul este personajul principal din *Barthli, împletitorul de coșuri*[1]. La început, trăsătura *depresivă* iese mai clar în evidență decît cea paranoidă. După un uragan cu urmări catastrofale, despre **Barthli** se spune:

„După cum se va fi văzut, el era dintre acei oameni plîngăreți care au întotdeauna un motiv să se jelească, dar niciodată să se bucure. Oamenii de felul acesta plîng pentru

[1] *Barthli, der Körber (N.T.).*

ce au pierdut și nu se gîndesc niciodată la ceea ce a fost salvat ; ei nu sînt recunoscători cînd sînt fericiți, dar cîrtesc împotriva providenței cînd li se întîmplă ceva neplăcut. Oricît îi spuneau vecinii că fusese norocos — căci el, copiii și căsuța scăpaseră teferi din uragan —, el nici nu-i asculta ; nu mai contenea să se jelească pentru caprele sale dispărute".

Cînd, contrar așteptărilor, Barthli își regăsește și caprele, ar fi trebuit să aibă un sentiment de bucurie. Dar în loc de bucurie, are un motiv de îngrijorare, deoarece apa distrusese grajdul caprelor. Barthli exclamă :

„Da, într-adevăr, de fapt aș avea motiv să fiu recunoscător, dar acum ce să mă fac cu caprele, unde să le țin ? Grajdul atîrnă în aer, podea nu mai are, iar căsuța a fost dusă de ape ; ce să mă fac acum cu caprele, dacă nici noi singuri nu știm unde să ne adăpostim ?"

Atrăgîndu-i-se din nou atenția că în definitiv a scăpat destul de bine din uragan, lucru pentru care ar trebui să fie recunoscător, el spune :

„Nu știu de ce-ar trebui să fiu recunoscător dacă mi se lasă lucrurile în pace și nu mi se ia ce-i al meu. Altfel n-aș trebui să fac altceva decît să mulțumesc într-una și să mă gudur pe lîngă fiecare cîine care nu mă mănîncă. Dar am motiv să mă plîng cînd cineva, indiferent cine-o fi el, îmi ia ce-i al meu și pe deasupra mai trebuie să mă las și batjocorit, de-mi crapă fierea în mine de furie".

Aici devine vizibilă *trăsătura paranoidă* a firii lui, căci Barthli acuză pe Dumnezeu sau destinul că a trimis uraganul și totodată se plînge că lumea rîde de el fiindcă se vaită tot timpul. Și mai pronunțat paranoică este atitudinea lui față de viitorul său ginere, căruia refuză cu încăpățînare să-i dea fata, cu toate că este vorba de un tînăr foarte cumsecade. După ce acesta din urmă i-a scăpat pe el și pe fiica lui de înec în timpul inundației, nu-i spune nici un cuvînt de mulțumire, ci exclamă :

„El sau altul, nu-mi pasă. Una știu, că n-am nevoie de ginere. Nu-mi trebuie două nenorociri una după alta. Mi-s de ajuns cheltuielile cu reparatul casei și nici nu știu de unde să scot banii, nu vreau peste toate astea și un ginere care să înfulece mîncarea noastră, care și așa nu ne ajunge!"

Acest refuz se datorește atît *zgîrceniei* cît și *geloziei* lui. Cele două porniri au la Barthli aceeași rădăcină, și anume firea sa paranoidă, deoarece întotdeauna se mai adaugă și suspiciunea. El urmărește cu gelozie fiecare pas al fiicei sale, iar zgîrcenia îl ține într-o permanentă stare de îngrijorare că cineva ar putea să afle de banii pe care i-a ascuns într-o gaură sub pat și să încerce să-l lipsească de comoară. Din zgîrcenie îi ocărăște în mod grosolan pe meseriașii care îi repară casa :

„«Hei, tu ăla, dacă crezi că n-ai să fii plătit, n-ai decît să faci ce vrei, nu ești singurul zidar pe lume», spuse Barthli. Probabil că nu i-ar fi displăcut dacă toți lucrătorii ar fi dat bir cu fugiții, căci pe zi ce trecea construcția casei îi devenea tot mai nesuferită".

Abia a terminat cu zidarul, că i-a și venit rîndul dulgherului :

„«Ei, drăcia dracului!» — sări Barthli în sus de parcă dintr-o singură săritură ar fi vrut să ajungă pînă-n cer. Îl întrebă pe bietul dulgher dacă e nebun sau neghiob. «Ce? Îți închipui că poți face cu mine ce vrei numai fiindcă sînt om sărac? Să știi că eu nu mă las jupuit de viu!»"

Prietenul său din tinerețe duce o luptă grea cu țicneala lui Barthli. În cele din urmă, Barthli îi dă comoara în grijă, numai ca să nu trebuiască să vadă cum lucrătorii — din răutate, după cum i se pare lui — îi iau bănișorii.

În felul acesta se poate observa foarte clar la Barthli, pe lîngă trăsătura *subdepresivă*, și cea *paranoidă* ; dar cele două trăsături nu sînt separate una de cealaltă, ci se află într-o legătură organică. Atitudinea de ostilitate pe care Barthli o

are față de cei din jur este mereu alimentată de teama că va ajunge în mizerie. Trăsătura depresivă, care este contrară combativității, se manifestă și într-o lipsă de activitate cu caracter paranoid. Pe de o parte, din temperamentul depresiv face parte și greutatea de a lua o hotărîre, iar pe de alta, oamenii cu un temperament depresiv se tem de eventualele urmări ale agresivității lor. Într-adevăr, Barthli este agresiv în vorbe, dar nu ajunge niciodată la acțiuni ostile. Cînd vecinii își permit să-și bată joc de el sau cînd prietenul său îl dojenește cu atîta vehemență, lamentările și acuzațiile lui se intensifică, dar nu întreprinde nimic serios împotriva nimănui. Pînă la sfîrșit acceptă chiar ca ginerele detestat de el să-i fie impus aproape cu forța.

Gotthelf este clarvăzător atunci cînd subliniază atît de mult firea suspicioasă a lui Barthli. La personalitățile paranoide, menționate în capitolele precedente, suspiciunea nu a avut un rol atît de important. Cu excepția lui Othello, care era extraordinar de suspicios sub forma geloziei, toți acești oameni erau susceptibili, cam încăpățînați, dar nu erau suspicioși în sensul unor temeri neîntemeiate. Aceasta se explică prin faptul că întotdeauna ei transpuneau foarte curînd jignirea lor în acțiuni dușmănoase și în felul acesta se descărcau afectiv. Atunci cînd o trăsătură depresivă împiedică acțiunea, pornirile afective se acumulează și domină din ce în ce mai mult gîndirea. Odată cu suspiciunea începe tranziția spre o *atitudine obsesivă*, de unde și denumirea de „paranoid". Incapacitatea de a acționa a constituit și la Othello motivul care l-a dus în pragul nebuniei. La el însă incapacitatea de a acționa nu a fost rezultatul unei trăsături a personalității sale, ca în cazul lui Barthli, ci s-a datorat străduinței, sugerate de Iago, de a obține o certitudine deplină înainte de a trece la acțiune.

Suspiciunea este foarte accentuată și la cea de-a doua personalitate subdepresiv-paranoidă pe care o voi cita. Este vorba despre un țăran din romanul în două părți *Uli argatul* și *Uli arendașul*. Acest țăran este **Joggeli,** a cărui proprietate o ia în arendă Uli, după ce mai înainte fusese argat la el.

Joggeli are mereu suspiciuni, trăiește tot timpul cu gîndul că toată lumea vrea să-l tragă pe sfoară. Faptul că Uli i-a fost recomandat de către vărul său, om foarte onorabil, nu îi e de ajuns ; el pleacă sub un pretext oarecare din careta vărului pentru a mai lua în secret și alte informații. Mai tîrziu, cînd ar fi putut să-și fi dat seama de onestitatea lui Uli, tot îl mai supune unor încercări umilitoare, pentru a vedea dacă poate într-adevăr să aibă încredere în el. Soția sa spune :

„Bietul Joggeli nu-i nici pe jumătate atît de rău cît pare. Adesea îl compătimesc din inimă pentru caracterul lui peste măsură de bănuitor. El însuși suferă cel mai mult de pe urma lucrului acestuia. Chiar cînd mă înfurie atît de tare încît singură nu mai știu ce să fac, de îndată ce mi-am venit puțin în fire îmi spun că tot eu o duc mai bine și că povara mea e mai ușoară decît a lui. Căci el suferă de o boală tare grea : nu-i niciodată mulțumit și e întotdeauna bănuitor. M-am întrebat adesea de ce l-o fi bătut Dumnezeu cu o asemenea pacoste, dar nu m-am putut lămuri. Nu pot să-l ajut și asta mă chinuie. Am încercat să-i arăt ce nu-i în regulă la el, dar el m-a luat în zeflemea".

Putem observa la Joggeli *firea paranoidă*, dar și lui îi lipsește agresivitatea fățișă ; și lui îi lipsește imboldul spre acțiune. Cînd se lovește de rezistență, dă înapoi. Faptul se datorează unei trăsături *depresive*. Căci Joggeli nu este niciodată vesel și deschis, mereu pare indispus, morocănos, lipsit de bucurii. Numai acolo unde nu are de ce să se teamă iese la iveală elementul paranoid. Pe soția sa o cicălește și o ceartă într-una.

Personalități hipertimice

Am arătat mai înainte că în *Anna Karenina*, **Tolstoi** ne înfățișează drept „oameni de viață" două personalități hipomaniace. Această caracterizare este valabilă în special pentru **Vasenka. Dostoievski** descrie în *Frații Karamazov* pe doamna

Katerina Osipovna Hohlakova ca o personalitate hipertimică, ba chiar hipomaniacă. Ea este veselă, mereu aferată şi extrem de volubilă. Autorul scoate în evidenţă într-un mod foarte plastic în special această din urmă însuşire. Doamna Hohlakova îl opreşte „numai pentru o clipă" pe Aleoşa, care vrea să facă o vizită fiicei ei, dar de fapt îl reţine timp îndelungat cu un torent de vorbe dezlînate, sărind de la un subiect la altul (vol. II, pp. 328—329) :

„— Vai, nu te-am văzut de secole ! O săptămînă întreagă ! Îţi dai seama ? Ah, ba nu, mi se pare c-ai mai fost pe la noi acum patru zile, da, da, miercuri. Sînt sigură c-ai venit pentru Lise, voiai să te strecori iarăşi tiptil, ca să nu te aud. Dragul, dragul meu Alexei Feodorovici, de-ai şti cîtă bătaie de cap îmi dă ! Dar despre asta lasă, c-o să vorbim mai tîrziu. Deşi e un lucru foarte important, poate cel mai important în momentul de faţă, dar să rămînă pentru mai tîrziu. Dragul meu Alexei Feodorovici, să ştii că ţi-o încredinţez cu totul dumitale. De cînd a murit părintele Zosima — fie-i ţărîna uşoară (şi se închină) — mă uit la dumneata ca la un schimnic adevărat, cel puţin aşa te consider eu, deşi îţi stă foarte bine îmbrăcat civil. Spune-mi, unde ai găsit un croitor atît de bun ? Dar asta nu interesează acum, lasă, c-o să te întreb altă dată. Iartă-mă că-ţi spun uneori pe nume, Aleoşa, sînt destul de bătrînă, cred, ca să mi se permită (şi zîmbi cu cochetărie), dar şi despre asta o să vorbim mai încolo. Să nu pierd din vedere tocmai ce este mai important. Te rog să-mi atragi atenţia dacă observi c-o iau razna ; să-mi spui numai atît : «Dar principalul» ? Vai, doamne, de-aş şti ce este important acum şi ce nu ? Dar cînd Lise şi-a luat cuvîntul înapoi, fiindcă, într-adevăr, ce putea fi decît o copilărie promisiunea pe care ţi-a făcut-o ca să se mărite cu dumneata, Alexei Feodorovici ! Ţi-ai dat seama şi dumneata probabil că n-a fost decît o fantezie capricioasă de fetiţă bolnavă, care a stat prea mult înţepenită în fotoliu, dar, slavă domnului, acum a început să meargă ! Medicul cel nou, adus de Katerina Ivanova de la Moscova pentru fratele dumitale, bietul om, ce rău îmi pare de el, care mîine o să fie... dar ce să mai vorbim ! Doamne, ce-o să fie mîine ! Mor numai cînd mă gîndesc ! Şi mai ales mor de curiozitate... Într-un cuvînt, aseară doctorul acela a fost la noi şi a văzut-o pe Lise... I-am plătit cincizeci

de ruble vizita. Dar nu-i vorba de asta, nu... Uite, că iar m-am încurcat, dar acum m-am încurcat de tot. Nu știu ce-o să fie cu mine de mă pripesc așa !"

Și avalanșa de cuvinte continuă. Între timp și-a dat seama că se abate mereu de la ceea ce voia să-i comunice și că spune lucruri fără importanță (vol. II, p. 335) : „Dar, vai, Aleoșa, văd că m-am întins așa la vorbă și numai ce trebuia să-ți spun nu ți-am spus ! Mereu mă ia gura pe dinainte". Pînă la urmă nu mai știe pentru ce l-a chemat pe Aleoșa (vol. II, p. 338) : „— Am să-ți spun tot, cred că pentru asta te-am și chemat, acum nu-mi mai dau nici eu seama".

Deși Hohlakova nu are nimic important de spus, îl reține pe Aleoșa timp de două ore în loc de „o clipă". Altă dată nu-l lasă să plece pe Perhotin, cu toate că acesta este foarte grăbit din cauza asasinării lui Feodor. Înainte de a scăpa în sfîrșit de ea, trebuie să asculte o mulțime de considerații lipsite de importanță. Și chiar cînd, în cele din urmă, reușește să plece, avalanșa de cuvinte îl urmează.

Doamna Hohlakova nu este numai volubilă, ci și foarte vioaie. Despre comportarea ei în timpul unei vizite pe care i-o făcea Mitea, autorul spune (vol. II, p. 84) : „O clipă după ce fu poftit în salon, doamna Hohlakova intră buzna înăuntru, mărturisindu-i din capul locului că era pregătită să-l primească".

În persoana doamnei Hohlakova, Dostoievski a descris înainte de toate *tendința personalității hipomaniace către digresiuni în gîndire și conversație.* La aceasta se mai adaugă o vioiciune și o bună dispoziție generală. Ideile sale pline de fantezie se potrivesc cu temperamentul ei. Astfel, de pildă, vrea să-l trimită pe Mitea în „minele de aur din Siberia", ca să se îmbogățească și să poată începe o viață nouă.

O personalitate tipic hipomaniacă este și **Falstaff,** personajul lui **Shakespeare,** mai ales cînd ne gîndim cum ne e înfățișat în *Nevestele vesele din Windsor.* Falstaff este vesel, superficial, aferat, flecar, înclinat să facă glume și plin de

fantezie. Corpolența lui se potrivește cu personalitățile hipomaniace, care savurează din plin plăcerile vieții.

În veselia sa superficială, Falstaff nu prea ia în serios morala. Din lipsă de bani el încearcă să facă curte la două femei ai căror bărbați sînt bogați (p. 155) :

„**Falstaff :** Am aici o scrisoare pentru ea, și alta, alături, pentru nevasta lui Page, care mai adineauri îmi făcea ochi dulci, cercetîndu-mi făptura cu luare-aminte, de sus pînă jos ; uneori raza de soare a privirilor ei îmi aurea picioarele, alteori forma impunătorului meu pîntec".

Apoi Falstaff continuă cu următoarele cuvinte :

„Vreau să le am în mînă pe amîndouă, să le jumulesc după plac. Ele vor fi Indiile mele, de răsărit și de apus, și voi face negoț cu amîndouă. Haide, tu să-i duci această scrisoare doamnei Page, iar tu, pe asta, doamnei Ford. E rost de căpătuială, băieți, e rost de căpătuială !"

Ca să simplifice lucrurile, scrie ambelor femei aceeași scrisoare (p. 171) :

„*Doamna Page :* Amîndouă scrisorile sînt aidoma, fără doar de numele Page și Ford..."

În timp ce femeile au și pregătit totul pentru a-l pedepsi pe Falstaff pentru purtarea lui nesocotită, acesta își mai bate joc de soțul gelos, pe care îl crede înșelat (p. 192) :

„Să-l ia dracul, biet nefericit de încornorat ! Nu-l cunosc. Și totuși n-am de ce să-i spun «biet». Aud că acest tilhar de îmbrobodit, care-și mai și teme nevasta, are grămezi de aur ; e întocmai ceea ce mă face să-i găsesc atîtea farmece nevesti-si. Vreau s-o am drept cheie la casa de bani a ticălosului de încornorat ; și atunci să mă vezi ce recoltă frumoasă știu eu să adun".

Cu toate că a fost atît de prost tratat, Falstaff nu-și pierde umorul. Ce-i drept este furios, dar reușește totuși să se ia pe sine însuși în zeflemea (pp. 230—231) :

„Am trăit oare ca să mă văd cărat într-un coș, ca gunoaiele de la măcelărie, și aruncat în Tamisa ? Ei, bine, dacă mi se mai joacă o astfel de festă, îmi dau creierii să-i prăjească în unt și să-i dăruiască de Anul nou unui cîine flămînd. Nemernicii m-au aruncat în rîu cu inima ușoară cum ai îneca niște pui de cățea fătați cincisprezece odată, care n-au făcut încă ochi. După cît sînt de trupeș vă puteți da seama că n-a fost greu să mă duc drept la fund. De-ar fi fost fundul în iad, tocmai acolo ajungeam. Dacă malul nu era să fie înclinat și apa scăzută, m-aș fi înecat. Uf, mi-e greață de o asemenea moarte ! Apa îl umflă pe om. Și ce comedie dacă mă mai umflam ! Aș fi fost o momîie cît un munte".

Abia a terminat cu aceste necazuri și pe Falstaff îl așteaptă o altă lovitură. El trebuie să se costumeze în femeie pentru a nu fi recunoscut de soțul gelos. Cu tot travestiul, el încasează totuși o bătaie zdravănă. Mînia lui se împletește și de astă dată cu plăcerea de a face glume.

„Ce-mi spui mie de vînăt ca pruna ? Eu am fost bătucit și împestrițat cu toate culorile curcubeului. Și era cît p-aci să fiu poprit în locul vrăjitoarei din Brentford. Numai iscusința dibace a minții mele de-a imita gesturile unei femei bătrîne m-a mîntuit, altfel paznicul legii mă punea în fiare în locul vrăjitoarei, ca pe orice om de nimic".

Falstaff este tot atît de volubil ca și Hohlakova, dar cu mai puține digresiuni în gîndire. S-ar putea susține că femeile au de la natură o înclinație mai pronunțată pentru digresiuni decît bărbații. Am putea să ne referim la deosebirea dintre bărbați și femei și atunci cînd constatăm că Falstaff este mult mai ușuratic în chestiuni erotice. Dar nici Hohlakova nu pare să fi fost atît de virtuoasă pe cît ne-am fi așteptat din partea unei văduve cu o fată de măritat. Într-un ziar s-a putut citi despre ea : „O văduvă chinuită de plictiseală, căreia îi place să facă pe tinerica, cu toate că are o fiică adultă, este înnebunită după el" (este vorba de acuzatul Mitea). Firea ușuratică a lui Falstaff se explică însă, în primul rînd, printr-o mai mare voioșie, pe care nimic nu o poate tulbura. *Este hipomaniac mai cu seamă în buna sa*

dispoziție, iar Hohlakova în special în gîndire. Adesea, diferitele trăsături ale unui temperament nu sînt la fel de pronunțate.

Victor Hugo, în romanul său *Mizerabilii,* ne prezintă un băiat hipomaniac. În persoana lui **Gavroche,** „un băiețaș de 11—12 ani", el descrie tipul unui strengar parizian, pe care îl prezintă cu următoarele cuvinte (vol. III, p. 38) :

> „Era un băiat vorbăreț, palid, sprinten, dezghețat, glumeț, nițel răutăcios, cu o înfățișare vioaie și totuși bolnăvicioasă. Umbla de colo pînă colo, cînta, juca țurca, răscolea prin noroi, fura cîte ceva, dar numai în joacă, întocmai ca pisicile și păsărelele. N-avea culcuș, nici pîine, nici foc, nici dragoste, dar era vesel pentru că era liber".

În roman îl întîlnim adesea, întocmai cum este descris în această introducere : cu atitudinea sa plină de voioșie, cu înclinația sa către glume și farse, cu prezența sa de spirit și cu o veselie nedezmințită, care-i permite să cînte fără grijă un cîntec chiar în clipele cînd se află în cea mai mare primejdie. El întruchipează, într-o formă mai diluată, ceea ce s-ar putea numi „mania bunei dispoziții", căci nu-l vedem niciodată iritat și, chiar atunci cînd îi ia în zeflemea pe adulți, nu este răutăcios. Mai degrabă, în voioșia sa de nezdruncinat, el este totdeauna gata să aducă bucurii și altora. Mediul în care trăiește băiatul conferă un relief deosebit temperamentului său hipomaniac. Datorită mizeriei, a devenit obraznic ; datorită vieții agitate pe care a dus-o și care l-a mînat peste tot, el a acumulat atît de multă experiență încît putea să dea sfaturi prețioase și adulților. În același timp, în contactul și discuțiile cu adulții, el își însușise un mod de exprimare precoce.

Personalități hipertimice-demonstrative

În dramele lui **Shakespeare, Falstaff** nu rămîne exact același. În prima parte din *Henric al IV-lea* el ni se prezintă oarecum asemănător cu cel din *Nevestele vesele din Windsor,*

dar aici apare o a doua trăsătură, care în *Nevestele vesele* nu fusese decît schițată. Este vorba de *înclinația spre minciună și înșelătorie*. Falstaff posedă acum talentul *istericului* de a se preface. Nu se poate observa că minte, deoarece în comportarea sa este foarte sigur pe sine. Tot în sfera isteriei intră și faptul că deseori *se laudă el însuși* și că încearcă să evite pericolele prin manevre întortocheate. În felul acesta hipomaniacul devine totodată și un fanfaron laș.

Odată, prințul Henric îi întinde o cursă. Îl lasă pe Falstaff să atace și să prade, împreună cu prietenii lui, niște călători pașnici ; apoi, deghizat, prințul îi ia prada. Falstaff împreună cu cei trei însoțitori ai săi o iau la fugă de frica prințului și a tovarășului acestuia. Ulterior, însă, Falstaff susține că ar fi cedat unor forțe superioare numeric — „o sută contra bieților de noi, patru la număr" (p. 223) :

„O sută au sărit pe noi patru. Să-mi zici pungaș dacă nu m-am bătut în săbii vreme de două ceasuri cu vreo doisprezece. Am scăpat ca prin minune. De opt ori mi-au străpuns pieptarul, de patru ori nădragii... Pavăza mi-i găurită toată și spada zimțuită ca un ferăstrău... Ecce signum. De cînd mă știu bărbat pe lume nu m-am purtat mai vitejește. Dar degeaba... Dar-ar ciuma în toți fricoșii ! Uite, întreabă-i : dacă ți-or spune mai mult sau mai puțin decît sfîntul adevăr, sînt niște nemernici și niște odrasle ale întunericului".

După alte înșelătorii și fanfaronade, Falstaff află de la prințul Henric că el însuși fusese atacantul împreună cu un singur tovarăș de-al său. Pentru atîta lucru Falstaff nu-și pierde însă cumpătul. Cu o prezență de spirit cum nu o poate avea decît o personalitate hipomaniacă și totodată isterică, el iese imediat din încurcătură, pretinzînd că minciunile de pînă atunci au fost doar o glumă. Patosul următoarelor cuvinte este și el un indiciu al firii sale isterice (p. 229) :

„Pe sfîntul Dumnezeu, v-am recunoscut de parc-ați fi fost copiii mei. Dar ia să-mi spuneți, meșterilor, puteam eu să ucid pe moștenitorul tronului ? Să lovesc în prințul cel adevărat ? După cum foarte bine știți, eu sînt viteaz ca Hercule,

dar iată ce va să zică instinctul ; leul nu se atinge niciodată de un prinț adevărat. Instinctul e un lucru mare... Am fost fricos din instinct. Și toată viața am să mă mîndresc și de mine, și de tine. Halal de mine fiindcă sînt un leu viteaz și de tine fiindcă ești un prinț adevărat".

Odată, pentru amuzamentul camarazilor săi, Falstaff joacă rolul regelui care îl trage la răspundere pe fiul său pentru comportare necuviincioasă. Cu această ocazie intercalează în chip plin de haz un elogiu excesiv la adresa propriei sale persoane (p. 236) :

„*Falstaff :* Și, totuși, am văzut că printre tovarășii tăi se găsește și un bărbat plin de virtute pe care nu știu cum îl cheamă.

Prințul Henric : Dar binevoiește înălțimea ta a-mi spune cum arată omul acela ?

Falstaff : Un bărbat măreț la-nfățișare, pe legea mea, și trupeș ; plăcut la chip, cu privirea deschisă și cu statura mîndră ; un bărbat care cred că trebuie să bată spre cincizeci de ani sau, pe Sfînta Născătoare, poate chiar și spre șaizeci. Mi-aduc aminte cum îl cheamă : îi zice Falstaff. M-aș înșela amarnic, fiule, dacă ar fi și el un dezmățat, deoarece i-am citit pe față vrednicia. Căci dacă poți cunoaște pomul după roade, precum roadele după pom, apoi hotărît îți spun că se află vrednicie multă în acest Falstaff. Alătură-i-te lui și izgonește-i pe ceilalți. Și acum, ia să-mi spui, derbedeu afurisit, pe unde mi-ai umblat luna asta ?"

Cînd, mai tîrziu, Falstaff nu se poate eschiva și trebuie să lupte în război, la primul atac al unui cavaler inamic el se trîntește la pămînt și face pe mortul. La trezirea din „neînsufletire", vorbele sale sînt cele ale unui *hipomaniac vesel* și ale unui *isteric șiret* (p. 309) :

„Să mă-mbălsămezi ? Iacă, dacă mă-mbălsămezi azi, mîine am să te las să-mi dai sare și să mă înfuleci. Pe sîngele Domnului ! Venise vremea să mă prefac mort, căci altfel arțăgosul de scoțian mă scăpa de toate datoriile. Adică, de ce să spun : «să mă prefac» ? Mint, nu m-am prefăcut deloc. Numai mortul se preface ; căci mortul se preface că este om deși nu mai are viață omenească într-însul ; dar dacă faci

pe mortul pentru ca pe calea asta să scapi viu, nu se mai cheamă că te prefaci, ci se cheamă că înfăţişezi adevăratul şi desăvîrşitul chip al vieţii. Cea mai bună latură a vitejiei este prudenţa. Prin această latură bună mi-am izbăvit zilele".

În *partea a doua* din *Henric al IV-lea,* Falstaff rămîne în esenţă acelaşi ca în prima parte, dar din punct de vedere moral şi social decade tot mai mult. Se prezintă cu următoarele cuvinte (p. 333) : „L-am cumpărat la tîrgul slugilor de la sf. Pavel, iar dînsul vrea să-mi cumpere un cal de la bîlciul de mîrţoage din Smithfield. Mai lipseşte să-mi găsesc o nevastă într-un tractir şi atunci o să am un servitor, cal şi nevastă". Scurt timp după aceea îi spune judecătorului, care voia să-l aresteze pentru datorii neplătite (p. 337) :

„Sînt sărac ca Iov, înălţimea voastră, dar nu şi răbdător ca el. Înălţimea voastră ar putea la o adică să-mi administreze un hap de răcoare pentru sărăcia mea ; cît priveşte însă răbdarea de a vă urma reţeta, înţeleptul ar putea pune la cîntar un dram de scrupule".

Este în conflict cu gazda sa, căreia i-a sustras toată averea trăind cu ea şi făcîndu-i promisiuni. Judecătorul îl caracterizează foarte exact cînd îi spune (p. 353) :

„Sir John, sir John, ştiu prea bine că te pricepi la tertipuri. Nici felul în care te grozăveşti, nici potopul de vorbe pe care le rosteşti cu atîta nerusinare n-o să mă abată de la o judecată dreaptă. După cîte am înţeles, ai abuzat de prea marea îngăduinţă a acestei femei şi ai făcut-o să-ţi slujească şi cu punga şi cu persoana ei".

Firea hipomaniac-isterică se poate observa la Falstaff mai ales în felul cum vorbeşte, adică din minciunile şi fanfaronadele sale. Însă la momentul oportun reuşeşte mai mult decît atîta ; de pildă, cînd face pe mortul atît de bine încît prinţul este convins de autenticitatea morţii sale şi ordonă să fie pus în sicriu.

Şi lui Falstaff, cu firea lui hipomaniac-isterică, îi poate fi opus un alt personaj din literatură, un personaj care, privit

din afară, se prezintă cu totul altfel, dar care prin firea sa îi seamănă totuşi în foarte mare măsură. Este vorba de **Luciana,** fiica Charlottei, din *Afinităţi elective* de **Goethe.** Ea nu are un rol important în acţiunea romanului şi ar putea lipsi fără a se produce vreo lacună vizibilă. Dacă, cu toate acestea, în unica ocazie cînd facem cunoştinţă cu ea, Goethe o descrie atît de amănunţit, o face poate fiindcă vrea să ne-o prezinte ca un contrast al Ottiliei. Pe de altă parte însă, s-ar putea ca personalitatea Lucianei să fi prezentat pentru autor un interes deosebit. Din expunere, care se întinde de-a lungul unui mare număr de pagini, putem cunoaşte cu multă claritate firea ei. Imediat după ce soseşte în casa mamei sale, Luciana este de o activitate debordantă.

„După o călătorie foarte obositoare, toţi ar fi vrut acum să se odihnească puţin. Ginerelui i-ar fi fost foarte plăcut să se apropie de soacra sa, pentru a o asigura atît de dragostea cît şi de bunăvoinţa sa, dar Luciana nu putea sta locului. În sfîrşit îi fusese hărăzită fericirea de a putea încăleca un cal. Ginerele avea cai frumoşi — şi trebuiau călăriţi imediat. Vremea rea, vîntul, ploaia şi furtuna — nimic n-o putea opri. Era ca şi cum oamenii n-ar trăi decît pentru a deveni uzi leoarcă şi apoi a se usca. Dacă i se năzărea să iasă din casă pe jos, puţin îi păsa cu ce haine era îmbrăcată sau ce încălţăminte avea în picioare : trebuia cu orice preţ să viziteze plantaţiile despre care auzise atît de multe. Şi ce nu putea fi făcut călare, trebuia făcut, în fugă, pe jos. Nu trecu mult şi văzuse totul, şi îşi spusese despre toate părerea. Cu firea ei iute, nu era lucru uşor să o contrazici. Cei din jurul ei au avut multe de îndurat, dar cel mai mult au avut de pătimit cameristele, care nu mai pridideau cu spălatul şi călcatul, cu descusutul şi cusutul".

După cum s-a văzut din descrierea de mai sus, în tot timpul şederii sale la castel, Luciana i-a ţinut sub tensiune pe toţi cei din jurul său. Într-un loc se spune : „Şi astfel Luciana, în vîltoarea vieţii din castelul plin de oaspeţi, îşi aţîţa mereu beţia de a trăi". Cu felul ei vesel de a fi, cînd vorbea nu-şi prea alegea cuvintele. „Lucrul acesta l-a spus într-o societate deosebit de aleasă, dar nimeni nu i-a luat-o în nume

de rău. Oamenii erau atît de obișnuiți să fie îngăduitori față de drăgălășia ei, încît pînă la urmă i se treceau cu vederea toate poznele".

Din cele arătate, Luciana ni se prezintă ca un perfect exemplu de *temperament hipertimic.* Ne dăm însă curînd seama că nu întotdeauna cuvintele ei sînt expresia unei impulsivități sincere și deschise. Îi cam place să vorbească pe alți oameni de rău :

„Căci dacă încerca pe cele mai diferite căi să cîștige simpatia oamenilor, pe de altă parte îi și respingea de obicei din pricina gurii sale rele, care nu cruța pe nimeni. Astfel, ori de cîte ori se făcea o vizită la vecini, în ale căror castele și locuințe atît ca cît și societatea în care se afla erau primiți cu prietenie, la întoarcere Luciana lăsa să se vadă — și aceasta cu cea mai mare dezinvoltură — cît de înclinată era să privească toate relațiile omenești exclusiv sub un aspect ridicol".

Aici, în firea Lucianei se vădește, alături de latura hipomaniacă, și latura *isterică,* deoarece ea încearcă să se pună în evidență în detrimentul altora. Și din alte pasaje reiese că dacă ea se află în centrul atenției celor din jur, aceasta nu se datorează numai felului ei vioi de a fi, ci și faptului că adesea ea obține acest rezultat mai mult prin comportarea ei insistentă. Cînd face cuiva un bine, nu procedează așa dintr-o grijă reală pentru persoana respectivă, ci pentru ca să facă impresie. Pe un tînăr care evită societatea din cauză că are un braț schilodit de pe urma unei răni din război, ea încearcă să și-l apropie într-un mod care dovedește importanța plină de sine pe care și-o dă :

„Existența acestui tînăr nu i-a rămas ascunsă. El trebuia neapărat atras, mai întîi într-o societate restrînsă, apoi într-una mai mare, iar în cele din urmă într-o societate foarte mare. Față de el ea s-a purtat cu și mai multă drăgălășenie decît față de alții. Printr-o serviabilitate insinuantă a reușit să-l facă să-și prețuiască infirmitatea, căci ea se străduia fără răgaz să i-o compenseze. La masă trebuia să șadă lîngă dînsa. Ea îi tăia mîncarea, așa încît el nu avea nevoie să fo-

losească decît furculița. Cînd persoane mai vîrstnice sau mai suspuse îl lipseau de vecinătatea Lucianei, atențiile ei nu încetau, ci continuau peste masă, iar servitorii zoriți trebuiau să înlocuiască ceea ce distanța amenința să-i răpească. În cele din urmă l-a îndemnat să scrie cu mîna stîngă. A trebuit ca el să-i trimită toate încercările sale și în felul acesta ea a fost mereu în legătură cu el, indiferent dacă era aproape sau departe de ea".

În mod similar, și-a dat aerul de a fi salvatoarea unei fete nenorocite, pe care îl realitate însă nu a făcut-o decît să fie și mai nenorocită, deoarece Luciana nu urmărea altceva decît să stîrnească admirația și s-a comportat cu o totală lipsă de tact. Altă dată s-a făcut ridicolă prin străduința sa de a face altora o impresie bună :

„De îndată ce a auzit că contelui îi place muzica, Luciana a și izbutit să organizeze un concert, cu care ocazie voia să se producă cîntînd atît din gură cît și la ghitară. Așa s-a și întîmplat. La ghitară se pricepea destul de bine, iar vocea o avea plăcută. Dar în ce privește cuvintele, acestea puteau fi tot atît de puțin înțelese ca atunci cînd vreo altă fată drăguță cînta acompaniindu-se cu acest instrument. Cu toate acestea, toată lumea a asigurat-o că ea cîntase cu multă expresivitate, astfel că putea fi mulțumită cu aplauzele obținute. A avut însă un straniu ghinion. În societate se afla și un poet căruia ținea în mod deosebit să-i fie pe plac, deoarece dorea ca el să-i dedice cîteva poezii. Din această cauză, toată seara n-a cîntat decît lieduri compuse pe versurile lui. Ca și ceilalți, el s-a arătat foarte politicos față de ea, dar Luciana se așteptase la mai mult. În repetate rînduri i-a făcut aluzii în acest sens, dar fără rezultat. În cele din urmă, murind de nerăbdare, a trimis pe unul dintre curtenii săi la poet ca să-l descoase dacă nu e încîntat să-și audă minunatele lui versuri atît de impecabil interpretate. «Versurile mele ?» — a întrebat mirat poetul. «Vă cer iertare, domnul meu», a adăugat el, «dar nu am auzit altceva decît vocale, și nici măcar acelea pe toate. Este totuși de datoria mea să mă arăt recunoscător pentru această amabilă intenție»".

Luciana avea impresia că nici arhitectul casei nu-i acordă suficientă atenție. De aceea a pregătit în mod special o scenă

de teatru care să-l oblige pe arhitect să vină lîngă dînsa. Dealtfel, punea deseori în scenă tot felul de reprezentații teatrale în care rolul principal era întotdeauna deținut de ea, și în care își demonstra *talentul actoricesc.*

Nu încape îndoială că pe lîngă un *temperament hipomaniac,* Luciana vădea și o foarte clară *trăsătură isterică.* În conformitate cu vioiciunea ei, dar totuși nu în funcție de ea, Luciana era mereu preocupată să joace roluri, îndărătul cărora își camufla puternica ei dorință de afirmare.

Unii s-ar putea eventual mira că atît Luciana cît și Falstaff au o fire hipomaniac-isterică, dat fiind că la o privire superficială ei par atît de diferiți. Contrastul provine însă din situația exterioară a celor doi. Într-adevăr, răsfățata domnișoară și grosolanul soldățoi fac parte din două lumi cu totul deosebite. Dar atunci cînd vrem să stabilim structura unei personalități, trebuie să facem abstracție de tot ceea ce se datorește împrejurărilor exterioare. Procedînd în felul acesta, vom ajunge să ne îndoim dacă de la natură Luciana este mai delicată decît Falstaff. În felul ei de a se comporta ea este în stare să dea dovadă de lipsă de tact și chiar de lipsă de sensibilitate, dacă purtîndu-se astfel poate spera să iasă în evidență. Așa se comportă, de pildă, față de biata fată pe care pretinde că vrea s-o salveze, dar pe care o folosește de fapt numai ca obiect al propriei sale dorințe de afirmare. E drept că Luciana și Falstaff ni se prezintă ca tipuri diferite și datorită faptului că prima își vădește firea hipomaniac-isterică mai ales prin comportarea sa (despre felul ei de a vorbi aflăm foarte puțin), în timp ce Falstaff și-o manifestă în special prin vorbe, adică prin minciunile și fanfaronadele sale. Dar atunci cînd este cazul, el e în stare să fie isteric și prin comportament; la momentul potrivit, poate, de pildă, să facă pe mortul atît de perfect, încît prințul se pregătește să-l pună în sicriu.

Și la **Dostoievski** găsim o personalitate hipertim-demonstrativă descrisă cu toate trăsăturile caracteristice. În *Visul unchiașului,* **Maria Alexandrovna** are un comportament de o suplețe și vioiciune hipomaniacă; reușește să facă față și

celor mai dificile situații. În străduința ei de a-și căsători fiica cu un prinț bogat, ea dă dovadă de o mare elocvență, reușind să servească încontinuu fiicei sale recalcitrante noi și noi argumente în favoarea planului său. Copleșită de vizitatorii ei incomozi, dă dovadă de o mare mobilitate spirituală.

„Maria Alexandrovna se decupla în aceste momente critice ; vedea tot ce se petrecea în fiecare colț al camerei, auzea tot ce spunea fiecare vizitatoare, cu toate că erau vreo zece persoane, și răspundea pe dată la întrebările lor, dovedind, bineînțeles, că avea totdeauna gata cuvîntul potrivit".

Cum, în clipe de supărare, personalitățile hipomaniace pot ajunge repede la atitudini lipsite de tact și la ieșiri vehemente, se potrivește bine cu firea acestei femei faptul că, în mînia ei, îl copleșește cu cele mai rele ocări pe imbecilul ei de soț.

Toate acestea nu o caracterizează însă pe doamna Maria Alexandrovna decît pe jumătate. Ar trebui adăugat că ea știe să se prefacă deosebit de bine. Chiar cînd clocotește de ură, poate simula cea mai dulce amabilitate. Pe iubitul fiicei sale, care, văzîndu-se înșelat, i se adresează spumegînd de mînie, ea se pricepe atît de bine să-l îmbrobodească cu amabilitatea ei lingușitoare, încît pînă la urmă tînărul pleacă plin de recunoștință. Abia mai tîrziu începe el să se dumirească cum stăteau de fapt lucrurile :

„Acum își aduse aminte că Maria Alexandrovna era o femeie din cale-afară de șireată și că, deși se bucura din partea tuturor de o binemeritată stimă, se ținea de dimineață pînă seara de bîrfeli și minciuni".

Cu o prefăcătorie rafinată, doamna Maria Alexandrovna îl împinge pas cu pas pe prinț pînă la formularea cererii în căsătorie. Cu toate că, în senilitatea lui, el îndrugă tot felul de inepții, ea îi spune la un moment dat :

„Dar cît umor, cîtă vioiciune, cît spirit aveți !" Falsitatea și patosul ei demonstrativ ajung la paroxism : „Con-

versația dumneavoastră este o adevărată risipă de cuvinte de spirit... Întreaga Europă va scoate un strigăt de admirație, căci toate ziarele, toate foiletoanele despre viața mondenă a stațiunilor balneare vor fi de aceeași părere".

Personalități labile afectiv

Ideile noastre obișnuite despre psihologie sînt contrariate atunci cînd la un om se produce, fără motive exterioare, o totală schimbare de dispoziție și cînd unul și același om este, într-o anumită fază a comportării sale, mereu activ și locvace, iar în alta greoi și tăcut. O asemenea schimbare se poate explica doar din punct de vedere biologic, deci nu prea este tentantă pentru creația literară. Într-adevăr, trebuie să căutăm mult pînă să găsim așa ceva în literatură.

O personalitate neîndoios ciclotimică putem găsi în nuvela *Maria* de **Otto Ludwig.** Administratorul șef **Breitung,** „un domn uscățiv, mai în vîrstă, cu o expresie voioasă", joacă rolul animatorului într-o societate veselă care s-a adunat acasă la preot. Îi amuză pe musafiri, rîde, povestește anecdote și propune jocuri distractive. Lucru neobișnuit la vîrsta lui, se alătură tinerilor și, la sosirea lui Eisener și a unui prieten al tatălui acestuia, declară :

„Pe cel mai în vîrstă vi-l las vouă ; pe celălalt însă, îl confisc pentru noi tinerii. De ce să stăm cu bătrînii, noi cei care mai știm să glumim și să sărutăm ? Buzele sînt făcute pentru rîs și sărutat, nu ca să discuți despre starea vremii".

El este, dealtfel, singurul care rămîne cu cei tineri atunci cînd cei mai în vîrstă, obosiți, se duc la culcare. Din acest punct de vedere, Breitung se manifestă ca o personalitate hipomaniacă. Nu este însă întotdeauna la fel. Înainte ca Eisener să-l viziteze acasă, i se dau următoarele explicații :

„Trebuie să ai în vedere că bătrînul Breitung nu este exuberantul om de viață pe care îl știi, decît atunci cînd se află în afara moșiei lui ; cînd însă este acasă, în gospodăria lui și printre ai lui, devine, pare-se, omul cel mai posac și un ipohondru fără pereche".

Într-adevăr, primul lucru pe care l-au auzit de la Breitung vizitatorii a fost „un oftat repetat și un rîs reținut și dureros". Îl neliniștea o întîmplare care pe soția lui doar o amuza. Abia după ce a băut puțin vin și s-a mai încins discuția, au început vizitatorii să-l redescopere pe „voiosul Breitung". Soția lui era de părere că soțul ei nu se stăpînea destul, dar prietenul lui Breitung, făcînd aluzie la profunzimea indispozițiilor acestuia, spunea : „Există situații și dispoziții cînd, oricît te-ai strădui, nu poți să te stăpînești".

Nu aflăm însă dacă aceste schimbări de dispoziție ale lui Breitung aveau loc chiar independent de evenimentele exterioare. În orice caz, se poate vorbi de ciclotimie și atunci cînd anumite influențe exterioare pot determina o comportare net hipomaniacă, în timp ce altele pot declanșa o comportare subdepresivă.

Cînd scriitorii ne înfățișează *oscilații ale dispoziției,* o fac într-un mod atît de exagerat încît se poate recunoaște *o exaltare,* și nu o simplă labilitate, care nu conține exaltarea nici chiar în ciclotimia de intensitate psihopatică. La aceasta se mai adaugă și faptul că din punct de vedere psihologic există o contradicție cînd un om nu-și schimbă numai dispoziția, ci într-o anumită fază a comportamentului său este aferat și volubil, pe cînd în alta este lent și tăcut. O asemenea alternanță nu se poate explica din punct de vedere psihologic, ci numai pe bază biologică și de aceea nu prea invită la prelucrare poetică. Este deci greu să găsim în literatura beletristică o *personalitate net ciclotimică.*

Poate că și personalitatea lui **Razumihin,** prietenul lui Raskolnikov, poate fi considerată ciclotimică. Razumihin este vioi, vesel, aferat, ba chiar odată i se spune : „prea te amesteci tu în treburile altora" (vol. I, p. 170). Cuvintele îi curg parcă de pe buze și nu poate păstra nimic pentru sine. Citim (vol. I, p. 251) : „Razumihin avea însușirea să dea pe față într-o clipă tot ce avea pe suflet, ori în ce stare s-ar fi aflat, așa încît lumea își dădea îndată seama cu cine are de-a face". Mai ales sub influența alcoolului Razumihin devine

foarte vorbăreț și atunci dă pe față lucruri care ar fi trebuit să rămînă tăinuite.

În vioiciunea sa, Razumihin are o *trăsătură hipertimică*. De aceea am putea presupune la el o anumită superficialitate, lucru pe care descrierea lui Dostoievski nu-l confirmă. Dimpotrivă, el este capabil de sentimente profunde. Dragostea sa pentru Dunia este atît de puternică, încît în prezența ei roșește și își pierde cumpătul chiar atunci cînd doar i se rostește numele. Însăși grija devotată pe care o poartă prietenului său Raskolnikov demonstrează intensitatea sentimentelor lui. Am putea crede că pe lîngă firea sa hipertimică Razumihin are un mod emotiv de a reacționa, dar din nici un pasaj nu reiese o milă sau frică exagerate. În schimb, se poate constata la Razumihin că reacționează foarte ușor nu numai în direcția veseliei, dar și în aceea a tristeții. După ce, sub influența alcoolului, și-a manifestat în mod entuziast dragostea pentru Dunia, a doua zi este prada unei *depresiuni profunde,* în care se condamnă foarte sever pe sine însuși și își vede speranțele de a o cuceri pe Dunia mult mai mici decît în realitate (vol. I, p. 266) :

„Ah ! Cît de josnic fusese totul ! A fost beat ? Asta-i o justificare ? Este o scuză proastă, care îl înjosește și mai rău ! În vin e adevărul și adevărul s-a revărsat, «adică toată josnicia unui suflet invidios și grosolan». Și apoi, își putea oare, cît de cît, îngădui un astfel de vis el, Razumihin ? Cine era el pe lîngă o fată ca ea, el, bețivul palavragiu și grosolan de ieri ?"

O apreciere atît de înjositoare la adresa proprici sale persoane nu se explică numai prin mahmureala de după chef, ci dovedește o *predispoziție spre depresiune.* Prin urmare, nu este vorba de un hipomaniac cu o stare de spirit constantă, ci de un *ciclotimic* la care există și o predispoziție pentru starea de spirit opusă. Intensitatea sentimentelor lui Razumihin devine inteligibilă dacă o judecăm din punct de vedere al înclinațiilor sale spre depresiune. Cînd i se întîmplă ceva important, nu reacționează cu superficialitatea hiperti-

micilor, ci cu seriozitatea distimicilor. Cele două laturi ale personalității sale reies din următorul pasaj (vol. I, p. 64):

„De Razumihin se apropiase totuși, fără să știe de ce, adică nu că ar fi legat prietenie, ci era cu el mai comunicativ, mai deschis. Cu Razumihin nici nu puteai fi altfel. Era un băiat extraordinar de vesel, de expansiv, și bun pînă la naivitate. Dealtminteri, sub această naivitate se ascundeau profunzimea sufletească și demnitatea. Cei mai buni dintre colegii lui își dădeau seama de acest lucru și toți îl iubeau".

Personalități exaltate

În literatura beletristică poate fi întîlnit un mare număr de indivizi cu *fire exaltată*. Dacă încerc să-mi explic acest fapt, mă văd obligat să reamintesc ceea ce spuneam despre marele număr de personalități isterice din literatură. Oamenii exaltați pot și ei să dea viață acțiunii; sentimentele lor profunde îi emoționează pe cititori. Se mai adaugă și în acest caz faptul că mulți scriitori au ei înșiși o componentă de exaltare, ceea ce îi determină să prezinte cu deosebită plăcere asemenea personalități și să le descrie cît se poate de bine. Ce e drept, adesea exaltarea care apare în literatură nu este expresia unei anumite firi umane, ci numai indicația unei *iubiri erotico-sexuale* profunde. În această zonă sînt cu ușurință atinse atît cele mai înalte culmi ale fericirii, cît și cele ale durerii. Așa trebuie interpretată exaltarea celor doi eroi din *Romeo și Julieta* de **Shakespeare**. Să ascultăm lamentarea lui **Romeo** cînd se vede exilat din orașul în care trăiește Julieta (pp. 88—89):

„E chin, nu milă. Unde-i Julieta / Acolo-i cerul. Un sărman pisoi, / Un cîine, chiar un șoarece, cea din urmă / Dintre ființe poate sta aici / În paradis, și poate s-o privească. / Numai Romeo, nu! / Sînt mai de vază, / Mai în cîștig și în mai mare cinste / Decît Romeo, mușteie de stîrv, căci ele pot, oricînd, să se așeze / Pe alba mînă-a Julietei

mele, / Şi de pe buzele-i neprihănite, / Ca de vestală, dar arzînd la gîndul / C-au sărutat, păcătuind, să-i soarbă / Cereasca fericire"

Extazul îl cuprinde pe Romeo şi în cunoscuta scenă a despărţirii, ca şi pe Julieta, dealtfel. Din punct de vedere psihologic este de înţeles o oarecare diferenţă de comportare a celor doi îndrăgostiţi, deoarece exaltarea include, în afară de hiperexcitarea vieţii afective, şi o puternică componentă volitivă. Astfel, citim minunatele cuvinte (pp. 97—98)

„*Julieta* Cum ? Vrei să pleci ? Dar nu e încă ziuă ! / Nu ciocîrlia, ci privighetoarea / Ţi-a săgetat auzul temător / În fiecare noapte cîntă-n rodiu. / Privighetoarea fu, iubitul meu !

Romea : N-a fost, iubita mea, privighetoarea. / Ci ciocîrlia, solul zilei noi. / Nu vezi, în zare, raza jucăuşă / Tivind ca o dantelă-n răsărit / Despicătura norilor ? De mult / Suflat-a noaptea-n candele ! Se-arată / Pe piscurile sure, alba zi. / De plec acum, trăiesc. De mai rămîn, / S-a isprăvit cu mine.

Julieta Ştiu eu bine / Că nu-i lumina zilei ! E-o fîşie / De meteor, însărcinat de soare / Spre Mantua să-ţi lumineze drumul / Cu facla lui. Mai stai puţin ! De ce / Să te zoreşti, cînd încă nu e ziuă ?

Romeo Să vină-atunci străjerii să mă prindă ! Să mă ucidă ! N-au decît ! Nu-mi pasă, / Dacă aşa vrei tu. Să zicem, deci, / Că raza de lumină jucăuşă / Nu-i ochiul zilei, ci un pal reflex / Răsfrînt de fruntea Cynthiei ! Să zicem / Că pasărea care-şi avîntă glasul / În slăvile cereşti nu-i ciocîrlia ! / Mi-e atît de dor să mai rămîn cu tine, / Că-n veci n-aş mai pleca. O, vino, moarte, / Dacă aşa doreşte Julieta ! / Fii binecuvîntată. Tu ce spui, / Iubita mea ? Nu spui nimic ? Nu vrei / Să stăm de vorbă ? Nu e încă ziuă !

Julieta Ba da ! E ziuă ! Pleacă ! Du-te ! Fugi ! / E glasul ţipător al ciocîrliei ! / E aspru-i tril ce-mi zgîrie auzul ! / Cică-ar avea glas dulce ciocîrlia, / Dar cum să-l aibă dacă ne desparte ? Şi cică broasca slută şi-a schimbat, / Cîndva, cu ciocîrlia, ochii. Ah ! / Ce n-aş fi dat să-şi fi schimbat şi glasul ! / Căci iată, glasul ei ne-nfricoşează / Şi ne desparte, glasul ei ne-alungă / Şi trîmbiţează zorile. Oh ! Du-te ! / Izvorul zilei creşte şi sporeşte / Izvorul negru-al deznădejdii noastre".

Exaltarea, ca trăsătură a personalității, există și în afara sferei erotice.

Acest lucru se poate vedea în mod deosebit de clar în drama lui **Kleist**, intitulată *Prințul de Homburg*.

Însuși faptul că îl vedem pe prinț în postura de somnambul este menit, în concepția autorului, să ni-l înfățișeze pe erou ca un om cu o sensibilitate afectivă sporită. Ulterior îl cunoaștem atît sub aspectul „capacității de a se entuziasma", cît și sub acela al „capacității de a despera", care sînt cele două laturi ale unei firi exaltate. Cînd victoria sa pe cîmpul de luptă îl face să fie beat de fericire, îl putem înțelege pe deplin. Dar ce altceva decît exaltare este entuziasmul, fericirea de care îl umple pe **prințul de Homburg** dragostea ce i-o poartă prințul elector, care, — crede el — nu va putea menține sentința de condamnare la moarte rostită împotriva lui pentru că a încălcat ordinul de luptă. Sentimentele lui față de prințul elector ajung pînă la o asemenea înflăcărare, încît este absolut sigur că va fi salvat și nici nu aude cuvintele pline de gravitate ale prietenului său. În cele din urmă, prințul elector îi strigă : „Nebunule ! Pe ce îți bizui această siguranță ?" Dar nici acum exaltarea lui nu este zdruncinată, căci prințul de Homburg răspunde (vorbind despre prințul elector) :

> „Înainte ca el să ordone executarea unei astfel de sentințe, înainte ca batista să dea semn ca această inimă a mea, care-l iubește cu credință, să fie străpunsă de un glonte, înainte de a face asta își va deschide el însuși propriul său piept și va lăsa propriul său sînge să se scurgă strop cu strop în țărînă".

Asistăm însă apoi la o vehementă alternanță afectivă, cum adesea se întîmplă la oamenii cu fire exaltată. În fața dovezilor neîndoielnice ale marii primejdii care-l amenință, prințul de Homburg își pierde brusc siguranța fericită în care se legăna și, cu impetuozitatea sentimentală ce-l caracterizează, cade într-o neagră desperare. Dezorientat, le im-

ploră pe prințesă — soția prințului elector — și pe Natalie să-i vie în ajutor :

„O, mamă, n-ai vorbi așa dacă te-ar pîndi pe tine fioroasa moarte, nu pe mine ! În ochii mei și tu, și domnișoara, și doamnele din suita ta, toți cei din juru-mi, sînteți înzestrați cu puterea divină de a mă salva. Pînă și pe cel mai umil dintre slujitorii tăi, eu, cel cu funia la gît, l-aș implora : Salvează-mă !"

Pradă desperării, prințul de Homburg pierde orice ținută, orice demnitate. Avertismentului afectuos al prințesei, el îi opune o nouă izbucnire de desperare :

„O, mamă, prea-i frumoasă lumea făurită de Dumnezeu ! Te implor, nu mă lăsa să cobor în lumea negrelor umbre înainte ca să-mi fi sunat cu adevărat ceasul. Dacă am greșit, pedepsească-mă altfel — de ce sortit să-mi fie cu tot dinadinsul glontele ? Să mă destituie din funcțiile mele sau, dacă legea o cere, să fiu degradat și îndepărtat din armată. Pentru Dumnezeu ! De cînd ochii mei mi-au văzut mormîntul, nu mai am altă dorință decît să trăiesc, și nu mă mai întreb ce este glorios și ce nu !"

Cînd prințul elector, uimit de atitudinea prințului de Homburg, începe să se îndoiască de justețea sentinței sale și îi oferă posibilitatea să ia el însuși hotărîrea pe care o crede dreaptă, acesta își recapătă ținuta, dar din nou purtarea lui poartă pecetea exaltării. El este acum gata să meargă la moarte, dar nu cu voința lucidă a unui om care și-a învins sentimentele. Dimpotrivă, tocmai afectele sînt cele ce determină noua lui hotărîre, căci acum prințul este entuziasmat de măreția faptei pe care o va săvîrși prin moartea sa de bunăvoie :

„Prin moartea-mi liber consimțită, în văzul întregii oștiri, voi ridica în slavă sacra lege a războiului pe care-am încălcat-o ! Ce valoare poate avea pentru voi, o frații mei, victoria — încă o biată biruință pe care, poate, aș mai smulge-o vrăjmașului — în comparație cu gloriosul triumf ce va fi repurtat mîine asupra celui mai rău dușman, dușmanul din noi înșine : sfidarea, trufia ?"

Entuziasmul, împletit cu regretul, persistă în sufletul prințului chiar în acele clipe cînd, cu ochii legați, crede că este dus la execuție :

„Acum, o nemurire, ești a mea, a mea cu totul ! Da, ochii-mi sînt legați, dar nici un soare nu mi-ar lumina ca înmiita-ți strălucire ! Largi aripi simt crescînd din ambii-mi umeri, spiritul meu se avîntă peste tăcutele spații ale eterului. Și cum nava purtată-n larg de-a vîntului suflare vede portul ce a adăpostit-o coborînd încet sub linia orizontului, așa și pentru mine tot ce-i viață coboară și asfințește în amurg. O clipă încă-i totul formă și culoare, o clipă — și în ceață totul s-a topit".

Se potrivește foarte bine cu marea sa hiperexcitabilitate afectivă faptul că, în momentul cînd, în cele din urmă, se vede grațiat, prințul cade în nesimțire.

Kleist a demonstrat aici într-un mod deosebit de sugestiv ce înseamnă o fire exaltată. La început prințul crede cu entuziasm în grațierea lui. Vedem apoi cît de repede poate el, în fața perspectivei morții, să cadă în cea mai neagră desperare. Dacă nu i-ar fi fost însă caracteristică hiperexcitabilitatea afectivă, el nu ar fi ajuns să-și piardă orice demnitate. Cu tot revirimentul ce s-a produs în atitudinea lui, prințul nu ar fi putut să păsească în întîmpinarea morții cu atîta bucurie, am zice, extatică, dacă nu i-ar fi fost proprie acea hiperexcitabilitate afectivă care acum îl făcea să dea uitării tot ce, cu puțin timp înainte, îl cutremura. Alternanța rapidă este și ea caracteristică. Evident, avem de-a face aici și cu o anumită exagerare literară. Numai la psihopați *anxios-extatici* găsim o exaltare atît de extremă ; la asemenea oameni nu este rar ca, într-o stare de extaz asemănătoare, să vrea nu numai să-și ispășească propriile greșeli, dar chiar să și moară pentru alții.

Este interesant să-l comparăm pe prințul de Homburg cu **Percy,** un erou din *Henric al IV-lea* al lui **Shakespeare,** cu care am făcut cunoștință mai sus. Percy fusese poreclit „pinten fierbinte", supranume pe care l-ar fi meritat și prințul de Homburg : prin comportarea sa impulsivă pe cîmpul

de luptă s-a făcut vinovat de o gravă abatere de la disciplina militară. El este însă călăuzit numai de excesul afectiv care îi copleşeşte voinţa, în timp ce Percy nu prezintă o hiperexcitabilitate afectivă, ci doar o iritabilitate primară a sferei volitive.

O predispoziţie similară către entuziasm şi desperare ca a prinţului de Homburg întîlnim la **Katerina** din *Fraţii Karamazov* de **Dostoievski.** Katerina nu l-a iubit niciodată pe deplin pe logodnicul ei, ci mai degrabă a entuziasmat-o gîndul de a deveni salvatoarea lui. Mai mult din acest considerent s-a căsătorit cu el. Regăsim aici un ecou al psihozei endogene, cu care temperamentul exaltat are o legătură intimă. Este vorba de aşa-numita *„psihoză a fericirii"*, datorită căreia bolnavul, cuprins de extaz, se simte chemat să aducă altora fericirea şi mîntuirea. De exemplu, Katia exclamă (vol. I, p. 201): „În cazul acesta, înseamnă că el nu e încă cu desăvîrşire pierdut. E numai într-un impas, prada deznădejdii şi deci mai pot încă să-l salvez!" Şi îndată după aceea, ea spune (vol. I, p. 202): „«Vreau să-l salvez, să-l salvez definitiv. Să uite că sînt logodnica lui! Se teme să nu fie dezonorat în ochii mei! De dumneata nu s-a temut, dumitale şi-a dezvăluit tot! De ce nu m-a socotit niciodată demnă de atîta încredere?» Ultimele cuvinte fură rostite cu lacrimi în glas şi deodată o bufni plînsul".

Mînată de atitudinea ei pasionată, Katerina o cheamă acasă la ea pe Gruşenka, rivala ei în lupta pentru Mitea; în impetuoasa ei efervescenţă afectivă, s-a refugiat în ideea că ar putea s-o cîştige ca aliată în vederea salvării lui Mitea. Ea este încîntată de Gruşenka şi exclamă (vol. I, p. 206):

„Gruşenka, îngeraş scump, dă-mi mînuţa încoace. Ia uite numai ce mînuţă mică şi durdulie, Alexei Feodorovici, ţi-e mai mare dragul s-o priveşti! O vezi? Ea mi-a adus fericirea, m-a înviat din morţi şi am s-o sărut şi pe-o parte şi pe alta, uite-aşa, şi-aşa, şi iar aşa!" Şi într-adevăr, ea se ţine de cuvînt: „Şi Katerina Ivanovna, care părea beată de fericire, sărută de trei ori mînuţa într-adevăr încîntătoare, dar poate puţin cam grăsulie a Gruşenkăi".

Katerinei îi era dat să trăiască o teribilă decepție. Revenirea la realitate începu încă din clipa cînd Gruşenka refuză să-i accepte propunerile. Apoi aceasta îşi lepădă definitiv masca (vol. I, p. 208) :

„«Ca să-ţi aduci aminte că mi-ai sărutat mînuţa şi eu nu ţi-am sărutat-o !» O licărire ciudată îi fulgeră în privire. Se uită drept în ochii Katerinei Ivanovna. Şi ea mai adaugă : «Am să-i spun şi lui Mitea că mi-ai sărutat mînuţa, dar că eu n-am catadicsit să ţi-o sărut. Ce-o să mai rîdă !»".

Acum starea sufletească a Katerinei se schimbă, cu aceeaşi lipsă de măsură ca întotdeauna, trecînd la cealaltă extremă. Ea izbucneşte în ocări grosolane, numind-o pe Gruşenka „femeie pierdută" şi „ticăloasă". În cele din urmă (vol. I, p. 209) „Katerina Ivanovna se zbătea pradă unei crize de nervi. Plîngea cu sughiţuri, se înăbuşea mereu. Toată lumea forfotea în jurul ei".

Deosebit de impresionantă apare hiperexcitabilitatea afectivă exaltată a Katiei în şedinţa tribunalului care îl judecă pe Mitea. Mai întîi ea îi ia partea acestuia şi se autoumileşte cu exaltare, povestind cum, odată, pentru a-şi salva tatăl, a venit la Mitea şi a primit bani de la el. Autorul comentează (vol. II, pp. 478—479) :

„Aşa ceva încă nu se mai văzuse nici nu se auzise la noi în oraş ; oricît de indiferentă faţă de opinia publică ar fi fost Katerina Ivanovna, nimeni nu s-ar fi aşteptat din partea unei fete de vîrsta ei la un asemenea sacrificiu neprecupeţit, la o autoflagelare atît de cumplită ! Şi pentru ce ? Ca să scape dintr-o grea încercare pe omul care o trădase şi o jignise profund ! Şi ca să-i uşureze cît de cît situaţia, cîştigînd bunăvoinţa juraţilor !"

Puţin mai tîrziu însă, cînd fratele lui Mitea, pe care ea îl iubeşte mai mult decît pe logodnicul ei, apare în faţa tribunalului în postura unui bolnav psihic şi se învinuieşte singur de a fi autorul moral al asasinării tatălui său, atitudinea afectivă a Katerinei Ivanovna, care nici de astă dată nu cu-

noaşte simţul măsurii, suferă o schimbare totală, care o azvîrle pe poziţia contrară. Zguduită de milă pentru Ivan, poate că şi înspăimîntată de gîndul că depoziţia ei ar putea să fie luată în serios, ea are o izbucnire de ură împotriva lui Mitea, pe care îl consideră responsabil pentru tulburarea mintală a fratelui său. Ea strigă (vol. II, pp. 491—492) : „Da, e adevărat, am minţit adineauri, am minţit !..." Şi apoi : „Am nădăjduit c-am să-i înmoi inima prin dragostea mea, o dragoste pe care o simţeam nemărginită ! Am trecut peste toate, am ştiut că mă înşală, şi totuşi am închis ochii, dar el n-a înţeles nimic, nimic ! Parcă e în stare să înţeleagă ceva ? E o brută !" Dealtfel, cu puţin înainte îl mai calificase drept „bestie". Scena se încheie cu următorul comentariu (vol. II, p. 493) :

„Numai o singură dată în existenţa lui, cred, şi numai în momentul suprem, cu cîteva clipe înainte de a-şi încheia viaţa, bunăoară urcînd treptele eşafodului, un om e în stare să vorbească în felul acesta şi să facă asemenea mărturisiri. Katia însă se dovedise consecventă cu sine însăşi, iar împrejurarea de faţă era cum nu se poate mai potrivită să-i dea în vileag o dată mai mult firea impulsivă. O recunoşteai perfect pe tînăra fată care nu pregetase cîndva să intre în casa unui tînăr chefliu şi afemeiat ca să-şi scape tatăl din impas ; aceeaşi fată mîndră şi care cu puţin înainte se jertfise în faţa unei săli ticsite de lume, şi lepădînd pudoarea ei feciorelnică, dezvăluise în faţa tuturor gestul de o rară noblete al lui Mitea ca să-i uşureze cît de cît situaţia. Şi iat-o din nou hotărîtă să se sacrifice, de rîndul acesta însă pentru altul. Poate că abia acum începea să-şi dea seama şi simţea pentru prima oară cît de mult ţinea la omul acesta !"

În culmea surescitării, îndată după depoziţia ei împotriva lui Mitea, Katerina are un acces de isterie (vol. II, p. 494) : „Clipa răzbunării sosise cînd nici nu se aştepta, şi toată amărăciunea, tot veninul pe care femeia jignită îl strînsese în sine, picătură cu picătură, se revărsase brusc, fără voia ei. Divulgîndu-l pe Mitea însă, Katia divulgase şi tainele ei ! Şi acum, că dăduse totul pe faţă, încordarea care o stăpînise pînă atunci o părăsi dintr-o dată şi-i veni să intre în pămînt

de ruşine. Cuprinsă de o nouă criză de nervi, martora se prăbuşi plîngînd şi ţipînd. O ridicară numaidecît şi o scoaseră pe sus din sală".

Acest acces nu este dovada unei predispoziţii isterice ; el arată doar că tensiunile interioare deveniseră insuportabile, că ele nu mai puteau găsi o cale normală de descărcare.

Atunci cînd exaltarea afectivă rămîne dominantă, dar în acelaşi timp i se adaugă, ca o caracteristică independentă, o *excitabilitate deosebită în sfera volitivă*, ia naştere *firea pasionată (B.P.*, p. 223). În acest caz, entuziasmul şi disperarea se traduc cu impetuozitate în acţiuni, în timp ce atunci cînd excitabilitatea voinţei lipseşte, exaltarea se manifestă mai mult pe calea ideilor. La Katerina activitatea se declanşează abia în momentul culminant al surescitării afective, manifestarea obişnuită constituind-o ideile exaltate.

În firea pasionată, exaltarea se îmbină cu o atitudine extrem de activă. Aceasta se poate vedea în mod impresionant în pasajul din *Maria Stuart* de **Schiller** care descrie izbucnirea lui **Mortimer.** Acesta îi strigă, între altele, Mariei :

> „Nu-i decît un nebun acela care nu ştie să reţină fericirea într-o eternă îmbrăţişare. Te voi salva, chiar cu preţul a o mie de vieţi, te voi salva, dar, Dumnezeu mi-e martor, vreau să te şi posed".

Înnebunit de pasiune, o trage cu violenţă pe Maria la pieptul lui ; ea strigă îngrozită : „O, cine mă salvează de furia lui !" Schiller nu ne spune dacă Mortimer se purta într-un mod asemănător şi în alte împrejurări. Un om atît de înflăcărat în afectele sale trebuie să aibă însă o natură pasionată. La **Fecioara din Orléans,** la care ne-am aştepta să întîlnim o asemenea fire, **Schiller** scoate mai puţin în evidenţă pasiunea. Caracteristică atitudinii Jeanei d'Arc este, în această piesă, mai mult o bucuroasă dăruire de sine pentru a înfăptui voinţa Maicii Domnului.

Pasionată prin excelenţă este **Nastasia** din *Idiotul* de **Dostoievski.** Dacă ea pare a fi şi extrem de orgolioasă, acest lucru poate fi expresia unei evoluţii psihologice, deoarece

încă în copilărie a fost forțată să devină iubita unui desfrînat și a avut de suferit umilințe pe care nu le-a putut uita niciodată. Orgoliul ei ar putea fi reacția la aceste suferințe. Firea ei pasionată nu poate fi însă explicată prin biografia ei. Cu toate că Nastasia se străduiește mereu să-și aducă viața pe un făgaș normal, iritabilitatea ei o aruncă necontenit dintr-o parte într-alta. Nu rațiunea o face să oscileze între prințul Mîșkin și Rogojin, ci sentimentele ei, care o împing cînd spre unul cînd spre celălalt. Ea se decide să se mărite cu unul dintre ei, pentru ca apoi să se hotărască pentru celălalt, dar de fiecare dată afectele sînt în contradicție cu hotărîrea ei. În sfîrșit, în momentul cînd prințul venise deja la biserică pentru cununie și cînd trebuia să se urce și ea într-o trăsură pentru a merge la biserică, Nastasia îl zărește pe Rogojin, se repede la acesta și fuge cu el. Firea ei pasionată apare deosebit de pregnant într-o scenă în care, într-o izbucnire de surescitare, smulge un bici din mîna unei persoane prezente și îl lovește peste față pe cel ce o jignise.

Aceste manifestări de impulsivitate nu se pot asemăna cu grosolanele excese ale lui Rogojin despre care am vorbit mai sus. Nastasia nu este nestăpînită de la natură, de obicei ea izbutește să se stăpînească. Îl părăsește pe amantul desfrînat de îndată ce ajunge la maturitate ; nu se mai face vinovată de alte excese sexuale. Este o femeie citită, cultă, inteligentă și dă dovadă de sentimente alese, ceea ce se poate constata cel mai bine din faptul că, deși îl iubește din tot sufletul pe prințul Mîșkin, nu vrea să se căsătorească cu el deoarece crede că nu-l va putea face fericit. Așadar, la Nastasia doar afectele excesive provoacă izbucniri violente.

Un asemenea tip de sentimente exaltate, cu izbucniri pasionale, îl găsim, și mai pregnant, la **Mathilde de la Mole**, din romanul *Roșu și negru* de **Stendhal.** Modul ei de a reacționa în salturi merge din această cauză atît de departe încît într-o anumită măsură nici nu-l putem înțelege, Mathilde fiind pentru noi nu numai o fire exaltată, ci cu desăvîrșire excentrică. Față de Julien, comportarea ei alternează între o dragoste înfocată și o ură neînduplecată. Atunci cînd Julien

o tratează cu indiferență, Mathilde se apropie cu pasiune de el, dar cînd este sigură de dragostea lui îi întoarce spatele cu răceală și îl insultă cu ură. Stendhal ne prezintă aici un tip de dezvoltare psihologică pe care îl analizează mai în amănunțime într-o altă carte a sa, *Despre iubire* ... Dragostea ajunge la apogeu atunci cînd un îndrăgostit nu este sigur de iubirea partenerului. Este vorba de *ațițarea afectelor*, acea lege potrivit căreia afectele cresc în intensitate prin oscilare și nesiguranță. Acest proces reprezintă esența *dezvoltărilor psihologice*. Este evident că, de dragul țelului său, Stendhal prezintă contrastul sentimentelor într-un mod exagerat.

După ce domnișoara de la Mole l-a invitat pe Julien — care încă n-o iubea prea mult pe vremea aceea — să vină la ea noaptea și i s-a dăruit, urmează prima schimbare a comportării ei (p. 384) :

„— Dumneata, domnule, îți închipui pe semne că ai dobîndit niște drepturi atotputernice asupra mea de vreme ce, încălcîndu-mi voința foarte lămurit arătată, pretinzi să-mi vorbești ! îi spuse ea cu o mînie abia stăpînită. Știi că nimeni pe lume n-a îndrăznit pînă acum asemenea lucruri față de mine ?"

Două zile mai tîrziu are loc următoarea scenă (p. 385) :

„Împins de durerea lui, uluit de surpriză, Julien avu slăbiciunea să-i spună, cu un glas nespus de duios, un glas pornit din inimă : — Așadar, nu mă mai iubești ? — Mă cutremur cînd mă gîndesc că m-am dat primului venit, îi răspunse Mathilde, plîngînd de furie împotriva ei înșăși".

În zilele ce urmează, lui Mathilde îi face plăcere să vadă chinul lui Julien, care îi inspiră un dispreț total. După scurt timp însă apar la ea alte gînduri, începe să-i fie dor de el și tot mai mult ajunge iarăși într-o stare de pasiune amoroasă. În timp ce mai luptă încă împotriva acestor sentimente, Julien, de astă dată fără să fie invitat, intră în camera ei. Acum este din nou copleșită de dragoste pentru el și condamnă în cuvinte vehemente ceea ce făcuse cu puțin timp înainte (pp. 399—400) :

„Cine ar putea să descrie nemărginita fericire a lui Julien ? Iar fericirea Mathildei era aproape la fel de mare. Ea îi vorbea învinovăţindu-se, denunţîndu-se în faţa lui. — Pedepseşte-mă pentru cumplita mea trufie, îi şoptea ea, strîngîndu-l în braţe de parcă ar fi vrut să-l înăbuşe ; îmi eşti stăpîn, eu îţi sînt sclavă, şi trebuie să-ţi cer iertare, în genunchi, că am vrut să mă răzvrătesc. Şi, desprinzîndu-se din braţele lui, i se arunca la picioare. Da, tu eşti stăpînul meu, îi spuse ea încă beată de fericire şi de dragoste ; de aici înainte, domneşte veşnic asupra mea, pedepseşte-ţi fără cruţare sclava cînd va mai încerca să se răzvrătească. În altă clipă, ea i se smulge din braţe, aprinde lumînarea şi Julien nu izbuteşte s-o împiedice să-şi reteze un smoc de păr. — Vreau să-mi amintesc veşnic că sînt sluga ta, rosteşte ea ; dacă vreodată scîrnava trufie îmi va mai rătăci minţile, arată-mi şuviţele astea şi spune-mi : Acum nu mai e vorba de dragoste, nu mai e vorba de emoţia care îţi poate tulbura în clipa de faţă sufletul, ai jurat să mi te supui, ţine-ţi jurămîntul !".

Dimineaţa, pasiunea ei persistă (p. 402) :

„În timpul mesei, purtarea Mathildei se potrivi pe de-a-ntregul acestei prime imprudenţe. S-ar fi zis că ţinea cu tot dinadinsul să le arate tuturor patima ei nebună pentru Julien".

Dar a doua zi a şi căzut în cealaltă extremă (pp. 406—407) :

„Mathilde era nimicită, am putea spune, de ideea îngrozitoare că dăduse drepturi asupra ei unui fleac de preot, unui fiu de ţărani. «E aproape ca şi cum aş avea să mă căiesc de vreo slăbiciune pentru unul dintre lachei», îşi spunea ea în clipele cînd îşi exagera nenorocirea".

Chiar şi atunci cînd Mathilde crede că s-a comportat cu multă demnitate se poate observa clar exaltarea ei (p. 408) :

„Voluptăţile orgoliului îi umpleau sufletul Mathildei ; izbutise, deci, să termine pentru totdeauna ! Gîndul că îşi învinsese cu desăvîrşire dragostea atît de puternică o făcea nespus de fericită. «Aşa, domnişorul va înţelege, o dată pen-

tru totdeauna, că n-a avut şi nu avea nici un fel de putere asupra mea». Şi era atît de fericită încît într-adevăr în clipa aceea nu mai simţea pic de dragoste".

Următoarea schimbare bruscă nu se lasă mult aşteptată; răceala, de data aceasta voită, a lui Julien o face să resimtă iarăşi o pasiune înflăcărată pentru el.

Fără îndoială, în pasajele citate ca şi în numeroase alte manifestări exagerate ale sentimentelor Mathildei, discernem mult patetism; cuvintele şi acţiunile ei nu par să izvorască întotdeauna din sentimente autentice, dar în esenţă este totuşi o *fire pasionată,* lucru ce ne este înfăţişat cu exagerare poetică.

Un cu totul altfel de om decît Mathilde este **doamna de Rênal,** care şi ea îl iubeşte nespus de mult pe Julien. Sentimentele ei nu sînt la fel de violente, dar ele nu sînt mai puţin profunde. Am putea crede că reprezintă o personalitate emotivă nu în sensul unei accentuări, ci al unei variante temperamentale din sfera afectiv-volitivă. În ce priveşte celelalte trăsături ale doamnei de Rênal, în afara dragostei nu aflăm aproape nimic, aşa încît profunzimea sentimentelor sale poate fi consecinţa iubirii puternice pe care o resimte. Marea sa dragoste de mamă, despre care se vorbeşte, nu constituie nici ea o dovadă sigură, dar întăreşte totuşi impresia că avem în faţa noastră o femeie emotivă.

O înclinaţie pentru extreme găsim în *Idiotul* nu numai la **Nastasia,** dar şi la rivala ei **Aglaia,** care are de asemenea o puternică tendinţă spre un comportament impulsiv. Dar la ea este vorba de manifestarea unei lipse de echilibru sufletesc. Aglaia este încă aproape un copil şi mai are încă acea înclinaţie spre extreme proprie anilor pubertăţii şi postpubertăţii. Ea nici n-a prea avut prilejul să acumuleze o experienţă de viaţă în afara restrînsului cerc al familiei. Astfel, ei însăşi nu-i sînt clare sentimentele de dragoste pe care le are pentru prinţ şi adesea mai degrabă îl respinge în mod impulsiv decît încearcă să-l atragă. Aceeaşi înclinaţie tinerească pentru extreme poate fi observată în roman şi la **Ippolit,** care are 16 ani. Predominanţa afectelor duşmănoase,

și chiar de ură, indică la el evoluția psihică prin care a trecut. În așteptarea unei morți grabnice, provocată de tuberculoză, el ajunge într-o stare de profundă amărăciune.

Lipsa tinerească de măsură, care în perioada de „furtună și avînt" se manifestă prin reacții pasionale, se poate observa și mai pregnant la un personaj al lui **Tolstoi.** Tînărul **Nikolai** este prezentat în *Război și pace* ca avînd reacții excesive. El pleacă plin de entuziasm la război și nu se gîndește decît la glorie, dar în mijlocul pericolelor luptei cade repede în cealaltă extremă (vol. I, p. 182) :

„Chipul înfierbîntat și străin al acestui om care cu arma în cumpănire alerga spre el abia trăgîndu-și suflarea îl îngrozi. Scoase pistolul și în loc să tragă îl azvîrli în francez, alergînd spre tufiș cît îl țineau picioarele. Fugea acum nu cu sentimentul acela de îndoială și de combativitate cu care fugise pe podul de pe Enns, ci cu sentimentul că e un iepure încolțit de cîini. Întreaga-i ființă era stăpînită acum de un singur sentiment — frica pentru viața sa tînără și fericită".

Nu durează mult și este iarăși curajos și nici nu-și mai aduce aminte de comportarea sa nedemnă ci, dimpotrivă, este mîndru că a luat parte la bătălie. Nikolai este din nou cuprins de un entuziasm exaltat la vederea țarului, care trece în revistă trupele pe front (vol. I, p. 237) : „Cît de fericit s-ar fi simțit Rostov dacă ar fi putut muri acum pe loc pentru țarul lui !"

Avusese cea mai bună ocazie să moară pentru țar, dar în acea clipă frica și groaza l-au împins s-o ia la fugă ca un iepure. Tinerețea lui Nikolai este subliniată prin aceea că într-un pasaj ulterior se vorbește despre „chipul lui de copil".

De obicei, exaltarea tinereții se pierde cu vremea. Nici Rostov nu mai era în anii următori exaltat. Obligațiile sale față de patrie le judeca cu multă luciditate (vol. IV, p. 16) : „Fără nici un gînd de a se sacrifica, ci numai așa, întîmplător, pentru că îl găsise războiul în rîndurile armatei, luase Nikolai Rostov parte foarte îndeaproape și vreme îndelun-

gată la apărarea patriei și de aceea privea tot ce se petrecea atunci în Rusia fără a dispera și fără a trage concluzii triste. Dacă l-ar fi întrebat cineva ce crede despre situația actuală a Rusiei, ar fi răspuns că nu-i treaba lui să se gîndească la asta, că pentru asta există Kutuzov și ceilalți". Judecînd după aceste cuvinte, trebuie chiar să constatăm că, odată cu maturizarea, Rostov a devenit cu totul alt om.

Și **Natașa,** sora lui Nikolai, era adolescentă pe vremea cînd avea acele reacții exaltate. Cu puțin înainte de a se fi îndrăgostit de Anatol, mai avea încă acea comportare vioaie și impulsivă proprie copiilor, pentru care nu există decît clipa ce o trăiesc. Tocmai de aceea ea ne devine o figură atît de dragă.

Personalități demonstrative-exaltate

Exploziile afective ale personalităților exaltate, în special cele ale Katerinei Ivanovna, se pot deosebi și mai bine de teatralismul isteric dacă vom analiza o personalitate cu un *temperament exaltat,* dar care are totodată și o *fire demonstrativă.*

Căpitanul **Sneghireov** din *Frații Karamazov* suferă nespus de mult din cauza bolii, iar mai tîrziu din cauza morții băietașului său. După vizita medicului, el speră să audă de la acesta cuvinte de consolare (vol. II, p. 312) :

> „Căpitanul, gheboșat, aproape frînt din mijloc, se repezi să-l oprească pe medic ca să afle ultimul lui cuvînt. Părea distrus, înnebunit de groază. — «Excelență, excelență... e cu putință ?» dădu el să spună și se poticni, mulțumindu-se să facă un gest disperat și uitîndu-se la el pentru ultima oară rugător, ca și cum o singură vorbă rostită de buzele lui ar fi putut să schimbe soarta bietului copil".

Mai departe citim (vol. III, p. 316) :

> „Nu mai apucă să termine însă, ca și cum i s-ar fi pus un nod în gît, și, sfîrșit de puteri, se lăsă în genunchi lîngă

laviță. Își strîngea capul în pumni și plîngea în neștire cu sughițuri, silindu-se să-și stăpînească pe cît putea gemetele, ca să nu se audă cumva înăuntru".

Sneghireov este zguduit de o durere adevărată și profundă; el este de-a dreptul deznădăjduit, dar durerea sa profundă este totuși amestecată și cu puțin teatralism, ceea ce în alte pasaje iese foarte clar la iveală. Iată ce spune cînd află că fiul său l-a mușcat pe Aleoșa de deget (vol. I, p. 274):

„Îmi pare foarte rău pentru gingașul dumneavoastră deget, cucoane, dar decît să-l croiesc cu nuiaua pe Iliușecika, pentru dreapta mulțumire a măriei-voastre, n-ați binevoi mai curînd să-mi retez chiar acum, mă rog dumneavoastră, cu cuțitul, aste patru degete de la mînă? Cred că patru degete ajung ca să vă potolească setea de răzbunare, nu vă fie cu supărare... n-o să-mi pretindeți și pe al cincilea, cucoane?..."

El continuă cu cuvinte atît de patetice, încît fiica lui îi spune în cele din urmă: „Isprăvește odată cu maimuțărelile astea".

Cînd Katerina Ivanovna îi oferă lui Sneghireov 200 de ruble drept compensație pentru că fusese maltratat de Mitea, la Sneghireov se manifestă la început din nou o exaltare a sentimentelor, de data aceasta printr-o bucurie excesivă. Nenorocitul, după cum putem citi, „fu cuprins treptat de o haotică și în același timp aprigă exaltare" (vol. I, p. 287). El se lasă pradă celor mai luxuriante fantezii închipuindu-și tot ce va face cu banii. Sentimentul de fericire îl copleșește la gîndul că se va termina cu viața nenorocită pe care o duceau el și familia sa. Curînd însă starea sa de spirit se schimbă brusc. Se gîndește că băiatul său va socoti primirea banilor drept o înjosire. La acest gînd îl cuprinde durerea și teatralismul său iese acum iarăși în evidență, acoperindu-i suferința. Aruncă în nisip banii pe care îi acceptase și îi calcă în picioare (vol. I, p. 290):

„Ia uite-aici, uite ! trîmbiță cu o voce ascuțită căpitanul. Și, fluturîndu-i pe dinaintea ochilor cele două hîrtii, pe care le ținuse pînă atunci de un colț între degetul mare și arătătorul mîinii drepte, le apucă deodată și, făcîndu-le ghem, le mototoli în palmă. Ai văzut ? urlă el, alb ca varul la față de mînie, și, ridicînd pumnul în aer, trînti cu toată puterea ghemotocul în nisip. Ai văzut ? repetă el, arătîndu-i banii cu degetul. Și acum — poftim ! Poftim !... Săltînd brusc piciorul, izbi cu sete în pămînt și strivi sub călcîi, furibund, bancnotele, ca scos din minți, dînd din mîini și țipînd în gura mare, gata-gata să se înăbușe. Uite ce fac cu banii dumitale ! Uite ce fac cu banii dumitale ! Poftim ! Apoi sări în lături și se proțăpi în fața lui Alecșa, mîndru nevoie mare".

Apoi teatralismul dispare și apare un autentic sentiment de durere :

„Dădu apoi iarăși să plece, dar, după alți cîțiva pași, se opri din nou. De astă dată zîmbetul ce-i schimonosea obrazul dispăruse și fața-i era năpădită de lacrimi. Învălmășit, înecîndu-se de plîns, căpitanul strigă cu o voce spartă : «Ce i-aș fi spus băiețelului meu dacă primeam banii ăștia drept despăgubire pentru onoarea mea terfelită ?»".

Dostoievski ne descrie foarte frumos aici un *isteric* cu sentimente profunde, ba chiar cu o *exaltare a sentimentelor.* După cum am arătat mai sus, nu numai actorii, dar și scriitorii și artiștii pot fi adesea totodată isterici și exaltați.

Personalități introvertite

După cum vom putea vedea, scriitorilor nu le-a scăpat faptul că o introversiune excesivă, cu o ideație străină de realitate, poate avea un oarecare raport cu alienația mintală. Voi vorbi însă mai întîi despre o personalitate introvertită care stă cu picioarele pe pămînt și nu are nimic anormal. Faptul că este vorba de un țăran simplu e în avantajul analizei noastre, fiindcă la un om cu o cultură redusă înclinația pronunțată de a cugeta este un indiciu cert al unei firi introvertite.

Hans Joggeli, vărul bogat, descris de **Gotthelf,** este necăsătorit, ceea ce arată că dintotdeauna a avut o oarecare greutate în stabilirea unor legături cu alți oameni. La cîrciumă șade printre ceilalți, dar nu participă decît foarte puțin la conversație. Acasă trăiește singur, înconjurat numai de argați și slujnice, față de care se ține la distanță. Îl vedem cum se plimbă singur pe cîmp. Cu toate acestea nu-i lipsește aptitudinea de a avea relații cu alții. Cînd este bine dispus sau cînd e silit de împrejurări, are conversații prietenești și se poate chiar adapta la psihicul interlocutorului său. Se pricepe foarte bine să scape de rudele lui insistente și supărătoare. Capacitatea lui de a stabili contacte nemijlocite nu este deci diminuată. Mulți veri și verișoare încearcă să-l atragă de partea lor pentru a fi trecuți în testament ca moștenitori. Fiecare în parte îl lingușește și îl vorbește de rău pe celălalt. Hans Joggeli îi ascultă liniștit pe toți, face diverse observații care nu-l angajează cu nimic și nu dezvăluie cîtuși de puțin ce gîndește în fond.

Mult mai pronunțat introvertit decît Joggeli, dar totodată la granița alienației mintale, este **Ordinov** din nuvela *Gazda* de **Dostoievski.** Încă din copilărie, el nu se putea împrieteni cu nimeni, dar poate că motivul nu stătea numai în introversiune, ci și în incapacitatea lui de a stabili contacte. În schimb și-a făurit o lume lăuntrică, pentru care trăia (p. 352) :

„Încă de pe cînd era copil, trecea drept un ins bizar și nu semăna de fel cu tovarășii săi de vîrstă. Nu-și cunoscuse părinții. Din pricina firii lui ciudate, închise, avusese de îndurat cruzimile și grosolăniile colegilor, ceea ce l-a făcut într-adevăr ursuz și sălbatic, ducîndu-l treptat-treptat la o însingurare, la o solitudine deplină. În îndeletnicirile lui retrase n-a existat însă niciodată și nu există nici chiar acum o ordine și un anumit sistem ; îl stăpînea doar primul entuziasm, prima înflăcărare, prima febrilitate a artistului. Își făurise singur un sistem, închegat în el de-a lungul anilor, și în sufletul lui se conturase, încetul cu încetul, imaginea încă obscură, vagă, dar parcă plină de încîntare a ideii întruchipate într-o formă nouă, străluminată, și forma aceasta încerca să răbufnească din sufletul lui, chinuindu-i-l ; simțea încă timid originali-

tatea, specificul și adevărul acestei forme ; creația îi năpădea sufletul, creștea și prindea puteri".

De multă vreme Ordinov nu s-a mai dus printre oameni. Dar, în cele din urmă se hotărăște, fiindcă trebuie să-și caute o locuință nouă. Cu acest prilej are impresia că e un străin (p. 352) :

„Acum hoinărea pe străzi ca un înstrăinat, ca un pustnic, venit tam-nesam din schimnicia lui tăcută într-un oraș zgomotos și plin de mișcare. Totul i se părea nou și ciudat. Era însă atît de străin de lumea care clocotea și hăuia în juru-i, încît nici măcar nu-i trecea prin gînd să se mire de senzația lui ciudată".

Nimeni pînă acum nu l-a iubit vreodată pe Ordinov și nici el n-a iubit încă pe nimeni. De aceea se simte acum în asemenea măsură copleșit de dragostea ce l-a cuprins, încît deziluzia care urmează îl doboară și îl distruge. În încheiere ni se spune despre el (p. 417) :

„Puțin cîte puțin, Ordinov se sălbătici și mai rău ca înainte, și, ca să fim drepți, nemții lui nu-l împiedicau deloc de la aceasta. Îi plăcea adesea să hoinărească pe străzi, îndelung și fără țintă. Își alegea cu precădere ceasul amurgului, iar ca loc de plimbare ulicioare depărtate, rar frecventate de trecători".

Din punct de vedere psihiatric sîntem îndreptățiți să spunem că Ordinov era un psihopat autistic de un grad atît de înaintat încît ar putea fi considerat chiar schizoid, iar mai tîrziu, din cauza puternicului șoc afectiv, devine un *schizofren autistic.*

Și un alt erou al lui **Dostoievski — Ivan,** fratele mijlociu din *Frații Karamazov* — este de asemenea în pragul alienației mintale. El este continuu preocupat de probleme filozofice și religioase și își formează idei proprii care, în marea lor majoritate, sînt în contradicție cu ideile celorlalți. Teza „totul este permis", la care ajunge filozofînd, o comunică și lui Smer-

deakov, așa încît acesta din urmă se poate referi la ea atunci cînd îl ucide pe Feodor. Povestea cu conținut filozofic-religios intercalată, intitulată *Marele inchizitor*, este pusă de autor în gura lui Ivan. Rămîne însă neclar pînă la urmă dacă suferă de o boală mintală cronică sau dacă traversează doar o „febră nervoasă" declanșată de grave conflicte sufletești.

În sfîrșit, indiscutabil bolnav mintal este **Don Quijote**, așa că s-ar putea socoti ca nepotrivit să-l menționăm printre personalitățile accentuate. El nu are însă o boală în sens medico-psihiatric ; dacă ar fi fost așa, descrierea lui ar fi complet greșită. Nebunia lui Don Quijote reprezintă mai curînd culmea unei *ideații introvertite* așa cum o vede **Cervantes** cu o oarecare exagerare poetică. „Cavalerul tristei figuri" este atît de profund cufundat în ideile sale anacronice încît nu numai că uită de realitate, dar o și ignorează atunci cînd trebuie să o înfrunte. Deoarece fantezia lui îi prezintă uriași, castele, precum și pe doamna sa Dulcineea, Don Quijote nu-și mai poate da seama că, în realitate, nu are de-a face decît cu mori de vînt, cîrciumi de țară și o simplă fată de țăran. Atunci cînd fantezia lui se lovește prea brutal de realitate, el crede că este vorba de o vrajă, și aceasta numai ca să poată rămîne în lumea himerelor făurite de închipuirea lui. În ciuda exagerării, putem vedea în mod foarte impresionant la Don Quijote ce este *introversiunea*, cu atît mai mult cu cît ni se prezintă mereu în contrast cu extraversiunea scutierului său Sancho Panza. Cînd va fi vorba despre acesta din urmă, îl vom avea și pe Don Quijote în fața ochilor.

Încă de la descrierea firii introvertite și a combinațiilor sale s-a pus întrebarea dacă *dezvoltările paranoice* sînt favorizate de introversiune. Observațiile făcute asupra cverulenților păreau să dovedească tocmai contrariul, aceștia fiind cel mai adesea hipomaniaci. Rămîne însă deschisă problema dacă hipomania este într-adevăr legată de extraversiune. Ceea ce se poate afirma cu siguranță este că o dezvoltare paranoică îndreptată spre *grandomanie* și nu spre mania persecuției este facilitată de introversiune ; căci aici alternanța care provoacă intensificarea afectelor se desfășoară mai puțin în cadrul unor

contradicții cu mediul ambiant, cît în acela al jocului propriilor idei care, treptat, se pătrund de afectul legat de exagerarea propriei capacități și a importanței propriei persoane. Această dezvoltare o găsim la **Raskolnikov** al lui **Dostoievski.**

Mult timp nu știm cum de a ajuns Raskolnikov la crimă. O aflăm abia mai tîrziu, încetul cu încetul. El a avut ideea fixă că există două feluri de oameni. Oamenii superiori ar avea dreptul să treacă fără menajamente peste alții, chiar să-i și omoare, dacă țelul lor suprem ar cere-o. Modelul său este Napoleon, care a pășit prin sînge și a trecut peste cadavre spre țelul său măreț. Raskolnikov a scris chiar un articol științific cu un asemenea conținut. Porfiri spune despre aceasta (vol. I, p. 328) :

„— Nu, nu din pricina asta, răspunse Porfiri. În articolul dumnealui oamenii se împart în obișnuiți și neobișnuiți. Oamenii trebuie să se supună legilor și nu au dreptul să le calce pentru că, vedeți dumneavoastră, ei sînt oameni obișnuiți. Iar cei neobișnuiți au dreptul să comită crime și să calce orice lege, tocmai pentru că ei sînt oameni neobișnuiți. Așa spune articolul dumitale, dacă nu mă înșel ?"

În aceste idei recunoaștem dezvoltarea paranoică, dar care de data aceasta merge spre megalomanie și nu spre mania persecuției ca la personajele anterioare. În mod vădit Raskolnikov s-a luptat timp îndelungat cu această idee, cufundîndu-se din ce în ce mai mult în ea, ceea ce este tipic în asemenea cazuri. Într-un moment de oarecare luciditate, el spune (vol. II, p. 180) :

„Cînd îmi puneam întrebări, de pildă : dacă am dreptul la putere, știam perfect că nu am dreptul, prin simplul fapt că-mi puneam întrebarea, sau cînd mă întrebam dacă o faptură omenească este un păduche, știam bine că pentru mine nu este, ci este un păduche numai pentru acela căruia nici nu i-ar fi trecut prin minte să-și pună asemenea întrebări și care pornește de-a dreptul, fără să-și bată capul cu aceste lucruri... Numai faptul că m-am canonit atîtea zile cu întrebarea : «S-ar fi hotărît Napoleon s-o ucidă sau nu ?» era

de ajuns ca să-mi dovedească limpede că nu sînt Napoleon ... Am trecut prin tot chinul sofisticăriei şi am vrut să scap de asta".

Analizînd această dezvoltare paranoică profundă, neprovocată în prea mare măsură de mersul evenimentelor exterioare, am putea afirma din capul locului că Raskolnikov era de la natură o personalitate hiperperseverentă. Dostoievski dă cîteva indicaţii despre firea lui. Razumihin, prietenul său, declară la un moment dat (p. 270, vol. I) : „Îl cunosc pe Rodion de un an şi jumătate : e ursuz, posomorît, mîndru, chiar trufaş". Pe de altă parte, Svidrigailov, care nu-l iubeşte, spune totuşi adevărul cînd îl caracterizează. Dealtfel, sora lui Raskolnikov nu-l contrazice. Iată ce spune Svidrigailov (vol. II, p. 274) :

„Apoi, firește, este dureros pentru un tînăr plin de merite şi cu un orgoliu nemaipomenit să ştie că dacă ar avea numai trei mii de ruble, cariera lui, tot viitorul, tot scopul vieţii lui s-ar schimba ; şi el nu are aceste trei mii de ruble. Adăugaţi pe deasupra enervarea provocată de foame, de locuinţa strîmtă, de zdrenţele pe care le poartă, de înţelegerea vie a frumuseţii, a poziţiei sale sociale şi, totodată, a poziţiei surorii şi mamei lui. Dar cel mai mare rol l-au jucat desigur orgoliul, mîndria şi vanitatea ; Dumnezeu ştie, poate, că şi însuşirile lui bune ... Să nu credeţi cumva că-l învinuiesc, eu nu-l învinuiesc de fel, şi nici nu e treaba mea. A fost la mijloc şi o teorie a lui proprie — o teorie după care oamenii se împart, vedeţi dumneavoastră, în material uman, adică oameni de rînd, şi oameni deosebiţi, adică oameni cărora le este permis orice, care prin esenţa lor superioară nu se supun legilor, ci dimpotrivă ei făuresc aceste legi pentru ceilalţi, adică pentru materialul uman, pentru pleavă".

Această indicaţie şi altele asemănătoare ne confirmă că Raskolnikov avea un sentiment exagerat al valorii sale. Nu lipseşte nici cealaltă componentă a firii paranoide. Cînd cineva încerca să-i dea un sfat, Raskolnikov manifesta întotdeauna susceptibilitate, se irita, iar la o eventuală contrazicere se încăpăţîna şi mai mult în hotărîrea sa. Într-un pasaj se spune

(vol. I, pp. 273—274) : „— Credeți, poate, urmă cu înflăcărare Pulheria Alexandrovna, că l-ar fi oprit atunci lacrimile mele, rugăminții mele, boala mea, moartea mea pricinuită de durere, mizeria noastră ?" Aceste cuvinte ale mamei lui Raskolnikov se referă la intenția lui anterioară de a se căsători cu o fată care nu se potrivea cu familia lui.

Faptul că firea paranoidă a lui Raskolnikov se manifestă sub forma unei ideații foarte ciudate nu este nicidecum o întîmplare. Într-adevăr, el nu este numai hiperperseverent, dar și un pronunțat introvertit. Despre ideile sale nu vorbește nici cu Razumihin, cel mai bun prieten al său. Acesta din urmă este extrem de mirat cînd află despre articolul scris de Raskolnikov. Și în alte pasaje se menționează în repetate rînduri firea închisă a lui Raskolnikov. Cînd Razumihin vorbește în felul arătat mai sus despre firea lui, el mai adaugă (vol. I, p. 271) : „Nu-i place să-și dea pe față sentimentele și mai curînd ar jigni pe cineva decît să-și arate bunătatea". Introversiunea lui a contribuit fără îndoială la faptul că Raskolnikov se pierdea în asemenea măsură în gîndurile sale și se îndepărta cu totul de realitate.

Și *dezvoltările erotice* sînt favorizate de introversiune. Alternanța între speranță și teamă, care ia naștere deosebit de frecvent în dragoste, este cu atît mai periculoasă cu cît este mai intens stimulată de o prelucrare interioară. **Maupassant** ne descrie în *Inima noastră* o personalitate introvertită în dezvoltare erotică. **Mariolle** este *sensibil,* în schimb îi lipsesc acele trăsături care favorizează cel mai mult apariția unor dezvoltări, adică trăsătura paranoică sau cea anancastă.

La Mariolle introversiunea poate fi recunoscută datorită faptului că, în toate trăirile sale, el își dă seama cu luciditate de ceea ce i se întîmplă și că aceste trăiri formează tot timpul obiectul reflecțiilor lui. El spune odată despre sine însuși (p. 207) : „Eu judec totul și analizez de obicei prea bine gusturile mele". Odată vorbește și despre o „idee fixă" care îl domină.

Excitabilitatea sentimentelor lui, adică sensibilitatea lui, este de asemenea în afară de orice îndoială. Doamna de Burne, care vrea să şi-l apropie, îşi dă seama de firea lui şi i se adaptează (p. 39) :

„Apoi, puţin cîte puţin, ea ghicise natura lui sperioasă, în ascuns răutăcioasă, foarte subtilă şi tainică şi îi arătase, pentru a învinge slăbiciunea lui, atîta consideraţie, preferinţă şi simpatie naturală, că el sfîrşi prin a fi posedat de ea".

Altă dată se spune despre el (p. 131) :

„El trecea în lume cu prea multă prudenţă sentimentală. Învelişul sufletului său era prea fin. De acolo, felul de izolare în care trăise, de teama contactelor şi a ciocnirilor".

Mariolle ajunge la *dezvoltarea afectivă,* descrisă de autor, prin faptul că nimereşte pe mîna unei femei care nu este capabilă de o dragoste profundă, care nu dă niciodată decît pe jumătate şi ia înapoi ceea ce a dat. Prin comportarea ei provoacă în sentimentele lui o alternanţă ; în ceea ce-l priveşte, el aprofundează şi mai mult sentimentele prin prelucrarea lor mintală. Natura lui sensibilă îi sporeşte totodată excitabilitatea.

Încă de la începutul relaţiilor dintre André Mariolle şi doamna Michèle de Burne, ele sînt însoţite de alternanţa la care ne-am referit. Femeia este înconjurată de un cerc de artişti, pe care, prin cochetăria ei, îi face să se îndrăgostească de ea şi pe care, totuşi, ii ţine la distanţă. Acum vrea să-l cîştige pe Mariolle şi îi arată preferinţă. El însă nu se poate bucura niciodată cu adevărat de favorurile ei, căci ea este drăguţă şi cu ceilalţi bărbaţi care roiesc în juru-i. Doamna de Burne mărturiseşte ea însăşi (p. 22) :

„Spune că sînt o cochetă. Eu sînt mai mult cu oamenii care îmi plac. Toată lumea o ştie, eu nu mă ascund, însă veţi vedea că cochetăria mea este foarte imparţială, ceea ce îmi permite de a ţine . . ., sau de a relua pe amicii mei şi de a-i reţine împrejurul meu".

Cum Mariolle își dă seama de primejdie și este prudent, este învins mai tîrziu decît ceilalți, rezistă mai mult timp acestui joc cochet ; în schimb, atunci cînd, în sfîrșit, este învins, înfrîngerea lui este mai profundă.

Acum încep suferințele lui. Timp îndelungat, din alternanța sentimentelor nu lipsește nici extazul. De Burne îi permite treptat tot mai mult ; în cele din urmă i se dăruiește ; cele douăzeci de zile în care ea sosește regulat în vila închiriată de el par să fi adus împlinirea tuturor dorințelor. Dar Mariolle simte încă de pe acum că, în ciuda dăruirii exterioare, femeia nu-i aparține. Curînd el are și confirmarea, căci află cu consternare „că în timpul acestor douăzeci de zile, pe care el le crezuse date în întregime, destinate de ea ca și de dînsul, minut cu minut, sentimentului atît de nou și atît de viu al iubirii lor abia îmbobocite, ea reluase obiceiul său vechi, făcînd atîtea vizite, demarșe, proiecte, reîncepînd aceste odioase lupte de galanterie, combătînd pe rivalele sale, vînînd bărbații, primind cu plăcere complimente și desfășurînd toate grațiile sale pentru alții și nu pentru el" (p. 130—131).

În persoana contelui Bernhaus intrase în cercul doamnei de Burne un om pe care ea voia să-și-l apropie. Ea continua totuși să-l favorizeze pe Mariolle, din punctul ei de vedere îi oferea chiar mai mult ; mai venea încă ocazional la vilă, dar aceasta era doar o dăruire superficială, din care lipsea sufletul. Cînd el căuta sufletul ei, i se părea că privește într-o „gaură neagră". Ea îl asigura că îl iubește mult, i-o și dovedea prin purtarea ei afectuoasă, dar el îi spunea (p. 157—158) :

> „Ah ! Ce minunat mod de a înțelege amorul și de a vorbi de el ! Eu sînt pentru d-voastră un oarecare, pe care doriți, într-adevăr, adesea să-l aveți pe un scaun, lîngă d-voastră. Însă pentru mine d-voastră sînteți întreaga lume ; eu nu cunosc pe altcineva decît pe d-voastră, nu simt decît pentru d-voastră și n-am trebuință decît de d-voastră".

Dacă la început bucuria pe care i-o pricinuiau momentele cînd ea se purta drăguț cu el compensa într-o oarecare mă-

sură durerea cauzată de ceea ce i se refuza, la sfîrșit aproape nu a mai rămas decît suferința. Manifestările de afecțiune deveneau tot mai neînsemnate și Mariolle își dădea din ce în ce mai mult seama că încercările lui de apropiere o plictiseau pe doamna de Burne. Simțea că „totul s-a terminat" ; continua lui luptă pentru ceea ce nu putea să obțină și decepțiile de care era urmată făceau ca suferința lui să devină atroce (p. 177) : „Ea îl pironise pe o cruce, sîngele curgînd din toate membrele sale și îl privea luptîndu-se cu moartea, fără a înțelege suferința lui, mulțumită chiar de a fi făcut aceasta".

Gelozia, gîndul că doamna de Burne oferă altor bărbați, și în special contelui Bernhaus, poate mai mult decît lui, îl duceau la desperare. De obicei, în acest stadiu al unei asemenea iubiri dizarmonioase, și adesea chiar mult mai devreme, dragostea se amestecă cu ura ; la Mariolle aceasta se relicfează prea puțin. Natura lui sensibilă, din care lipsește cu totul combativitatea, îl face prea puțin capabil de o asemenea pornire. Odată, totuși, ura se aprinde : cînd doamna de Burne o salută și o sărută cu exuberanță pe prietena ei (p. 183) :

> „Mariolle tresări de necaz. Niciodată ea nu alergase la el cu această spontaneitate fericită, niciodată ea nu-l sărutase astfel și, printr-o întorsătură subită a cugetării sale : «Aceste femei nu mai sînt făcute pentru noi», își zise cu furie".

Ura aceasta mai mijise cîndva, mai de mult, cînd doamna de Burne, cu prilejul unei întîlniri a lor, admirase frumusețea grădinii, în timp ce lui nu-i dăduse nici o atenție (p. 175) :

> „El o privea și gîndea : «Iată deci dragostea pe care mi-o poartă». Pentru prima oară un anumit fel de ură de bărbat decepționat îl ridică contra ei, contra acestui chip, contra acestui suflet nesimțitor, contra acestui corp de femeie așa de fugitiv și atît de urmărit".

În cele din urmă, Mariolle fuge copleșit de desperare. Iubirea lui nepotolită îl însoțește însă, zilele îi sînt pline de

gîndul la ea. Amintindu-şi toate clipele frumoase pe care i le-a dăruit ea şi imaginîndu-şi ce ar putea ea să facă acum la contele Bernhaus acasă, Mariolle îşi aţiţă necontenit sentimentele şi astfel nu-şi mai poate regăsi liniştea nici după despărţire. O fată drăguţă, simplă, care se îndrăgosteşte de el, îi aduce o vremelnică uşurare sufletească. Totuşi nu se poate abţine să-i scrie doamnei de Burne, care îl face să revină în preajma ei. Cum fata, cu sentimentele ei sincere, îl însoţeşte, putem spera la sfîrşitul romanului că, în viitor, el va reuşi să reziste jocului cochet al doamnei de Burne.

Tocmai acest joc a declanşat în cazul de faţă dezvoltarea erotică de care am vorbit la început, care însă a putut lua asemenea proporţii numai datorită sensibilităţii şi introversiunii lui Mariolle. Dezvoltarea aceasta o putem înţelege mai bine din punct de vedere psihologic dacă o comparăm cu un roman de **Heinrich Mann.** În *Goana după dragoste*, **Claude** este pradă unei iubiri tot atît de profunde şi nefericite ca şi Mariolle. Despărţirea de persoana iubită are chiar ca urmare o încordeală fizică tot mai pronunţată, căreia nu-i pune capăt decît moartea. Aici însă lipseşte fondul psihologic pe care să se dezvolte o dragoste atît de nemăsurată. La Claude lipseşte alternanţa între împlinire şi decepţie : în dragoste el întîmpină numai refuzul. Ute, însetată de glorie în cariera ei de actriţă, se consacră cu pasiune propriilor sale aspiraţii. De dragul carierei sale, ea se dăruieşte la doi bărbaţi bătrîni ; în schimb, îi interzice prietenului său orice apropiere erotică. În cazul unui asemenea refuz, dragostea se epuizează, dispare, nemaifiind alimentată de nimic. Prietenia fraternă pe care Ute o simte pentru Claude nu poate ţine loc de dragoste. La aceasta se mai adaugă faptul că Claude nu manifestă nici o accentuare importantă a personalităţii şi, de fapt, nu suferă din cauza lipsei de dragoste ; el iubeşte alte femei, unele chiar cu pasiune, şi este iubit de ele. Astfel, romanului îi lipseşte tocmai acea calitate care este pusă în evidenţă într-un mod atît de impresionant în *Inima noastră* : consecvenţa psihologică.

Firea hipertimică îl orientează pe individ spre exterior; ea este asociată cu nevoia de activitate, cu ușurința de a fi distras și cu nevoia de a vorbi. Am putea crede că aceste trăsături ar exclude introversiunea. Dar, după cum am văzut, nu este cazul, deoarece hipertimia și introversiunea se află pe planuri diferite ale structurii psihice și pot coexista la același individ. Un frumos exemplu de *fire hipertimică introvertită* ni-l dă **Thomas Mann** în persoana italianului **Settembrini** din *Muntele vrăjit*. El este vioi, vorbăreț, chiar flecar, e informat de tot ce se întîmplă în jurul său, face glume și fredonează cîte o melodie fetelor care trec pe lîngă el. În mod evident are o fire hipertimică. Față de cei doi veri se arată încă de la prima întîlnire vioi, vesel și cu oarecare tendință de a fugi de la o idee la alta. Pe dr. Behrens, medicul șef al sanatoriului, îl numește în mod glumeț „Radamante" (vol. I, p. 96):

„— În adevăr ? întrebă Settembrini . . . Excelent ! mai exclamă el cu fața întoarsă în sus și rîse răsturnînd capul pe spate. Cum se spune în opera maestrului dumneavoastră ? «Eu sînt păsărarul cel veșnic voios, hopa tot așa !», pe scurt, e foarte amuzant. Și-o să-i urmați sfatul ? Fără îndoială. De ce n-ați face-o ? Al dracului om și Radamante ăsta ! Și în adevăr, e «veșnic voios», chiar dacă uneori cam forțat. Înclină spre melancolie. Viciul nu-i mai prieste, întrucît dacă i-ar prii n-am putea vorbi de viciu, căci tutunul îl face melancolic și de aceea respectabila noastră infirmieră-șefă ține rezervele sub cheie și nu-i dă zilnic decît o porție redusă. Se zice că se întîmplă să cadă cîteodată în ispita de-a fura și atunci devine melancolic. Într-un cuvînt : un suflet confuz. Ați cunoscut cumva și pe infirmiera-șefă ? Nu ? O, dar asta e o greșeală ! Sînteți nedrept dacă nu solicitați cinstea de a-i face cunoștința. Se trage din neamul von Mylendonk, domnul meu ! Deosebirea între ea și Venus de Medicis este că acolo unde zeița își arată sînii dînsa obișnuiește să poarte un crucifix".

În ciuda mobilității sale spirituale, Settembrini are despre toate o opinie proprie, de cele mai multe ori foarte fermă și

nu este dependent de impresiile care-i vin de la cei din jurul său. Are multe convorbiri filozofice cu Hans Castorp şi se ceartă aproape în toate cu Naphta, adversarul său ştiinţific. Îl preocupă o anumită idee pe care vrea s-o expună într-o carte. Este vorba de problema modului în care s-ar putea realiza progresul omenirii. Din toate acestea se poate constata că Settembrini are o *fire introvertită.*

Putem recunoaşte foarte bine amîndouă trăsăturile, atît cea hipertimică cît şi cea introvertită, atunci cînd îi spune lui Hans Castorp (vol. III, p. 137) :

„— Domnule inginer, ce-am auzit ? Ce zvon mi-a ajuns la urechi ? Vi se întoarce Beatrice ? Călăuza dumneavoastră de-a lungul celor nouă circumsfere ale paradisului ? Ei, dar vreau să sper că, în ciuda acestui eveniment, n-o să dispreţuiţi cu totul mîna prietenească pe care v-o întinde Vergiliu al dumneavoastră ? Ecleziastul nostru, aici de faţă, vă va confirma că universul lui medieval nu este întreg dacă-i lipseşte misticismul franciscan, polul diametral opus al teoriei cunoaşterii thomiste".

Într-un mod glumeţ el ia prin aceste cuvinte atitudine faţă de faptul că în curînd se va întoarce Clavdia cea mult iubită de Castorp, şi o face totodată în aşa fel încît să reiasă marea sa erudiţie în domenii foarte îndepărtate de realitatea prezentului. Cele două trăsături ale sale ies la iveală şi în următorul pasaj (vol. II, p. 315) :

„Settembrini ştiu să risipească repede şi cu eleganţă stinghereala şi indispoziţia manifestate cînd îi zărise pe tineri. Dădu dovadă de cea mai bună dispoziţie din lume prezentîndu-i pe cei trei tovarăşi unul altuia, făcînd multe glume, şi poreclindu-l pe Naphta, de pildă, «princeps scholasticorum». Veselia, spuse el, «ţinea şedinţe strălucite în sala pieptului său», cum se exprimase Aretino şi era meritul primăverii, al unei primăveri pe care el o lăuda".

Ceea ce la început ar putea să pară contradictoriu, şi anume că un savant este în stare să dea viaţă anturajului său cu atîta spirit şi să aibă o ripostă atît de promptă, poate să constituie o unitate din punct de vedere psihologic. Autorul ne înfăţişează o combinaţie autentică de trăsături. Exage-

rarea poetică nu poate, firește, să fie trecută cu vederea, căci o personalitate atît de *pronunțat hipertimică* cum este Settembrini nu poate avea o comportare atît de *pronunțat introvertită*. Exagerarea nu ne prezintă însă situația într-un mod deformat, ci, dimpotrivă, o exprimă cu și mai multă claritate.

Personalități extravertite

La fel cum Don Quijote poate fi considerat drept tipul omului introvertit, **Sancho Panza** poate fi socotit drept model al *extravertitului*. El este în toate privințele contrariul stăpînului său. Sancho nu vede decît ceea ce există realmente obiectiv, reprezentînd astfel o întruchipare a simțului practic, în contrast cu Don Quijote, care este complet rupt de viață.

Înainte de prima aventură, adică înainte de lupta cu morile de vînt, se spune în carte (p. 54) :

> „Și zicînd asta, dete pinteni lui Rosinante fără să mai ia în seamă ce-i tot îndruga scutierul său Sancho, care-i dădea înainte cu strigătele, înștiințîndu-l că, fără urmă de îndoială, erau mori de vînt și nu uriași cei pe care vroia să-i atace".

În fața unui han, cei doi se ceartă, dar numai atît timp cît clădirea nu se distinge bine. Odată ajunși, Sancho Panza nu se mai sinchisește de spusele lui Don Quijote (p. 76) :

> „Și vru soarta care îl ducea tot din bine în mai bine să nu fi umblat ei nici măcar o leghe pînă să iasă la drumul mare, la marginea căruia Sancho descoperi un han care, cu voia sau fără voia lui, dar foarte pe placul lui Don Quijote, trebuia neapărat să fie castel. Sancho o ținea într-una că e han, stăpînul său că nu e han, ci castel, și se ciorovăiră ei atîta că nu sfîrșiseră cu ciorovăiala cînd ajunseră la poartă, unde Don Quijote, fără să mai cerceteze despre ce era vorba, își făcu intrarea cu tot alaiul lui".

Mai apoi, cînd întîlnesc două turme de oi, pe care Don Quijote le crede două oști de cavaleri, are loc următoarea scenă (p. 94) :

„Sancho rămase atîrnat de cuvintele lui, fără să spună nici «pîs», și doar din cînd în cînd întorcea capul ca să vadă dacă se văd cavalerii și uriașii despre care tot îndruga stăpînul său, și cum nu-l putea descoperi pe nici unul, în cele din urmă zise : — Stăpîne, să mă ia mama dracului, că din cîți înșiri Luminăția Ta nu se ivește om, uriaș ori cavaler, cît vezi cu ochii ; sau cel puțin nu-i văd eu, cine știe ! O fi tot din pricina vrăjilor, poate, ca și nălucile de azi-noapte".

Imediat după aceea, cînd Don Quijote trece la atac, Sancho Panza strigă (p. 95) :

„Întoarce-te Măria Ta, senior Don Quijote, că mă jur pe toți Dumnezeii, nu-s decît berbeci și mînzări alea cu care vrei să te măsori ; întoarce-te, păcatele mele și-ale tatii care m-a făcut ! Ce ți-a cășunat ? Ia seama că nu-i nici un uriaș și nici picior de cavaler, nici pisici, nici armuri, nici scuturi, împărțite în ciosvîrte ori întregi, nici smalțuri de azur, nici mama dracului ! Ce te-a apucat, păcatele mele, bată-mă Dumnezeu !".

După ce Sancho i-a făcut o vizită pretinsei domnițe Dulcineea — în realitate întîlnise o țărăncuță —, urmează dialogul de mai jos (p. 174) :

„— Tot ce pot spune — zise Sancho — este c-am simțit ca un izuleț ceva cam bărbătesc și trebuie să fie din pricină că ea, de-atîta brintuială, era tare asudată și cam slînoasă ! — Nu din pricina asta — răspunde Don Quijote —, ci de bună seamă pentru că erai tu gutunărit sau te-oi fi mirosit pe tine singur ; fiindcă știu eu prea bine cum miroase trandafirul acesta dintre spini, crinul acesta al cîmpiilor, ambra aceasta revărsată ... — Se prea poate — răspunde Sancho — că nu o dată am simțit că miroseam eu întocmai ca izul ce mi s-a părut atunci că iese din Înălțimea Sa domnița Dulcineea, dar ce să te mai miri ? Că ce mi-e Tanda, ce mi-e Manda ?".

Dar fără a sta pe gînduri, Sancho Panza acceptă totuși destul de multe din cele spuse de Don Quijote. Astfel, el era ferm convins că după victoria definitivă va primi drept recompensă postul de guvernator. Acest lucru nu este însă în

contradicție cu extraversiunea lui, care, după cum am arătat mai sus, nu trebuie confundată cu realismul. La fel cum oamenii extravertiți la maximum acceptă fără a se gîndi tot ce se oferă în mod obiectiv simțurilor lor, ei acceptă, din lipsă de gîndire proprie, drept adevăr afirmațiile, povestirile și promisiunile altor oameni. În cazul majorității aberațiilor debitate de stăpînul său, Sancho Panza poate să se convingă cu propriii lui ochi de irealitatea lor, ceea ce nu este însă cazul cu promisiunile făcute de Don Quijote, cu atît mai mult cu cît ele corespund dorințelor sale. Deosebit de clar se poate observa credulitatea lui Sancho atunci cînd el, care, pe bună dreptate, îl consideră pe stăpînul său drept un nebun, cade victimă unei farse ce i se joacă. Atunci cînd el și stăpînul său se aflau în vizită la un duce, acesta se preface că-i dă postul de guvernator, post atît de mult rîvnit de Sancho. Acesta din urmă ia întreaga farsă în serios. Desigur, credulitatea pe care ne-o prezintă aici autorul este o exagerare grosolană, dar ea se potrivește foarte bine cu imaginea unei personalități extravertite în cel mai înalt grad și care, asemenea unui copil, ia drept bune toate basmele ce i se povestesc.

De extraversiune ține și *predispoziția de a exterioriza sentimentele.* La Sancho Panza se poate observa foarte clar acest lucru atunci cînd îl amenință vreun pericol pentru că el este fricos de la natură, contrastînd prin aceasta cu atît de curajosul său stăpîn.

Putem, fără îndoială, afirma că sub chipul lui Sancho Panza Cervantes a descris foarte corect *o personalitate extravertită.* Datorită exagerării, caracteristicul reiese și mai evident.

Și la **Aristofan,** în comedia *Norii,* găsim un dialog amuzant între o personalitate introvertită și una extravertită — **Socrate** și **Strepsiade.** Socrate, așa cum îl cunoaștem din istorie, a fost cu siguranță introvertit în ideația sa. La Aristofan însă, ideile lui devin absurde, de pildă, atunci cînd ia norii drept zei. El îl salută pe Strepsiade cu următoarele cuvinte (p. 33) : „În cele sfinte vrei să știi ce-i adevăr ? / Cu norii să vorbești de este a ta vrere, / Cu zeii noștri, spune !"

El își ticluiește ideile în „atelierul gînditorilor eruditi", sau în „sihăstria eruditilor". Strepsiade, în atitudinea sa de extravertit, acceptă învățăturile maestrului numai în raport cu ceea ce poate percepe. Pentru Socrate norii sînt : „ființe adevărate. / Judecată ne dau și meșteșug la vorbă ne învățară" (p. 37). Strepsiade însă exclamă mirat (p. 38) : „Îți jur că nu, ci tot credeam că-s fum, că-s ceață și rouă".

În comedie Socrate apare ca reprezentant al sofiștilor, care, cu ajutorul unei frazeologii abile, sînt în stare să succească adevărul încoace sau încolo, după plac.

Strepsiade speră că prin sofisticării juridice va reuși să scape de datorii. Înșelat în așteptările sale, se suie pe acoperișul casei lui Socrate ca s-o dărîme. Cînd Socrate îl întreabă ce face acolo, Strepsiade îi răspunde repetînd în derîdere o frază rostită cîndva cu patos de Socrate însuși (p. 108) : „Prin nori străbat și despre Soare meditez".

Se poate observa ce înțelesuri diferite se pot da aceleiași locuțiuni de către o personalitate introvertită și una extravertită.

Sancho Panza și Strepsiade sînt oameni primitivi. Nu au nici o cultură și sînt de o inteligență redusă ; înclinația de a avea gînduri proprii nu a fost niciodată cultivată la ei. De aceea extraversiunea lor iese la iveală în mod deosebit de pronunțat. În contrast cu ei, este cazul să menționez o personalitate extravertită care s-a distins prin faptele sale deosebite și prin stima de care s-a bucurat în societate. Este vorba de **Wilhelm Tell** din piesa cu același nume de **Schiller.**

Ca individualitate, Tell reprezintă exact contrariul lui Sancho Panza. Inteligent, destul de instruit, om liber, el ne este înfățișat ca un bărbat conștient de valoarea sa. În aceste condiții, extraversiunea lui nu s-a putut manifesta în mod atît de evident. Contrastul dintre el și Sancho Panza este accentuat și de faptul că Wilhelm Tell nu cunoaște frica, care la Sancho poate deveni uneori chiar copleșitoare.

Wilhelm Tell, dimpotrivă, este foarte curajos. În combinație cu extraversiunea, curajul (însușire ținînd de sfera aspirații-înclinații) devine temeritate. Tell reacționează direct la

întîmplările exterioare, fără să chibzuiască prea mult. Însăşi dragostea lui pentru natură are un caracter extravertit, deoarece el caută mereu noi trăiri. Lucrul acesta se vede cel mai bine dintr-o convorbire a lui Tell cu soţia sa (pp. 133—135):

„*Hedwig* : Nici unul n-o să stea / Pe-acasă liniştit.
Tell Nici eu nu stau. / Eu nu-s neam de cioban, ci sînt făcut / s-alerg mereu după un ţel fugar. / Simt că trăiesc numai cînd cuceresc / În fiecare zi din nou viaţa.
Hedwig Nu te gîndeşti şi la soţia ta, / Ce tremură mereu în aşteptarea-ţi ? / Mă prinde groaza cînd i-aud pe oameni / Vorbind de îndrăzneala ta nebună. / De cîte ori te duci, eu tremur toată / Că n-ai să mi te-ntorci acasă. / Te văd, pierdut printre gheţari sălbatici, / Că sai din stîncă-n stîncă şi aluneci ; / Ba că te-atrage într-o rîpă ciuta, / Ba că te-acoperă vreo avalanşă, / Ba că viclene pojghiţi de zăpadă / Se sparg sub talpa ta şi te scufunzi / Un îngropat de viu într-un mormînt / Spăimîntător şi rece. O, Doamne, moartea / Sub mii şi mii de-nfăţişări pîndeşte / Pe vînătorul îndrăzneţ din Alpi. / Nefericită meserie, pururi / Spre margini de prăpăstii te atrage !
Tell Cînd eşti vioi şi-ai simţurile treze, / Şi crezi în tine şi în Cel-de-sus / Scapi lesne şi din cumpenele grele. / Născut în munţi, cum să te temi de munţi ?"

Se poate vedea aici că Tell nu cunoaşte sentimentul fricii ; dar de cele mai multe ori nici nu-şi face atîtea gînduri încît să se poată înfricoşa. „Vioi şi cu simţurile treze", Tell, cu atitudinea sa extravertită, nici nu are în conştiinţă ideea că-l ameninţă vreo primejdie. Dacă ar fi avut mereu înaintea ochilor toate grozăviile pe care şi le reprezenta soţia lui, desigur că nu ar fi fost atît de cutezător. Aceeaşi atitudine caracteristică o are Tell şi în problema dacă e cazul sau nu să se urce în barcă, pe lacul frămîntat de furtună, pentru a-l salva pe Baumgarten, care este ameninţat de a fi prins de urmăritorii săi. Pescarul căruia îi aparţine barca refuză să pornească (p. 41)

„*Ruodi* Da' ce ? Eu n-am o viaţă de pierdut ? / Şi eu am, ca şi el, copii, nevastă. / Uitaţi-vă cum se izbesc vîrtejuri / Şi apa se răscoală din adînc. / Aş vrea din toată inima să-l scap, / Dar cum vedeţi voi înşivă, nu pot !"

Tell caută să-l convingă pe pescar să facă totuşi încercarea, pentru a-l salva pe cel urmărit, şi nici nu vrea să audă justificările lui Ruodi. Dar după ce acesta refuză din nou, se hotărăşte să pornească el însuşi (p. 43) :

„*Ruodi :* Nici pentru-un fiu sau frate, şi n-aş face-o ; / Căci azi e zi de Simeon şi Iuda, / Şi apele turbate cer o jertfă !

Tell : Cu vorbe goale n-am făcut nimica ! / Nu-i vreme de pierdut. Să-l ajutăm. / Zi : vrei sau nu să-l treci, luntraşe ?

Ruodi : Nu.

Tell : Atuncea, Doamne-ajută ! lasă-mi luntrea, / Să-ncerc ce pot, cu slaba mea putere".

Pescarul nu este un laş, ceea ce se poate vedea şi din modul în care mai apare ulterior, în cursul piesei ; dar, chibzuind, nu putea îndrăzni să pornească cu o biată bărcuţă pe lacul răscolit de vijelie. Tell, în comparaţie cu el, nu este numai lipsit de frică ci manifestă o *îndrăzneală nebună.* Înainte de a se urca în barcă, el îl însărcinează pe păstor să-i liniştească pe soţia şi copiii lui, dar cu siguranţă că, dată fiind atitudinea lui extravertită, nu se gîndeşte destul la lucrul acesta. Chiar un om lipsit de frică ar fi procedat altfel : el ar fi putut să îndrăznească totul în ceea ce-l privea pe el însuşi, dar, gîndindu-se mai bine, ar fi trebuit să ţină seama şi de familie.

Deosebit de pregnant se manifestă extraversiunea lui Tell atunci cînd este rugat de prietenii săi să participe la lupta împotriva tiranilor care oprimă ţara. Într-o convorbire cu prietenul său Stauffacher, el dă la început impresia că n-ar vrea să se alăture luptei comune ; dar îndată se poate vedea că lui Tell nu-i este teamă de acţiune, ci îi e lehamite de vorbăria despre aceasta (pp. 66—67) :

„*Stauffacher :* Nici dacă se răscoală ţara-ntreagă / N-o să se poată bizui pe tine ?

Tell (îi dă mîna) : Cînd cade-un miel în rîpă, Tell îl scapă, / Şi o să-şi uite fraţii în nevoie ? / Dar orice-aţi face,

nu-mi mai cereți sfatul. / Eu nu sînt om să chibzuiesc prea mult ; / Dar dacă vreți pe unul bun la fapte, / Chemați-mă, și-atunci am să răspund" .

Tocmai înclinația omului extravertit de a acționa fără să fi chibzuit în prealabil îl face pe Tell să cadă în mîinile dușmanului său de moarte, Gessler. Toți știu că la Altdorf a fost expusă, pe o prăjină, o pălărie care-l simbolizează pe seniorul țării și care trebuie să fie salutată de oricine trece prin fața ei. Toți prietenii lui Tell se feresc să ajungă în preajma pălăriei, numai el nu ia în seamă lucrul acesta, ci trece pe acolo, stînd de vorbă fără nici o grijă cu fiul său. Firește, el nu salută și este arestat. Interogat de Gessler, care sosise între timp, declară el însuși că fapta lui a fost nepremeditată (p. 165) :

„*Tell :* Mă iartă. N-am făcut-o din dispreț, / Ci doar fiindcă n-am băgat de seamă. / De-aș fi mai socotit, n-aș mai fi Tell. / Îți cer iertare, nu se mai întîmplă".

Rezultă, din propriile sale cuvinte, *nechibzuința* lui Tell. Ulterior procedează la fel. Abia scăpat de teribila primejdie de a nimeri cu săgeata, în locul mărului, pe fiul său, Tell ajunge din nou la ananghie, tot datorită nechibzuinței sale. La insistența lui Gessler, care vrea să știe de ce, înainte de a trage în măr, Tell și-a pregătit o a doua săgeată, el nu face decît o încercare foarte slabă de a evita răspunsul direct. De îndată ce Gessler îi dă asigurări că-i va cruța viața, el mărturisește adevărul, ceea ce, ținînd seama că Gessler este un vrăjmaș atît de primejdios, pare un lucru de neînțeles (p. 181) :

„*Tell :* Bine, fiindcă / Făgăduiți că n-o să vă atingeți / De mine, o să spun tot adevărul / De-aș fi lovit copilul cu săgeata / Dintîi, v-aș fi străpuns cu cea de-a doua. / Și zău, n-aș fi greșit a doua țintă !"

Gessler își ține făgăduiala de a nu-l ucide pe Tell, dar vrea să-l pună „la păstrare" într-un asemenea mod încît să piară curînd. Prietenii lui Tell sînt îngroziți. Stauffacher îi strigă lui Tell : „Ce l-ai întărîtat pe căpcăun ?"

Nici cu ocazia faptei sale deosebite — uciderea tiranului —, Tell nu-şi dezminte firea. El ia decizii rapide, în funcţie de evenimentele la care participă. Scăpat de închisoare şi de moarte prin fapta sa îndrăzneaţă, el trece nemijlocit la acţiune. Tell nu se sfătuieşte cu nimeni, nu manifestă ezitare faţă de ceea ce şi-a propus să facă. În timp ce-l aşteaptă pe Gessler, stă prietenește de vorbă cu un pîndar şi imediat după aceea trage în tiran, nimerindu-l drept în inimă. Probabil că nici după o chibzuială îndelungată n-ar fi putut să-şi execute mai bine fapta, iar felul în care a adus-o la îndeplinire arată cît de nemijlocit se lasă condus de împrejurările exterioare, care în cazul de faţă i-au fost favorabile.

Este interesant că Schiller ni-l prezintă pe cel ce omoară pe tiran drept o *personalitate extravertită*. În felul acesta a vrut desigur să sublinieze nevinovăţia ucigaşului. Numai ceea ce avuseseră de suferit, el personal şi compatrioţii săi, din partea tiranului l-a determinat pe Tell să treacă la acţiune. Gînduri tainice, dorinţe ascunse ce ar fi putut pune sub semnul întrebării onestitatea intenţiilor sale îi erau cu totul străine. În general, oamenii deschişi, orientaţi spre exterior, sînt mai demni de încredere decît cei introvertiţi, căci ei sînt aşa cum se arată. Cînd au intenţia să comită o faptă rea, acest lucru se observă din vreme, căci gîndirea şi acţiunile lor sînt îndreptate spre exterior. În această privinţă ei seamănă cu copiii, care nu sînt în stare să ascundă nimic. Aşa cum este înfăţişat Tell, el ne apare nevinovat nu numai din punct de vedere moral, ci şi nevinovat ca un copil. În acest fel, contrastul dintre el şi un ucigaş de rînd este şi mai izbitor.

După cum am arătat mai sus, extraversiunea are şi în esenţa ei un oarecare raport cu firea copilului şi poate reprezenta o lipsă de maturitate. Putem înţelege mai bine acest lucru apelînd la personaje din literatura beletristică.

Alcoşa din *Umiliţi şi obidiţi* de **Dostoievski** este extravertit în sens de imaturitate. După cum se spune, „el n-are mai multă minte decît un copil". Amica lui, Natașa, este denumită „prietena băieţandrului" ; ea îl iubeşte „aproape ca o mamă". Cea de-a doua prietenă a lui, cu toate că şi ea

este aproape un copil, începe să-l domine foarte repede : „Cum el nu era în stare să gîndească şi să chibzuiască, Aleoşa îi iubea pe cei care gîndeau în locul lui şi chiar dorea ca ei s-o facă. Atunci, Katia l-a luat sub tutelă". Tatăl său spune despre el : „Aleoşa este fără caracter, uşuratic, nerezonabil şi cu toate că are douăzeci şi doi de ani este un copil. N-are decît o singură calitate : are o inimă bună, ceea ce, de fapt, este o însuşire de-a dreptul periculoasă, luînd în considerare defectele sale".

Comportarea lui Aleoşa corespunde acestor caracterizări. El o determină pe Nataşa să părăsească casa părintească, pentru a se căsători imediat cu ea, însă nu a pregătit nimic pentru cununie, nu ştie unde, cînd şi de cine ar urma să fie oficiată. Pînă la sfîrşit, căsătoria nu mai are loc, deoarece Nataşa nu insistă asupra ei şi nu acţionează în locul lui. Cînd se află la iubita sa, Aleoşa e entuziasmat de dînsa, dar cînd este cu tatăl său se află sub influenţa contrarie a acestuia din urmă. În mod copilăresc el se lasă condus de oricine are în momentul respectiv posibilitatea să-l influenţeze. Împins spre Katia de tatăl său, Aleoşa o iubeşte pe aceea dintre cele două fete cu care se află în momentul respectiv. El are de asemenea acea încredere în alţii, proprie copiilor care nu pot tăinui nimic faţă de oamenii care se arată buni cu ei. Astfel, el îi povesteşte deschis Nataşei despre dragostea sa crescîndă pentru Katia şi despre întîlnirile lor. De fiecare dată este fericit de iertarea ce i se acordă.

Se poate deci vedea că Aleoşa este mereu supus influenţelor exterioare nemijlocite, fiind incapabil să aibă gînduri sau planuri ce trec dincolo de momentul prezent. Putem adăuga că, în ciuda comportării sale adesea foarte jignitoare, el este un copil bun, deoarece este cuprins de căinţă ori de cîte ori îi provoacă o durere Nataşei, din nesocotinţă sau sub influenţa unui om rău. Toate acestea caracterizează comportarea lui şi denotă o *extraversiune pronunţată*.

Şi **Fabricio** din romanul *Mănăstirea din Parma* de **Stendhal** are un mod copilăresc de a reacţiona la situaţiile de moment. El este şi ca vîrstă un copil : cînd fuge să lupte

pentru Napoleon — revenit din Insula Elba —, el are doar 16 ani. Porneşte într-un mod cu totul necugetat în căutarea armatei şi este cît pe ce să fie împuşcat ca spion ; nimereşte în toiul luptei de la Waterloo ; ororile pe care le vede îi fac o impresie pe cît de violentă, pe atît de copilăresc-superficială ; îl indignează fuga francezilor şi se arată imprudent de încrezător faţă de oamenii care se poartă amabil cu el. Tot atît de necugetat se comportă însă şi la vîrsta de 23 de ani. Deşi este încă considerat inamic al statului (din cauza escapadei lui napoleoniene), se duce în mod impulsiv în teritoriul stăpînit de austrieci, unde este în pericol de a fi arestat : îi venise ideea de a-l vizita pe bătrînul său învăţător, abatele Blanes. Favorizat de noroc, nu se astîmpără, şi în drum spre casă doreşte cu tot dinadinsul să vadă „copacul său", un castan la care ţinuse foarte mult în copilărie. În acest scop face un ocol mare şi, în plus, mai stă peste o oră lîngă copac ca să-l tundă şi să sape pămîntul în jurul trunchiului. Toate acestea, fără a ţine seamă că în orice moment poate să apară o patrulă şi să-i ceară paşaportul. Reuşind să treacă înapoi graniţa, nu se mai gîndeşte la pericolul în care se aflase şi îşi istoriseşte vesel aventurile.

Ulterior, fiind deja urmărit în două state, trăieşte fericit în unul din ele, pentru că momentan i se pare că nu-l ameninţă nici un pericol. Fabricio se plimbă fără nici o grijă cu prietena sa. În tot acest timp nu se gîndeşte la ducesă, care îl iubeşte. Putem citi (vol. I, p. 267) :

> „Fabricio începu să ducă la Bolonia o viaţă fericită şi lipsită de griji. Uşurinţa copilăroasă cu care se bucura de tot ceea ce umplea viaţa lui de acum se strecura şi în scrisorile pe care le scria ducesei ; ba chiar într-un chip atît de vădit, încît aceasta se şi supără. Dar Fabricio abia luă seama".

Cu firea sa puerilă se potriveşte bine şi faptul că în această perioadă nu este capabil de o dragoste mai profundă (p. 167) : „Eu, entuziast ! se miră Fabricio : ciudată învinuire ! Eu, care nici măcar nu sînt în stare să mă îndrăgostesc !" Mai

tîrziu își spune (p. 269) : „Dar ceea ce mă miră, este că rămîn cu desăvîrșire străin de acel sentiment exclusiv și pătimaș pe care oamenii îl numesc iubire". Încă de la începutul dragostei, care pînă în cele din urmă tot pune stăpînire pe el, se spune (vol. II, p. 100) : „Fabricio habar nu avea de tot zbuciumul pe care ți-l dă dragostea ; era un simțămînt pe care nu-l mai încercase niciodată, nici în cea mai mică măsură". Și din punct de vedere fizic, Fabricio a păstrat ceva infantil, căci ni se spune că avea la 25 de ani „trăsături alese și gingașe" (p. 31, vol. II) și o „grație desăvîrșită".

Acum se îndrăgostește profund și durabil. Stendhal voia poate să arate că aceasta era expresia unei maturizări sufletești. În acest caz însă, ne-am fi așteptat ca Fabricio să piardă și modul său nerezonabil de a reacționa la situațiile de moment, ceea ce însă nu este cazul.

În drum spre închisoare, unde pînă la urmă era fatal să ajungă datorită nechibzuinței sale, se îndrăgostește de fata comandantului închisorii. Putînd avea legătură cu ea prin fereastra închisorii, el uită de toate grozăviile care-l amenințau în noua sa situație și nu mai știe de nimic decît de dragostea sa pentru Clelia Conti. Ea se arată extrem de îngrijorată ca nu cumva tînărul deținut să fie otrăvit, dar el îi spune (vol. II, p. 105) : „În viața mea n-am fost mai fericit... Nu-i așa că are haz să fi descoperit că fericirea mă aștepta în închisoare ?" Eliberat din închisoare, trebuie să se ducă, de formă, pînă la anularea condamnării sale (12 ani de fortăreață), într-o altă închisoare. Spre spaima prietenilor, el se întoarce însă în citadela în care domnesc dușmanii săi și unde este din nou în pericol de a fi otrăvit : în acel moment, pe el nu-l interesează decît să se afle în preajma iubitei lui. Doar intervenția ei promptă reușește să împiedice otrăvirea lui. Protectorul lui Fabricio, contele Mosca, este adus la desperare ; el spune : „Sfinte dumnezeule, toate-mi ies anapoda cu copilul acesta !"

Fabricio a păstrat și după prima tinerețe atît extraversiunea cît și modul impulsiv de a reacționa la situațiile de moment. Cu toate acestea, dragostea sa față de Clelia s-a do-

vedit a fi foarte tenace. Rămîne discutabil dacă aceste aspecte sînt compatibile din punct de vedere psihologic. O extraversiune puerilă comportă şi o superficialitate a sentimentelor; tot felul de impulsuri schimbătoare, de moment, nu se pot transforma în tenacitate. Pînă la vîrsta de 25 de ani, Fabricio a manifestat şi în această privinţă labilitatea unui copil extravertit.

Trăsături puerile se pot observa şi la **Tony Buddenbrook,** divorţată de Grünlich şi divorţată apoi şi de Permaneder, din romanul *Casa Buddenbrook* de **Thomas Mann.** Această caracterizare corespunde cu siguranţă intenţiilor scriitorului, căci el îl pune pe fratele lui Tony să spună în repetate rînduri că ea a rămas un copil. Chiar cînd ea are aproape 40 de ani, el declară din nou laconic: „Tony este un copil". În acea perioadă, ba chiar după ani şi ani, cînd devenise bunică, ea avea încă „plînsul ei uşurător de copilă". Ea însăşi se simte puţin ca un copil, căci îşi zice singură „o fată proastă" sau chiar „o gîscă".

Tony se lasă în voia sentimentelor de moment, o impresie nouă îi poate repede transforma tristeţea în bucurie. Faptul că va trebui să se căsătorească cu domnul Grünlich, pe care nu-l iubea, a fost imediat dat uitării în săptămînile de concediu petrecute la mare. Aici bucuria ei nu este umbrită de nici o grijă. Se îndrăgosteşte de un student în medicină, căruia îi promite că se va căsători cu el, cu toate că ar fi trebuit să ştie că părinţii ei nu-şi vor da consimţămîntul. Abia în drum spre casă este din nou cuprinsă de întristare. După scurt timp se logodeşte cu Grünlich, dovedind prin aceasta că nu este în stare să opună o rezistenţă tenace. Pe de altă parte, mai intră în joc şi un nou sentiment, mîndria puerilă că acţionează în interesul renumitei familii Buddenbrook, care poate pretinde pentru ea un soţ bogat şi cu vază. La dureri mai mari ea reacţionează prin izbucniri afective prin care îşi varsă focul, micşorîndu-le astfel profunzimea. Primul ei soţ este un impostor. Pe cel de-al doilea îl părăseşte într-un moment de impulsivitate. Ea reuşeşte să-şi impună voinţa de a divorţa; familia ei recunoaşte că

nu i se poate pretinde ei, care a primit o educație așa de bună și a fost deprinsă de mică cu maniere atît de alese, să îndure tabieturile și năravurile unui münchenez necioplit, ale cărui aspirații se rezumau la o viață tihnită de rentier și la berea cea de toate zilele băută la berăria din apropiere.

Doamna Permaneder are însă și unele trăsături care nu se prea potrivesc cu o extraversiune puerilă. Mîndria ei are în parte o trăsătură copilărească, căci își are în cea mai mare parte sursa în admirația ei pentru familia căreia îi aparține, și al cărei destin ea îl consemnează într-o veche și venerabilă condică. În asemenea momente, ea vădește o demnitate maiestuoasă care nu mai poate fi considerată puerilă. Ea face aceasta cu un patetism care, dealtfel, reprezintă o caracteristică generală a ei. Totodată ea își urmărește planurile — atîta timp cît nu întîmpină o împotrivire mai serioasă — cu o voință tenace și prudentă.

Personalitățile infantile însă nu gîndesc și nu acționează într-un mod atît de independent ; medicul care le examinează le poate recunoaște ușor prin faptul că nu au nici un fel de idei proprii cu privire la dificultățile și conflictele din viața lor și așteaptă cu încredere părerea medicului. O astfel de încredere și lipsă de idei proprii are Aleoșa, din romanul *Umiliți și obidiți.*

Îmi face plăcere că am putut astfel să închei cu **Dostoievski,** căci el este scriitorul la care se poate vedea în modul cel mai clar cum anume arată personalitățile accentuate. El nu este totuși decît unul din scriitorii care trebuie avuți în vedere atunci cînd studiem din punct de vedere psihologic diversele tipuri de personalități umane.

*Bibliografie beletristică**

Aristofan, *Norii*, traducere de I. Bilețchi-Albescu, „Tipografiile române unite", București, 1923 ; *V, 515—516.*

Balzac, Honoré de, *Femeia la treizeci de ani*, traducere de Alexandrescu-Dorna, Biblioteca pentru toți, București ; *276, 282, 283.*

Idem, *Verișoara Bette*, traducere de Profira Sadoveanu, Editura pentru literatură universală, București, 1952 ; *282.*

Byron, George Gordon, Lord, *Don Juan* — fragmente, în *Opere alese*, traducere de Virgil Teodorescu, Editura pentru literatură universală, București, 1961 ; *V, 387.*

Idem, *Sardanapal*, Bibliographisches Institut, Leipzig und Wien, 1911 ; *338.*

Calderon de la Barca, P., *Alcadele din Zalamea*, traducere de Emanuel Avilar, Biblioteca pentru toți, București, 1959 ; *XII, 432—435.*

Idem, *Magul prodigios*, citat după ediția în limba germană : *Der wundertätige Magier*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1962 ; *388.*

Idem, *Dragostea este mai presus de orice vrajă*, citat după ediția în limba germană : *Über allem Zauber Liebe*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1963 ; *388.*

Cehov, Anton Pavlovici, *Moartea unui slujbaș*, traducere de Anda Boldur, în *Nuvele*, vol. I, Editura pentru literatură universală, București, 1960 ; *409.*

Cervantes, Miguel de, *Don Quijote de la Mancha*, traducere de Ion Frunzetti și Edgar Papu, Editura Tineretului, București, 1957 ; *XV, 264, 366, 503, 513—514.*

Idem, *Extremadurul gelos*, citat după ediția în limba germană : *Die Novellen*, Novellen, Insel-Verlag, Leipzig, 1961 ; *264.*

Corneille, Pierre, *Cidul*, traducere de Șt. O. Iosif, Biblioteca pentru toți, București, 1955 ; *318—320, 348.*

* Cifrele cursive indică paginile din lucrarea de față unde se face referire la autorii sau la operele respective.

Idem, *Horaţiu*, traducere de Vladimir Streinu, Biblioteca Teatrului Naţional, Bucureşti ; *350.*

Idem, *Mincinosul*, citat după ediţia în limba germană : *Der Lügner*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 1963 ; *402.*

Idem, *Rodoguna*, citat după ediţia în limba franceză : *Rodogune*, Les Éditions Bordas, Paris, 1967 ; *357.*

Dostoievski, Feodor Mihailovici, *Crimă şi pedeapsă*, 2 volume, traducere de Ştefana Velisar Teodoreanu şi Isabella Dumbravă, Biblioteca pentru toţi, Bucureşti, 1962 ; *XII, XV, 378—379, 403—406, 430—431, 457—461, 482—484, 504—506.*

Idem, *Visul unchiaşului*, citat după ediţia în limba germană : *Onkelchens Traum*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1956 ; *479—481.*

Idem, *Idiotul*, traducere de Tamara şi Nicolae Gane, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1962 ; *259, 334, 395, 443, 448, 452, 496.*

Idem, *Demonii*, traducere de Marin Preda şi Nicolae Gane, Editura „Cartea Românească", Bucureşti, 1970 ; *326, 443.*

Idem, *Fraţii Karamazov*, 2 volume, traducere de Ovidiu Constantinescu şi Isabella Dumbravă, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1965 ; *336, 391, 394, 439, 440—443, 467—469, 489, 498—500, 502.*

Idem, *Umiliţi şi obidiţi*, traducere de Nicolae Gane, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1967 ; *312, 443, 457, 520, 525.*

Idem, *Gazda*, Nuvele, traducere de Ştefan Augustin Doinaş şi Igor Block, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1966 ; *443, 501.*

Dumas, Alexandre, *Cei trei muşchetari*, citat după ediţia în limba germană : *Die drei Musketiere*, Rütten und Loening, Berlin, 1969 ; *345.*

Eckerman, Johann Peter, *Gespräche mit Goethe*, Insel-Verlag, *Leipzig*, o.J. ; 386.

Eschil, *Orestia*, citat după ediţia în limba germană : *Orestie*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1968 ; *V, 407, 428.*

Euripide, *Hipolit*, traducere de Ştefan Bezdechi, Sibiu, 1944 ; *V, XII, 321.*

Idem, *Medeea*, traducere de Alexandru Pop, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965 ; *429, 430.*

Idem, *Elektra*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1966 ; *325, 430.*

Idem, *Herakles*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1966 ; *447.*

Idem, *Ifigenia în Taurida*, traducere de Petre Dulfu, Biblioteca pentru toţi, Bucureşti, f.a. ; *263, 325, 407.*

Idem, *Orestes*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1966 ; *325, 407.*

Idem, *Ifigenia la Aulis*, traducere de Alexandru Miran, Editura „Univers" şi Teatrul Naţional „I. L. Caragiale", Bucureşti, 1975 ; *429.*

Flaubert, Gustave, *Madame Bovary*, traducere de Demostene Botez, Editura pentru literatură și artă, București, 1968 ; *XII, XV, 304, 360.*

Goethe, Johann Wolfgang von, *Egmont*, traducere de Al. Philippide, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1957 ; *XII, XVI, 364—366.*

Idem, *Afinitățile elective*, citat după ediția germană : *Die Wahlverwandschaften*, în Goethes Werke, 7 Band, Volksverlag, Weimar, 1961 ; *362, 378, 383, 476—478.*

Idem, *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister*, citat după ediția în limba germană : *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, Volksverlag, Weimar, 1961 ; *385.*

Idem, *Anii de peregrinări ai lui Wilhelm Meister*, citat după ediția în limba germană : *Wilhelm Meisters Wanderjahre*, Volksverlag, Weimar, 1961 ; *385.*

Idem, *Ifigenia în Taurida*, citat după ediția în limba germană : *Iphigenie auf Taurus*, Volksverlag, Weimar, 1961 ; *324, 407.*

Idem, *Poezie și adevăr*, traducere de Tudor Vianu, Editura pentru literatură, București, 1967 ; *384.*

Gogol, Nicolai Vasilievici, *Căsătoria*, traducere de Lucia Demetrius și E. Culacov, Editura „Cartea Rusă", București, 1957 ; *XII, 260.*

Idem, *Mantaua*, traducere de Eusebiu Camilar, Ada Steinberg și Rostislav Donici, Editura „Cartea Rusă", București, 1956 ; *410—413.*

Goldoni, Carlo, *Slugă la doi stăpîni*, citat după ediția în limba germană : *Der Diener zweier Herrn*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1966 ; *V, 389.*

Idem, *Bădăranii*, citat după ediția în limba germană : *Herren im Haus*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1966 ; *290.*

Idem, *Evantaiul*, traducere de Petre Iosif, Editura de stat, București, 1948 ; *291.*

Idem, *Posacul bun la inimă*, traducere de Al. și Luc. Romanescu, Biblioteca populară a „Tribunei", 1887 ; *373.*

Gotthelf, Jeremias, *Oglinda țăranului sau povestea vieții lui Jeremias Gotthelf*, citat după ediția în limba germană : *Der Bauern-Spiegel oder Lebensgeschichte des Jeremias Gotthelf*, Verlag Julius Springer, Berlin, 1851 ; *XII, 395.*

Idem, *Spiritul timpului și spiritul bernez*, citat după ediția în limba germană : *Zeitgeist und Bernergeist*, Eugen Rentsch-Verlag, Erlenbach-Zürich, 1926 ; *327—330.*

Idem, *Jakobs des Handwerksgesellen Wanderungen durch die Schweiz*, Eugen Rentsch-Verlag, Erlenbach-Zürich, 1937 ; *398.*

Idem, *Bani și spirit*, citat după ediția în limba germană : *Geld und Geist*, Eugen Rentsch-Verlag, Erlenbach-Zürich und Stuttgart, 1964 ; *273, 360.*

Idem, *Păianjenul negru și alte povestiri elveține*, traducere de Virgil Tempeanu, Editura pentru literatură universală, București, 1968 ; *398—399.*

Idem, *Uli argatul*, citat după ediția în limba germană : *Uli der Knecht*, Union-Verlag, Berlin, 1959 ; *395, 466.*

Idem, *Uli arendașul*, citat după ediția în limba germană : *Uli der Pächter*, Union-Verlag, Berlin, 1959 ; *339, 395—398, 466.*

Idem, *Hans Joggeli, vărul cu moștenirea*, citat după ediția în limba germană : *Hans Joggeli der Erbvetter*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1965 ; *271, 501—502.*

Idem, *Barthli impletitorul de coșuri*, citat după ediția în limba germană : *Barthli der Korber*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1965 ; *463—466.*

Idem, *Kurt von Koppigen. Erzählungen*, Union-Verlag, Berlin, 1965 ; *443—445.*

Idem, *Elsi, argata ciudată*, traducere de Virgil Tempeanu, Editura pentru literatură universală, București, 1969 ; *352—354.*

Idem, *Duminica bunicului*, citat după ediția în limba germană : *Der Sonntag des Grossvaters*, Union-Verlag, Berlin, 1965 ; *461—462.*

Idem, *Doamna preoteasă*, citat după ediția în limba germană : *Die Frau Pfarrerin*, Union-Verlag, Berlin, 1965 ; *409.*

Grillparzer, Franz, *Medeea*, traducere de Virgil Tempeanu, Tipografia „J. Bendit", Fălticeni, 1930 ; *429.*

Hebbel, Friedrich, *Agnes Bernauer*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1966 ; *266.*

Idem, *Schnock*, idem, idem ; *361, 451.*

Idem, *Die Nibelungen*, idem, idem ; *430.*

Idem, *Herodes und Mariamne*, idem, idem ; *262.*

Hölderlin, Friedrich, *Hyperion*, Konrad Lemmer K. G., Berlin, 1944 ; *179.*

Hugo, Victor, *Mizerabilii*, traducere de Lucia Demetrius-Măinescu, Biblioteca pentru toți, București, 1962 ; *V, 321—323, 486—488.*

Ibsen, Henrik, *Brand — un poem dramatic*, traducere de H. Grămescu, Editura pentru literatură, Biblioteca pentru toți, București, 1968 ; *262.*

Idem, *O casă de păpuși (Nora)*, traducere de Adrian Maniu, Editura de stat pentru literatură și artă, București ; *263.*

Keller, Gottfried, *Heinrich cel verde*, traducere de Iulia Soare și Dragoș Vacariuc, Editura Minerva, București, 1970 ; *XII, 420, 452.*

Kleist, Heinrich von, *Michael Kohlhaas*, traducere de A. Voinescu, Biblioteca pentru toți, București, 1955 ; *273, 321, 323, 421, 486—488.*

Idem, *Prinz Friedrich von Homburg*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1955 ; *321, 323, 487.*

Idem, *Das Käthchen von Heilbronn*, idem, idem ; *304.*

Idem, *Amphitryon*, idem, idem ; *389.*

Lessing, Gotthold Ephraim, *Natan înțeleptul*, traducere de Lucian Blaga, Biblioteca pentru toți, 1956 ; *333.*

Idem, *Minna von Barnhelm*, Werke in sechs Bänden, 1. und 2. Band, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig, 1900 ; *351.*

Lope de Vega, *Cele trei diamante*, citat după ediția în limba germană : *Die drei Diamanten*, Schauspiele, I. Band, J. A. Barth-Verlag, Leipzig, 1920 ; *324.*

Idem, *Îndrăgostita isteață*, citat după ediția în limba germană : *Die kluge Verliebte*, J. A. Barth-Verlag, Leipzig, 1820 ; *368.*

Idem, *Castelvinii și Montesii*, citat după ediția în limba germană : *Castelvines und Monteses*, J. H. Ed. Heitz (Heitz u. Mündel), Strassburg, 1918 ; *312.*

Idem, *Alcadele din Zalamea*, citat după ediția în limba germană : *Der Richter von Zalamea*, J. H. Ed. Heitz (Heitz u. Mündel), Strassburg, 1918 ; *432—435.*

Idem, *Tributul celor o sută de fecioare*, citat după ediția în limba germană : *Der Tribut der 100 Jungfrauen*, Verlag Dr. Hans Epstein, Viena și Leipzig, 1929 ; *349.*

Idem, *Cavalerul miracol*, citat după ediția în limba germană : *Der Ritter vom Mirakel*, Rütten und Loening, Berlin, 1970 ; *304, 400.*

Idem, *Cura de apă minerală*, citat după ediția în limba germană : *Brunnenkur*, idem, idem ; *388.*

Ludwig, Otto, *Maria, Novellen*, Fr. Wilh. Grunow, Leipzig, 1895 ; *481.*

Mann, Heinrich, *Goana după dragoste*, citat după ediția în limba germană : *Die Jagd nach liebe*, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1969 ; *V, 510.*

Mann, Thomas, *Casa Buddenbrook*, traducere de I. Chinezu, Editura „Albatros", București, 1975 ; *367, 524.*

Idem, *Muntele vrăjit*, traducere de Petru Manoliu, Editura pentru literatură universală, București, 1967 ; *375, 511—512.*

Idem, *Mărturisirile excrocului Felix Krull*, citat după ediția în limba germană : *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1956 ; *401.*

Idem, *Tobias Mindernickel*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1956 ; *452.*

Idem, *Stăpînul și cîinele*, citat după ediția în limba germană : *Herr und Hund*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1956 ; *408.*

Maupassant, Guy de, *Domnul Parent*, în *Opere*, vol. 3. Nuvele, traducere de Lucia Demetrius, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1966 ; *309—311.*

Idem, *Dracul*, în *Nuvele şi schiţe*, traducere de Lucia Demetrius, Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1956 ; *358—359.*

Idem, *Bel Ami*, traducere de Radu Molcoci, Editura Eminescu, Bucureşti, 1971 ; *340—344.*

Idem, *Inima noastră*, traducere de I. C. Apostol, tipografia H. Goldner, Iaşi, 1911 ; *368, 507—509.*

Molière, Jean Baptiste, *Avarul*, traducere de Alexandru Kiriţescu, Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1958 ; *XII, 358.*

Idem, *Tartuffe*, traducere de A. Toma, în Clasicii literaturii universale, Bucureşti, 1969 ; *345, 369—370, 400.*

Idem, *Mizantropul*, traducere de Nina Cassian, Editura de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1956 ; *423—424.*

Idem, *Bolnavul închipuit*, citat după ediţia în limba germană : *Der eingebildete Kranke*, Insel-Verlag, Wiesbaden, 1959 ; *420.*

Idem, *Femeile savante*, traducere de Nina Cassian, Editura „Albatros", Bucureşti, 1977 ; *371.*

Idem, *Amphitryon*, Insel-Verlag, Wiesbaden, 1959 ; *389.*

Idem, *George Dandin*, idem, idem ; *261.*

Musil, Robert, *Omul fără calităţi*, citat după ediţia în limba germană : *Der Mann ohne Eigenschaften*, Rowohlt Verlag, Hamburg, 1952 ; *267.*

Paul, Jean, *Siebenkäs*, Paul List-Verlag, Leipzig, 1960 ; *284.*

Idem, *Călătoria predicatorului Schmelzle la Flätz*, citat după ediţia în limba germană : *Des Feldpredigers Schmelzle Reise nach Flätz*, Gustav Hempel, Berlin ; *414—416.*

Plautus, *Bramarbas*, Volksverlag, Weimar, 1963 ; *V, 407.*

Idem, *Gemenii*, traducere de Nicolae Teică, Biblioteca pentru toţi, Bucureşti, 1968 ; *388.*

Idem, *Amphitruo*, Volksverlag, Weimar, 1963 ; *389.*

Raabe, Wilhelm, *Pastorul foamei*, citat după ediţia în limba germană : *Der Hungerpastor*, Droemersche Verlagsanstalt Th. Knaur Nachf., München-Zürich, o.J. ; *288.*

Idem, *Cotiga ciumaţilor*, citat după ediţia în limba germană : *Schüddekump*, idem, idem ; *289.*

Idem, *Meister Autor*, idem, idem ; *288.*

Idem, *Frau Salome*, idem, idem ; *289.*

Idem, *Actele mahalalei*, citat după ediția în limba germană: *Die Akten des Vogelsang*, idem; *289*.

Idem, *Stopfkuchen*, Rowohlt, Hamburg, 1965; *288*.

Racine, Jean, *Fedra*, traducere de D. Nanu, Editura „Ritmul vremii", București, 1929; *XV*, *320*.

Idem, *Ifigenia*, citat după ediția în limba franceză: *Théâtre* de Racine, vol. 3, Plon, Paris, 1930; *263*.

Idem, *Berenike*, Wilhelm Goldmann, München, 1961; *320*.

Idem, *Mithridates*, idem, idem; *431*.

Idem, *Britannicus*, traducere de Edgar Istratty, Tipografia ziarului „Universul", București, 1941; *354*.

Rosegger, Friedrich, *Ultimul Iacob*, citat după ediția în limba germană: *Jakob der Letzte*, Union-Verlag, Berlin, 1957; *448*.

Schiller, Friedrich, *Intrigă și iubire*, traducere de M. Isbășescu și Mariana Crainic, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1959; *340*, *377*.

Idem, *Hoții*, traducere de N. Argintescu Amza, Editura pentru literatură universală, București, 1969; *331—332*, *344*, *423*, *436—439*.

Idem, *Don Carlos*, traducere de Al. Philippide, Editura pentru literatură universală, București, 1969; *323*.

Idem, *Conjurația lui Fiesco*, traducere de Iuliu Doboș, Editura Librăriei universale Alcalay, Biblioteca pentru toți; *403*.

Idem, *Wallenstein — un poem dramatic*, traducere de Gh. Mihalache-Buzău și Victor Munteanu, Editura pentru literatură, București, 1969; *354*.

Idem, *Maria Stuart*, Volksverlag, Weimar, 1961; *492*.

Idem, *Fecioara din Orléans*, citat după ediția în limba germană: *Die Jungfrau von Orleans*, idem, idem; *492*.

Idem, *Wilhelm Tell*, traducere de Veronica Porumbacu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1959; *312*, *516—519*.

Scott, Walter, *Logodnica din Lammermoor*, citat după ediția în limba germană: *Die Braut von Lammermoor*, Gustav Kiepeneuer-Verlag, Weimar, 1965; *268*.

Idem, *Das Herz von Midlothian*, Aufbau-Verlag, Berlin, 1959.

Shakespeare, William, *Negustătorul din Veneția*, traducere de Gala Galaction, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955; *XI*, *XII*, *XV*, *XVI*, *359—360*.

Idem, *Nevestele vesele din Windsor*, traducere de Vlaicu Bîrna, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1958; *469—470*.

Idem, *Comedia erorilor*, traducere de Ion Frunzetti și Dan Duțescu, Editura de stat pentru literatură și artă, 1955 ; *387.*

Idem, *Henric al IV-lea*, traducere, partea I de Dan Duțescu, partea a II-a de Leon Levițchi, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1959 ; *371—373, 388, 472, 488.*

Idem, *Viața și moartea regelui Richard al III-lea*, traducere de Ion Barbu și Romulus Vulpescu, Biblioteca pentru toți, București, 1964.

Idem, *Romeo și Julieta*, traducere de Virgil Teodorescu, Editura Albatros, București, 1971 ; *484—486.*

Idem, *Hamlet*, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1959 ; *258.*

Idem, *Othello*, traducere de Ion Vinea, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1960 ; *XV, 340, 424—426.*

Idem, *Regele Lear*, traducere de Mihnea Gheorghiu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1960 ; *325, 340, 377, 379—380.*

Idem, *Iulius Cezar*, traducere de Tudor Vianu, în *Opere*, vol. II, Editura pentru literatură și artă, București, 1955 ; *303, 354.*

Idem, *Coriolan*, traducere de Dragoș Protopopescu, Fundația pentru literatură și artă, București, 1940 ; *445—446.*

Idem, *Timon din Atena*, Antologie bilingvă, volum alcătuit de Dan Duțescu și Leon Levițchi, Editura științifică, București, 1964 ; *272—273, 475.*

Idem, *Cum vă place*, traducere de Lucia Demetrius, Editura Victoria, București ; *387.*

Idem, *Mult zgomot pentru nimic*, citat după ediția în limba germană : *Viel Lärm um nichts*, Arion-Verlag, Weimar, 1962 ; *387.*

Idem, *Macbeth*, traducere de Ion Vinea, Biblioteca pentru toți, 1957 ; *258.*

Sienkiewicz, Henryk, *Quo vadis*, traducere de Remus Luca și E. Linția, Editura pentru literatură universală, București, 1967 ; *V, XII, 402.*

Sofocle, *Electra*, traducere de N. Carandino, Editura Univers și Teatrul Național „I. L. Caragiale", București, 1971 ; *V, 407, 428, 446.*

Stendhal, Henry Beyle, *Despre dragoste*, traducere de Gellu Naum, Editura pentru literatură universală, București, 1968 ; *V*

Idem, *Roșu și Negru*, traducere de Gellu Naum, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1959 ; *345—348, 494—496.*

Idem, *Mînăstirea din Parma*, traducere de Anda Boldur, Editura Tineretului, București, 1965 ; *522—524.*

Strindberg, August, *Fiu de slujnică*, traducere de J. Leonard, Editura Librăria Principele Mircea, București ; *453—456.*

Idem, *Aşa trebuie să se întîmple*, citat după ediţia în limba germană : *Wie es kommen musste*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1964 ; *381.*

Idem, *Camera roşie*, citat după ediţia în limba germană : *Das rote Zimmer*, Wilhelm Goldmann Verlag, München, 1959 ; *456.*

Tolstoi, Lev Nikolaievici, *Război şi pace*, traducere de Ion Frunzetti şi N. Parocescu, Editura „Cartea Rusă", Bucureşti, 1958 ; *XII, 45, 267, 293, 295—296, 299—300, 302, 497.*

Idem, *Ana Karenina*, traducere de M. Sevastos şi R. Donici, Editura de stat, Bucureşti, 1950 ; *292—293, 298—299, 320, 467.*

Idem, *Învierea*, traducere de E. Culacov-Lucia Demetrius, Editura de stat, 1951 ; *419.*

Turgheniev, Ivan Sergheievici, *Părinţi şi copii*, traducere de Ştefana Velisar Teodoreanu şi Magda Roşca, Editura Cartea Rusă, Bucureşti, 1955 ; *313—317.*

Vigny, Alfred de, *Serile de la Vincennes*, în *Grandeur et Servitude militaires*, Editions Baudelaire, Paris, 1966 ; *XII, 417—419.*

Voltaire, François Marie Arouet, *Zaïre*, Conrad Heinrich Stage, Augsburg, 1779 ; *V, 320, 427.*

Zola, Emile, *Nana*, traducere de B. Marian, Editura librăriei H. Steinberg, Bucureşti, 1921 ; *274, 281.*

Bibliografie științifică

Alexander, F., *The neurotic character*, Int. J. Psycho-Anal. **11** (1930), 292—311.

Alsen, V., *Entstehungsbedingungen des phobisch-anankastischen Syndroms*, Arch. Psychiat. u. Nervenkr. **213** (1970), 215—227.

Asperger, H., *Die „autistischen Psychopathen" im Kindesalter*, Arch. Psychiat. Nervenkr. **117** (1944), 1.

Battegay, R., *Der Mensch in der Gruppe. Sozialpsychologische und dynamische Aspekte*, H. Huber, Bern, Stuttgart, Wien, 1970.

Benedetti, G., *Neurose und Gesellschaft im Lichte der neueren Kriegspsychiatrie*, Schweiz. Arch. Neurol. Neurochir. Psychiat. **95** (1965), 337—344.

Bergman, B., *Kombiniert abnorme Wesenszüge in neurotischen Reaktionen*, G. Fischer, Jena, 1961 ; *13, 139, 141, 204, 207, 221.*

Binder, H., *Psychopathische Dauerzustände und abnorme seelische Reaktionen*, In : Psychiatrie der Gegenwart, II. Springer, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1960 ; *VIII.*

Birnbaum, C., *Über psychopathische Persönlichkeiten. Bergmann*, Wiesbaden, 1909.

—: *Die kriminalistische Bedeutung der Hysterie*, Kriminalist. Monatsh. **1** (1927), 79—81.

—: *Die psychoreaktiven (psychogenen)' Symptombildungen*, In : Hb. d. Geisteskrankheiten (O. Bumke), II, 1. J. Springer, Berlin, 1928.

Böhm, V., *Karl May und das Geheimnis seines Erfolges*, Österr. Bundesverlag, Wien, 1955 ; *74.*

Boorde, C., *Hysterie : Konversionsneurotisches Symptom oder Charakterstruktur ?*, Psyche (Stuttgart), **8** (1966), 588.

Borgatta, E. F., *The coincidence of subtests in four personality inventories*, J. soc. Psychol. **56** (1962), 227.

Bosch, G., *Der frühkindliche Autismus*, Springer, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1962.

Boss, M., *Sturmzeichen in der Psychologie und Psychotherapie*, Psychother. u. Psychosomat, **20** (1972), 1—116.

Bräutigam, W., *Reaktionen, Neurosen, Psychopathien. Ein Grundriß der kleinen Psychiatrie*, Thieme, Stuttgart, 1968.

Cattell, R. B., I. H. Scheier, *The meaning and measurement of neuroticism and anxiety*, Donald Press, New York, 1961.

Cremerius, J., *Die Prognose funktioneller Syndrome. Ein Beitrag zu ihrer Naturgeschichte*, Enke, Stuttgart, 1968.

Czernik, A., E. Steinmeyer, *Zur Frage des Einsamkeitserlebens Gesunder und Neurotiker*, Arch. Psychiat. Nervenkr. **218** (1974), 93—194.

Delane, J. G., *Separation anxiety as a cause of early emotional problems in children*, Mayo Clin. Proc. **39** (1964), 743—749.

Delay, J., O., Pichot, *Medizinische Psychologie*, Thieme, Stuttgart, 1966.

Dixon, J. J., C. de Montohaux, J. Sandler, *Patterns of anxiety: an analysis of social anxiety*, Brit. J. Med. Psychol. **30** (1957b), 107.

Ehlers, T., *Zur diagnostischen Bedeutung von Geschlechtsunterschieden in der Beantwortung eines Fragebogens zur Erfassung der Leistungsmotiviertheit*, Z. exper. u. angew. Psychol. **16** (1969), 519—537.

Erbslöh, J., *Buddhistische Meditationsübungen aus ärztlicher Sicht*, Z. Psychother. u. med. Psychol. **1** (1970), 20.

Ernst, K. u. C., *Familie, Pubertät und Generationsvorgänge in der Anamnese neurotischer Klinikpatientinnen*, Arch. Psychiat. Nervenkr. **212** (1969), 339—356.

Ewald, G., *Temperament und Charakter*, Springer-Verlag, Berlin, 1924; *VI, 137.*

Eysenck, H. J., *The scientific study of personality*, London, Routedge & Kegan Paul, 1952; *18.*

—: *Phobias as Conditioned Responses*, Internat. J. Psychiatry **6** (1968), 468—470.

Foulds, G. A., *Symptom clusters and personality types among psychoneurotic men compared with women*, J. Ment. Sci. **105** (1959), 469.

—: *Personality and personal ilness*, London; Tavistook, 1965.

Frankl, V. E., *Der Mensch auf der Suche nach Sinn*, Universitas 25 (1970), 369.

Greenbaum, M., *The displaced child syndrom*, J. Child. Psychol. 2 (1962), 93—100.

Gruhle, H. W., *Verstehende Psychologie*, 2. Aufl., Thieme, Stuttgart, 1956 ; *VI.*

Gurlitt, L., *Gerechtigkeit für Karl May*, Karl-May-Verlag, Radebeul, 1919 ; *72, 75.*

Hansen, J., *Hypochondrie und Antrieb.*, Enke, Stuttgart, 1969.

Harbauer, H., *Zur Klinik der Zwangsphänomene beim Kind und Jugendlichen*, Jahrbuch für Jugendpsychiatrie und ihre Grenzgebiete 7 (1969), 181.

Horney, K., *Der neurotische Mensch unserer Zeit*, Kilper, Stuttgart, 1951.

Huber, G., *Der psychisch Abnorme und die Gesellschaft*, Universitas 21 (1966), 487.

Jonsson, G., *Deliquent boys, their parents and grandparents*, Acta psychiat. scand. 43 Suppl. (1967), 159.

Jung, C. G., *Psychologische Typen. Dreizehntes bis fünfzehntes Tausend*, Rascher-Verlag, Zürich, 1950 ; *15—18.*

Kallwass, W., *Der Psychopath*, Springer, Berlin-Heidelberg-New York, 1969.

Karson, S., K. B. Pool, *Second order factors in personality measurement*, J. consult. Psychol. 22 (1958), 299.

Kisker, K. P., *Psychopathologie in den Vereinigten Staaten und England*, Fortschr. Neurol. 27 (1959), 187.

Klages, W., *Der menschliche Antrieb*, Thieme, Stuttgart, 1967.

Kleinberg, A., *Karl May*, Der Kunstwart 31 (1918), 141 ; *72.*

Kline, P., *The validity of the dynamic personality inventory*, Brit. J. Med. Psychol. 41 (1967), 307.

Kluge, E., *Das Problem der chronischen Schädigung durch Extrembelastungen in der heutigen Psychiatrie*, Fortschr. Neurol. Psychiat. 40 (1972), 1.

Koch, I. L. A., *Die psychopathischen Minderwertigkeiten*, Ravensburg, 1891—1893.

Kretschmer, E., *Hysterie, Reflex und Instinkt*, 6. Aufl., Thieme, Stuttgart, 1958 ; *VI.*

—: *Medizinische Psychologie*, 12. Aufl., Thieme, Stuttgart, 1963.

—: *Körperbau und Charakter*, Springer-Verlag, Berlin, 22. Aufl., 1965.

—: *Der sensitive Beziehungswahn*, 4. Aufl., Springer, Berlin-Heidelberg-New York, 1966.

Krevelen, A. van, *Über den Begriff der Psychopathie in der Kinderpsychiatrie*, Acta paedopsychiat. 37 (1970), 67—84.

Kringlen, E., *Obsessional Neurotics. A Long-term Follow-up.*, Brit. J. Psychiatry, Vol. III, 477 (1965), 709.

Kulawik, H., D. Decke, *Letzte Aufzeichnungen — eine Analyse von 223 nach vollendeten Suiziden hinterlassenen Briefen und Mitteilungen*, Psychiat. clin., Vol. 6, 4 (1973), 193—210.

Lader, M. H., *Studies of anxiety*, Ashford, Headley, 1969.

Lange, W., *Hölderlin*, Enke-Verlag, Stuttgart, 1908 ; *180.*

Leonhard, K., und B. Bergmann, V. Gutjahr, A. Lindner, J. Neumann, G. Otremba, H. Richter, S. Schirmer, H. Schmieschek, D. Seige, E. Sitte, H. Szewczyk, S. von Trostorff, I. Unger, H.-J. Zeller, *Normale und abnormale Persönlichkeiten*, Volk u. Ges., Berlin, 1964 ; *13, 21, 54, 61, 68, 73, 81, 86, 89, 101, 105, 124, 126, 139, 146, 148, 150, 162, 168, 170, 172, 175, 181, 183, 184, 187, 195, 198, 201, 204, 207, 209, 211, 214, 219, 221, 226, 230, 240.*

—: *Biologische Psychologie*, J. A. Barth-Verlag, Leipzig, 4. Aufl., 1968 ; 5. Aufl., Frankfurt/M., 1972 ; *7—8, 301.*

—: *Die präpsychotischen Temperamente bei den monopolaren und bipolaren phasischen Psychosen*, Psychiat. Neurol., Basel, 146 (1963), 105—115.

—: *Die genauere Form von Schizophrenie bei Hölderlin in Beziehung zu seinem Sprachgenie*, Psychiat. Neurol. med. Psychol., 16 (1964), 41.

—: *Kinderneurosen und Kinderpersönlichkeiten*, Volk u. Ges., Berlin, 3. Aufl., 1967 ; *59, 172, 198.*

—: *Mord aus Hassliebe*, Mschr., f. Kriminologie 49, Jg. (1966), 9—17 ; *98.*

—: *Der menschliche Ausdruck*, J. A. Barth-Verlag, Leipzig, 1968.

Lersch, Ph., *Aufbau der Person*, 7. Aufl., Joh. Ambrosius Barth, München, 1956.

Lidz, Th., *Psychoanalytic theories of development and maldevelopment : some recapitulations*, Amer. J. Psychoanal. 27 (1967), 115—126.

Meili, R., *Deskriptive und erklärende Persönlichkeitseigenschaften*, Z. exper. u. angew. Psychol. 18 (1971), 621.

Mentzos, St., *Die Veränderung der Selbstrepräsentanz in der Hysterie : Eine spezifische Form der regressiven De-Symbolisierung*, Psyche. 25 (1971), 667.

Messick, S., J. Ross, *Measurement in personality and cognition*, Wiley, New York-London, 1962.

Meyer, J.-E., *Depersonalisation. Wege der Forschung*, Bd. 72, Wissensch. Buchges., Darmstadt, 1960.

Moor, P., *Heilpädagogik*, 2. Aufl., Huber, Bern-Stuttgart, 1969.

Mühlen, H. v. der, *Streitgespräch eines Lebensmüden*, Z. f. klin. Psychol. Psychother. 21 (1973), 46.

Müller, D., *Über die Schilderung einer anankastischen Konstitution mit Befürchtungsideen und abdominaler Komplikation in A. P. Tschechows „Der Tod des Beamten"*, Psychiat. Neurol. med. Psychol. 12 (1960), 193 ; *21, 409.*

Müller, I., *Wie weit ist bei Zwangsneurosen eine Persönlichkeitsdiagnostik mit Fragebogen möglich ?*, Psychiat. Neurol. med Psychol. 10 (1970), 381.

Müller-Küppers, M., *Psychodynamische Konzepte der Zwangsneurose unter besonderer Berücksichtigung psychoanalytischer Aspekte*, Jahrb. Jugendpsychiat. 7 (1969), 193.

Panse, F., *Angst und Schrecken in klinisch-psychologischer und sozialmedizinischer Sicht*, Arbeit u. Gesundheit, H. 47. Thieme, Stuttgart, 1952.

Pawlik, K., *Dimensionen des Verhaltens*, Huber, Bern-Stuttgart, 1968.

Petrilowitsch, N., *Abnorme Persönlichkeiten*, S. Karger, Basel-New York, 2. Aufl., 1964.

—: *Charakterstudien*, Karger, Basel-New York, 1969.

Petrilowitsch, N., R. Baer, *Die Anlage-Umwelt-Problematik und der entwicklungspsychiatrische Aspekt*, Fortschr. Neurol. Psychiat. H. 11, November (1967).

Petrilowitsch, N., R. Baer, *Psychopathie 1945—1966 (Teil 2)*, Fortschr. Neurol. Psychiat. 35 (1967), 627.

Rapaport, D., *Emotions and memory*, Int. Univ. Press, New York, 1950.

Rasper, H. I., *Kriminalität und Perversion als Manifestation von Über-Ich-Isolierung und Liebesunfähigkeit. Untersuchung der Selbstbekenntnisse im Prosawerk Jean Genets*, Z. Psychother. u. med. Psychol. 20 (1970), 223.

Rendler, J., *Studies in psychopathology using a self-assessment inventory. I. The development and construction of the inventory*, Brit. J. med. Psychol. 27 (1954), 142.

Schipkowensky, N., *Pathologische Reaktionen der Persönlichkeit ; Neurosen und psychogene Psychosen*, Maudrich, Wien, 1960/61.

Iatrogenie oder befreiende Psychotherapie, Hirzel, Leipzig, 1965.

Schirmer, S., *Motiviertes und unmotiviertes Weglaufen der Jugendlichen*, Psychiat. Neurol. med. Psychol. 18 (1966), 145 ; *119, 124.*

Schmieschek, H., *Fragebogen zur Ermittlung akzentuierter Persönlichkeiten*, Psychiat. Neurol. med. Psychol. 10 (1970), 378 ; *21, 81, 240.*

Schneider, K., *Die psychopathischen Persönlichkeiten*, Deuticke, Wien, 7. Aufl., 1944 ; *VI, VIII, XI, 13—14, 20, 49.*

Seitz, W., G. Löser, *Über die Beziehung von Persönlichkeitsmerkmalen zu Schul- und Intelligenztest-Leistungen bei Gymnasial-Schülern*, Z. exper. u. angew. Psychol. **16** (1969), 651—679.

Spiel, W., *Die Therapie in der Kinder- und Jugendpsychiatrie*, Thieme, Stuttgart, 1967.

Spitz, R. A., *Vom Säugling zum Kleinkind*, Klett, Stuttgart, 1967.

Stolte, H., *Der Volksschriftsteller Karl May*, Karl-May-Verlag, Radebeul, 1936.

Störring, G. E., *Besinnung und Bewußtsein. Persönlichkeitsaufbau und Persönlichkeitszerfall aus psychologisch-pädagogischer, soziologischer und psychiatrischer Sicht*, Thieme, Stuttgart, 1953.

Süllwold, L., *Forschungsziele und neuere Aspekte in der Psychotherapie*, Nervenarzt **41** (1970), 21.

Tölle, R., *Katamnestische Untersuchungen zur Biographie abnormer Persönlichkeiten*, Springer, Berlin-Heidelberg-New York, 1966.

Trostorff, S. v., *Präpsychotische Temperamente bei den cycloiden Psychosen*, Arch. Psychiatr. **208** (1966), 61—90 ; *20, 240.*

—: *Extraversion und Introversion sowie Kontaktfreudigkeit und Kontaktarmut bei normalen und präpsychotischen Persönlichkeiten*, Fischer, Jena, 1970 ; *15, 20, 181, 183.*

Tuschy, G., *Depressive Struktur und Herzneurose*, Z. psychosomat. Med. u. Psychoanal. **18** (1972), 101.

Vetter, A., *Das menschliche Selbstverständnis bei Philipp Lersch*, Z. f. klin. Psychol. Psychother. **20** (1972), 193—288.

Walton, H. J., G. A. Foulds, S. K. Littmann, A. S. Presly, *Abnormal personality*, Brit. J. Psychiat. **116** (1970), 497.

Whitlock, F. A., *The aetiology of hysteria*, Acta psychiat. scand. **43** (1967), 144—162.

Willi, J., *Zur Psychopathologie der hysterischen Ehe*, Nervenarzt **41** (1970), 157.

—: *Die angstneurotische Ehe*, Nervenarzt **43** (1972), 399.

Wunderli, J., *11. Medikation im Yoga*, Schweizer Arch. Neurol. u. Psychiat. **110** (1972), 189—380.

Zellinger, E., *Psychologie nach behavioristisch-reflexologischer Fasson*, Z. f. klin. Psychol. Psychother. **20** (1972), 193—288.

Zepf, S., *Funktionelle Syndrome und ärztliches Gespräch*, Z. psychosomat. Med. u. Psychoanal. **18** (1972), 145.

Zubin, J., *Classifikation of behaviour disorders*, Amer. Rev. Psychol. **18** (1967), 373.

Scriitori și personaje citate

Aristofan
Socrate, Strepsiade, 515—516
Balzac
Iulia ; Bette, 276, 282, 283
Byron
Don Juan, Sardanapal, 338, 387
Calderon
Crespo, Don Lope ; Clarin, XII, 388, 432—435
Cehov
Cerveakov, 409
Cervantes
Don Quijote; Sancho Panza, 264, 366, 503, 513—514
Corneille
Ximena ; Horațiu ; Dorante ; Cleopatra, Roduguna, 318—320, 348, 357, 402
Dostoievski
Raskolnikov, Sonia, Razumihin, Porfiri, Marmeladov, Dunia ; Prințul Mîșkin, Nastasia, Rogojin, Lebedev, Aglaia, Ipolit ; Varvara, Kirilov ; Aleoșa, Ivan, Dmitri, Smerdeakov, Feodor, Katerina, Gruşenka, Sneghireov, Hohlakova ; Vănia, Nelly, Aleoșa, Nataşa, Katia ; Murin, Ordinov, XI, XII, XV, 259, 312, 326—327, 334, 336—337, 378, 391—393, 394—395, 403—405, 430, 440—442, 443, 448—450, 457—461, 467, 468—469, 479—481, 482—484, 489—492, 496, 498—500, 501, 502, 504—506, 520, 525.
Dumas
Mylady, 345
Eschil
Electra, Oreste, V, 427, 428
Euripide
Hipolit ; Medeea ; Electra ; Hercule ; Ifigenia, Oreste, Pilade, 263, 321, 325, 407, 430
Flaubert
Emma Bovary, Charles, Lheureux, XII, XV, 304—308, 360
Goethe
Egmont, Wilhelm de Orania ; Eduard, Charlotte, Otilia, Luciana, Căpitanul ; Wilhelm Meister ; Ifigenia, Oreste, Pilade, tatăl lui G., XII, XVI, 39, 324, 362—364, 365, 378, 383, 384—385, 407, 476—478

Gogol
Podkoliosin ; Akaki, XII, 260, 410--413
Goldoni
Roccamonte ; Geronte, Dorval, 290, 291, 373, 389
Gotthelf
Mama lui G. ; Lisi ; Iacob ; Dorngrütbauer ; Uli, Vreni, Kath Elsi ; Lürlipeterli ; Hans Jogelli ; Barthli ; Kurt von Koppingen Elsi, Niklaus, Kätheli, XII, 271, 273, 327—330, 339, 352—354, 39 397, 398, 399, 443—445, 461—463, 464—466, 467, 501—502
Grillparzer
Medeea, 429
Hebbel
Agnes, Albrecht ; Schnock ; Herodes, Mariamne ; Kriemhild, Hoger 262, 266, 361, 430
Hölderlin
Hyperion, 180
Hugo
Javert, Gavroche, V, 321, 322—323, 486—488
Ibsen
Brand, Nora, 262, 263
Keller
Heinrich, un profesor, XII, 420, 452
Kleist
Michael Kohlhaas ; Prințul de Homburg, Prințul elector, Nathalie ; Katchen ; Amfitrion, 273, 321, 323, 421, 486—488
Lessing
Natan ; Minna, Tellheim, 333, 351
Lope de Vega
Enrique, Lisardo ; Hernando, Lucindo ; Marin ; Crespo ; Doña Sancha, Osorio ; Luzmán ; Beate, 311—312, 324, 349, 368, 400, 432—435
Ludwig
Breitung, 481
Mann H.
Claude, V, 510
Mann Th.
Hanno, Tony, Hans, Settembrini, Joachim ; Krull ; Tobias, 367, 375—377, 401, 408, 452, 511—512, 524
Maupassant
Parent ; Mătușa Rapet, Honoré ; Bel Ami, D-na Forestier, D-na Marelle ; Mariolle, D-na de Burne, 309—311, 340—344, 857, 507—509
Molière
Harpagon ; Tartuffe, Dorina, Valeriu, Mariana ; Alceste, Philinte ; Martina, Chrisal ; Dandin, XII, 261, 345, 358—359, 369—370, 371, 309, 420, 423—424

Musil
Ulrich, 267
Paul
Siebenkas, Lenette ; Schmelzle, 284, 414—416
Plaut
Palestrio, V, 388, 389, 407
Raabe
Pastorul ; Jane ; Velten Andres ; Stopfkuchen, 288, 289
Racine
Fedra ; Ifigenia ; Bérénice, Mitridate ; Britannicus, Agripina, 263, 320, 354, 431
Rosegger
Iacob, 448
Schiller
Wurm, Don Carlos, Marchizul Posa ; Karl şi Franz Moor ; Fiesco ; Wallenstein ; Maria Stuart ; Wilhelm Tell, Hedwig, Ruodi, 312, 323, 331—332, 340, 354, 377, 403, 436—439, 492, 516—519
Shakespeare
Shylock ; Falstaff, D-na Page ; Dormio, Henric IV, Hotspur ; Richard III ; Hamlet ; Othello, Iago, Lear, Goneril, Regan, Albany, Kent, Edgar, Edmund ; Cezar ; Coriolan ; Timon ; Viola ; Benedict, Beatrice ; Macbeth, XII, XV, XVI, 258, 259, 273, 303, 325, 340, 354, 359—360, 371—373, 377, 379—380, 387, 388, 424—426, 445—446, 469—470, 473—475, 484—486, 488
Sienkiewicz
Nero, V, XII, 402
Sofocle
Electra ; Filoctet ; Hercule, Dianeira ; Aiax, V, 407, 428, 446
Stendhal
Sorel, D-na de Rênal, Mathilde ; Fabricio, 345—348, 494—496. 522—524
Strindberg
Johan ; un învăţător ; Falk, 381, 453—456
Tolstoi
Bezuhov, Andrei, Nicolai, Natașa, Sonia, Hélène, Rostov, Kuraghin, Maria, Karataev ; Ana Karenina, Karenin, Vronski, Levin, Kitty, Dolly, Stepan, Vasenka ; Nehliudov, 291—302, 320, 339, 467, 497—498
Turghenicv
Bazarov, Arkadi, 313—317
Vigny
Un sergent major, 417—419
Voltaire
Zaïre, Orosman, Korasmin, 320, 427
Zola
Nana, Contele Muffat, 274, 281

Indice

A

Ablutomanie, 77
Actor, 184, 200
Acţiune, 239
Adaptabilitate, 52, 59
Adulţi, 186
Afect, afectiv, afectivitate, 162, 449, 494
Alcoolism, 38, 118, 160
Alternanţa între succes şi insucces, 58, 97
Altruism, 10
Ambiţie, 9, 31, 145, 147, 345, 348, 456
Anancast, anancastic, 34, 76, 79, 158, 160, 174, 209, 246, 418
Anxios, anxietate, 11, 42, 111, 185, 188, 195, 211, 212, 214, 221, 223, 228, 229, 230, 451, 458, 488
Anxios fericit, 178
Anxios hiperperseverent, 453
Artist, activitate artistică, 254
Artişti şi poeţi, 178, 183
Autism, 502
Autocompătimire, 35, 36, 50
Autolaudă, 35, 36, 50, 473
Avariţie, 357, 358

B

Bine, bun, bunătate, 334
Bîlbîială, 213
Blîndeţe, 196, 460
Bufoni, 389

C

Caracter, 309, 461
Cardiofobie, 95
Ciclotimic, 15, 40, 42, 173, 191, 211, 230, 482, 483
Claustrofobie, 95, 207
Coleric, 372, 375
Combativ, agresiv, bătăios, 343, 354
Combinaţii ale trăsăturilor accentuante, 137, 197
Complexul soacră-noră, 273
Comportament, 35
Conformaţie atletică, 121
Conştiinciozitate, 32, 80
Contactul, relaţiile cu oamenii, 19, 42, 43, 235, 236, 239, 240, 245, 246
Copilărie, 86, 126, 146, 150, 185, 195, 198, 212
Credulitate, 233
Criminalitate, 120
Cupiditate, 357
Curiozitate intelectuală, 380

D

Datorie profesională, 322
Decizii, (in)capacitatea de a lua ~, 16, 79
Decizii pripite, 51
Deficienţe, 395
Demonstrativ, 19, 45, 55, 63, 67, 138, 145, 154, 180, 198, 202, 204, 252, 253, 254, 391, 393, 405, 490

Depresiune, 40, 123, 177, 190, 191, 226, 228, 467, 483
Desperare, 42, 178, 182
Dezvoltare afectivă, 507
Dezvoltare erotică, 506
Dezvoltare paranoică, 76, 108, 330, 426, 431, 503
Dezvoltări psihice, psihologice, 449, 494
Digresiuni, 469
Disciplină, 85
Distimic, 15, 39, 169, 191, 207, 225, 230, 461
Distimic-hiperperseverent, 463
Docilitate, 186
Dragoste-ură, 98, 149, 427, 449
Dreptate, 30, 330
Duioşie, 461
Duşmănie, 335, 336, 423

E

Educaţie oscilantă, 112, 113
Egoism, 10, 96, 97
Emotiv, 40, 191, 221, 230, 457
Entuziasm, capacitatea de a se entuziasma, 42, 178, 184
Epileptoid, 38, 116, 128, 130, 134, 150, 151, 152, 223, 225, 226, 229, 272, 439, 442, 443, 449
Escroci, escroci patologici, 35, 65, 66
Eşec, 143
Exaltat, exaltare, 41, 178, 202, 204, 230, 232, 484, 500
Exaltat-demonstrativ, 498
Excitabilitate, 254, 492
Explorare, 22
Extaz, 485
Exteriorizare, capacitate de ~, 18, 19
Extravertit, extraversiune, 15, 42, 44, 232, 235, 236, 513, 515, 520, 521

F

Fanatic al adevărului 424
Fanatic al dreptăţii, 111
Fantezie, 36, 71, 203
Fidelitate, 325
Flegmatic, 375
Fobii, 95, 206
Fonica, 23
Forţă motrice, 100
Fugi, 119

G

Gelozie, 98, 114, 427, 465
Gesturi, 23
Gîndire, 120, 162, 239
Glumă, 387, 389, 469
Grandomanie, 503

H

Hiperexact, hiperexactitate, 32, 76, 138, 155, 159, 186, 204, 207, 211, 407
Hiperexcitabilitate, 11
Hiperiritabilitate, 187
Hiperperseverent, hiperperseverenţă, 29, 103, 114, 138, 147, 149, 150, 154, 155, 156, 214, 221, 223, 248, 251, 421, 448
Hipertimic, 15, 161, 165, 169, 177, 198, 202, 204, 218, 219, 225, 232, 245, 251, 467, 477, 483, 513
Hipertimic-demonstrativ, 198, 472
Hipocondrie, 81, 92, 95, 100, 108, 155, 188, 189, 211
Hipomaniac, 38, 161, 201, 205, 207, 221, 230, 236, 243, 244, 469, 471, 474, 479

I

Ideaţie introvertită, 503
Idei prevalente, 98
Impostori, 398
Impulsivitate, 16, 116
Impulsuri, 118, 150, 303
  ~ de alimentare, 303
  ~ sexuale, 304
Inconstanţă, 37
Individualităţi în literatură, 303
Individualităţi obişnuite, 9
Influenţabilitate, 233
Influenţare prin educaţie, 91
Instabil, 14
Inteligenţă, 238
Intoleranţă, 325, 327, 359
Intonaţie, 24

Introversiune, introvertit, 15, 42, 43, 44, 180, 237, 240, 242, 24-1, 246, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 500, 503, 512
Introvertit-hipertimic, 510
Irascibilitate, 37
Iritabilitate, 37, 117, 225
Isterie, 14, 36, 45, 63, 64, 65, 71, 76, 141, 142, 147, 152, 199, 201, 345, 393, 395, 397, 435, 436, 473, 474, 477, 479
Iubire erotico-sexuală, 484
Izolare, 239

Î

Încetineală epileptoidă, 7
Înclinația paranoică, 250
Înclinație de a-și lua gîndurile drept realitate, 362
Îndărătnicie, 99
Îndrăzneală, 518
Înșelătorie, 473
Întrebări standard, 34

J

Jenă, 186

L

Labil-afectiv, 39, 173, 481
Lacrimi, 190
Lent, 463
Lipsă de afectivitate, 14
Lipsă de voință, 14, 378
„Logodnic de profesie", 399
Lumea fanteziei, 15, 203, 232
Lumea imaginată, 15, 232
Lumea percepută, 15, 232

M

Maniaco-depresiv, 174
Manie, 223
Meditare, 246, 419
Mediul casnic, 83
Metodica diagnosticului personalității, 21
Milos, milă, 334, 458
Mimică, 23, 190
Minciună, 397, 473
Mîndrie, 352
Mînie, 117
Mobilitate intelectuală, 25

N

Năzuință spre libertate, 323
Nechibzuit, 10, 364, 519
Necinstit, 144
Nestăpînit, 37, 116, 123, 126, 147, 150, 154, 157, 158, 159, 223, 223, 226, 228, 439, 442
Nevroze
~ de așteptare, 286
~ hipocondrice, vezi hipocondrie
~ obsesive, 42, vezi și obsesi
Nivel cultural, 25
Nosofobie, 95

O

Obiectivitate-subiectivitate, 16
Observație, 22
Obsesie, obsesiv, atitudine obsesivă, meditație obsesivă, nevroze obsesive, 34, 87, 95, 98, 205, 248, 414, 466
Ordine, iubitor de ~, 38, 383
Oscilațiile sentimentelor, dispoziției, 41, 274, 482

P

„Paranoici ascunși", 251
Paranoid, 14, 97, 141, 152, 218, 435, 436, 438, 454, 463, 464, 466, 467
Participarea la bucurii, 334
Pasiune, 492, 496
Pașnic, 333
Patologic, 42
Patos, 64
Pedant, pedanterie, 121, 381
Perseverența afectului, 95, 152
Personalități primitive, 136
Poeți, 183
Previzător, 366
Predispoziție spre depresiune, 483
Predispoziție spre exteriorizarea sentimentelor, 515
Prietenie, 323
Proba, testul productivității, 121
Profesie, 83, 322

Prostituată, 119, 130
Pseudologia phantastica, 37, 74
Psihopat
~ epileptoid, vezi epileptoid
~ isteric, vezi isterie
~ anxios extatic, 488
Psihopatie, 31, 38, 40, 86, 175, 209
Psihoza
~ anancastă, vezi anancast
~ anxietate-fericire, vezi anxios-fericit
~ exogenă, 431
~ fericirii, 489
Pubertate, 128

R

Ranchiună, 30, 96
Răceală afectivă, 317
Răzbunare, 422
Reacţii de evitare, 203
Reacţii exterioare, 30
Realism-idealism, 16
Refulare, 45, 61
Ruşine, 353

S

Schizofren, schizofrenie, 502
Schizoid, 19
Scrupule, 119
Sensibilitate, 96, 185, 194, 507
Sentimente profunde, 266
Sentimentul demnităţii, 348, 433
Sentimentul dreptăţii, 96, 330, 422
Seriozitate, 32
Setea de avere, 357
Setea de putere, însetaţi de putere, 354, 438
Setea de trăiri, 304, 307
Sfera a ectiv-volitivă, 8, 361, 380, 492
Sfera asociativ-intelectuală, 8
Sfera aspiraţii-înclinaţii, 309, 325, 345
Sfera impulsurilor, 303
Sfera sentimentelor asociative, 380
Simpatie, 323
Simţul datoriei, 9, 318, 348, 352
Simţul pudoarei, 335
Sinton, 15, 174
Sinucidere, 197
Situaţii comice, 386
Spaimă, 187
Spirit de ordine, 81, 380
Subdepresiv, 39, 169, 236, 461, 460
Succese, 97
Supracompensare, 221
Susceptibilitate, 29, 96, 423, 456
Suspiciune, 466

Ş

Şarlatan matrimonial, 400
Şovăială, şovăielnici, 239

T

Talent
~ actoricesc, 36, 479
~ artistic, 54
~ poetic, 254
Temperament, 15, 461
Temperament coleric, 372
Teste, 121
Timiditate, 186, 409
Timorat, 188
Trăsături
~ accentuate, 11, 45, 137, 197
~ ale temperamentului, 18, 229
~ depresive, 467
~ pozitive, 327

Ţ

„Ţintă", 187, 452

U

Umor, 386
Ură, 325, 335, 336, 423

V

Variaţii, 7, 11
Viaţa particulară, 33
Voinţă, 162, 354, 377, 380

Glosar

Afect 1. Reacţie afectivă mai violentă şi de mai scurtă durată decît emoţiile. 2. (În sens larg) Denumire generică pentru stările sau reacţiile afective.

Anancast Psihopatia *anancastă* sau *psihastenică* este caracterizată prin slăbirea simţului realului, tendinţa către anxietate, hipocondrie, nehotărîre, îndoieli şi oscilaţii permanente, impresionabilitate, pe fondul cărora pot apărea deseori tulburări de tip obsesivofobic.

Autism Pierderea contactului cu realitatea şi scufundarea în lumea trăirilor interioare.

Caracter 1. (Sensul predominant psihologic) Ansamblu unitar de însuşiri esenţiale şi stabile ale unei persoane (cum ar fi hărnicia sau lenea, stăpînirea de sine sau nestăpînirea, curajul sau laşitatea etc.) care determină comportamentul acesteia în societate, orientarea gîndurilor, sentimentelor şi activitatea voluntară. Caracterul se formează prin educaţie şi autoeducaţie şi implică integrarea individului într-un anumit sistem de relaţii sociale cărora le corespunde un anumit sistem de valori morale. 2. (Sensul predominant etic. Nu e folosit de K. Leonhard). Ansamblu de însuşiri morale manifestate prin corectitudine, atitudine fermă, integritate etc. Acest ansamblu corespunde „omului de caracter".

Comportament Ansamblul manifestărilor obiective ale oamenilor prin care se exteriorizează viaţa psihică ; conduită.

Delir Tulburare a gîndirii manifestată prin apariţia unor idei în contradicţie netă cu realitatea obiectivă ; sistemul delirant e rezistent la critică, domină activitatea psihică şi schimbă comportamentul individului. Exemple : *delir de culpabilitate, erotic, de grandoare, hipocondric, de influenţă, de persecuţie, de revendicare* etc.

Demenţă Deteriorare a funcţiilor psihice ce tinde să ia un caracter global, progresiv şi ireversibil.

Epilepsie Suferinţă cerebrală caracterizată prin apariţia unor paroxisme (accese, crize) de tip convulsiv, motor, senzitiv, senzorial, vegetativ, sau psihic, precedate, cu cîteva secunde, în formele generalizate, de pierderea cunoştinţei.

Halucinaţie Percepţie fără obiect, faţă de care bolnavul nu are atitudine critică şi care poate fi generatoare de delir. Exemple : *halucinaţii auditive, motorii, sau kinestezice, olfactive şi gustative, tactile, vizuale etc.*

Hebefrenie Formă clinică a schizofreniei.

Heboid Denumirea pentru unele forme atenuate de hebefrenie, manifestate în special prin tendinţa către comiterea unor acte antisociale.

Nevroză Afecţiune psihică cu cauză psihogenă, care apare în condiţii de suprasolicitare ca reacţie patologică, trăită în mod conştient şi penibil de bolnav. Este, de obicei, reversibilă şi nu este însoţită de tulburări de conştiinţă, percepţie, gîndire şi în general de tulburări marcate ale personalităţii. Exemple : nevroză *anxioasă, astenică* (neurastenie), *cardiacă, hipocondrică, isterică, obsesivofobică, sexuală, vegetativă* etc.

Personalitate 1. (Sensul larg) Individul uman privit sub aspectul dezvoltării depline şi unitare a însuşirilor sale spirituale şi al unităţii rolurilor sale sociale. 2. (Sensul restrîns, rar folosit de K. Leonhard) Persoană cu aptitudini şi însuşiri intelectuale, artistice, morale deosebite, care aduce o contribuţie importantă în viaţa politică, culturală sau ştiinţifică.

Psihogen Care la naştere datorită influenţelor psihicului.

Psihopatie Grup polimorf de stări psihice anormale apropiate de diferitele variaţii extreme ale personalităţii normale, dar care, spre deosebire de acestea, reprezintă tulburări dizarmonice de dezvoltare ale caracterului şi personalităţii în general şi constă din scăderea capacităţii de integrare armonică şi suplă la condiţiile obişnuite ale mediului familial, profesional sau, în general, social. După unii autori, psihopatul suferă mai puţin decît nevroticul, însă face societatea să sufere. Exemple : psihopatie *astenică, cicloidă, epileptoidă, excitabilă, impulsivă, isterică, paranoică, perversă, psihastenică, schizoidă, timopată.*

Psihopatie *paranoică* sau **paranoidă** Psihopatie la care predomină tendinţa patologică spre formarea de idei dominante şi prevalente,

întreținute de emoții puternice (gelozie patologică, fanatism, ever-
lență).

Psihoză Termen generic pentru bolile psihice caracterizate prin tulburări psihopatologice profunde (confuzionale, halucinatorii, delirante etc.) și lipsa conștiinței bolii : are de obicei ca urmare o alterare gravă a comportamentului, activității profesionale și capacității de integrare, deosebindu-se astfel de nevroze și psihopatii. Exemple : psihoze *afective* (depresive, manie, psihoză maniaco-depresivă), *epileptice, infecțioase, de involuție, paranoice, schizofrenice, traumatice, vasculare* etc.

Psihoză paranoică Sinonim : *delir sistematizat* nehalucinator. Psihoză care apare de obicei la indivizii cu tendință către supraaprecierea propriei persoane, neîncredere, egocentrism, falsitate a judecății (indivizi corespunzînd în general *personalităților hiperperseverente* ale lui K. Leonhard) sau la psihopații paranoici. Delirul paranoicilor se caracterizează printr-o aparență logică, reprezentînd interpretarea eronată și puternic susținută afectiv a unor evenimente conflictuale reale ; în afara delirului bolnavul rămîne relativ normal.

Schizofrenie Boală psihică de obicei cu evoluție progresivă, caracterizată prin disocierea psihicului, autism, tocire sau inversiune afectivă, gîndire paralogică, idei delirante, automatism mintal, halucinații de obicei auditive, tulburări catatonice și în unele cazuri printr-o evoluție către o stare demențială apato-abulică.

Schizoid Personalitate caracterizată printr-un comportament bizar autist și detașat din punct de vedere afectiv.

Temperament Ansamblul trăsăturilor neuro-fiziologice ale persoanei, care-i determină capacitatea energetică și dinamica comportamentului (capacitate de lucru ridicată sau scăzută, rezistență sau nerezistență la solicitări, vioiciune sau încetineală etc.). Temperamentul are o bază ereditară (tipul de activitate nervoasă superioară) și nu predetermină în mod fatal caracterul și aptitudinile persoanei : pe baza aceluiași tip de temperament se pot dezvolta, în funcție de condițiile de viață și educație, caractere diferite.

Cuprinsul

Prefață la ediția a II-a V
Prefață la ediția întîi XIII

Introducere 1

PARTEA I

Firea omenească 4
Individualități obișnuite și personalități accentuate 5
Metodica diagnosticului personalității 21
Trăsături accentuante ale firii 45
Firea demonstrativă 45
Firea hiperexactă 76
Firea hiperperseverentă 95
Firea nestăpînită 116
Combinații ale trăsăturilor de caracter accentuante 137
Firea hipertimică 161
Firea distimică 169
Firea labilă 173
Firea exaltată 178
Firea anxioasă 185
Firea emotivă 190
Combinații ale trăsăturilor de caracter și temperament accentuante 197
Firea extravertită și combinațiile ei 232
Firea introvertită și combinațiile ei 237

PARTEA A II-A

Firea omenească în literatură 255
Literatura psihologică în care nu apar individualități pregnante 264
Individualitățile în literatură 303
Trăsăturile individuale din sfera impulsurilor (tendințelor instinctive) 303
Trăsături individuale din sfera aspirații-înclinații 309
Trăsături individuale din sfera afectiv-volitivă 361
Trăsături individuale din sfera asociativ-intelectuală 380

Personalități accentuate în literatură 390

Personalități demonstrative 391
Personalități hiperexacte 407
Personalități hiperperseverente 421
Personalități demonstrativ-hiperperseverente 435
Personalități nestăpînite 439
Personalități hiperperseverente-nestăpînite 448
Personalități anxioase 451
Personalități anxioase-hiperperseverente 459
Personalități emotive 457
Personalități distimice 461
Personalități distimice-hiperperseverente 463
Personalități hipertimice 467
Personalități hipertimice-demonstrative 472
Personalități labile afectiv 481
Personalități exaltate 484
Personalități demonstrative-exaltate 498
Personalități introvertite 500
Personalități introvertite-hipertimice 511
Personalități extravertite 513

Bibliografie beletristică 527
Bibliografie științifică 536
Scriitori și personaje citate 542
Indice 546
Glosar 550